ל ש ו נ נ ו

רבעון לעניני הלשון העברית

מוצא ע"י ועד הלשון העברית בארץ ישראל

נערך תרס"ח—תרצ"ג על-ידי ד"ר א. צפרוני ז"ל

העורך:

נ. ה. טורטשינר

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי ירושלים

כרך ז'

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק
שעל יד הסוכנות היהודית לארץ ישראל

ירושלים, תרצ"ו

תכן הענינים

פרום. יוסף קלוזנר: חוש הלשון של ביאליק 3—10

א. חקירות בלשון.

שלום שפיגל: מדרש הנרדפים בספרותנו 11—46

שבנא: הערות בלשניות 47—51

מ. צ. סגל: לשונו של בן סירא 100—120

שמואל קרויס: באור מלת קרפיף 121—129

נ. ה. טורטשינר: על טקורה ופירושה של המלה קרפיף 130

א. שליט: חכשים וארזים במרכלתך 131—135

ד"ר י. מ. מון-כהן: העברית אחרי גלות בכל (המשך) 136—144

(המשך) 257—265

(המשך) 349—355

שבתי ויס: בכרך אחד. כרך 145—150

ד"ר פנחס אפרתי: ד"ר שאול משרניחובסקי, כמניח הלשון הרפואית העברית 201—204

י. א. זידמן: מנדלי מוכר ספרים כמחיה הלשון העברית 205—219

(המשך) 336—348

ד"ר דוד ילין: שלמה בן גבירול בתור פיטן 219—245

ד"ר א. י. לוי: ברור מושגים במונחי הנתוח—חלצים, מתנים, ירכים וכסלים 246—256

יחזקאל קוטשר: א) ובין כתפיו שכן ב) ותכסהו בשמיכה 266—268

נחום סוקולוב ז"ל: השפה העברית מיסודה של המשנה 331—335

ד"ר א. פורת: דרכי הלכסיקוגרפיה לספרות ההשכלה 356—361

ז. בן-חיים: ותוא שפחה נחרפת לאיש 362—366

שבתי ויס: ליבוני לשון (על הפיעל חיסך) 367—271

ב. להרחבת הלשון ותקונה

מ. ב. שנידר: הלשון העברית הספרותית 52—73

הכתיב והנקוד 151—162

י. א. זידמן: לחקר לשונו של ביאליק 74—82

א. ז. אשכלי: מקורות לאוצר המלים העברי 83—96

המשך 163—170

המשך 283—290

המשך 372—377

מ. נרקיס: מלון למונחי הגרפיקה 171—182

המשך 291—303

ד"ר י. רבקאי: שרשי השפה העברית באוכלוסיה המבוגרת באי"י 269—282

ג. בטורת וביבליוגרפיה

צ. הרי-זהב: טלון חדש 183—187

" דקדוק לתלמידים 304—312

המשך 378—391

י. א. זידמן: שער לשוננו, ספר ב' 313—316

ספרים שנתקבלו במערכת 188—189, 394—392

ד. מפעולות ועד הלשון

רשימת מונחי ההלבשה 200—196

רשימת מונחים בתורת השירה 403—396

רשימת מונחי הדקדוק 410—404

סכום פעולתו של ועד הלשון העברית
(ינואר—דצמבר 1936) 328—324

דין וחשבון של ועד הלשון (מרס—מאי
1936, אדר—סיון תרצ"ו) 415—411

ה. הערות והצעות

יצחק אבינרי: גם זו השלמה 190

י. א. זידמן: תשובה להערה 191

זלמן מירי: מכתב למערכת 193—192

י. א. זידמן: מעוות שיש להקנו 195—194

י. גרזובסקי: הערה 319—317

צ. הר-זהב: הערה (כלום לשון המשנה
אינה לשון ספרותית?) 322—320

אברהם כהנא: הערה 323

ד"ר א. שטעונ-מקלר: מכתב למערכת 395

ל ש ו נ נ ו

רבעון לעניני הלשון העברית

מוצא ע"י ועד הלשון העברית בארץ ישראל

נוסד על ידי ד"ר א. צפרוני ז"ל

העורך:

נ. ה. טורטשינר

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי ירושלים

כרך ז' חוברת א

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק

ירושלים, תרצ"ה

יוסף קלוזנר

חוש־הַלָּשׁוֹן שֶׁל בִּיאַלִיק

(נאום־אזכרה לביאליק מטעם ועד־הלשון
ביום־השנה הראשון לפטירתו, כ"א בתמוז תרצ"ה).

הרבה כתבו, כותבים ועוד יכתבו על לשונו של ביאליק. בדקו ומצאו, שחידש כחמש־מאות מלות וצורות חדשות בלשון העברית, שחידש משקלים ובניינים חדשים הרבה, שהחיה מלות מתות וחצי־מתות הרבה מן המצויות בפינות נשכחות של התנ"ך, התלמוד, המדרש, וכיוצא בזה [1].

אבל לדעתי, לא זה העיקר. העיקר הוא – חוש־הלשון, שהיה חזק בו, בביאליק, ביותר.

חידשו מלות וצורות ומשקלים בעברית חכמים וסופרים הרבה כמה וכמה עשרות בשנים קודם ביאליק. עוד לפני מאה וארבעים ומאה ועשרים וחמש שנה חידש מלות מוצלחות הרבה מנחם לֶפִּין מסאטאנוב בספריו "רפואות־העם" (ז'ולקווה תקנ"ד) ו"חשבון־הנפש" (לבוב תקס"ט) [2]. ועוד לפני שבעים שנה ויותר חידשו מלות וצורות חדשות פרופ' יוסף הלוי (ב"המגיד", שנות תרכ"א־תרכ"ו) ומשה שולבוים (בעתונו "העת" ו"קול העת") [3]. ויֵש רק להצטער, שֶׁלְחידושיהם של שלשת אלה לא היה המשך. ואולם משנות השמונים למאה שעברה ואילך מחדש מלות וצורות ומשקלים בעברית ראש המדברים עברית, אליעזר בן־יהודה. ואף יחיאל מיכל פינס, זאב יעבץ ומנדלי מוכר־ספרים, שלא היו להוטים כל־כך אחר חידושים לשוניים, סוף־סוף חידשו אף הם כמה וכמה מלות, שאי־אפשר לנו זולתן ביום הזה. אזכיר רק את "כְּבִישׁ" ו"חסכון" של יעבץ ואת "גַּפְרוּר" של מֶנדלי. ואולם גם פינס, גם

---

1) יצחק אבינרי, מלון חידושי ביאליק. תל־אביב תרצ"ה.

2) עיין על זה: יוסף קלוזנר, הספרות של היספרות העברית החדשה, ירושלים תר"ץ, 1. 201–211.

3) עיין עליו יעקב כנעני, משה שולבוים, לשוננו, V, 299–332.

יעבץ וגם מנדלי זכותם גדולה ביותר בגילוי של מקורות לשוניים עתיקים בתנ"ך, בתלמוד, במדרש ובספרות של ימי־הביניים, שעל־ידי כך החיו לנו עשרות מלות נשכחות וחשובות ביחוד בשביל Realia. ובזה עסק גם בן־יהודה הרבה בהצלחה מרובה.

ביאליק, תלמידם של מנדלי ואחד־העם, לא חיבב מתחילה, עד שבא לארץ־ישראל, את חידוש־המלות, כמו שלא חיבבו "חידושים" גם אחד־העם ומנדלי — זה האחרון למרות מה שהוא עצמו חידש כמה מלות כ„גפרור", „סַמַרְטוּטָר", „דוֹ־קְרָב", „עֶפְרוֹנִי", ועוד. „פַּבריקה של מלות" — זה היה השֵם־של־גנאי, שקרא ביאליק ליצירותיו הלשוניות של בן־יהודה.

ואולם כשבא ביאליק לארץ־ישראל וראה, שהלשון המדוברת והשימושית דורשת מלות עבריות בשביל Realia, מלות פשוטות וקוֹנְקְרֶטיות לעצמים ממשיים, — נעשָׂה הוא עצמו מַחַדש־מלות גדול. ובוודאי יש לרוב חידושיו ערך מרובה.

ואף־על־פי־כן חוֹשְׁבָנִי, שלא המלות והצורות המחודשות הן עיקר־זכותו של ביאליק, בזה קדמה לו זכותו של בן־יהודה, המחדש השיטתי הראשון, שסלל את המסילה הלשונית החדשה לכל הבאים אחריו.

ואולם זכות גדולה ביותר, זכות, שאין כמותה לשום חכם וסופר עברי אחר, יש לו, לביאליק, בכל הנוגע לדרך־התהיה של מלות יְשָׁנות, שסלל לעצמו ושדָרך בה בכל שיריו, ספוריו ומאמריו.

ולא זה העיקר, שביאליק חשף מלה מקראית או תלמודית נשכחת והכניס אותה מחדש לתוך ספרותנו. כבר אמרתי, שדבר זה עשו בהצלחה גם פינס, יעבץ, מנדלי ובן־יהודה. ביאליק עשה דבר, שלא עשה אף אחד מהם: נטל מלה מקראית או תלמודית־מדרשית רגילה או בלתי־מובנת כל־כך והטיל בה „נשמה" חדשה, — ומיד נעשתה ביטוי לרעיון או מושג אירופי, ששום משורר או סופר עברי אחר לא מצא בשבילה ביטוי עברי מתאים.

ובזה נתגלה חוש־הלשון של ביאליק יותר משֶׁנתגלה בחידושי־מלות וחידושי־משקלים.

וכפי שמחייב טבע־הענין, נתגלה חידוש־המובנים בשיריו של ביאליק יותר מִבְּספוריו ומאמריו. שהרי השירה אוהבת אַרכַּאיסמים — מלות וביטויים עתיקים לשם הרגשות ורעיונות חדשים.

ואולם קשה, קשה מאוד לתת אפילו רק דוגמאות להתחדשות מוּבָנִית זו של מלות רגילות בשיריו של ביאליק. אם אנו מוצאים, למשל, בשיר „על סף בית־המדרש" את הביטויים: „מחשבה פוריה", „הגיון רענן", — הרי אלה בשבילנו כיום הביטויים הטבעיים שבעולם; ואולם בשנת תרנ"ד, לפני ארבעים שנה ויותר, כשנכתב ונדפס שיר זה, היו שני ביטוים אלה ברבריסמים גמורים,

באופן שמורי ורבי, המליץ אלימלך איש־נעמי, אמר לי, ש־ראוי לקרוע עליהם, רק מעט־מעט נשתרשו בספרות ובחיים, ומלות וביטויים כאלה אינם מועטים ביצירותיו של ביאליק.

אנסה לתת דוגמאות ברורות יותר, שמקורן הלועזי המסותר עדיין יכול הוא להגלות.

* *
*

ב־אגרת קטנה (מן הגולה לאחי בציון)" אנו קוראים:

אִם תַּעֲבֹד קָשֶׁה — הוי, אָחִי הֶחָבִיב!
לַעֲבֹד וְלִסְבֹּל צָנְוּנוּ גַם אֵל.

מי שיודע רוסית — ירגיש מיד, שזהו ביטוי רוסי ידוע[1]. אבל חוש־הלשון של ביאליק הוא דק כל־כך וכשרונו הלשוני גדול כל־כך, עד שהוא מבליע את הביטוי הלועזי בתוך המלות העבריות הטהורות — ולא נודע כי בא אל קִרְבָּן.

או אם הוא אומר באותה "אגרת קטנה": "גם בְּכִיי לֹא הוּא, גם תחנוני לֹא הֵם", הרי ברור, שהוא מתַּוין בזה לביטוי עממי־יהודי, שפירושו: לא זוהי הבכיה היְשָׁנה, לא אלה הם התחנונים היְשָׁנים; אבל חוש־הלשון המופלא שלו נתן לו אפשרות לבטא מושג עממי זה בעברית קלאסית.

וכך הדבר כשהוא אומר בשיר "מה רב, אוי, מה רב השממון":

גַם פָּנִים לְךָ לֹא יָאִירוּ,
גַם שָׁלוֹם לְךָ לֹא יֹאמְרוּ.

לפנינו ביטוי אירופי גמור עם גוף סתמי ברבים — וכמה עברי הוא ביטוי אירופי זה בהַבעתו של ביאליק! —

ואולם הרי לפנינו הופעה הפוכה: ביטויים עתיקים ומעורפלים במקצת, שביאליק האיר אותם באור חדש — ונעשו מובנים לנו וקרובים לרוחנו.

בשיר המפורסם "אכן חציר העם" אנו קוראים:

לָשֵׂאת נַפְשׁוֹ לַיּוֹם וּלְהִתְנַבּוֹת לָאוֹר,
לִנְטוֹת קַוּוֹ לַקֵּץ, צַוּוֹת דָּבָר לַדּוֹר.

כאן, במלות הנביאיות הקשות, לפנינו רעיון חדש ממש: אנו מרגישים מתוכן, שהמשורר שואף ליצירתו של חזון גדול לעתיד, שאם דור זה לא יגשם אותו — יגשמו הדור הבא, או לעריכתה של תכנית גדולה לעתיד, שדורות הרבה יצטרכו למלא אחריה. — והרי זוהי האמנות הגדולה של מביע רעיונות חדשים

1) השוה, למשל, ב"רשימות מבית־המות" של דוסטוֶיבסקי כמה פעמים: Христосъ страдалъ и намъ велѣлъ ("המשיח סבל וצוה – לסבול – גם לנו").

בלשון עתיקה וחצי־מתה: המלות העתיקות והמתות קמות לתחיה על־ידי הרעיון החדש והחי.

והרי תחית־לשון ממין אחר: על ידי צרוף.

אומרים על הרופאים־המנתחים הגדולים, שפעמים שהם נוטלים חתיכה קטנה של בשר מגופו של אדם במקום אחד ותופרים אותו לתוך אותו גוף במקום אחר, — והרי בשר מֵת זה מתמלא חיים על־ידי הצטרפותו לבשר הולך ומבריא של אבר חי, מעין זה הוא הצירוף של מלות ישנות ומתות: על־ידי עצם־הצירוף הן נעשות חדשות וחיות.

הרי דוגמה פשוטה ביותר:

יש לנו בתנ"ך המלה "מחבואים" ויש לנו בו המלה "שקט", אבל הצירוף "מחבואי־שקט" אֵינו בתנ"ך; ואם ביאליק מדבר בשיר "בשֶׂל תפוח" על "מחבואי־שקט", הריהו יוצר מושג חדש, שאינו בתנ"ך, משני מושגים ישנים, שיש בתנ"ך.

ומושגים חדשים או, יותר נכון, מחודשים כאלה יצר ביאליק לעשרות, ואפשר למאות, ויצירה זו, אפשר, חשובה היא מיצירה של מלות וצורות חדשות או מחֻשיפָה של מלות עתיקות. הרי עוד דוגמאות:

בשיר הנהדר "זוהר" קורא המשורר ל"צפרירים":

לַכְּפָר, לַכְּפָר נָשׁוּטָה, נָפְזָה!

נִתְעַלֵּס, נִתְפַּלֵּשׁ בְּדֶשֶׁאָיו הַטָּלוּלִים,

נַזְהִירָה בָּרְסִיסִים וּפְנִינִים נַחֲרָזָה,

עַל מַצָּע יְרַקְרַק נִתְגַּלְגֵּל גִּלְגּוּלִים . . .

כלום כאן לא קבלו מובן חדש גם הפועל "נָפְזָה" וגם השֵׁם "גלגולים"? —

או ב"מְשִׁירֵי־החורף":

וּבָהִיר וּמוּצָק הָעוֹלָם! זֶה כֹּחוֹ,

שֶׁכּוֹבֵשׁ אֶת עַצְמוֹ וְהוּא חָזָק מִתּוֹכוֹ.

מי זה היה משתמש עד ביאליק בביטוי כזה על העולם ואומר, שכוחו הוא — מה שהוא כובש את עצמו, ועל־כן הוא "חזק מִתּוֹכוֹ"? —

ומי היה מֵעז לקרוא לקרן־שמש "צפריר פוחז בן־פזיזא" מפני שיש בתלמוד: "עמא פזיזא"[1]) ו"גביהא בן פְּסִיסָא"[2])? —

או הנה ביאליק כותב:

וְהוֹד הַיְקוּם כְּבַחוּרָה פְּרוּצָה

---

1) שבת, פ"ח, סוף ע"א.

2) סנהדרין, צ"א ע"א.

בְּרֹאשׁ־כָּל־חוּץ הִתְגַּלַּע לָבָן.

כלום שימש הפועל "התגלע", שאמנם מצוי הוא בתנ"ך [1], שימוש כ ז ה מעולם? — אכן, ביאליק הטיל בו, בפועל זה, נשמה חדשה וחיה — והתחיל משמש לצרכי־ההווה. כאילו אך בשביל המובן החדש נברא פועל עתיק וחצי־נשכח זה.

והרי דוגמה אחרת: בשיר "אַיֵּכִי?" אומר ביאליק לאהובה: "והמיתיני ע מ א ב י ב י". ודאי, יש מעין זה בתנ"ך ובתלמוד: "יְיָרֵאוּךָ עִם שֶׁמֶשׁ" [2], "ערב שבת עם חשיכה" [3], וכיוצא בזה, אבל ביאליק נתן נעימה חדשה למלה זו: בימי־האביב, הסמל של הצעירות והפריחה, וביחד עמו, תמיתי אותי! —

ובשיר־התוכחה "אכן גם זה מוסר־אלהים" אנו מוצאים: "בְּמָבוֹא־אָזְנֵכֶם שַׁוְעָתָם תִּגְוַע". ודאי, יש בתנ"ך המלה "מבוא" והמלה "אוזן"; אבל צירוף נפלא זה "במבוא־אוזן" הוא יקר וחשוב ממלה מחודשת מעיקרה, הכוונה היא לְמַה שהיהודי אומר: "דבר זה נוגע רק בכפתור־בגדו". לא האוזן תקלוט את שַׁוְעָתָם, אלא צעקה זו תגוע ותמות עוד קודם שנכנסה לתוך אזנו של השומע! —

יש במקרא פסוק קשה: "דַּלְיוֹ שׁוֹקֵים מִפֶּסַח ומשל בפי כסילים" [4], המלה "דַּלְיוֹ" לא רק קשה לפרשה, אלא אף לקבוע את צורתה הדקדוקית. והנה בא ביאליק ובשיר עממי "למנצח על המחולות", שיש בו "הומור של תליה", השתמש במלות "דליו שוקים" (בלא "מִפֶּסַח", כמובן) במובן: הָרִימוּ רַגְלַיִם וְרָקְדוּ! — ובזה החיה את המלה המתה ועשה מפועל מחוסר־מובן ומחוסר־שימוש ביטוי עממי חי ומחודד.

וכמה הוא יודע לְגַשֵּׁם ולְגַפּוֹת את המלות התנכיו"ת כשיש לו צורך בכך! — הנה הוא מתאר בפואֶמה הנוראה "בעיר ההריגה" מעשים נוראים, שנעשו לנשים וילדים נקיים וטהורים לעין השמש, ומסיים:

וְקָמַצְתָּ מִשָּׁם וַיֵּצֵאתָ — וְהִנֵּה הָאָרֶץ כְּמִנְהָגָהּ
וְהַשֶּׁמֶשׁ כְּתָמוֹל שִׁלְשׁוֹם תְּשַׁחֵת זֶהֳרָהּ אַרְצָה...

אוֹנָן בן יהודה שיחת ז ר ע ו ארצה [5] — והשמש, שֶׁלְּעֵינֶיהָ נעשו התועבות הנוראות ביותר, משחתת זֶ ה ר ה ארצה — הרי הזוהר שלה מיותר ובְּכִדי הוא בשעה שמעשי־חשוכים כאלה נעשים לעיני־השמש באין מפריע ובלא בושה! — או הנה כיצד מתאר ביאליק כמעט במלות מקראיות בלבד את השקר ואת

---

1) משלי, י"ז, י"ד; י"ח א'; כ', ג'.
2) תהלים, ע"ב, ה'.
3) משנה, שבת, פ"ב, מ"ו.
4) משלי, כ"ו, ז'.
5) בראשית, ל"ח, ט'.

הצביעות ואת הרקבון שבתרבות האירופית החדשה בשיר המדכדך־נפש "חלפה על פני":

אֲפָפוּנִי מִלִּים תּוֹפָפוֹת, כַּעֲדַת קֶדֶשׁוֹת כְּתָרוּנִי,
נוֹצְצוֹת בָּעֲדֵי־שָׁוְא וּמִתְיַפְיְפוֹת בְּחֵן־רַמְיָה,
חַכְלִילוֹת־הַפּוּךְ בְּעֵינֵיהֶן וְרַקַּב־הַזִּמָּה בְּעַצְמוֹתָן,
וּבְכַנְפֵיהֶן יַלְדֵי־נַאֲפוּפִים, מַמְזֵרֵי עֵט וְרַעְיוֹן,
עָתָק וְשַׁחַץ בְּלָם, לְשׁוֹן־רַהַב וְלֵב נָבוּב,
עִם הַקִּימוֹשׁ וְעִם הַחוֹחַ יִפְרוּ וְאֵין מְפַנֵּיהֶם מָנוֹס.

חוץ מן הפועל "מִתְיַפְיְפוֹת" — הכל כאן מן התנ"ך. ואף־על־פי כל הרעיון חדש. וכל הרעיון החדש קבל כאן ביטוי תנכ"י ואירופי, נבואי ובן המאה העשרים כאחד.

כך יודע ביאליק להלביש את הרעיונות החדשים בַּלבוש של הלשון המקראית או לחדש את לשון־התנ"ך על־פי רוחו של זמננו.

* *
*

ואולם ביאליק יודע גם להלביש רעיונות חדשים בלבוש של הלשון התלמודית־המדרשית — ועד כדי כך, ששום אדם לא יאמין, שביטוי זה לא בא מן התלמוד או המדרש.

בשיר "למתנדבים בָּעָם" יש חרוז: "אין בודקים בשעת־הסכנה". כל קורא יחשוב בוודאות, שאין זה אלא מאמר תלמודי או מדרשי. באמת יצר אותו ביאליק ברוחם של התלמוד והמדרש; והצליח כל־כך בצורה זו, עד ששום אדם לא יאמין, שאין זו יצירה של ביאליק.

וכמה יָדע ביאליק למצוא בתלמוד ובמדרש כל מבוקשו! —

יש פעולה, שעל־ידה פוגע אדם פגיעה קלה בגופו של אדם אחר ושנקראת בלשונות הלועזיות: щекотать, chatouiller, kitzeln, tickle. אליעזר בן יהודה מצא בספרות של ימי־הביניים פועל לכך: "דַּגְדֵּג" שהוא שאול מערבית: دَغْدَغَ [1]. זאב יעבץ, כשחוצרך לתרגם מלה זו בפראזה של שיילוק: If you tickle us, do we not laugh? תרגם אותה כך: "ואם נעצור משחוק בהביאכם אותנו לידי גיחוך?" [2]. ודבר זה הכריח אותי לפני ארבעים שנה ליצור לצורך זה את הפועל האונומאטופואיטי: "קִצְקֵץ", מן "עקץ", בהשמטתה של העי"ן (כמו "לעג—לגלג", "אטם—טמטם", "חפש—פשפש") [3]. ואולם ביאליק

1) א. בן יהודה, מלון הלשון העברית, II, 887.
2) זאב יעבץ, תארץ, II, 91.
3) יוסף קלוזנר, שפת־עבר — שפה חיה, קראקה תרצ"ו, עמ' 18 ועמ' 64.

בשום אופן לא היה יכול להשלים עם הרעיון, שפעולה אנושית־טבעית כזו לא תהא נזכרת בתלמוד ולא יהא בשבילה פועל עברי מקורי. בדק ומצא את מאמרו של ר׳ דוסא: ״וכי מה עשה לה (לשבויה העבריה) ערבי הלז? וכי מפני שמיעך לה בין דדיה פסלה מן הכהונה?״ [1]. ועל יסודו של ביטוי תלמודי זה כותב ביאליק על ראובן־הירש המלמד, שהיה ״ממעך את תלמידיו תחת בית־השחי עד כדי יציאת־נשמה״ [2].

ומן המלה הארמית שבפרקי־אבות: ״ודאשתמש בתגא—חלף״ [3] עשה ביאליק מלת־קריאה חיה וצריכה כל־כך: ״חֲלָף!״ (״משירי־החורף״).

בעתונים הרבו להביא את מכתבו של ביאליק בדבר הפועל ״רַשֵּׁרש״, שכאילו התערבתי עם ביאליק, שפועל זה נמצא בתלמוד או במדרש — ולא זכיתי. באמת לא כך היה מעשה (ביאליק שכח את הפרטים ברבות הימים). אמרתי לביאליק לפני כמה שנים: זכורני, שראיתי את המלה ״רשרוש״ בתרגומו של בן־יהודה בשם ״בסערת־המלחמה״ (תרגום ספורו המעולה של שוהמאכֶר מימי חורבן בית שני, שתירגם פרישמאן בשם ״בירינקה״), שנדפס בתור פיליטון בעתון ״האור״ של בן־יהודה. ביאליק גיחך והתערב עמי, שלא אמצא מלה זו בתרגומו של בן־יהודה מפני שהוא, ביאליק, יצר אותה לאחר שנדפס התרגום. ומפני שלא השגתי את הגליונות של העתון, שבהם נדפס התרגום ״בסערת־המלחמה״, לא הוברר לי עד היום, אם גם בן־יהודה יצר במקרה פועל זה על־ידי הכפלה של הפועל ״רעש״ —״רַשֵּׁרש״ (השווה ״לָעֲגַ—לַגְלֵג״), שאינו אלא חיקוי לקול ״הרעש״ של בגדי־משי וכיוצא בהן [4]. על כל פנים, חוש־הלשון של ביאליק נתגלה גם בזה במידה מביאה לידי השתוממות.

ביאליק לא היה פילולוגן על־פי השכלתו ולא יָדע לשונות הרבה. ואף־על־פי־כן הגיע, אחד מן הראשונים בספרותנו, מתוך חוש־הלשון המתמיה שלו, לידי קריאה נכונה [5]. וניקוד מדוקדק של מלות כמו: ״חוֹשֵׁבְנִי״, ״זְכוֹרְנִי״, ״מְסַפֵּקְנִי״, וכיוצא באלו (במקום: חוֹשְׁבַנִי, זְכוֹרַנִי, מְסַפֵּקַנִי). ומתוך חוש לשוני זה בֵּאר בפירושו למשנה, סדר זרעים, כמה מלות וביטויים תלמודיים קשים על־ידי פירושים מקוריים, שלפעמים ישמח עליהם כל פילולוגן מומחה.

---

1) כתובות, ל״ז ע״ב; גיטין, פ״א ע״א.

2) ח. נ. ביאליק, מאחורי הגדר, ראש פ״ו.

3) אבות, פ״א, מי״ג.

4) רק עכשיו בדקתי את התרגום, שיָצא גם במחברת מיוחדת (ירושלים, א׳ תתל״ה לגלותנו), ומצאתי ב״האור״, תרנ״ג, גליון ל״ו (בספרת־המלחמה, עמ׳ 158): ״קול עשעש המתכת הנִתָּכת״ — ולא ״רשרש״. עי״ן ברי״ש נתחלפה לי.

[5. ואולם עי׳ דברי שניידר, לשוננו ו׳, ע׳ 198–199. ט.]

וביאליק יָדַע את נפתולי־הלשון ואת הלָבָטים ולְבָטֵי־הלבטים של המשתמשים במלותיה. הוא חבר שני מאמרים חשובים בשם "חבלי־לשון" ו"גילוי וכיסוי בלשון", שבהם הראה את כל הקשרים הנפשיים הטמירים ונעלמים, שמתקשרת בהם המלה החיה והספרותית באלפי שנות־קיומה, ואת ההבדל העצום, שיש בנידון זה בין שירה ופרוזה.

ובספורו "שור אָבוס וארוחת־ירק" ניסה ביאליק ליצור מה שקוראים האנגלים slang עברי.

ומה שעשה ביאליק לתיקונה ושיפורה של הפרוזה העברית, מה ששאף ליתן לה אחדות לשונית (דבר, שאי־אפשר בשירה מטעמים שונים) ולעשותה "מעור אחד" פחות או יותר במקום שהיתה ברובה עד ימיו (זולת זו של מ נ ד ל י, א ח ד־ה ע ם, ע ג נ ו ן, ש. ב ן צ י ו ן ועוד שנים־שלשה) בלילה לשונית אחת, — זהו סרק גדול וחשוב בפני עצמו, שלא היום הזמן ולא כאן המקום להאריך בו.

היום, ביום־השנה הראשונה לפטירתו של ביאליק, מתאבל עליו ועד־הלשון, שביאליק היה אחד משני נשיאיו, אבל־י ח י ד, מפני שאין לו תמורתו. ותהא נחמתנו, ששפתיו דובבות בקבר: בכל מקום, שדָבַר הלשון העברית מגיע, עוסקים כיום בספריו ומושפעים כיום מיצירותיו הפיוטיות, שישָׁארו קיימות בעמנו לדורות, ולא פחות מכֵּן — מיצירותיו הלשוניות, שאַף הן ברובן יעמדו בלשוננו לדורי־דורות.

ירושלים, כ' בתמוז, תרצ"ח.

שלום שפיגל

מדרש הנרדפים בספרותנו.

נוסח ראשון של אגרות קדמיאל וחקרניאל לשד"ל

מוקדש בהערצה
לפרופ' י. קלוזנר בן השמים.

א.

בימי אדריינים קיסר חבר מדקדק אחד מפֶּרגמום העיר, טֶלֶיפוס שמו, מלון גדול כולל בעשרה כרכים כל אוצרות הלשון היונית ויקראהו *Ὠκυτόκιον* „חש להשביר" או „מהיר לַיֵּדֵ", כלומר ספר מלים שמושי הנועד להקל לכל הרי־ניב ומקשים בלשון חכלי בטוי ועטל הכתיבה. הספר אבד, אך מתאורו בפי אחרונים ניכר שעלתה במחשבתו של המחבר לפתוח לקוראיו כמין חנות מיוחנת של כל כנויי שפת יון, סדורים לעניניהם ונדרשים מיד לשואליהם, ושפנם אל ספרו — בין שאר כל זנים וצחות על טהרת המליצה האתונית — גם כל השמות הנרדפים, להמציא לכל המבקש מחסורו בלשון על נקלה ולציידו מלים מתאימות די ספקו *(πρὸς ἕτοιμον εὐπορίαν φράσεως)*.

אמפי נרדפים כיו"ב יש בכל לשון לרוב, וגם בספרותנו ידועים נסיונות דומים, ראשון לכלם ספר חותם תכנית לר' אברהם בדרשי, במאה חי"ג למספרם, שנתכוון בין השאר ללמד בני יהודה צחות לשון עבר, כמוכח מדברי המחבר „בפתח השער" ב):

ואפליא במלות / להבין פעלות / ואסל מסלות / לעוברים ובאים.
אתקן פעלים / ושמות כפולים / ... להריץ דברים / כרוץ חצבאים ...
ולמדו נכוחות / לישר ארחות / לחזק בצחות / לבב נהלאים ...
הכי הוא בעצות / יקבץ נפוצות / וחכמי מליצות / בדעתו תלואים".

א) Leopold Cohn, Griechische Lexikographie (Iwan Müller's Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, II, 1⁴ p. 692).

ב) הוצ' גבריאל פאלק, אמסטרדם תרכ"ח, עמ' VII—VIII.

גם ר' שלמה די פיאירה, ממשכילי קשטיליא ואחרוני משוררי ספרד, חבר את ספרו א מ ר י נ ו א ש ל"קורת רוח למתלמדים המתחילים להתדרג בטרגת מלאכת השיר". לתועלתם אסף בחלק א' מחבורו רשימת כל החרזים בשפת עבר, ובחלק ב' "זכרון מלים משותפים... אחרי מבטא מתחלפי המובן", ובחלק ג' כל הלשונות הנרדפים "מתחלפי חטכתב מתרמי המובן". כל ג' החלקים נערכו בסדר א"ב "לקלות המצאם למבקשיהם" ומעתה "לא יוכלו להתעלם מעיני כל מושך בשבט סופר": בעזרתם יציב לו יד ושם כל הרוצה ליטול את השם חוד חידה ומשול משל ויוציא כלי למעשהו מעשה חרש חכם ובלעדי זה לא ימצא הערבות הראוי בלשון ההלציי אלא על צד הקרי וההזדמן, וזה לא תהיה תמידיו ולא מאדיו" — דברים המשתמעים עוד ככת קול לרצונות ולמטרות של ה"אַדַב" הערבי־הספרדי ג)

לטובת המליצים הצעירים נתחבר גם הספר א ה ל מ ו ע ד לר' שלמה בן אברהם מאורביגו בשנותיה האחרונות של המאה הט"ו ד). ספר זה שהוא "בית ועד למלין השנוים בהוראה אחת ושפה מתחלפת" נועד לדברי מחברו להועיל "לכל המתאוים תאוה במדבר הלציי ואף לחובב חוד חידה ומשול משל" וכן גם "מלאכת המכתב" ו"להישיר עצמנו אל ידיעות הקוים הלציים ומאמרים הערבים", כלן שאיפות ולשונות שנסרו אז באוירה של הסביבה האיטלקית ונתנסחו באידיאל של החומניסמוס: elegantia sermonis.

קצת זקה אל זרמי המחשבה החנוכית בין עמי אירופה ואל דרכי ההוראה החדשים בראשיתה של המאה הי"ז אפשר לגלות גם בנסיונו של ר' בניטין מוספיא, בעל מוסף הערוך, שספרו זכר רב אולי נתחבר בעקבות בַּתְיאוּס ה) וקוֹמֶניוּס. אגב ספור תולדות השמים והארץ בשבעת ימי בראשית נתלקטו כאן כל השמות הנרדפים ואף כלל כל השרשים שבא זכרם בכתבי הקדש, אחד מהם לא נעדר

ג) מס' א מ ר י נ ו א ש נדפס רק ח"ב על השמות המשותפים ע"י מרדכי תמה בס' מ ש כ י ו ת כ ס ף, אמשטרדם תקכ"ה. דף ג'—כ"ג ע"א, בעלום שם המחבר ("דנא ספרא אשתכח באמתחתא דבי רב ולא נודע אל מי מקדושים היה"). ואריה שויבר הדפים את ההקדמה לס' אמרי נואש בקרית ספר, שנה א (תרפ"ד) עמ' 62—66, 139—141. קטעים מתוכה הביא גם החכם חיים בראדי במחברתו Beiträge zu Salomo da Piera's Leben u. Wirken nebst Auszügen aus seinem Diwan, Berlin 1893 p. 11 sq. עי' ג"כ ש. ברנשטיין, על המרת דתו הבדויה של המשורר ר"ש דאפיירה, בירחון ה ח ד, כרך י' (תרצ"ה) גליון א' עמ' כ"ח—ל'. הפרופ' אלכסנדר מארכס חישיב עמדי וחראני אחד מכ"י של א"נ בספריה הספוארה של בי"מ לרבנים בנויורק.

ד) נדפס בווינציא בשנת ש"ח לפ"ק, עי' הוצ' ב' ע"י יונה ווילהייטר, וויען תרמ"א עמ' IV.

ה) עיי על ארותיו William Bathe, Janua Linguarum, Salamanca 1611. בספרו של T. Corcoran, Studies in the History of Classical Teaching, Dublin 1911, p. 42 sqq.

וגם לא נכפל אלא אם כן בשנוי ו) הוראה. המחבר שָאַף, כדבריו בהקדמתו, להשפיל את העברי „להביע אומר טהור ולטהר לדבר צחות ולכתוב את כל הדברים באר היטב". ואמנם המהדורות המרובות בצרוף באור בלשונות שונות, תעידנה כי שיטתו הקצרה התחבבה על הרבה קבוצי גולה ז).

בהתחדש ביטי ההשכלה הרדיפה לנרדפים ולשון צחות על טהרת כת"ק, חזר יצחק הלוי סאטאנוב והדפים ס' אהל טועד בסדר מתוקן וקצת שנויים והשלמות, הלא הוא חלק שני מספר השרשים המכונה דברים אחדים. בין „התועליות" של החבור, כמובן לבד מה שבא „להראות לעיני העמים והשרים את עושר כבוד לת"ק, נפרטה בהקדמה גם מעלתו „ללמד דעת לכל תלמיד עם מבין במלאכת ההלצה לזרות ולהבר ברוח צח שפתים במדבר ההלצי... ויוכל לכפול דבריו במלות שונות ביום שידובר בם על שער המליצה הצחה, כי לא בצחות ידבר הכופל מליצתו בדברים אחרים בלי שנוי" ח).

בספרים כיו"ב יש אולי תועלת מה לחשגיר חשבון מלים מסוים בפי תינוקות של בית רבן ואולי אף לאמן את הגדולים לשטף לשון ולעט מהיר. יש שיעזר על ידיהם, כהבטחת אחד ממלקטי שמות נרדפים ט), כל „הטרוד ממכות חזמן... ורעיוניו לא ימצאו חזון המליצה, ולא ישיגו להשלים חפצו, ישב בדד וידום, ויגלגל העט בין אצבעותיו, ולבו יהגה הגו מן המסלה המלולה, וכל אשר ענני רעיוניו ימטירו על חלקת לשונו, יהיה לו לזרא".—לעתות ביצירה או בצרת כאלה אולי יש בקבצי נרדפים משום תחבולה או סגולה של מחר משבר חש ללת... ואולם אף להשמישים כיו"ב נוכחו זה מכבר בלשונות החיות שאין אספי נרדפים בלבד מספיקים, ואת מקומם ירשו מלונים מקיפים ומועילים יותר, המסדירים אוצר הלשון סדר חגיוני(במקום אלף־ביתי) ע"פ ענייניהם או קבוצי ענייניהם מכל מקצעות החיים למיניהם.

מסופק עוד יותר הוא ערכם החנוכי והספרותי של ספרי נרדפים. מורים ומחנכים לא נלאו מחכריז על חסכנה שיש בשגרת מליצה ודפוסי דבור ריקים, ברהיטות לשון מתמלמת מאלית ללא מאמץ מחשבת וחומרות מחשבת. אחת עצתם מימי קאטו הרומאי עד לאחד העם אצלנו: „דבק בענין והמלים תרדפוך!"

ו) בתאוס הביא בספרו גם את המלות חמשותפות רק במשמעות אחת ופעם אחת והוכיחו על זאת בהקדמתו J. A. Comenius, Janua Linguarum Reserata, 1631 (ed. VI. London 1643, Praefatio p. A3).

ז) נדפס באמשטרדם 1635, ובידי היו הוצ' קושטנדינה חש"ד עם תרגום לשפת קידר, והוצ' אוספרחא תקצ"ה עם ביאור אשכנזי: שד"ל קרא לס' וכר רב „מעשה ידי אדם גדול". (עי' בית האוצר ב' עמ' 7), דברים שראוי למתק בהם גזר דינו הקשה של יריבו של מוספיא, ר' יעקב ששפורטש בשו"ת אהל יעקב, אמשטרדם 1737, שאלה ס"ו, דף ע"א ע"ב.

ח) הוצ' א' ברלין 1787, והשתמשתי בהוצ' ב' פראג 1803.

ט) יוסף הירשפלד, יד יוסף, ברלין 1830, חקדמה ראשונה.

„סלסלו את המחשבה והיא תרומם את הלשון!" והיוצרים בלשון בכל דור הוסיפו על החיזק הרוחני והמוסרי אף את הקלקול הסגנוני. באזורים ובזמנים שונים חוזרים המשוררים ומועמים כר' יהודה הלוי בשעתו על חכמת משקלי השיר, שאין עמה וכו"ב ממכשירי היצירה אלא הפסד לכשרון גאמן „כאשר נראה מאשר לומרים מקצבי השיר ומדקדקים במשקלם, ונשמע להם המיה ודברים מבהילים בחכמה", שהיא מיותרת ואולי אף מזקת „למוטבע", היינו למחונן מטבע ברייתו הרגשה שירית „שהוא טועם משקל השיר ולא יעבר עליו דבר בשום פנים" ועלול רק להתבלבל בפלפוליהם של חכמי המשקל [י]. ואם חששו להפגמות כח היצירה לרגל העיון בתורות מלאכת השיר, שחקותיהן הוסקו סו"ם מיצירות מופת של סופרי העבר — בשנון לשונות נרדפים לא כל שכן, שחבורם נעשה במעט חכמה והרבה העלמת מהברלי הוראת וחלוקי גון וצליל בלשון. לעדותם של אמני הבעה בכל דור אין בחירה חפשית בלשון כי אם הכרה של תכן בלבד, או בדיוק פורתא, אין קיום נפרד לצורה מעורטלת מתכנה, וכל המשנה מלה משנה מחשבה. אין שמות נרדפים בלשון, וכל האוספם אינו אלא משבש דעתם ושפתם של חבריות. [יא].

אל המחנכים והאמנים יצטרף בזמן החדש גם חוקר הלשונות. מהתבוננות בתרגלי השטוש של השפות המדוברות בימינו למד להטיל ספק בעיקר מציאותם של שמות נרדפים בלשון. שפה חיה אינה סובלת רבוי שמות לענין אחד. לדוגמה, למושג חשמנת שעל פני החלב מנו רושמי שמות בגרמנית המדוברת ז' לשונות שונים המורים כלם לענין אחד, היינו ז' שמות נרדפים. הלומדם מתוך ספר מלים יטעה להאמין שמצא שלל סינונימין, ואולם לאמתו אין כאן אלא רֶגיוֹנַליסמוס לשוני, כלומר חבדלי מחוזות וסביבה, ובכל מחוז רווח רק שם אחד בלבד. כן יאמר לשמנת בצפון גרמניה Sahne, ובמערב ודרום Rahm, במזרח Schmand בביהם Schmetten, בבראונשווייג Flott, בבירת אוסטריה Obers ובשווייץ Niedel. וזה דינם של הרבה נרדפים אחרים, ועל יסוד הרגלי דבור כיו"ב יש מי שחלקו את גלילות גרמניה לחבל (מזרחי צפוני) בו יקרא לשבת Sonnabend, ולמלאכת הטאוט Fegen ולקצב Schlächter ולמדרגות Treppe; ולחבל (מערבי דרומי) בו יכונו כל אלה: Samstag, Kehren, Fleischhauer,

---

י) ס' הכוזרי ה, ט"ז.

יא) הדבר מתברר מיד בלשונות נרדפים מן הצוטח או חחי. לדוגמה, ר"ש דאפיירה (כ"י אמרי גואש דף קפ"ה ע"א בביה"מ לרבנים הנ"ל) כלל בערך אחד בין השאר: עקרב, עכשוב, צבוע, תנין, פתן וכו'; ומאיר ליבוש מלבי"ם, ס' יאיר אור בנתיבות שמות ופעלים הנרדפים בלשוננו הקדושה, ווילנא תר"ס, אסף תרס"ב לשונות נרדפים ובתוכם בעמ' ל"ג: „ברוש, ארז, אלון — שלשתם מציינים מדרגות הגידול בארז. אלון הוא הקטן, ברוש גדול ממנו, והגבוה משניהם הוא הארז".

Stiege יב). נמצא חקר גרדפים הופך חקר נושאים או גיאוגרפיה של לשון, כחינת „צידונים יקראו לחרמון שרין והאמורי יקרא לו שניר" יג).

תברלים דומים יש גם בשטח החיסטורי. חק חחיים והתמותה שולט גם בלשון, מלים צצות ונובלות, מתחדשות ונכרתות מפי דובר. בהתאסף חמר לשוני מתקופות שונות בערך אחד במלון, נוצר רושם של עושר גרדפים. ואולם מדרכה של לשון חיה שלא להרשות לשמותיה שיהו משמשים בערבוביה בעונה אחת. היא מיחדת זמן ועת לכל מלה, בחינת „כי לנביא היום יקרא לפנים הרואה" יד).

ועוד יש במלכות הלשון חלוקים בסעלה החברותית. יש מלות מיוחסות, ויש מעמר בינוני בלשון, ויש גם דרגה של ערב רב ואספסוף. לא תרי Ross, חסום האביר והשירי, כתרי Pferd הסום המצוי ורגיל, או Gaul החמוני. וכן יכוון אדם דבריו לפי שומעיו, ויאמר ד"ם לנער Knabe בתרצאה פומבית, Junge בשיחה פשוטה, ובסביבה משפחתית יקרא בדרך חבה וולזול כאחד: Bub(e) טו). אוהבי הדרש אולי יחפשו חברל כיו"ב בספרים שבעזרת, שבאחד מצאו כתוב „וישלח את ז ע ט ו ט י בני ישראל", ובשנים נכתב „וישלח את נ ע ר י בני ישראל" טז.

אל הגורמים הפנימיים האלה שבתוכם מתבארת השתלשלות השמות הגרדפים בכל לשון, תתוסף עוד השפעת חוץ ולשונות נכר. בעקבות סו"ם כלכלי ורוחני נלוים גרים אל כל לשון ונספחים על קהל אזרחיה, ויש גם שהם מורישים לפעמים את השמות היציבים, ילדי ביתה וגידוליה המקוריים של הלשון. הרמב"ם יז) פירש בדרך זה כנויי קונם ונזיר, ותעיר ש„עיקר הפסרת איזה לשון שיחיה אמנם הוא כשמתערב בו כשאר לשונות" ונפוצים בקרבו יסודות וכנויים זרים „ותועתקו אלו הכנויים אל החמון עד שיחיו טורים אצלם על מת שחיה מורה עליו לשונם הראשון" והמקורי. נמצא שרבוי גרדפים מתפרש לפעמים ע"י התלעזות ובלילה של לשונות.

חקר שפות המזרח הקרוב עזר בחרבה להעמיק ההבנה באוצר המלים

יב) Paul Kretschmer, Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache, Göttingen 1918 p. 399, 460, 194, 412, 537, 222, וכיו"ב בלשונות אחרות, לדוגמה: baggage-luggage; can-tin; elevator-lift; shoe-boot; suspenders-braces וג' אינם אלא חבדלים בין אנגלית לאמריקנית. עי' בספרו של H. L. Mencken, The American Language[3], New York 1923, p. 116 sq.

יג) דברים ג, ט. עי' ב"ר פ' צ"א: אבל לשון דרומי הוא וכו'.

יד) ש"א ט, ט.

טו) Kretschmer, l. c. p. 10, 61, 244 sq.

טז) שמות כר, ד; ירוש' תענית פ"ד ח"ב דף ס"ח ע"א.

יז) עי' בפירוש חמשניות לרמב"ם, נדרים פ"א מ"ב ונזיר פ"א מ"א.

התנכ"י ולמנוע מן הטעיות שנאחזו בהן בדורות הקודמים חוקרי הנרדפים. עתה ידענו, למשל, שלא בזה בלבד שגת הכדרש, כפי שהוכיחו י. ל. דוקעם יח), שכלל ב„חותם תכנית" לפעמים גם אלו „מלות אשר לא בכלל נרדפים הן כמו „רקמה, ארגמן" ובאמת אין להם המשך, כי רקמה מעשה מחט, וארגמן הוא צבע אדום חשוב בעיני הקדמונים", אלא כפי שלמדנו זה לא ככיר, אין ארגמן אלא מלה שאולה מלשונות אנטוליא ושם עיקר הוראתה מם או מנחה יט). אמנם במקרה הזה כבאחרים, משנקלטו השמות הזרים, נהגה בהם הלשון מנהג חסכון כדרכה, ולא נתנתם להתכזבז ולהתרדף, אלא נוונה ויחדה הוראתם. והוא הדין בנרדפים אחרים שלחנם עמלו מלקטי נרדפים כ) לגזרם משרשי הלשון העברית ולהפלות ביניהם הפלאות מפולפלות, כגון בין היכל לדביר, אחז למרעה, דת לחוק, פילגש לשפחה וכיו"ב רבים, והפתרון הפשוט הוא היות כל הראשונים אסופים מלשונות נכר כא).

קצורו של דבר: אולי ישכיל פעם גם חוקר הלשון העברית, כחברו בחכמת הלשונות המתהלכות בחיים, להפוך את חקר השמות הנרדפים לחקר חבדלים גיאוגרפיים, היסטוריים, סוציולוגיים והשפעות גומלין בין הלשונות. אולי יתקדם מדע הלכסיקוגרפיה העברית להפריד בחמרי לשון, עד כמה שאפשר לפי מצב הידיעות במקצוע, בין שכבות הזמן לשטחי המקום ולחוגי החברה וכיו"ב תמורות חיים ותרבות. אולי גם אצלנו רק ערבוב הפרשיות הוא שיצר שפע מדומה של שמות נרדפים כב).

יח) בצירי יהודה, דוגמאות מבאור איזה שמות נרדפים לפי הוראתן הפנימית, מאת ל. דוקעם, נדפס בספר ס' אוהל מועד הוצ' ווילהייטר, עי' עמ' ש"י הערה ב'.

יט) W. F. Albright, More Light on the Canaanite Epic of Aleyân Baal and Môt (Bulletin of Amer. Schools of Oriental Research 50, 1933 p. 15).

כ) עי' חותם תכנית עמ' 103 או ס' יריעת שלמה לר"ש ספנהיים חי"א דף קי"ב ע"ב. לשיטתו של האחרון „אין בכתבי התנ"כ שום מלה זרה מלשונות העמים זולת קצת מלות ארמיות המפורשות במקרא ואותן שנזכרו בש"ס מגילה ט, אבל שארי המלות כולן לשון עברי גמור ולא עוד אלא שגם לשון המשנה כולו או רובו הוא לשון עברי נקי גמור עם שלא נמצא מהם במקרא". עי' בהקדמה סוף דף ד' ע"ב וע"ג ודף י' ע"ד.

כא) S. Landersdorfer, Sumerisches Sprachgut im Alten Testament, Leipzig 1916 p. 42; Georg Ebers, Aegypten und die Bücher Moses, Leipzig 1868, p. 338 f.; Isidor Scheftelowitz, Arisches im Alten Testament I, Berlin 1901, p. 43; Eduard Meyer, Geschichte des Altertums I, 2[8] § 476.

כב) J. G. Herder, Vom Geist der ebräischen Poesie (ed. K. W. Justi, Leipzig 1825 p. 8). נסה לבאר את עתרת הנרדפים בלה"ק מטבעה המיוחד של שפת עבר הענייה בסופשם ועשירה בסוחש, אולם עי' מש"כ בענין ארי ולביא Ludwig Köhler, Alttestamentliche Wortforschung (Jahresbericht Universitat Zürich 1930 p. 9). עי' ג"כ Landersdorfer l. c. p. 64.

ב.

ואם אמנם אין שמות נרדפים בלשון, הנה הכל יודעים כי תמצאנה בכל לשון מלשונות העמים וכן גם בעברית מלות לרוב תקרובות מעניין (כבטויו של מנחם בן סרוק א), היינו שמות ופעלים שיש להם דמיון או שותפות מה בטעם ומשמע. בהכחנת מלים מצרניות אלו, המתחלפות ומתערבבות בפי מעיטי־השכל בלשון, עסקו מאז, בישראל ובעמים, כל מבדילי הנרדפים. זאת היתה באמת גם כוונתו של הברדשי, כאשר בקש למצוא הפרש אם מעט או הרבה בין שמות "אחדים והמה נפרדים" או "נראו אחים ורעים במקרא ועניגם רחוק זה מזה" ב). וכן יסר כל ספרו על עיקר אחד בחקר כתבי הקדש, אולי מיכני יתר על המדה, שכל מקום שבאו שני שמות או שני פעלים מענין אחד כאחר, "האחרון גדול מן הראשון אם למעלה אם לשפלות, אם לעושר או לדלות, הכל לפי הענין" וצרופי מקרא יוכיחו: טל ומטר, עצום ורב, שוטר ומושל, צדיק תמים, חסד ואמת, בשובה ונחת, בהשקט ובבטחה, שלום (בחילך) שלוה, עולם ועד וכיוצא, ובכלם לדעתו הלשון "האחרון מופלג מן הראשון או בגדולה או בגרעון כל אחד לפי מה שהוא ענינו" ג). ורבנו בחיי שכתב (בפרשת עקב) יש חפרש גדול בין המלות, ויש בחלוקי הלשונות ידיעה מופלאה, "חכמה מפוארה" — אולי ראה ס' חותם תכנית, כי בימי בנו של הברדשי כתב ר' בחיי פרושו על התורה ד). וגם אברהם דבלמש ה) אמר ל"באר השמות הנרדפים אשר נמצא ביניהם הבדל בחוראה אף שיהיה מעט, כי זה המעט ואם מזער הוא די למנוע חיותם נרדפים, כי מעט החלוף מספיק שלא יאמר האחד על חברו בחיוב באמת לגמרי, שעל זה לא חיו נרדפים מה שהונחו נרדפים". בֵּין טָפִים" כיו"ב היה גם משא נפשו של רנח"ו) ולפניו אין מספר של כל מי שעמלו לקבוע החלוקים חדקים המפרידים בין ענין תבה אחת לענין רעותה, וחוא בדיוק החפך מטגמת פניו של בעל ס' "דברים אחדים" שאמר "להועיל לדובר צחות עלי שערי המליצה לכפול מובן אחד במלות שונות כמה פעמים כרצון איש ואיש" ז). יש בין השניים מן חחברל שבין

א) מחברת מנחם, לונדון 1854 עמ' 24, 34.

ב) חותם תכנית עמ' 9, 6 ואילך; המוגח "נרדף" לא נזכר בספר, עם כי נזכר "שם משותף עמ' 110. עי' חקדמת המו"ל עמ' 4.

ג) שם עמ' 5, 78.

ד) שד"ל בהקדמתו עמ' 1 למחברת חרב המתהפכת לברדשי, שנספחה לס' חותם תכנית. ר' בחיי החל באורו על התורה (עי' לבראשית ב' ג) בשנת נ"א לאלף הששי (1291).

ה) מקנת אברהם, בפי בחלוקת השמות למשיגיהן.

ו) עי' פרופ' יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך א' עמ' 99.

ז) יצחק סמנאב, ח"ב מס' השרשים המכונה דברים אחדים, הוצ' פראג 1803, שער הספר.

ריתוריקה לפילוסופיה, שהאחת רוצה לסבר את האזן בכשרון מליצה, והאחרת לחעיר את העינים בדיוק מחשבה. חיונים שעמקו בשתיהן אמרו על הראשונה שאינה אלא התאמנות במלאכה שאין עמה חכמה ἄτεχνος τριβή כאשר קרא אפלטון ח) למהירות לשונם של הסופיסטים, ואילו להבדלת השמות של פְּרוֹדִיקוס קרא גם הוא, אמנם לא בלי קורט של לגלוג כדרכו, μουσικὴ σοφία חכמה ומעשה אמנות ט).

פרודיקוס זה, מתושבי חאי קָאוֹס, נתפרסם לא לבד כמורהו ומבשרו של סוקרטס, אלא גם כ„אבי אמנות הנרדפים" והראשון שעשה הפלאת השמות קרובי הענין נושא לחקירה שיטתית. לרעתו הונחה כל טלה ומלה בלשון להורות לענין מסוים ומיוחד, ומחובת חכם הזהיר ברבורו ומתחקה על שרשי הדברים ללמוד סוד חבדלת השמות (διαίρεσις τῶν ὀνομάτων י). ספריו של פרודיקוס לא נשתמרו, ואין לנו אלא התאור (של קריקטורה יא) בשיחותיו של אפלטון להעמידנו בקרוב על עיקרי תורתו. מכל מקום ברור שלא שם מעייניו במרדש הנרדפים מבקשת תקשיטי לשון, כי אם לתקנת תכשירי מחשבה. עיקר חפצו היה לחזק ולחדד כחות התפיסה ע"י שכלול כלי התפיסה או גדרי המלות. לפתח חטאת בלשון רובץ משגה במחשבה, ואין להמלט ממנו אלא ע"י הגבלות מצומצמות ודיוקי הוראות. ואמנם אין ספק שהבדלת השמות של פרודיקוס הכשירה את הקרקע לתורת ההגיון של סוקרטס. אפשר לשער שהיה גם קשר פנימי בין עיוניו של פרודיקוס בנרדפים ובין משנתו במוסר ובאלוהיות יב). כשם שנהג במורשה הקלסית של השירה היונית, שפרש אותה לאור הבדלותיו יג), כך אולי גם הן שהביאוהו לגלות פנים חדשות בדעות ובאמונות של אומתו. לשיטתו כל המועיל לבריות נתעלה למדרגת אלוה: הלחם ייערץ כדימיטר והיין כדיוניסום, המים כפוסיידון והאש כהיפייסטום. ואולי לא באה כל התעניינותו בהבדלת השמות אלא לצרכי הפיכה רוחנית ושנוי ערכין בממורת אבות. על כל פנים ראוי לציין כי ראשון לבקש את הנרדף היה פילוסוף ולא ריתור, ואספי נרדפים לתפארת המליצה לא היו אלא סופו וניוונו של מדע, שתחלתו ועיקר הנחתו באו לתועלת המחשבה ולא

ח) Phaidros 260e

ט) Protagoras 340a

י) ib. 358a

יא) כמובן לא היה פרודיקוס מרדף נרדפים ומשבץ שפע כזה של הבדלות בנאום אחד קצר כאשר תארתו אפלטון ב Protag. 337a

יב) Hermann Mayer, Prodikos von Keos u. die Anfänge der Synonymik bei den Griechen, Paderborn 1913, אוסף חרוץ של החומר חלשוני בלא העמקה פילוסופית, שולל קשר זה עמ' 36.

יג) עי' בקטע השירה של סימונידס Protagoras 340a.

לתמרוקי סגנון. בראשית היתה הבדלת הנרדפים של פרודיקום, בבקרה ובתקפה של תרבות יון, ומשפנה יומה וספרותה עמדה מלדת, קמו לה מלחשי הריון כְּמַלְיפוֹם איש פרגמוֹם וכניות ביוצא בו.

ובספרותנו כיצד?

עקבות מדרש נרדפים אפשר למצא כבר בספרות ההלכה הקדומה. רז"ל שדקדקו בכל תג ותו מתבות התורה, יש לפעמים שדרשו גם הלשונות הנרדפים שבמקרא ודייקו להבדיל איזהו נשך ואיזהו תרבית, איזהו נדר ואיזהו נדבה, או מה בין חליפה לתמורה, ושבועת שוא לשבועת שקר יד). כן מצאנום עושים גם בבאורי הכתובים אם לפשט ואם לדרש. כתוב אחד אומר "רמה בים" (שמות טו, א) וכתוב אחד אומר "ירה בים" (שם פ"ד), כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? רמה — שהיו עולין למרום, ירה — שהיו יורדים לתהום טו). "את מספר מספקר העם" (ש"ב כד, ט) מספר זה המנין, מפקד זה הסכום טז). ו"אנו ואבלו פתחיה" (ישעיה ג, כ"ו) אינה מכפנים ואבילה מבחוץ יז). בין אמוראי א"י מצאנו ביחוד לר' יודן שאהב לדרוש את הנרדף: בכל מקום שנאמר "אחרי" סמוך, "אחר" מופלג; "הבטה" מקרוב ו"ראייה" מרחוק; "מהיום ההוא והלאה" לעתיד, "מהיום ההוא ומעלה" לשעבר. וכן דרש שה"ש ב, א: לא היא חבצלת ולא היא שושנה, אלא כל זמן שהיא קטנה הוא קורא אותה חבצלת, הגדילה קורא אותה שושנה. וכן הבדיל בלשונות מתחלפים בדברות ראשונות ואחרונות ודרש "זכור" (שמות כ, ח) לגבי או"ה ו"שמור" (דברים ה, יב) לישראל יח).

הדוגמאות האלו, שאפשר כמובן להרבות ולהוסיף עליהן, תספקנה להוכיח שלא נעלם מן הראשונים ענין הנרדפים או השמות והפעלים קרובי־הענין ושלא חדלו לפעמים להבדיל ביניהם בפרושי כתובים ולצרכי הלכה ואגדה יט). אך לידי

יד) משנה ב"מ ה, א ובגמרא שם ס' ע"א; משנה קנים א, א; משנה מנחות ח, ד, ובגמרא שם ע"ט ע"ב; שבועות כ"א ע"א. עי' שד"ל בכורי העתים תקפ"ו עמ' 27 = בית האוצר, לשכה א, לבוב תרמ"א, עמ' ט' ובית האוצר, לשכה ג, קראקא תרמ"ט עמ' 66.

טו) מכילתא, מסכתא דשירה פ' ב' (חוצ' ווייס דף מ"ג ע"ב).

טז) שהש"ר פ"ז לפ' ועלמות אין מספר.

יז) מדרש איכה רבה, פתיחתא ז' (באבער עמ' 7).

יח) ב"ר פ' מ"ד; איכה רבה פ' ה, א (באבער עמ' 155); ב"ר סוף פ' מ"ג; שהש"ר ראש פ' ב; פסיקתא רבתי פ' כ"ג (רמא"ש דף קט"ו ע"ב).

יט) ראוי להזעיר עוד מלוני נרדפים בזעיר אנפין בספרות הדרשה, כגון: ה' שמות עב אד ענן נשואים חזיו (ב"ר פ' י"ב); ו' שמות ארץ תבל אדמה ארקא גיא ציה נשיה (שהש"ר פ"ו); ו' לשונות נקראת גבואה חזון המפה דבור אמירה צווי משא משל מליצה חידה (ב"ר פ' מ"ד). ומן הדרשנים למדו הפייטנים לכנות דבריהם בלשון חכמה. אולי גם אצלנו התחלתו של מדרש נרדפים בבאורי מקרא לצרכי ההלכה, אמצעיתו דרש ואגדה, וסופו שלל הכנויים של הסגנון הפייטני, וצ"ע.

חקר שיטתי, למרת־קבע שהתורה נדרשת בה, לא הגיע חקר הנרדפים לא בתולדות ההלכה ולא במדרשי הגדה, כי אם — כמו ביון — בספרות הפילוסופיה העברית.

גם אצלנו נעשה מדרש הנרדפים אמצעי לחדוש פני המורשה ולהפיכה בדעות ובאמונות של האומה. דיוקי הבדלות בכתובים הם שעמדו להם לחכמי ימי הבינים למלא תוכן של היהדות יין חדש מגפנים נכריות מבלי געת לרעה, בחבירה, כלומר בצורתה המקובלת והמקודשת של נחלת האבות. ההתנגשות עם עולם האמונות הזרות והשפעות הפילוסופיה היונית־הערבית העמידו בשאלה את ודאיותיה הישנות של דת ישראל, ומן המשבר יצאה היהדות מחוסנת ע"י הספקות ומצורפה בכור התבונה. מכתב אלהים החרות על לוחותיה הפך מחדש חרות של מחשבה ובחירה מדעת, משהעזו גאוני הרוח בתוכה להעביר את מסורות־הברית תחת שבט הבקרת ולא נרתעו מלהחליט, ש„כל פירוש מסכים למה שיש בשכל הוא האמת, וכל מה שמביא אל מה שהוא חולק בשכל, הוא הבטל". מרמ"ג כ) ראו ולמדו הבאים אחריו, כי אם ימצא בכתובים דבר החולק על מה שמחייבו העיון האמיתי, לא נכריח השכל לישבו על פי פשטי הכתובים, כי ימצא בלתי מיושב, אלא נכריח הכתובים לישבם על פי מה שחורה עליו השכל. ד"מ, הרחקת הגשמות מן הבורא היא מה שמורה עליו השכל, שהרי אחדותו של ה' אין לה אמת אלא בהסרת ההגשמה. והנה באו בתורה לשונות הרבה שאפשר לו לאדם להפוך בפשטיהם לחשוב שנתחייבה מתוכם או הגשמות הגטורה או הכפירה במקראות, כגון „נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" או „ותמונת ה' יביט" וכדומה כא). להמנע מגפות ההגשמה ומדחיית הכתוב גם יחד נתעורר הרמב"ם להישיר מקראות כיו"ב אל מה שיורה עליו השכל בעזרת דיוקי שמות ומדרש הנרדפים. הוא מעמיק להבחין במלות שהתמון יחשבן מתרדפות בלשון עבר, כגון תואר, צלם, דמות, תבנית ותמונה, והוא מראה על הבדליהן הדקים בשמוש ובהוראה. לא לחנם נזהרה לשון־הקדש שלא להפיל לא „תואר" ולא „תבנית" „על השם יתברך כלל חלילה וחס", משא"כ בשמות „דמות" ו„תמונה", שהושאלו כלפי מעלה לא מצד דמיון בגוף אל ב"ו, אלא בשל רוחניות חשכל האלהי המדובק באדם ואוצל לו משתו מחכמת הבורא, וזוהי כונת בצלמו ובדמותו; וכן השגת אמתת השם תקרא „ותמונת ה' יביט". מטעמים דומים, להסיר ספקות הכתובים „ויראו את אלהי ישראל" או „ויחזו את האלהים" כב) וכיו"ב, בודק הרמב"ם את משמעות הנרדפים: ראה, הביט, חזה, וקובע

כ) רס"ג, ס' האמונות והדעות הוצ' דור סלוצקי, לייפציג תרכ"ד, עמ' 133, 44, 109; רמב"ם, מורה נבוכים ח"ב פ' כ"ה; הקראי אהרן האחרון בן אליהו, ס' עץ החיים, הוצ' פרנץ דליטצש, לייפציג 1841, פ' מז עמ' 44.

כא) בראשית א, כו; במדבר יב, ח'; מורה נבוכים ח"א פ' א' וג'.

כב) שמות כ"ד, י וי"א; מו"נ ח"א פ' ד.

שלא נאמרו שלשתם בקשר את הבורא, אלא להשגת חלב והשכל. וכן הוא מפרש הפעלים: קרב, נגש, נגע, שבאו כלם במקרא להביע קריבת טרע, כלומר השגת טרעית, ולא קריבת מקום כג). הוא מבדיל בין יצירה לעשיה ולבריאה, ומוכיח שבחכמת דיוק הנביא לאמר (ישעי' מה, ז) "יוצר אור" מפני שהוא מקרה, ו"עושה שלום" שכוון ה' כוונה ראשונה לעשות חטוב, אך בחשך ורע שהם העדרים אמר "ובורא חושך" "ובורא רע" כד). להפשיט מספק יגיעה גשמית את הכתובים "וישבת" או "וינח ביום השביעי" מנתח הרמב"ם לשונות: נוח, שבת, הנפש, שהושאלו לענין עמידה מן הדבור (כמוכח מאיוב לב, א) ולא נתיחסו לבורא אלא לענין הפסק המאמר מאלהי או השלמת רצונו והויה כל חפצו כה). בדומה לזה הוגבלו הנרדפים "ראשית" ו"תחלה" לפרש הכתובים ולהשלימם עם מה שמחייבו העיון האמיתי בענין מעשה בראשית כו). וכיו"ב רבות כז). א

חבדלותיו של הרמב"ם בנו אב לבאור המקרא וממורת רז"ל לאור מדרש הנרדפים והעמידו תלמידים חרבה לא לבד ביחדות הרבנית. הקראי אהרן מאחרון בן אליהו בס' ע ץ ה ח י י ם נגרר בעקבות הרמב"ם והעתיק דבריו ממש כח), ורק רחוקות יש ששת עליהם פרוטרוט טפל, כגון בפרק המרחיק גשמות השמיעה צרף לשונות האזנה והקשבה כט), או בענין רם ונשא שאמר בהם הרמב"ם שכוונתם על עליונות מעלה ולא מקום, הוסיף הקראי והבדיל ביניהם לאמר ש"מלת רם תורה על העצמה והגדולה לעצמו ולא מצד זולתו; אמנם מלת נשא תורה יחם המעלה והגדולה בבחינת פעולותיו המראים על עצמותו ונדולתו יתברך" ל). המחבר הקראי מתנצל ואף מנסה להכחיש הלואותיו המרובות מס' מורה נבוכים, וטוען שכבר קדמו לו לרמב"ם מחכמי הקראים בהרחקת הגשמות לא); וגם מפרשיו של הקראי מבני כתתו לב) עמלו להצדיקו שדבריו נלקחו "מספרי חכמי האמת ושאב מים בששון ממעיני הישועה". אפשר שיש קרטוב של אמת בדבריהם, שהרי קדמו

כג) מו"נ ח"א י"ח.

כד) שם ח"ב סוף פ' ל'; ח"ג פ' י'.

כה) ח"א ס"ו.

כו) ח"ב ראש פ' ל'.

כז) עי' בספרו של W. Bacher, Die Bibelexegese Moses Maimuni's, Strassburg i. E. 1897, p. 46 sqq. גם בפירוש המשניות להרמב"ם יובדל לפעמים בין מלות קרובות־ חענין, עי' תמורה פ"ה מ"א: "ותחבולת ההיתר תקרא הערמה ושאינו להיתר תקרא מרמה".

כח) עי' ברשימת המקבילות בס' עץ החיים עמ' 342.

כט) שם פ' ל"ג ועי' מו"נ ח"א מ"ה.

ל) עץ החיים פ' מ"ח עמ' 65 ועי' מו"נ ח"א כ'.

לא) עי' עץ החיים פ' י"ח עמ' 46.

לב) עי' דברי כלב אפנדופולו, שם עמ' LVIII.

לרמב"ם בלא ספק גם במחנה הרבנים, ואולי אף הקראים, דורשי נרדפים ומבדילי שמות קרובי הענין, ולמד גם מהם בעל ס' עץ החיים. חנה, לדוגמה, דבריו בבאור רם ונשא נראים ככת קול הבדלתו של אברהם בר חייא, לג) שפירש "ההפרש ביניהם שהאחד אתה מבין אותו בלא לויה, והוא הרם, ... כי הרוממות היא [לו] לבדו ואינה לאחר בלעדיו; והשני הוא שם לוי שאתה מבין בו מדרך המחשבה אל דבר אחר, והוא הנשא, אשר הוא משמע נשיאה על אחרים". גם הרמב"ם נסתייע בהבדלותיו כבבאוריו למקרא בגדולי המפרשים וחוקרי הלשון מרס"ג ועד הראב"ע, שגם הם שתו לבם לפעמים למדרש הנרדפים לד), אלא שהוא עשהו יסוד של קבע בשיטתו וירהו פנה לבנות עליו, כעל שאר דיוקי תורות, משגב לנבוכי זמנו.

ההתפתחות טן הרמב"ם ואילך תוארה ככר בפרק על אספי נרדפים שנתחברו בספרותנו מבקשת צחות ונוי בסגנון. גם פה קרנו מה שקרה ביון. חקר נרדפים ששמש לראשונים כלי זין במלחמתם לבקרת הירושה חרוחנית של האומה לאור השכל והפילוסופיה, נעשה בידי אחרונים לצעצוע וכלי צבעונין בלשון. חכמה הפכה מלאכה, ותגלית שבאה לשים פדות וחרות למחשבה, סופה שנשתעבדה בעצמה לתעשיה של מליצה ופרכוסי לשון. פרט לרנה"ו, על סף ספרותנו החדשה, שנסה לחזור ולעשות את מרש הנרדפים לכלי מלחמתה של ההשכלה להתחדשות היהדות.

נפתלי הירץ וויזל נתעורר לחקר חשמות הנרדפים לרגל מלאכת תרגומו את ס' חכמת שלמה, בטעותו להאמין מתחלה שמעשה בן דוד הוא מחזיר לספרותנו: "ככואי עתה להשיב דברי הספר הזה אל איתנם, פחד קראני ורעדה ... מי זה בקי בל' עברי שהשתמשו בו התורה ונביאים באותו השיעור הצריך לדבר ההעתקה. ורוב שרשי הלשון הזאת כוללים הוראות צחות שהן תעלומות מטנו, גם רבים קרובים בטעמיהם, וצריך רוחב לב להבדיל ביניהן, כמו לשונות חכמה, בינה, שכל, דעת, פקחות, ערמה, מזמה, תחבולה, עצה, מחשבה, תושיה וכיו"ב ... ואם המעתיקים לא שמו לבם לזאת, לא תכון מלאכתם!... תחת צוף תבונת המלך שלמה ע"ה, ננהל הבלי המעתיק ודמיונותיו" לה). מתוך רגש אחריות למלאכתו התחיל רנה"ו מתעמק בהוראות לשון "חכמה" והקרובים לו בעניניהם, ועיוניו אלה בשרשי שפת עבר, שלא באו מתחלה אלא לתועלת שמושית ולתקלת מעשה התרגום, נתרחבו חיש מהר ופתחו לפני עינו התמהות אפקים בלתי משוערים. מתוך אמונה "שכל דברי הנבואה נכתבו בכונה נפלאה ובצמצום נפלא", כי ברוח הקדש נאמרו ומפי

לג) או המקור ששאב ממנו אברהם בר חייא, ס' הגיון הנפש או ספר המוסר, הוצ' י. ל. פריימאן, לייפציג תר"ב, עמ' 9.

לד) עי' שד"ל, בית האוצר א'. עמ' י"ז ואילך; ועל הבדלותיו של הראב"ע עי' ס' אגרת המליצה ומשפט לח"ק לרי"ל מרגליות, נאווי דוואהר תקנ"ו. דף כ"ז ע"ב, כ"ח ע"ב, ל' ע"ב.

לה) ס' חכמת שלמה לרנה"ו, תק"ם, הקדמת המחבר הראשונה.

עליון נבעו, מצא רנח"ו לראוי לחקור ולדרוש בכל מקום לא לבד לתכן הדברים, כי אם גם בשאלה, למה בחר הכתוב להודיע דבריו בתיבה זו ולא אחרת הדומה לה במשמעה. וכן עשה גם במקראות שנכפל בהם הענין במלות שונות. „ואם תאמר שכל זה לתפארת הלשון וליפות הענין לא תסכלהו הדעת. כי בלי ספק לא היתה כונת השם ב"ה להרבות דברים ללא צורך אחר זולתי ליפות הלשון ולפארו ... אין כפל ענין בכתובים, אלא כל ענין עומד בעצמו ורומז על דבר ידוע". מלות שונות תבענה הוראות שונות, ואין נפתל ועקש בלשון הקדש. „הנה שרשי שאר הלשונות ומליצותיהן מלאים שגיאות ונלוזים מאמתת הענינים שהונחו עליהן, ואין כן שרשי הלשון הזה שהן נבדלים מכל טעות ושגיאה, ומונחים דבר דבר על הנמצא כפי מציאתו. ולכן נקרא לשון הקדש, כלומר לשון מתעלה ונבדל בסגולתו ובעצמותו מכל הלשונות האחרות" לו).

בחריצות רבה התחקה רנח"ו על כל לשונות חכמה בכ"ד ספרי הקדש, ועיונו זה הוא שרשו וראשית מטעו של ס' גן נעול „הכולל הצעות ויסודות לבאר שרש חכם על מכונו על מה הנחתו והוראתו". ולא היה ספר זה לפי תכניתו הראשונה של המחבר אלא בכורי פריו של ה ל ב נ ו ן, מערכת ספרים שאמר בהם לברר וללבן שאר שרשי לשון הקודש. ומתקור זה מן חקר הבדלי המחוראות בלשון העברית, נזל גם יין ה ל ב נ ו ן, פירושו של רנח"ו למסכת אבות, שבא להראות שה„דרך אשר הלכנו להבין מקצת דברי הנבואות, זה הדרך אשר נלך בה עוד להבין דברי חכמים וחדותם" ושגם דרושי תורה של רז"ל נוסדו על אמתת שרשי לשון הקודש ועומק פשטי המקראות. ואף מכתביו ד ב ר י ש ל ו ם ו א מ ת נבעו מן „הצנור הקטן הזה אשר נפתח לפני" — תוך כדי עיונו בלשון לרגל מלאכת ההעתקה של ס' חכמת שלמה — „היה לנחל גדול והשקה את הגן אשר נטעתי, והצמיח בו כל עץ אשר פריו למאכל ועלהו לתרופה לז). לשוא האשימוהו הקנאים, שבהצעותיו בדבר סדרי חנוך חדשים יצא ממנהגו הטוב ונהפך לאיש אחר, לחטום את גנו ולהחמיץ את יינו לח). לאמתו הובעה כל תכניתו לתקנת סדרי הלמוד המקובלים בעיקרה כבר בפירושו למסכת אבות אשר באו עליו הסכמותיהם של מי שעתידים היו לחעשות מראשית יריביו, הרב הנודע מפראג יחזקאל לנדא ור' דוד טעבלי מליסא לט). בפרוש כשר זה הוצעה כל המהפכה במנהגי החנוך הישן

לו) גן נעול לרנח"ו, חוצ' וורשה 1838, ח"א פתיחת המחבר, דף ח' ע"ב; ז' ע"א וע"ב; כ"א ע"ב.

לז) מסכת אבות עם פירוש יין לבנון, ברלין תקל"ה, הקדמת המחבר.

לח) רחובות, מכתב רביעי לרנח"ו, ברלין תקמ"ה, פ' כ' דף ע"א ע"ב.

לט) זה האחרון הפליג בהסכמתו בשבח רנח"ו: „אחבת חאמת הסית[ת]ני להעביר קול במחנה העברים בני אל חי אחזו בסנסני חגן הלזה, חסו בצלו דשנים ורעננים אף ערשו רעננה... מנעו בניכם מהגיון הזיות, והרעיונות הרעות והרקות, למדום ספרים האלה אשר

שעוררה על בעל "דברי שלום ואמת" את חמתם של הארוקים ולא באה לו לטחבר לכאורה אלא מתוך עיון בשרשי לשון הקדש והבדלי הוראותיהם.

בפרק ו' משנה ז', אנב פירושו: "התורה נקנית בט"ח דברים וכ', ב י ש ו ב במקרא ובמשנה" כותב רנה"ו "שצריך להיות בקי ויודע ביישובו של עולם, וזה כלל גדול הכולל הלכות דרך ארץ וכל הניתוסיות והחכמות הטבעיות והלמודיות שצריך תלמיד חכם להיות מפואר ומקושט בהן". ולא עוד אלא שקדמה דרך ארץ לתורה כי"ו דורות, כאשר הורונו רז"ל וכי על כן חייב כל מחנך טוב להקדים החכמות הצריכות ליישובו של עולם ורק אח"כ להקנות לתלמידיו מקרא ומשנה. וזהו גם מה שיעץ התנא בהדיא, "ונקט בריש יישוב, כדרך כ"ו דורות קדמה ד"א לתורה, והדר מקרא, והדר משנה, והסדר נאה ונכון" [מ]. הרי לפנינו כל התכנית החנוכית של "דברי שלום ואמת" המיוסדת על החלוק שבין תורת האדם לתורת ה', או בין ידיעת הנמוסיות ודרך ארץ ש"הנעדר מהן כמעט שלא יאות לו תואר האדם", ובין חקי אלהים ומצוותיו "שלא נתחייבו בהם רק זרע ישראל בלבד" [מא].

נבטה של חלוקת למודים זו אתה מוצא כבר ב"גן נעול" בהבדל שהניח מחברו בין לשון "חכמה" ללשון "דעת", "דברים שלא שערו המחברים ז"ל... כי ראיתי שהוראתו הנכונה [של לשון חכמה] הוא עמוד התורה כלה, ויסוד לחכמת הנפש" [מב]. לשיטתו של רנח"ו כל מקום שנזכר לשון "חכמה" בכתבי הקדש, הכוונה לחקי ה' ולמשפטיו הכתובים בתורה ומקובלים באמונה פא"פ, "דברים שאלולי נכתבו לזכרון דור ודור לא היה אפשר לחכמי הדורות הבאים להוציאן מלבם על ידי השכל והבינה". כי בהיות כל חכמה ענין אלהי ונעלה משקול הדעת, "אי אפשר שיוודעו לאדם דרכי החכמה זולתי בנבואה" [מג]. מה שאין כן בלשון "דיעה" ה"נופל על הדברים הנודעים במופת החוש או במופת השכל" "ויש בכח כל אדם לדעת אלה האמתיות", "הנמוסיות והלמודיות והטבעיות שכלן בכלל

חבר ואשר יחבר הרב המחבר החוא, רעו את גדיותיכם על משכנות סבטחות" וכ'. מכאן גם חריפות הדברים בדרשתו שנשא בשבת הגדול תקמ"ב שלא באה אלא להתנצל לפני בני עדתו על משוגתו ששגה להליץ טובה על רנח"ו: "ואתם רבני בדצפ"ה אתם עדי כי בבואי הנה לא אביתי לתת הסכמה על ספרו, יען וביען איש אשר נעור וריק מחכמת עומק הגמ' והראשונים אין זה בכלל חכמי ישראל, ולא יכולתי לעמוד בדעתי מגודל הפצרכם באמרכם הלא לא יצמח ממנו לא דין ולא הוראה, פתחוני ואפת ונתתי הסכמה על ס' וי"ל" וכ'. עי' L. Lewin, Aus dem jüdischen Kulturkampfe (Jahrbuch der jüdisch-liter. Gesellschaft, XII (1918) p. 194.

מ) יין לבנון דף קל"ח ע"ב וקל"ט ע"א.

מא) דברי שלום ואמת (תרמ"ב) פ"א עמ' א'.

מב) ס' חכמת שלמה, פתיחת המחבר.

מג) עי' גן נעול ח"ב חדר א חלון ד; יין לבנון דף נ"ח ע"ב; דברי שלום ואמת עמ' ב.

דרך ארץ" ושדעת האדם מכרעתן "לפי שאיש הלב יבינם מדעתו, או ילמדם מפי חכמי דורו" מד).

מכאן גם פירושו של רנה"ו במאמר רז"ל שהרגיז כל כך את רבני דורו בהדפסו ב"דברי שלום ואמת" ולאמתו הובא ונתפרש בזה הדרך ממש ככר ב"יין הלבנון": "כל תלמיד חכם (שהוא היודע חקי אלהים ותורותיו) שאין בו דיעה (נמוסיות ודרך ארץ) נבלה טובה ממנו" מה). אין זו פליטת פולמוס, אלא פרי עיון שיטתי בהבדלי ההוראות של שרשי "חכם" ו"דיעה", שבא לו לרנה"ו ע"י חקר השמות הנרדפים בשפה העברית מו). או ביתר דיוק, שאיפות הדור הן שנשתקפו גם בעיוניו בלשון, והן גם שהטו לבו לגלות פנים חדשות בתורה ובמורשת רז"ל בהתאם לתביעות ההשכלה. אכן גם ספרותנו החדשה נסתה בראשיתה להתנער מרקב דורות ולהמשיך על יסודות מחודשים באמצעות מדרש הנרדפים.

ברם כחות היצירה של הדור קטנו מלעצור בעד כחות החרם מבחוץ ומבפנים. תמים היה רנה"ו להאמין כי אם ישכיל התלמיד בשרשי לח"ק, לא יפתה על נקלה לספרויות נכר "ולא יבהלוהו עוד הלשונות הצחות שבספרי חדיוטות, כי יבין יתרון הלשון האלהי עליהם, איך מכלכלת בדברים מעטים כוונות עמוקות, ושאין בה דבר שפתים אך למחסור כמו שיש בצחות לשונות ההדיוטים" מז). לא ארכו אמנם הימים ונוכח כי מרת חיתה טעותו: "אך צר לי לומר, חוקם מצות הקיסר יר"ה, ותורת ה' יעזובו... ראו עתה מה הם עושים, מבלים שעות ביום, ללמד לנערים לקרות ולכתוב לשון אשכנזי" מח)... ואף בקרב המשכילים הנאמנים לשפת עבר הפך חקר הנרדפים "בעבור חוקי האלהים ותורותיו" מט) לבקשת "דברים אחדים" ו"צחות עלי שערי המליצה לכפול טובן אחד במלות שונות" ו"לכלכל דבריו בדברי חן ולשון צחות" נ) על דרך לשונות ההידוטים.

מעבר לחוגי ההשכלה השפיע רנה"ו גם על היהדות הרבנית במזרח ובמערב. רשמי משנתו בנרדפים אולי יש למצוא אפילו בבאוריו במקרא של חגר"א, שידע להשתמש בהבדלת המלות קרובות־הענין להאדרת ערכי המורשה ולחזוק

מד) ג"נ ח"ב חדר א חלון ח; וי"ל דף ע"ז ע"א; דשו"א עמ' ב' וג'.

מה) דשו"א עמ' 4 וי"ל דף קל"ח ע"ב.

מו) ודברים של טעם השיבהו הרב מליסא בדרשתו (יאהרבוך הנ"ל עמ' 191) שלפעמים גם רנה"ו אנוס לבאר לשון דעה בכתובים על הנודע בדעת אלהים (עי' וי"ל ע"ז ע"א).

מז) דשו"א עמ' 24.

מח) רחובות דף ע"ב.

מט) דשו"א עמ' 22.

נ) עי' לעיל הערה ז' ודשו"א עמ' 2.

מצוות המוסר הישראלי נא). גם הדרשנות האדוקה אסרה להתעשר מתגליותיו של רנה"ו. לדעת ר' מרגליות, מגדולי נאורי הרבנים בזמנו, "החזק שבדברים שיעזר בהם הדרשן שהוא נאה דורש, כשישים עין עיונו למצא הכדל בין השמות המורדפים הנמצאים במקראי קודש... כי טיץ ההבדל בין השמות יוציא חלב ודבש בפירוש הכתובים ונועם גדול בלב השומע כאשר ימצא עניני הכתובים מסכימים בכל אחד לפי הבדלו" נב). לפיכך הציג המחבר, בין שאר העניינים "החכרחים למליץ הדרשני", גם רשימה ע"ם א"ב של קצת שמות נרדפים והבדליהם.

במערב יש להזכיר את ס' דרך חיים לר' חיים איש לעוונשטאם, אב"ד ור"מ מק"ק לעוורדן נג). שהוא חיקוי קלוקל וארכני לשיטתו של רנה"ו בנרדפים. אך מכלם הגדיל שלמה ספנהיים, המדקדק המצוין ששמש דיין בק"ק ברעסלוי ורווה מטיטב מחשבה הפילוסופית של זמנו נד). עיקר ענינו במחקריו בלשון העברית היה להסיר את "הבלבול והדחק" שנפלו בדקדוק העברי מימי ר' יהודה חיוג וכל הנותים אחריו שהורו שאין שרש פחות מג' אותיות לדעתו אין שיטה זו אלא דרך ארוכה וסתומה וחוסמת את העברים מלבוא עד תכנית לשון הקודש פנימה" שאינה מתבארת כי אם בהנחה שיש בעברית שרש פחות מג' ואף מב' אותיות. "למה אנחנו עם אלהי ישראל מרחיקי הרבוי ומניחי האחדות נפציר עצמנו להיות פים לשוננו לאתים ולשלש קלשון נה)?" בעזרת יסודותיו החדשים אמר

נא) ס' משלי עם ביאור מהגאון ר' אליהו ז"ל מווילנא, נדפס ראשונה בשקלאוו תקנ"ה ועתה י"ל פעם חמישי[ת]... עם מראה מקומות לבאר שמות הנרדפים חנמצאים בביאורי הגר"א, ווילנא תרמ"ג. עי' לדוגמה בבאורו למשלי ב, ט"ז: "תאוה היא הנאת הגוף ממש וחמדה מה שאין בה הנאת הגוף וזו התאוה נקראת נכריה, כי התאוה אינה ראויה לבני ישראל כלל, כי אנחנו אין ראוי לנו לילך אחר תאות עוה"ז כלל וכלל, ולכן היא דוגמת בת אל נכר שאסור ליגע בה כלל, והחמדה היא נקראת אשה זרה, כי האשה אשר מבני ישראל היא מותרת ליקח אותה לאשה, רק אשה זרה שלקח אותה איש אחר לזו אסור ליגע כלל וכלל, כן חמדת הפרנסה והטמון אינו אסור מכל וכל... אך באמונה מאד ולא יעשה עול שלא יגע בממון שאינו שלו ממש" וכו'. (ארחש תודה לפרופ' לוי גינצבורג שהואיל להעירני על ספר זה ולהשאילנו לי מספריתו). על מלחמתו של הגר"א ברנה"ו עי' קלוזנר, היסטוריה של הספרות עמ' 111.

נב) ס' אגרת המליצה פ"ה דף כ"ז ע"ב. על המחבר עי' בן ציון כ"ץ, ברבעון הזמן, פטרבורג תרס"ג וג. ברויל, בט"ע בן חנניה ח"ו, 1863, עמ' 570 ואילך.

נג) דיסוי 1812, עי' שמואל מולדר, פרי תועלת, אמסטרדם תקפ"ה עמ' ק"ט וקכ"ז.

נד) H. A. Wolfson, Solomon Pappenheim on Time and Space and his Relation to Locke and Kant (in : Jewish Studies in memory of Israel Abrahams, New York 1927, 426—440).

נה) עי' חשק שלמה לר"ש ספנהיים, ברעסלא תקס"ב, הקדמה.

פפנהיים להבדיל ג"כ ברדיפות השמות שבלשון עבר „שגם זה הדבור בעצמו הציקני מעודי שתהיה לשון עבר מצד אחד ענייה ומצד אחר עשירה במלות". הבדלותיו של רנח"ו כנראה חשפיעו עליו, שכן הוא כותב: „וכבר העיר ה' את רוח אחד מגדולי מביני הלשון שבזמננו להעיר על זה הענין ועל הדומה לו מן הספיקות הנופלות בלשונות המקרא ומאמריו... וזה היה חלקי מכל מה שהרווחתי בקריאת הקדמתו וזה כל פריי שגדלה מבוכתי, ונשגבה פליאתי, ונחלט בו ביותר מחלמה היות הספק בהנחת הנרדפים ספק עצום קשה ההתרה נו). להתיר קשיים אלה החליט פפנהיים לצמצם חבורו בבאור השמות הנרדפים בלבד, עם „כי היו אלה היסודות שהנחנו חטר מספיק לבאר על ידו כמעט כל שמות לח"ק מאין יצאו ועל איזה אופן הורכבו, אלא שהיתה מלאכה גדולה כזאת לא לי ולאלף כמוני הצעיר לימים ולחכמה" נז). חקר הנרדפים נועד כאן לשמש רק דוגמה של שיטה חדשה בדקדוק שפת עבר, ו„מן חמיעוט שבארתי יכול הקורא להקיש ולהשכיל במה שלא בארתי, אחר שהראיתי לו כל אופני האפשר שיפורשו המלות העבריות על ידיהם" נח). ספריו של פפנהיים הם נסיון מקורי של הפיכה בתורות הדקדוק העברי ושחרורו מדפוסי הדקדוק הערבי, ועדיין הרבה לקח צפון בהם. גם באור הנרדפים שלו מצטיין בחדירה והצצה מקורית לנבכי לשון עבר, ועל כל משוגותיו נח), בעיקר בשל עקבתנותו היתרה לגזור כל עושר שרשי הלשון ממעט כללים עיוניים שהטרים להניח, יש לחשוב את ס' יריעת שלמה למיטב החבורים בספרותנו הבלשנית. חלוקת הטר המלות וסדורן השיטתי ע"פ ענייניהם וגדרים דומים נט) קרמה בהרבה למשוכחים שבנסיונות כיו"ב בלשונות העמים ס).

נו) ס' יריעות שלמה ת"א, דיהרנפורט תקמ"ד, הקדמה דף ד' ע"ד.

נז) שם דף י"א ע"א.

נח) עי' גם בפרק הקודש הערה כ'.

נט) ח"א שמות המתיחסים אל הזמן, המקום והתנועה (פיזיק) [דיט: נוער, זקנה; ישר, עקום; מש, סר]; ח"ב, רידלהיים תקצ"א, שמות המתיחסים אל החושים (אעסטהעטיק) [הדבר, השמע, החזות, המשוש, הריח]; ח"ג, דיהרנפורט תקע"א, שמות המתיחסים אל הפעולה והמלאכה (מעהנאלאגיע) [אסף, קבץ; נפץ פזר וכ'].

ס) על חקר הנרדפים בלה"ק ע"י חכמי או"ה עי' במאמרו של F. Mühlau, Geschichte der hebräischen Synonymik (Zts. d. Deutsch. Morg. Gesells. 17, 1863, p. 330 sqq.; cf. Steinschneider ib. 18, 1864, P. 600 ספרות נוספת רשם בהקדמתו James Kennedy, Studies in Hebrew Synonyms, London 1898, p. IX sq. Arthur Allgeier, Neuere Methoden der Wortforschung u. die alt- עי' ג"כ testamentliche Exegese (Biblische Zeitschrift 17, 1926, p. 201—224).

ג.

גם שד"ל נתעורר לחקר הנרדפים ע"י חכוריו של רנה"ו. באלול תקע"ח בא ישי"ר לבקר בטריאסטי ובשיחתו עם שד"ל (שהיה צעיר ממנו) יעצהו לקרא בס' גן נעול „כי לא נעשה אחר התלמוד ספר טוב ממנו" א). רשמי הפגישה הראשונה הזאת ואחי"כ גם חליפת המכתבים עם ישי"ר ועם ידידו ובן דודו של שד"ל, שמואל חיים בן דוד לוזי (שחבד"ל), חביאוהו להעמיק העיון בהבדלת הנרדפים. באגרותיו נשמרו פרטי מחלקתו עם ישי"ר שהיה כרוך אחר שיטתו של רנה"ו והכחיש מציאות הנרדפים בלשון הקודש, ושד"ל היה בתחילה עמל להציל הנרדפים מיד רודפיהם: „סוף סוף תועלת טרוכה יש בהם, שאם לא היה לנו אלא דרך אחד להשמיע מחשבתנו, אוי לך מליץ, אבדת משורר!" ב). לברר ולבסס הנחותיו הכנים ראשו בחקירת הנרדפים „לדעת הכאמת יש ביניהם חלוק הוראה, ומצאתי בחקירה הזאת נחת רוח, ועברתי בעבודה ההיא ימים ושנים בשמחה ובטוב לבב" ג). בתולדות שד"ל ימצא הקורא תאור תנאי חייו באותם הימים, עת רבתה הרחקות בביתו והוצרך לעזור לאביו ולאחותו בפרנסתם הזעומה ש„היו לשים הכצק, ונותנים אותו בבית חבד, ואני (ככבור השפחה אשר אחר הרחים) חייתי מגלגל קורת בית חבד ודוחק את הבצק לצאת בנקבי הטס בצורת תולעים, והמלאכה הזאת לא היתה טורדת כלל את מחשבותי, והייתי עם זה מחבר שירים ומבדיל נרדפים ומפרש מקראות וכותב אגרות תושיה לשני רעי שחבד"ל וישי"ר" ד).

שלא כשאר משכילי איטליה ויש"ר בכללם, שאימתו של רנה"ו בעתתם, ה) התיחס שד"ל מיד בבקורת ואף בקרירות אל המדקדק והמליץ המפורסם. ראשית כל הוגיעתו פלפלנותו וארכנותו היתרה של רנה"ו, בעוד ששד"ל מטבעו היה אוהב הפשט ומעוט הדבור, ומעריך לשון רש"י „אשר אין דומה לו בקיצור ודיוק" ו). כשנטה לפעמים בכתביו אל ידידיו הקרובים, מדרך הצניעות הישראלית השיח טינתו על רנה"ו: „הוא ביאר שרש אחר בשני ספרים מה שאני רגיל לעשות בחצי דף ושא חטאתי" ז)... כטו כן לא ישרה בעיניו רוחניותו המופרזת של רנה"ו, שיחם לעברית מעלת קדושה מיוחדת שאין כדוגמתה בשאר הלשונות; „אבל אני אומר כי גם לשוננו גם לשונותיהם מעשה אלקים המה... ואם תשאלני

א) תולדות שד"ל, המגיד שנה ז' (תרכ"ג) עמ' 77.

ב) אגרות שד"ל עמ' 8.

ג) פניני שד"ל, פרזעמישל תרמ"ח, עמ' 414.

ד) המגיד שנה ז' עמ' 214.

ה) עי' אגרות שד"ל עמ' 57.

ו) המגיד שנה ג' (תרי"ט) עמ' 82.

ז) אגרות שד"ל עמ' 104, עי' ג"כ עמ' 11.

מפני מה נקראה לשוננו להי"ק אני אומר לך דברים של טעם. לא מצינו שנקראת בשם הנכבד והנורא הזה בכל ארבעת ועשרים ספרינו, וזה שמה אשר יקראו לה יהורית. ואיתתי נקראה לשון הקדש? בבית שני, כלומר אחרי אשר נשכחה מפי עם הארץ ולא השתמשו בה כי אם בקדש" ח). לפיכך נמצאהו לשר"ל מחייב בראשונה מציאות הנרדפים, ולוחם בטענותיו של רנה"ו מקדושת הלשון, וטוען נגדו ש„אין לגזור אומר כי השמות הנרדפים מתנגדים לרום מעלת לשוננו" או שהם מתנגדים אל השכל הישר: „ברך אלהים כי היתה הרוחה לכפול הענין בשלוש שונות, ואל תלחץ רגל המקראות אל הקיר לפרשם בדיוק שאינו צריך"! ט) ורק אט אט, תוך כדי עיון מעמיק והולך בניבים קרובי־הענין, למד גם שר"ל להאמין „שרוב השלות נבדלות אחת מאחותה", ואחר זמן מה „שאין נרדפים במקרא כלל, ולבסוף „כי לא תמצאנה בלשון מן הלשונות (ואף כי בלשון הקדש) שתים שלות, תהינה שוות בטעמן אשה אל אחותה, שווי שלם". י) דומה לכאורה שנתקרבו הדעות, אבל הבדל חותך שרר ביניהם. יתרון לשון הקדש, מין מעשה נסים בלשון סגולה, הוכר כתכונה משותפת בטבע כל הלשונות. דרש הפך מרע.

מכאן גם הכללים שקבע שר"ל להבדלותיו, שיש שאתה מרגיש שנתנסחו מדעת או שלא מדעת מתוך נגוד ובקרת לשיטתו של רנה"ו בבאור המקראות יא). ראשונה הוא מבטיח להתרחק מהבדלות „עמוקות וחשוכות" ודקות יותר מן הראוי", כי „קדמוני עולם, בעלי הלשונות הראשונות, לא היו מכוונים בדבריהם כוונות נשגבות ממה שאחר השבע, כי אם דברים טבעיים וקלים". שנית, חלילה לי מה', לעוות את הכתובים, לקיים מחשבות לבבי". ושלישית, דרכו דרך הפשט, המתישב על הדעת וע"פ משפטי הלשון „עד שיוורע על ידו טעם כל תבה ותבה וכל אות

ח) שם עמ' 9, ועי' בית האוצר ב' (פרוענטישל תרמ"ח) עמ' 6.

ט) אגרות שר"ל עמ' 9.

י) שם עמ' 14, 27 ובכורי העתים לתקפ"ו עמ' 28 = בית האוצר א' עמ' י'.

יא) שר"ל מוכיר בתקופה זו רק ס' גן נעול וסי דברים אחדים ומן הקורסים ס' אהל מועד וסי וכר רב. עי' בכה"ע לתקפ"ו עמ' 28 ובית האוצר ב' עמ' 7. דבריו של T. Mühlau עמ' 319 צריכים א"כ תקון. אולם כל יתר ספרי נרדפים הן מחכמי ישראל ופפנחיים בתוכם והן מחכמי הגויים (כגון ס' נטע הגפן להגמון Jean Plantavit נודעו לשר"ל רק לאחר ימים הרבה (עי' ההקדמה לדקדוק לשון עברי בס' יד שר"ל, שי"ל ע"י יצחק חיים קספיליוני, קראקא 1895 עמ' 42, והמכתבים של ריא"ם אל ההגמון הנ"ל שפרסם שר"ל ב (Jost's Isr. Annalen III 1841, p. 5). פרט להבדלותיו של Coccejus (עי' מש"כ עליהן Herman S. Reimarus, De Differentiis Vocum Hebraicarum, Wittenbergae (Saxonum 1717, p. 19 שכן ידענו שלמד שר"ל לשון רומי מחוך הלכסיקון העברי שלו (עי' המגיד שנה ג' עמ' 55).

ואות שבכתוב בדיוק... ויהיה נקשר בלא רוחק עם הקודם ועם המתאחר בענין, עד שיהיה כל שוטעו ומתבונן בו אומר: בעל הספר לכך נתכוון" יב).

חומרות מדע אלו לא באו לשם המדע בלבד, כי אם כרגיל בכל חקירותיו של שד"ל גם לתקונה ולחזוקה של היהדות. כתבי הקדש הם סלע המחלקות, ואין כמעט כתוב אחד שלא יחלוק אדם בפירושו. רק חסרון ידיעת הלשון העברית, שענין רוב מלותיה קבלנו מאבותינו בקירוב ולא בצמצום, הוא לבדו הגורם להפרשי המפרשים ולהתפלגות הלבבות. דיוק בהוראת השרשים עשוי להשבית המחלקת בהבנת דברי המקרא „על ידו יבחן האמת מן השקר, בין כל הפירושים המתחלפים" יג). ואולי יתברר גם על ידו מקור קבלות רז"ל מן התורה שבעיקרן נוסדו אל נכון על הפשט האמתי של התורה יד) (sul vero senso della Lege) שהיו הקדמונים מבינים בו יותר ממנו, בהיותם בקיאים יותר במשפטי הלשון אשר היתה לשונם. „ומכאן הפקירו המינים בדורותינו אלה, להכחיש דברי הקבלה, כי לא ידעו מוצאם, מחסרון ידיעתם בחכמת הלשון" טו). העיון בשמות קרובי הענין עתיד לחדש ידיעה נכונה בפשט מלות לה"ק, וחדוש חכמת הלשון ישובב הכתובים אל יושר פשטם ויסיר מהם הבלי הסכלות והכגדים הצואים אשר שתו עליהם דורות אחרונים מעוטי־דעה. כשם שחקירותיו של שד"ל בתולדות הנקוד נתכוונו „להאיר זהר תורתנו ולהאפיל ולהחשיך זהר ס' הזהר ועמו כל שאר ספרי קבלה אשר הוא שוכן בתוכם כמלך בגדוד" טז), כן גם חקר הנרדפים נועד לקומם את היהדות מחדש על טהרת קדמתה, ועי"ז גם להשלים בין האמונה לפילוסופיה, עליון לצרכי דור נבוך. נמצא מדרש נרדפים גם אצל שד"ל אמצעי להתחדשות האומה ולתחיתה ממעינות בראשית יז).

דוגמה לשיטתו של שד"ל בנרדפים יכולה לשמש האגרת המתפרסמת כאן בפעם הראשונה, אלא שלהבנתה יש לסכם נם תכן האגרת שקדמה לה יח).

בי"ב אדר תק"פ הציע שחבד"ל לפני ידידו ובן אחות אביו, שד"ל, שהיה

יב) עי' בית האוצר ב' עמ' 6, 9.

יג) שם עמ' 2 ואילך, ועי' ג"כ בית האוצר א' עמ' ב'.

יד) עי' באגרת האיטלקית לישי"ר. Epistolario di S.D. Luzzatta, Padua 1890, p. 4.

טו) בית האוצר ב' עמ' 4.

טז) דברי שחבד"ל אל שד"ל בס' דבר שמואל, י"ל ע"י יצחק חיים קסטיליני' קראקא תרנ"ה עמ' 65. ועי' שד"ל, ויכוח על חכמת הקבלה... וקדמות הנקודות והטעמים, גוריציאה 1852.

יז) עי' יוסף קלוזנר, שד"ל, תכונתו, אמונותיו ודעותיו, בס' יהדות ואנושיות, ורשה תר"ע, עמ' 42 ואילך; אברהם כהנא, השלח כרך ג' (תרנ"ח) עמ' 337 ואילך; פ. לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה ס"ב עמ' 63 ואילך, ובס' ראשונים ואחרונים, ס"א (ת"א תרצ"ד) עמ' 43 ואילך.

יח) עי' בית האוצר ג' עמ' 65 ואילך.

צעיר ממנו קרוב לי"ג שנה יט), קצת מהבדלותיו בנרדפים למען יצרפם בכור בחינתו, בתוכן גם ההכרלה בין העיד לענה: „אפשר לומר כי המעיד הוא הבא מעצמו לפני הדיין להגיד איזה דבר, והעונה אינו בא מעצמו אלא כאשר יקראוהו לפני הדיין אז יענה... ועוד עלתה בדעתי מחשבה אחרת שאפשר כי... בתחלה הוא עד וכשמחזיק בדעתו ומקיים העדות נקרא עונה" כ). שד"ל השיבוהו בכ"ג אדר שהתבונן בענין שני הפעלים ומצא ביניהם מרחק גדול, כי העונה מדבר עם השופטים (לא תענה ברעך) והמעיד עם בעל הדין עצמו (העד העיד בנו האיש כא). במלים אחרות: המסחיר בבית הדין עונה יקרא ולא מעיד, ואין ענין לשון העיד אלא אזכרה ואזהרה. בקונטרסו מבדיל נרדפים, הבדלה י"ב כב), הוסיף שד"ל חזוק לדבריו מעיון אטימולוגי בשרש עד ומעיד, לבאר מהיכן נגזר „כי בידיעת הזרע יוודע הפרי" כג): „ל' העיד נגזר מלשון ארמית, שרש עהד נאמר בלשון ארמית בענין זכירת, ובספר ברית חדשה מתורגם ארמית מצאתי עהדין אנתון, וטעמו זוכרים אתם כד), וכן בכל המקרא אין לשון עדות אלא התראה והזכרה". ומשעמד על הוראתו זו של שרש העיד, מתלחב שד"ל וכותב במכתבו הנ"ל אל שחבד"ל: „ועתה אורו עיני ואברך את ה' כי מצאתי ענין ההתראה מפורש בתורה בבירור, ולא בדו אותה החכמים מלבם, שהרי כפי עומק חכמת הלשון אין אדם מעיד אלא אם כן מתרה" ומחומר התראה עונה יקרא ולא עד. „והתבונן עוד כי במסית ומדיח לא הזכירה התורה עדים, ומטן על זה החכם Montesqiueu בספרו Esprit des Loix שא"כ הרי כל מי שיש לו שונא יבוא לבית דין ויאמר המיתני, ויספיק זה לשיסקלוהו: אבל חכמינו ז"ל אמרו שהוא טעון עדים אלא שאינו טעון התראה, וזאת מנין להם? אבל מפני שאין ענין מלת עד אלא מזהיר ומתרה, והואיל ולא הוזכרו עדים במסית, הבינו בחכמתם כי בלא הכמנת עדים אי אפשר שיומת, כי כבר כתוב לא יקום עד אחד באיש והנה דברי התורה ודברי החכמים שרירין וקיימין כה). והנה איך נתעצל מחקירת הנרדפים אם כאלה וכאלה תתבררנה לנו על ידיה"?

יט) תולדות שד"ל, המגיד שנה ג' עמ' 130.

כ) דבר שמואל עמ' 72 ואילך.

כא) אגרות שד"ל עמ' 74.

כב) כן בנוסח כ"י קאהוש אגרת א': „בכתוב בקונט' מ"נ הבדלת י"ב". גוף הדברים נדפס בכה"ע לתקפ"ז עמ' 194 ובבית האוצר ב' עמ' 74.

כג) בית האוצר ב' עמ' 8.

כד) שם עמ' 74, וראוי לציין שווהי גם דעתו של J. Barth, Wurzelunter-suchungen zum hebr. u. aram. Lexikon, Berlin 1902, p. 34.

כה) עי' דברים יג, ז—יב; יט, טו וסנהדרין ס"ז ע"א.

עיון נוסף בשני השרשים החכימו לשד"ל גם בפרשת נבות היזרעאלי, שכבר יגעו רז"ל להבין על מה נענש כו). שד"ל מעיר שבשאר הכתובים נקשר ל' העיד עם אות בי"ת ורק בענין נבות מצאנוהו ביחס הפעול: ויעידוהו לאמר ברכת אלהים ומלך (מ"א כ"א, י' וי"ג) כז). לדעתו יש חלוק בין מעיד בחברו למעיר חברו, שהראשון קודם מעשה והשני לאחר מעשה. והנה איזבל לא בקשה לחמית נבות על אשר ככר ברך אלהים ומלך לשעבר, שאם כן מה צורך ראתה לקרא צום ולהושיב את נבות בראש העם? "אבל אמתת הענין כי לא בעדות שקר סוקל נבות, אך בעדות אמת או קרובה אל האמת; ואמנם היו העדים בני בליעל ונבות צדיק ונקי, כי המלך אשר קלל (כלומר שספר בגנותו) התמכר לעשות הרע ולא היה "עושה מעשה עמך", והאלהים אשר קלל היו אלילים אלמים שהיה אחאב עובר. והנה היתה כונת איזבל לתפוש את הצדיק בדבריו והתחכמה לצוות לזקני העיר שיקראו צום, כלומר יום תשובה, ויושיבו את נבות בראש העם, כדי שיהיה ראש המדברים, ויפתח פיו בתוכחות מוסר, אולי יטיח דברים כלפי אחאב ואלהיו, וכן היה. ואולם העדים אמרו לנכח העם ברך נבות, כלומר הלא שמעתם באזניכם איך ברך נבות אלהים ומלך, ולא עשו כאשר צותה איזבל, לומר לנכח נבות עצמו ברכת; כי לא רצו לתת לו פתחון פה לדבר עוד דבריו, פן יהפך לבב העם אליו. ועדין התראה היא זו ולא עדות ממש, כי באזני כל העם דבר נבות את דבריו, ומה צורך לעדים?" כח).

זהו תכן האגרת הראשונה מקרטיאל לידידו חקרניאל, ולעדותו של שד"ל לא היה הידיד המצוייר משל בלבר, "אבל בעת כתבי היה לנגד עיני ידידי ובן דודי שחבר"ל" כט) שעשת שלש שנים בטריאסטי, מסיון תקע"ו ואילך, והתעלם עמו שד"ל בעניני תורה ותושיה, וגם כשוב שחבר"ל אל גוריציאה עיר מולדתו בסיון תקע"ט, חוסיף שד"ל להריץ אליו אגרות ידידות ולהתוכח עמו בחקירות תורניות ופילוסופיות. האגרת ב' מחקרניאל לידידו קרטיאל, הנדפסת פה בפעם הראשונה, מכילה השגה

כו) יש שדרשו שלא עלה לירושלים בראייה לכבד את ה' מטה שחננו ואבד טן העולם בשביל חמדת כרמו (פס"ר פכ"ה עמ' קכ"ז ע"א) או שנענש כיפתח הגלעדי בשכנים רעים (אלפאביתא דבן סירא הוצ' רמש"ש סוף סי' ו'). עי' הגדות היהודים לר"ל גינצבורג ד' עמ' 187, ו' עמ' 312.

כז) והסיח שד"ל דעתו מאיוב כמ, יא ואיכה ב, יג, אולי מפני שאין הכלל מוכחש בסתי מספר יוצאים טן הכלל, כאשר כתב בבית האוצר ב' עמ' 9, או אולי פירשם על דרך אחרת. עי' אהרליך, ראנדגלאסטען חיו עמ' 217 הגוזר פעל זה מחבת "עוד", היינו כפול ועשות טופס כיו"ב, וכן גם החכם דוד ילין שפירש: אטור כי יש עוד דבר כזה.

כח) ככה"ע לתקפ"ז עמ' 195 ובית האוצר ב' 75. ועי' פירושו של רד"ק למ"א כא, י, ומש"כ הפרופ' חיים טשרנוביץ בספרו החדש תולדות ההלכה, כרך א' עמ' 221.

כט) בית האוצר א' עמ' ז' הערה א.

מרז"ל על הבדלתו של שד"ל באגרתו הראשונה. הנה טרח שד"ל להוכיח מפשטי המקראות צדקת קבלת רז"ל, ופרושו לפרשת נבות סותר ברייתא מפורשת בסנהדרין שבועות: כל השמות האמורים בנבות קדש, אכן לא אליליו של אחאב כי אם את השם הנכבד ברך נבות. איני יודע אם אמנם שחבד"ל מרעתו, או אולי מפני ישי"ר שהיה אף הוא מתושבי גוריציאה, או בשם ת"ח אחרים שבא זכרם בזו האגרת, העמידהו לשד"ל על סטייתו מקבלת חז"ל, או אם שד"ל עצמו בדה מדמיונו צורה מפורתית זו לחציע בענין זה דעות מרעות שונות. מ"מ יש ללמד מאגרתו אל ישי"ר מכ"ט אייר תקע"ט [ל]) כי אמנם ענין שנות בית ראשון והפירושים המותרים דברי רז"ל או רק מתחלפים מדבריהם ולא סותרים אותם, נדון בינו ובין ישי"ר, שכנראה הוכיחהו לשד"ל שנטה באוריו מקבלת רז"ל. שד"ל מתנצל ומשיב, כדבריו גם באגרת המתפרסמת כאן, שמפרשים רבים גם גדולים סרו בישוב המקראות מדברי רבותינו: "רש"י אמר בשפה ברורה הדרשה תדרש ואני לפרש פשוטו של מקרא באתי, ולא לבד בעניני הדרש, אך גם בעניני ההלכות רדף אחר הפשט גם כשהוא מתנגד להלכה, כגון בפסוק לא תהיה אחרי רבים לרעות [שמות כג, ב] כתב: ואני אומר לישבו על אופניו כפשוטו כך פתרונו" [לא]). ממנו ראו ולמדו גם נשיאי המפרשים בדורות הבאים לדבק בפשט ולטוש לפעמים דרז"ל. "וסוף סוף מי לא ידע כי התנאים והאמוראים חולקים תמיד זה עם זה? ולו היינו ביניהם ההם לא היו גוערים בנו אם נחלוק עליהם. ומפני שאני אחרון אפסדתי? אתמהא!" [לב]).

ואם ישי"ר המשכיל והפוקר בהרבה דעות לא נתנו לשד"ל להתרחק בפרושיו מרז"ל, אפשר המשמרת יותר — לא כל שכן. ואמנם ראוי לזכור כמה יגע רנה"ו להפציר הכתובים שיסכימו לדרשות חכמי התלמוד [לג]), למען הבין את מלחמתו הפנימית של שד"ל בין הפשט הישר שאהב מטבעו ובין קבלת חז"ל שרצה לשמרה ולקיימה כל עוד אין עמה עוות הכתובים או קרבן השכל. הרי גם הרמבמ"ן ראה חובה לעצמו לכתוב לצרך השעה בהקדמתו אור לנתיבה [לד]): "ואולם אם הדרך הנראה פשוטו של מקרא הוא פותר ומתנגד לדרך הדרוש המקובל ומועתק אלינו

ל) אגרות שד"ל עמ' 31 ואילך.

לא) עי' שד"ל, כרם חמד ד' (תקצ"ט) עמ' 134 ואגרות שד"ל עמ' 233.

לב) אגרות שד"ל עמ' 32. אמנם ישי"ר לא היה עקבתן בדעותיו, ואח"כ יש שנלחם גם לפשט הברור "המרחיק נדוד מן הקבלה" והסתייע אף הוא ברש"י וגדולי המפשנים ש"נפו מן ההלכה כדי להתקרב אל הפשט", ולמה לא יהא מותר לעשות כן גם לאחרונים, הכל כדברי שד"ל ממש. עי' בספר אגרות ישי"ר, מחברת ב, ווינה 1836 עמ' 112 ואילך. עי' ג"כ ילקוט ישי"ר כרך א, גוריציאה 1854 עמ' 176.

לג) עי' יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות וכו' עמ' 102.

לד) חוצ' ווינה 1846 עמ' XXVI ועי' שם שד"ל עמ' שמ"א ובתולדות שד"ל, המגיד ז' עמ' 309.

מאת חז"ל, עד שאי אפשר שיהיו שניהם צודקים, כי הסותר נסתר, או חובת עלינו לילך בדרך חדרש, ולתרגם את המקרא על פיהו, כי אנו אין לנו אלא קבלת חז"ל ובאורם נראה אור". ור"ש ספנהיים מעיד על עצמו בהקדמה לס' יריעת שלמה שלא נתרשל לבדק ולחפש בענין המלים המבוארות בספרו ברברי חז"ל לראות מה דרשו בהן "בדברים שיוצא מהם לדינא, וכל שלא מצאתי בדבריהם ז"ל מתנגד לענינו, אזי ואחר כן אספתיו אל תחת יריעותי לשכון באהלי שם נרדף ואין רודף; וא"כ אין מן הראוי שיבחנו הדוחה באחת ידו לא בחיל החקירה הנכונה ולא בכח העיון הראוי, אם לא שימצא לדברנו סתירה גלויה בדברי חז"ל ... ואז אנענע לו ראשי ואודה על משוגתי" לה).

אגרת המתפרסמת פה נגנזה בשעתה ע"י המחבר, שהכניס במקומה אל אגרת ב' חלק מן ההקדמה לס' כנור נעים שהוחרם ע"י הצנזורה ביסי שלטון הריאקציה של מטרניך באוסטריה לו). אולי רשאים אנו לשער שרבר גניזתה של אגרת זו מוכיח שגברו בלבו של שר"ל הפשט על הפלפול, אהבת האמת על הוקרת המורשה, רש"י על רנה"ו. כשם שנדר: "חלילה לי מה' לעוות את הכתובים לקיים מחשבות לבי" לז) כן נדר והוסיף: "חלילה לי מלעוות הכתובים להסכימם עם ההלכה" לח). פה שר"ל הצעיר אולי הגריל משר"ל הזקן, שבראותו קלקלות הדור לא תמיד עמד בו לבו להעדיף החקירה על הקבלה. אך אם גם כשל לפעמים למעשה לא מש כל ימיו מלהאמין שהעיון האמתי הוא גם המסורת הנאמנת. ו"שהשכל והתורה שני מאורות, נתן אלהים לבני אדם ללכת לאורם בדרך הטוב. שניהם כאחד טובים, איש את רעהו יעזורו, ולא יפיץ אחד מהם אורו, נפרד מחברו. ה' ישימנו מכלל דורשי החכמה לאור התורה, ודורשי התורה לאור החכמה" לט). באמונתו זו, וכן גם במשל חייו ומפעלותיו, שמש לבאים אחריו מורה דרך ל"יהדות ואנושיות". על כן אמרתי אגיש נא קטע זה, מבכורי עטו של שר"ל מ), שי ליובל הששים

לה) ס' יריעת שלמה ח"א, הקדמה דף י' ע"ב וע"ג.

לו) עי' במאמרי "תשלום ההקדמה לס' כנור נעים לשר"ל" בס' הזכרון לעמרם א. קאהוט ז"ל.

לז) בית האוצר ב' עמ' 9.

לח) המשתדל לשר"ל, הקדמה, בסוף ס' נתיבות השלום, בראשית, ווינה 1846.

לט) בכה"ע לתקפ"ח עמ' 165.

מ) זמן חבורה של אגרת ב' חל לאחר כ"ג אדר תק"ף (9.3.1820), עת כתב לשחבר"ל בענין ענה והעיר בסעם הראשונה (עי' הערה כא), ולפני כ"ג אויגוסט 1824, כשנודע לו כי נפסלה הקדמתו לס' כ"נ מסעם הצנזורה (עי' המגיד ז' עמ' 245). ואולי אפשר לצמצם זמנה בין כ"ז אלול תקפ"א (24.9.1821) וכ"ד טבת תקפ"ב (17.1.1822), עי' באגרות שר"ל עמ' 104 ואילך ועמ' 109, שהראשונה סגנונה כסגנון אגרת א' לקדמיאל, והשניה כסגנון אגרת ג' לקדמיאל (עי' בית האוצר ג' עמ' 65, 72). וקצת ראיה לתאריך זה, שבכ"י קאהוט נסמן ס"נ, היינו ס ב ד י ל נ ר ד ם י ם (עי' לעיל הערה כב) והשם הזה נקבע ע"י שר"ל בשנת תקפ"א

של בעל יהדות ואנושיות, ראש היוצרים ובונים את מרע ההיסטוריה של הספרות העברית החדשה, לר' יוסף קלוזנר יצ"ו, ברחשי יקר וברכה.

ניו־יורק שבת תרצ"ה.

(עי' רשימת מאמרי שד"ל מאת ישעיה לוצאטו, פאדובה 1881 עמ' 19) ולפני זה נקרא ס' המבדיל, וחשם האחרון היה ע מ ק י ש פ ה סמוך לשנת תקפ"ו (עי' בית האוצר א' עמ' ו' הערה א). אכן היה שדל כבן כ"ב ואולי אף פחות מזה בכתבו אגרתו זו, ודבריו בגוף האגרת ג' המתפרסמת כאן על ש ל ש י ם שנות חייו אינם מדויקים יותר מדבריו באגרת א' שהבדלתו בלשונות ענה והעיד עלתה במחשבתו ב ש ב ו ע ה ק ו ד ם (בית האוצר ג' עמ' 67). בהקדמה שכתב לספר הכולל כל הבדלותיו בשנת תקפ"ו, ואז כבר חסר שמו ס.מבדיל נרדפים" ל„עמקי שפה" נאמר: „לא חגעתי רק למחצית ימי העצה" (בית האוצר א' עמ' ב).

כ"י קאהוס 63 מכיל ד' דפים ח' עמודים, גדלם 20 על 29 סנט', כתובים בכמו ידין של שד"ל. דף א' מכיל ב' קטעי הקדמה לס' כנור נעים שנדפסו על ידי בס' הזכרון לעמרם א. קאהוס ז"ל. דף ב', כתוב פנים ואחור, מכיל אגרת א' מקרמיאל כפי שנדפסה בבית האוצר ג' עמ' 65 ואילך. דף ג' ע"א וע"ב ודף ד' ע"א מתפרסמים כאן בפעם הראשונה לעני"ד. דף ד' ע"ב הנחו ריק ונרשם עליו כנראה בידי חרב שבתי טוראים ז"ל, מעריצו ומתרגמו האנגלי שלשד"ל, בזה"ל: Manoscritti di S. D. Luzzatto regalatomi dal Dr. I. Luzzatto del Purim 5639. אכן מידי ישעיה לוצאטו, בנו של המחבר, באו הכתבים בפורים שנת תרל"ט לידי חרב הנ"ל, ובנו של האחרון מסרם לד"ר עמרם א. קאהוס ז"ל, שנדבם לספריה של בית המדרש לחכמת ישראל בניויורק (Jewish Institute of Religion).

[כ"י קאהוס 63 בביה"מ לחכמת ישראל בניו-יורק דף ג' ע"א]

אגרת שניה

חמרניאל לידידו לקדמיאל שלום.

אחרי ההודאה אל הסבה הראשונה, אשר אהבתו ויראתו חכמה ודעת דרכיו תבונת, ואחרי התחנה אליו להאיר עיני, ולזכך רעיוני, לרצון לפני ה', אומר ידידי כי שתיקתך הארוכה, כבר השיבה אותי עד דכא, וכמעט עזבני כחי וחילי, כראותי עצמי גר בארץ לא לי, רחוק מטיודעי קרובי ומתי אהלי, ושכוח גם כן מלב ידיד נפשי אלופי ובן גילי, אשר הדבקתיו אלי כאזור, ואשר היה לכל מכאובי מזור, גבר עטיתי, איש עצתי, בעל בריתי, ראש שמחתי.

ואולם אחר שכבר היתה [1]) ידיעת ההפכים אחת, ולא חית האור [2]) נכר אלא מתוך החשך, הנה לא יקשה עליך ידידי לשער בלבך השמחה והתענוג אשר הרגשתי בנפשי בבוא אלי מכתבך היקר, אם אמנם ישוער בלבבות דבר אין שיעור לו.

והנה סוף המעשה מעיד על תחלת מחשבתך כי אמנם לא היתה הסבה לאיחור כתיבתך ולהמנעך מהשיב לשתי אגרותי הראשונות, כי אם עוצם דבקותך בתורה ובחכמה, שלא רצית [3]) להניף ידך ולכתוב אפילו [4]) אגרת אחת שתהיה ריקה מהן; וכאשר לא נעלם ממך כי בתחלת סגורי בארץ אחרת לא יהיה לבי פנוי ודעתי צלולה לחקור במושכלות, בחרת לך השתיקה מתרבור.

וברוך טעמך וברוכה תורתך, אשר רוממה את נפשך עד המעלה הנפלאה הזאת מן השלמות, שלא [5]) תסבול היות מכתבך ואף לא דבורך בדבר מן הדברים זולת התורה והחכמה: ואשרי מי שיש לו אוהב שזה תארו!

והנה ידעתי, כי כדי לחשיב לך כגמולך, ולהתנחם עמך ידידי כפי תראוי לך וגם כפי הראוי לי, היה מחובתי שאערוך לפניך גם אני עיון מה המחודש

פתיחתה של אגרת זו נדפסה בבית האוצר ג' עמ' 68 [נסמן בהבא ב] ולשונה שם לפעמים משובח יותר, היינו מאוחר יותר מכ"י זה, ולא טרחתי להביא כל הנוסחאות. לעומת זה יש שהעתקתי קצת מהלשונות שנחם שר"ל ומחקם וסמנתים ט, כלומר טיוטאות. לפרקים הוספתי סימני-הפסק מספרה.

1) ב: ואולם אחרי היות.

2) ב: ואין האור.

3) ב: כי לא חפצת.

4) ב: אף לא.

5) ט נ"א: ישרידוך הטרדות הזמניות עניני העולם הכלה מהפסיק עיונך בעניני ההצלחה הקיימת ולא תתן חלק קטון מהזמן לכל התטורות המתחדשות בזמן יותר ממה שימצא בו הכרח לקיום הגוף. ט נוסח שני: תפסיק עיונך בעניני ההצלחה הקיימת לדבר מן הדברים.

ברעיוני בענין מעניני החכמה; ואולם אחרי המנע זה ממני בעת הזאת, ואני כאורח בארץ נכריה, ומרגע לרגע הטרדות מתחדשות עלי, ובביתי לא ישכנו רגלי, פעם בחוץ פעם ברחובות אסובבה בעיר לדעת מוצאיה ומבואיה והענינים שבתוכה ושבסביבותיה, ופעם אבא לבית גדולי העיר ונכבדיה, חכמיה וזקניה, ועמהם אמתיק סוד שעה ושעות לבחון ענינם[6]) ולהתוודע אליהם, והיה כל זה בהכרח טמה שימנע ממני ההתבודדות והעיון, הנה ידעתי כי תנקני ידידי, אם לא יגיעך מידי בפעם הזאת כי אם כמו ששאלת ממני תשובת מה שנראה לי בענין אגרתך היקרה, בלי שאצרף לזה דבר חדוש בעיונים אחרים.

אלא שאם באתי להגיד לך דעתי בענין ההבדלה אשר שמת לפני, מה אוכל לדבר אליך? אם לא שאומר היותה נכונה וצודקת מכל צדדיה, ושקלעת בכל דבריך לנקודת האמת ולא חטאת; וכי רק ידיעתי אותך מקדם, והכרתי בעוצם מעלתך זה ימים רבים, והרגילות אשר הרגלתי לשמוע מפיך יום יום אמתיות נפלאות[7]) היא אשר תמנע ממני הפליאה וההשתוממות על שלמות הבדלתך ועל יושר פרושיך, ועל יקרת תשובותיך אשר חדשת בחוזק מה שבא בתורה ומה שבא בקבלה, ובפרט[8]) על פשיטות חדושיך אשר תכלים כל שומעם[9]) איך לא חדשם גם הוא עד היום הזה[10]). והנה הזכרתני דברי החכם אשר היה בספריו היקרים מורי ורבי מוכתק, ה"ה חפילוסוף המופלא קונדיליאק א), שאמר כי האמת פשוטה מאד ורוב[11]) פשיטותה ישימה נעלמת.

ודע אחי כי כבר הרשיתי עצמי לקרוא דברי אגרתך בפני חמשה אנשים מחשובי חכמי העיר הזאת, ואלה שמותם: ר' יששכר, ר' חיים, ר' איצק, ר' מנדל ור' וואלף. והנה אמרתי אמלא ריקות אגרתי בעריכת דבריהם. והנה אחר ששבחו כלם כאחד[12]) צחות לשונך ומתק מליצתך, וגם עוצם בקיאותך בדברי המפרשים

6) בכ"י נכתב עוד: לדעת א[ותם?], וקשה להכריע אם נטחקו בי התבות.

7) ב מוסיף: לא שערום אבותינו. 8) ב: ועל הכל ראוי להפלא.

9) ב: כל שומעם לאמר: איך לא ראיתי גם אני עד היום הזה הדבר הפשוט הזה?

10) מ: וכענין (כ"א וכמו) שאמר נעים זמירות רומי בענין אחר:

Ut sibi quivis
Speret idem, sudet multum frustraque laboret
Ausus idem.

[והוא קטע מאגרתו של Horatius, Ars Poetica 240-242].

11) ב: ועוצם פשיטותה... נעלמת. [מכאן ואילך ב דן בענין אחר, וע"ש].

12) מ: ראיתך על ההתראה מן התורה ותרוצך בענין עדות המסית וששו על הדברים האלה כעל כל חון וחפשו בספרים ולא מצאו בקודמים לא דבר ולא חצי דבר בכל זה ונפלאו על חכמתך פליאה רבה, הנה הקראתי (לפניהם פירושך בענין נבות וכ').

א) על קונדיליאק עי' תולדות שו"ל, המגיד ג' עמ' 82.

ז"ל במה שהזכרת מהבדלותיהם ב) הנה מיד כשהחלותי לקרוא לפניהם דברי הבדלתך, פתח פיו ר' יששכר ואמר: שרי ליה מריה! ג) והלא רבותינו אמרו אלף פעמים העיד בענין הסהיד. השיבו ר' חיים ואמר לו: האי צורבא מרבנן דאמר מלתא אל תאיצו לגעור בו (ושכחתי המליצה הארמית שאמר ד). ומי לא ידע, כי לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמה ה) ? [13] השיב ר' יששכר: והלא התורה עצמה אמרה עד ועדים והכוונה מסהיד ולא מזהיר. השיב ר' חיים: ומי יודע אם לא על שם כך נקרא העד עד מפני שאיננו מסהיד בבית דין אלא א"כ התרה תחלה. אז אמרתי: רבותי, הניחו לי ואקרא. וכשקראתי לפניהם מה שאמרת בענין זה שמח ר' חיים שמחה יתרה ואמר: שפתים ישק ו)! ראו כמה גדול ענין ההתראה ולא ידענו לו שרש בתורה בלתי היום. השיב ר' יששכר: מתון מתון ז) כי נ"ל ז ח) שכבר אסמכוה רבנן אקראי. ומיד הוציא מן הארון ס' ספרי ומצא כתוב בו בפ' מקושש ח) כי ז"ש ט) ויקריבו אותו המוצאים אותו מקושש עצים י) מלמד שהתרו בו ומכאן להתראה מן התורה. ועוד כתוב בו ר' יצחק אומר אינו צריך כי הוא למד מע"ז יא) מה ע"ז חמורה צריכה התראה כ"ש יב) שאר עברות [14]). נענה ר' איצק ואמר: אם ר"י יג) אומר אינו צריך, הנה אין האסמכתות הללו הל"ם, יד) ואיך לא נחזיק טובה אל החכם הזה בעל האגרת אשר חדש בחכמתו ראיה אחרת ברורה ומתישבת על הדעה, ואלו ואלו דברי אלהים חיים טו). ואז קראתי לפניהם דבריך בענין המסית

13) ט: וכמה משונה ענין שרש שנה במשנה מענינו במקרא וכן מלת סופר.
14) ט: עונשין.

ב) עי' בית תאוצר ג' עמ' 66 ואילך.
ג) כגון דקא אמרי אינשי שרא ליה מריה לשלניא, יומא פ"ו ע"א ובכ"מ.
ד) אולי ע"ד תענית ד' ע"א.
ה) ע"ז נ"ח ע"ב; חולין קל"ז ע"ב.
ו) עדה"כ משלי כ"ד, כ"ו; ועי' גיטין פ' ע"א.
ז) כמאמרו של ר' אדא בר אהבה בברכות כ' ע"א.
ז ח) נראה לי.
ח) ספרי, שלח, קי"ב.
ט) זה שנאמר.
י) במדבר טו, לב; עי' סנהדרין ט"א ע"א.
יא) מעבודה זרה, ולמדו רז"ל מדברים י"ז, ו' דסיורי בע"ז, ונפסק בהערותיו של רח"ש האראוויטץ לס' ספרי עמ' 122.
יב) כל שכן, ועי' סנהדרין פ' ע"ב.
יג) ר' יצחק.
יד) הלכה למשה מסיני.
טו) עירובין י"ג ע"ב ועוד.

וגם פה אמר ר' יששכר שכבר הוא למד מן הנחש טז) שנענש בלא התראה, אבל גם בזה הסכימו חבריו והסכים גם הוא עמהם כי דבריך טובים ונכוחים משום יגדיל תורה ויאדיר יז). ואחי"כ קראתי לפניהם פירושך בענין נבות, ורובם קבלוהו בשמחה ואמרו כי באמת לא הבינו הענין החוא מימיהם, וכי אם לא כדבריך, אין טעם לקריאת הצום, ולא להושבת נבות בראש העם יח), וכי הפך מזה היה מן הראוי שיושיבו בראש העם הזקנים והשופטים שיקבלו העדות, לא האיש המועד, אם לא שהיה כמו שאמרת ששמוהו בראש העם למוכיח [15]; אלא שקם ר' יששכר על רגליו ואמר: שרי ליה מריה להאי צורבא מרבנן דאגב חורפיה לא דק ואשתמיטתיה ברייתא ערוכה במסכת שבועות יט): כל השמות האמורים בנבות קדש כ). אז קמו שנים מהחברים ואמרו: ניתי ספר ונחזה כא). ובדקו ומצאו שכן הוא באמת לשון חברייתא, ושלא נפל בו מחלוקת כלל בין החכמים, ואז נפלה בין חמשת החכמים האלה מחלוקת ארוכה, ראיתי לערוך אותה אליך כפי מה שנרשמה בזכרוני [16].

[דף ג' ע"כ] נענה ר' יששכר ואמר: הראיתם עתה בעיניכם? ראו, כמה ראוי לנו להיות מתונים בדין, כב) מרם נשפוט על אמתת פירוש מן הפירושים, אפילו יהיה נראה לנו מתוק מדבש, כי לא אשר יראה האדם כי האדם יראה לעינים, וחקבלה מאת ה' מן השמים, ורבותינו ודבריהם אמת ואנחנו בדאים כג), ומוכטחני ביושר אמונתו של החכם הזה, אשר חדש הפירוש הזה, שאם היה פה עמנו עומד היום, היה טורח ועוזב דעתו מפני קבלת ההכמים זכרונם לברכה. נענה ר' איצק ואמר: וכי היום החלו מפרשי הפשט להשתדל ביישוב המקראות דבר דבור על אופניו, וראו דברי רבותינו ובחרו להם דרך אחרת באמרם והדרשה תדרש? כד)

15) ט: ושלא היתה העדות לפני השופטים כי אם לפני העם בהיות העם כלו עדים ודיינים בדבר, אבל (נ"א קצתם) כשהשלמתי קריאת הענין הזה קם אחד מהם (על רגליו וכ').

16) ט: ולהרחקת הכלבול חנני ראיתי להביא לפניך שמותם (נ"א צריך אני להזכיר לפניך שמות האנשים), ואלו שמותם ר' יששכר וכ'.

טז) עי' סנהדרין כ"ט ע"א: מנין שאין טוענין למסית מנחש הקדמוני.

יז) ערה"כ ישעי' מ"ב כ"א, וע' חולין ס"ו ע"כ.

יח) עי' מ"א כ"א ט' וי"ב.

יט) עי' הערה ג', עירובין צ' ע"א ועוד, חולין ק"כ ע"א.

כ) שבועות ל"ה ע"ב.

כא) ע"ד מאמרם ז"ל בקידושין ל' ע"א.

כב) ע"ד אבות א, א.

כג) ע"ד ב"ב ע"ד ע"א ועוד.

כד) עי' פרש"י לשמות ו', ט: "אין המדרש מתישב אחר המקרא מפני כמה דברים... לכך אני אומר יתישב המקרא על פשוטו דבר דבור על אופניו והדרשה תדרש". עי' ג"כ פרש"י לבראשית ג, ח ולשמות כ"ג, ב. עי' לעיל פ"ג הערה ל"א.

הלא כה עשו אלף פעמים שני נשיאי המפרשים רש"י ורמב"ן כה) וכל אחיהם על פיהם. נענה ר' חיים ואמר לר' איצק: ערוב דברים אני רואה בדבריך, כי אמנם אמת הוא, כי שבעים פנים לתורה כו), ומותר לכל איש חכם לב לחדש פירושים לפי שקול דעתו, ואולי יהיו אלה ואלה דברי אלהים חיים כז), וגם כלם כאחד אולי עלו במחשבת לפניו ית' בשעה שהכתיב את התורה, אבל ההלכה למעשה אי אפשר שתהיה אלא אחת, ואוי לו לטי שמגלה פנים בתורה שלא כהלכה כח). והנה מאמרם ז"ל: כל השמות האמורים בנבות קדש, לא אנדה ומדרש הוא שדרשו חז"ל, אבל הוא הלכה למעשה שאסור לטחוק אותם והמוחק אותם לוקה וכל האומר שהם חול ומתיר מחיקתם הוא מטרה על פי בית דין ודינו בסקילה. נענה ר' מנדל ואמר: הלא רבותינו עצמם הורונו הדרך הישרה בכל כיוצא בזה באמרם: אם קבלה נקבל ואם לדין יש תשובה כט). אף אנו נאמר, כי אם מן הדין אמרו ההלכה הזאת, ומדעת עצמם על פי סברתם, אף אנו על פי סברתנו נוכל להשיב; ואמנם היות ההלכה הזאת אסורה מן הדין ולא מקבלה דבר מבואר הוא, שהרי לא היה נבות בימי משה, ולא קבל משה מסיני מה משפט חשמות הכתובים בענינו, ומנח אין כאן קבלה מסיני, אלא שקול הדעת בלבד. תשיב ר' חיים ואמר לר' מנדל: אם לא היתה ביד רז"ל בענין הזה קבלה מסיני, כבר היתה להם קבלה מימי נבות ואילך, שהשמות האמורים בענינו קדש הם, כי הלא היו חמה קרובים בזמן למעשה נבות הרבה יותר ממנו אנחנו אלה פה, ואיך לא יהיה ראוי לנו לקבל קבלתם יותר מלכת אחרי סברתנו הרעועה.

נענה ר' איצק ואמר לר' חיים והלא בכמה מקומות מצינו לגדולי המפרשים, שסרו מאחרי רבותינו גם בעניני קורות העתים, אשר לפי דבריך קבלה היתה בהם

כה) עי' מש"כ הרמב"ן בפרושו לבראשית ח, ד על שערב לבו לחלוק על דרז"ל "כי שבעים פנים לתורה ומדרשים רבים חלוקים בדברי חכמים". ועי' ג"כ בפרושו לויקרא י"ד מ"ג, י"ז ב', ודברים י"ט י"ד שהוא עמל להשלים בין "תקון המקראות במדרשם" למה ש"הוא באמת פשוטו של מקרא". וכס' האמונה והבטחון ר"פ ט' (חוצי ורשה עמ' 20) כתב: כבר אמרו רז"ל אין מקרא יוצא מידי פשוטו... ולא אמר[ו] מקרא נדרש כפשוטו, למדנו כי אע"פ שיש לתורה ע' פנים, אין כל א' מהם מכחיש חפשם, ואולי חפשט אחד מן חע'. ואם כן אין רשות לשום חכם לפרש בו פירוש שיכחיש את הפשט שארז"ל".

כו) בסד"ר פ' י"ג, ט"ו וט"ז.

כז) עירובין י"ג ע"ב ועוד.

כז) עי' אבות ג', י"א.

כח) ע"ד יבמות ח, ג וכריתות ג, ט.

לקדמונינו מפי קדמוניהם. הלא תראה להראב"ד כט) ולרד"ק), ולרב"ג לא), ולדון. יצחק אברבנאל לב) שאמרו כי שנות בית ראשון תיו ת"ל, ולא ת"י כמוסכם בין רבותינו. נענה ר' חיים ואמר לר' איצק: נ"ל לג) אחי כי דבריך לקוחין מאחד מהמפרים אשר מקרוב באו, אלא שהמחבר ההוא הסתיר האמת לג). והאמת אמנם היא, כי מעולם לא נתכוונו החכמים האלה לסתור דברי רז"ל, אבל אמרו, כי באמרם שלא עמד הבית רק ת"י שנה, לא מנו אלא עד שנת ליהויקים שבא עליו נבוכדנאצר, וזה אמת; ועם כל זה ימי עמידת הבית עד חרבנו ת"ל המה, ואין בזה סתירה לדברי רז"ל כלל, אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי 17 לד).

נענה ר' וואלף ואמר לר' חיים: ברוך אתה אחי, ותנוח דעתך כשם שהנחת את דעתי לה). כי הנה על פי החלוק הזה, אשר שמת בין שני החשבונות אשר בטשך זמן עמידת בית א', אף אני אסיר מעל רבותינו כל התלונות, אשר העיר עליהם בעל מ"ע לו) בחשבון ימי בית ב' כי אמר שא"א לוז) שיהיו ימי מלכות פרס בפני הבית ליד שנת

17) ס: וכבר ראיתי לאחד מאנשי חדור שרצה להוכיח מכאן.

כט) עי' בתחלת ספר הקבלה להראב"ד, ד"ה ויצאו ממצרים וו"ל: "חרי תל"ג מסוף שנת ג' לשלטה עד חרבן הבית", וכבר העיר בעל מאור עינים פ' ל"ה (חוצ' קאספעל ווילנא תרכ"ו עמ' 292) שטעות נפלה בנוסח דברי הראב"ד שנכתבו שנות יהושפט כ"ח וצ"ל כ"ה (עי' מ"א כ"ב, מ"ב ודהי"ב כ', ל"א) ולפיכך יש לתקן ת"ל תחת תל"ג. "וכן מה שתמצא לו בספוך: "נבנה בית ראשון בשנת ב' תתקכ"ט ועמד תכ"ו שנה וחרב אחר שהיתה בו מלחמה ז' שנים' ודאי הוא שראוי לומר ג' שנים כמו שכתוב בסוף מלכים, וחן חן המשליטות לסך התל"ל". ועי' ג"כ אגרות שד"ל עמ' 32.

ל) עי' רד"ק בפירושו למלכים ב' י"ד, כ"ב: "כי חשבונות תמצא ביטי הבית כי אם תמנה מתחלת בנין הבית עד ג' ליהויקים שבא עליו נבוכדנצר תמצא ד' מאות ועשר ושלשה חדשים, ואם תמנה עד שחרב הבית מכל וכל בי"א שנה לצדקיהו תמצא ד' מאות ושש ושמה חדשים". כן בדפוסים, ושען בצדק בעל מ"ע פ' ל"ה עמ' 293, "שחגרסא משובשת, כי האמנה אי אפשר לסך בהמשכו שיהיה פחות ממה שהוא בקצר חימנו", ושיש לגרס עם כ"י: ד' מאות ועשרים ותשע ומחצה.

לא) עי' הרלב"ג בפ' דניאל ז' וכן עוד שם פ' ח' ובתועלת ח' בסוף הספר, עי' מ"ע פ' ל"ה עמ' 293.

לב) בהקדמתו לס' מלכים, עי' מ"ע שם.

לג) נראה לי.

לד) הכוונה לס' מאור עינים פ' ל"ה, וכנה שד"ל בפני דרכי שלום, כאשר עשה גם בספרו אוהב גר שחשמים מתוכו דבריס חריפים שהשיג על ר' עזריה מן האדומים, עי' כרם חמד ג' (תקצ"ח) עמ' 198.

לה) בי"מ י"א ע"א ועוד.

לו) סנהדרין ל' ע"ב ועוד.

לז) מאור עינים פ' ל"ו ואילך.

לח) שאי אפשר.

בלבד[לז]) וכי בהכרח מאה ועוד היו, והיו א"כ ימי בית ב' לכל הפחות ת"ץ. וטענותיו כעשן נמלחו. כי הנה אע"פ שהיתה התחלת הבנין בשנת שתים לדריוש המלך, והוא בכלות שבעים שני הגלות אשר אמר ירמיהו[לח]) ומן הזמן ההוא עד החרבן אולי עברו ת"ץ שנה או יותר, הנה רבותינו לא מנו לבית ב' אלא ת"ך שנה[לט]), כי כדרך שלא חכנימו במספר ימי הבית הראשון עשרים שנה, שעברו אחר שבא נבוכדנאצר ולכד ירושלם והגלה לבבל[18]) המלך והשרים ומקצת כלי בית האלהים הנה כן לא מנו לבית ב' כל הימים, שהיו ישראל שרויים בצער מחמת הכותים צוררי ישראל, אשר אולי כמה רעות הרעו לישראל גם אחרי מות עזרא ונחמיה, אשר ע"כ לא נכתבו בספרי הקדש. ואולי במשך הימים ההם לא היתה העבודה על מכונה אלא בהפסקות בנתים, ולא מנו לבית שני אלא משנת ל"ד קודם מלכות אלכסנדר מקדון, כלומר משעה שעמד שמעון חצדיק והושיע את ישראל מיד צריהם והשיב את העבודה לאיתנה. וחזוק גדול לדבר זה שאני אומר מדברי ספר בן סירא אשר הוא הקדמון מכל הספרים אשר נכתבו באומתנו אחר כתבי הקדש וגם רז"ל חשבוהו לפעמים בכלל ספרי הקדש, והנה בעל הספר הזה בסוף ספרו מהלל ומשבח ומפאר ומרומם את שמעון הצדיק ובכלל דבריו זכורני שכתב כדברים האלה לאמר: ביטיו נבנה הבית והורמה החומה והוא חציל עמו מיד אויביו[מ]). ואנה שמעון הצדיק היה בימי אלכסנדר מקדון כידוע מאותו מעשה שבא אלכסנדר להחריב את ירושלם ויצא שמעון הצדיק לפניו[מא]) ושאר הענין[19]), ולמה לא נאמר כי מ' שנה ששמש שמעון הצדיק בכהנה גדולה[מב]) היו ל"ד בימי מלכי פרס ושש במלכות אלכסנדר ואח"כ ש"ף שנה שמתחלת מנין שטרות עד החרבן חשני ויהיה החשבון מכוון שעמד הבית ת"ך שנה[מג]).

18) ט: את יהויקים (נ"א ועמו רבים) ומקצת מזרע המלוכה.

19) ט: והדעת נותנת שהיה שמעון הצדיק איש זקן מאד וידוע כי ארבעים.

לז) מאמר ר' יוסי בסדר עולם רבא פ' ל' וע"ז ס' ע"א; עי' עתה חכסיון המענין להסכים מספר זה לעובדות החיסטוריה Jacob Z. Lauterbach, Misunderstood Chronological Statements in the Talmudic Literature (Proceedings of the American Academy for Jewish Research, vol. V : 1934 p. 80).

לח) עי' זכריה א', א' וי"ב ועזרא ד', כ"ד; ירמיהו כ"ט, י' ודהי"ב ל"ו, כ"א.

לט) עי' דברי ר' יוחנן ביומא ט' ע"א.

מ) המקור העברי של בן סירא פ' נ' נתפרסם ע"י ר"ש שכטר בראשית שנת 1898 ברבעון האנגלי כרך י' עמ' 198 וז"ל: „אשר בדורו נבדק הבית וביטיו חזק היכל... הדואג לעמו מחתף ומחזק עירו מצר". עי' משה צבי סגל, ס' חכמת בן סירא השלם, ירושלים תרצ"ג עמ' פ"ב ואילך.

מא) יומא ס"ט ע"א, ועי' טש"כ הפרופ' ש. ז. צייטלין, שמעון הצדיק וכנסת הגדולה, במאסף נר מערבי, כרך ב (ניו יורק תרפ"ח) עמ' 138 וחסכים לדעתו ג'אורג' פוט מור במאמרו על שמעון חצדיק בס' חזכרון לישראל אברחמס ז"ל עמ' 357.

השיב ר' חיים לר' וואלף ואמר: ראה דבריך טובים ונכחים, אלא שעדיין אתה מכחיש מנין שנות היצירה אשר בידינו בקבלת אבותינו. חשיב ר' איצק ואמר לר' חיים: אבל מנין שנות היצירה הנוהג ביומינו לא היה נוהג ביטי רבותינו כי גם עד ימי אחרוני הגאונים לא היו משתמשים אלא במנין שטרות, וחנה אין חשבוננו מקובל. נענה ר' מנדל ואמר: ורבה מזאת יש בידי להוכיח והוא שאני אומר כי אע"פ שלא היו רבותינו משתמשים במנין שנות היצירה, הנה יודעים היו אותו ידיעה ברורה ובקיאים היו בו הרבה יותר ממנו היום, אבל לא היה מנינם כמו מנינו, אבל היה יתר עליו שנים רבות. הלא תזכרו מה שאמרו: [מד]) תנא דבי אליהו שני אלפים תהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח, ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו. והנה גם כי אנחנו לא נדע זמנו של תנא דבי אליהו בצמצום, הנה נדע כי תנא הוא [מה]). והנה ידוע, כי לפי מנינו היום, התנאים כלם כבר נפטרו קודם שנת ד' אלפים, כי ר' הקדוש היה ביטי אנטונינוס קיסר[מו]), אשר מלך משנת 140 עד שנת 161 לנוצרים, שהיא שנת ג' אלפים תתקכ"א למנינו. והנה אין ספק כי לא ר' הקדוש, ואף לא ר' חייא רבא תנא דברייתא אשר לא היה צעיר ממנו הרבה לימים[מז]), לא האריכו ימים כל כך עד עבור ד' אלפים שנה

מב) יומא ט' ע"א ובירוש' שם פ"ו ה"ג דף מ"ג ע"ג.

מג) עי' בפרש"י לע"ז ט' ע"א ומש"כ בעל מ"ע פ' כ"ג עמ' 249. יש לציין שגם גרץ, וויס ויצחק איזיק הלוי זיהו את שמעון הצדיק עם שמעון הראשון, בנו של חוניו (יוחנן) הראשון, אולם ביומינו נוטים רוב החוקרים להסב שבחו של בן סירא אל שמעון השני, בנו של חוניו השני, והוא הוא גם שמעון הצדיק שבאגדת רז"ל שחוניו בנו השתמש תחתיו (עי' מנחות ק"ט ע"ב) משא"כ בשמעון הראשון. עי', לבד מן הספרות שבהערה מ"א, פרופ' יוסף קלויזנר' היסטוריה ישראלית ח"א ב (אודיסה 1915) עמ' 214 ואילך, וגם משא"כ Israel Lévi, L'Ecclésiastique, Paris 1898 p. XXIX.

מד) ע"ז ט' ע"א, סנהדרין סוף צ"ז ע"א וסדר אליהו רבא ראש פ' ב' עמ' 6.

מה) עי' במבואו של ר"מ איש שלום לסא"ר עמ' 61 שהביא גדולי האחרונים שחורו שאין תנא דבי אליהו הנביא התשבי אלא תנא אחד שהיה שמו אליהו, אלא שנעלם מרמא"ש שם שבעל מ"ע עמד בעצמו על שגיאתו לזהות אליהו עם אליהועיני בן הקף וחזר משעותו בסוף פ' מצרף לכסף, עי' צונץ, כרם חמד ה'(תר"א) עמ' 149.

מו) השם אנטונינוס משותף לקיסרים מספר מאנטונינוס פיוס (138—161) עד אלכסנדר אסווירוס (222—235), ועדין השאלה שנויה במחלקת לאיזה קיסר כוונו רז"ל בספוריהם על אנטונינוס ורבי (עי' ע"ז י' ע"א וג', סנהדרין צ"א ע"א וג' ובכ"מ). רק זאת אעיר כי מן האחרונים שפללו בבעיה סבוכה זו הסכים לדעתו של שד"ל ההכם R. Leszynsky, Die Lösung des Antoninusrätsels, Berlin 1910.

מז) כשעלה ר' חייא לא"י היו לו כבר בנים גדולים בתורה (סוכה כ' ע"א), וחיה לרבי כתלמיד חבר, והלך עמו אל אנטונינוס קיסר (עי' תנחומא וישב ג'), ויש אף שפברו שמת לפני רבי (כתובות ק"ג ע"ב).

לטנינא ועוד ימים ושנים, עד שיאמרו שיצאו מהם מה שיצאו. סוף דבר, בתחלת האלף החמישי לטנינא נשלם דור התנאים והתחיל דור האמוראים, ואנו רואים כי כי תנא דבי אליהו היה עוסק ימים ושנים אחר סוף ד' אלפים[מח], א"כ בהכרח שהיה טנינא יתר על טנינא.

נעמה ר' איצק ואמר לר' מנדל ולר' וואלף: יישר כחכם אנשי תבונה, כי הוצאתם האור מתוך החשך וגלותם מעל רבותינו חרפת מחרפים, אבל עם כל זה חלא תסכימו עמדי כי פעמים רבות סרו גדולי הספרשים מאחרי דרך רז"ל בענין קורות העתים, שר' חיים זה טוען שהיה להם קבלה בהם מקדמוניהם. חשיב ר' חיים ואמר לר' איצק: יהיה איך שיהיה, סוף סוף בנדון דידן, אחר שאמרו כי כל חשמות האמורים בנבות קדש, אין אנו רשאין לנטות מדבריהם ימין ושמאל בדבר שיש בו נפקותא לענין דינא. חשיב ר' וואלף ואמר לר' חיים: כן דברת, אם חית זה בשפט ששפטו הסנהדרין יושבי לשכת הגזית, אבל היא ברייתא[מט]...

ובמשך כל חווכוח הזה היה ר' ישעכר יושב וידו על סנטרו, והוא כחרש לא ישמע וכאלם לא יפתח פיו, והנה פתע פתאום עמד על רגליו בבהלה ואמר: טוב טוב. חשיבותיו אני ואמרתי לו: מה חדוש מצא ארוני? ענה דודי ואמר לי: לך כתוב לרעך היקר. כי בסייעתא דשמיא יגעתי ומצאתי לאוקומי שטחית אליבא דהלכתא. אמרתי לו: דבר ארוני, והיה דברך לי לששון ולשמחת לבבי. ענה ואמר הן אמת כדברי ידידך, כי נבות לא קלל אלא ע"ז, אך לא נשא שמה על שפתיו ושם אלהים אחרים לא הזכיר, רק הוכיח את בני עירו וספר בגנות מעשיהם וקלל יראתם, והעדים שהיו בני בליעל לא אמרו שקלל את הבעל, רק אמרו סתם: ברך נבות אלהים, כל אלהים במשמע, בין אלהי אמת ובין האלילים. והנה קצת מן הנצבים שם, שהיו רחוקים מנבות ולא שמעו כל המשך דבריו, אולי חשבו כי את השם הנכבד ברך. והנה כדי לחום על כבודן של ישראל, ראוי שנאמר, כי אלה היו הרוב, וכי לא סוקל אדם מישראל מפני שקלל שם ע"ז, אלא בחשבם שברך את השם, ושהעדים גם המה כך היתה כוונתם שיחשבו העם, והנה ברך נבות אלהים הוא קדש.

נעמו כלם ואמרו טוב טוב [20]) ונתנו לי הודאה לשעבר על דברי חכמתך,

---

20) ם: ואז נפטרנו איש לביתו בשלום והודו לי במאד מאד על אגרתך אשר קראתי.

מח) הדברים נאמרו לאחר שנת קע"ב לחרבן בית שני (עי' רש"י לסנהדרין צ"ז ע"א) והתאריך אמנם יתאים לשיטתו של רמא"ש שיש קשר בין תנא דבי אליהו לתנא דבי רב ענן (עירובין נ"ד ע"ב וסוכה מ"ט ע"ב) ושבבית מדרשו של האחרון נסדרו חברייתות שנתיחסו לתלמידי אליהו (עי' כתובות ק"ו ע"א). עי' במבוא לסא"ר עמ' 51, 143 ומש"כ ר"ל גינצבורג בגנזי שעכטער ס"א עמ' קפ"ט ואילך.

מט) עי' ירוש' עירובין פ"א י"ט ע"ב: כל משנה שלא נכנסה לחבורה אין סומכין עליה, ועי' ג"כ חולין קט"א ע"א וע"ב.

אשר שמתי לפניהם, ובקשו ממני על העתיד לבא שלא אמנע הטוב מבעליו ושלא אסתיר מהם דבר מכל מה שיבואני מאתך מן הפרושים ומן החדושים. ועתה אין ספק אצלי כי לא תאחר אתה אחי לעשות נחת רוח לנפשך ולנפשי ולנפש החכמים האלה אשר עם היותם רחוקים ממעלתך הנה רחוקים הם מחכמי אליל אשר אמרת באגרתך היקרה נ): מהר חיש מעשיך, ידידי, למען נראה ונתענג, וגם אני לא אחדל להעלות לפני משפט חכמתך כל מה שיעלה במצודת חקירתי, כיד אלהינו הטובה על כל מבקשיו, ואתה שלום וביתך שלום כלב אוהבך אהבת עולם

חקרניאל בן אמתי

אגרת שלישית

[דף ד' ע"א]

קדמיאל לידידו לחקרניאל שלום

לא האמנתי עד אשר ראיתי כי יקום ידידי עלי לאויב לכלות עיני ולאריב נפשי, תחת אהבתי ישטנני, פרץ על פני פרץ יפרצני, טובע ביון מצולה יראני ויגון על יגוני יוסיף: חזה גמול ריע לרעו יגמול? יפלח כליותי ולא יחמול.

אחה! ידידי הכרע הכרעתני ואתה חייתי בעוכרי. ולא דית לצרתי בשעתה, כי לוקח מעל ראשי ידיד נפשי, ואני נשארתי לבדי בתוך עם טמא שפתים ואשכה משומם בין תנור לכירים? כי גם אתה כמתלהלה חיורה זקים חצים וטות תכתוב אלי מרורות, פחם לנחלים ועצים לאש, להעביר בלבי קנאת חמת גבר ולהעלות רוחי על מוקדת יומם ולילה. כי תאמר אלי לאמר מצאתי ראיתי בארץ מגורי אנשים חכמים ונבונים וברי לבב, אמתיק סוד עמהם שעת ושעות, ולא אך דבר שפתים אמרת כי גם בעיני הראיתני דבריהם הנחמדים מזהב, עד אשר ארץ ידיעת נאמנה כי כלם אנשים אשר מסך ה' בקרבם רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה'. אשריך ידידי אשריך! כי אשר לא מצאתי אני בשלושים שנה נא) ובארץ מולדתי (כי בלעדיך אין איש אתי) מצאת אתה בשלשים יום בארץ נכריה. אשמח ידידי בשמחתך, כי חרותה על לוח ליבי אהבתך, ואולם איככה אוכל וראיתי קשי יומי ונפשי לא תאבל? אחה! תשמיעני ששון ושמחה, ותשביעני יגון ואנחה.

הנקל זאת בעיניך, ידידי, ואם טוב לך מותי מחיי? כי תערוך לפני משפט חמשה אנשים צדיקים המתוכחים על דבר אמת, לא להשפיל אחרים ולא לחרים ראש בתרועת מלחמה, כי אם לדון דין אמת לאמתו, להעמיד דברי חכמינו על מכונם, להצדיק האריה המת, ולהצדיק גם כן הכלב החי אשר לא ראו ולא שמעו

נ) עי' בית האוצר ג' עמ' 66.

נא) עי' לעיל פרק ג' הערה מ'.

בלתי חיום, ילכו ולא ייעפו לריב ריב לא להם, לתת כבוד לאיש נכרי, והם לא הכירוהו; ולפי רוב הענוה כן חכמתם מרובה, אין אומר ואין דברים בפיהם אשר לא יהיו תלי תלים פליאות חכמה תלוים בו, כנחל נובע מקורות חכמתם יביעו, נעימות יאמרו וחדשות ישמיעו, אשרי עין ראתה כל אלה! ואני אללי לי כי סבבוני.... אפס כי למה זה אנכי מחדש בכל יום תמיד כעסי ומכאובי? והתמרמר מה יסכון על מחלה אשר אין לה רפואות תעלה? הלא זה הכל ורעות רוח.

שובי, שובי נפשי למנוחייכי, ותהי זאת נחמתי בראותי כי אחרי אשר גזר ה' על ידידי הנסיעה, תר לו מקום מרגעה, בארץ זרועה, לאכול לשבעה, מעדונות מטעה, כי שמה תחכמה את אהלה תקעה, תחת אשר היתה בארץ הלזו נדחה וצולעה, ויהי זה לי לישועה, כי הלא מעתה על חד שבעה, יוכל ידידי לענג יחידתי ולשעשעה, כי לא לבד מרעיוני לבבו אלי יורה דעה, כי גם ממועצות מרעיו המשכילים יבין שמועה.

ובבואי לחוות דעתי בפרטי הדברים אשר כתבת אלי משם מרעיך אלת חיקרים, אומר על אחרון ראשון כי דברי רבי יששכר במה שחדש לכוין דברי להלכה טובים ונכחים בעיני אין לסור מהם ימין ושמאל והנה[21] מודה לו במאד מאד על חסדו אשר גבר עלי ליגע את שכלו בגללי.

מחשבת ר' וואלף בענין משך ימי הבית השני מחשבה טובה וחשובה היא[22].

---

21) אולי נשמטה התיבה: אני?

22) שארת העמוד חלק, וכן גם ע"ב, זולתי הרשימה באישלקית שהעתקתי לעיל ס"ג הערה ס.

הערות בלשניות, ו': [1]

זהב, כתם, חרוץ—פז, בצר.

בידוע שהזהב הוא מתכת שצבעה צהוב; ואולם עפיר נמצא חזהב בטבע בתרכובות עם נחושת או עם כסף. במקרה הראשון מקבלות המתכת הטבעית גון אדום, במקרה השני — גון צהוב — בהיר או צהוב־חור. בשעה שהזהב נרקע לעלי מתכת דקים הוא מאיר בצבע ירוק אם האור נשקף בעדו (transmitted). [2])

וחנה, אין ספק כי הזהב על כל שלושת גוניו היה ידוע לקדמונים, הזהב הטבעי, כאדום כצהוב, מצוי במכרות הקדמונים; ואילו עלי־הזהב חרקועים מעשה דקיק להפליא היו משמשים הרבה בתעשית התכשיטים ובעיקר בצפויים.

ונראה לי, כי חשמות חשונים, המשמשים בעברית לחורות על הזהב, לא בכדי ניתנו, אלא שכל אחד ואחד מהם נתיחד לכתחילה על מין זהב מיוחד, ורק במשך הימים נשתכחה חוראתם המדויקת והתחילו משמשים בערבוביה:

אין להאריך כאן בראיות על התחלפות התגאים השיניים בעברית, והרוגמה הקלאסית עלי־עלו־עלם ידועה אף היא. ממין זה היא גם המשפחה צהב־זהב וכמוה רבות בעברית. אי לזאת יש להניח כי זהב הוא המונח המכוון מעיקרו לחוראת הזהב הצהוב, שכן צבע זה הוא עיקרה של המתכת והוא גם הרגיל ביותר בטבע; ומשום כך, תיבה זו היא גם הרגילה ביותר בשפה; וכן בארמית — דהבא, ובערבית—ذهب (שאף הוא קשור בשורש صهب—اصهب צהוב). [3])

ונראה לי כי המונח כתם מכוון לחורות לכתחילה דוקא על זהב אדום, ואין לפקפק בזאת כי הכתם הוא מין זהב מיוחד. כי המצרית המאוחרת (לפי המלון הגדול למן השושלת הכ' והלאה [4]) שאלה את המלה חזו מן העברית־חכנענית והשתמשה בה לחוראת זהב הבא ממחוז ידוע בכוש (נוביה), וכמה פעמים בא המכתא נב־נ־כתם, כלומר זהב של כתם, ואילו היה הכתם רק שם נרדף לזהב בלבד, הרי לא היה כל טובן לצרוף זה של מלים.

בנידון זה יש לשים לב כי גם בספר איוב נמצא הכתם קשור בארץ כוש (הלא היא נוביה), וכן לשון המקרא: „לא יערכנה פטדת כוש בכתם טהור לא תסלה" (איוב כ"ח, י"ט). כמו כן קשור כתם בארץ אופיר. וכן לשון כתוב שני בספר איוב: „לא תסלה בכתם אופיר בשהם יקר וספיר (שם שם, ט"ז)".

---

1) ראה לשוננו ו', חוב' ב'—ג', עמ' 164 והלאה.

2) ראה ד"מ FRANK RUTLEY, Elements of Mineralogy, London, 1921, p. 373 (Colom) או J. R. PANTINGTON, a Textbook of Inorganic Chemistry London 1921, p. 834 (Standard gold, properties of gold).

ותקשר בין כתם ואופיר קים גם בישעי' י"ג, י"ב ובתהל' מ"ה, י', ואין בהם במקראות אלה בכדי לנסוך אור מיוחד על פירושה של התיבה כתם, וכן אין להסתך בפירוש התיבה על שני המקראות באיכה ד' א', ובמשלי כ"ה י"ב. מלבד אלה באה תיבת כתם עוד פעם אחת במקרא: ראשו כתם פז קוצותיו תלתלים שחורות כעורב (שיה"ש ה', י"א)". הפירוש המקובל הוא שהדוד הנהו בהיר שער (בלונדיני), ואולם סיפא דפסוק תלמדנו שאין באור זה אפשרי, היות ונאמר שם במפורש ששערותיו שחורות הן כעורב, בעל כרחנו חיינו אומרים שהכוונה היא לצבע עור ראשו—ופניו בכלל; ואילו כתם־זהב, כלומר עורו צהוב, הרי אין בזאת הפלגת יופי, אלא הטלת פגם. רק אם נאמר שהכתם צבע ארמדם והכוונה היא כי עור פניו של הדור מראה ארמומית של שזפון, שתוא סימן לבריאות ולחיים באויר חפשי מתיישב הכל יפה: פני חדור וראשו שזופים (מה שהאנגלים נוהגים לציין בתואר: bronzed; שים לב, גם כאן צבע מתכת נוצצת וכן כתוב גם בפסוק דנן כתם פ ז—ראה להלן)—אדמדמים ואילו שערותיו שחורות כעורב.

מלבד בחינת חוראתה של תיבת כ ת ם במקרא, יש לשים לב לזאת כי בתרגום קָתִים חוא תמיד נכתם בדם, כלומר אדום[5]).

העלינו, אפוא, כי יש קשר של קיטא בין כתם לצבע א ד ו ם—מזה, ובין כ ת ם לזהב כוש ואופיר. ויש לברוק אם לא נמצא זהב המדינות האלו בצרוף סיגיו נחושת (בכוש חיו מצויים גם מכרות נחושת), הנותנים כאטור לעיל גון אדום לזהב.

ואשר ל־חרוץ, חנה תיבה זו משמשת כמה פעמים במקרא להוראת זהב במספר פסוקים פיוטיים, ששת הפסוקים שבהם באה תיבת חרוץ בתנ"ך בחמשה חיא מסמלת רק הקבלה לכסף בלבד (זכר' ט', ג'; משלי ג', י"ד; ח', י'; ח' י"ט; ט"ז, ט"ז), ורק פסוק אחד בתהלים יש בו כדי ללמדנו דבר מה על מהותו של החרוץ; כוונתו לתהל' ס"ח, י"ד: «כנפי יונה נחפה בכסף ואברתיה בירקרק חרוץ»[6]). מלבד הקבלת הכסף והחרוץ, חרגילה גם בחמשת הפסוקים הנ"ל הנה למדים אנו עוד שני דברים מפורשים מפסוק זה: א) חרוץ צבעו ירקרק (ירקרק חרוץ) וב) משמש לצפוי: . . . . . נ ח פ ה בכסף, ואברותיה . . . חרוץ». והדבר מתאים למציאות: דוקה עלי חזהב חרקים המשמשים לצפוי חם, חם חנראים בצבע ירקרק בשעה שהאור נשקף בעדם.

---

3) ואין לערבב תיבה זו בתיבת اصفر שאף היא פרושה צהוב, אלא צהוב הקרוב יותר לעינה של חנחושת, וכן בערבית صفر חוא נחושת או נתכים ידועים שלה.

4) HERMAN GRAPOW, Aegyptisches Wörterbuch, S. V. Ktm

5) ויש לשער כי — כפי שמעירני ידידי הפרופ' טורצ'ינר — טקורה של התיבה כ ת ם חוא בנכתם של דם, לכלוך אדום.

6) יש לציין כי בערבית الخضر والخضراء — חוא שם ליוני בית. ראה LANE, S. V.

ובענין מקורה של תיבה זו נחלקו הדעות: האופט (שהוא דומני יחיד בדעתו [7]) חושב כי מוצאה מהשורש ח ר ץ שפירושו כרה, חפר; ואילו רוב הכתים מסכימים שאין קשר זה אפשרי, וגזניוס־בוהל [8]) פוסק כנולדיקה ואחרים שתיבה זו קשורה בשורש השמי חרע (ארמית) حرض (ערבית), שפירושו צהוב. ואם אמנם בסורית חרע פירושו צהוב, הנה בערבית אין שורש זה מתקשר עם חצבע הצהוב אלא במלה שהיא לפי לשאן־ל־ערב [9]: احريض العصفر عامة ... وقيل هو العصفر الذي يجعل في الطبيخ وقيل حب العصفر [כלומר: הַחְרִיעַ (carthamus tinctorius) בכלל... ויש אומרים החריע הניתן בבשר המבושל, וי״א זרעוני החריע]. זהו צמח שמטמנו מוציאים מין צבע צהבהב (ומכאן שם הצמח בירושלמי). מכל מקום הוא קשור בהפוך אותיות בשורש خضر (חיות ירוק, צהבהב, כעין חאפר [10]). ברור אפוא, שיש לשורש זה קשר עם חצבע הצהוב והירוק, ומשום חקשר עם הצבע הראשון נתיחד השורש בצורית (פיניקית) ובאכדית להוראת זהב בכלל ובלשונות אלו אין מלה אחרת נוהגת מכל וכל. ומן הצורים עבר בל״ם אף ליונים [11]).

כדאי אולי לציין כי מלבד חמקומות הנזכרים בתנ״ך מופיעה המלה חרוץ (לפי בן יהודה [12]) רק בבן־סירא פעמים (י״ד, ג׳; ל״ד ח׳ [13]), ובשירי רמב״ע פעם אחת ברבים בלבד [14]).

מעתה נאמר: ז ה ב הוא שם מיוחד לזהב הצהוב, ומשום שהוא חרגיל ביותר נעשה במשך חזמן לשם כולל למתכת זו. כ ת ם הוא זהב אדום, ורק ברבות הימים נעשה לשם נרדף לזהב, ורגלים לדבר כי במקרא הוא משמש אך ורק בהוראתו המיוחדת בלבד. ח ר ו ץ הוא זהב צפוי דק שעינו ירוקה, ובמשך הימים הפך גם הוא לשם נרדף לזהב בכלל, אלא שמשום מה נעשה נדיר בשימוש והופיע רק בלשון פיוטית.

---

7) ראה PAUL HAUPT, Die Semitischen Wurzeln QR, KR & XR, AJSL XXIII (1906/7), p. 250.

8) ראה — חרוץ HWB AI[17], S. V.

9) لسان العرب، باب، حرف.

10) הערבים בדרך כלל לא דקדקו בצבעים דיוק רב, וכמה מלים המתארות צבעים מתפרשות לצבעים שונים, אף אלה הרחוקים זה מזה כגון جوزة, שפירושו שחור, לבן ואדום. ראה LANE, s. v.

11) ראה — חרוץ HWB AI [17] ,s. v.

12) ראה א. בן־יהודה, מלון הלשון העברית, ערך חרוץ.

13) יש אמנם סברה עתה כי נוסח בן סירא שנמצא בגניזה הנהו אף הוא תרגום מיונית (או מסורית ?); ובודאי בחר המתרגם בכוונה במלה פיוטית נדירה זו.

14) ראה תרשיש א׳, קס״ג: חרוצים (ראה הערה י״ב).

ההפרש בצבעי הזהב היה ידוע גם לקדמוני תנאינו, שכן מצינו כתוב בפורש במשנה: „בכל יום היה זהבה (של מחתת הקטורת) ירוק והיום (ביוהכ"פ הכתוב מדבר) אדום (יומא ד', ד')"; ובאותה הלכה מפרשת הגמרא בענין אחד שהתורת חסה על ממונם של ישראל; ומכאן נמצאנו למדים כי מחתה של כל יום היתה רק מצופה זהב בלבד, ואם נתאר לעצמנו את כפות הקטורת בקרוב באותה צורה שהיתה להם במצרים [15]) יש בהן כמה חלקים בולטים ועומדים שהיו יכולים להזהיר באור ירקרק בהשקף האור בעדם; ואילו לעבודת יוהכ"פ היו משתמשים במחתה שהיתה עשויה כתם (זהב אדום) טהור, ולא מצופה זהב בלבד. הדרוש שבגמרא בענין שבעת, או חמשת מיני הזהב (יומא מ"ד, ע"ב), אינו, כמובן, אלא סברא מדרשית אשר כל ענין ההבדלים שבין זהב לזהב כשר לא היה נהיר למחוללים, וזהב פרווים—זהב דם פרים יוכיח, וכן במדרש (ראה ב"י, מלון הלשון העברית, בערך זהב).

עדיין לא נתבררה מהותו של ה פ ז. והנה הפז נתיחד—לפי עניות דעתי—להוראת זהב לא מתוך צבעו, אלא משום סגולת הברק שבזהב המלוטש, שקרני האור מ פ ז ז ו ת עליו. כידוע זהב אשר לא מורט ולא לוטש עינו כהה ועמומה, ואין הוא מתנוצץ כלל. לפי זאת יהיה הפז רק הזהב המלוטש והמטמורט יפה, שהוא מתנוצץ ומבהיק באורו, ומשום כך משמשת תיבה זו הן לחודה (ד"ב תהל' כ"א, ד'; איכה ד', ב') והן בהרכב עם זהב ועם כתם (ד"מ שיה"ש ה', י"א). ובדין אין היא מופיעה בהרכב עם חרוץ, משום שהחרוץ כשהוא לעצמו מלוטש ונוצץ הוא, ואין חרוץ שיהיה עמום וכהה.

וכדאי להרחיב כאן את הדבור עוד על מלה אחת המתפרשת כרגיל במובן זהב, הלא היא התיבה המופיעה רק פעם אחת בתנ"ך [16]) בָּצָר, בפסוק הקשה: „ושית על עפר בצר ובצור נחלים אופיר (איוב כ"ב, כ"ד)". ונחלקו חכמים בפירושה של תיבה זו, כמה ממפרשינו הקדמונים יוצאים בעקבות התרגום (כרכא דתקיף) ומפרשים בצר מלשון בצר מלשון מבצר (כן רש"י ואחדיו החזיקו גם מצודת ציון ומצודת דוד *). הרלב"ג מפרש בצר־זהב, הראב"ע אומר "בצר כמו כסף", ורוב המפרשים מבני אוה"ע יוצאים בעקבותיהם וגורסים —

15) ראה ד"מ כף הקטורת שבידי המלך סתי הא' בתבליט המחואר בסָפְרָה של H. FECHHEMER, Die Plastik der Aegypter, Tafel 163; וכן השוה כף הקטורת שנמצאה בתל־בית־מרסם, BASOR, No. על הכריכה.

16) ובענין התיבה בָּצור וכן בָּצָר עיין סברתו של א. בן־יהודה, מלון הלשון העברית, ערך בצרי הערה 2.

[*) כפי שהוכחתי במאמרי „בטויים שנולדו מתוך טעות" במאסף דביר כרך ב' ע' 72-73 באמת רק זאת היא הוראת המלה בצר „כח, תוקף" ואין כל יסוד לפרושה כמין זהב. טורטשינר.]

Gold, Goldstücke. מפרשים אחרים סוברים בצר־עפרות הזהב המוצאים מן המכרה לפני חצרפם: כן כתב הערוך: „זהב הנקלט מן חארץ מטוצאו". ובעקבותיו גם הרד"ק; ומן החכמים האחרונים יוליום פורסט במלונו: Brucherz, Erzstufe c. h. Gold—oder Silberstufe aus dem Schacht gebrochen... ושל"ג בפירושו: גרוטאות חולות זהב הנחפרים מן המכרות".

מבלי להכנס בפרטי החקירה על פירושה של תיבה זו, כדאי למעשה לקבל את באורם של האחרונים, כי למושג זהב יש לנו ככר כמה שמחות נדרפים, ואילו למושג Ore, herz, pyda חסרים אנו מונח. ויאח עשו גרזובסקי וכרמין שהכניסו תיבה זו למלוניהם ויחדו לה מושג זה.

תל-אביב. 9.1.38.

להרחבת הלשון ותקונה

מ. ב. שנידר

הלשון העברית הספרותית [1]).

ט.

לשון ספרותית מצוינת היא לשונו של הרמב"ם ב„יד החזקה" וביחוד ב„הלכות דעות"; אף על פי שבחרבת מאגרותיו הוא כותב מליצה מקראית. חנה קטע טן „הלכות דעות".

„דעות הרבה יש לכל אחד מבני אדם וזו משונת מזו ורחוקת מטנו ביותר. יש אדם שהוא בעל חמה כועס תמיד. ויש אדם שדעתו מיושבת עליו ואינו כועס כלל. ואם יכעס, יכעס כעס מעט בכמה שנים. ויש אדם שהוא גבה לב ביותר, ויש שהוא שפל רוח ביותר, ויש שהוא בעל תאוה, לא תשבע נפשו מהלוך בתאוה ויש שהוא בעל לב טהור מאד ולא יתאוה אפילו לרברים מעטים שחגוף צריך להן (להם) ויש בעל נפש רחבה, שלא תשבע נפשו מכל ממון העולם, כענין שנאמר: „אוהב כסף לא ישבע כסף", ויש מקצר נפשו, שדיו אפילו דבר מועט שלא יספיק לו, ולא ירדף להשיג כל צרכו. ויש שהוא מסגף עצמו ברעב, וקובץ על ידו, ואינו אוכל אפילו פרוטה משלו, אלא בצער גדול, ויש שהוא מאבד כל ממונו בידו לדעתו" וכו'.

לשון פרוזאית מרויקת וברורה לא מקראית ולא משנתית. יש בה לפעמים רחוקות סיום נ' תחת מ', כמו: צריך להן תחת לחם, אבל הוא בודאי פליטת הקולמוס. אך שמוש צורת העתיד בהוראת הווה נמשך ונשנה מצוא בלשונו.

לשונו של ר' שלמה יצחקי (רש"י) (1010—1105) בפרושו לתורה. (בראשית א, א). „(נאמר) ברא אלהים ולא אמר ברא יהוה. שבתחלה עלת במחשבת לבראתו במדת הדין ראה שאין העולם מתקים, הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין חינו דבכתיב: ביום עשות ה' א' ארץ ושמים. (א, ב) ורוח אלהים מרחפת: כמא חכבור עומד באויר ומרחף על פני המים ברוח פיו של הקב"ה ובמאמרו כיונח

1) המשך מ„לשוננו" כרך ד' חוברת ו'.

המרחפת על הקן. (א. ה) יום אחד: לפי סדר לשון הפרשה היה לו לכתב יום ראשון. כמו שכתוב בשאר הימים: שני, שלישי, רביעי, למה כתב (יום) אחד, לפי שהיה הקב"ה יחידי בעולמו, שלא נבראו המלאכים עד יום שני; כך מפורש בבראשית רבה. (א, ו) בתוך המים: באמצע המים, שיש הפרש בין מים העליונים לרקיע, כמו בין הרקיע למים שעל הארץ. הא למדת, שהם תלויים במאמרו של מלך".

לשון ספרותית פרוזאית ולא משנתית. אבל במכתבו אל ר' נתן בי"ר מכיר*) הוא כותב מליצה מקראית.

לשונו של ר' אברהם בן עזרא (ראב"ע) (1088—1167) בפתיחה לספר צחות:

„בעבור שנבראת נשמת האדם בצלם אלהים ידמו מעשיה אל מעשיו וחנת סוד כל התנועות על שלש דרכים. התנועה האחת מהמוצק, שהוא כנקודה בתוך עגולה. וזאת תנועת האויר והאש, שהיא תנועה מלמטה אל מעלה, כי הארץ אמצעית בתוך הגלגלים, ומוצקה היא מוצק גלגל המזלות והתנועה השנית אל המוצק. וזאת תנועת המים והארץ, שהיא תנועה מלמעלה למטה והתנועה השלישית סביב המוצק, וזאת תנועת הגלגלים, שהיא תנועה לא למעלה ולא למטה. וכאשר חפשתי דבר התנועות הנקראות שבעה מלכים מצאתי המוסדים מהן שלשה".

לשון ספרותית פרוזאית מדויקת משתמשת בחמרי הלשון מכל התקופות עד יסיו, גם במלים ובכטויים שנתחדשו בזמן שאחרי חתימת התלמודים.

לשונו של הקראי ר' יהודה הדסי. קטע מספרו „אשכל הכפר" משנת ד' תתק"ט (1148).

„כונת הרב" ז"ל בדבור הזה, שהוא הראשון, בכלל הוא לבאר בו כל דבר שהוא מיוחם לו ית' כמו תאריו וספוריו וכיוצא בהם, שהם מטבעו ית' ולבאר כל דבר וכל ענין שהוא זר בטבעו; ויזכיר דברים שבהם יש לו ית' יחס עם שאר פעולותיו, ר"ל הנביאים כלם. הדברים הנתלים המיוחסים בין העובד והנעבד. ויחלק על כל מי שיוחם לו ית' דבר זה ודפר על ית' סרה ותועה, והישיר כל מאמר ודבור או ענין שבאו בדברי הנביאים שמהם נראה בו ית' רבר וענין זר בטבעו. וביאר עקרי הדת והאמונה וכו'".

לשון ספרותית שאינה דומה לא למקראית ולא למשנתית.

לשונו של ר' משה בן נחמן (רמב"ן) (1195—1270). קטע מספר „שער הגמול" על ספר איוב.

„כאשר אנחנו מסתכלים בספר הזה בפנים, אנחנו רואים, שמתחלה פתח ואמר לומר: שממשלת הכוכבים והמזלות ביסי הלדה ורגעי (ה)תריון גורמין לאדם הרעות והטוב, וטעה לדעת הוברי שטים המכחילים, זחו שפתח: „יאבד יום אולד

1) טוכא בס' „פיפרי ישראל" לש"י פין, ווילנא תרל"א.

בו" והיה מקלל היום והלילה וכוכבי נשפו, כי הם גורמי רעתו; וכן ענין כל' המענה. ובזה תפשו אליפז, בהיותו מסיר רעתו מן האדון העושה הכל במשפט צדק, יתברך, ונותן הממשלה לכוכבים ולמזלות, ענה לו: זכר נא מי הוא נקי אבד?", רוצה לאמור: אחרי שאנחנו רואין הנקיים אובדים, ונראה חורשי האון, שקוצרין אותו, זאת ראיה "כי מנשמת אלוה יאבדו" האובדים, ולא מכח הטעות" (מטעאת) הכוכבים. ואמר: אם נראה במקצת האנשים, שאין המדה מתנהגת כן, כאשר אראה "אויל ורשע משריש" הנה ראיתי בלבי קללה באה על נוהו פתאם, והצדיק, ש"באה עליו רעה כמוך, מוסר אלהים הוא ואל תמאסהו".

קטע ממכתבו לבנו:

"בירושלים עיר הקדש אני כותב אליך ספרי זה, כי זה שבח והודאה לצור ישעי. זכיתי ובאתי לשלום ביום תשיעי לירח אלול, עמדתי בה בשלום עד מחרת יום הכפורים אשר פני מועדות ללכת לחברון העיר קברות אבותינו ולהשתטח כנגדם ולחצב לי שם קבר בע"ה. ומה אגיד לכם בענין הארץ, כי רבה העזובה ויגדל השממון, וכללו של דבר: כל המקודש מחברו חרב יותר מחברו. ירושלם יותר חרבה מן הכל, וארץ יהודה יותר מן הגליל. ועם כל חרבנה היא טובה מאד".

לשון פרוזאית ברורה ומדויקת, באוצר חמלים נכר היסוד המקראי ביותר.

לשונו של ר' משה ן'-חביב מספרו "דרכי נעם" משנת 1486:

"לפי שהוא מן המבאר עצמו, כי המאמר המורכב מטנו גוזר ומטנו בלתי גוזר. והיה המאמר הגוזר, הוא המקבל האמת או השקר, כמו שהתבאר בספר מאמרות ובספר מליצה, הנה אם כן לא ימלט הענין בו מחלוקה, כפי זאת הבחינה, אם שיהיה כולו אמת או רובו אמת, או כולו שקר או רובו שקר. או שיהיה האמת והשקר חלקים שוים, וזאת החלוקה היא הכרחית. וכפי הבחינה הזאת חבר אריסטו שמונה ספרים בהגיון והם: מאמרות מליצה, הקש, מופת, נצוח, הטעמה, הלצה ושיר. (כולם מבוארים במלות ההגיון), הנה בספר המאמרות ביאר הענינים הנפרדים, אשר יורה עליהם במליצות נפרדות. ובספר מליצה ביאר המליצות המורכבות והמאמרים הגוזרים ואופן הקבלתם ודרך התחיבם אלו מאלו. ובספר הקש ביאר צורת הקש בכלל ומי הוא המוליד והבלתי מוליד, ובספר המופת ביאר הקש המופתי וכל התנאים המתחיבים להיות צודק וכו'".

לשון ספרותית מדעית ברורה ומדויקת ואוצר המלים מכל הספרות הקודמת, לפי תורת התבנית המקראית.

קטע מן "הקאנון" תרגום יוסף אבן ויוש חלורקי. ספר ג'. בערך משנת ה' רנ"ב (1491):

"בנתוח הלב, אמנם הלב הזה נוצר מבשר חזק, שיהיה יותר רחוק מן הפגעים, ארוגים בו מיני החוטים הנקראים ליפים אמיצים וחזקי ההתחלפות, הארוך

המושך והרחב הדוחה והאלכסוני המחזיק להיות לו מינים מן התנועות והנה שוערה יצירתו בשעור המספיק פן יהיה לו יתרון כובד וגודל, כי ממנו צמיחת הגידים השריונים ותליאת הקשורים, ונתרחב, שיהיה במוצמח פגישה בצומח והושם זה החלק ממנו יותר עליון שבחלון, שיהיה רחוק מהשען על עצמות החזה ולא יזיקהו נגיעתם ונתרקק ממנו הקצה האחרון בכלה אל נקודה, שיהיה מה שינגע בפגישת העצמות פחות שבחלקו והוקשה זה החלק ממנו יתרון קשי, שיהיה הנגוע באותה חפגיעה יותר חזק".

לשון פרוזאית מדויקת ממין הקודם, אבל קצת כבדה מן הקודמת.

לשונו של ר' יוסף אלבו (1330—1440) מספר „העקרים" (מאמר ג' פרק כה):

„הקשה אלי חכם מחכמיהם ואמר, כי הדבר יבחן מצד החמר, מצד הצורה, מצד הפעל ומצד התכלית. וכשתבחן תורת משה תמצא חסרה בכולן: חסרה מצד החמר, שיש בה ספורים וענינים אחרים שאינם תורה, כלומר, הנהגה והישרה; ומצד הפעל, כי היא תניח את היסודות האלהיים הרומזים על אמונות אלהיות נעלמות, באופן שאי אפשר שיובנו מתוכה שלמות הפעל ותאריו כלל; ומצד התכלית, כי לא תניח ההצלחה הנפשית, שהיא התכלית האנושית, אבל תניח הצלחות גשטיות בלבד; ומצד הצורה, כי התורה ראויה שתהי מקפת ג' דברים וכו'".

לשון ספרותית ברורה ומדויקת ואוצר המלים מכל הספרות הקודמת מטין הקודם.

לשונו של ר' עובדיה מברטינורה (בערך 1450—1500) מאגרת מסעו לא"י:

„וזה דבר המעודה שרגילים בה היהודים בכל ארץ ישמעאל. ביום השבת יושבים בעגולה על הטפיטין ואין לפניהם שלחן כי אם מפה קטנה, והמשקה עומד עליהם, ומביאים מיני פירות הנמצאים בעת ההיא, ומשימים על המפה ולוקח בעל הבית כום יין ומקדש ושותהו כולו ולוקח המשקה הכוס מיד בעל הבית ובו משקה לכל בני המסבה זה אחר זה על הסדר וכל אחד שותה כום יין. ואחרי כן לוקח בעל הבית שנים שלשה גרגרים מן הפירות ואוכל, ושותה כום שני (כום זכר כמו במשנה) וכל המסובים אומרים: רפואה וחיים! והיושב אצלו גם הוא אחריו לוקח מן הפירות ונותן לו המשקה כום יין ואומר: בשמחתך! ואומרים לו: רפואה וחיים!"

לשון ספורתית ברורה ממין הקודם.

לשונו של ר' אליהו לויטה (אליהו בחור) (1470—1549) מספרו „מסרת המסרת":

„אחרי הדברים והאמת האלה ארחיב הדבור בהלכה, ללמד על הכלל כולו יצא. וקדם כל דבר אבאר מהו ענין המסרת ומאיזה לשון הוא. ואמת כי הלשון הזה לא נמצא בכל המקרא רק בפרשה מטות שתי פעמים „וימסרו" „למסר" ופרש בו הרד"ק, שהוא ענין נתינה בכל לב, והתשומת ברשות אחר וכו'. ואומר אני,

כי לשון נתינה אינו מתורגם בלשון מסירה רק כשהוא מסוף אצל לשון ביד, כמו: ויתנהו ה' בידנו וכו'. והכלל, כי לשון מסירה נופל על דבר שיתן או יפקיד אדם ביד אחר, שיחזיקנו ברשותו כרצונו כאלו הוא שלו, ובענין הלמוד והתגדה שילמד אדם או יגיד לחברו איזו סוד או ענין שקדם זה לא ידעהו נופל בו לשון מסירה, כמו שאמרו במשנה וכו'".

לשון ממין הקודם.

י.

מזמן התחלת תנועת ההשכלה אצלנו במאה השמונה עשרה למספר הנוצ' התגברה הנטיה, שהיתה קיימת אצל היהודים עוד מתקופת הגאונים, לכתוב בכל האפשר בלשון המקראית. אך זה היה בעקר במליצה ושירה ובמכתבים, אבל דברי תורה, חכמה וטוסר ולרוב גם מאמרים בשאלות החיים היו כותבים בלשון הספרותית הנדונה גם בדור ההשכלה. מ. ח. לוצטו (נולד 1707) שכתב את חזיונותיו בלשון מקראית, כתב את ספריו "דרך תבונות" ו"מסלת ישרים" בלשון הספרותית.

קטע מ"מסלת ישרים":

"הנה ענין הזהירות הוא שיהיה האדם נזהר במעשיו ובעניניו, כלומר, מתבונן ומפקח על כל מעשיו ודרכיו, הטובים הם אם לא? לבלתי עזב נפשו למכנת האבדון חס ושלום ולא ילך בתהלך הרגלו כעור באפלה. והנה זה דבר, שהכל יחיבוהו ודאי, כי אחרי שיש לאדם דעה והשכל להציל את עצמו ולברח מאבדון נשמתו. איך יתכן שירצה להעלים עיניו מהצלתו? אין לך פחיתות וחוללות רע מזה ודאי, והעושה כן הנהו פחות מהבהמות וחיות אשר בטבעם לשמר את עצמם. ועל כן ינוסו מכל מה שנראה להם היותו מזיק להם. וההולך בעולמו בלי התבוננות אם טובה דרכו או רעה הנה הוא כסומא ההולך על שפת הנהר, אשר סכנתו ודאי עצומה ורעתו קרובה מהצלחתו".

מגנון יפה דומה לשל הקודמים.

לשונו של ר' משה מנדלסון (1729—1786) מתאמרו "אור לנתיבה" לחומש בתרגום האשכנזי:

"ולא יסתפק שום משכיל, שכאשר ידבר השי"ב עם בני אדם, שישמיע את קולו עם כל התקון הראוי אל המבטא החוא, אשר בו ישתמש, דהיינו, הברת האותיות על ידי התנועות צרופן ופרודן כפי צרך הענין, מדרגות הקולות בעמק וגבה, אורך וקוצר עם ההפסקות הנעימות במקום הראוי ובלעדי כל אלה לא יובן המאמר לשומע בכל הצרך; דרך משל: אמר ה' לקין: מה עשית? קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה. אין ספק שהקול הנשמע לקין תחת התברות החן כפי

משפט הלשון, צרף האותיות עם התנועות הראויות להן והיו למלות, וחיבר המלות זהן או הפסוק ביניהן כפי צורך המובן. חיבר, דרך משל, תבת "מח" עם תבת "עשית" והפסיק זמן מה עם הרמת הקול במלת "עשית" כדרך השואל. והפסקה גדולה ממנו היתה בתבת "האדמה" ששם גמר את ענין הסבה והתחיל לספר את המסובב".

לשון ספרותית מדעית יפה, ברורה ומדויקת.

לשון פרוזאית של המשורר המליץ נ. ה. ויזל, שכתב שיריו ומליצותיו בלשון מקראית. קטע ממאמרו "מהלל ריע" הנוסף למאמר "אור לנתיבה" בראש ספר בראשית עם התרגום האשכנזי:

"כל הלשונות חול, ולשון עברי. שנכתבו בה התורה והנביאים והכתובים קודש הוא לנו, שכל ענין קדושה הוא הבדל דבר מדבר במעלה ובסגולה וקדושת הלשון היא בהיותה ברה וזכה מטעות ומשבוש הדעת, כמו שהתעקבו בלשונות חול שהסכימו עליהן בני אדם בארצותם לגוייהם. לא כן לשון עברי, כי אל ח' דבר בה, על כן היא ערוכה בכל ושמורה מכל שגיאה, כי מי מבלעדי ח' יודע סוד כל הדברים מראשית ועד אחרית ומי כמוהו מורה להניח כל שרש ושרש וכל שם ושם בצמצום ובמשקל צדק על כל דבר ודבר הן אותן המונחים על העינים האלהיים הנשגבים" וכו".

קטע מבאורו של ויזל לספר ויקרא:

(ויקרא, א, ט) "וקרבו וכרעיו ירחץ במים. שב על בעל הקרבן, שגם היא (העולה) כשרה בזר. ומסדר הכתובים אני רואה, שתחילת מקבל הכהן את הדם וזורקו על המזבח, ואחרי כן הבעלים מפשיטים ומנתחים ובאותו הזמן הולכים הכהנים ומסדרים את המערכה, וכשגמרו שניהם הולכים הבעלים לרחץ הקרב והכרעים, ובאותו הזמן לוקחים הכהנים את הנתחים ועורכים אותם על העצים. וכשגמרו שניהם חוזרים הכהנים ולוקחים גם את הקרב והכרעים ועורכים אותם על הנתחים. ואם כן מתחלת ועד סוף הכהנים והבעלים עוסקים בעבודתה".

לשון פרוזאית עשירה, ברורה ומדויקת.

לשונו של ר' שלמה מדובנא. קטע מחקדמתו לספר בראשית עם התרגום האשכנזי:

"עוד יש לך לדעת, כי אף שבתחלת ההשקפה די לשני אלו (האותיות והתנועות) להוציא הדבור לפעל. הנה עדיין לא יספיקו רק להוציא המלת מכח מחשבתו אל פועל הבטוי, אולם לפי שלא תושלם כונת המדבר כי אם במאמרים שלמים מצורפים יחד מלות שונות והכונה תשתנה במאמר אחד בעצמו לפי חבור המלות והפסקיהן לכן צריך עוד המדבר לכונן את דבריו בהשכל לחבר המלות, אשר תחוברנה לפי כונתו ולהפריד את הראויות להפרד למען יבין השומע

עמק כונתו בכרור, בלי ספק כלל. המשל בזה במלות „לא תאכל", הכונה השטוטה בתן היא השלילה מן האכילה והאזהרה לבלתי יאכל וכו".

לשון ממין הקודם.

לשונו של ר' יצחק בר לוינזון, מן הספר „חקר מלים" עמ' 119:

„והנה בלעם בשירתו זו מכנה את ישראל בתאר „ישרים" באמרו: מי מנה וכו', ארבעה מאמרים או משפטים קטנים יש בפסוק הזה, כעדות הטעמים, ובכל הפסק של שלשת משפטים הללו יבוא תאר אחד לעם ישראל, הינו: יעקב, ישראל, ישרים, ובחפסק משפט הרביעי, שאפסו לו כל התארים, לא רצה לכנותם פעם שנית באחד מהתארים השלשה (באחד משלשה התארים) שכבר תארם למען השגב מליצתו. כן השתמש במלת כמוהו המורכב „מן „כמו" „הוא", שהוא תחת השם (מלת גוף). ומה שקראם בלשון רבים ישרים וכו".

לשון ספרותית פרוזאית מן המין הקודם. והוא כתב שירים ומליצות על טהרת הלשון המקראית.

יא.

מכל האמור ראינו, כי הלשון העברית הספרותית, שהתחילה עוד בתקופה אחרי נחמיה, כשהלשון המדוברת ביהודה היתה דיאלקט משנתי, כאמור למעלה (§ ג), לא פסקה מלהתקים גם אחרי שחדלה הלשון המשנתית להיות מדוברת. בתקופת הגמרא הוסיפה לפרוח, כמו שנראה מהתפלות ומשירו של ר' יצחק ומההספדים שהובאו למעלה § ז, כן הוסיפה להתקים גם אחרי חתימת התלמודים. אף על פי שהתפשט אז המנהג לכתב פיוטים בלשון מחוקה של המקרא, ואז נולדה גם הנטיה לכתב שירים ומליצה רק בלשון מקראית, בכל זאת הוסיפו לכתב פרוזה: באורי המקרא, דברי חכמה, שאלות ותשובות ועל ענינים חלוניים בכלל, בלשון הספרותית שלנו. כמו שנראה ממכתבי הגאונים ומהקטעים מן בן סרוק ודונש שהובאו למעלה (§ ח). ביתי הבינים התפתחה והתעשרה הלשון שלנו על ידי מפרשי המקרא והתלמוד וחוקרי הלשון העברית ועל ידי התרגומים של התיבונים ושל אחרים, ועל ידי דורשי חכמה ומדע.

גם בתקופת ההשכלה לא פסקה לשוננו זו מלהתפתח ולהשתגשג, אף כי אז התגבר הפוריסם המקראי, כי גם הסופרים הפוריסטים כתבו את הפרוזה שלהם בלשון הזאת כמו שנראה מהקטעים שהובאו מן לוצטו, ממנדלסון, מויזל, מדובנא ומליבנזון. אמנם הם חשבו, כי העברית האמתית היא הלשון שבחלקי המקרא חישנים, וכתבו בלשון הספרותית שלנו מאונס, מפני שהמקראית לא הספיקה להביע בה את מחשבתם בברירות ובדיוק. אבל בכל זאת כתבו בה והדברים שכתבו תופסים מקום חשוב בספרותנו.

ובאמת הנהו הפורסם חזיון זר ומוזר אצלנו, כיצד לא שמו הסופרים הקדמונים לב ולא התבוננו, כי כבר הכתובים המאוחרים עזבו לרוב את הסגולות האפיות של העברית הישנה, ושללשונו של ספר קהלת כמעט כל הסגולות של הלשון הספרותית הנדונה, שהתפלות, הברכות וכו' הן בלשון הזאת. הם לא הכירו זאת כמו שאין מכירים זאת גם עכשו. יש עוד גם עכשו שאינם מבינים, כי עזיבת שמוש ו־ההפוך ושמוש צורת העתיד לעבר ולהווה נמשכים־ונשנים לא היתה מפני שחשבו ודנו על זה, אלא מפני שבלשונם המדוברת, המשנתית, היו צורות הזמנים מוגבלות וקבועות ואי אפשר היה להם למען בהכרה את זמן העבר בצורת העתיד ולהפך. הם לא ידעו איך להשתמש בו־ההפוך כדין; ורק לצאת ידי חובת לשון מקראית, או מתוך רגילות בקריאת הספרים הישנים, היו נותנים פעם בפעם פעלים אחדים, שהיו רגילים בהם בלשון המקרא בו־ההפוך. ובמשך הימים חדלו להשתמש לגמרי בו־ההפוך ובצורות פעלים מהופכות והן עכשו ארכאיסמים גמורים.

באמצע תקופת ההשכלה, בסוף המאה השמונה עשרה למספר הנוצ', החלו סופרים בעלי הגיון בריא ופשוט להרגיש, כי הלשון המקראית אינה מספקת ואינה מתאמת כיום גם לשיר ומליצה, כי אי אפשר להביע בה את המחשבות ברור ומדויק. היא מכרחת לצמצמן וללחצן במסגרת אוצר המלים המקראי, של לפני יותר מאלפים שנה, והסופר מוכרח להביע את מחשבותיו לא כרצונו הוא אלא לפי מדת חמרי הלשון המקראי. ביחוד החלו להרגיש את הזרות ובלתי המבעיות של השמוש בו־ההפוך ושל השמוש בצורת העתיד לעבר ולהווה נמשכים־ונשנים. כמו כן התבוננו שיש בטויים ואופני הבעה במקרא שאינם מתאימים לדרכי הדבור והמחשבה בימינו. וכנגדם מצאו הרבה חמרי לשון טובים מהם ומתאימים לנו יותר בספרות התלמוד ובשל ימי הבינים. יחד עם זה התבוננו, כי הלשון הפשוטה של התפלות ובאורי המקרא והתלמוד, המשמשת גם לדברי חכמה ולעניני חלוניים, מתאמת הרבה יותר לזמננו וגם עשירה הרבה יותר מהמקראית במלים ובבטויים ובאופני הבעה.

אז יצא יצחק הלוי מסאטאנוב (1732—1805) והוכיח, כי טוב ונחוץ לעזב את הפורסם המקראי גם במליצה ושירים וצריך להשתמש גם באוצר הלשוני של המשנה שגם היא עברית גמורה. והוא כתב את „ספר המדות" שלו בלשון הספרותית שלנו.

אכן תוצאות הוכחותיו של מאטאנוב לא היו כמו שיכלנו לחשב, שיעזבו את הפורסם המקראי ויקבלו את הלשון הספרותית שלנו ללשון כללית לכל מקצועות הספרות העברית, אבל לא כך היה, אלא יצאו מטעות אחת ונפלו אל טעות שנית; נולדה נטיה חדשה להעריץ את לשון המשנה ומנחם לפין בן דורו של מאטאנוב (1749—1826) בא לידי מסקנה, כי הלשון העברית המתאמת ביותר

היא הלשון התלמודית או המשנתית ובספר „רפואת העם" שתרגם עברית התאמץ לחקות את לשון המשנה, לא רק את סגנונה אלא גם שנה את הסיום -ים ל-ין. לפין טעים אמנם בהקדמתו, כי הוא בוחר בלשון המשנתית רק בשביל קלותה והיותה מובנה יותר לקורא העברי הבינוני שבדורו. אבל הטעם הזה אינו מיוסר, כי באמת הנה הלשון הספרותית שלנו מובנה וקלה מהלשון המשנתית. הקורא העברי הבינוני מבין הרבה יותר לשון רש"י וספרי המוסר מלשון המשנה. יתר על כן לשון המשנה, שלא היתה מעולם לשון ספרותית וחדלה לחיות מדוברת זה כאלף ושבע מאות שנה, היא רחוקה מעולם העשיה שלנו כמעט לא פחות מהלשון המקראית. גם היא אינה מספקת, כי חסר לה אוצר הלשון שנוסף מימות הגאונים עד זמננו. כשנאסף את כל המלים, חביטויים והמונחים שנתחדשו בספרות הפיוטים ושל הגאונים ושל החכמים והסופרים בימי הבינים וכל שנתחדשו בדורות החשכלה עד בן יהודה, יהיה לכמות חשובה מאד. הלשון הספרותית שלנו לא חדלה בתור לשון שבכתב מעולם, בה משתקפים כמעט חיי כל תקופה ותקופה. נוסף לזה הרי אינה נמנעת לשוננו זאת מהשתמש בכל אוצר הלשון של ספרות התלמוד ער כמה שהוא מתאים לצרכיה. ובאמת אין לשונו של לפין משנתית אמתית, היא רק חקוי שלה; למשל הוא מציג את ה-הידיעה גם על השם המתאר: הסגולות היקרות, החלאים המתדבקין, החכמה האמתית, העסקים החיצונים, במשנה באה ה-הידיעה עפ"ר על שם התאר, כאמור למעלה (§ ב). כן גם הבטויים: „לא יצליחו", „ומקשין ערפה" (ג, מא). הולכת ואופפת (ה, צג) וכדומה הם מקראיים, ונמצאים בה גם שמושי לשון מספרות ימי הבינים באופן שהיא קרובה יותר ללשון הספרותית שלנו מלשון המשנה.

את מהותה ועצמאותה של הלשון הספרותית שלנו הכיר בטרם ידועה ר' א. צווייפל בהקדמתו השנית לספרו „מינים ועובד" הוא אומר: „ולכן בחרתי להשתמש בכתרה של לשון, שהיא בלולה במקרא, במשנה ובתלמוד" (סעיף ט). הפרופ' י. קלוזנר במאמרו „מחקרים בתולדות הספרות העברית החדשה *) טעיר על הדברים האלה: „בדברים הללו אין יחם חיובי שיטתי אל לשון המשנה וכאילו בעיני צווייפל לגנוז את הבטויים". הדברים האלה של קלוזנר אמנם מתאימים לכונת צווייפל. באמת רצה האחרון להבדיל בזה בין לשון המשנה ללשון הספרותית שלנו. הוא כוון על האחרונה בלי לעמד על שמה: „לשון רש"י" או לשון בעלי התוספות" וקרא לה „לשון שהיא בלולה במקרא, במשנה ובתלמוד" להוציא את השם „לשון המשנה" שהתחילו לקרא לה.

אבל צווייפל הלך בעקבות לפין ולרוב כתב סיום -ין ת' -ים, טפני שחשב גם הוא, שכיון שנמצא הסיום הזה בתלמוד צריך להשאירו, אבל זה לא נכון כלל.

1) במדע היהדות, כרך א'. עמ' 176.

בספרות התלמוד מקובל הסיום הזה בהשפעת הדבור הארמי הסורי בתקופת התלמוד, אבל במקרא ובלשון הספרותית שלנו, שהיא תולדת הלשון המקראית, נשאר הסיום "ים ולנו כלנו הרגילים במקרא ובתפלות הנהו חסיום־ין ארכאיסם גמור.

חנה קטע מס' "טינים ועוגב" מאת א. צווייפל:

"מפני מה לא באו מסכימים בהסכמותיהם ומליצים במליצותיהם על חבורי זה? מפני שלא רציתי להטריח את עצמי ואת אחרים בחנם ואמרתי נוח לי לחבורי זה, שיהיו כל קוראיו רשאים לחתך דין עליו כרצונם ותהיה בחירתם חפשית מבלי ירועה קורמת ומוכרחת כמעט לסמך כסומא על אחרים במקום שיש בידם לברר זה. ואם על כל פנים רצונם דוקא לראות "זקני העדה וחכמיה יוצאים ובאים בפתח השער אבטיחם וכו'".

הלשון הזאת היא הלשון הספרותית הנרונה ואינה לשון משנתית כל עקר.

גם ר' ש. ד. לוצטו (שד"ל) כתב את הפרוזה שלו בלשון הספרותית שלנו. חנה קטע מתחקרמה שלו לספר "אוהב גר":

"הצדיק הזה בחן ונסה כמה היתה התורה מפסדת בחורה והדרה בעיני החטון, ועל הכל בעיני הגרים ובעיני הנכרים (כי גם נכרים היו באים ושומעים בבתי כנסת קריאת התורה ותרגומה) על ידי התרגומים המתחלפים, אולי גם כן משובשים, ולא מכולכלים בתבונה ובדעת, אשר התורגמנים משמיעים באזניהם: וינדבהו לבו לשים פניו לתקן המעוות הגדול הזה. כי אמנם אין להכחיש, כי רבים היו ביטוי בישראל החכמים והנבונים, אשר היו כדי ותותר לראות הקלקול הזה ולתקנו, אך גלוי הדבר וידוע, כי התרגל טיפה כל דבר בעיני המורגלים בו, וכל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו, ומזה נמשך, כי חלוף התרגומים ושבושם גם כן לא היה נרגש לחכמי ישראל וכו'".

הלשון הזאת היא ספרותית פרוזאית דומה ללשון התפלות. לשון קלה ודי עשירה, ברורה ומרויקת, מלבד אי־אלו פעלים בו־ההפוך ואין שום צורך לשוב אחורנית אלף ושבע מאות שנה, אל לשון המשנה, כדי לכתב בלשון ברורה ומרויקת. לשונו הפרוזאית של שד"ל כמו של רמח"ל, רמבט"ן, ויזל, דובנא וכו', שתובאו למעלה, מעידה ומוכיחה, כי הלשון הספרותית שלנו אינה פחות קלה מלשון המשנה וללפין לא היה שום צורך לחקות את לשון המשנה בתרגומו את הספר "רפואת העם". גם בלשון הספרותית שלנו יכלה "העתקתו להיות קלה ונטרצת לחבין", כי כמו המליצות המקראיות כן גם המליצות המשנתיות אינן כיום טבעיות וחן צורתות את אזננו. ריח של בטלנות נודף משתיהן. ולעומתן הלשון הספרותית שלנו, השלטת בכל אוצרות הלשון מכל הספריות העבריות, יש לה יכולת גמורה להביע את המחשבות בברירות ובדיוק כמעט כבלשון חיה אמתית.

יב

סגנונו של לפין לא נתקבל מהסופרים בני דורו ומהבאים אחריו. אכן מאז התחילו סופרים שונים להשתמש גם באוצר המלים של ספרות התלמוד. מלה משנתית או תלמודית חדלה להחשב לפסול בסגנון מקראי, כמו שאנו רואים למשל בלשונתם של צווייפל. י. ל. גורדון ולילייגבלום. אך בכלל נשארה לשונם של רב הסופרים להיות מקראית. רק הסופר הגדול אמן המלה ש. י. אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים) פרץ את הגדר, הוא התחיל לכתב גם ספורים ומליצה בלשון הספרות שלנו. אף על פי שהוא נוטה במדה מרובה למשנתית ויש גם שמרבה במליצות משנתיות עד צריכת אזן, אך כסופר אמן בעל טעם ספרותי מלוטש הוא יודע על פי רוב להשתמש בה בטעם ובהתאמה למענין.

ש. י. אברמוביץ סלל דרך להשתמש בלשון הספרותית שלנו לכל סוגי הספרות. לפניו היתה רק לשון של תורה, חכמה, מוסר, תפלה ולעניינים חלוניים פשוטים, כלומר, היא היתה לשון ספרותית במובן האמור למעלה: לשון המשמשת רק בכתב, אבל שיר ומליצה וספרות אמנות לא היו כותבים בה והיא לא היתה מעובדת ומוכנה לזה. אברמוביץ הכשיר אותה ללשון ספרותית אמתית, הוא הכניס בה גנזי לשון, שהשכיל למצאם בתלמוד, במדרשים, בתפלות, בפיוטים ובספרות של ימי הבינים. גם חדש הרבה אופני הבעה וציורי תאור והרים את לשוננו למדרגת התפתחות גבוהה. אחריו באו סופרים ומשוררים רבי כשרון, שקבלו את סגנונו של אברמוביץ, אבל צרפוהו וזקקוהו מליצות מיותרות ומשפת יתר ועשו את לשוננו ללשון ספרותית חיה ורעננה, עשירת, ברורה ומדויקת.

כמעט הכל חושבים שלשונו של אברמוביץ היא משנתית; זה לא נכון. אין לה הסגולות האפיות של הלשון המשנתית ולהפך יש לה רוב הסגולות של הלשון הספרותית הנדונה שנתנו למעלה (§ ב). אם על לשונו של לפין, שיש לה גון משנתי ברור, הן בזה שסיום ־ין מצוא אצלו במדה מרובה והן מצד השתמשותו בהרבת מלים ובטויים משנתיים, הוכחנו למעלה, שהיא בעצם אינה לשון משנתית אלא תערובת של הלשון הספרותית שלנו, ושל המשנתית, מכל שכן לשונו של אברמוביץ, שאין לה הגון החיצון של המשנתית; סיום הרבוי אצלו כמעט תמיד ־ים (מלבר מלים משנתיות מעטות, שנתקבלו לכתבן בסיום ־ין כמו תפלין וכדומה), ה־חידיעה באה תמיד גם על השם המתואר, אוצר המלים ושמושי הלשון בכלל הם לרוב מקראיים. רק בסגנון הומוריי כשהנפשות הפועלות הן מחובשי בית המדרש של בני הדור הישן, כמו מנדלי מוכר ספרים ואלתר יקנה"ז הוא משתמש במדה מרובה בבטויים משנתיים קרוב לסגנון שהיו מדברים ביניהם יהודים כאלה, ביחי בחרותו של אברמוביץ. הנה קטע מן ספר הקבצנים שלו:

„פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ואותו היום שבעה עשר בתמוז היה. ואני

יושב לי על דוכני בעגלה עטוף בטלית ומעוטר בתפלין, מְחַפֵּר כלאחר יד אחר סוסי בשוט שבידי, ומתפלל שחרית, מתכון ועוצם עיני, שלא לראות את העולם לפני בשעת תפלה. והיא, התולדה, כלומר הטבע בלשונם, היתה באותה שעה, מעשה שטן, נאה מאד וממשכת אותי להסתכל בפניה, והיו הרהורי לבי מנצחים זה עם זה. יצרי הטוב אומר: „אסור — אל תסתכל!"... וכנגדו יצרי הרע מסית ואומר: „מותר! הסתכל ויחנה לבך, שוטה שבעולם! ועמד ופקח לי עין אחת. ומיד נגלתה עלי היפיפיה הזו בהדר כבודה—ותמונה נאה לנגד עיני",

לשון ספרותית ברורה ומדויקת בנטיה למשנתית! אוצר המלים ושמושי לשון מכל הספריות, אבל אופני ההבעה על פי רוב משנתיים. סגנון הומורי מליצתי, אלא במקום שהפורוסטים המקראיים לוקחים את מליצותיהם מן המקרא, לוקח הוא מן המשנה ומן התלמוד והמדרשים והפיוטים. ובשביל סגנונו ההומורי הוא מתיר לעצמו להשתמש במלים ובבטויים שלא כפי הוראותיהם, אלא בדרך השאלה; למשל: „רוכן" על מושב העגלון בעגלה אינו כהוראתו הנכונה: מקום עמידת הכהנים, או דבר גבוה לעמד עליו, או להניח עליו דבר מה. רק בדרך התול יכולים לקרא למושב העגלון בעגלתו בשם „רוכן". גם המימרה „הייתי מהלך בדרך" אינה מתאמת כאן בהיותו נוסע בעגלה. פשוט ומובן יותר היה „הייתי נוסע בדרך" אבל הוא רצה במליצה משנתית, כמו שהמליצים המקראיים היו בוחרים מליצה מקראית במקום דבור פשוט. אכן שאר המליצות המשנתיות בזה מתאימות רק בשביל היותן בסגנון הומורי. אבל המימרה היפה „ומיד נגלתה עלי היפהפיה הזו בהדר כבודה—ותמונה נאה לנגד עיני" אינה משנתית כל עקר; היא לשון ספרותית שלנו.

קטע מתולדותיו שכתב בעצמו:

„עוד אני מתענג על אמרי נעם של חוזי יה, ומחזה שדי אחזה בנפשי, ציורי קדש נשגבים משנות עולמים, לקחני מלמדי אל גבול התלמוד, הענק הקדמוני ועוג מלך הבשן בספרות כל יושבי תבל. בבואי שמה הייתי כאיש הבא בפעם הראשונה ליום השוק הגדול, משתאה למראה עיניו מיני סחורה ופרגמטיה ודברי חפץ הרבים והמשונים, ומשתומם למשמע אזניו קול שאון והטולה וצוחת מכל עבר ופנה. קונים ומוכרים, סרסורים וברעש גדול יחפזון וחשק ותשוקת המסחר יאחזון, כלם רצים דחופים ומבוהלים, זה בכדו וזה בחביתו ואיש אחיו ישחקון; אלא לאלה שואלים ואלה לאלה ממללים, קורצים בעיניהם, מולים ברגליהם, נושאים ונותנים, שוקלים וטרים וקול ענות במחנה".

לשון ספרותית שלנו נוטה ללשון הפיוטים. אוצר המלים, שמושי הלשון ואופני ההבעה הם מכל הספריות הקודמות.

מזה רואים אנו ברור, כי לשונו של אברמוביץ אינה הלשון המשנתית אלא

הספרותית שלנו. אך בגונע למליצה הוא מְבַקֵּר את המשנתית על פני המקראית. ואולם חרבה סגולות משנתיות נכנסו מכבר אל הלשון הספרותית שלנו והוא משתמש בהן במדה רחבה, אבל זה אינו חדושו. זכותו היא, כאמור למעלה, שחורה דרך להשתמש בלשון הספרותית שלנו לכל מיני הספרות, ויצר סגנון עשיר ויפה שהיה למופת לרבים. וזהו באמת חדושו שהתפאר בו במכתבו אל י. ח. רבניצקי*).

אכן לא בפעם אחת ולא על ידי איש אחד נוצר שום דבר בתכלית השלמות. כן גם סגנונו של אברמוביץ. נשארו בו הרבה מגרעות שהסופרים שבאו אחריו תקנון והשלימון; למשל: יש מקומות אצלו, שהוא מביע את רעיונו בלשון משנתית ברורה ויפה, אבל היא ישנה וזרה לנו והלשון הספרותית שלנו היא יותר מתאמת לפי טעמנו. נקח למשל את התאור חיפה למי שרגיל בתלמוד ובמדרש: „שקט ודממה בכל הדרך. עלה לא מזדעזע, עוף לא פורח, אלא יתושים וזבובים, עמא פזיזא זה, חלולי וחנגי להם בחללה של עולם" (ספר הקבצנים). מי שאינו רגיל בתלמוד ובמדרש לא ימצא טעם במליצה הזאת. „עמא פזיזא" „הלולי וחנגי" „חללו של עולם" במוכן „אויר" הם בטויים זרים וחסרי טעם לבלתי למדנים, אפילו כשהם יודעים פרוש המלים. במקומם היתה מתאמת יותר הפרזה: „חבר ריקים ופוחזים זה חוגגים להם חג באויר", או פרזה אחרת כלי מלים ארמיות וכלי וייבטם נדירים. כמו כן המימרה: „פושטים רגל ובצלצול מצלצלים" (שם), שרק מי ששגורים בפיו הפיוטים יבינום על נקלה: „ויש שלא נשתיירה בהם" (שם): לאיזה צורך מלה ארמית „נשתיירה" כשיש מלה עברית מתאמת בדיוק „נשארה"? כן גם המימרה „שהזבובים הטילו בה זוהמה ופסלוה" יכולה להיות טובנה רק ללמודי התלמוד והמדרש וגם אינו מתאים לטעם זמננו. וכמו הפורימטים המקראיים שהיו נותנים את הבכורה לבטויים מקראיים בלתי מדויקים על בטויים משנתיים מדויקים כן יש שהוא מבכר בטויים משנתיים בלתי מתאימים כל כך על פני מקראיים מתאימים יותר. וכן יש שהוא נותן בטויים ארמיים תמורת מקראיים בלי צורך מיוחד; ואין כאן המקום להאריך בזה.

מספר הגון של סופרים קבלו את סגנונו של אברמוביץ מפני שהם חושבים אותו למשנתי והוא הנכון ביותר לפי דעתם, כי הלשון המשנתית היא לפי דעתם הלשון העברית האחרונה. אך לפי כל האמור למעלה רואים אנו ברור, כי הלשון הספרותית שלנו מושכת את קיומה עוד מתקופת כת"ק ולא פסקה מעולם, והלשון המשנתית היתה רק לשון מדוברת עממית ולא לשון של ספרים. וגם בזמן שהיתה המשנתית מדוברת היתה הלשון הספרותית שלנו נחשבת ללשון העברית הנכונה אחרי הלשון המקראית, שנחשבה לקדשי קדשים של הלאומיות העברית, ללשון קדש. הלשון המשנתית היתה ידועה רק ללמדנים, ללמודי תלמוד, והספרותית שלנו

1) עי' בהעומר. כרך א', מחלקה ב' עמ' 25, יפו, תרס"ז.

ידעוה פחות או יותר לכל העם, שהיו מתפללים שלש פעמים ביום וברכו הרבה ברכות, וקראו בכל שבת את הסדרה, והיו קוראים תהלים לעתים קרובות עד שהיו שגורים בפיהם על פה, ורבים היו מעינים בפרוש רש"י והיו קוראים ספרי מוסר וכדומה, באופן שהלשון הספרותית שלנו היתה תמיד ידועה בעם יותר מלשון המשנה. ואין שום טעם וחגיון לעזב לשון ספרותית לאומית מקובלת מכל העם ולקבל לשון עממית שפסקה מלהיות מדוברת זה כאלף ושבע מאות שנה. והטעם העקרי שלהם, שהמשנתית היא קלה וקרובה לנו יותר, אמנם נכון ביסודו. המקראית אינה קשה בשום אופן מהמשנתית, אלא שהאחרונה היא קרובה יותר אלינו, אך זהו רק ביחס אל הלשון המקראית, אבל הלשון הספרותית שלנו, שעזבה את הסגולות המקראיות, שאינן מתאימות לתנאי החיים, וקבלה מהמשנתית את כל החסר הלשוני שחסר לה, קלה וקרובה היא לנו יותר. אם כן אין שום יתרון למשנתית על הלשון הספרותית שלנו, להפך לאחרונה יש יתרון על הראשונה, כי היא יצרה מזמן פסיקת חדבור של המשנתית עד הנה אוצרות לשון חשובים והיא מתאמת הרבה יותר לזמננו מהמשנתית.

לפיכך קבלו רוב הסופרים, שחוננו בחוש לשוני ובהגיון בריא, מאברמוביץ רק את היסוד הכללי של לשונו, לקחת חסר־לשוני מהסר במקרא מספרות התלמוד והמדרש וכו', אבל כשמצאו אותו במדה מספקת במקרא והוא מתאים לחפצם, נתנו את הבכורה לאחרון. וגם למה שלקחו מן התלמוד והמדרש התאמצו ליתן צורה מקראית. ובאמת סגנונם יותר טבעי ומתאים יותר לטעמנו ולזמננו מסגנונו של אברמוביץ במקומות שהוא מחקה את המשנה.

הנה קטע מלשונו של יעקב רבינוביץ:

„גם בנים וגם בנות היו בבית, שבא לגור בו, והדיר לא מצא בו נפש להתרועע אתה. בחור בסבחר שנות גבר היה, למעלה קצת משלשים, גבה קומה ורחב כתפים, לבושו נקי ולעתים גם מגוחץ. זקנו מגולח למשעי ושפמו עבות ומסתלסל לרוחב פניו. בטורה החדשה, האנגלית, של גלוח חשפם — לא תורה, חליפה אנגלית לא לבש וללעם דבור אנגלי בין חניכיו לא אהב, כמו שלא אהב את לעיסת חסטטיקה של הנערות „עוד לא נפטרו מעקימת החוטם, מהדבור תוך־נזלת (כלומר משפת צרפת) וכבר מהדקים פה כמתוך כאב־שנים". הוא שנא כל הפרזה. דבור רוסי—טוב, רק לא חרוק שנים ולא ללשן כ„קצפ"; עברית־ספרדית—דבור חגון סולידי, רק לא לחרחר בגרון כבן ישראל, כך היתה דעתו וגם לחשתפך על מבע־הארץ לא אהב. וכמעט שלא ראהו".

(שבועון „מאזנים" גליון קנ"א עמ' 2, תרצ"ב).

לשון ספרותית חית, ברורה ומדויקת. אופני ההבעה פשוטים ושבעיים, כמו בלשון חית. אינך מרגיש כאן לא מקראית ולא משנתית אלא דבור לפי טעם

זמננו, אף על פי שהוא משתמש גם באוצר המלים המשנתי, אבל אצל אברמוביץ אף על פי שלשונו גם היא ברורה ומדויקה לרוב, חנך מרגיש בלשונו פעמים רבות דבור משונה לא לפי רוחנו ושעמנו. ואם למדת תלמוד תזכר בה את חמשנה ואת הסדרש — מובן מאליו שאין כאן עסקנו בדברי הערכת אמנות הלשון וכשרון הציור והתאור של שני הסופרים, אלא בהשואה לשונית ביחס אל חמר המלים והבטויים.

חסרונם של המחזיקים בלשון המשנתית הוא גם בזה, שבחשבם אותה ללשון העברית האחרונה והאמתית דוחים הם מלים ובטויים מקראיים מתאימים ונותנים במקומם משנתיים פחות מתאימים ופחות מובנים מהראשונים. יש גם שהם מקבלים בטויים ואופני הבעה בלתי חוקיים, שאינם ברוח הלשון העברית כלל, רק בשביל שהם לפי דעתם משנתיים, אף על פי שהם גם במשנה בלתי מקובלים בהחלט; למשל: במקרא ולרוב גם בספרות התלמוד בא אחרי הפעלים «החל» ו«התחל» שם הפעל והל־התכליתית: החל לחיות (בראשית י, ח), ייחלו להכות (שופטים כ, לא); שיתחיל לקצר (נדרים פ״ת, ד), מתחיל למנות (נזיר) פז, ב), תתחיל גלגל חמה לשקע (ירוש׳ ברכות פ״א, ה״א); התחיל לבכות (ברכות כה, ע״ב) וכדומה. וכן הוא עפ״ר בלשון הספרותית שלנו. אבל בספרות התלמוד הרבו להשתמש, בחקוי של הלשון הסורית*), בפעלים האלה בבינוני בלי ל׳ תמו׳ שם הפעל והל׳ התכליתית; למשל: התחילו מבקשים, החלו מעלין (תמיד פ״ב, ב) ת׳ התחילו לבקש, החלו להעלות, כמו בסורית: שרא בעין (התחילו לבקש). הרי בטוי כזה אינו חוקי ואינו גם ברוח הלשון העברית, ובכל זאת הוא מקובל מתמחזיקים בלשון המשנתית, והרבה כיוצא בהם. איזה צורך לקבל בטויים זרים כאלה המכבידים את החבנה? הרי בדוגמה שהבאתי הנחו חבטוי חזה משונה ומתנגד לרוב הלשונות, כי גם בחן בא בטוי כזה בשם הפעל: כן הוא באידית, באשכנזית, ברוסית וברוב לשונות רבות. ומפני מה להחליף את הבטוי המקראי הפשוט, חקל להבין והמקובל ברוב הלשונות, בבטוי המשנתי המחוקה? כן יש עוד שגיאות רבות ואופני הבעה ושמושי לשון בלתי מתאימים אצל המחזיקים בלשון המשנה המפריעים את לשוננו מלהעשות לשון חוקית וטבעית.

יג.

מכל המורצה בזה רואים אנו, כי הלשון הספרותית חנדונה היא תולדת המקראית במדרגת התפתחות מאוחרת, והיא התקיטה תמיד בלי הפסק. כשפסקה

1) ולא הארמית, כי גם באחרונה בא אחרי הפעלים חאלה שם הפעל והל-התכליתית, כמו למשל: ושריו למכנא בית אלחא (עזרא ה, ב). וכן בתרגום: תחל האדם לרוב — שריאו בני אנשא למסגי (בראשית ו, א). תחל לחכות—שריאו לקשלא (שופטים ג, לט) וכדומה הרבה (ועי׳ «כחורת הלשון בהתפתחותה» § 35, ז).

הלשון המקראית מלחיות מדוברת נשארה עוד מאות שנים אחדות בתור לשון ספרותית. בתקופה הזאת חשפעה מעט מעט מהלשון המדוברת המשנתית, ונתרחקה מהמקראית הישנה, כי עזבה סגולות שונות של האחרונה וקבלה הטון מלים, בטויים ושמושי לשון מהמשנתית המדוברת. כשפסקה המשנתית מלחיות מדוברת, נשארה הלשון הספרותית שלנו למלא תפקידה כמקדם אף על פי שאז נולדה הנטיה לכתב שירה ומליצה בסגנון מקראי, אבל היא היתה הלשון העברית העקרית, בה נתחברו התפלות ונכתבה פרוזה: באורי המקרא והתלמוד, שאלות ותשובות, אגרות שלום, דברי חכמה וכדומה. רק דברי הלכה ודינים כתבו בסגנון משנתי. כל זה נראה ברור מהדוגמאות שהובאו למעלה. ובכל זאת נמצאים סופרים רבים וחשובים הסוברים, שהלשון המקראית מתה לגמרי אחרי פסיקתה מלחיות מדוברת, מאז תפסה מקומה הלשון המשנתית, והם עומדים על דעתם שהלשון המשנתית היא הלשון האחרונה ואתה צריך לתפס עכשו בהחיאת הלשון העברית.

כדי לברר את השאלה הנדונה ביתר באור אעמד על טענותיהם של שני סופרים: הפרופ' י. קלוזנר ומר צ. הר־זהב, שחוו את דעתם בזה ונתנו את היתרון למשנתית והם מתנגדים ללשון הספרותית שלנו. אשיב בראשונה על דברי האחרון, שהם מעטים וקצרים.

מר הר־זהב מחליט בספרו „לשון דורנו" *) (ע' 2. א.) שצריך „להנהיג את לשון המשנה, שהיא הלשון העברית, ששלטה באומה ביסיה האחרונים לחיית בפה". כלומר, מפני שהיא הלשון האחרונה. והוא בא לידי מסקנה, ש„הלשון והדבור צריכים להיות לפי כללי הדקדוק, ששלטו אז בלשון המשנה" (שם, ע' 3, ה)—והוא מוציא משפטו „שהוא פוסל את לשון המקרא כל עקר, שאך לשון החכמים היא הלשון שאנו מחויבים ליזקק לה" (שם ע' 30, בנוטי).

עם כל האמור עד הנה מוכח למדי, כי הלשון הספרותית הנדונה היתה עוד קודם להמשנתית וביסי שמושה של האחרונה בתור לשון מדוברת שרתה היא כלשון ספרותית כאמור למעלה (§1), וכשפסקה המשנתית מלחיות מדוברת לא חדלה הספרותית מלמלא את תעודתה עד ימינו. יתר על כן עוד גדלה והתפתחה והסתגלה בכל דור ודור לדרישת הזמן. לפיכך אין שום יסוד לחשב את הלשון המשנתית ללשון העברית האחרונה. הלשון הראשונה והאחרונה היא הלשון הספרותית הנדונה. הילכך צריך להנהיג רק אותה גם ללשון הספרותית וגם ללשון הדבור, והיא צריכה להיות כפי כללי הדקדוק השולטים בה. משפט בלתי הגיוני הוא לעזב לשון ששלטה בספרות מעולם ועד היום ולהחליפה בלשון עכטית, שחדלה להתקים עוד לפני אלף ושבע מאות שנה. צריך להחיות בדבור את הלשון החיה

1) תל אביב, י"ג להכרזת בלפור.

בספרות ולא לשון שכבר מתה. והחברל בשאלה הזאת אינה רק בדברים קלי ערך אלא בשנויים חשובים כמו שנבאר עוד להלן [1]).

מתנגד גדול אחר ללשון הנדונה הוא הפרופ' קלוזנר. במאמרו „עברית עתיקה עברית חדשה" (ב„לשוננו" כרך ב) מבטל הוא אותה תכלית בטול, הוא קורא לה „שפה בלולה", „עבריה בכלמית" וכדומה (במקומות שונים במאמר הנא) וגם הוא חושב את המשנתית ל„שכבה המאוחרת" של לשוננו (שם ע' 13). והוא בא לידי מסקנה, שהעקר צריך להתקרב ללשון המדוברת, כמו שמתקרבות הלשונות הלועזיות — מסקנה שאינה ברורה כלל, אבל יש במאמר הזה הרבה מסקנות ותנחות שאי־אפשר להסכים עליהן וכבר חובאו למשפט הבקרת במקום אחר [2]). אני אעמר כאן רק על המקומות במאמר הזה, שיש להם יחס לשאלה הנדונה.

בכל המאמר למעלה נסתרו דברי פרופ' קלוזנר ביחס אל הלשון המשנתית כאילו היא „השכבה המאוחרת", כי, כמאמר, לא פסקה הלשון הספרותית שלנו מלהתקים ומלהתפתח עד ימינו. אבל הוא מבטל אותה מפני שהיא „שפה בלולה", כלומר, תערובת מלים ובטויים משכבות לשון שונות. אך הדבר האחרון אינו כלל קלקול הלשון אלא עצם התפתחותה. כל הלשונות שבעולם, גם העשירות והמפותחות ביותר הן תערובות של שכבות לשון שונות של תקופות שונות. רק שבכל תקופה מסתגלת הלשון לצרכי הזמן ולטעמם ולרוחם ולהתפתחותם של בני הדורות. לשון מדוברת — השתנותה טבעית וחוקית יותר מלשון שהיא רק ספרותית. הלשון המדוברת ממזגת ומאחדת את חמרי הלשון, שירשה מתתקופות תקודמות, על ידי חוקים קבועים ומוצקים עד שאינם נברים שהם ישנים. לא כן הלשון שהיא רק ספרותית, בה נשארים על פי רוב חלקי הלשון הישנים בכתיבם ובבטואם תקודמים ועל כן הם נשארים נכרים כל זמן שאין דקדוק מתאים ממזג ומאחד אותם עם שאר חלקי הלשון.

קלוזנר מתלונן מאד על המדקדקים ועל הדקדוק, כאילו הם מעכבים את התפתחות הלשון והשתלמותה. ובאמת התסרונות שהוא מוצא בלשון הספרותית הם דוקא בשביל שאין דקדוק מתאים לתעודתו, ובשביל שמזלזלים אצלנו בדקדוק, כי גם אלה שרוצים לדעת את הדקדוק בוחרים דוקא בדקדוק שהוא רק ללשון המקרא ולא בדקדוק ללשון הספרותית. אכן תלונותיו על הדקדוק בכלל אינן מתאימות אל המציאות. הלא המדקדקים הם חוקרי חוקי הלשון והדקדוק הוא אוסף החוקים האלה. אם חקירותיהם אינן נכונות, צריך לפרכן ולסתרן, והם אינם מדקדקים וחקירותיהם אינן דקדוק. ובמה חטאו המדקדקים והדקדוק האמתיים שהוא מלין עליהם? אין זה אלא שהוא מתנגד לדקדוק העברי בכלל. ואם כן במח

1) ועי' בעתון „זרמים" וילנה. תרצ"ב. גליון 2 עמ' 12 ג.

2) עי' במאמר „על עברית עתיקה ועברית חדשה בקבץ „מחקרי לשון" וילנה, תר"ץ.

אשמים המדקדקים? אבל באמת הדקדוק הוא נשמת הלשון. לשון בלי דקדוק הוא גוף בלי נשמה — גל של תאו ובחו. גם הלשונות המלאכותיות — יש להם דקדוק וחקים קבועים. אכן הפרופ' קלוזנר סותר את עצמו בעצם תלונותיו. הרעיון היסודי של תלונותיו הוא, כי זכות הקיום והשלטון היא ללשון האחרונה; והלא היא היא הלשון הספרותית שלנו? ועל פי איזה הגיון הוא חוזר אל לשון המשנה, שמתה לפני אלף ושבע מאות שנה, ודוחה את צורות הלשון המקובלות, ונותן תחתיהן צורות משנתיות: למשל במקום יהיה, תהיה, נהיה, הירועות לכל, הוא נותן: יהא, תהא, נהא ("לשוננו" כרך ב' 5, 9, 19)? הוא כותב: "ודאי "רגלי" הוא בתנ"ך שם תאר, אבל אם במשך ק"נ שנה השתמשו בו לשם תאר פעל, אין לבוא על שמוש מחודש זה בטענות טן המקרא" (שם עמ' 15). אם כן, אם בשמוש של סופרים לבד אין לבוא בטענות על שמוש מ ח ו ד ש, מאכו"כ שאין לפסל עכשיו צורות לשון הנוהגות מעולם ושכל העם משתמשים בהן! כן כותב קלוזנר: "התחלתי קורא" (שם עמ' 3) על דרך המשנתית ת' "התחלתי לקרא" (עי' למעלה סוף § יב) והוא משתמש תמיד בפעל "נטל" ת' "לקח" ו"אלו" ת' אֵלֶּה וכדומה בשביל שהם משנתיים, אף על פי שהמקראיים הם יותר ידועים ומפורסמים מהמשנתיים.

הנחתו: "כיון שיצא החדש לאויר העולם שוב אין אנו נזקקים לישן" (שם עמ' 6). מלבד שהיא סותרת את כל שיטתו, כי אם כן למה הוא נזקק למשנתית, שמתה לפני אלף ושבע מאות שנה מאחר שהלשון הספרותית משמשת לנו, הלא האחרונה חדשה היא לפי דעתו לעומת הראשונה? הנה חמרי לשון ישנים וחדשים המשמשים יחד בספרות, ואין הקורא הפשוט יודע להבדיל ביניהם איזה חדש ואיזה ישן, אי אפשר לאמר עליהם שהישן נדחה מפני החדש. דבר זה נאמר בלשון חיה, שהישן אינו ידוע לרוב העם, לא כן בעברית של עכשו, שהיא החיאת הלשון הספרותית, הלא כל מה שיש בלשון הספרותית שלנו הוא חדש. השואת הלשון העברית ללשונות החיות בנדון זה היא חסרת הגיון.

כן אין דומה היחס של חמרי הלשון העברית מהתקופות הקודמות לחמרי הלשון המאוחרים ליחס המאמותה אל הפיל (שם עמ' 6). אין עובדים במאמותה ובפעל ביחד מפני שהראשונה אינה עוד, אבל אילו היתה והיה אפשר לה לעבוד יחד עם הפיל, היו עובדים יחד, ולא היה עולה על דעתו של מישהו למנע מזאת בשביל שהמאמותה היא מתקופה קודמת. אבל חמרי הלשון חישנים נמצאים בספרות יחד עם החדשים והם משמשים בתור מלים וכטויים נרדפים. איפה כאן ההכרח לדחותם? ומלים וכטויים נרדפים נמצאים גם במקרא ובמשנה ובתפלות; למשל: חפץ, רצה נמצאים במקרא וגם בתלמוד ובמדה מרובה בלשון הספרותית. "חפץ" קדם ל"רצה" והיה ביטי קדם הבדל ביניהם, ואולי "רצה" הוא מדיאלקט עברי אחר, אבל כיום אין רוב הקהל יודע להבדיל ביניהם. כן גם זן, כלכל,

פרנם; במקרא משמש בתור פעל רק „כלכל". „פרנס" הוא משרש זר (מארמ׳ וסורית) ובתפלה ובתלמוד בא הוא במדה מרובה, ויש שבאים שלשת הפעלים האלה יחד: זוּנֵנוּ, פַּרְנְסֵנוּ וְכַלְכְּלֵנוּ (ברכות המזון) וכדומה. וכל חוקר לשון בעל הגיון בריא וישר לא יוציא משפט על אחד מהם שיש לו משפט הככורה *).

הלשון הספרותית קבלה מהמשנתית מלים, בטויים, אופני הבעה ושטושי לשון במדה שמצאה צורך בהם, אבל יש שהשתמשה בהם כמלים ובטויים נרדפים; למשל: יש בה שטוש שם הפעל עם אותיות ב״כ בתור גירונדיום על דרך הלשון המקראית, כאמור למעלה (§§ 1), ויש במקומו צורת זמן מוגבל בהוספת פְּשָׁ- על דרך המשנתית: פְּשָׁהֲלַכְתִּי וכו׳ תמו׳ פְּלָכְתִּי—הם בטויים נרדפים. והם ברוח הלשון העברית העשירה בהם: כֹּחַ, עֹז, אֹמֶץ, חֹזֶק, גְּבוּרָה, תֻּקֶף, אֱוִיל וכו׳. הם יפי הדבור המליצתי. מוצאים מתקופות שונות, או גם מדיאלקטים עבריים שונים. ואנחנו רואים, שאף על פי „שיצא החדש באויר העולם" נשאר גם הישן — עוד בתקופת כה״ק, בעצם זמן חיי הלשון—„ונזקקו לו". הסינונימים האלה מקשטים וּמְצַפִּים את הדבור ואת הסיגנון בכל הלשונות: וכן הם בעברית. אֳנִיָּה. „ספינה" (שם עמ׳ 7) — הם בלשון הספרותית שמות נרדפים. כל השמות הנרדפים בכל הלשונות הם, אם שהיו להם בתקופה קדמונית הוראות שונות או שבאו מדיאלקטים. כשתתוקן לשוננו ותהיה ללשון טבעית וחוקית יקבעו לשטוש בדבור רק אלה מהם שצלצולם יהיה ערב יותר לאזנם. אך לעת עתה לשון הדבור היא במצב של התחלת חצטיחה ואין לדרש ממנה רק שתעבר אל דרך החוקיות וחשאר יבוא מעט מעט אחרי כן מאליו.

הד״ר קלוזנר מתאמץ להוכיח מן היונית החדשה, שהלשון העברית החדשה קודמת לכל הלשונות הקודמות שלנו מפני שהיא חדשה (שם עמ׳ 9 ועמ׳ 11). אבל אין הנדון דומה לראיה כל עקר. היונית החדשה היא לשון מדוברת טבעית וחוקית, אבל שונה ורחוקה מהיונית העתיקה יותר מהלשון העברית של עכשו מן לשון המקרא. ורצו היונים הלאומיים לשנות את הלשון הספרותית שלהם ליונית עתיקה ולא עלתה בידם, מפני שהעם לא ידע אותה עוד. אצלנו הוא להפך. לשוננו נשארה רק כלשון ספרותית, שרוב היהודים שלא עזבו את היהדות יודעים אותה פחות או יותר. דבר טבון מאליו הוא לכל בעל שכל ישר, שבהחיאת לשוננו צריך להחיות לא את הלשון המקראית, שפסקה מלהיות מדוברת זה כאלפים ושלש מאות שנה, ולא את המשנתית, שנשתתקה זה כאלף ושבע מאות שנה, אלא את הלשון הספרותית שלנו, לשון התפלות, לשון רש״י, לשון ספרי המוסר וכדומה, שרוב העם יודעים אותה כאמור למעלה. וכן גם עשו מחייה הראשונים של הלשון. אבל המחיים האלה, אף על פי שהיו סופרים ומורים משכילים וידעו לכתב עברית, לא

1) ועי׳ במאמר „על עברית עתיקה ועברית חדשה" בקבץ „מחקרי לשון" הנ״ל עמ׳ 8.

ידעו לדבר בה כחוק, לא ידעו את הדקדוק שלה בשיטה מדעית, כלומר, בשיטה פשוטה וטבעית, הנוסדת על צורות הלשון ודרכי נטיותיה וסדור המלים במשפט ואופני ההבעה. הם גם לא ידעו לרוב את ההוראות המדויקות של הרבה מלים ובטויים, ובכל זאה היו משתמשים בהם והיו עושים שגיאות רבות, שהיו במשך הימים לנחלת הלשון, וסופרים עבריים פ ק ח י ם עומדים על המשמר לחנן עליהם על יסוד זכות חזקה. והחמון שתתחיל לדבר עברית בלי שלמד אותה קַקָּקָה והשחיתה וַהֲפָכָה לדיאלקט עברי משונה.

הילכך אין הלשון העברית המדוברת עכשו עדין לשון כלל כעדות הדיר קלוזנר עצמו באותו מאמר (עמ' 8) "אלא טלאי מקרא על גבי טלאי משנתי, ועל גביו—טלאי תיבוני" (שם עמ' 8). היא עדין לשון עלגים לפי מבטאה ואינה חוקית לפי נטיות המלים וסדורן במשפט וכולה היא בלתי טבעית, כי השתנות המלים אינה לפי חוקים קבועים כמו בכל הלשונות החיות, גם של העמים הפראים. על כן לא רק שאין העברית המדוברת עכשו קודמת ללשונות העבריות הקודמות, אלא שאין לחשבה ללשון מיוחדת. היא צריכה להמנות על הלשון הספרותית החדשה, המתאמצת להעשות ללשון חיה וטבעית ועדין לא עלתה בידה מפני שהמחיים שלנו לא מצאו עדין את הדרך הנכונה המובלת אל תקונה והבראתה, כלומר, אינם רוצים לדעת, כי לשון צריכה להיות מיוסדת על חוקי מבטא, חוקי תבנית וחוקי שמוש לשון קבועים ומוצקים, כלומר, על הדקדוק השנוא והמאום כל כך אצלנו. הילכך אין הלשון המדוברת שלנו יכולה להחשב ללשון. הלשון האהרונה שלנו היא הספרותית, בתור שכזו היא הולכת ומתפתחת ומשתלמת באמת. אף על פי שרוב הסופרים שלנו אינם יודעים את תורת הלשון כדרוש והם כותבים בשגיאות גסות לפעמים, אבל צריך להודות, כי בכלל לשונם חיה בפי עמם (ולא בפיהם). אכן סוף סוף בהקדם או באחור יעמדו על טעותם וילמדו לדעת את תורת הלשון ואז תתוקן ותרפא גם הלשון המדוברת ותהיה ללשון חוקית וטבעית.

על פי כל האמור רואים אנו ברור שדעתו של הד"ר קלוזנר על הלשון העברית של עכשו הפעם אינה נכונה ומסקנותיו אינן מיוסדות. ובכן נוכחנו למדי, כי למתנגדי הלשון הספרותית הנדונה אין שום יסודות להשען עליהם ושרעיון רוח הוא לשוב אל לשון המשנה. כי על כל פנים קרוב העם בכללו אל המקרא יותר מאל המשנה, ומכל שכן הלשון הספרותית היא יותר מובנה ויותר קרובה לעם משתים הראשונות וכאמור למעלה היא אותה הלשון שלא פסקה מעולם ואותה עלינו להחיות בדבור.

אכן הרבה מדבריו של פרופ' קלוזנר במאמר ההוא צדקים מאד. אין הסופרים שטים לב להשתמש במגולות הלשון הספרותית וחוקיה, יש שמשתמשים עדין

בסגולות הלשון המקראית שנעזבו כבר בתקופת הבית השני, כמו למשל: שמוש ההפוך וצורת העתיד במקום עבר והווה נמשכים־ונשנים, או משתמשים בבטויים ובמלים מן המקרא ומספרות התלמוד, שהוראותיהם אינן ידועות כל צרכן, ויש שהן רק על פי דרש ופלפולים וכדומה.

כדי להסיר את אבני נגף אלה מדרך תחית לשוננו צריך ליסר את למוד הלשון על חוקיה; גם בדבור וגם בכתיבת צריכים לשמר את חקי הלשון. האחרונים כמובן, צריכים להיות נוסדים על פי הלשון הספרותית. הסגלות מן המקרא ומן המשנה שלא נתקבל בלשון הספרותית צריכות להחשב לחמרי לשון שנתישנו ואין להשתמש בהן. כתורת שמוש הלשון צריכים לבוא לוחות ברשימות כל המלים הבטויים שנתישנו או שנשתכשו בשביל חסרון ידיעות כללי הלשון. באופן כזה תתוקן ותרפא לשוננו ותהיה ללשון טבעית וחוקית.

יד.

המסקנות.

המסקנות שאנו יכולים להוציא מכל האמור במאמר הזה הן. א) כי הלשון העברית עכשו הוא הלשון הספרותית הנדונה, והלשון המשנתית היתה רק דיאלקט עממי, שפסקה מלהיות מדוברת זה כבר והיא אינה הלשון האחרונה שלנו — הלשון האחרונה היא הלשון הספרותית; ב) אין עלינו עכשו שום חובה ביחס למשנתית בתור לשון אחרונה. לפיכך כל סגולות הלשון המשנתית, שלא נתקבלו בלשון הספרותית אינן יכולות להחשב לקניניה העצמיים של הלשון העברית של עכשו ואין להשתמש בהן כמו שאין להשתמש בסגולות המיוחדות של לשון המקרא, כמו ו־ההפוך וכדומה; ג) אין להשתמש בשרשי ל־א על דרך שרשי ל־י הנוהג במשנתית; כמו: קרינו, מצינו, קורין, לקרות, מצוי, קרוי וכדומה אלא על דרך ל״א כמו במקרא: קראנו, מצאנו, קוראים, לקרא, מצוא, קרוא; ד) אין להשתמש בצורת הבינוני ת׳ שם הפעל בל־התכליתית הנהוגה לרוב במשנה: התחילו מבקשים, החלו מעלין, אלא כמו שהוא במקרא ולרוב גם בספרות התלמוד: תָּחֵל לְדַבֵּר, הַתָּחִיל לְקַצֵּר: ה) הרבוי של מלת ״זֶה״ צריך להיות ״אֵלֶּה״ כמו במקרא ולא ״אֵלּוּ״, כמו במשנה; כי ההבדל הוא בתבנית והאחרונה היא רק לפי המקראית; ו) סיום הרבוי צריך להיות ־ים ולא ־ין: נָאֶכָלִים ולא נָאֶכָלִין; ז) הסיומים של כנויי נוכחות ונסתרות צריכים להיות בסם ולא בנון: מִצְוֹתֵיכֶם, מִצְוֹתָם, ולא מִצְוֹתֵיכֶן; מִצְוֹתָן; ח) ה־הידיעה צריך להיות גם על שם העצם ולא כן על שם התאר: תמוכה החיצון ולא מזכה חחיצון; ט) העתיד של הפעל ״חית״ בבנין פָּעַל צריך להשות כמו במקרא: אהית, תהית, יהיה וכו׳ וקצורם: אֶהְיֶה, תִּהְיֶה, יְהִי; אך בקצורם יש שיבואו גם בלשון הספרותית בא׳: תְּהֵא יְהֵא, אבל ברבוי נשה

תמיד כמו במקרא: יהיו, תהיו וכו' ולא יִהְוּ ת' יִהְיוּ כמו שבא לרוב במשנה [1]; י) אין להשתמש בארמיסמים ובסיריסמים הנוהגים בספרות התלמוד; אין לאמר „משום זה" אלא „בשביל זה" וכדומה; יא) הסופרים מעריצי לשון המשנה נמנעים מלהשתמש במלים: אֲשֶׁר, כִּי במובן שֶׁ־ בשביל שאינן באות במשנה, אבל בלשון הספרותית הן מצוּאוֹת, על כן יכולים להשתמש בהן בלי שום פקפוק. ומותר להשתמש גם בש־, שהיא גם כן מצוּאה בלשון הספרותית; יב) צריך להשתמש בצורת הגירונדיום המקראית (בשם הפעל ואותיות ב"כ בראשו) כמו במקרא, אבל מותר להשתמש במקומו גם בפעל מוגבל בהברה כש־ בראשו כמו במשנה להטעמה או להלוף גון הסגנון כבטויים נרדפים.

זה הכלל: תבנית המלים, נטיותיהן וכתיבתן צריכים להיות לפי הלשון המקראית; מלים ובטויים הנמצאים גם במקרא וגם במשנה והוראותיהם שוות, משפט הבכורה למקראיים, אבל ליפוי הסגנון וחלוף גונו יכולים להשתמש גם במלים ובבטויים משנתיים נרדפים. אך את המנהג, שנעשה בתקופה האחרונה לתת יתרון לחמרי לשון משנתיים, צריך לבטל לגמרי, כי אין לו שום יסוד. בעלי המנהג הזה סותרים את עצמם, הם רוצים בלשון חדשה ונותנים ישנה נושנה, כי, כאמור, הלשון הספרותית היא האחרונה. גם המתנגדים בתקופת ההשכלה ללשון המקרא לא חיו נגד הלשון הספרותית, אלא נגד הפורסים המקראי.

העיקר בזה קביעות הוראות חמרי הלשון שמשתמשים בהם. והשטוש צריך להיות על פי חוקים מוגבלים וגדורים, ושלא יהיה כנהוג עתה, שכמעט לכל סופר לשון מיוחדת: אחד כותב משפט, השני—מאמר, והשלישי—פסוק; אחד כותב: מתי והשני—אימתי, אחד—דָּבָר והשני—מלל וכדומה. וכלם במובן אחד ובמשמעות אחת ולא בתור מובנים נרדפים ליפוי הסגנון לחלוף גונו כטגהג הלשון העברית. צריך: שפה אחת ודברים אחדים.

---

1) ועי' במאמרי „יחס הדקדוק המשנתי לדקדוק המקראי" ב„לשוננו" כרך ג' עמ' 23 דח"מ: אכן לא כל.

לחסר לשונו של ביאליק.

לשונו של ביאליק עוררה מאז את תשומת לבם של המבקרים. אלה שכתבו מאמרי בקורת על שירתו ויצירתו בפרוזה, שמו לב גם ללשונו ולדרכי סגנונו. נמצאו כמה חוקרים וסופרים, שהקדישו מאמרים מיוחדים לסגנונו ולשונו, ובזמן האחרון זכינו אפילו למלון מיוחד לחדושי ביאליק. נעשו אפוא נסיונות לחקור לשונו של ביאליק מצדי צדדיה. אולם, כמה פרשיות התלויות בחקר הסגנון והלשון של משוררנו עדיין לא נתחוורו כל צרכן. לכן יורשה־נא לי, לברר מחדש כמה דברים. אולי יתוסף עוד נופך, ואפשר שתברורנה ברור נוסף גם הדרכים בפנת מחקר זו.

א.

עד כמה שידיעתי מגעת, היה מורי, ראי"ם ליפשיץ, הראשון, שפרסם בקובץ „בשעה זו" כ' (יפו, סיון, תרע"ו), מאמר מיוחד המטפל בסגנונו של ביאליק. ראי"ם ליפשיץ כמאמרו „סגנונו של חיים נחמן ביאליק" מדבר באופן כללי על כמה תופעות בלשונו של ביאליק בלא שירד לפרטים, בלא שירבה בדוגמאות. זהו יותר מאמר מדריך, המראה על נקודות האחיזה שבמחקר זה. משום כך ישנם כמה תופעות שלא מצָה אותן עד תומן, והדברים עדין טעונים ברור ולבון. במאמר זה נמצא כתוב: „ביאליק שמש בתחלת שירתו בהוה העברי חדיה, הינו בעתיד משמש לחוה — וזהו הקובע אפי סגנונו. הפעלים המקראיים וחמשנתיים כאחד משמשים בשמוש מקראי זה, השולט בסגנונו בלי יוצא מן הכלל, (הדגשה שלי) לכל פרטי כלליו ואפשרויותיו המרובים" וכבר תפס עליו חוקר חלשון, א. אברונין, במאמרו „הלשון בשירי ביאליק" (החנוך שנת ה' חוב' ד־ה), והראה, שאין לקבוע מסמרות בנידון זה, ושבשירת ביאליק „אתה מוצא... שמושים שונים זה בצד זה שאין להם כל טעם וסבה אחרת אלא החרוז והמשקל" (עמוד 323). ואפילו בשיריו הראשונים אתה מוצא שמוש של בינוני לחוה על יד שמוש עתיד לחוה. וזה אביא דוגמות אחדות:

כֹּה תָּסֹל הָאֱמֶת מַמְלָכָה גְּדֻלָּה,
בֵּין קוֹלוֹת אֱלֹקִים מִתְפּוֹצְצִים מֵאֵלֶיהָם;
(על סף בית המדרש, תרנ"ד)

וְלָמָּה תַּקָּטָה חַמְלָאָה
עוֹמֶדֶת פִּיתוֹתָהּ אֲבֵלָה...:
וְעֵצִי תְּנֵן תַּמְתְּמִים
יַעֲמְדוּ עֲלוּבִים וְסָחוּפִים

(משירי חקיץ, א', תרנ"ו)

מַה־טָּשׁוּטוֹת עֵינָיו בַּגָּיְא?
לָמָּה דוּמָם תְּבֻכֶּינָה, תִּטְּפָנָה? אֶת־מִי
תְּבַקֵּשְׁנָה עַל רֹאשׁ הַר־נְבוֹ?

(מתי מדבר האחרונים תרנ"ז)

כן נאמר שם: „וכך נולד סגנונו מתוך הרכבה צלחה של אוצר המלים המשנתי, התלמודי וגם המקראי והסינטכסים המקראית. אוצר מליו הוא לעתים משנתי ברובו, ביחוד ברוב בנין, ... אבל שמוש הלשון כולו מקראי ... כמדומה שאז בתחלת שירתו היה נתון תחת השפעת קבוצה ידועה של סופרים שהצליחה בהרכבה סגנונית כזו בסגנון פרחאי, הלא היא קבוצת הסופרים שמורם ומנהיגם בסגנון היה רי"ם פינס, ואשר ביניהם הצטיין רי"ז יעבץ. הקבוצה הזאת יצרה סגנון מורכב כזה בפרוזא, שהיה מקראי בשמוש הלשון, בדרכי טליצותיו וניביו, אבל לתוך אוצר המלים הכניסו את שפעת המלים הבלתי מקראיות. ביאליק הוא שהעתיק את התכונות הסגנוניות הללו מן הפרוזא לסגנון חשירה (שם ע' 61) ובעמוד 62, נאמר: בתחלת שירתו המזיגה היא רק באוצר המלים ושמוש הלשון כלו מקראי וכו עטף על אוצר מליו לתת להן גוון אחר". אבל גם בשירו המתמיד, ששייך עדיין לשיריו הקודמים, אנו מוצאים לא רק מזיגת לשונית מבחינת אוצר המלים, אלא מבחינת שמוש הלשון. וכזה דוגמאות:

וּשְׁתֵּי הָעֵינַיִם שֶׁרְאוֹת נִבְרָאוּ,
שֶׁרְאוֹת יָכְלוּ הָאָרֶץ וּמְלֹאָהּ,

(„חוצאת דביר תרצ"ה, I רס"ג)

וְנִשְׁמַט קוֹלָהּ בְּאַפּוֹ הוּא עוֹלֶה
מִנֶּפֶשׁ עֲיֵפָה שֶׁשָּׁמוּת הוֹלֶכֶת

(שם, עמ' רס"ד)

לפי השמוש המקראי היה צריך להיות: „אשר למות", וחשוה, „אשר למות למות ואשר לחרב לחרב" (ירמיה ט"ו ב').

וְזָכוֹר נִי טָה חֶזְקַ חַנַּרְעָן, טַה־בְּרִיאָה חַפְּרוּדָה חַטְּמוּנָה בְּחַלְקָתָם חַזְּמוּטָה;

(שם, עמ' רס"ח)

ועוד פעם באותו שיר:

וְזָכוֹר נִי אַחֲרֵיתְכֶם מַה־פּוֹרְאָה נְגָאלָה —

(שם עמ' רס"ט)

אך כאן „זכרוני", שטוש שאינו מקראי. לפי שטוש המקראי היה צריך להיות „אזכר" „אזכרה", חשוה: „אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי" (תהלים מ"ב ח').

ולא עוד אלא אפילו ב„מגלת האש", שסגנונה היא, בדרך כלל, מקראי על כל סמניו: רוב הפסקות מתחילות בוו החבור או וו ההפוך, שטוש באותיות בכל"ם, שטוש בעתיד להוה, הרכה משפטים מתחילים בפעל בצורה עם וו ההפוך מעתיד לעבר, — דבר המשמש סימן מובהק לסגנון ההיסטורי המקראי. והנה גם ביצירתן זו, אנו מוצאים כמה שטושים משניים תלמודיים. ככה מתחיל הפרק השני:

„וכשנצנץ השחר"; בפרק ה' אנו קוראים: „ועיניו נשואות שמימה כשחיו" ובהתחלת פרק ז' „וכשהרחיק העלם ללכת".

מסתבר אפוא, שביאליק אף פעם, לא הקפיד ביותר על שטוש לשון מקראי דוקא, ובמאמרו „לזכרו של ש. בן־ציון" הוא אומר: „ואולם הבאים אחריו (אחרי מנדלי) שבו ומזגו את הלשון מזיגה חדשה: מקרא ומשנה כאחד. הרגת נזדוגה אל הבינה — ויצא סגנון חדש" (כרך שני, הוצאת „דביר" תרצ"ה, עמוד שס"ב). דוק: מזיגה חדשה של מקרא ומשנה; אבל לא שטוש מקראי ואוצר מלים מקראי־ומשני.

ב.

חדושי מלים וצרופי מלים

א. אברונין, במאמרו הנ"ל, ובהמשכו, שנתפרסם ב„לשוננו" (כרך ח' חוב' א') וכך במאמרו „לשון ביאליק בתרגומיו" (נתפרסם ב„ספר ביאליק", תל־אביב, תרצ"ד) עמד על כמה חדושי לשון, חדושי הוראות וחדושים בשטוש הלשון שביצירת ביאליק. ומר יצחק אבינרי, הוציא „מלון חדושי ח. נ. ביאליק" (תל־אביב, תרצ"ה) והוא חושב שמלונו הוא מעשה כנוס... המכיל כשש מאות חדושי מלים והוראות (כ־450 בכתביו, והשאר — חדושים שבעל־פה), אוצר בתוכו פניני לשון יקרות, העשויות להעשיר את לשוננו עושר מפואר ורב־ערך" (מתוך המבוא, עמוד 4). אולם, כל מי שנגש לעבודת מעין זו נתקל בקושי תכני: העדר מלון עברי שלם לכל תקופות הלשון. משום כך יקרה, שמי שהוא יציין מלה או צורה כחדושו של ביאליק, ואח"כ יבוא שני ויעמידו על מקור קודם לביאליק, שכבר השתמש במלה או צורה זו. וככה באמת, קרה לאברונין. עיין הערותיו של מורי ר' דוד ילין („לשוננו" ח' ב'). שם הוא מראה, שכמה מלים שחשבן אברונין לחדושי ביאליק, כבר נמצאו ביצירות של המשוררים מימי־הבינים. ועיין גם הערות של מר י. כנעני, בנידון זה, שנתפרסמו בלשוננו כרך

ו' חוב' ב'—ג'. ואפשר שגם כותב השורות האלו יכשל באבן נגף זו. ונוסף לקושי התכני יש עוד מקום לברר את דרך החקירה, את המיתודה, של גלוי חדושי לשון. ביאליק בעצמו השתמש עד כמה שאפשר מחדושי־מלים. במכתבו למר דניאל פרסקי (נתפרסם ב„הדאר", תרצ"ד, גליון ל"ז) אנו קוראים: „ודע, שאני משתמש מלהשתמש בחדושי לשון אפילו משל עצמי, אלא אני מבליעם במעשה ידיהם של אחרים תחלה ומניח להם להשתמש בספרות, ואחר כך, לאחר שיפוג קצת חדושם, אני מכניסם שוב תחת כנפי, ואך זו בקושי, כמחסם וחוכך בדבר. הנה הפעל „רשרש" למשל, שאני אני הפושע הוא שחרשתיו—פשוט, בדיתיו מן הלב—אל נא ייסרני אלקים — והבלעתיו ראשונה באחד מספורי שופמן שנערכו על ידי ב„חשלח" בווארשא. ומה תמהתי בראותי מקץ שבועים לצאת המחברת והנה פשט שמושה של מלה זו כמעט בכל כתבי הסופרים של הזמן החוא... — כולם התחילו פתאום ברשרוש מרשרשים? במכתב זה מפרט ביאליק מקצת חדושיו, כמו „סוכך"; „גזוזרה"; „אפלולית" „ותגובה". ואמנם אביגרי הכניס כל אותן המלים וכמה מהם שהעיר עליהן לפניו אברונין במאמרים הנ"ל ועוד הוסיף עליהם הרבה משלו. אולם גם הוא לא דלה את כל החומר, ובזה אוסיף כמה חדושים שנתגלו לי אגב קריאה, ועד כמה שאני רואה עדיין לא העירו עליהם. „תחטיץ" באותו המשקל של המלה „תבשיל".—היום חמיצה. בספור „החצוצרה נתבישה" (פרק א') אנו קוראים: „תחמיץ רוחה ומעלה הבל ולביבות ממולאות". „סטרן" — אדם שדרכו לתת סטירות לחי. ככה אנו קוראים ב„ספיח" פרק חמישי, שבו מספר ביאליק: „הסטירה — סטירת אבא. מכיר אני בה אפילו באפלה ובעינים עצומות זוהי סטירת־לחי חריפה ומהודרת, שטופיעה פתאום כברק... אבא חיה אמן מופלא במקצוע זה, סטרן רבא". „התחלה" בהוראת איניציאטיבה. וזה לשונו: ובינתים נתיסדה על־פי התחלת שני חברי, רבניצקי וש. בן־ציון, ושלי גם „מוריה". (במאמרו על המנוח לוינסקי). ל„דיסקוס" נתן ביאליק הוראה חדשה, לוח פונוגרף. ויש כאן הפיסת ראיה. המשורר תפס את הצד הראיתי־תנועתי שבלוח הפונוגרף, שמעבירים אותו ממקום למקום, מחליפים אחד באחר, במחירות בזריזות כמו שזורקים את הדיסקוס במשחק. ובזה חציטט: „איש הספון מחליף בכלי חנגינה דיסקוס בדיסקוס" (איש הספון). „התעגו" — פועל נגזר מן התאר „ענו". „עשוי אדם להתענו". (צעירות או ילדות).

לשורש „פחם" בבנין פיעל, הוסיף ביאליק הוראה חדשה, ובזה הושיט לנו מלה נחוצה בשמוש חלשון יום יום. ברשימתו „סוחר" אנו קוראים: „מקח עיניו ופיחם את ראש הספירוסא כלאחר אצבע". פחם, בפעל ע"ד ישן, באותו הבנין, להסיר את חרשן. והשוה הוראות הבנין פיעל של הפעלים „שרש" ו„סקל".

„פחז" בבנין הפעיל, וזה לשונו: „ל ה פ ח י ז יצרו" (האסנות הטהורה), ואלו בתלמוד נמצא רק בבנין קל. השוה: „פחז עלי יצרי" (נדרים ט ע"ב).

אבינרי טרבה להביא במלונו חדושי בנין, כמו נפעל מן קל ושמות פעולה ועוד חדושים מעין אלה. אולם ביאליק בעצמו לא החשיב חדושים מסין זה. בפירוש הוא כותב בסכתב הנ"ל לד' פרסקי: „שמות הפעולה שאתה אומר להוציא מן הפעלים (צלילה, הסטרה וכו') וכן הבנינים הפעולים (מקבלי הפעולה) מן הפועלים (עושי הפעולה) — דבר זה טוחר, כטובן, לעשותו ובמקצת — טהראוי לעשותו, אבל גם בזה יש לנחוג זהירות, שלא לגדוש את הסאה ושלא לאבד ניר לבטלה. שהרי סוף סוף אין לך כמעט פעל שאין לבנות ממנו שם הפעולה (לפי צורת בניגן) ואין כמעט בנין אב שאין לחוציא ממנו תולדתו". ובכן, לדעתי, לא היה כדאי להכנים חדושים אלה למלון. די היה להסתפק בהערה כללית בסבוא, ולא לפרט כל חדוש ולהרבות ערכים, שאינם מוסיפים הרבה ושאין בהם משום חדוש ביאליקאי, שהרי כל סופר, אגב כתיבתו, מחדש חדושים כאלה.

ובכן אם ראינו שביאליק הסס לחדש מלים, ובכן כיצד מלא את החסר לו בלשון? על זה אנו קוראים שוב בסכתבו הנ"ל: „ואולם כל זה אסור בחדושי מלים. חשובים סהם הרבה לאין ערוך — צרופים חדשים של מלים ישנות, ואלה משוקעים לרוב בכתבי. פוק דוק ותשכח". אולם אבינרי, בסבואו, תחם תחום לעבורתו. הוא אומר: „ואין כאן הכונה ל צ ר ו פ י ה ל ש ו ן, לניבים ולבטויים ולשאר סממני סגנון, סטיוחדים לביאליק בלבד. הכונה ל ח ד ו ש י ה מ ל י ם, אם מפאת צורתן או תוראתן החדשה, כלומר — לאותו עושר שהוא יכול וגם צריך להיות לקנין ה ר ב י ם" ועל יסור זה לא הכנים למלונו צרופי לשון, מפני שאין בהם משום תעשרת הלשון למעשה. אבל למה לא הובאו במלון צ ר ו פ י־מ ל י ם חדשים על יסוד מלים ישנות בודדות? צרופי מלים, כלומר מלים מרכבות משתי מלים, כגון: חלמוד־תורה, בית־הכנסת, בית־הספר, צר־עין, שבע־רצון וכיוצא בהן, הם אינם פחות הדושים מחדושי־מלים. ומלונו שתפקידו לכנס אותם החדושים הראויים להעשות „לקנין חרבים", היה צריך לציין אותם. ביחוד, בשעה שראינו, שביאליק בעצמו, חחשיב חדושים של צרופי מלים יותר מאשר חדושי־מלים. ובזה אביא כמה צרופי־מלים שביצירת ביאליק, כפי שמצאתי אגב קריאה. מובן, אפוא, שרשימה זבאת רחוקה משלמות, ועדיין יש מקום לחפוש ולגלוי בפנה זו.

„חתיסת־דשא" — על־דרך צרוף־חמלים שבחלמוד: „חתיסת זקן". ב„מגלת־אסתר" (פרק ד') אנו קוראים: „כי ארר ה' את האי מעולם ויהי קרח וצחיח, לא גדל בלתי אם אבנים ועקרבים. ו ח ת י ס ת ד ש א אין, ואין אמת צל ואין ניר חיים". „נבואת־לב"—ב„חצוצרת נתבישת" (פרק ג') כתוב: „חעגלת והכרכרה עברו זו על פני זו בחפזון", והיושבים בשתיהן, כמו על־פי נ ב ו א ת־ל ב אחת, חפכו

כולם כאחד את ראשם לאחוריהם וחכיטו אלה אחרי אלה חבטה חשרנית כמה רגעים :..." כאן נבואת לב, בהוראה של אינסטינקט של אינטואיציה. לא בצרוף שביחזקאל: „נביאי מלבם" (י"ג ב'), אלא מה שלבו של אדם מנבא לו. „מראות שחיה" — על דרך אבן־שתיה. בפרק הראשון של „ספיח" כותב המשורר: „על יריעה זו, שכולה תכלת רקיע וירק דשא, רקומים עתה לפני כל מראות עולמי של חיטים הראשונים החם, מראות פלאים, מראות שאננים וקלים כערפלי טהר, חצים חידות וחצים חלומות — ובכל זאת אין בחירים וברורים כמוהם ואין מציאות כמציאותם. הם הם מ ר א ו ת ש ח י ה לנפשי", ובעצמו מפרש: „צורות יסור, שנתנו לו משמים חנם. נדבת אלקים וחסדו"

„כלאחר אצבע"—„ופיחם את ראש הספירוסא כ ל א ח ר א צ ב ע" (סוחר). „כלאחר אזן" — „בגופו של דבר אין תורתם נכנסת ללבי אלא כ ל א ח ר א ז ן, דרך הפאה השמאלית" (ספיח, פרק שלישי). צרופים אלה הם על דרך הצרוף: „כלאחר־יד" שבתלמוד.

„פלג קופסא" — „וכדי לקבל את השפע במלואו, בלא אבוד טפה אחת לבטלה, הקרמתי והכינותי לי למפרע, קודם לחליבה, כלים מכלים שונים: צלוחית מחוסרת צואר, ... קדירה סרוקה ששורין בה את הטיט, פ ל ג ק ו פ ס א של ר' מאיר בעל הנס" (שם, פרק חמשי). „פלג לשון" — „כל זמן שאנו רואים את לשוננו כ „פ ל ג ל ש ו ן", שאין לה אלא „כתב", ובתוך הכתב אין לה אלא ד' אמות של „יהדות" (חבלי לשון) צרופים אלה הם על־דרך הכתוב: „פלג ערן" (דניאל, ז', כ"ה) ובמשנה: „פלג מנחה" (ברכות ד' א') וכן רווח הצרוף: פלג גוף.

„דחית יד', „דחיקת רגל" — „מה ראה לבקש סליחה מאת חזקן, לא ידעתי. משמע שגרם לו לזה בלי צדיה תקלה קטנה, כ ד ח י ת י ד או ד ח י ק ת ר ג ל וכדומה" (מעות לא יוכל לתקן). „מלא־גוף" — „הצרפתי שכנגדי הוא איש בשנות העמידה, מ ל א־ ג ו ף, מרוכך בשר ורחב פרצוף" (איש חספון).

„שלפי מלחמה" — „מפני המהומות שבאותם הימים — ימי ש ל פ י מ ל ח מ ה וחלופי שלטונות" (שם). על דרך הצרופים שבתלמוד ומדרש: „שלפי קציר"; „שלפי חגורה" ו„שלפי חשמר".

„שליח לב" בתור נגוד ל„שליח צבור" — ולא כ„שלוחי צבור" הם עולים לדוכן א ל א כ ש ל ו ח י ל ב ם (שירתנו הצעירה).

„פקחון עינים" — „והדברים הללו לא נכתבו לגופם, משום צורך של יצירה גרידא, אלא בעצם וראשונה לשם ... הייתי אומר, לשם מטרות מעשיות, וכמובן, במשמען היותר כשר ורחב של המלים האלה — לשם פ ק ח ו ן ע י נ י ם: להוכיח בעליל את יתרון אותו „תאור" על אותו „תחשך" (שם). „קפיצת קולמוס" — ועל־כל־פנים אסור לפטרו ב ק פ י צ ת ק ו ל מ ו ס" (שם). רומני,

שצרוף זה נוצר על־יסוד שני צרופים אחרים תרווחים בלשון: קפיצת־הדרך, ופליטת־תקולמוס.

„דברים שבין אדם לנפשו" — „ומעולם לא שמעתיו מדבר בעניניו הפרטיים, בדברים שבין אדם לנפשו" (המנוח לוינסקי). על דרך חצרופים: „דברים שבין אדם למקום" „דברים שבין אדם לחברו".

ג.

שמושי לשון והכרעות.

ר' דוד ילין, ב„תערות" שכבר נזכרו למעלה, מסמן את תכלית החקירה בנידון שלפנינו: „א) להעמידנו על כל חדושי המשורר בלשון ועל הכרעותיו בדברים שהם מפוקפקים, דברים שצריכים להאשר באוצר לשוננו להגדילו ולהאדירו, ולהוציאם לשוק הספרות למען ידעו אחרים להשתמש בם; ב) להעמיד את המשורר על טעויותיו שעליו לתקנן ועליגו לא להשתמש בם". בדברי הבאים אביא כמה דוגמות של שמושי לשון המשורר שלא נתקבלו ואחד מהם בדין לא נתקבל. כמו כן אעיר על כמה שמושים והכרעות שלפי דעתי ראוים הם להתקבל בלשון.

מ ו ש־ז ו ז. ביאליק משתמש בכמה מקומות בפועל המקראי „מוש". ככה ב„החצוצרה נתבישת" (פרק ד') נאמר: „העגלה מ ש ה" וב„ספיח" (פרק ראשון) נמצא: „עמור, עמור! אל תמוש ממקומך, בן־כלבים!" ובהמשך הענין הוא משתמש גם בפועל התלמודי זוז, וכותב: „אבל אין אחד מהם זז או נח מדעתו". ואלו בלשון הדבור חיום הפועל המקראי „מוש" יצא לגמרי מן השמוש ומקומו ירש הפועל התלמודי „זוז".

מ ח ו ת־ח ו ט ר. ב„ספיח" (פרק שלישי) נמצא: „הסגן הניח סידו את ה„טייטיל" (המחוה)"; מלה זו לא נתקבלה ובמקומה משתמשים במלה „חוטר".

ח ב ט־ט פ ח. בכמה מקומות משתמש ביאליק בביטוי: חבט על השכם. ככה, פעמים ב„מוחר". אנו קוראים בראשית הספור „אף חבט לי מתוך אחוה על שכמי" ובסופו: „האברך חבט בחבה על שכם בעל חביתי". ובספור „איש הספון" נמצא: „חוששני, עוד מעט ויחבוט לי על שכמי". אולם הפועל „חבט" בספרות העתיקה מורה על הכאה חזקה ככה, למשל, בתלמוד: „ועבריהן חובטין את העם בסקלות" (פסחים נ"ז ע"א); „נכר שהוא ישן, חובטו בסקלו" (מדות א' ב') ובפתיחה למדרש איכה: „למלך שהיה לו שני בנים כעס על הראשון ונטל את הסקל וחבטו ופרפר ומת". שמוש זה לא נתקבל. לעומת זה משתמשים היום בבטוי: „טפח על השכם" ובאמת מצינו בכמה מקומות בספרות עתיקה את הפועל „טפח", הן בבנין פיעל והן בבנין קל, בחוראה של

נגיעה קלה. ככה במשנה: „תינוק שנמצא בצד העסה וחבצק בידו ר״מ מטהר וחכמים מטמאים שדרך התינוק לטפח״ (טהרות ג׳ ח׳) ובמדרש: „שהיתה מטפחת על כרסה ואומרת מלכים אני מעוברת״ (בראשית רבה, פ״ה) וביחס לכנפי יונה נאמר: מה עשתה היונה התחילה צווחת ומטפחת באגפיה כדי שישמע לה בעל השובך ויבוא ויצילה (שיה״ש רבה, על הפסוק „יונתי בחגוי הסלע״).

חסר־פחות. בפרק ראשון ב„ספיח״ כותב ביאליק: האורלוגין שכנגדי מראה לי באצבעו: עשר חסר רביע״. דוק: „חסר״, ולא „עשר פחות רביע״ כמו שאנו משתמשים היום. ושמושו של ביאליק הוא הנכון, וככה מצינו בכמה מקומות במשנה: „היו לו מאתים חסר דינר״ (פאה ח׳ ח׳); „אבות מלאכות ארבעים חסר אחת״ (שבת ז׳ ב׳); „שלשה לוגין מים חסר קורטוב״ (מקוואות, ז׳ ח׳) לפי זה מן הראוי לומר: „שעה חסר רביע, עשר חסר רביע, עשר חסר שליש״ וכדומה.

חזרה בדרך ממיכות לשם רבוי והפלגה. דרך זו חביבה מאד על משוררנו, והוא משתמש בה באופנים שונים ובהתוראות שונות. ובזה דוגמות:

„תְּיָי־תְּיָים״ —

אוֹ זְרוֹעַ כָּאֵל לִי אֲבַקֵּשׁ
וְעוֹד כָּאֵלֶּה תְּיָי תְּיָים (רמעת נאפנה)

„קדשי־קדשים״ —

אִם־יֵשׁ אֶת־נַפְשְׁךָ לָרֶעֶת אֶת־חַטָּאתוֹ
אֶל־רֹאשׁוֹ טָלֹטוּ אֲבוֹתֶיךָ מַשָּׂאַת נַפְשָׁם,
תּוֹרָתָם, קָדְשֵׁי קָדָשִׁים — וַיַּצִּילוּם; (אם־יש את־נפשך לרעת)

„לפני ולפנים״ —

„טיר תפסת קדושה בחורשה, ובאחת מפנותיו תאפלות, בחיכל טוצנע שם לפני ולפנים, נפתח שער קטן של רחמים״. (החצוצרה נתבישה)

„כתי כתות״ —

„ותנה ערב רב של בריות שונות ומשונות. כתי־כתות תן חולכות ובאות זו בצד זו וזו מאחורי זו. (ספיח, פרק שלישי)

„פירי־פירות״ —

„יש הלכה עקרת, שאין לה אלא קרן; ויש שעושה פירות ופירי־פירות״. (הלכה ואגדה)

על צורת הממיכות של רבוי „כתי״ ו„פירי״ וכיוצא בהם, כבר העיר ר׳ דוד ילין: „כי ישנם שמות רבים בעברית התנכי״ת שהרבוי שלהם הוא בסיום „־ות״, ובממיכות ועם הכנויים הם באים כאלו היו רבוים „־ים״, אף כי אין הרבוי בסיום זה נמצא בתנ״ך, והנה דוגמות אחדות:

זכרונות — זכרונכם, בכורות — בכוריכם, בכוריהם, זרועות — זרועֵי, זרועַי (גם: זרועותי), זרועיו, מאורות — מאורַי, טבואות — טבואֵי, גבולות — גבולָיִךְ, גבולַיִךְ, גבוליה (גם: גבולותיה), ואין בזה הבדל בין סמיכות ובין בואם עם כנויים, כי בכלל אין הבדל בין שני אלה, בראשון נסמך השם אל שם, ובשני נסמך השם אל שם־גוף (כנוי)". („לשוננו" ה׳ עמ׳ 201)

והשוה עוד את הבטויים השגורים בלשון: „קולֵי קולות"; „רוחֵי דורות" „וסודֵי סודות".

„הרי־הרים" — „הרי־הרים של ספרים — וספר אין". (הספר העברי, פרק א׳)

„קטני־קטנים" — „התבוננו בעין פקוחה אל כל הציורים הקטנים והקטנים־הקטנים". (הלכה ואגדה)

„צדי־צדדים" — „הדאר הוא מפעל תרבותי יקר מצדי צדדים" (במכתבו הנ״ל לפרסקי); „לתפוס בסקירה אחת את כל עולם האגדה העברית בטלוא שעור קומתו ומצדי־צדדיו העקריים" (לכנוסה של האגדה); „ולא בדברים סתם בא האיש, כי אם בתכנית רחבה ומפורשת, מעובדת מצדי צדדים". (האמנות השהורה).

„פרטי־פרטים" — „בתכנית רחבה ומפורשת, מעובדת מצדי צדדים ולפרטי פרטים" (שם). במקום לומר: „תכנית מעובדת לכל צדדיה ופרטיה". הוא משתמש בצרוף הסמיכות החביב עליו.

הכרעה. ביצירת התואר מן השם מין נקבה, יש סופרים שמשמיטים את הת״ו של סמן נקבה, וכותבים, למשל „מִשְׁנִי" ויש כותבים: „משנתי". ביאליק הכריע לדרך הראשונה, וכך אנו מוצאים:

„מחשבי" — „המֻכָנִיסמום חמורכב של העבודה המחשבית" (הספר העברי, פרק ד׳).

אגדי — „כל החומר האגדי המרוכז" (לכנוסה של האגדה).

„הלכי" — „המשנה הקצרה שלמעלה, השנויה אף היא במחלוקת, היא סופה המוכרח של אותה האגדה במטבע הלכית". (הלכה ואגדה)

„יצירי" — „שירתו של שפירא הרי היא אף בעלת דרגא יצירית". (שירתנו הצעירת פרק ג׳)

„נמלי" — „עבודת רוח כבירה כזאת, נמלית וענקית כאחת". (הלכה ואגדה)

(עוד יבוא)

א. ז. אשכלי.

מקורות לאוצר המלים העברי.

חומר־אטימולוגיה מתוך הלשונות השמיות־הדרומיות

החומר שאני מפרסמו בזה כסדר המלון העברי, לא נכתב מעיקרו לשם חבור ופרסום, ולא היה בעיקר אלא העתק מקוצר ומצומצם מתוך כרטותיקה שסדרתי לעצמי, לצרכי שלי, כמכשיר עבודה בהשואה ומחקר. פרט זה יבאר במקצת את דמות החבור, ויחפה על אחדות ממגרעותיו.

תעודת הכרטותיקה הזאת היא לרשום את המלים — ולכל הפחות את השרשים הפועליים — הקרובים לשרשים שבאוצר המלים העברי, והנמצאים בתוך הלשונות השמיות־הדרומיות. הלשונות הללו, לא חשתמשו בהן חכמים לשם השואה בחומר הלכסיקאי העברי, כהשתמשם בלשון הבבלית ובלשון הערבית, ואם השתמשו — לא השתמשו בהן כל הצורך.

הכונה בפרסום הדברים לא היתה לשם „דרוש וקבל שכר בלבד"... יש ענין שימושי בהשואת־אטימולוגיה שיטתית. בדרך זו נודעים לנו לפעמים א. משמעותן היסודית של מלים שיש להן בעברית משמעות שניית בלבד, מושאלה או מופשטת: ב. משמעות נוספת ומשמעות שונה; ג. משקל ותבנית שאינן בעברית, במלים גזורות משרשים המצויים בעברית. הללו עלולים לסייע בידינו בחיפושינו אחרי חדושי צורה בשרשים רבים, במקרים שאין במלים הגזורות מהם מספיקות לצרכי השימוש בלשון בימינו, ולא זו אף זו: ענין שמושי הוא גם ברור עיוני בפרטים שבהתפתחות לשוננו בדורות שונים, וביחוד בבעיה החשובה של התאמה נכונה בין המלה ובין החפץ או הפעולה שאותה היא מציינת. כל סיוע עיוני בידיעת הלשון, שכרו להיות מורגש בשמוש נכון בלשון, אם בהשפעה ישרה ואם דרך צנור המחדשים למיניהם.

את הלשונות הדרומיות הללו חילקתי לשתי קבוצות. האחת כוללת את לשונותיה העתיקות של ערב הדרומית ואת בנותיהן ששרדו, ואתן לשון ג ע ז, הלשון החבשית העתיקה, שלא היתה אלא בת או אחות לאחת מלשונות ערב הדרומית. הקבוצה השניה כוללת את לשונות חבש השמיות בעיקרן או בחלקן: אמחרית, תגרי, תגריניא, לשון הראר וגוראגיי. בחבור

זה שלפנינו ניתן רק חומר מתוך הקבוצה הראשונה בלבד, פרט למלים אחדות, שהבאתי לצדן אטימולוגיה אמחרית, לא לשמה אלא לשם מלים אחרות שלצדן הובאו האטימולוגיות הרגילות בחיבור זה, משאבוא לפרסם את החומר שבידי מתוך הקבוצה השניה, אצרף אליו גם מקצת חומר מתוך הלשונות החמיות הכושיות, שאין להסיח מהן את הלב כבר בשעה זו; אמנם החלק הלכסיקולוגי שבמחקרן לא שימש עוד את המדע ולא כלום. אכן, מחקר הלשונות הללו, שעקר עסקו במורפולוגיה, טרם הוכשר כל צרכו לשמש את ההשואה הלכסיקולוגית.

כונתי בפרסום החומר הזה היא להמציא חומר אטימולוגי־הקשי לעברית מן הלשונית הללו, כשם שנעשה הדבר לפני זה בחומר מתוך אוצר המלים של לשונות אחרות עתיקות, מן הלשונות האלה משמשות לשונות ערב הדרומית העתיקה וגעז, מזה יובל שנים לשם השואה, ביחוד בהוצאות מלונו של גוניוס. אפס, אין הללו משמשות שם במדה מספיקה. לכתחלה היה בדעתי להוציא למפרע את כל המלים המובאות במלון שמושי זה. אך יצאתי וראיתי שבגלל השאיפה לשלמות לא יתכן לעשות כך. אמנם, אף כך אין כאן כל טענה על שלמות. בשעת סדור החומר, בתחלתו, לא התכונתי לאסוף את החומר סתם, אלא מתוך גישה ידועה שעינינה אותי בעבודתי, ומשום כך אף לא שמתי את לבי לכוון לשלמות.

מכיון שהחומר הזה מתפרסם כחומר גלמי אתימולוגי לאוצר המלים העברי, לא העתקתי כאן אלא את הנחוץ ביותר, ויתרתי על ביאורים לשרש העברי, ורק במקרים בודדים, כשהיה צורך בביאור מתוך החומר שהבאתי לשם הבהרה־הוספתי נופך, דרך כלל, במקום שהיה צורך בכך הסתפקתי ברמיזה למהדורות האחרונות של המלון המקראי לגנזיוס־בוהל.

כמו־כן, לא העתקתי כאן את חומר ההשואה מלשונות אחרות – אלא במקרים יוצאים מן הכלל – פרט לערבית, נראה לי חשוב להעתיק בצד כל מלה גם את צורתה הערבית, ביחוד בגלל לשונות תימן העתיקה ובנותיה: ציון זה מאפשר לנו לראות גם את ההבדל שבין הערבית ובין לשונות אלו ואף להעמידנו על השיתוף בלשונות החדשות של ערב הדרומית היה גם צורך לעמוד על כך, משום שעתים אין המלים הרשומות אלא שאולות מהערבית הצפונית, וקבלו צורה אידיומית דרומית־פוניטית בלבד. לשונות תימן העתיקה מחייבות ממילא למדוד באותה המידה את לשון געז, אחותן הקרובה.

כחומר לכסקוגרפי שימשו לי ללשונות העתיקות של תימן: הביאורים הלכסיקוגרפים שניתנו בתוך Corpus Inscriptionum Semiticarum חלק ד', ב־Repertoire של Chabot ובחרסטומתיה של קונט־רוסיני והמלון שבסופה. לשונות אלו צוינו אצלי בשם «תימנית־עתיקה (בקצור ת"ע), מבלי להבדיל

בין שבאית ומענית וכתבנית וכו׳, לנו, כחומר השואה לשוני כלפי חוץ, אין לנו אלא לשון אחת. ונראה לי שם זה יותר מאשר השם ״חמיארית״ ההולך ויוצא מן השימוש בשם כולל.

את ההקש לעברית במלון געז הנהיג עוד איוב לודולף במלונו (1663), באופן שיטתי עשה את הדבר דילמן במלונו הגדול (1865), מלונו הוא ששימש לי חומר לכסיקוגרפי עיקרי בחבור זה. ובכל זאת, כשם שיש אצלי הקשים רבים שלא נרשמו אצל דילמן, כך יש רבים אצלו—שלא העתקתים: אין לעשות מן ההקש הלכסיקוגרפי האטימולוגי דין, ולא כל זוג מלים דומה באותיותיו או בהברתו קרוב הוא קרבת שורש, ובפרט בשעה שיש צורך בפלפול חריף לשם מציאת הקורבה.

חשוב ופרובלימתי ביחד הוא החומר המועתק מתוך הלשונות המהלכות בערב הדרומית — לשונות־מחרה בעיקר, כפי שקורא להן ביטנר — ואם כן: הלשון המדוברת באי סוקוטרא, מַחְרִי (או מָהְרִי) לשון מחוז מחרה בתימן לשון צופר ضوفر ושחורי شخوري שאינו אלא שם אחר לחלק מצופה לחלק הגבוה בארץ הרים זו; אליהן נצרף גם את הדיאלקט המדובר בחצרמות.

כל אלה לשונות הן ולא דיאלקטים של לשון אחת בלבד, על אף דמיונן הרב זו לזו.

נציין־נא שהמדובר הוא בלשונות שלא נתגלו לעולם החקירה אלא בסוף המאה הי״ט, על־ידי המשלחת לערב הדרומית של ד. ה. מילר מטעם האקדמיה הקיסרית בווינא, ואז נרשמו בראשונה טכסטים שונים בלשונות הללו מפי דובריהן ובכתב שבטרנסקריפציה לטינית. לא אכנס בפרטי שבושים שישנם בכל טרנסקריפציה, בפרט כשהדברים נעשים באנקיטה של משלחת, שאין לעולם מכשירי בקורת אתה — שבושים שלעתים קרובות אשמים בהם הדוברים לשם האנקיטה יותר מאשר הרושמים. בשבתי על חקר חומר לשון זה עם פרופ׳ מרסל כהן בפאריס, היתה לי הרגשה ברורה שיש שבושים וטעויות, שבחומר חדש מעין זה ושאינו ניתן הרבה לבקורת — עלול המאסף להטעות, על מקצתם עמדתי אגב התעסקות בחומר זה, ובירושלם עלה בידי גם לתפוס ״אכסמפלרים״ לאנקיטה חטופה ונסיונות למעני. בחומר שלפנינו לא ימצאו אלא שינויים קלי־ערך במקרים בודדים לפי הצורות הרשומות על־ידי המשלחת הוינאית.

חשוב לעומת זאת לדעת שהנידון הן לשונות המדוברות ואינן נכתבות — ואם כן לשונות שהגישה אליהן צריכה להיות במדת־מה כגישתנו ללשונות החמיות־הכושיות, שאין להן היסטוריה, או שאין בידינו לבקר אחרי התפתחותן, ועד כמה שלא נצמצם את השפעת הלשון הערבית־הצפונית במקומות נדחים

כאי סוקוטרא או כהרי צופר־שחורי — עדיין גדולה השפעה זו, ויתכן שלא מבחינה לכסיקלית בלבד *).

הערות־הארות אחדות נראות לי נחוצות ורצוני להקדימן.

באלף־בי"ת החבשי (געז) יש כ"ו אותיות: כ"ב אותיות היסוד (המתחילות בה"א וגומרות בפ"א דגושה) בצרוף ḥ (כמו ח הערבית), ṣ (ض) ושתי־פאי"ן דגושות הנכתבות רק במלים שאולות. הפ"א היסודית לחבשית ר פ ה היא כבערבית (ف). כל האותיות נכתבות בצורות שונות עם כל "נקודה" ונקודה לחוד מלבד צרופים פרטיים של האות ו"הנקודה" וואו"ו ביניהן. נקוד זו הקיל עלי לתת למלים החבשיות צורה נכונה בכתיב העברי; פרט לשני דברים: לא ציינתי את כפל האות, ענין שלא נמצאו לו כללים עד עתה, על אף מחקריהם של פרופ' א. מיטווך ופרופ. מרסל כהן במקצוע זה; והדבר האחר, החמור ממנו: ב"נקוד" החבשי סימן אחד לשוא נע ונח ולסגול (נכון יותר: אין סגול, כבערבית, אך, בניגוד לזו, יש שוא נח שהברתו כהברת הסגול), מכיון שהברת הגעז כספר חתום הוא עוד בפרטים רבים, ממילא אין בטחון גמור לעולם. אני רשמתי בטרנסקריפציה הברה זו, לפי מה שהיא ידועה לי מתוך ההברה הטרדיציונית בכנסיה החבשית ולפי מה ששכל־הדקדוק מחייב, אך אין אלו דרבונות. ציינתי גם על־יד כל צורת פועל את מספר הבנין בסוגרים, לתוספת ביאור ארשום כאן את מבנה בניני הפועל בחבשית, הדומים במדה רבה לבניני הפועל בערבית. הבנינים הללו מחולקים, לפי תפקידם המשמעותי, לארבע קבוצות בנות שלושה בנינים כל אחת:

א.	קַטַל (או קְטַל)	קַטַّל	קָטַל
ב.	אַקְטַל	אַקַטַّל	אָקְטַל
ג.	תַקְטַל (או יתַקְטַל)	תַקַטַّל	תָקְטַל
ד.	אַסתַקְטַל (או אַסְתַקְטַל)	אַסְתַקַטַّל	אַסְתָקְטַל

הקבוצה הראשונה היא קבוצת ק ל, הקבוצה השניה — קבוצת ה פ ע י ל, הקבוצה השלישית — ה ת פ ע ל - נ פ ע ל, הקבוצה הרביעית ה ת פ ע ל * ה פ ע י ל.

1) לשם הכרת הפרשים בלשונות הדרומיות תמהלכות, יש להשתמש לפני הכל בכתבי Südarabische Expedition בווינא, בטכסטים שנרשמו ע"י ד. ה. מילר, יאהן וחיין, ולקרא את המחקרים שכתבו מאכסימיליאן ביטנר, נ. רהודוקונאקים ואחרים בכתבי האקדמיה הוינאית משנת 1913 ואילך.

הצורה הראשונה בכל קבוצה היא הצורה היסודית (קָטַל–הרג); השניה–פִּיעֵלִית־אינטנסיבית (הרג באכזריות, וכדומה). השלישית — פִּיעֵלִית חוזרת (היה הורג); ומעין זה גם בשאר הקבוצות. כצורה חמשית, אף היא נפעלית, מוצאים את הבנין א נ ק ט ל, שאינו שכיח הרבה. ואת הבנינים הללו מציינים הציונים שבטוגרים על־יד כל פועל לקמן: I.2 פירושו הבנין השני שבקבוצה הראשונה וכו'.

החשיבות הרבה בהקש המורפולוגי והפוניטי, הגדולה מחשיבות ההקש הלכסיקלי מתגלית בעיקר בלשונות הדרומיות המהלכות. בגללה ביחוד יצאתי מגדרי שהצבתי לי תחלה, לא לציין מלים המצויות בערבית הצפונית ושאין כמעט שינוי במשמעותן. ומשום כך לא הוצאתי מרשימתי זו אלא מלים שלא היה לי ספק באופיין, ששאולות הן מן הערבית הצפונית.

אין ברצוני להוסיף כאן ביאורים שלא מן הענין להבנת הצד הלשוני שבלשונות אלו, אסתפק כאן בציון עובדות אחדות, הנראות לי חשובות. בדיאלקטים־לשונות אלו נשתמרה השי"ן השמאלית על־יד שי"ן ימנית וסמ"ך, יש בהן צורה ־ו ת לשם הפועל, ביחסי האותיות ד – ד̲ – ז, ט – ט̲ – צ וכו', יש לעתים קרובות התאמה פונטית עם העברית ולא עם הערבית, וכו' — מן הדברים שיש בהם משום חשיבות ראשונה לידיעת העברית בהתפתחותה והוא הדין ביחס לאוצר המלים מרובות המלים שמשמעותן מזדהית עם המשמעות העברית שלאותו שורש ולא עם המשמעות הערבית. יש גם מלים רבות המצויות בלשונות אלו ובעברית ושאינן בערבית. עתים שאוצר מלים זה מבהיר לפנינו גם מקרים של טמיעת שרשים בעברית «télescopage» שעיקר יסודו בעי"ן האחת, בצד"י האחת, בטי"ת האחת, בתי"ו האחת ובדל"ת האחת שבעברית.

בלשונות אלו שאין להן כתב, השארתי את הכתיב הלטיני שבטרנסקריפציה הוינאית, שנעשה לפי חוקי הטרנסקריפציה המקובלת. בתוספת קצת סמנים מיוחדים. אציין רק שהסימן הפונטי n̆ (כמו בספרדית) וחברו iun̆ — אינם מבחינה אטימולוגית אלא מ"ם. את הצַדי החבשי (ض) העתקתי בכונה ע̲ משום שסבור אני שאין בצורת האות הזאת בחבשית מקרה בלבד, ויש כאן רמיזה לחקר הפוניטיקה עי"ן־צד"י שבין ארמית ועברית, אף־על־פי שאין המקרים הבודדים מתאימים תמיד בענין זה בין הלשונות.

בכונה הוספתי על קבוצת לשונות זו גם את המועט מאוצר המלים שיש לנו בכתובות צ פ א, לא זה המקום לברור עניני בשאלה זו, אך אינני מסופק שטעות גדולה היתה זו לגשת ללכסיקון של צפא בקנה מדת הלשון הערבית הצפונית ביד, בשעה שהכל מראה על קורבה עם הגזע הדרומי. ואין זה הקרבן היחיד מתקופת הערבית המופרז.

מברור הצד הלשוני שבכתבי אוגרית יוודע לנו גם משהו על הקשר העתיק

מבחינה לשונית שבין הדרום והצפון, בין תימן ובין בבל וכנען. ודברים אלו נוגעים נגיעה ישרה בעניני הלשון העברית.

לא ציינתי מקורות למלים העבריות, אלא במקומות שנראה לי צורך מיוחד בכך. את המלים והשרשים המצויים בכתבי־הקודש ציינתי בכוכב אחד לפניהם את אלה שבספרות המשנה ומדרשי התנאים – בשנים, ומה שנכנס ללשון העברית במאוחר מזה – ציינתי בשלושה כוכבים.

ויסולח לי על הביאורים האחדים שנתנו למלים עבריות והצעת השרשים החדשים – ולא לשם חידוש נאמרו הדברים אלא מסקנה בלבד הם מן החומר הנתן כאן. ואם יש בכללו משהו שיתקבל על הדעת – והיה זה שכרי בענין שיש בו משום מלאכה ואין בו משום חכמה.

*אָבֵל – מקום מרעה, (מקום דשא גבוה) תימנית עתיקה וצופר: אבל – גמל (גב ערבית أبل והפועל – היות גבוה; רענן).

**אַבָּר – געז: אַבָּל – א) אבר, ב) גוף, פרסונה.

במקרא אבר, אברה = כנף, האביר = עוף, התרומם (איוב לט, כו), אביר=גבוה — אדון (טורשינר). ובמשנה אבר — פרק גוף, בערבית أبر אבר־המין. ועין ערוך השלם המשאיל את המלה מפרסית پر.

*אגוז – געז גַּוָז (גם ערבית جوز).

גזניום־כוהל משאיל מלה זו מפרסית.

*אַגָּל – צפא, ת"ע: מאגל – מקוה מים (ערבית مَجْل)

*אָדָם – ת"ע: אדם – משועבר, עבד, איש (פלוני)—המשועבדים נקראים גם בלשון חדבור בערב ועדם. נילדקה קרב את המלה ל־אדום שבערבית (נזניום).

*אדם – געז: אדם – אדום, יפה.

(בערבית ادم חום; באי آدمي הגון, מנומס). וראה להלן גון.

*אוֹהֶל – ת"ע: אהל עם, שבט (כמו בערבית أهل).

*אוה – צופר: אוי שוב, בא הביתה.

(בערבית – התישב, גור באיזה מקום, וכו').

—השוה: אוה למושב (תהלים קלי"ב, 13). ובסורית וארמית אַוָנָא. אכסניה, מקום לינה, וכו'.

*אָז – ת"ע: אַד: מתי.

(ערב' إذ)

*אוֹן – ת"ע אזן – צירות טן אזן—אוזן, ומסנו האזין — שמוע, הקשב בכל הלשונות השמיות).

וראה: יזן

*אזר — צופר: uzar אזור־מתנים
בער' ezr — חגור, וכו'.
*אחו — געז: אַחְוָ — פָּרָר.
היחס בין המלה העברית והמלה החבשית הוא כמו במלת אֶבֶן בעברית מקום — מרעה ובערבית וכו' — גמל.
המלה מקובלת בלקסיקון העברי כשאולת מן המצרית.
*אחז — געז: אַחַזַ (I,2) — לקח, אחז.
ת"ע: אחַדַ (בערבית וחד).
מַאחֲלַת — סֵכֶר (אוחז המים).
*אחר — ת"ע: אחַר.
געז: אַחַר I,2 אַחַר אָחַר (II,1) — תְּשָׁאֵר.
(ערבית אחר השתמט, דחה).
*אוב (=אֵיבָה) מחרי: ayob — חרף, זלזל. ayb — חרפה. —
(יאהן משאיל מלה זו מן עִיב אוֹב עכר את מישהו.)
*איל — געז: חַיַל — צבי.
*אִישׁ — ת"ע: אם — איש. —
גם בכנענית, בכתבות השלוח ושל אשר תכתיב הוא אש, בלי יו"ד. —
ברבים אנו מוצאים בת"ע אנסם, אנסן, אסם.
*אַךְ — געז: אַכּ — לא (=אך לא) זולת.
ואולי בזה תהבדל בין אך ורק: אך בא לשלול. ובתלמוד אמרו „אכין ורקין מיעוטין" (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ז).
*אכל — געז: אָכַל — תבואה; מאכל.
צופר: akl — אכול; חתוך; שרף. תַאכילכין אינ־נאר „חאש תאכלך" — קללה מקובלת.
המושג היסודי של אכל־כלה נמצא גם בערבית.
*אַל — ת"ע: אל
שחורי: el — לא. —
(אשורית ul; וראה גזניום־בוהל).
*אלף געז: אַלְף — רבבה (10.000)!
*אמה געז: אַמַת, שפחה. —
וכן בכנענית, אשורית, ארמית־סורית וערבית amā).
אמן — ת"ע: תאמַן — תאמן.
געז: אמַן I,1 — תאמין, חית מחימן, חית כו אמון.
אַמְאמַן (II,1) — חודת.

חַאֲמַן (III,1) — היה בעל נפש אמונה.

אַסְתַּאֲמַן (IV,1) — חוכיח, הבא לידי אמונה.

צופר: amāna — ענין מסור באמונה, רכוש מסור באמונה.

*אמר — שחורי 'mr, onr — אמר (חגר) (כמו בכחבת משע).

געז: אַמַר (II,2) הראה, למד.

אַאְמַרַ (II,1) — הכיר, חכין, לַמַּד, ידע (ומזה שמות עצם ותאר) = أمر בערבית — פקד, שלט.

*אנף — מחרי: anûf — היה רוגז.

ערב' انف היה למרדה.

אנף = חרה אף.

*אנוש — ת"ע: אנס.

געז: אַנַס — היות איש סורו של מישהו; שח' ensí — אדם.

(בערבית أنس; انس والأنس — המחימן נמצא גם בשאר הלשונות).

ראה: אדם. איש.

*אף געז: אנף=אף —

(כמו בערב', סור' — ארמ', וכו').

*איפה — געז: אֶפוֹ — (כנוי שאלה) איך, מי, מה, כיצד, כמה, וכו'.

*אַפַר — מחרי: afor — ענן, בגלל חצבע האפור?

*אצל — צופר: asil — אציל; שאחרים משתייכים אליו. אֲצֵל=השתיך למשהו. — אולי מכאן גם געז אַזַל — איש חזק, והשם איזל (אוזל?) בת"ע. (וראה ערבית اصل).

**אֹרֶז — געז סַרַז. אורז.

*אריה — געז: אַרְוִי — חיה רעה.

מחרי: arriyey — חתול.

געז: אַרְוִי־מֶדֶר (אריה הארץ) — נחש גם אַרְוִי בלבד). — וממנו פועל: תַּאַרְוִי (מרובע, I,III) — פרא (כלומר: כחית־הארץ).

גם באשורית nes-qaqqari — ליש הקרקע, נחש (מורשטינר).

*אֵש — געז: אָסָת — אש.

בעברית אֵש בלי סיום הנקבה, אך נשארת המלה בטין נקבה, על אף צורתה.

ת'ו סופית גם בסורית ואשורית (išâtu) ובארמית אשתא.

*אשך — געז אָסְכְּתְ (רבים: אַסָכְּתְ) — אשך, אשכים (בשימוש לשון נקיה.

— מרוח אשך (ויקרא כ"א, כ') — מתרגם החכשי זַאַחַתְ אָסְכְּתָ —

בעל אשך אחד. לפי תרגום השבעים μονόχις (בוולגטה כתוב herniosus — ולפיו תרגם לותר gebrochen).

*אשש — חצרמות: Sâs, מחרי: tsiyûs יסוד.

(ערב' اسس — יָסַד).

*אתה — ת"ע: אתו.

געז אַתַּוַ, בא חביתה, שוב, חזר. אַאְתַּוַ (II, 1) — תפעיל.

(ערבית اتى, ארמ' אתה, וכו').

בעברית משתמשים במקום מלה זו בפועל בוא.

אמש — צופר: امس — אתמול ביום, בא גם יחד עם מבע, בערב' امس — לאחרי הצהרים.

לאטימולוגיה של אמש בעברית ראה גזניום־בוהל (מן מ ש ח); ומסתבר ש א מ ש היא מלה מיוחדת שקורבתה עם הפעל האמור ממופקת.

*באש—ת"ע: באם; עשה רע.

געז: בָּאְאֵם (I, 1) — באש, מעשות רע, מחקלקל — בַּאְאֵם (III, 3) מעלות ריח, מבאיש. — בָּאְסִ, בָּאְסְתְּ — גבר, אשת (משום שקלקלו בחטא?)

(ערבית بئس بؤس).

*(בבה) בבת־עין. בת־עין — געז: בָּבְתְּ — בבת־עין.

ערבית بَبَّة — וראה גזניום בערכה.

**בגר — (אמחרית: בָּגַּם — התבגר).

בדא — מחרי; bedú — שִׁקֵּר.

צופר: bedà — בשר ידיעה ראשונה.

שחורי bde — שקר, חלוך רכיל.—

šibde (שפעל) — עשות מישהו בראי.

béda — שֶׁקֶר.

(וראה בערבית بدا).

*(בהם) בהמה — צופר: Bhîma — שאינו בוגר, שאינו ברשות עצמו.

געז: בְּהֵמ (I, 1) — היות אולם, הָאֱלֵם. בָּהֵם — אֵלֵם.

בערבית بهم — אלם. חרש, שאינו יודע לדבר (שאין לו פה לדבר) ומכאן הזר, פרא־אדם.

*(בהר) בהיר — 1. געז: בַּרְהַ (I, 1) — האיר. — בָּרְהָן — אור. —

שחורי: birihót — אור.

2. ת"ע: בחר, געז: בָּחֲר — ים.

ביחס לעברית, עוד טעון שורש זה ברור. באיוב ל"ז, 21 — הפעם היחידה שנזכר ב ה י ר במקרא ספק אם הוא מורה על אור, על אף התרגומים והפרושים

(בערבית بهر – חבריק).

*בוא – נעז: בּוֹא (I, ו) – הכנס, חדר (בא), וכו': אָבָא (II,ו) – הַכנס. – בָּוְאָן – בינוני.

ראה נזניום לערכו.

*בוק – ת"ע: בוץ – כר לבן.

צופר: tbóden (tebîd)—חטל ביצים. חשרש חוא ביע' – לבן, باض ابياض בערבית. ומכאן השם ביצה, על שם הצבע.

*בחר – נעז: חַרָנ חַרָנ (I, ו) – בחור; וכו'.

*בטח נעז: בָּצָח (I,ו) – הגיע, בא בזמן וכו'. – אָבָצָח (II, ו) – חויך, נחג, גרם לחגיע. –

(צופר: betâḥ עסק חול (שחורי bátaḥ—חול)) – אולי מן השורש בטח, לאמור: חוץ מבטחים?).

*בטל –(במקרא רק קחלת י"ב, ג' וכעזרא (ארמית) מחרי: batol – חיות מחוץ לשימוש.

שחורי: btól – שחת, הרס, אנס.

(ערבית بطل – התבטל).

*בכה – שחורי: bké – בכה.

בערבית بكا—טפטף; חיה מעט (חלב, טים, דמעות).

*בכר – נעז: תַבָּכָוֵר (III,ו) – חיות בכור: חוצא בכורים.

(וראה ערבית بكر).

*בלה נעז: בָּלַי (I,ו) – הָוָשן, בלה (בגד), חזדקן. – בָּלָוָּת – יושן (זקנה).

.אחרי בלותי חיתה לי ערנח" (בראשית י"ח ב') אחרי חזקינו.

(ערבית بلى).

*בלע – נעז: בָּלָע (I,ו) – אכול. בָּלָע – אוכל. – בָּלָע – אוֹכֵל, זולל וכו' (אמחרית: בָּלָ־אכול).

כך גם סורית וארמית־חדשת. ובאשורית bêlû – אכל.

*בן־אדם – צופר: ben-Adam – בן אדם, וחרבים Bn'adam ויתכן שזחו שם שאול.

*בנה – שחורי: bené – בנה.

*בסר – צופר: búsur (שם קולקטיבי) – תמרים מתבשלות. וניגודו: Tàmr – חפרי הבשל.

*בשר – נעז: אָבָסַר (II,ו) – בָּשָר טוכות. צופר ibsâra שכר שליח—

וראה בִּשֵׂר בערבית וראה ליטמאן Arabische Beduinenerzählungen X, ח'ב.

*בעה (דרך כלל במשמעות חפשוטה: בעבע, תפח, וכו' — אך גם במובן חפש, בקש, כמו בארמית).

ת'ע: ב י ע — כנסיה; מקום תפלה ובקשה.

(בערבית بَغَى שאל, חפש, בקש).

*בעל — ש ח ו ר י: ba'l — אדון, בעל (רכוש), מורה.

מ ח ר י: bālī — אלתים (!)

*בער — ש ח ו ר י: embay'er — חשחת, בָּעֵר.

*(בער)*בָּעֲרָ—צ ו פ ר: ba'ir — גמל.

ג ע ז: בְּעָרָ; בְּעָרוֹ; בְּעָרֵי — שורי בהמת גסת.

(וראה ערבית بعير).

*בצע—ג ע ז: בָּצָע, בֹּצַע — כָּבַד — אָבְצָע (II, 4) — עשות מאושר, חיות מאושר.

בערבית بضع — בצוע, חתוך — בָּצַע עושר, רכוש, אושר, חבא בחקטנת (ח ת י כ ת) רכוש האחרים?.

בקר—ח צ ר מ ו ת: bovākir/bākûra — מקל.

מ ח ר י: bākôret — מקל.—

תחלפת קוף בכ"ף, לאמור: מקל בוקרים. ויתכן שבררך זו יש לבאר ב ק ו ר ת ת ח י ת לא יומתו (ויקרא י"ט. 20).

סברתו של יאחן שמקור תמלה תוא b a c o l o באיטלקית, איננו מתקבלת על הדעת.

*ברא—שחורי: búri—יָלַד.

מ ח ר י: birwot—ילד.

ערבית بِرْ כמו ב ר א בעברית וארמית.

*ברא—צ ו פ ר: mébri — מרפא.

לפי גזניום־בוהל ואחרים אין ב ר א (תשרש מ ת ב ר י א) אלא ב ר ת (ערבית بَرِيَ) מ ת ו ך — ובתפשטה: א כ ו ל, ומכאן: חיות פטום, שמן.

*ברך — מ ח ר י: b a r k — בָּרָךְ.

וראה ערבית برك.

*ברר — ש ח ו ר י: barr — חטה (בעברית: בַּר — מה שנברר מן התבן).

צ ו פ ר: b a r — חק מפשע (בר) (איוב י"א, 4), ב ר־לבב, ב ר־כפי (איוב ט', 30), ב ר־ירוי (תהלים י"ח, 21, ועוד)—ומכאן: ב ר ו ב ר י ת במקרא.

ג ע ז: בָּרַר (I, 1): חָלַר: אך: בָּרַר—כפסף (שם נרדף לצרוף בעברית, וכמשמעו). וראה ערבית بر.

*בשל—ש ח ו ר י: bisel—בשל (פרי).—

ג ע ז: בָּסַל (I, 1)—בשל (פרי, על האש).

וראה ערבית بسل (?)

*גב — ג ע ז: גבו — צד הגוף.

צ ו פ ר: ğamob (ğinab) — צד.

ג נ ב וגו ב בערבית جنب—צד, אך גוב—ג ב ת מ ג ן (איוב ט"ו, כ"ו). גֵּבָה—צ ו פ ר: geba — אסף (נתן): — בערבית جبا—גבה, אסוף).

*גבר—1. ג ע ז: גָּבַר (I,1)—עשה, פעל, יצר.—אֲגַבְּרַ (II,2) — התפעיל—תַּגַּבַּר (III,2)—נפעל, — ג ב ר — עבודה, פעולה, מעשה וכו'.—גַּבָּר—העושה, בעל-המעשה, בעל-המלאכה—גַּבָּר—עבר—מָגָבָּר—פעולה, דבר העשיה.

2. מ ח ר י: ğiber – ערוגת האשה!

(ערבית جبار — אָגָם: וראה ערבית جنبر).

*גג — ג ע ז: גָּגַג — עול, שרשרת על הצואר, וכו' ג ג—דבר הַגָּשָׁא למעלה (?)

*גדרת—ג ע ז: גָּדַף (I,1) — זרק, דחה, הזניח, אבד. תַּגָּדַף (III,1) היות אבוד.

*גדר — ש ח ו ר י: gidor — קיר.— g i d é r — קיר קטן.— gidrét — רצפת, קרקע, ארמה.

*גוד. גדר — ג ע ז: גָּיַד — רץ (סוס). — גָּדַד — שולל, שודד, רציני, כבד.

גוז—גע ז: גָּזַי—זמן; רגע; פעם; וכו'. (כלומר: הזמן ה ע ו ב ר, מחולף, ה ג ז?). וראה ד ח ר.

(בערבית جاز—עבור ארץ).

**גון (מלה שאולה בעברית) — מ ח ר י : ğon – ארום.

בערבית جان — חיות שחור. אך تجون — לַגֵּן ואף חשחיר, جون שחור וארום, לבן.

*גוע — צ ו פ ר: ğo' — ר ע ב —.

(בערבית جاع — על התרחב תקיבה והמעיים; וחשות באנגלית to starve— גווע ברעב, במצוא).

**גוף נוסף — מ ח ר י: meğifut נבלה, פגר. ğof — גְּוִיִּים.

(בערבית جاف — חבאש, וכו' — ומכאן جيفة.

*גור — ש ח ו ר י: g e r — ירוד. — egór/gor — זָר. gor — עכר girit שפחה.

געז: גָּיָר — עובר־אורח (כמו ארמית גיורא) — גּוֹר־שכן.

תַּגָּר (III,3) שכן. — חגַר — עיר; טולדת (באמחרית: ממלכה; מחוז). (ערבית جار אורח, חומה בצל)...

*גור הגר — שחורי hegar — הלך, נדוד.

גזם — געז: גָּזַם (I,1) חתוך (עצים). (וראה ערבית جزم, جذم).

*גזר — געז: גָּזַר (I,1) — טול. — גָּזָר — ניטול. — גְּזֵרָה טילה. — גְּזָרוֹ — ענין המילת. שחורי: migzerót — בחמה לטבח. גם בארמית חחדשה גזר פירושו טול. וראה ערבית جزر.

*גחן — שחורי: ḥagón — גחָן, השתחות. — כך גם בארמית ובסורית.

גיד — שחורי: ǧiód — שורש, גיד. — (בערבית جيد).

גלגלת — שחורי: gimgûnt — גלגולת. — (בערבית جلجلة).

*גללים — כלי — אמחרית: גַּל — כלי חרס.

*גמל — שחורי: gtuûnl (התפעל מן gml) גמול חסר — ginûlt חסר, טובה. (ובערבית جميل — תגמול־חסר).

גמע — געז: גָּמָע — בקבוק, כד לחים, וכו'. יש לפיכך קרבת שרשים גמע — גבע (גביע) — קבע (קבעת). — חשורש גָּמַע (I,1) בגעז פירושן: גלח שער. וכנראה שני שרשים חם.

**גמר — שחורי: eûngemert — אגן קטורת.

*גן — געז: גַּעַת — גן, גן־עדן.

*גנז — געז: גָּנַז (I,1) — הלבש תכריכים. — תַּגְנָז (III,1) — נפעל. גְּנוּתָה — הלבשת המת; קבורה, (כלומר: גניזה במקום סתר).

*גער — געז: גַּעֲרָן גָּעַר (I,1) — צעק, בכח, האנח. אַגְעַר (II,1) — הפעיל; וכו'.

*גרם — ת"ע: גרב — גוף, גופו (עצמו). „עצמותיהם יגרם" (במדבר כ"ד, ח') מן „גרם" — עצם כמו בארמית, ערבית — ומשמש שם גוף כמו עצם בעברית!

*גרן — געז: גָּרָן — גורן. — (ובערבית جرن).

*גרע — שחורי géra' — גלח, ספר. — גם במשנה נקרא חסֵר בשם גָּרָע, וכך גם בסורית.

*גרף — שחורי: gerof — כבד את הבית, טאטא.

בערבית جرف — ביחס לזרם הנחר השוטף וגורף. כך גם בסורית גרפ הוא תרגום שטף.

*גרר — שחורי: gerr — משך, סחב.

גזז: גָּרַר (I,1) — חכנע, חיות נכנע למישהו. אַגְרַר (II,1) — הפעיל מַגְרֵר — מכניע.

חצרמות ǧarr — נחוג סירת במשוטים.

(וראה ערבית جر).

*גשם — ת״ע: גסם — מוצק. — כמו מגושם (שאול מערבית) בעברית — בתפך מרוחני. ובערבית جسم — גוף.

*גשש — גזז: גַּסַּס (I,1) — נגע, מישש. — הִגְסַס (III,1) — נפעל. גְּסְגֵּס—נגעגע, מישוש. (וראה ערבית جس).

*דב גזז: דָּב — דוב.

דבר — צפא: סדבר — מקום מרעה (דָּבָר בעברית).—

גזז: דָּבַר — תר (המקום מרעה). — דַּבָּר — כנסית, סנגור (משום שהם על תר?) — ואולי יש כאן סמיכות לשם העברי דביר? — באמחרית יש אף פועל דָּבַב — הקציע שטח קרוש לבנין כנסיה. — (וראה בערבית دبر).

*דבש — שחורי: débiš — דבש. (בערבית دبس).

*דגדג (מלת שאולה מן הערבית) — שחורי dagdag — רגדג.

*דנש — אמחרית: דַּנֵּשׁ — לחדפים (ברפום של ברזל).

*דהר — שחורי: deher — זמן (=מרוצת הזמן?). — והשוה בלטינית momentum מן movere.

דוד. שחורי: did, edid — חותן, דוד. — eddit — דודת.

דוה — צופר: dué — רפא בתרופות.

גזז: דָּוַי (I,1) — כאב; אַדְוַי (II,1) — הפעיל, — דָּוַי — ירוע חולי. — דַּוַי — כאב. (ובערבית دوى — חיות חולה; داوى — דַּוָּא).

*דין — גזז: דַּיַּן (I,1) — דין; ענש. — הִדַּיַּן (III,2) — תרון. — דַּיִּן— דין, פסק־דין; דינת־של־גיתנום, (להבריל מִשְׁפָּט — שחוא בגזז כוננ).

*דנן, דנן — ת״ע: דן — התכופף, השתחוה, נכנע.

גזז: דַּנַּן (I,1)—התכופף.—אַדְנַן (II,1) — כפף, הכניע.—וראה: דין לפניו יתחולל לו (איוב ל״ת, 14).

ואולי משום כך נמשל דן לנחש. ויש כאן לשון נופל על לשון: דן (התכופף) ידין (ישפוט, יכניע). בערבית دون — חכנע למישהו או למשהו.

(המשך יבוא)

לשוננו

רבעון לעניני הלשון העברית

מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ ישראל

העורך:
נ. ה. טורטשינר

כרך ז', חוברת ב

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק

ירושלים, תרצ"ו

לזכר

י. ל. גולדברג ז"ל

האיש היקר

חובב לשוננו וספרותנו

ותומכה ברוח נדיבה.

ועד הלשון העברית

ומערכת „לשוננו"

מחקרים בלשון

מ. צ. סגל

לשונו של בן סירא

I.

מ ב ו א

1.

אנו יודעים אך מעט מתולדות השפה העברית בשתי תקופותיה הראשונות, התקופה הלפני־היסטורית, שבה נחבדלה העברית מקרובותיה, וסיגלה לה אותן התכונות המיוחדות שעשו אותה ללשון נבדלת מן שאר בנות שם; והתקופה המקראית, שבה נשתלמה העברית כלשון ספרותית, ונעשתה כלי שרת להבעת סגב המחשבה ועומק ההרגשה ויופי הציור שאין כדוגמתם בכל אומה ולשון. מן התקופה הלפני־היסטורית אין לנו ידיעות ישרות כל שהן. אנו יכולים רק להקיש על התפתחות השפה בתקופה קדמאית זו על פי שרידים מעוטים שנשתמרו ממנה בלשון של ספרי המקרא, ועל פי השוואה של העברית המקראית לקרובותיה ששמרו עד לתוך התקופה ההיסטורית על כמה תכונות ידועות שאבדו לעברית המקראית. בשביל החקירה של התפתחות השפה בתקופה השניה יש לנו החומר העשיר שבספרותה של תקופה זו, ספרי המקרא. אבל גם חומר זה, עם כל עשרו ורבגוניותו הספרותית, אינו מספיק ליתן לנו תמונה נאמנה ומפורטת מחיי השפה וצורותיה כפי שנשתנו מדור לדור במשך הדורות של תקופה ארוכה זו. הצורה הכללית של לשון המקרא נשארה פחות או יותר יציבה מראשית התקופה, מן משה רבנו המחוקק והסופר המקראי הראשון, ועד אחריתה, עד מחברי ספרי קהלת ודניאל. אמנם יש הרבה שינויים חשובים בדקדוק ובאגרנות ובסגנון בין ס׳ בראשית לבין ס׳ קהלת ודניאל, אבל שינויים אלו אינם יסודיים כל כך עד כדי ליצור לשון חדשה בפי הספרים שבקצה האחרון של התקופה. בן דורו של ס׳ בראשית היה בודאי מתקשה בהבנת לשונו של קהלת, אבל הוא לא היה מרגיש שיש לפניו לשון זרה, כמו שהיו מרגישים, למשל, לסינג וגויתה בקריאת שירי הניבלונגים, או אפילו כמו שהיו מרגישים וורדזוורת ושלי בקריאת שירי צ׳וסר, והלא מן צ׳וסר עד וורדזוורת ושלי עברו רק ארבע מאות שנה, ומן הניבלונגים עד לסינג וגויתה לא עברו

יותר מן שש מאות שנה, בעוד שמן משה ועד קהלת עברו בודאי אלף שנה ויותר. ובכן האנגלית והגרמנית נשתנו ונעשו ללשונות אחרות במשך ארבע ושש מאות שנה, בעוד שהעברית, לפי עדותה של לשון המקרא, לא נשתנתה עד כדי כך אפילו באלף שנה. אפשר אמנם לשער שלעברית יש כוח התמדה והתקיימות בצורותיה יותר גדול משיש לאנגלית ולגרמנית. אבל אין השערה זו מספיקה לגמרי לבאר לנו את השתמרותה המפליאה של צורתה הכללית של השפה העברית במשך תקופה ארוכה כל כך, מראשית התהוותה של האומה הישראלית ועד אמצע ימי בית שני, תקופה שהיתה מלאה חליפות ותמורות, התנגשויות ומלחמות עם נכרים, מהפכות רוחניות ותרבותיות, פיזור וגלות. עלינו לומר שהספרות המקראית לא שמרה לנו בדייקנות מדעית את צורותיה השונות של השפה כפי שנשתנו מדור לדור. אפשר שהצורות העתיקות שבלשון הספרים הקדומים נטשטשו מדעת ושלא מדעת על ידי העורכים והסופרים המעתיקים, שסיגלו והתאימו את לשון הספרים הקדומים ללשונם של בני דורותיהם המאוחרים. הסתגלות והתאמה כזו ידועות לנו בנוגע לכתיב ולמבטא, כל הניקוד. ואפשר שהסופרים העורכים שינו, בכונה ושלא בכונה, גם את הצורות הדקדוקיות במקומות שונים בספרים הקדומים, כדי שדברי הספרים יהו מובנים בנקל לבני דורותיהם. לפי זה משקיפה לנו ספרות המקרא את הדרגות המאוחרות בהתפתחות השפה בתקופה המקראית. אבל אפשר גם כן להפך, שהלשון של ספרי המקרא נשארה לשון עתיקה וקדמונית בדרך מלאכותי, כל שאחרי שנשתנתה הלשון החיה בפי המדברים, עדיין המשיכו הסופרים המחברים לכתוב בלשון הקדומה של הספרים הקדומים, שנעשית להם מעכשיו כעין ניב ספרותי מיוחד שלומדים אותו מתוך ספרים ומפי מורים. וכך אנו מוצאים באמת שניב ספרותי זה המשיך את חייו גם אחרי תקופת המקרא, ושסופר כמו בעל חשמונאים א, שבודאי לא דבר עוד בלשון המקרא, עדיין השתדל לכתוב את חיבורו בלשון המקרא, ולחקות את הסגנון של ספרי ההיסטוריה של המקרא.[1])

אנו יודעים אך מעט אף מתולדות השפה העברית בשתי תקופותיה האחרונות, תקופת המשנה, שבה מופיעה העברית בצורה חדשה הנבדלת בהרבה מן הלשון המקראית גם בדקדוק גם באגרנות גם בסגנון; ותקופת הגלות, שבה חדלה העברית מהיות מדוברת באופן טבעי אפילו בחוגים מוגבלים, ונהיית כולה לשון ספרותית מלאכותית, שנתפלגה אמנם לניבים וסגנונות שונים, אבל לא פילוג טבעי ומקומי, אלא פילוג מלאכותי, הכל לפי הנושא והתוכן של החיבור הספרותי. והסבה למיעוט ידיעתנו מהתפתחות השפה בשתי התקופות האחרונות אינה במיעוט החומר לחקירה, אדרבה, החומר הספרותי של התקופה המשנית

1) השוה א. כהנא, ספר המקבים א, עמ' 23.

הכולל אף את העברית של הגמרות והמדרשים) ושל התקופה הגלותית הוא עשיר לאין ערוך גם בכמותו גם ברבגוניות הלשונית מן החומר הספרותי של תקופת המקרא. הסבה היא שלדאבוננו עדיין לא נחקר החומר הרב הזה כמעט ולא כלום. ומה שעוד יותר גרוע, עדיין לא הובא חומר זה למצב פילולוגי שיהיה אפשר להשתמש בו לשם חקירה לשונית מדוייקת. אין לנו נוסחות נאמנות ומוסמכות מהספרים היסודיים שבספרות הרחבה שנתחברה בעברית המשנית, ואף לא מהספרות שנכתבה עברית בתקופה הארוכה של הגלות. בטרם שנוכל לגשת לחקירת תולדות התפתחותה של השפה העברית לתקופותיה ולשונותיה וסגנונותיה, אנו צריכים לדאוג להוצאה פילולוגית מדוייקת, לפחות על פי החומר הכתבידי והנדפס שישנו כבר בידינו, של כל הספרים היסודיים שבשפה העברית, בפרט המשנה והתוספתא והגמרות והמדרשים, וחיבורי הפייטנים והמשוררים והפרשנים והפילוסופים וכו' של תקופת הגלות לדורותיה וארצותיה. כמובן במצבנו הירוד של היום דרישה כזו היא אוטופית, ועוד יעברו שנים ודורות עד שתתמלא. ובינתים יש ויש כר נרחב לעבודות הכנה וחקירות מוקדמות בשדה רחב זה אפילו במצבה הנוכחי של ספרותנו, אילו היו לנו עובדים מומחים שיקדישו את כוחותיהם לעבודה רבת הענפים ורבת התוצאות של חקירת ההיסטוריה של שפתנו.

ואם מעוטה ידיעתנו על התפתחות השפה בתוך היקף הדורות של כל תקופה ותקופה מתקופות השפה, מכל שכן שמעוטה ידיעתנו על התפתחותה בזמן המעבר מן תקופה לתקופה. לא בדור אחד נוצרה הלשון המשנית, ולא בדור אחד נסתלקה מן החיים הלשון המקראית. זה היה תהליך ארוך ואטי שנמשך דורות, שבהם שמשו בראשונה שתי הלשונות זו בצד זו, או יחד בערבוביה, עד שלבסוף גברה הלשון הצעירה על חברתה, ודחפה אותה מן החיים וירשה את מקומה. וכך גם העברית הפייטנית של תקופת הגלות לא נתהוותה בבת אחת ובאופן פתאומי על ידי הפייטנים הראשונים הידועים לנו בשם, יוסי ויניאי. בודאי קדמו להם כמה נסיונות של פייטנים אחרים ששמותיהם ויצירותיהם נשתכחו מלב הבאים אחריהם. שרידים מועטים מנסיונות אלו יש לגלות בספרות התלמודית והמדרשית ובתפלות הקדומות, וחקירה מעמיקה בלשונם של השרידים הללו ושל הנסיונות הפיוטיים הראשונים היתה מעמידה אותנו על ההתרוצצות בקרב השפה של הצורות הישנות והחדשות, ועל חבלי היצירה של הלשון החדשה. ומחקירה כזו אין עדיין בינינו אף סימן כל שהוא אפילו של התחלה.

כשיגיע סוף סוף הזמן המקווה של תחיית הפילולוגיה העברית בקרבנו, והמלומדים שלנו יתחילו לחקור את ההיסטוריה של השפה לתקופותיה ודורותיה והמעבר מתקופה לתקופה, אז יצטרכו בראשונה לפי דעתי להצטמצם בחקירה

מיוחדת של כל חיבור וחיבור ספרותי לעצמו, ולקבוע את הפרטים של התופעות הלשוניות שבו בהשוואה לקודמים לו ולבאים אחריו, ורק מתוך הפרטים האלו של החיבורים השונים שבכל דור ודור יהיה אפשר אחר כך להגיע באופן אינדוקטיבי לידי הכללות שיוליכונו לידי סקירה כללית ומקיפה על התפתחות חשפה בכל ימי חייה.

מתוך עמדה מיתודולוגית כזו אני רוצה לנסות ולפרוט בעמודים הבאים את התופעות הלשוניות שמופיעות בחיבור חשוב אחד, שנתחבר בזמן המעבר מן העברית המקראית לעברית המשנית, והוא ספר בן־סירא העברי.

2.

טרם שאנו נגשים לחקור את לשונו של בן סירא (=ב"ס), עלינו לדון בשלוש שאלות: זמנו של ב"ס, הלשון הטבעית שלו, ונוסחתו המדוייקת של ספרו, אפשר לנו לומר כמעט בבטחון גמור שב"ס גמר את ספרו אחרי מותו של שמעון הצדיק, שאירע בערך בשנת 260 לפני חורבן בית שני, ולפני עליית אנטיוכוס אפיפנס על כסא סוריה בשנת 245 לפחב"ש[1]. ואם כן היה ב"ס בן דורו הצעיר של שמעון הצדיק ובן דורו של אנטיגנוס איש שוכו, שלפי האמור באבות א, ג, היה תלמידו של שמעון הצדיק. ועוד, ב"ס היה בן דורו הזקן של מחבר דניאל ח—יב. כידוע נתחברו פרקים אלו של דניאל אחרי העמדת השיקוץ המשומם בהיכל והסרת התמיד, 238 לפחב"ש, ולפני חנוכת הבית על ידי יהודה המכבי, 235 לפחב"ש[2]. אולם ב"ס היה אחרי מחברו של קהלת, כי הרי הוא משתמש ברעיונותיו ובביטוייו של קהלת כמו שהוא משתמש בשאר ספרי המקרא[3], את חיבורו של קהלת יש לקבוע בערך לשנת 300[4]. לפחב"ש, כלומר דור אחד או שנים לפני גמר ספרו של ב"ס, ובזמן שלטונם של אחרוני התלמיים בא"י, ביחוד שלטונו של תלמי ד' (פילופטר), כשנתרבו במדינה העושק והמרוצה על ידי מעשה המוכסים, כמו יוסף בן טוביה ומשרתיו, ונתחוללו שינויים במצבם

1) השוה י. קלוזנר, היסטוריה ישראלית, ח"א (מהדורה ב), עמ' 215, 245; וספרי, ס' חכמת בן סירא השלם, עמ' XVII (§ 14).

2) קלוזנר, שם, עמ' 292 ואילך.

3) השוה Schechter—Taylor, The Wisdom of Ben Sira, עמ' 26, הערה 2; א. כהנא, חמש מגלות עמ' קלו ואילך. עובדה זו מפרכת את השערתו החריפה והמלבבת של קלוזנר (הבית השני בגדולתו, עמ' 160—175) שמחברו של ס' קהלת היה הורקנוס בן יוסף בן טוביה. שהרי ב"ס היה בן דורו של הורקנוס זה, ואולי גם זקן ממנו, ולא היה יכול להשתמש כמו בספרי המקרא בספר שכתב הורקנוס לעת זקנתו (הבית השני בגדולתו, עמ' 173).

4) או 275 בערך, אם נקבל דעת הי צ י ג שהביטוי „שמלכך נער", קהלת י, יו, רומז לתלמי ה' (אפיפנס), שעלה על כסא מצרים בהיותו ילד בן חמש שנים.

הכלכלי והחברתי של מעמדות החברה. השוה קהלת ג, יו; ד, א; ה, ז; ו, י; ח, ד, ט, י; י, ד, ו, ז. ובכן אלו הם היחסים הספרותיים של ב"ס: קהלת, דור אחד או שנים לפניו; שמעון הצדיק, בן דורו הזקן; אנטיגנוס, בן דורו; מחבר דניאל העברי, בן דורו הצעיר.

מה היתה לשונו הטבעית של ב"ס, הלשון שלמד מפי אמו והשתמש בה בחייו היום יומיים? בודאי לא היתה העברית המקראית הקלאסית, כי אי אפשר לומר שעברית זו האריכה ימים בדיבור עד כמעט לדורות של הזוגות, אבות ההלכה שנמסרה לנו במשנה. קהלת אינו כותב עוד בעברית קלאסית זו, בודאי מפני שעברית זו לא היתה לשונו הרגילה. שמעון הצדיק ואנטיגנוס אינם מדברים בעברית זו במאמריהם שנמסרו לנו בספרות התלמודית. אמנם מחברו של דניאל העברי עדיין מתאמץ לכתוב בעברית הקלאסית, אבל לא תמיד הוא מצליח במאמציו, בודאי מפני שהשימוש בעברית זו היה קשה עליו. הוא כותב בעברית המקראית בפחות או יותר קלות רק את התפלה (ט, ד—יט), מפני שלשון התפלות וסגנונן היו שגורים על פיו. הוא מתקשה קצת יותר בחיבור סיפור היסטורי בסגנון המקרא (א; ח, א ואילך; י, א ואילך). אבל גם בחיבור כזה היה יכול לחקות את סגנונם של ספרי ההיסטוריה שבמקרא. אולם כשהוא בא לנטות מן הדרכים הספרותיים הכבושים ולהביע רעיונות חדשים ומקוריים, הוא מתקשה מאד בהבעתם, כמו ח, יא ואילך; י, יז ואילך; יא—יב. ולא מפני שחסר לו הכשרון הספרותי, כי באמת הוא סופר אמן בעל סגנון מיוחד ועוז נמרץ ועשיר בביטויים מקוריים. הטעם לקשי הלשון וחוסר הבהירות שבפרקיו המקוריים הוא בעיקר מפני שהלשון שהוא כותב בה היא אצלו מלאכותית ולא טבעית. אמנם חלק חשוב של הסתימות והקשי שבחזיונות דניאל יש בודאי לזקוף על חפצו של המחבר להלביש את דבריו בלבוש של מסתורין, כדי שלא יבינו אותם אלא "המשכילים", כפי מצות המלאך (ח, כו; יב, ד, ט, י). אבל זה מבאר רק את קשי התוכן של החזיונות, ולא את כל קשי הלשון, כי הרי בחזיונות הארמיים, ביחוד פרק ז, יש רק סתימות התוכן ואין כל קשי בלשון. ברור שלמחבר הפרקים העבריים של ס' דניאל, וכך כבר אף למחבר ס' דברי הימים, היתה העברית המקראית לא לשון הדיבור אלא ניב ספרותי מלאכותי שלמדוהו מפי מורים וספרים, ושהשתמשו בו בחיבוריהם כדי לחקות את דרך הסופרים הקדמונים המקודשים באומה. ובכן אין כל ספק שגם לבן סירא לא היתה העברית המקראית הקלאסית אלא ניב ספרותי מלאכותי, ולא לשון דיבורו הרגיל.

אבל קשה גם לשער שלשונו של ב"ס (ואם של ב"ס, אף גם של החוג שב"ס היה שייך לו, ושכלל אף את מחברו של קהלת ואת שמעון הצדיק ואנטיגנוס איש שוכו) היתה ארמית. קשה להאמין שפעולתו הידועה של נחמיה,

כמאתים שנה לפני ב"ס, לשמור על העברית כלשון מדוברת (נחמיה יג, כד), עלתה בתוהו ונעלמה לגמרי אף מתוך השדרות העליונות של הסופרים והמשכילים שבאומה, ואם הארמית שלטה בימי ב"ס אף בחוגי הסופרים והמשכילים שבירושלים, מתי, ואיפה, ועל ידי מי נתפתחה העברית המשנית? במקומות אחרים [1]) ביררתי שהמשנית היא השתלשלות טבעית וישרה של העברית העממית המדוברת בתקופת המקרא, ממש כמו שהיוונית החדשה נתפתחה לא מתוך היוונית הספרותית הקלאסית, אלא מתוך הניבים העממיים המדוברים ביון העתיקה; וכמו שהלשונות הרומנסיות (איטלקית, ספרדית, צרפתית, ועוד) נשתלשלו מתוך הניבים העממיים של הלאטינית שדברו בהם בארצות שונות, אבל השתלשלות כזו של לשון חדשה אינה נעשית בבת אחת, אלא במשך כמה וכמה דורות ועל ידי שימוש טבעי ותמידי בתוך שדרות רחבות, ואם כבר בדורותיהם של מחבר ס' קהלת וב"ס ושמעון הצדיק ואנטיגנוס דברו בירושלים ארמית אף בחוגים שאישים אלו היו שייכים להם, מתי הספיקה המשנית להתפתח? ולמה נמסרו דברי שמעון הצדיק ואנטיגנוס תלמידו בעברית המשנית ולא בארמית, כפי הכלל הידוע שחייב אדם לומר בלשון רבו? [2]) ואילו היתה הארמית לשונו הטבעית של בעל ס' קהלת, היה בודאי כותב את ספרו בארמית, הלשון הטבעית (לפי השערה זו) שלו ושל בני המעמד שבשבילם כתב את ספרו; או בעברית הקלאסית, הלשון הספרותית המקודשת על ידי ספרי המקרא שלפניו, ברור לכל קורא בס' קהלת, המתפעל ממקוריותו הנפלאה של ספר זה גם בתוכן גם בלשון, שמחברו כתב את הספר בלשון שהיתה טבעית לו, ולא בלשון מלאכותית שלמד מן אחרים. לשונו של ס' קהלת היא לשון דיבורו של המחבר שסיגל ושכלל אותה לצרכיו הספרותיים. ולשון זו אינה ארמית, ואף לא עברית מקראית קלאסית, אלא לשון מיוחדת שמשקפת לנו את הדרגות הראשונות של לשון המשנה. לשון זו היא עברית של המעבר מתקופת המקרא לתקופת המשנה, ומכאן חוסר הגמישות והקביעות שבלשון קהלת שגורם לפעמים לידי קשי ההבעה ועמעום הכונה, כמו ג, יט; ה, ו, ט; ח, יז. כמה וכמה פסוקים בקהלת נקראים ממש כמו פסוקים של המשנית, למשל א, ט־יא; ב, יג ואילך, ועוד הרבה. הקורבה של לשון קהלת למשנית היא גם באגרנות גם בדקדוק גם באופן

---

1) במאמרי „לשון המשנה, מוצאה ותולדותיה", מדעי היהדות, ח"א, עמ' 37; וכספרי Grammar of Mishnaic Hebrew (Oxford, 1927), עמ' 11; דקדוק לשון המשנה (העומד להופיע בקרוב), עמ' 10.

2) עדויות א, ג. השוה אליעזר בן יהודה, עד אימתי דברו עברית (ניו־יורק תרע"ט), עמ' 77 ואילך; סגל, מדעי היהדות, שם עמ' 42; דקדוק לשון המשנה, עמ' 17; גם ט. ב. שנידר, תורת הלשון בהתפתחותה, עמ' 29 ואילך; י. משמון־כהן, לשוננו, ו, עמ' 183.

ההבעה והסגנון, סדר התיבות ובניית הפסוקים, הפשטות והבהירות והדייקנות ההגיונית וחוסר המליצות והקישוטים הספרותיים, תכונות המציינות גם את לשון קהלת גם את המשנית. אמנם פרטים אלו דומים גם לארמית היהודית, מפני שגם העברית המשנית גם הארמית היהודית נתפתחו בסביבה אחת וכמעט בזמן אחד, אבל העובדה היא שלשונו של קהלת אינה ארמית אלא עברית, וכמעט עברית משנית. ואי אפשר להאמין שסופר מקורי ועצמאי כמו בעל ס' קהלת היה כותב בלשון מלאכותית, עברית משונה שיצר לו כדי לתרגם בה את הלשון הטבעית שחשב ודיבר בה, היינו הארמית. ואילו היה נזקק ללשון מלאכותית היה בודאי מסגל לו את המקראית הקלאסית. על כרחנו לומר שבעל ס' קהלת דיבר בעברית בערך באותה הצורה שהיא מופיעה בספרו, היינו העברית המשנית בצורה קצת קדמונית. ואם בעל ס' קהלת דיבר בעברית זו, ואף שמעון הצדיק ואנטיגנוס איש שוכו דברו בה, כפי שיוצא מלשון מאמריהם שנשתמרו לנו, בודאי אף ב"ס דיבר בעברית המשנית.

3.

אנו באים עכשיו לשאלה השלישית: נוסחתו המדוייקת של ספר ב"ס. משלי ב"ס ופיוטיו נמסרו לנו בעברית בקטעים שנתגלו מתוך הגניזה המצרית על ידי ר' שלמה זלמן שכטר וחביריו משנת תרנ"ו עד שנת תר"ס, ובקטעים שגילה יוסף מרקוס בשנת תרפ"ט, שביחד הם עולים לשני שלישים של כל הספר. חוץ מן קטעים אלו מובאים כשלושים פסוקים של ב"ס בתלמוד ומדרשים [1]), ושלשה עשר פסוקים מובאים על ידי רב סעדיה גאון בהקדמתו לספר הגלוי [2]) בלשונות לועזיות נשתמר הספר בתרגום היווני שעשה נכדו של ב"ס באלכסנדריה של מצרים בערך בשנת 200 לפחב"ש, ושנכנס לתוך הביבליה היוונית; בריביזיה של תרגום יווני זה עם שינויים והוספות על פי איזה מקור עברי, שנעשתה לפני חב"ש ואולי לפני סה"נ; ובתרגום סורי מתוך מקור עברי, שנעשה בערך בשנת 230 אחרי חב"ש [3]). מתוך התרגומים אנו יכולים לעמוד על תכנו של ספר ב"ס. וגם לבדוק את אמיתותם ואת מקוריותם של שרידי הספר בעברית, אבל אי אפשר לנו להשתמש בתרגומים לצרכי חקירתנו הנוכחית בלשונו העברית של ב"ס. הציטאטות בתלמוד ומדרשים נמסרו לגו ברובם בעברית (רובם, אבל לא כולם; כי יש מהם גם בארמית), אבל ע"י

1) האספה היותר שלמה של ציטאטות אלו נמצאת אצל Cowley-Neubauer, בספרם Ecclesiasticus, עמ' XIX—XXX, אבל גם מהם נעלמו הרבה פתגמים.

2) השוה הרכבי, זכרון לראשונים, ח"ה, עמ' קעו ואילך.

3) השוה ספרי „חכמת בן סירא" הנ"ל, עמ' XXVII.

ההשואה של ציטאטות אלו לתרגומים ולקטעים העבריים של הגניזה אנו למדים שרז"ל לא דייקו תמיד למסור את דברי ב"ס בצורתם המקורית, יותר מדוייקת היא צורת פתגמי ב"ס אצל רב סעדיה, אבל גם אצלו גם אצל רז"ל פסוקי ב"ס הם כל כך מועטים עד שאינם יכולים לשמש חומר לחקירת תכונותיה של העברית של ס' ב"ס ברור הדבר שחקירתנו צריכה להיות מבוססת כולה על לשון הקטעים של הגניזה. אבל טרם שאנו משתמשים בקטעים אלו לצרכי חקירה זו, אנו צריכים להיות בטוחים שהקטעים הם מקוריים ומוסמכים, ושבאמת הם מוסרים את לשונו של ב"ס עצמו, ולא לשונו של איזה סופר מאוחר ממנו. חוקרי ב"ם נחלקו בדעותיהם על שאלה זו. רובם סוברים שהקטעים שמרו לנו את עבודתו של ב"ס כפי שיצאה מתחת ידו. אבל יש מיעוט של חוקרים שסוברים שהקטעים אינם שרידים של ספרו של ב"ס, אלא עבודתו של איזה סופר ביניאי שתרגם את הספר מלשון לועזית, או שעיבד את הספר באיזה אופן בלתי ברור גם לבעלי הדעה הזאת בעצמם.

במקום אחר[1]) חקרתי בקצת אריכות את כל הבעיה של השתלשלות הנוסחה של הספר, ואת היחס של כל העדויות הנוסחיות, התרגומים והקטעים של הגניזה והציטאטות של רז"ל, זו לזו ולצורה הקדמאית של הספר כפי שיצא מיד ב"ס, ועל סמך חקירה מפורטת ומקיפה את כל צדדי הבעיה הסקתי את המסקנה שהקטעים הם מקוריים, כל' שהם אינם תרגום או עיבוד מן לשון לועזית, אבל שאין הם מוסרים לנו את הספר בצורתו הקדמאית, אלא בצורה שקבל הספר במשך מסירתו מדור לדור, מן ההשפעה העצומה שהשפיע הספר על כל הספרות העברית שאחרי ב"ס ועל כל המחשבה היהודית יוצא ברור שהספר נתחבב מאד על האומה במשך כמה וכמה דורות. טבעי הוא שספר עממי שידי כל אדם ממשמשות בו, ושאין השגחה מוסמכת על נוסחתו, כמו למשל השגחת בעלי המסורה על נוסחת המקרא, שילך וישתנה בצורתו מן העתק להעתק על ידי שיבושים ותוספות והשמטות וכפילות וכדומה, וכך אירע לס' ב"ס. המקור העברי של המתרגם היווני הראשון היה כבר שונה בפרטים חשובים מן הנוסחה הקדמאית של המחבר, והמקור העברי של הריביזיה היוונית היה שונה מן המקור של המתרגם הראשון, והמקור העברי של הסורי היה שונה מן שלוש נוסחות אלו. והוא מהווה דרגה רביעית בהשתלשלות הנוסחה של הספר. ובאחרונה, הקטעים של הגניזה משקפים לנו דרגה מאוחרת מן הסורי, הדרגה החמישית, והדרגה האחרונה שבהשתלשלות נוסחתו העברית של הספר נמצאת בציטאטות מתוך ספרנו שבתלמוד ומדרשים.

1) M. H. Segal, The Evolution of the Hebrew Text of Ben Sira, Jewish Quarterly Review (new series), vol. XXV, pp. 91—149.

בין ארבע נוסחות אלו׳ יווני א׳ יווני ב, סורי׳ ועברי של הקטעים (העברי של הציטאטות התלמודיות אינו חשוב כאן מפני קטנותו) יש שינויים מרובים מאד. יש שהעברי מתאים ליווני א נגד יווני ב ונגד הסורי׳ ויש שהוא מתאים ליווני ב׳ או לסורי׳ נגד יווני א. ויש שהוא הולך לו בדרך מיוחדת בניגוד לכל שאר הנוסחות. לפיכך אי אפשר לומר שהעברי הוא תרגום מן היווני׳ כי הרי במקומות רבים הוא מתנגד ליווני׳ וכך אי אפשר לומר שהוא תרגום מן הסורי׳ כי במקומות מרובים הוא מתנגד לסורי׳ מפני טעמים אלו היו חוקרים ששערו שהעברי הוא תרגום מן איזה תרגום ארמי שאבד לנו׳ זוהי השערה המיוסדת על השערה אחרת שאין לה כל הוכחה ויסוד׳ וכבר הוכחתי במקום אחר [1]) את בטלותה של השערה זו׳.

ההתנגדות למקוריותם של הקטעים באה מחוקרים שלא שמו לב במידה הראויה לקטעים כולם בכללותם׳ אלא נתרכזו בחקירותיהם בפסוקים בודדים או אפילו בביטויים בודדים׳ יש בקטעים מקומות שהלשון היא מגומגמת׳ או שיש בהם צורות לשוניות שהן לקוחות מן המשנית׳ ולפיכך גזרו חוקרים אלו שמקומות הללו נכתבו בימי הבינים׳ אבל מקומות הללו אפשר שהם משובשים או תוספות מאוחרות. ובאמת בכל מקום שיש לנו פתגמים או ביטויים בלשון המשנית דורשת החקירה הפרשנית של התוכן׳ או החקירה הנוסחית בהשואה לתרגומים׳ להשמיט את הפתגמים או את הביטויים הללו כתוספות מאוחרות׳ גם מבלא להתחשב עם סגנונם המאוחר׳ טענה אחרת נגד מקוריותם של הקטעים היא שבמקומות מרובים מאד אנו מוצאים בהם מליצות שאולות מן ספרי המקרא׳ לפעמים במשמעם המקורי שבספרי המקרא, לפעמים במשמע חדש כדרך הפייטנים והמליצים מימי הביניים. אבל שימוש זה במליצות המקרא לא התחיל בימי הביניים. להפך הוא קדום מאד׳ ושייך לתקופת המקרא עצמה. כל התפלות הקדומות שלנו׳ אפילו אלו שמלפני חורבן בית שני׳ מלאות שימוש זה [2]). וכך גם בספרי המקרא המאוחרים׳ כמו דניאל [3]), איוב [4]), ואפילו הספרים האמצעיים,

---

1) Jew. Quar. Rev. שם עמ׳ 143 ואילך.

2) השוה בפירוש „מוצא דבר" לסידור „עבודת הלבבות" לר"ז יעבץ, שבו ניתנו המקורות המקראיים לדברי התפלות.

3) למשל: ועד כלה ונחרצה, דניאל ט, כז = ישעיה י, כג; את אשר יקרה... באחרית הימים, שם י, יד = בראשית מט, א; עוד חזון, שם = חבקוק ב, ג; נהפכו צירי עלי, י, א = שמ״א ד, יח; ושמף ועבר, יא, י = ישעיה ח, ה; כלה זעם, יא, לו = ישעיה י, כה; לבוש בדים, כעין נחשת קלל, י, ה, ו = יחזקאל ט, ב; א, ז, ועוד הרבה.

4) השוה ד. ילין, חקרי מקרא, איוב ו, כז (עמ׳ 15); ה, יה (עמ׳ 11); יג, כה, (עמ׳ 30).

כמו הושע[1]) ועוד. ואין כל פלא שמחבר כמו ב"ס, שהיה כולו ספוג מליצות המקרא ושהתאמץ לחקות עד כמה שאפשר את לשונם וסגנונם של הסופרים שקדמו[2]) לו, ירבה להשתמש במליצות המקרא באופנים שונים.

כל קורא שיקרא את הקטעים כולם בשימת לב ובלא משפט קדום או משוא פנים ירגיש ויווכח שיש לפניו בקטעים אלו חיבור מקורי ולא תרגום מתוך תרגום, ולא רק חיבור מקורי, אלא גם חיבור מקורי קדמון שנתחבר לפני התקופה המשנית. ובזמן שעדיין לא נשתכחה לגמרי המליצה המקראית, יש בקטעים מספר רב של פתגמים שאפשר להעמידם בשורה אחת עם הפתגמים שבס, משלי. וכן יש בקטעים כמה פסקות ושירים ומזמורים שאינם נופלים הרבה בטוהר מליצתם ובבנייתם וסגנונם הפיוטי מן המזמורים המאוחרים שבס, תהלים ושאר חיבורי מליצה מאוחרים שבמקרא, כמו למשל יד, כב—יה, י; לה, יג—לו, יז; מא, א ואילך; מב, כא עד סוף הספר. צריך רק להשוות את הפתגמים שבקטעים לפתגמים כיוצא בהם המפוזרים בתלמוד ומדרשים, או לפתגמים של המשלנים הקדומים בתקופת ימי הביניים, כמו למשל "שיר מוסר השכל" לרב האי גאון, או ס' "מבחר הפנינים", וכדומה; ואת הפיוטים והמזמורים שבקטעים לתפלות ולמליצות שבתלמוד או של הפייטנים הקדמונים, כדי לראות עד כמה נעלה סגנונם הפיוטי והמליצי של הקטעים על סגנונם של המליצות מתקופת התלמוד ואילך. מסקנה זו שיש להסיק מתוך העדות הפנימית של הקטעים מוצאת את סיועה גם בעדות החיצונה של תולדות הספר: הציטאטות בתלמוד ומדרשים ואצל רב סעדיה גאון, שבימיו היה הספר מנוקד ומנוגן בנגינות כאחד מספרי הקודש, והעובדה שבמאות השנים שאחרי רב סעדיה עדיין היו מעתיקים ומגיהים את המקור העברי של ספרנו ומסדרים את תכנו בטורים כמו שירי המקרא, וגם מנקדים ומנגנים אותו. ובודאי לא היו נוהגים כבוד כזה בספר אילו היו יודעים שהוא אינו קדמון אלא תרגום חדש מתוך איזה תרגום לועזי.

אולם אף על פי שהקטעים הם מקוריים, בכל זאת אי אפשר לסמוך על נוסחתם כמו שהיא, כי אין כל ספק שבמשך הדורות נתקלקלה הנוסחה ונכנסו לתוכה שיבושים ושינויים ותוספות וכפילות וגם השמטות. לאשרנו יש ביכלתנו לטהר את הנוסחה ברוב המקומות מן השיבושים האלו ולהחזירה לנו לצורתה

---

1) השוה הושע ח, יד = עמוס א, ד וכו'; הושע יב, ד = בראשית כה, כו; כו לו, ועוד. וכבר עסקו רבים בחקר השואת המליצות השאולות בספרי המקרא. ה' ז ו י ד ל, מנחה לדוד ילין, עמ' כה.

2) כך מעיד עליו נכדו בהקדמה לתרגום היווני. וגם הוא בעצמו רומז לזה: כ"ד, לא; לג, יח; השוה להלן עמ' 113.

המקורית בערך כפי שיצאה מיד ב"ס· האמצעים לטיהור זה הם פרשנות בקורתית המעמיקה בכונת התוכן ובהמשך ההגיוני של דברי הספר, חקירה בצורתו הפיוטית והסגנונית של הספר, ביחד עם השואה בקורתית לנוסחה העברית המשתקפת לנו מתוך התרגומים היווניים והסורי. חקירה בקורתית כזו תרחיק מן הקטעים מתוך טעמים נוסחיים ופרשניים בלבד את רוב המקומות שבהם אנו מוצאים את השימוש בסגנון מאוחר· אני רוצה ליתן בזה דוגמות אחדות לאמת את דברי·

ב"ס י, ל[1]) יש דל נכבד בגלל שכלו ויש נכבד בגלל עשרו
לא נכבד בעשרו איככה ונקלה בעיניו איככה
המתכבד בדלותו בעשרו מתכבד יתר והנקלה בעשרו בדלותו נקלה יותר·

ברור שהחרוז הראשון של פל"א הוא משובש· תמור ב ע י נ י ו צריך לגרוס: ב ע נ י ו· אפשר שזהו פשוט טעות סופר, או שבא אגב משלי כו, ה, יב, יז· אבל עדיין אין לחרוז מובן הגון· לפיכך צריך לגרוס:

נכבד בעניו בעשרו איככה ונקלה בעשרו בעניו איככה

כל, אם אדם הוא נכבד מפני חכמתו אפילו בזמן שהוא עני, איך וכמה יגדל כבודו כשיעשיר? ולהפך אם אדם הוא נקלה מפני סכלותו אפילו בזמן שהוא עשיר, כמה יגדל בזיונו כשיעני? וכך ביווני ובסורי, אלא שתמור א י כ כ ה הם נותנים: "על אחת כמה וכמה". אבל זה אינו אלא פירוש של א י כ כ ה· מזה יוצא שהחרוז השני של פל"א: המתכבד בדלותו וכו', המסוגנן בלשון המשנית, הוא תוספת של כפל שבאה ליתן לפתגם צורה יותר פשוטה ויותר קלה להבין לקוראים הרגילים בסגנון המשני[2]· ולפיכך אי אפשר לנו להשתמש

---

1) אני נותן כאן את מספר הפסוקים לפי המנייה שביוונית, אפעלפי שמנייה זו היא מבולבלת מאד, מפני שהיא נהוגה בכל המהדורות של הספר בכל הלשונות וגם במהדורות של הקטעים העבריים. במהדורה העממית שלי "חכמת בן סירא" הנ"ל הנהגתי מנייה אחרת. הפסוקים מובאים כאן על פי התצלום של הכתבידות של הקטעים שיצא על ידי האוניברסיטאות אוקספורד וקימברדז' (1901).

2) ניסוח חדש וקל כזה אנו מוצאים ביחוד בציטאצות מן ב"ס אצל רז"ל שהשתמשו בפתגמי ב"ס בדרשותיהם. ה' סנהדרין ק ע"ב: "מילי מעלייתא דאית ביה דרשינן להו". ומכאן יש להסיק שהניסוח בלשון המשנית הקלה תמור הצורה המקראית הקלאסית של הפתגם נעשה בראשונה בעל פה כשהביאו פתגם מב"ס על פי הזכרון ולא מתוך הספר. ניסוח חדש זה עבר מפה לפה עד שלסוף נכנס לתוך ההעתק של הספר, כמו המקור העברי של הסורי במקומות רבים. וכך נוצרה נוסחה חדשה של חרבה פתגמים. ובאחרונה חיברו יחד את הנוסחה החדשה עם הנוסחה הישנה, וכך יצאו לנו הכפילות המרובות בקטעים העבריים כמו בי"ד, יו; יו, ג; ל, יז; לב, ז, שאנו עסוקים בהם להלן בפנים. וח' עוד דברי במאמרי ב J.Q.R., שם, עמ' 128 ואילך.

בחרוז זה כדי ליחס לב"ס את השימוש של י ו ת ר [1]) כמלת התואר של דרגת היתרון.

יג, יו מין כל בשר אצלו ואל מינו יחובר אדם
יז מה יחובר זאב אל כבש כך רשע לצדיק
וכן עשיר אל איש נאצל

כל הפסקה הזאת מדברת על ההבדל היסודי שבין העשיר והעני, כאילו הם שני מינים שונים ומתנגדים מטבעם כמו הזאב והכבש. לפי"ז יש ביווני ובסורי רק שתי שורות, שורה א ושורה ב. אבל אי אפשר ששורה ב היא מקורית, מפני שהיא מדברת על רשע וצדיק, בעוד שכל הפסקה עוסקת רק בעשיר ועני. אולם שורה ג בעברי היא משובשת, וצריך לגרוס: וכן עשיר אל רש, כמו בפסוק הבא: "שלום עשיר אל רש". א י ש הוא שיבוש של ר ש, נ א צ ל הוא כנראה כפל של טעות מן א צ ל ו, פי"ו. ובכן אי אפשר ליחס כאן לב"ס את השימוש המשני של כן.

יד, יו תן לאח ותין ופנק נפשך כי אין בשאול לבקש תענוג
וכל דבר שיפה לעשות לפני אלהים עשה

בשורה א ו ת י ן הוא כפל (בכתיב מלא) של ת ן. ביווני נמצא רק שורה א ושורה ב. בסורי רק שורה א ושורה ג. ברור ששורה ב היא מקורית, אבל היא נשמטה בנוסחות ידועות, ביניהן הנוסחה העברית של הסורי, מפני שאפשר לפרשה ככפירה בעולם הבא, ובמקום שורה ב כתבו שורה ג, שבאה להחליש ולפרש שורה א, שבבקשת תענוגי עולם הזה צריך האדם לעשות רק את הטוב בעיני יי, כלי להתענג רק במותר; השוה קהלת יא, ט. ובנוסחה של הקטעים השלימו והכניסו גם שורה ב גם שורה ג, אבל ברור שאי אפשר מכאן ליחס לב"ס את השימוש המאוחר ש י פ ה, שנמצא בשורה ג.

יו, ג כי טוב אחד עושה רצון מאלף
ומות עירי ממי שהיו לו בנים רבים . לה מאחרית זדון

בפסוק זה בא הטעם לאזהרה הקודמת שלא לשמוח בריבוי הבנים אם הם רשעים. תמור . ל ה [2]) אולי צריך לגרוס ב ע ו ל ה. אולם שורות החרוז אינן שקולות, והן ארוכות יותר מן המידה הרגילה אצל ב"ס. הסורי גורס כמו העברי, אלא שהוא משמיט "ומאחרית זדון". היווני גורס רק

כי טוב אחד מאלף ומות עירי מאחרית זדון

א ח ר י ת פירושו בנים, כמו תהלים קט, יג; דניאל יא, ד. ברור שהגרסה המקורית היא כמו ביווני. "עושה רצון" (ה' אבות ה, כ, ועוד) הוא פירוש ל"אחד",

1) י ת ר בשורה א הוא כנראה כתיב חסר של י ו ת ר.
2) תיקון זה הוא מסופק, כי בכ"י יש מקום רק לאות אחת לפני ל ה.

כל· בן אחד עושה רצונו של יי. "ממי שהיו לו בנים רבים ·להי. הוא כפל של פירוש ל"מאחרית זדון", כל· ש א ח ר י ת אין פירושו ס ו ף אלא ב נ י ם· בנוסחה העברית של הסורי ניתן הניסוח המאוחר של שורה ג לבדו· ובנוסחה של הקטעים נכנסו נם הגרסה המקורית גם הניסוח המאוחר· שנתחברו יחד על ידי ו החיבור· גם כאן אי אפשר ליחס לב"ס את השימוש המשני המאוחר של "מי שהיו לו".

יו· יח יי הקשה את לב פרעה אשר לא ידעו
שמעשיו מגולין תחת השמים

פסוק זה לא נמצא ביווני של הנכד, אלא בריביזיה של היווני ובסורי· שגורסים בשורה ג: "שיגלו מעשיו תחת השמים". אין ספק שכל הפסוק הזה הוא תוספת, כמו הפסוק שלפניו ושלאחריו· ובכן אין ליחס לב"ס את הביטוי המשני "שמעשיו מגולין", או "שיגלו מעשיו".

ל· יז טוב למות מחיי שוא ונוחת עולם מכאב נאמן
טוב למות מחיים רעים ולירד שאול מכאב עומד

ברור ששני החרוזים אינם אלא כפל של פתגם אחד· היווני מתאים לחרוז הראשון, והסורי לחרוז השני. "ולירד שאול" הוא פירוש של "ונוחת (=ומנוחת) עולם", כאילו ו נ ו ח ת הוא מן נ ח ת הארמי שפירושו הוא י ר ד· שורה זו היא בודאי מאוחרת· ולפיכך אי אפשר ליחס לב"ס את השימוש של המקור המשני ל י ר ד· תמור ל ר ד ת·

לב, ז כרביד זהב ובו נפך וספיר כך נאים דברים יפים על משתה היין
מלואות פז וחותם ברקת קול מזמור על נועם תירוש

גם כאן יש לנו פתגם כפול· היווני מתאים לחרוז השני· והסורי לחרוז הראשון, אלא שבו חסר נ א י ם· ברור שהחרוז הראשון הוא ניסוח מאוחר, ושורה ב שלו המסוגננת במשנית אינה של ב"ס.

מן דוגמות אלו, שאפשר להוסיף עליהן כהנה וכהנה, יווכח הקורא שאי אפשר להשתמש בקטעים של הגניזה לצרכי חקירה לשונית· אלא אם ננקה אותם מקודם מן הכפילות והשיבושים שנכנסו לתוכם· עד שנשיג· עד כמה שאפשר לנו הדבר· את צורתו המקורית של הספר כפי שיצא מתחת ידי ב"ס בעצמו· נוסחה מנוקה ומתוקנת כזו ניסיתי ליתן במהדורה העממית של הספר שהוצאתי על ידי הוצאת "דרום", בירושלים שנת תרצ"ג· את הטעמים לכל התיקונים שבמהדורה זו פרטתי במילואם במהדורה הגדולה של הספר· שהדפסתו נפסקה באמצע לפני שש שנים· כשפרץ המשבר בשוק הספר העברי· ושלא נתחדשה עד היום מחוסר אמצעים כספיים· על נוסחה מתוקנת זו שבספרי הריני מבסס את הפרקים הבאים על לשונו של ב"ס·

II.

הלשון היא בבואה נאמנה לחיי הנפש והתרבות. הדורות שב"ס חי ופעל בהם היו לא רק זמן של מעבר מן צורה לשונית אחת, המקראית, לצורה לשונית חדשה, המשנית, אלא גם זמן של מעבר מן תקופה תרבותית ישנה, התרבות המקראית, לתקופה תרבותית חדשה, התרבות המשנית והתנאית. גדולי הדור שבימי ב"ס, שמעון הצדיק ותלמידו אנטיגנוס, היו מבשרי התקופה החדשה גם בלשונם גם במהלך מחשבותיהם. בפתגמיהם שנשתמרו לנו (אבות א, ב, ג) אנו שומעים כבר לא רק את הלשון המשנית אלא גם את השקפת החיים של התנאים והאמוראים. ברם ב"ס, אעפ"י שהיה צעיר מן החכמים הללו, עדיין הביט על עצמו (כמו, לפי הנראה, גם מחברו של דניאל העברי הצעיר מב"ס) כעל בן דורה של התקופה הישנה. גם בלשונו הספרותית גם במהלך רעיונותיו מתאמץ ב"ס לילך בדרכי סופרי המקרא, אעפ"י שלא תמיד הוא מצליח במאמציו אלו. הוא רואה ומרגיש שעולם חדש הולך ומתהווה סביבותיו, אבל עדיין הוא מחזיק בכל כוחו בישן, וכך הוא אומר:

גם אני אחרון שקדתי — וכמו עולל אחרי בוצרים
בברכת אל גם אני קדמתי — וכבוצר מלאתי יקב
ראו כי לא לי לבדי עמלתי — כי לכל מבקשי מוסר (לג, יח–כ).

תורתו נובעת וזורמת מתוך סופרי המקרא, ולפיכך צריכה לשונו להיות לשון סופרי המקרא;

גם אני כנחל מנהר — וכאמת מים יצאתי אל גן
אמרתי אשקה גני — וארוה ערוגתי
והנה היה לי הנחל לנהר — ונהרי היה לים (כד, לא–לג).

אבל גם את תורתו גם את לשונו רכש לו ב"ס בהתאמצות מיוחדת על ידי לימוד ושקידה על ספרי המקרא, כמו שמעיד עליו נכדו בהקדמתו לתרגום היווני: "נתן ישוע אבי הזקן את נפשו עד מאד למקרא התורה והנביאים והספרים האחרים של האבות. וכשקנה לו בהם מדה הגונה, נמשך אף הוא לכתב דבר מה הנוגע למוסר וחכמה, כדי שאוהבי תורה ישקדו אף על אלו, ויוסיפו עוד יותר חיים לפי התורה". ברם אין אדם יכול לעקור את עצמו לגמרי מתוך סביבתו וזמנו, ואף בן סירא למרות מאמציו נשאר בן לדורו ולתקופתו החדשה, וכך גם לשונו היא מקראית בדקדוקה ובצורתה, אבל נגד רצונו לא היה יכול להתגבר על דרכי הלשון החדשים של זמנו וסביבתו, ואנו מוצאים בספרו הרבה חידושים ושימושים, ביחוד באגרנות ובסגנון, ששייכים ללשון החדשה שהלכה ונתפתחה בסביבתו זה דורות אחדים.

נתחיל את חקירתנו בלשונו של ב"ס מן הדקדוק.

1.

ה כ י נ ו י י ם.

בין כינויי הגוף אנו מוצאים אצל ב"ס את הצורה א נ ו, ח, ז[1]. זוהי יצירה עממית מן אני על פי ההיקש של צורת הריבוי של הכינויים הסופיים: ק ט ל נ י – ק ט ל נ ו, מ מ נ י – מ מ נ ו[2]), ועוד. היא נמצאת במקרא פעם אחת בכתיב, ירמיה מב, ו, אבל היא הקבועה במשנית. בודאי היתה צורה זו רגילה בדיבור בימיו של ב"ס, ואפשר שהוא כתב באמת א נ ו. אבל אפשר גם כן שהוא כתב א נ ח נ ו. ומעתיק שינה ל־א נ ו.

צורה משנית אחרת אנו מוצאים אצלו בכינוי הרמז א י ל ו (בכ"י: אילו ואילו), נא, נא, תמור א ל ה. גם זוהי יצירה עממית שהחליפה את הסגול לשורוק, כדי להדגיש את משמע הריבוי של הכינוי. אולם לעומת פעם אחת א י ל ו, אנו מוצאים באותו כ"י חמש עשרה פעמים א ל ה, כמו לב, יד; לז, כא, ועוד. וכך יו, ו בכ"י אחר, ולפיכך אפשר שצורה א י ל ו היא לא של ב"ס אלא של מעתיק.

כינוי הצירוף הוא אצל ב"ס גם א ש ר גם שֶׁ־, אבל א ש ר מרובה יותר. לעומת 15 פעמים שֶׁ (ומהם כמה מסופקות), יש בקטעים 40 פעמים א ש ר, מהם גם כ א ש ר, לו, ג. ד; מד, יא, יו, ועוד; ב א ש ר, לו, כז; ע ד א ש ר, מז, לו; מח, א, יט. הדוגמות של שֶׁ־ הן: שזה נובל, יד. יט; שלא יבקש, שלא ימרוד. לג, כט, ל. ובחיבור עם כינוי סתמי: מי שיש לו, ל, כא; במה שהורשית, ג. כ (ממש כמו במשנית)[3]; ועם ל היחס: אל תתן שלך לאחר, לג, כד[4]. מקומות אחרים הם כנראה לא ב"ס אלא של מעתיק, כמו: שיפה, יד, יו; מי שהיו לו, יו, ג; שמעשיו, יו, יח, שהבאנו למעלה. ועוד ל, יב, בכ"י:

כפתן עלחי תפגע — רציץ מתניו שעודנו נער
כיף ראשו בנערותו — ובקע מתניו כשהוא קטן

שני החרוזים הם כפל של פתגם אחד. שורה א של חרוז א היא משובשת, אבל חרוז זה מתאים ליווני, בעוד שחרוז ב מתאים לסורי. ברם ספק הוא אם שני התרגומים גרסו שֶׁ בשורה ב. לא, יה, בפנים הכ"י; ובכל ששנאת, אבל בגליון: וכל אשר שנאת. שם פי"ו ג־ד:

דע שרעך כמוך — ואכל כאיש דבר ששם לפניך

שורה א היא כפל מן פי"ה: דעֵה רעך כנפשך. שורה ב מתאימה ליווני ולסורי,

1) הציונים הם עד כמה שאפשר על פי מחדורתי „חכמת בן סירא" חנ"ל.
2) ע' בספרי Grammar of Mishnaic Hebrew, § 72; דקדוק לשון המשנה, § 77.
3) וכן קהלת א, ט; ג, יח, כב, ועוד.
4) אם שלך, יג, ו, בכ"י, הוא בודאי שיבוש מן: אם יש לך, כמו ביווני ובסורי.

אבל בכל זאת אין ספק בעיני שהיא אינה מקורית. הגרסה בגליון הכ"י היא: אכל כאיש נכח. פי"ו גורס: הסב כאיש אשר נבחר. ולפי זה משער אני שהגרסה המקורית היתה: אכל אשר נכחך. הסב אכל, כאיש הוא כפל משובש מן אשר, נבחר (נכח)=נכחך. ובכן קרוב לודאי שהשימוש של שֶׁ במקומות אלו אינו של ב"ס. — ובאחרונה, לז, ג, בכ"י ב: היו רע שאמר מדוע כן נוצרתי, אבל בכ"י ד: הוי רע יאמר מדוע נוצרתי. ברם גם שאמר גם יאמר הוא מיותר, ונכנס לכאן מן פ"א, וצריך לגרוס: הוי רע מדוע נוצרת.

אנו רואים שבשימוש של אשר, ש, אחז ב"ס בדרכי המקראית הקלאסית, היינו אשר הוא אצלו השימוש הרגיל, שֶׁ השימוש הנדיר. וכך גם אצל מחברי הספרים המאוחרים דברי הימים, אסתר ודניאל, שהשתדלו לחקות בזה את הקדמונים, בניגוד למחברי קהלת ושיר השירים, שאצלם ש הוא הרגיל.

ועוד פרט אחד בשימוש של כינוי הצירוף אנו מוצאים אצלו שהוא לקוח מן המקראית הקלאסית, היינו השמטת הכינוי בהרבה מקומות, כמו בשירה המקראית[1], למשל: עד עת ימלא לבו בי, ד, יט; ואם תחוללך (ה' ישעיה נא, ב), ז, כח; ח, ב; יא, כא, ועוד הרבה.

החיבור איזה נמצא אצלו בשימוש של כינוי שאלה פשוטה: באיזה דרך תבקשנו?, לג, לו, כמו במשנית. וכך כבר מל"ב ג, יח; קהלת ב, ג, ועוד. הקבל ירמיה ו, יו; שמ"א ט, יח (=איה?)[2].

כבר הזכרתי למעלה את השימוש הסתמי של כינויי השאלה מִי שֶׁ, מַה שֶׁה (ל, כא; נ, ב), וכך: ומי חכם בו תדבק, ראה מי יבין ושחרחרו, ו, לד, לו (=מי שהוא). באופן קצת אחר: ותקות מה (מה שהיא, קצת) יו, כב. ה': דבר מה, במדבר כג, ג. אנו מוצאים אצל ב"ס גם את השימוש של מה כמלת השאלה במשמע שלילי, כמו למה?:

כבד ממך מה תשא ואל עשיר ממך מה תתחבר

יג, ב, ג, כ, כא; מא, ו, ה' איוב לא, א: ומה אתבונן; שה"ש ח, ד.

מן השימוש של הכינויים הסופיים בפעלים יש להזכיר שהפעל יצא בא עם כינוי סופי, כאילו הוא פעל יוצא: ומשל בינה אל יצאך, ו, לה, =יצא ממך; ה' ירמיה י, כ: בני יצאוני. במקומות אחרים במקרא בא פעל זה עם מפועל ישר רק בשם המקום, כמו: כצאתי את העיר, שמות ט, כט. במשנית אנו מוצאים את הפעל יצא עם מפועל ישר גם בדיבורים אחרים, כמו: יצא ידי חובתו, צא ממנו (=נַקֵּה ממנו)[3].

1) למשל איוב ג, ג, ועוד הרבה מאד. במשנית נדירה מאד השמטת כינוי הצירוף, כמו: יש בו דרכים שוה (= ששות) לחיה, ביכורים ב, ח; אין זו דרך מוציאתו (= שמוציאתו) מידי עבירה, יבמות יח, ו. ח' דקדוק לשון המשנה, § 425.

2) דקדוק לשון המשנה, § 94.

3) ח' דקדוק לשון המשנה, § 379.

בשלושה מקומות משתמש ב"ס בכינוי סופי להביע את המפועל של יחס החוזר במשמע את עצמך:

אל תרשיעך בעדת שער ואל תפילך בקהלה

אל תחשיבך במתי עם

ז, ז, יו. שימוש זה לא נמצא לא במקראית ולא במשנית, אבל השוה במשנית את השימוש של כינוי סופי של הקונה להביע את משמע החזרה, כמו: אבדתו (=אבדת עצמו) ואבדת אביו, בבא מציעא ב, יא; האשה כותבת את גיטה (=גט של עצמה), גיטין ב, ה [1].

ה ש מ ו ת.

על השמות החדשים של ב"ס נדבר להלן בפרק על האגרנות. כאן יש להזכיר רק שיצירת השמות החדשים היא על פי רוב בצורות הרגילות בעברית המאוחרת של המקראית והמשנית. כך בצורת קְטִילָה (שם הפעולה מבנין הקל): זהירה (זריחה), מג, ו; נעימה, מה, יב; ישיבה (בית מדרש?), נא, ז, צורת קְטוּל (שם הפעולה מהבנין הכבד): יְסוּר, לג, לא; מ, לה; לְמוּד, נא, נו; נְאוּץ, מא, כה; ניסוי, לג, א; מד, כה; סְפוּק, לא, יה; עְדוּן, לא, לד. צורת קְטָלוֹן: נסיון, יג, יה; עברון, ז, יו; קצפון, ל, כו, כז. עם ת תחילית: תחרה, לא, לו; מ, ו; תחליף, מד, כ; תפקיד, מב, ח; תמחוי, מב, ד; תועלה כ, כט (מא, יד); תשלומת, יב, ב, ועוד. צורת קטלן: גבהן: ד, לא. קטלות: מרדות, לג, כה; תמחות, מב, ד.

מן צורות הריבוי של השמות יש להזכיר אֵש—אֶשׁוֹת, מה, ג (ה' יומא כא ע"ב: שש אשות הן); זְנֵי, מט, יא (דהי"ב יז, יד); חֶבֶל—חֲבָלוֹת, ו, כד, כט; מחקרות, מד, ה (הקבל תהלים צה, ד): עשתונים, נ, כב (הקבל תהלים קמו, ד); תַּם—תַּמִּים, לט, לב (מן תמם, בשמות כו, כד; לו, כט, הוא מן תאם—תאומים, כמו שגורסים שם השומרוני והשבעים). ובאחרונה, הנסמך של שֵׁנָה (שינה) הוא שֵׁינַת [2] ולא שְׁנַת (ירמיה נא, לט. ה' סוכה כו ע"א: שינת ארעי, שינת קבע).

ה פ ע ל י ם.

נטיית הפעלים היא אצל ב"ס כמו במקראית, אבל יש אצלו הרבה צורות שאינן במקראית.

ה ב נ י ן ה ק ל. פָּעַל: חשתה, לה, יו, כנראה מן חוש על דרך פעלי ל"ה, השוה במשנית: באתה, תמור: באה.

נאתה, יה, ט, מן נאה. צפתהו, יא, יה. ציווי: הָדַר, ז, לב; חָפַץ, ו, לה; פָּחַד, ז, לא; מא, יו; פָּטַר, לב, יב; פָּרַע, לח, כב; דְּעֵה, לא, יה (משלי כד, יד);

1) דקדוק לשון המשנה, § 97.

2) ורחוק לומר שזהו כתיב מלא עם י לסמן שוא נע, כמו שנמצא לפעמים בכתיב הירושלמי.

כוף[1], ל, יב; הֶגֶה, ו, לז; נֶהֱה, לח, יו; רֶעֶה, לח, א; שְׁגֶה, לו, ה (מל'א יט, לד); נס, לז, לב; פֶּת, ל, כו, עתיד מקוצר: תִּזֶּר, לז, לד; תִּחַר, יא, י; תִּישֶׁן (מן שנה), ח, ז, נפעל: נאנסתה, לא, כו; נסכתו, יג, כז; נכרה, נ, ג; נשתה, לא, לד; תִּינָץ (=תנצה), ח, ד.

הבנין הכבד. פיעל: ניבע, נ, מ; יאננה, יה, יג; תביישׁ, ת, ז; יַחֲיֵב, יא, כ. ציווי: חבב, ז, כב. פֻּיַּג, ל, כו. פֻּעַל: מרובה אצל ב"ס יותר מבספרי המקרא המאוחרים[2]: דֻּבַּר, לו, יד; חֻזַק, נ, ב; נְפֻחָה, נא, ח (איוב כ, כו); יְאֻכָּל, לו, ח; יְחוּבַּר, יג, יט, כ; יכוסה, יב, ח; מכוער, יא, ב; יג, כח; מגולין, ז, יח; ואולי גם: ישונא, ט, כג. הִתְפַּעֵל הוא רגיל מאד. הצורות החדשות הן: תתאחר, ז, לח; יא, יג; יתאנח, יב, יה, ועוד; יתנדה, ו, י; יתנוה, יג, ד; תתמרר, לח, י; התעסק מא, כז; התירא, יב, יב; מתפחז, ד, לב; יתעל, ל, יד; תתקצר, ז, יא; תתקרב, יג, יג; מא, כו; השתנות, מג, ט; השתעות, מד, י; תסתויד (מן סוד), מב, יח; תסתיידּ, ח, כב; ט, יט; התלבשו, נ, יג. פִּלֶּפֶל: טממם, י, יו; קעקע שם; מדוכדך, ד, ב. התפלפל; יתבעבע, יד, ד; יתכלכל, יב, יח.

הבנין הגורם. הפעיל: הנעים, מז, יג; הסערתה, מז, כג; העריבו, נ, כז; הפחיז, ח, ג; תדאיב, ד, א; תַּקְנֶה ט, ב; יַקְרִים, מג, לד; מזיד, ג, יד; הַאֲהֵב, ד, ו; כ, יד; הָזֵיב, לח, יו; הָבֵר, שם; הָמֵר, הָתֵם, לח, יח; הכאף (הָכֵף), ד, ו; השפל, ז, יז. הָפעל: הורשית, ג, כ; השחתו, ט; מוסתר, כב, ט; מושאל, מו, כח; מורם, מז, ב. בינוני הָפעל מן יפה נמצא בצורה מופין, עם ה ממעל לשורה: מהופין, יג, כה, עם שמירה זו של ה הבנין השוה: מהקצעות, יחזקאל מו, כב; יהוסף, יהודה, וכדומה.

נאמנותו של ב"ס לסגנון המקראי מוכחת ביחוד על ידי השימוש המרובה אצלו בפעלי ההיפוך[3]. עתיד מהופך לעבר נמצא אצלו עשרות פעמים, י, יד, יה, ועוד הרבה; ביחוד בפרקים ההיסטוריים מן מד ואילך. רק לעתים רחוקות אנו מוצאים אצלו עבר פשוט עם ו החיבור תמור עתיד מהופך, כמו י, יז; לג, ח, יא, יב; לט, מג; מז, לז (בהשפעת מל"א יד, יו!). פחות רגיל אצלו (כמו גם במקרא) הוא עבר מהופך לעתיד: ד, יו, יט, כ, ועוד. ברם יש הרבה מקומות שבא בהם עתיד פשוט עם ו החיבור, תמור עבר מהופך, כמו ג, יו; ד, ז, י, ועוד.

תכונה קלאסית אחרת בסגנונו של ב"ס בנוגע לפעלים היא השימוש במקור. כידוע השימוש במקור המוחלט ובמקור הנטוי הולך ומתמעט בספרים המאוחרים של המקרא, ונעלם לגמרי מן המשנית[4]. אבל אצל ב"ס אנו מוצאים

---

1) כך לפי הסורי. בכ"י בטעות כ י ף, שיש טנקדים בַּיִף!

2) ח' דקדוק לשון המשנה § 215.

3) שם § 215.

4) שם § 242.

הרבה דוגמות משימושים אלו. מקור מוחלט; גדוע יגדע, לה׳ כא; גוע יגועו, רקוב ירקבו, יד, יח, לא; רעש ירעשו, יו, יט; שוב אשוב, ד, כ. המקור הנטוי הוא רגיל אצלו מאד. וכך בא המקור עם אותיות היחס: מהביטך, לג, כה; בצותו, לט, מב; באכפם, מו, ז, ועוד. המקור משמש כמו סומך: מיום צאתו עד יום שובו, מ׳ ב; ובעת מוטו, ג, כט. וכמו נסמך: כשבות מת, צאת נפשו, לח, כה; הכות מתנים, מב, ו. כמו במקראית ובמשנית כך גם אצלו רגיל מאד המקור עם ל, ולפעמים יש למקור זה משמע של צורך והכרח, כמו: כלי יוצר לבער כבשן (=עומד להתבער בכבשן), כז, ה (ז, כב). השוה: לסגר, יהושע ב, ה. ביחוד עם אין: אין לבזות דל משכיל, י, כד; אין לבקש תענוג, יד, יז; מ׳ לד; השוה: אין לבוא, אסתר ד, ב.

מלות היחס.

שימוש מלות היחס אצל ב״ס דומה בכלל לשימושם בספרי המקרא, אבל יש בו פרטים שנוטים במקצת מן השימוש במקראית הקלאסית, ושמתקרבים לשימוש במשנית[1]. נסקור כאן את השימושים הראויים לתשומת לב.

ב. להורות על הסבה: צועק מר רוח בכאב נפשו, ד, ה; יא, ב, כד. על האמצעי והכלי: בכחך ענה רעך, ט, יט (קהלת ט, י); יב, ו.

אל. כמו על: ואל נפשך אל תבוש, ד, כב; ובראשו יניע אליך, יג, י (הקבל איוב יו, ד; ישעיה לז, ה. כמו ל: כן חבר אל איש זדון, יב, יז; יג, א (קהלת ט, ד, קרי); ד, כז; מה שלום צבוע אל כלב, יג, כא.

ל. להורות על המפועל: כאכפם לו אויביו מסביב, מו, ז. כמו ב: האמן ליי׳, יא, כד (הקבל יב, י, כמו בראשית יה, ו; מה, כו); ואל תִּפָּשל למכשוליך, ד, כד. להביע את יחס הקנין, כמו שֶׁל: מרחם תהום לאמי (תואר לקבר, השוה מ, ב), נא, ח. אחרי עד להדגשה: מיושב כסא לגבה ועד ליושב עפר ואפר, מ, ד. שימוש זה נמצא רק בס׳ דה״י ועזרא: עד לשמים דהי״ב כח, ט; עזרא ט, ו, ועוד.

מ. להורות על האמצעי אחרי פעל סביל: וְתֵאָהב מנותן מתנות[2], ג, יו; ז, לז; י, ז. במשמע של יתרון: אל תתאחר מבוכים, כל׳ מלהיות בין הבוכים על מת, ז, לו. במובן חלקי: מהם ברך והרמם ומהם הקדיש, לג, יא, ח; מד, י. כמו מ דומה השימוש של מאת. כך להורות על האמצעי והגורם: מאת אל יחכם רופא, לה, ב.

על. במשמע של בשביל: על רשע נבראה רעה, מ, יג; ה, יז; ועל מוסר תשא שכל (כל׳ בשביל דרך ארץ שלך תשא חן, משלי ג, ד). לב, ג. כמו ל: מה עתה יהי עלי, יא, כח; אל תשא פנים על נפשך, ד, כד. אבל: לא ישא פנים על דל, לה, יג=נגד, לרעת הדל. במשמע של לְפִי: חוקרי מזמור על חוק,

1) דקדוק לשון המשנה, §§ 301—307.
2) הוא יו; ה׳ בפסוקים הבאים.

מד, ז, כל' לפי חוקי המקצב והריתמוס של השירים, וכך: והכלמו על משפטי, מא, יח; על עבודת עץ יהי פרי, כז, ו (ו, כב), וכמו מן, יותר[1]: אין עשר על שר עצם ואין טובה על טוב לבב, ל, יז, ולהציע את המפועל: ועל יש לה אל תחמד, כה, כד, ולהורות על הסבה, כמו על ידי: אל תזר על כל תענוג ואל תשפך על כל מטעמים, לז, לד (ע"ש בפירושי), ובמשמע של בנוגע ל־: טוב על לחם (= נדיב), רע על לחם (= קמצן), לא, כח, כט; מא, כ ואילך,

על ידי, כמו אל, לשם: אם תפרו על ידי אסון ואם תולידו לאנחה, מא, יב, על פי, כמו על ידי: ורע העוני על פי זדון, יג, כט,

עם, במובן של אצל, ל־: צרך לו עמך, יג, ז; ופנים הפוכות עם איש כסיל, לא, כד, במובן זמני: והנחם עם צאת נפשו, לה, כה; עם שאתו כפים יגילו, מ, יז, ה' תהלים עב, ה: ייראוך עם שמש; עזרא א, יא, ובמשנית: עם חשכה[2].

כ, לפעמים להשוות את היחיד לסוג מקיף, שהוא אחד מהסוג, באופן שההשוואה היא באמת מיותרת, כמו: ואם הלוית כמאבד, ואם ערבת כמשלם (הנך שייך לסוג של המאבדים, המשלמים, כל' אתה מאבד, משלם), ח, יה, יו, שימוש זה נמצא גם במקראית, כמו נחמיה ז, ב: כי הוא כאיש אמת = איש אמת, ועוד, המדקדקים קראו לה כ האמיתות"[3], והיא רגילה במשנית: כסבור, כמדומה, כחס על הנר, שבת ב, ה.

יש שב"ס משמיט את אות היחס, כמו: לבער כבשן (= בכבשן), כז, ה; ויחסום הרים מקוה (= בהרים), מח, כג: הרף ידיו (= מידיו), לג, כט; מיושב כסא (= על כסא), ליושב עפר ואפר, מ, ד; הנלקח בסערה מעלה (= למעלה), מח ט; וגם הוא נלקח פנים (= אל הפנים), מט, כ. ומכאן אולי: עבור = בעבור, ג, ז.

ובאחרונה יש להעיר בנוגע לדקדוקו של ב"ס, שלפעמים אנו מוצאים אצלו קצת זרות בנוגע להלכות ההתאמה של המין והמספר, כמו: ודמיונות רעות מתעות, ג, כב, כאילו דמיונות הוא נקבה. ואוהב טובות ינהג בהם, ג, כג, תמור בהן; עם מנגנות אל תתמיד (?) פן ישרפך בפיפיתם, ט, ד. תמור: תשרפנה, בפיפיותן; תמצא מנוחתה ונהפך לך לתענוג, ו, כח, תמור: ונהפכה; חכמה טמונה ואוצר מוסתר מה תועלה בשתיהם, כ, כט, תמור: בשניהם; תהי עצמותם, מו, כא. אבל זרויות כאלו רגילות מאד גם במקראית. וכך חכמות למדה, ד, יא; השוה

1) נמצא במשנית, כמו: והאולם עודף עליו, מדות ד, ז, ועוד. ח' דקדוק לשון המשנה, § 360.

2) ח' דקדוק לשון המשנה, § 307.

3) ח' ריב"ג, ספר הרקמה (הוצאת גולדברג), עמ' 29; רד"ק, מכלול (הוצאת ריזנברג) מה ע"א; דקדוק לשון המשנה § 296.

משלי ט, א: חכמות בנתה. כי המוסר כשמה כן הוא[1]) ולא לרבים היא נכוחה.[2]) ו, כב. אבל גם במקראית נמצא מוסר בלשון נקבה: החזק במוסר ... נצרה כי היא חייך, משלי ד, יג. וכך נמצא אצלו פנים בלשון נקבה: פנים הפוכות, לא, כד. וכן במשנית: פנים חדשות, כתובות ז ע"ב, ועוד.

(עוד יבוא)

---

1) ק' ה י א. במהדורתי הנ"ל ניקדתי כשמה, כמו זכר, אבל יותר טוב לפרש כנקבה: כשמָה.

2) ואין צורך לפרש שהכוונה על החכמה, או לתקן נ צ ר ה ו.

שמואל קרויס

באור מלת „קרפיף" וענינה.

המלה והמושג ששמתי לנושא מאמרי נזכרו הרבה במשנה ובתלמוד, ועל הרוב בקשר משולש כעין זה: „גגו חצרו וקרפיפו" (הכנוי מוסב אל בעל הבית), רק פעם אחת נתרחב הקשר במלת „רחוב" [1]) בלשון זה: „בירה, אין לי אלא בירה, מנין לרבות גגה חצרה וקרפיפה ורחובה" (ספרי דברים רס"ט עמ' קכ"ב: הוצ' פרידמן, והכנוי מוסב כאן אל בעלת הבית), אמנם במקומות המקבילים (בריי' כ' נטין ע"ז. ב"מ נ"ו:[2]) „השילוש" נשאר במקומו ולא נתרחב החוט. מה שמאחד את שלשת האלה הוא שכלם סביב לבית הדירה, ובכל זאת אין בהם דירה ממש; ועל זה שהם עוד ברשות בעל הבית (או בעלת הבית) עד לנו הדרש (בספרי שם) „מה ירה מיוחדת שהיא רשותה, כך כל דבר שהיא רשותה".

זאת אומרת שהקרפיף קנין היחיד הוא, ונשארה לו תכונה זו ברוב המקומות [3]), וביחוד נציין מקום אחד (ירוש' קדושין ריש פרק שני, ס"ב ע"א) „חד בר נש אפקיד גרבוי גבי קרפיפא [4]) דחבריה" וכו', שבפירוש נקרא שם בעליו עליו. ואת שהוא של בעל הבית מוטעם לענין הלכה במאמר נודע שנמסר בשם רבי יהודה בר אילעי (ברכות ל"ה. גטין פ"א.) „בוא וראה וכו' דורות האחרונים מכנסין פירותיהן דרך גגות ודרך קרפיפות, כדי לפוטרן מן המעשר", ומובא עליו „אין הטבל [5]) מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית" וכו', חדי שהכנסה דרך הקרפיף תלויה בדעת בעל הבית, והקרפיף הוא שלו כמו גגו וחצרו; וככל זאת יש אמנם על יד המאמר הזה גם מעין ראיה להיפך, דהיינו הכוון בזה דרך גגות ודרך קרפיפות של ה ע י ר, ובעל הבית עושה בע ר מ ה, שאינו מכנים תבואתו דרך שער ביתו היא, אלא שלא כרגיל דרך גגות וקרפיפות המקיפים את ה ע י ר.

---

1) רחוב=רחבה, עי' מאמרי ביאהרבוך ד' יוד' ליט' גולש' י"ז (1925) 195-240 ושם 241-314.

2) תיכף בצדו שם ושם נאמר הדרש גם לענין „ידוי הכתוב בגנב, שמות כ"ב, ג'.

3) לעף וקליין (עי' להלן) תופסים אותו אך ורק במובן זה.

4) כנראה הוא המקום היחידי שבא בו „קרפיפא" במשקל ארמי; וברשימת המקומות אצל לעף (עי' להלן) יש בזה קצת טעות.

5) עי' מאמרי בזה ולכל הענין בס' היובל לכבוד שוואַרץ (ווינא 1917).

וזהו דוקא מה שעושה את ענין קרפיף כטעם לפרובליטת: מצאנוהו קנין יחיד, ועכשיו עלינו להראות שיש בינו ובין תכנית העיר קשר אמיץ. על זה שחקרפיף שייך בטרה טרובה גם אל העיר ואותה הוא משלים ומגדיר, מלמדת אותנו המשנה בכמה פנים. אמרו לענין עירוב (תוס' עירובין י' ט' עמ' 145 הוצ' צוקרמ') „המודד מודד חוץ לקרפיפה של עיר" (מכאן ואילך גם במשנה שם ה' ב') „כל עירות נתנו קרפיף" (במשנה „נותנין קרפף לעיר", בתוצ' לו „קרפף נותנין לעיר"), דברי ר' מאיר; וחכמים אומרים לא אמרו קרפף [6]) אלא בין שתי עירות' וכו', ולפיכך לדעתי נעלה הוא מעל כל ספק שהקרפיף יחם לו אל העיר ויחם לו אל הבתים אשר מעבר לחומת העיר פנימה [7]), ותיכף בצדו מוזכר (בתוס' שם) „היו שלשה מגדלין" וכו', ומי לא יכיר ויודה שגם זה מתכונת העיר הוא, שהרי לא כל בעל בית פשוט בונה מגדלין לחצרו, וכענין שנזכר (בתוס' שם מקודם), יכול אני שיהו עולין מטבריא לצפורי ומצור לצידון מפני מערות ומגדלות שביניהן", שכודאי באנו בזה על אם הדרך ובאנו לרשות הרבים, מהלאה לרשותו של בעל הבית הפשוט.

האיך נביא לידי פשרה את הקרפיף שניתן בידו של בעל הבית עם הקרפיף ששייך אל תכונת העיר? חושבני שאין בזה שום קושי, וחויתי דעתי בו זה שנים (קדמוניות א' 415) בטלין אלה: „הרבה פעמים יוגבל אויר (=area) החצר וכל אחוזת הבית ע"י חומת העיר (וכענין שנאמר ברחב הזונה „כי ביתה בקיר החומה וכחמה היא יושבת" יהושע ב' ט"ו, וזה מסביר לנו גם אופן הבניה בנחמיה ס' ג') ועיר בשייכות זו לאו דוקא [8]), כי לפי מצב חיסים הראשונים גם הכפרים הצטיינו בהיקף חומה לשם שמירה (עיין כרך א' דף 61), אלא שלהיקף זה לא יקרא חומה אלא קרפיף שמו ... ויש כיוצא בו גם בשפת הנהרות (עוד יוסבר למטה) ... ממציא אותו הטבע בתור סלעים וגבות ארמה, אשר באויר המוקף מהם יבנו אל תוכו כל אותן החצרות אשר על הסדר אך מעטות מספר היו, אף שחדיורים שלהם רבו וכן רבו ... וקרפיף זה היינו גבולה של החצר מסביב, והוא מתרחב הן קצת והן יותר, וממציא להחצר לא רק שמירה מעולה אלא גם רווח פנוי ... למשל לקושש עצים ועשבים [9]) ולמרעה הבהמה ... על פי הדברים האלה לא רק מוכן

6) בתוספתא נכתב תמיד „קרפיף", וכן הוא נחוג בתלמוד וביתר מקורות, אבל במשנה (לפני הוצ' חורב) נכתב בכל הבבא „קרפף", וכן במשנה שבירושלמי (דפוס ויניציא), ומוכח, שהפ"א צריך לנקדה בצרי. חושב אני, שבגלל חרבים „קרפיפות", שהיו"ד שם אם הקריאה נעשה למפרע ביחיד „קרפיף".

7) אלה הם דברי כבר בקדמוניות התלמוד שלי א' 417; וע' ארכיולוגיא שלי (בגרמנית) א' 50. 364.

8) בתוס' ראינו הלשון עיירות שהוא שונה מן הלשון ע ר י ם; וכן במשנה שם.

9) הקרפיף עומד הן לנטיעה והן לזריעה, כמו שיוצא ברור מן חברייתא (ב' ב"ב כ"ד:)

גדר (Wall) בקרפיף, אלא גם מוכן רחבה ומדרגה (Terrasse [10]), וטוב לחזור בזה בכל הענין".

דומה לי שיש בזה הגדרה טעולה למושג "קרפיף" [11]) ועל פיה יתורצו ויוסברו כל הידיעות שבאו בו על נכון כלי שום קושי. לא הייתי נצרך לשאת וחלטה כזו על שפתי וגם הייתי נזהר מלשאתו מטעם הנימוס חיפה, אם לא שראיתי שהחכמים עטנואל לעף נ"י ושמואל קליין נ"י חולקים עלי ונותנים בו הגדרה אחרת, הגדרה אמנם שלא אוכל לקבל. מה עול מצא לעף ברברי? אינו מקשה שום קשיא ואינו סותר ואינו דוחה, אלא גוזר גזרה חטורה לאמר, ביאורו של קרוים אין לו קיום [12]). ש' קליין המציא לו בטכחב ביאור אחר, שאותו הוא מקבל בנפש חפצה. תמצית ביאורו של ש' קליין, היוצא לו מן המציאות של עכשו, הוא המעשה שאצל החצר ומחוצה לה יש מקום פנוי אשר יוכל להכניס בו עצים וכלי שמוש שאין בהם צורך תדירי; זהו "בלי ספק" קרפיף האמור, ועל דרך ההעברה יציינו בו גם את המקומות הפנויים סביבות העיר. נעשה לו אפוא קרפיף שסביב העיר טפל לעומת הקרפיף שברשותו של בעל הבית, וזה מוכחש מן המקורות שהבאנו, אשר לפיהם הקרפיף הוא מתכנית העיר. ועוד, מקום פנוי שאין לו שום סימן היכר ואינו מוגבל באיזה אופן — מאין לו השם המיוחד קרפיף?

מה שאמרו "לכל עיירות נתנו ק" זה ללימוד בעלמא, כלומר בתיאוריה רואים כאלו לכל עיירות ישנו ק'. למה הדבר דומה, למה שאיתא (בתום' שם בהמשך) "ריבע את העיר ועשאה כטבלא מרובעת", הרי שעשאה כן על פי חשבון, ולא שעשאה מרובעת ממש, וכן הקרפיף נתון לעיר לתורת לימוד, אמנם אלולי שמרבית הערים הצטיינו בקרפיף ממש, לא דברו בכמו זה [13]). ומנה בפירוש המשנה "נותנין ק' לעיר" נאמר בגמרא (ב' עירובין נ"ז.) "דאמר קרא מקיר העיר וחוצה אמרה תורה תן חוצה ואחר כך מדוד", ולא יתכן לאמר תן חוצה על מקום פנוי גרידא, אם לא שגם בהווה יש איזה חומר שיאות לו השם הזה (כן רש"י שם: תן חוצה — קרפף; ר"ע מברטנורה: תן לה קרפף של שבעים אמה

"קרפף (כן) יותר מבית באתים שהוקף לדירה, נזרע רובו הרי הוא כגינה ואסור, ניסע רובו הרי הוא כחצר ומותר"; והנה גם כאן בתכונת ה ע י ר אנו עסוקים, עי' שם כל ההמשך.

10) אולי יותר נכון לומר Glaçis, שנמצא בכמה ערים, למשל בווינא העתיקה.

11) וזולת חקירתי אני לא נמצא שום הגדרה בזה, כי למשל בספרו של A. Rosenzweig דאס וואוהנהויס אין דער משנה (ברלין 1907) "קרפיף" לא יראה ולא ימצא.

12) לעף במ"ע REJ פ"ט (1930) 152 ובחבורו הגדול "פלורא" ד' 258 : unhaltbar.

13) גם זה כתוב בקדטוניות שלי (שם), ונלאיתי לחזור על כל דברי. חבל שהחכם לעף בחשונו עלי מצטט רק את ארכיולוגיא שלי (בגרמנית), ואת הקדטוניות לא ראה; בעצם אמנם אין חילוק בין שני ספרי אלה.

ושירים, ואח"כ מדוד משם וחלאת). ולולי דמסתפינא הייתי אומר שדרשו "חוצה" מלשון "חיץ" (יחזק' י"ג י') שמקביל לו "הקיר" (שם י"ד), ובארמית ובסורית יאמרו "חיצא" (עי' גימיניוס), ויש "חייץ" גם בלשון המשנה (שביעית ג' ח') שהוא מבנה פריטיטיבי (ר"ע ברט': אבנים סדורות זו על גבי זו כעין גדר בלא עפר וטיט), ונאמר דבר זה בענין מדרגות דוקא (משנה שם), כנצרך לענינו, אלא שלשיטתנו קרפיף אינו מבנה כלל ואינו נעשה בידי אדם, אלא נתהווה בדרך טבעי כסלע וכגבעה. והנה יש גם חיצת הקנים (תוס' עירובין ב' ד' 140 ובבבלי שם י"ט:) והעיר כבר בן יהודה 1536 שבגמרא (סוכה כ"ד:) מובא "מחיצת הקנים", והיא היא, ויש סברה לחשוב, שזהו יסוד דרשתם במלת "חוצה". אגב יוצא לנו מזה שלשון "חיץ" שווה במקרא ובמשנה, וכן יצא לנו (למטה) בענין קרפיף.

בדברי ש' קליין (כנ"ל) מצאתי רק "קשיא" אחת על שיטתי: "ביאורו של קרוים (כן הוא אומר) אי אפשר לקיומו, כבר מפני הטעם, שהמקורות יזכירו "קרפיף" על אודות כפרים בסביבות טבריא וגניסר שלא על סלעים היו בנוים" לא ידעתי לאי אלו כפרים נתכוון ידידי החוקר הנכבד, וגם על המקור לא ציין לא הוא ולא לעף, אבל כמדומני שלצרך ידיעה זו בא בחשבון רק מקור אחד [14]), והוא הברייו' ב' עירובין פ"ז: "לא התיר... אלא בימה של טבריא, הואיל ויש לה אוגנים, ועיירות וקרפיפות מקיפות אותה. אבל בשאר מיטות לא", ונעלם לי מה פירש בו החוקר הנכבד, אבל לדעתי לא רק שאין מכאן סתירה לשיטתי, אלא אדרבה מן ההכרח ישנן קרפיפות גם סביב לים כנרת, שהרי הרים סובבים אותו, ושנינו גם במקום אחר (תוס' עירובין סוף פרק י' 152) "במעשה שבגינסר שזה פותח דרך קרפיפו וסותם רשות הרבים" [15]). ובנוגע לטענתו של ש' קליין על אדות קצת כפרים בסביבה זו שאינם בנוים על סלעים, בטח ישנם כפרים בסביבת זו גם בבקעה, וטבריא עצמה לא בכל שטחה נסמכת היא אל סלעים וגבעות והרים, רק במקום שהיא נסמכת הצרק אתנו לדבר בקרפיפות, ואין אני מדבר בזה רק בסלעים, אלא גם במעבים וגבות של אדמה, ומעשים בכל יום בכל הארצות שיגודדו קצת מן גובה האדמה ועושים אותו גבול לכל החצר. נחת רוח היא זאת לנו, כביכול, שנוכל לשכן את קרפיף שלנו במקום מסוים, דהיינו בטבריא ובשכנותיה, ובידנו עוד "מעשה" כזה, והוא (ב' שבת קמ"ז:) "דתניא אמר ר' י, כשהיינו למדין תורה אצל ר"ש בתקועה, היינו מעלין שמן ואלונטית מחצר לגג ומגג לקרפיף, עד

14) הבאתיו גם בקדמוניות א' 419 כנ"ל.

15) "פותח" זה יש לפרשו כלשון "כל שנכנסין לו (לקרפה) בפותחת (מ' ביצה ד' ב') דהיינו הסגר לשם שמירה (ועי' ר"ע ברט' ותוספ' יו"ט). וחנה במשנה (שם) אמור "איזהו קרפף, כל שסמוך לעיר", פשוט הוא שמוסב על ההלכה שם: מביאין עצים... מן הק' אפי' מן הספוג', ואין בזה הגדרה על מהות הק'.

שהיינו מגיעין אצל מעיין שהיינו רוחצין בו", וגם כאן הדעת נותנת שבקרפיף אשר סביב ל ע י ר אנו עסוקים, שהרי הוא אומר "עד שהיינו מגיעין" וכו', א"כ היה להם מהלך רב על גבי הקרפיף, מה שלא יתכן אם הוא גבולו של בית יחיד. ועוד מגיד לטובת שיטתי המעשה שהיו עולין מגג לקרפיף, א"כ ק' הוא כעין חומה גבוה, בעוד שלפי הציון אינו אלא מקום פנוי חוץ לחצר ומושג הרומטות נעדר בו.

בטה שהובא הכרנו כעין ערמה בטלטול כלים בשבת, ויש כיוצא בזה וגם בהבאת איזטל בשבת לצרכי מילה, שיש בו כנראה מעשה להיתר (ב' שבת ס"ע ק"ל), אך שקלו וטרו בו והביאו בריי' לאסור שם ק"ל:) בזה הלשון: "כשם שאין מביאין אותו דרך ר"ה כך אין מביאין אותו לא דרך גגות ולא דרך קרפיפות ולא דרך חצרות", וכנראה עובדה אחת היא, כטו זו שאירע בתקועה, וכנראה בכוונה תפסו את הסדר הזה: מעלין את האיזטל טן הגגות (של בתים אחרים) אל הקרפיפות, ומשם (מורידים אותו) אל החצרות, שהרי התינוק הנטול מוטל בחצר ובבית[16]). והיות וגם לענין טעשר ראינו ערמה, הרי שכבר יש כאן תורת ערמה ג' פעמים. לדבר זה השווה הרינים (כ' עירובין צ':) לענין טלטול מגג לחצר, וטלטול אחר מגג לקרפף, ויש טי שאומר (שם צ"א ע"א) גגין וחצירות רשות אחת, קרפיפות רשות אחת, והוא דבר המסתבר. והנה לעף (כנ"ל) טעיר שנזכר (שם ס"ז סע"א) גם פתח... פתוח ל ב ק ע ה[17]) ובצדו "פתוח לקרפף", וגם זה קל הוא להבין; אבל טה שהחכם הזה אומר, טן טקום התלטוד הזה יוצא שהקרפף תמיד טוקף הוא, אך לא טוקף לדירה — אינני רואה את ההכרח הזה, ואם הוא אמת לגבי ק' שהוא קנין יחיד, בוודאי אינו אמת וגם לא טוכרח לגבי ק' שהוא של העיר.

לעף ובעל סמך שלו, פרופ' קליין, לא חשו להזכיר את פירושם של ח ק ד מ ו נ י ם בענין ק', ואני טראש תמכתי יתדותי על פי' ר"ח (לעיר' כ"ב.) "ק' הוא כעין כתלים בלא קירוי, והיא נקראת א י ל ו ם א של חצר", ושם בטקומו (בש"ס וילנא) כבר הגיהו בשולי הגליון שכוונתו לדברי השי"ם ב"ב ס"ז. ושם איתא ט י ל ו ם א[18]), ונבוכו המפרשים בפי' מלה זו[19]), ולי נראה שקרוב הוא

16) והנה תיכף בצדו (שם) טובא: "ר"ש אומר, אחד גגות ואחד קרפיפות ואחד חצירות רשות אחד הן לכלים ששבתו בתוכן" וכו', ולפי דברי לא היה טעם לסדר זה; אבל לא זה הוא הסדר האמתי, כנראה טן המקומות הרבים אשר עוד טובאת בהם המשנה הזאת, ואין זה הסדר גם בטקומו העקרי, דהיינו בט' עירובין ט' א', אלא כנהוג וכהוגן נזכרו גגות חצרות וקרפיפות, ב"השלוש" שזכרנו למעלה, והוא נכון. בטקומנו (שבת ק"ל:) יש אפוא לעינינו כעין שגרת לשון טן האמור למעלה, ולא ראיתי טי שהרגיש בזה.

17) גם הדבר הזה טובא בקדמוניות שלי כנ"ל עט' 418.

18) בפי' חג' לטהרות לעוקצין ב' ג' (חוצ' אפשפיין עט' 141) איתא "טילוסא של חצר" ומביאו הגאון לענין שטוש זה הלשון לגבי המשנה בב"ב שם "אוירא של חצר".

19) לוי לא הביאה כלל, והעיר על זאת כבר ק ה ו ט בעה"ש שלו ה' 157. פי' קהוט

אל לשון »הני מוליתה דבי בירי ודבי נרש« (כ׳ עיר׳ נ״ו.), דחיינו שאו זה צ״ל מוליסא או אירך צ״ל מוליתא, ואת זה תרגם לוי על נכון (א׳ 548) Wälle, מפש כשיטתי. והנה כבר השוו קצת חוקרים את »מוליתא« זאת אל »מלוא« הידוע בלשון המקרא, וגיזיניום (הוצאה ט״ז) מביא את שיטתם, אף שלא נחה דעתו הימנה, ובשם Haupt הוא מביא שמלת »מלוא« נתפרשת היטב ע״י מולוּ תמלוּ (משורש מלא) באשורית: סוללות, מדרגות[20], והוא מפש ענין »קרפיף« לפי שיטתי אלא שק׳ הגבהה הוא על ידי המבע, ומלוא הוא היקף שנעשה בידי אדם; ועכ״פ יפה עשה ר״ח לפרש ק׳ ע״י מילוסא, וכל דבריו דברי קבלה. ר״נ אמנם, בעל הערוך עה״ש ז׳ 211), אינו יוצא כאן חובת באור, כי »שמוקף מחיצות« וכו׳ שלו (כנראה יצא לו מן »ועשה מחיצה«, עיר׳ כ״ה. ושם הוא אמנם תקון הוא שנעשה ממעל לחק׳) אינו הולם את עקרו של הדבר. גם אינו עולה יפה מה שפי׳ רש״י (וברוך אחריו ר״ע ברט׳) למ׳ עיר׳ ב׳ ג׳ (י״ח.) »היקף גדול חוץ לעיר להכנים שם עצים לאוצר«, וכן הרמב״ם (לשם) »מקום מוקף בגדר«, וכל זה אינו חגדרה למושג ק׳, רק אחד מצדיו ותכונותיו רק בחזדמן.

ועכשיו נפן אל מוצאה של מלת ק׳ וגזרתה[20a]. נקדים במלה קדומה לה במקצת, עכ״פ לפי גזרתה, ואולי גם בענינה ובמובנה. כוונתי על מלת גפה, אשר ראויה להחשב על מהרת לשון המקרא, כי תופעת היא מקום בבן סירא (מ׳ מ״ז, בהוצאת סגל פסוק י״ט): »כקדומיות[21] על גַּפַּת (או גִּפַּת) נחל״, ועל נכון מנקד Strack גִּפָּה = Seite, Ufer, וכן Smend אומר Ufer ומקרבו אל גַּף, גֵּיף בתרגום, גַּף בארמית של הנוצרים הפלשתינים, גַּף בלשון הרבנים. והנה אותה המלה גפה[22] נשארה לנו לפלטה ד׳ פעמים בלשון המשנה (פאה ו׳ ב׳, תוס׳ שם ג׳ ב׳; משנה כלאים ב׳ ח׳, ב״מ ב׳ ג׳), ולנכון פירשו בו הקדמונים שהיא גדר אבנים או סתימת כותל, ואין ספק שהיא מזדהה עם כפה בבן סירא, אבל בטאמר »על גפת נחל« — אינה תקון טלאכותי, אלא שפת הנחל אשר מוציאה המבע, דחיינו סלעים וצרורות אבנים, וכעין כיף, כיפתא בארמית ובסורית (לוי

אינו הולם את הענין שמבוקש כאן. ויפה ממנו פירש יסטרוב (774) שהוא מלשון מלי (ע״ש היטב).

20) Terrasse ,Erdaufschüttung.

20a) יש, כמדומה לי, נפקא מנה מן החקירה זו, גם לצורך הלשון הדובר של עכשיו, כי לדעתי נכון להשתמש במלת »גפה« במובן Quai ובמלה »קרפיף« במובן Boulevard

21) ל׳ עף, פלורא א׳ 508 בלא יודע מצמט »קרדומות« (ובן הוא באמת בחוצ׳ שטרק) ופי׳ בו סה שפירש; אבל Smend (ברלין 1906) עמ׳ 375 כבר העלה על דעתו שצ״ל »קרוטית« או קרטית והוא לשון קנה וסוף שעומד על גפת נחל, ולא יפה עשה סגל (עמ׳ 66) לנקר גפת ולפרש »שפת נחל יבש«.

22) לדעתי שרשה גפף (חקה מן חקק. כפה מן כפף, ועור), ובן יחורח 825 שמצדד לגזרו מן גוף — נקר גפה, ומעה בו לגמרי.

ב' 321. 322), שמשתמשים בו חרבה בטובן זה. מעין זה גם גֶּפּוּף, גפופים שנשאר לפעמים בירוש' ובבבלי, הן במשקל עברי והן במשקל ארמי[23]). היות ולראשונה חונה לשון גפה על שפת הנחל, כטוכח מבן סירא, דבר המתחווה מן הטבע, לכן דעתי נוטה לפרש גם האוגנים שמצאנו למעלה בענין יחה של טבריא בכמו זה, דחיינו מחיצותיו של ים זה, והשם רקַת עצמו, אשר לפי המסורה (ב' מגילה ו.) מציין את טבריא, טעמו על שם מחיצות האלה[24]). ובכחינת מבנה עיר מזה חטעם גם "על גפי מרמי קרת" (משלי ט' ג'), כמבואר באוצרו של גיזיניום על נכון (גף I, ומביא "על גפת נחל" שלנו, ועוד לשונות בארמית ובסורית). ומזה יש לפרש גם "באילין גופתא דצפורי" (ירוש' סנה' ז' דף כ"ה ע"ד) שהוא אינו לשון כִּפָּה Wölbung כטו שפירשתי מקודם[25]), אלא לשון גֶּפּוּף Terrasse, כחמושג אשר אנו דנים בו כאן (כי על כן אמור "באילין" ולא "חותי"). ובכלל, כל כפף וגפף בלשונות חשמיות הוראותיהן שוות, למשל גם قف קַף בערבית (גבעה, הר קטן, قفا — עורף (טול חלל הצואר) ועוד.

מעתה קל לנו לבוא לידי סיום ולגזור בהחלטה גמורה: קרפיף נבנה מן גפף, כפף, קפף, שכלם לשון סתימה ומחיצה[26]) הם, ורי"ש קרפיף תוספת פנים היא, על דרך שרביט, דרמשק, כרכל (שניידר, תורת הלשון בהתפתחותה, עמ' 472, מביא דוגמאות אחרות: חרגל, כרכם, קרסל, חרטום, קרדם, ולי נצרך ריי"ש לפני אותיות בומ"ף), וכן מבארו גם יסטרוב עמ' 1424 ואלבֶרכט (נייהבר' גרמ') עמ' 79.

מי שכנגדי, לעף וקליין, אף לא נסו כחם להסביר את מלת קרפיף על פי גזרתה, זולתי לעף (במ"ע הצרפתי כנ"ל ולא בחבורו הגדול כנ"ל) שמזכיר כלאחר יד את יחסה, "אם לא שמלה זרה היא", עם שרש קוף־נקף, ואני איני רואה האפשרות לגזרה ככה.

חשרש גפף יש לו מהלך רב בספרותנו, למשל בתרג' ירוש' "גפוף" חוא־ מסגרת (לוי על התרגומים א' 151), וביחוד הוא תרגום למלת מעקה (רבבים כ"ב ח': באונקלום חיקא, בירוש' גיפוף, במיוחס ליונ' בן עזיאל: תיאק גיפופין, ולא הובדר מה לו לתרגם בכפל לשון), וטובן "גיפוף" זה לדעתי אינו־מסגרת, כדעת לוי (שם) שסמכו לאידך גיפוף, וגם לראות עינו כטו Geländer שלנו, אלא צבר אבנים או מלוי עפר, דחיינו דרך בנין, וחחו "תמעקה" המעולה. וכן פי' רש"י "גדר סביב לגג", וכן יוצא מן הבריתא ב' מ"ק י"א ע"א: "צר בצרור", וכן (שם) ענין

---

23) מביאו בן יהורה (שם), אבל בלא טעם הפריד את ג' שבירי' שבת ד' ד' משאר לשונות ג' שחביא.

24) עי' מאמרי במ"ע OLZ כ"ב (1929) 56 ואי' ואין כאן המקום לחאריך.

25) במ"ע MGWJ נ"ג (1909) 748 (על סמך מלונו של לוי).

26) בקדמוניות כנ"ל (א' 415 בחערת 2) כתבתי לשון חיקף, והוא ללא נכון.

המעגילה שלא חל אלא על מעשה בנין, ועל זה שהברייו מוסבה גם על מעקה עד"י הפי' מסכת משקין לר' שלמה בן חיתום (הוצ' חיות עמ' 43) שכתב ו"כך אמרו' עושין מעקה לגג ולמרפסת, ושפין אותן הגגין והמעקיות", הרי שצירף מעקת אל גג, שמעשה שניהם שוה, וחל בהם הפעולה "שפין".

עוד ענין מיוחד קשור אל חקירת־מלים הזאת, וביאורו תלוי בשאלה, אם על נכון ביארנו את המלים האלה. ידוע ענין "גפה של רומי" (ספרי במדבר רמז קט"ו עמ' 35b הוצ' פרידמן, עמ' 129 הוצ' הורביץ, וכן ב' מנחות מ"ד ע"א, אלא שמחמת הצנזורה איתא כאן בדפוסים "גפה של פרס"), שחוא כעין שבועה בפי זונה אחת "בכרכי הים", דהיינו בפי אשה עובדת אלילים, ואולי ישר בפני אשה רומית אחת. זולת זה עוד לפנינו הבטוי הזר הזה במעשה אחד פוליטיקי (ב' פסחים פ"ז ע"ב) "א"ל, גפא דרומאי[27]), בחא נחתינן בהא סלקינן".

ידוע גודל המבוכה בפירוש מלת "גפא" או "גפה"[28]) זאת, וכנראה ש ד"ל הוא חיחידי, שעלתה לו לפרשה באופן המחקבל על הדעת, אף שהוא בעצמו לא הרהיב בנפשו עוז להחליט שכן חוא באמת ואין דרך אחר לפרשה. ואלה הם תמצית דבריו של שד"ל[29]): "ומה שדעתי נוטה, הוא שהיתה השבועה בהיכל אשר ברומי בראש הר קפיטול (Kapitolium), והוא הגדול והנכבד מכל החיכלות שהיו בעיר ההיא... והחר ההוא חיה גבוה הרבה[30]), וממנו היו משליכים לארץ קצת מן החייבים מיתה. והנה מלת גפא או גפה היא מלשון על גפי מרומי קרת, ענין גבוה, והנה ידוע, כי גף בארמי כמו כנף בלה"ק, וגם בלשון חכמים אומרים "עוף שיבש גפה", ובלשון סורי אומרים "כנפא דהיכלא" על כותל גבוה שעל גג החיכל, ואולי ככה היו אומרים גף (אחי כנף) על כל בנין גבוה ועליון, וחבנין היותר גבוה ברומי אולי היה ההיכל ההוא שבראש הקפיטול, ובו נשבעו הנכרי והנכרית הנזכרים במאמרם הנ"ל, או רז"ל נתנו בפיחם השבועה הזו, מפני מנחגן של ישראל להשבע בהיכל ובעבודה ובכל דבר של קדושה".

העתקתי דברי שד"ל אלה, כי נאים ונכונים הם בעיני, ובהם תֵּרָאֶה גם חבלשנות המושכלת לעומת תורתם המשובשה של חוקרים אחרים. אני מקבל בנפש

27) שד"ל (עי' להלן) אומר "דרומאי" צ"ל "דרומי", כמו שהוא בערוך. ואעפ"י שדבר קל הוא, לא אעבור עליו בשתיקה, כי לדעתי גם "דרומאי" נכון, שהוא מוסב על יושבי רומי כמו "רומי", שהיא העיר עצמה.

28) כל ההשערות נסדרו על ידי ב"לעהנוואלטער" שלי ב' 182, ולעף שם בהערה מסיים החקירה בהפתגם שעוד "החידה לא נפתרה: וכן גזר אומר בן יהודה עמ' 825.

29) בהוספותיו לס' הפלאה שבערכין דפוס ווינא 1849 עמ' קי"ז. יסטרוב 262 מקבל את הביאור בלי לקרא שם שד"ל עליו: אמנם בענין יפה עשה אשר עשה; וגם בזה צדק יסטרוב במשפטו, שקשר את ענין "גפה של רומי" אל גפה (כן הוא מנקד אל נכון) שעסקנו בו מקודם.

30) לא נכון לפי המציאות, כי הוא מתרומם רק 46 מטר למעלה משפח הים.

חפצה את ביאורו של שר"ל, כי כמדומה לי טוב פחר, אבל לא מטעמו לדעתו נאמר "גפא" על הקפיטול מפני שהוא הר גבוה, ומלשון על גפי מרומי קרת, א"כ הוא מדייק בלשון הפסוק את המושג "מרומים", בעוד שאני מדייק את המושג "גפי= גפוף" כמו שפירשתי, והוא כעין moles בלטינית: כובד ומשא, וזאת יאות לומר לכל מבצר ומצודה הנבנה מחומר רב ומצטיין ע"י צבר החומר שנבנה בו. וזה יתכן גם לעומת הקפיטול אשר ברומי. כנו אותו אפוא "גפה" לא מפני רומו, אלא מפני עוזו ומעוזו, שעל תכונתו זו, על שהוא מחסה ומשגבת של העיר, נחשב להם להרומים הקפיטול לראש עירם ומלכתם. תן אמת שמלת capitolium נבנית מן caput—ראש, ואולי זהו טעם סברתו של שר"ל, מפני שהוא מרמה את הקפיטול לראש האדם שהוא בגובה הגוף, אבל לא זהו הציור הנכון, אלא תערכת מוסרית נכללת בו, והוא שהחר הזה, ובדיוק ההיכל שבראשו, הוא ראשית גאונם וגאותם של הרומים, כמו שגם בגרמנית יאמר Haupt (ע"פ גזרתו־caput) לענין שתחשב לראש וראשון.

בנוגע לשבועה שזכרנו, הנה שר"ל לא מצא במקורות הקלסיים שבאסת דרכם היה להשבע בקפיטול, וגם חלקי אינו טוב משלו, כי גם אני לא מצאתי במקומות זכר שבועה זאת, אבל לא מצינו איזו ראיה, והרבה פרטים נאמרו במקורות היהודים מה שהוא חדש לגבי הידיעות הקלסיות. עכ"פ זאת ידענו, שבמליצה תקרא גם ירושלים "מגדול" (ע"י קרטוניות התלמוד שלי א' 39 ושם נרשם), ומצר אחר ירושלים שקולה כנגד כל הארץ כולה, ובכן גם מי שנשבע בקפיטול ככר הוא נשבע בגיניוס של רומי כולה, רק דבר אחד הוא שמתמיה אותנו ושיש בו חידוש גמור—הוא שהוציאו את הדבר הזה בשם "גפה".

נ. ה. טורטשינר

על מקורה ופירושה של המלה „קרפיף"

במאמרו חמוצא למעלה מעביר פרופ' ש. קרוים לפנינו את המקומות אשר בהם נזכרה המלה קרפיף בספרות התלמודית, את פירושי הקדמונים ואת פירושו הוא לעומת דעתם של חוקרים אחרים. מדברי המקורות המובאים על ידו אפשר לראות ברור שחקרפיף א) כמו החצר והגג הוא חלק חיצוני גם לבית־דירה וגם לעיר שלמה, ב) שהקרפיף הוא חלק גבוה, שלא היו מניעים אליו מן החצר אלא דרך הגג, שכן נאמר בב' שבת קמז: „כשהיינו למדין תורה אצל ר"ש בתקועה היינו מעלין שמן ואלונטית מחצר לגג ומגג לקרפיף". מכאן שבבית פרטי קרפיף הוא חלק או שטח המורם על הגג או בולט מן הגג; וכן אפשר להבין את המלה גם בשמושה ביחס לעיר—בקירוב לדעתו של מורי וידידי פרופ' ש. קרוים שהוא מביעה למעלה— כחלק או שטח מורם או בולט בחומת העיר, אמנם חלק זה יכול להיות משופע ולהוביל למחוץ לבית ולעיר.

והנה צורת המלה „קרפיף" (וכן גם דעתו של הרב לעף המובאית לעיל) איננה מתבארת יפה מתוך לשוננו העברית, שאין בה לאמתו של דבר גם פעל קרף או קפף, שאפשר לגזר את המלה קרפיף ממנו. ועובדה היא שכמה מלים המשמשות כמונחים לבנין בעברית ובארמית הושאלו מלשון בבל, כמו לבנה[1], אריח, אבולא, אסקופא, ואפילו מזוזה ודלת וכדומה. והנה בבבלית מציינים את החלק העליון שבבנין ע"י מלה שרגילים לקרא אותה gabdippu, ושהיא משמשת ביחוד בבבלית המקביל לבטוי העברי: ממסד עד הטפחים, והוא ishtu ushsheshu adi gabdippishu „מן האושיא (יסודות) שלו עד ה gabdippi שלו". מלה זו היא בבבלית עצמה מלה שאולה מלשון העם שקדם לַשִׁטִים בבבל, העם הלא־שמי של השׁוּמֶרִים. רגילים לבאר את המלה בהוראת Brüstung, Verblendung eines Mauerwerks (לשון Bezold במלונו שיצא בשנת 1926) כלומר סוללת הגג, סוללת החומה, ונקל לראות שזה ממש הפירוש המוצא מן המקומות המובאים בשביל קרפיף. והנה הסימן המסמן בלשון בבל את ההברה gab יכול להקרא גם qap (קף) וכן לפי דעתי הנכון qabdippu או באותיות עבריות קפדיף. והנה דעתי שהיא היא המלה קפדיף או במבטא אחר קדפיף (בחילוף האותיות כמו כבש — כשבה ועוד) היא שנקראת ע"י המעתיקים קרפיף כשם שקראו למשל פרוזדור במקום פרוזדור הנכון, וטעו בין אדריכל וארדיכל וכדומה.

1) השוה בראשית י"א, ג' שהעברי תמה שם על לִבֵנִי בבל. ובאחת החוברות הבאות אקוה לנגוע בשאלת המלות הבבליות בעברית בכלל.

„חבְשים וארְזים במרכלתך" (יחזקאל כ"ז, כ"ד).

הפעל „ארז" משמש בלשון העברית החדשה הוראה: „חבש", „קשר". השמוש הזה מסתמך על העובדה, שהשרש ארז בערבית פירושו: התקשר, הסגר, להיות קבוע ועומד וכדומה.[1] ולכן נוטים כיום המפרשים הבאים לבאר את המקום היחידי במקרא, שבו מופיע הפעל „ארז", יחזקאל כ"ז, כ"ד: „המה רכליך במכללים בגלומי תכלת ורקמה ובגנזי ברמים בחבלים חבשים וארזים במרכלתך" לראות במלה „וארזים" פעל נרדף ומקביל ל„חבְשים" הקודם[2]). — האם התפיסה הזאת נכונה היא?

נציין בראשונה שהמפרשים הקדמונים לא ראו במלים „חבשים וארזים" מושגים נרדפים. ר ש "י מעיר על המלה „וארזים": „ת"י אעי הדסים אותן ארגזים היו במגדלי עץ הדס ומביאין אותן לתוך המגדלין והקמטראות שבתוכן והתכשיטין שבתוך הקמטראות הכל יחד לסחורה"[3]). ה ר ד "ק מבאר „וארזים" כמו „וחרוזים"[4]). — פירוש רש"י מסתמך אפוא על ת"י למרות מה שבנוגע לנוסח הכללי של הפסוק הנדון ת"י נבדל מנוסח המסורה הבדל גמור[5]).

בהבדל הזה אנחנו נפגשים שוב בהשוותנו את תרגום השבעים. אנחנו קוראים כאן: *φέροντες ἐμπορίαν ὑάκινθον καὶ θησαυροὺς ἐκλεκτοὺς δεδεμένους*

---

1) Gesenius s. v. ע"י

2) השוה R. Kraetzschmar in: Gött. Handkommentar z. AT. hg. v. Nowack zu Ez. 27, 24; K. Siegfried bei Kautzsch, AT. S. 595.

3) רש"י מוסיף לבאר: „ובגנזי ברמים החבשים וארזים בתוך עץ ארז שהברמים הם הקמטראות והיו אסורים בחבלים ונתונים במגדלי הדס שהוא ממיני ארז".

4) את ההנחה הזאת דוחה הראב"ע, שה"ש א', ו', מטעמים דקדוקיים.

5) הנוסח של ת"י הוא: „אינון תגריך בגמר מיני כל תושבחתא בגוזזין דתכלא וכושפין דארוא באימלין די זהריתא דמחתין בקומטרין חפן גלדין מאסרין באשונין די בוצא חתימין בעזקת גלף עבידת ימא מחתין במגדלי אעי הדסין בהון הות סחורתיך". — דומה, אם כי לא רחב כל כך, הוא הנוסח הסורי: „חלין צנקן תאגריכא דמיתין לכוי מאנא דתכלתא ודפתכא וסימתא שבתא כד חזיקן בחבלא וכלפא דעזקא".

καὶ κυπαρίσσινα מהמלה האחרונה של הפסוק (6 *σχοινίοις καὶ κυπαρίσσινα.*
הבאה במקום "וארזים" יוצא, שגם השבעים אינם קוראים כאן צורת בינוני
פעול מ"ארז" כי אם חושבים על המושג "אֶרֶז", כלומר עץ ארז. — מקום לספקות
נותן נוסח הוולגטה: Ipsi negatiatores tui multifariam involucris
hyacinthi et polymitorum gazarumque pretiosarum quae
obvolutae et astrictae erant funibus. cedros quoque habebant in
-obvo-כאן ישנן שתי אפשריות: א) יתכן שהמלים-negotiationibus tuis.
lutae et astrictae מוסבות רק על "חבשים" — באופן כזה הוולגטה קוראת
במקום "וארזים" שבנוסח המסרה "וַאֲרָזִים" (cedros quoque). ב) אפשר שהמלה
et astrictae מוסבת על "וארזים" והמלים cedros quoque (וארזים) נשמטו
מנוסח המסורה, אולי מסבת הדמיון הגמור בצורה למלה הקודמת "וארזים".
אולם נראה לי שהאפשרות השניה קטנה היא ויש להניח, שגם הוולגטה קוראה
בפסוק שלנו לא צורת הפעל "אָרַז" כי אם את השם אֶרֶז (ברבוי). — אם אפוא
הנוסחאות החיצוניים המקבילים ונוסח המסורה קוראים במקום הנדון
לא פעל כי אם שם עצם, אין זאת אומרת שעלינו לותר על המסורת
העברית לטובת החיצונית. נאמנה עלינו המסורת העברית הגורסת
כאן פעל ולא שם שנגזר ממנו. אלא שעלינו לשים לב אם
אין הקשר הפילולוגי שבין השם שבנוסחאות החיצוניות והפעל
שבנוסח המסורה בא ללמד על קשר פנימי־משמעי ביניהם.
ואמנם כן הוא הדבר. אם השבעים והוולגטה רואים במקומנו את המושג "אֶרֶז",
הרי מבלי שנצטרך לשנות את נוסח המסורה יש להניח, שבין הפועל "אָרַז"
והמושג "אֶרֶז" יש קשר פנימי־משמעי, כלומר, שהפועל הנדון מכיל בקרבו את
משמעות המושג אֶרֶז. בחושו הלשוני הבריא הרגיש רש"י בקשר הזה ופירש
"בלשון קצרה": "ובגנזי ברמים החבשים בחבלים וארוזים בתוך עץ ארז
וכו'. —"

**האם אפוא הפעל "וארזים" במקום הנדון בספר יחזקאל פירושו: עשוי עץ
ארז או כמו שפירש רש"י: טמון בתוך ארגז של עץ ארז? הספקות בצדקת
הביאור הזה נתעוררו בי במשך עבודתי על "ספר עלית משה"[7], בנסותי להחזיר**

6) על שנויי הנוסחאות בנוגע למלה האחרונה ע' הוצאת השבעים של Swete.

7) Assumptio Mosis, אחד הספרים החיצוניים שנכתב שנים אחדות אחרי מות
הורדוס בצורת צואת משה אל עם ישראל על קורותיו בעתיד ובאחרית היטים. רק חלק הזה.
הצואה, נשתמר והוצא לאור ע"י Ceriani בכרך הראשון של Monumenta sacra et profana
1861. (אחריו באו ההוצאות של הילגנפלד, פולקמר; זו האחרונה הועתקה ע"י צירלס.

לספר הזה את לבושו העברי המקורי [8]).

בפרק א׳, פסוק ט״ז מצוה משה את יהושע לקבל מידו את „הכתב״ (scripturam) ז׳א׳ את ספר הנבואה—הצואה לעם והוא מוסיף (י״ז): „וערכת אותם ומשחתם בשמן ארזים ושמתם בכלי חרס במקום אשר עשה אלהים מתחלת בריאתו של עולם״. [9]) המלים „ומשחתם בשמן ארזים״ מציינות et chedriabis בנוסח הרומאי׳ הפעל chedriare או cedriare, cedrare [10]) מוצאו מיונית הוא מציין את משיחת חפצים בשמן ארזים שנקרא בפי היונים κεδρόω [11]) או κέδριον [12]) κεδρέλαιον׳. לשמן הזה היתה סגולה מיוחדת לשמר על חפצים מפני טחב׳ עפוש ורקבון [13]). ביחוד הרבו להשתמש בו לפי עדות פליניוס ואחרים לשם שמירת ספרים [14])׳ אבל גם חפצים אחרים כמו תמונות עתיקות של אבות המשפחה נמשחו בו [15]) ויש להניח שהוא היה אמצעי משמר כללי [16]).—

והנה התרגום ׳ העברי: ומשחתם בשמן ארזים = et chedriabis eos במקום הנדון של ספר עלית משה אינו מתקבל מטעם זה: התרגום הרומאי שבידינו הוא תרגום מלולי מהנוסח היוני אשר ממנו הוא נובע, ויש לקבל

את הנוסח עם הצעות תקונים פרסמו גם (Schmid-Merx, Arch f. w. Er. d. AT, Bd I, החלק השני, שתאר את עלית משה השמימה, אבד ורק קטעים נשמרו ממנו. ולכן ביתר צדק יקרא לספר אשר בידינו „צואת משה״ (Test. Mosis) Διαθήκη Μωυσέως. על כל זה דברתי בפרטרוט בעבודתי על הספר שאפרסם בהזדמנות הראשונה). — ע׳ Schürer, Gesch. Bd III, S. 294 ff.; Clemen bei Kautzsch, Apokr. u. Pseudepigr. dAT, Bd II, S. 311 ff.; Charles, The Assumption of Moses, 1897.

8) כיום אין לי ספק שהספר נכתב במקורו עברית. את ההשערה הזאת בפא בבר אֵלַד בלי הוכחות כלל; עי׳ ביחוד צירלס o. c. p. XLII—XLV, אע״פ שהרבה מראיותיו קלושות הן, כמו שהוכחתי בעבודה הנזכרת. — מהנוסח העברי נבע היוני, והרומאי שלנו תורגם מיונית.

9) „quos ordinabis et chedriabis et reponis in vasis fictilibus in loco quem fecit ab initio creaturae orbis terrarum".

10) יש גם citrare, השוה Plinius, n. h. 13,86 citratos ע׳ Thes. Ling. Lat. III, 734).—

11) השוה Diodor V, 29; Strabo, IV, 198 —.

12) או: κεδρία ; Herod. II, 87 ביומאית: cedrium: (Vitruv., 2, 9, 13); caedria (Serv. Aev. 6,180; Plin. n. h. 16, 52, השוה גם oleum cedrinum (Plin. n. h. 28,173) —.

13) ע׳ Diodor I, 91, 6; Vitruv., 2, 9, 13; Plin. n. h. 16, 52.

14) ע׳ Horat. ars 332 cf. Plin. n. h. 13, 86; Lucian., adv. indoct. 16; Ov. trist. 1, 7; Vitruv., l. c.

15) ע׳ Claud. Don. ad Aen. 7,178.

16) על זאת יש אולי להקיש מדברי Vitruvius 2, 9, 13.—

בבטחון שגם היוני נשמר מאד מלתרגם את הנוסח העברי המשוער באופן חפשי קצת. הסופרים האלה, שתרגמו את הספרות החיצונית, מפני יראת כבוד יתרה לגבי הספרים שנחשבו בעיניהם לקדושים, דקדקו בעבודתם ונזהרו מאד מלהוסיף או לגרע מהם. וככה נפגשים אנחנו לפעמים בתרגומים מוזרים ובלתי מובנים מרוב דיוק או קלישות דעת המתרגם,[17] שפתרונם ע"פ רב יקשה מאוד על החוקרים. ולכן גם הפעל העברי, אשר היוני העתיק אותו בודאי במלים καὶ κεδρώσεις αὐτὰ (sc. τὰ βιβλία) והרומאי שלנו מעתיקו et chedriabis eos על כרחו היה בטוי א ח ד ולא שלשה: "ומשחתם בשמן ארזים". מתוך הכרח זה שראיתי לעצמי ליצר פעל אשר יכיל את המושג "אָרַז" כמו κεδρόω לפי κέδρος הגעתי לגזירת הפעל "אָרַז" במובן "משח בשמן ארזים". תרגום המקום הנדון בעלית משה הוא אפוא "וערכת אותם וארזתם ושמתם בכלי חרס" וגו'.—

וע"י כך מקבל גם הפסוק ביחזקאל כ"ז, כ"ד הוראה חדשה. פה ידובר על "גלומי תכלת ורקמה ובגנזי ברמים בחבלים חבשים וארזים". אם נקבל את ההוראה החדשה של הפעל "אָרַז" המוצעת כאן יצא, שהנביא התכון לשמירת האריגים היקרים מפני הטחב והרקבון בספינה במשך הנסיעות הארוכות של סוחרי צור למדינות הים. ועצם הדבר, שהיו משתדלים לשמר את הסחורה היקרה מפני נזקים וקלקולים ע"י משיחה בשמן, מתקבל על הדעת למרות מה שאין לפי שעה בידי עדויות מפורשות על כך. השמוש בשמן זית בתעשית האריגים היה ידוע ליונים לכל המאוחר במאה השביעית לפני הספירה[18]. Helbig חושב שע"י כך השתדלו להוסיף לאריג ברק וגמישות[19]. ואפשר שע"י כך חיסנו את האריג מפני חדירת הגשם. יש לשער שידיעת השמוש הזה בשעת האריגה יחד עם הרבה דברים אחרים באה להם ליונים מסוחרי צור שהיו רוכלים באיי הים וביבשת יון מימים קדמונים מאוד. הנסיעות הרבות והממושכות באניות הראו לצורים בלי ספק את הצרך התכוף לשמור על גלומי התכלת והרקמה היקרים מפני רקבון או קלקול הצבע. במשך הזמן הכירו מתוך נסיון את סגולותיו המשמרות של שרף עצי ארז למיניהם שנמצא בקרבת

17) על זה הבאתי ראיות רבות בספרי שלא כאן המקום לפרטן.

18) כאשר אודיסאוס בא אל בית אלקינואוס, מלך הפיאקים, מוצא הוא באולם הגדול שפחות יושבות ומווות.

η 150ss. αἱ δ'ἱστοὺς ὑφόωσι καὶ ἠλάκατα στρωφῶσιν
ἥμεναι, οἷά τε φύλλα μακεδνῆς αἰγείροιο'
καιροσέων δ'ὀθονέων ἀπολείβεται ὑγρὸν ἔλαιον.

19) Das homerische Epos aus den Denkmälern erklärt, S. 169 ff.

ארצם[20]) ושלא היה יקר כמו שמן זית והתחילו להשתמש בו׳ כמובן אחרי עבוד מיוחד׳ לשם שמירת חפצים יקרים שלא עמדו מפני השפעת מי הים בספינות כמו אריגים יקרים וכיוצא באלה׳

קרוב לודאי שלא האריגים עצמם „נארזו״ — כי אם חיסנו גם את אלה׳ הרי עשו זאת עוד בשעת האריגה והשתמשו לזה בשמן זית יקר׳ השוה למעלה— אלא החיתולים שבהם היו נתונים׳ — וככה יוצא שקרבת המלים „חבשים וארזים״ אין פירושה השָׁנות מושג אחד בשני בטויים׳ כרגיל בחרוז המקרא׳ לפנינו שני מושגים שונים המציינים שתי פעולות מיוחדות בעבודת ההובלה בימים העתיקים.—

20) מהמלים של Plin. n. h. 16, 52 יש אולי להוציא את המסקנא׳ שסוריה היתה בכלל מולדת שמן ארזים מה שמובן מאוד בשים לב ליערות ארזים שם. אלמלא חשב פליניוס כן לא היה מביא את הכנוי של השמן שהיה נהוג דוקא בסוריה.

ד"ר י. מטמון-כהן.

העברית אחרי גלות בבל.

(המשך פרק ו')

כ ב ש (בר' א' כח; ש"ב ח' יא) גם במובן — דחק ולחץ: כצפור שהיא נתונה בידי אדם שאם י כ ב ו ש ידו מעט הוא חונקה (מכי' בשל' ב' ו') או במובן עכב: הכובש שכר שכיר עובר משום ה' לאוין (ב"מ י' ג) או גם במשמעות כפף: הכובש קמה לפני האור (ירוש' ב"ק פ"ו ה' ע"ב) וגם — שים מאכל למשמרת בחמץ או בשמן; זיתי חולין שכבשן עם זיתי תרומה (תר' ו, ז), או גם כמו סלל: לא דרך כבושה היא (עיר' נג' עב) ויחד עם פנים — הסתר פנים מחמת פחד או בושה; כבשו פניהם בקרקע (סנה' יט' עב). בנפעל נוסף על המובאים בקל גם המובן: נזדווג: והלך ונכבש עם השפחה (יבמ' ז' ה) או גם נדבק: ומה הרים הללו נכבשים לההום (מד"ר בראש' לג). בפיעל גם כמו בקל א' וב' וגם במובן תקן את אבני הריחים: אין מכבשין את הריחים בתחלה (מו"ק א' ט) בפועל ונתפעל במובן המקראי; לא היתה ראויה להתכבש (איב"ר) כון — בפועל (עי' בחלק הדקדוק) כמו במקרא: מתחלה היה המקום מבקש לכונן העולם (מד"ר שמ' טו). אולם בעיקר בפיעל אמתי, בהדגשת הואו, כִּוֵּן; עשה ישר: מכוונו במעגילה (ספר' דב' ש"ח) או לקבוע בדיוק: העומדים בא"י מכוונים לבם כנגד ירושלים (תוס' ברכ' ג') גם חשוב והתכוון כפ"ע: לא כוַנתם אלא לכבודו (מכ' בשל' ב' ח). גם בפעל בכל משמעות הפיעל: מכוון בין שתי עיירות (סוט' ט' ב) או: ששני פתחיה מכוונים זה כנגד זה (תוס' טהר' ז' יג). וגם ההתפעל במובן העמיד עצמו כנגד, ממול: עומד בראש הר המשחה ומתכוין ורואה בפתחו של היכל (מד' ב' ד) או שם רצונו לדבר: במתכוין חייב (ב"ק ג' א), מזה "כַּוָּנה",

כ נ ס גם במובן המקראי — אסף וקבץ וגם להכניס דבר פנימה: הכונס צאן לדיר (ב"ק ו' א), וגם לקחת אשה: הכונס את יבמתו (סוטה ח' ד), או עשות משקע רחב בבנין: כונס לתוך שלו ובונה (ב"ב א' ב) מזה גם פעול כנוס: כותל שצדו אחד כנוס (תוס' ערוב' א' י), בהתפ' גם הצטמצם (כבמקרא) וגם — נתאסף: כהנים ולויים... מתכנסין לעריהן (תענ' ד' ב), בנפעל — בא מן החוץ פנימה: משעה שהכהנים

נכנסין··· (ברכ׳ א׳ א׳). — בהפעיל גם להביא פרי: זיתים משיכניסו רביעית לסאה (שבי׳ ד׳ ט׳). מן הפעל הזה גם שה״פ כנסת, בית־הכנסת, כנסיה, כנסת הגדולה, כנסת ישראל···

כפר — בקל — כחש וכחד: טענו כלים וקרקעות והודה בכלים וכפר בקרקעות (שבוע׳ ו׳ ג׳); כפר בעיקר — לא האמין באחדות הבורא: פלוני זה כפר באלהי ישראל (ב״מ עא׳ ע״א) וכפר בעיקר וכפר בתחית המתים (ב״ב טז׳ ע״ב). הכפיר בהפעיל — הכחיש: אל תכפירני בשעת הדין, כך מקובלני ממך (פסח׳ סט ע״א).

כפרה ש״נ מן הפעל לכפר עון — קרבן של כפרה: בין שהביאו כפרתן (הור׳ א׳ ב׳), וגם כסוי חטא וביטולו: תהא מיתתי כפרה על כל עוונותי (סנה׳ ו׳ ב׳) — אני כפרתו — דבור של חבה וכבוד: בני ישראל אני כפרתן — (נגע׳ ב׳ א׳); הריני כפרת משכבו — דבור של כבוד לזכר מת חשוב (קיד׳ לא׳ ע״ב) מזה שם הפועל — כַּפרן — שקרן: הוחזק כפרן (שבוע׳ מא׳ ע״ב). גם כפרנית וגם כפרנות — כפירה והכחשה: מלוה שהיא נעשית כפרנות אינה נשמטת (ירוש׳ גטין, ה׳ ו׳) או: מלוה שהיא נעשית כפרנית (ירוש׳ שביע׳ י׳, לט, ג׳).

כרע — בקל במובן המקראי, בהפעיל גם במשמעות הטה לצד אחד ביחוד במשקל: אם יהיו חכמי ישראל בכף מאזנים ור׳ אלעזר בן הורקנוס בכף שניה — מכריע את כלם (אבות ב׳ ב׳), או גם החליט: חדבר עדיין שקול מי מכריע א״ל ר׳ יהושע: אני אכריע (תוס׳ פסח׳ ב׳ ז׳) או גם במובן ישב סתירה: שני כתובים המכחישים זא״ז עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם (ברייתא דר׳ ישמעאל). מן הפועל הזה גם שם כרע (במקרא אין היחיד) — רגל של כלי: וקשרה בכרעי המטה (תוס׳ ב״ק ח׳, יג׳).

להט — בקל כמו במקרא וכן בפיעל: אש לוהטת יכבו מים, כן צדקה תכפר חטאת (ב״ס ג׳, ל׳) ובמד״ר (בר׳ כא׳): מי מציל את בני מאש לוהטת זו, אלא שבפעול קבל הפעל משמעות חדשה — להוט — שתשוקה עזה לוהטת בקרבו לאיזה דבר: משום שהיה להוט אחר התורה (ירוש׳ מו״ק ג׳, פב, ד׳).

מִדָּה (המובן המקראי ידוע). במשנית קבלה מלה זו מובנים אחרים — דרך ואפן, טיב: ארבע מדות במוכרין (ב״ב ה׳, ו׳); כלל קבוע: זו מדה בתורה (מכיל׳ כא׳, ד׳); תכונת הנפש: ארבע מדות בתלמידים (אבות ה׳, ב׳); תכונה או תאר לאלהים: י״ג מדות (ר״ה יז׳, ע״א), מזה מדה כנגד מדה: כל מדותיו של הקב״ה — מדה כנגד מדה (סנה׳ ד׳, ע״א), אבל גם מדת הדין, מדת הרחמים — קרוב למובן המקראי.

מנה — חוץ ממנין ומספר גם במובן הפקיד, בעקר — בפיעל ובהתפעל — מנוהו לראש בי״ד; נתמנה פרנס על הצבור (תוספ׳ ר״ה א׳ ג׳). מן המלה מנה — חלק,

נתקבל תוה"פ במנת—על מנת במשמעות בתנאי: כל הנושא ונותן ב מ נ ת שאין לו אונאה (ירוש' ב"מ ד, ט); על מנת לקבל פרס (אבות א, ג).

נ כ ה — בפיעל במובן חיסר, גרע: מנכה לו מן הדמים (ב"ק קטו, ע"א). ההפעיל הכה מקביל גם את המשמעות ניגן בקול רם: החליל מכה לפניהם (בכור' ג, ד).

נ ט ל — במקרא ענינו כמו נשא ובמשנה גם במובנים אחרים. גם לקח, קבל: זה נוטל שלשה חלקים וזה נוטל רביע (ב"מ א, א); גם הפריש: נוטל אדם כדי חלה (חלה ד, ו); גם רחץ: נוטל אדם שתי ידיו שחרית (חולין קו, ע"א); גם קצץ צפרנים: אסור ליטול צפרנים במועד (מו"ק יח, ע"א); גם ליטול מדה: כדי ליטול ממנו מדת מנעל לקטן (שבת ח, ב).

בנפעל—נלקח, נפרש, הוסר: כל הכלים ניטלין בשבת (שבת יז, א); מעשר ראשון שלא ניטלה תרומתו (בכ' ז, א); כל שניטל האילן (סוכה ב, ג), בהפעיל (ואולי מן טול) במובן נתן לתוך דבר: שלשה שהטילו לכיס (כת' י, ד) או הראו: האפרסקים משיטילו גידים מעש' א, ב). נם הטיל מים—יצק: ולא כמי המשרה עד שיטיל לתוכן מים (בר' ג, ה); או גם השתין: וכל המטיל מים טעון קדוש ידים ורגלים (יומא ג, ב); גם המליט ביצה: תרנגולת עשויה להטיל ביצתה באשפה (שבת מב, ע"ב) ולסוף גם שים שלום: התאוה שמטלת שלום בין איש לאשתו (קהל"ר יב, ה). ההפעל "מוטל באורו: מונח, שכוב—נתן: שמתו מוטל לפניו (אבות ד). מן הפעל נטל נתהווה גם השם נטילה=לקיחה: נטילת רשות (ירוש' ברכ' פ"ב ה' ע"ג) וגם רחיצה: לא אמרו נטילת ידים לפירות אלא משום נקיות (חולין קו, ע"א).

נ ע י מ ה — למובן המקראי של ערבות ומתיקות נוסף גם המובן של נגינה ערבה, כגון: כדי ליתן חבל (תבלין) בנעימה (ערכ' ב, ו).

נ פ ש — קרוב למובן המקראי הוא המובן רצון: אם נפשך לומר, אבל גם במובן הרגיל בכתובות במובן ציון על קבר, מצבה: בונין לו נפש על קברו (שק' ב, ה); גם חוט הערב שבארג: בנפש המסכת (כלים כא, א); או גם הלשון הקטנה שבין כפות המאזנים: נפש מאזנים תלויה באויר (ב"ב פט, ע"א).

נ צ ח — בקל גם להתגבר על: בשעה שאני נוצח... ובשעה שאני נצוח (פיסק"ר פ"מ). נפעל — נחל מפלה: אם לנצוח או להינצח (ירוש' שבת ב, ה' ע"ב). בפיעל כמו בקל: שמנצחין זה את זה בהלכה (ב"מ נט ע"ב). מזה גם תשובה נ צ ח ת השיבה כנסת ישראל (סנה' קה, ע"א, והשוה ירמיה ח, ה'). מזה גם שם הפעל — נ צ ח ו ן — התגברות על: בנצחונו של בשר ודם... בנצחונו של מקום (סוט' ח, א) וגם במשמעות שיר ושבח: כל מי שרואה את הגת הזו הוא נותן עליה נ צ ח ו ן (ילק' תהלים תתל"ג). עי' גם לשוננו כרך ו' ע' 120—126.

נ ק ף — שבמקרא ענינו: כריתה, קציצה, הכאה, במשנה גם פצע: אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה (חולין ז, ע"ב).

וכך גם בפיעל: המנקף את רגליו (סוט' כב, ע"ב) אבל גם במובן חבט זיתים: עני המנקף בראש הזית (גיטין נט, ע"ב), בהפעיל במשמעות השוה, הדביק, הסמיך: אין מקיפין שתי חביות (ביצה לב, ע"ב); מזה שם הפעל הקפה במשמעות סבוב: הקפת המזבח (פסיק"ר מא); או גידול השערות סביב הראש: הקפת כל הראש שמה הקפה (יבמ' ה' עא); מכאן גם השם נקף במובן פצע וחבורה: נעשה נקפים נקפים (שבת סב, ע"ב), ובמובן חשש, פקפוק: שלא יהא בלבי נקף (מדר' תהל' ט, ב)[1].

נ ק ר — במובן המקראי גם בנפעל נחטט ונישך: תאנים שניקרו (ירוש' תר' ח, ה), גם בפיעל: תרנגולים המנקרים באשפה- ומזה השם נֶקֶר — חטיטה ונשיכה: נוטל מקום הנקר (ירוש' תר' ח, ו, ע"א), וגם נקירה: נקירת התרנגולים (טהר ג, ח).

נ ת ר — מן השרש הזה שענינו בעקר נפרד ונעתק ממקומו התפתח גם המובן: ניטל ממנו האיסור: חצר ניתרת (עיר' יב, ע"א), אולם ביחוד התפתח במשמעות זו — ההפעיל — התיר = לא נהג איסור, ביטל האיסור: הללו אוסרין והללו מתירין (יבמ' יג ע"ב); וגם לפתוח קשר וגם להפקיר — היו מבקשים להתיר דמן של בעלי מחלקת (ירוש' פאה א, טז ע"א).

ס ל ס ל — במקרא ענינו חיבוב וחיבוק ובמשנה — עשה תלתלים: עד מתי אתה מסלסל בשערך (ר"ה כו, ע"ב) וגם השמיע קול, צלצל: ומסלסלת בכפות ידיה (ילק' רלב), ומזה השם לארג דק ביותר: סלסלה ומלמלה (גיטין נט, ע"א).

ס מ ך — ענינו במקרא השענה, וכשהוא יוצא (עם יד) ענינו מנוי לשררה או סמיכות קרבן, במשנה בעקר -הרשה את התלמיד להורות": וסמך שם חמשה זקנים (סנה' יד, ע"א) וכך גם בנפעל: שראוין ליסמך (יומא פז, ע"א), אבל גם במובן היה קרוב: למה נ ס מ כ ה פרשת אבשלום לפרשת גוג ומגוג (ברכ' י, ע"א). בהתפעל — נשען: והיתה מסתמכת על שפחתה (בר"ר מח). מן הפעל בקל נתהוה השם "סמיכה" במובנים השונים: א) הרשאת הוראה: אין סמיכה בחו"ל (סנה' י"ד ע"א); ב) משען: ישיבה שאין בה סמיכה (כת' קיא, ע"א); ג) הנחת ידים על ראש הקרבן: תיכף לסמיכה שחיטה (מנח' ט, ח); וגם סמיכות: הסמיכות בשלשה (ירוש' סנה' פא, יט, ע"א).

ס מ ר — במקרא — עמידת דבר בחזקה, בלי נטות הנה והנה, ובמשנה — חיזק במסמרים: והוא שסמרו... (ירוש' מגיל' פ"ד ע"ה, ע"ג), בפיעל — נעץ

1) ואולם הקיף בהוראת נתן סחורה בהקפה (החנוני מקיף, אבות ג', טז) היא משורש קוף (וכן באשורית) ולא מן נקף.
טורטשינר.

מסמרים בנעל, במקל וכו': מקל שעשה בראשו מסמר... טמא, סימרו טמא (כל' יד, ב), בפועל: סנדל המסומר.

ע ל ל — שמשמעו במקרא בעיקר מעשה רע, במשנה בכלל — טיפל, עסק: למלך שהיה לו כרם ומסרו לאריס לעלול בו (קהל"ר ו, י) מזה בינוני פעול— עלול ראוי ומוכשר, מסוגל: עלול לקבל טומאה (נדה ז, ע"ב).

פ ס ל — מובנו במקרא חיצוב וחיטוב בעץ ואבן לקבל צורת מה, בלשון המשנית גם פגם, פיגל: רביעית מים שאובין בתחלה פוסלין את המקוה (מקוא' ב, ד); כל הפוסל במומו פוסל, הנפעל גם במובן המקרא: הוקצע — פסל על שהם נפסלין (ספרא קדושים) וגם במובן נפגם ונתפגל: "הזבח נפסל בארבעה דברים" (זבח' א, ד). בפיעל גם הקציע: מפסלו במעצד (ילק' דב' תתקמ"ב) וגם זלזל: והן מפסלין באוכלין ומשקין (ויק"ר כח) כמו כן גם ההפעיל—הפסיל: שהיה מפסיל בנשים (קהל"ר יא, ט), אלא שהפיעל בא גם במובן מקצץ: מפסלי אילנות (מקוא' ט' ז), מזה גם השם פֶּסֶל — מין גרזן: פסל וקרדום (בר' נז עב) וגם השם פֶּסֶל במובן מוט, פס עץ: פסל היוצא מן הסוכה (סוכה יט ע"א), בשעה שמן המובן המשני התהוה השם פסלות — פגם ופסול: כל שתחלתו או סופו בפסלות פסול, תחלתו וסופו בכשרות כשר (ב"ב קח, ע"א), ומן הפיעל במובן מקצץ נתהוה השם— פיסול — קציצה באילנות: כל זמן שאני רשאי בעבודת האילן רשאי אני בפיסולן (שבי' ב ג). במובן המשני של פגום נמצא גם הבינוני פעול "פסול" — אינו כשר, פיגול, אינו ראוי: כל הפסולין ששחטו שחיטתן כשרה (זבחים ג, א) וגם השם ע"מ קטול במשמעות חסרון, מום: מקוה פסולו בעצמו ובעל מום פסולו בגופו (תוס' מקואות א, יט) ודומה לזה גם השם פסולת — דבר פחות: שכן התגרין מראים את הפסולת תחלה ואח"כ מראין את השבח (במד"ר טז); אע"פ שאותו השם מראה גם על מפל של פיסול: מפסולת הלוחות העשיר משה... "פסל לך" שתהא הפסולת שלך (ירוש' שקל' ה, ט).

פ ל ג — שענינו במקרא חילוק וכו' קבל במשנית בהפעיל את המובן נתרחק: יצא המלך לידע מה הוא מבקש ומצאו שהפליג (ירוש' בר' א, ב), ולכן גם: אין מפליגין בספינה (שבת יט, ע"א) וגם לכשיפליג (יתרחק) ממלאכתו (ויק"ר ל'). וגם במובן הסיח את הדעת, דחה: אם שואלו להיכן הוא הולך יפליגנו כשם שהפליג יעקב לעשו (ירוש' ע"ז יב, מ, ע"ג).

אולם בהתפעל נשאר המובן המקראי: וכל מימי בראשית מִתְפַּלְּגִין מתחתיו (בר"ר ט"ו). וכן השם פֶּלֶג במובן חלק: כל המוכיח את חבירו לשם שמים זוכה לפִלְגו של הקב"ה (תנח' משפ' ז'), וגם פילוג — חלוקה: וכל פילוג מי־בראשית (ירוש' בר' א, ב, ע"ג).

מן המובן המשני נתהוה בודאי גם הבינוני פעול מן ההפעיל או התואר

„מופלג" שענינו בעצם רחוק מאחרים במומחיותו, המובן רחוק נראה מן הנאמר: „אין לי אלא סמוך לנדתה, מופלג לנדתה... מנין" (נדה עג, ע"א), אבל גם המומחה שבדיינים: הוא ומופלג שבהם באין לבית דין (תוס' חגיגה ב, ט).

פ צ ע — שבמקרא משמעותו הכאה, מכה, קבל במשנה מובן מורחב כמו פצה בקע; קורנס לפצוע בו אגוזים (ירוש' שבת יז, טז). גם לפיעל יש אותו המובן: קורנוס לפצע בו את האגוזים (שבת יז, ב). גם בהפעיל נשמר אותו המובן: מפציעין את מוחו (סנה' ט, ו). אבל גם כמו הפציל = הפריד: תימור של חמה מפציע לכאן ולכאן (יומא כח ע"ב), מזה באותו המובן גם השם פציעה = בקיעה: פציעה בכלל דישה (שבת ע"ד ע"א) וגם במובן פצע: חבורות, חבורות, פציעות, פציעות (סנה' לז, ע"ב), מזה אולי גם השם פצעיל לפירות סדוקים: פצעילי תמרה (שבת מ"ה ע"ב).

פ ר ע — גם במקרא מובנו בטול וסתירת דבר מסדרו [1]). המובן הזה התרחב גם ביטול חוב קיים, היינו — שילם, סילק חוב: כל האומר לא לויתי כאומר לא פ ר ע ת י דמי (שבוע' מא, ע"ב). המובן שילם התרחב גם ל־השתלם בעונש: מי שפרע מאנשי־דור המבול וכו' (ב"מ ד, ב) וכן הוא בנפעל — לקבל פצוי, תשלום ע"י עונש או ע"י ממון: כשם שנפרעין מן העובד כך נפרעין מן הנעבד (בר"ר צו); וגם: הבא ליפרע (לקבל חוב) מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה (ב"ב ה, ע"ב). בפיעל נשמר במקצת המובן המקראי — סתר סדר, חשף, גילה: לא פירע עד שישב (ירוש' ט, יד, ע"ג), וכך התרחבה המשמעות גם על סירס: בא גבריאל ופירעו (סוט' יג, ע"ב). מן המובן המרחב נתהוה השם פרעון = תשלום, סילוק חוב: עכו"ם לענין פרעון... (מו"ק ט' ע"ב). כמו גם שה"פ „פריעה" בכל המובנים: אין פריעה אלא גידול שער (מו"ק טו, ע"א); פריעת בעל חוב מצוה (ב"ב קעד, ע"א); וגם במובן גילוי, חשיפה: פריעת הראש (מו"ק כד, ע"א).

פ ר ק — שעקר משמעותו הסרת דבר מדבר, שמר על משמעותו זו גם במשנה: פרק וטען (ב"מ ב, ו), וגם הפריד דבר מורכב: כילת חתנים מותר לנטותה ומותר לפורקה (שבת מז, ע"א), בנפעל גם פריקת העצמות זו מזו, נקע: מי שנפרקה ידו (שבת כב, ו), ומזה השם פרק — הקשר שבין אבר לאבר (חולין י, ד), גם חלק מסוים בספר: הלומד מחבירו פרק אחד (אבות ו, ג); חלק של זמן, תקופה: בשלשה פ ר ק י ם בשנה (תענ' ד, א), וגם זמן ידוע של הבגרות: בנות ישראל שהגיעו לפרקן (מו"ק ט' ע"ב). וגם חלק החיים — התנהגות בתקופת חיים ידועה: ופרקו נאה — שלא יצא שם רע בילדותו (תענ' טז, ע"ב); או גם מזמן לזמן = לפרקים. תה"פ: בזמן שרואה אותו לפרקים (בר' פט, ע"ב), אותם המובנים נשארים גם בשם פריקה — הסרת משא: פריקה וטעינה (ב"מ לב, ע"א); הפרדת

1) אין פרע במקרא אלא עזב, הזנח, הריק, בהפעיל: עשה שיעזבו; ופרע מן במובן שלם, השתלם הוא: הריק, הוציא.

דבר מורכב: בשעת פריקתן (במד"ר ד), וגם לקטוף דבר: אין דרך פריקה בכך (שבת עג, ע"ב).

פ ת ח — גם כל לשון התחלה של דבור או של פעולה אחרת, של פתיחת קרקע וכו': מיד פ ת ח אברהם לפני הקב"ה ואמר (פתי' דאיכ"ר). הנפעל והתפעל— נעשה העוור פיקח: סומא ונתפתח (גיטין ב, ו), גם הפיעל: פיתח כמו פיקח, גלוי עינים: פתח ונסתמא, שפוי ונשתטה (ערכ' יז, ע"ב), אבל גם מחוקק ומפתח[1]. ומזה שה"ת—פֶּתַח: פתחי אבנים (ירוש' שקל' ד, ח, ע"א). מן הקל נתפתחו שמות: פתיח — חרישה ראשונה: שלשה תלמים של פתיח (תוס' פאה א, ח); פתיחה — פעולת הפותח: פתיחת הארץ (פס' נד, ע"א); או גם מבוא, וגם פתיחת נדר—טעם וסבה להתרת הנדר: פתיחת נדר (ירוש' נדר' ח, א); גם פתוחה — פרשה בתורה המתחלת: פתוחה שעשאה סתומה (סופר' א, יד) וגם פתחון־פה (= יחזקאל טז, סג), טעם לחרטה או לטענה: שלא יהא פתחון־פה לאברהם אביהם (שמו"ר ג, יד).

צ ל ל — לא במובן צֵל שהוא טלא בארמית אלא בהוראת השמעת קול ע"י הכאת דבר בדבר, במשנה נוסף המובן: זך ונקי ובכלל טהור: לעוכר את העין וחוזרת וצוללת (ירוש' כת' א, כה, ע"ב); עכורה היתה החבית וצללנו אותה (בר"ר ב), כך גם בנפעל נותנין מים ע"ג השמרים בשביל שיצלו (שבת ב, ב) או יצללו ולא יעכרו (ירוש' נדה ב, נ). בהתפעל גם במובן — שקע: למה נקרא שמה מצולה, שכל מתי מבול נצטללו לשם (שבת קיג ע"ב). במובן זך הוא גם השם צ ל ו ל: נותן אדם יין צלול ומים צלולים לתוך המשמרת (שבת קט, ע"א).

ק ב — (מל"ב ו, כה) גם רגל מלאכותית (דומה בהיפוכה לקב): הקיטע יוצא בקב שלו (שבת טז, ח), וגם בטוי מיוחד "קב ונקי": משנת ר"א בן יעקב קב ו נ ק י (מעט — במדה — וטוב) (עיר' סב, ע"ב).

ק ב ל — במקרא רק בפיעל במשמעות לקיחה טבעית או מוסרית. בעברית המשנית מצוי הפעל גם בקל פ"ע במובן צווח, טען, התאונן: קובלים אנו עליכם, מרושים (ידים ד, ו), גם ההפעיל באותה המשמעות: הלכה והקבילה אצל גברתה (אדר"נ טז), אבל גם כמו יצא לקראת, ביקר: מפני מה לא הקבלנו פניך ברגל כדרך שהקבילו אבותי לאבותיך (שבת קנב, ע"א). ההתפעל גם במובן נלקח, נקלט: נתקבל בכלי (זבח' לב, ע"ב), וגם במובן היה חביב ומקובל: ספק מתקבל, ספק אינו מתקבל (פסיק"ר מד), וגם כמו קיבל: התקבלתי ממך (כתו' ה, א). מזה השם קבלה = לקיחה וקליטה: שליח לקבלה (גיט' סב, ע"ב); או גם תואר למסורת — ספרי נ"כ: דבר זה מתורת משה לא למדנו, מדברי קבלה למדנו (ר"ה ז, ע"א); מפועל זה נתפתחו עוד שמות כמו — קִיבּוּלֶת: בין בשכיר בין בקיבולת (ירוש' ע"ז א, לט ע"ב) וגם קַבָּלוּת: אם היה שכיר קבלות (תוס' ע"ז א, ג), גם שם תואר — קַבְּלָן — מי שמקבל ע"ע לעשות מלאכה בסכום מסויים: והקבלן מביא

1) זהו שרש אחר, בערבית פתח לעומת פתח.

מכל מקום (שבי׳ ג׳ ט); או — מי שמקבל עליו ערבות: אעפ״י שיש נכסים ללוה יפרע מן הקבלן (ב״ב קע״ג ע״ב), ומן ש״ת זה שוב שם מפשט — קַבלנות; תכירה בסכום מסויים: אין נותנין להם עיריסיות וקבלנות (תוס׳ ע״ז ב׳ ח); התחייבות לעבודה מסויימת: קבלנות עובר עליו משום בל תלין (ב״מ קיב׳ ע״א); או — ערבות ואחריות מוחלטת: הא קבלנות הוא דכתיב תנה אותו (ב״ב קעג׳ ע״ב).

במובן קליטה וקבלה נתקבל השם קיבול: הזבח נפסל בד׳ דברים בשחיטה ובקיבול (זב׳ יג׳ ע״א). מפעל זה יש שה״פ הקבלה = קבלת־פנים, כיבוד: גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה (שבוע׳ לה ע״ב).

ק ב ע — במקרא רק ענין גזל ועושק ובעברית שאחרי גלות בבל מצוי מאד במובן יחד׳ יעד׳ פסק: הקב״ה קובע לו שכרו (אבות ג׳ ב), אבל גם במשמעות תחב׳ תקע: אם קבעת אותם כמסמר בלבך (תנח׳ בהעלותך טו), וגם במשמעות הקרובה למקראית — עיכב: קובע אתה את השמים מלהוריד טל ומטר (ידים ד׳ ג). מפעל זה מצוי מאד השם קֶבע — מסוים ומדויק, הרגל: תפלת הערב אין לה קבע (ב״ר ד׳ א), העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים (שם ד׳ ד).

ר ג ל (פסל) — למשמעויות שבמקרא נוספה גם המשמעות של הסכין, למוד׳ נהוג בעקר בתואר — רגיל: זקן ורגיל (תענית ב׳ ב), וכך גם בקל ובנפעל וגם בהתפעל: יעשו סעודה והם מתרגלין לבוא דרך סעודה (ירוש׳ נדר׳ יא׳ ב׳ ע״ד); בהפעיל גם במובן — הדריך, קירב: שהוא מרגילן לבוא אצלו (ב״מ ד׳ יב). השוה גם את תה״פ לרגל — בשביל, בגין: כלן לרגלי עלו (בר״ר צז). בבטוי ״רגלים לדבר״ משתמשים במובן — יש הוכחה ויסוד לדבר: שרגלים לדבר (נז׳ ט׳ ג).

ר צ ה — השמוש בפועל זה במקום חפץ הוא רגיל מאד בעברית המשנית, אולם נוסף לו הגון של פייס, ביחוד בפיעל: אל תרצה את חברך בשעת כעסו (אבות ד׳ כג), ומזה השם ריצוי — פיוס: ריצוי שאלה (תענ׳ ד׳ ע״ב). ומן פעל רצה אחר (=מלא) בהפעיל גם סיפר: כשבאתי והרציתי דברים לפני ר׳ עקיבא (תוס׳ נד׳ ו׳ ו), וגם מנה מעות: המרצה מעות לאשה מידו לידה (עיר׳ יח׳ ע״ב), ומזה — הרצאה, הרציה = ספור דברים וקבלה ברצון.

ר ק ד — בפיעל גם ניפה: הטוחן והמרקד והלש (שבת ז׳ ב), וכן גם ההפעיל: טחן, הרקיד לש וכו׳ (ירוש׳ ברכ׳ ט׳ יג׳ ע״ג). מזה גם שה״פ הֲרקיד — הנפה בכברה: טוחנן והרקדן (מנח׳ יא׳ ג), וגם הַרקדה: טחינה והרקדה (פס׳ יא׳ ע״א). במשמעות המקראית מצוי שה״פ ריקוד — יציאה במחולות: ריקוד — עוקר אחת ומניח אחת (ירוש׳ ביצה׳ ה׳ סג׳ ע״א).

ש ב ח — במקרא פאר ותהלה או השקטה, ובמשנית בעקר בקל פ״ע במשמעות הוטב: ששבחו נכסים מאליהם (ב״ב קלה׳ ע״ב), וכך גם בהפעיל: שבח שהשביחו

יורשין (ב"ב קכד, ע"ב), וכן גם בהתפעל: הפשתן — כל זמן שהוא כותשה היא משתבחת (בר"ר לד).

ש ב ר — גם ביטל חוב, נתן קבלה על חוב: שברה לו מקצת כתובתה, שברה לו על כולה (תוס' כתוב' ד, יא). גם הנפעל ענינו נתבטל, הופרך: נשבר קל וחומר (ירוש' קיד, א, נח, ע"ב). מן המשמעות המקראית נתהוה ההתפעל נשתבר שענינו נשבר ונתפוצץ: נשתברו שניהם (בר"ר צא), ומזה גם שה"פ שבירה = נפיצה, הכאה לרסיסים: שבירת העצם (פס' ז, יב).

ק ר ן — במקרא ענינו ידוע כאבר של בע"ח והנגזר ממנו, כאן גם במובן עיקר ויסוד, הסכום העיקרי בניגוד לריוח: משלם קרן וחומש (ב"ק ט, ז); והקרן קיימת לעולם הבא (פאה א, א).

ת ם — במקרא — איש תם ובמשנה גם תַּמות = חסר מום: תמות וזכרות (קיד' כד, ע"ב), ותם — בע"ח שאינו מועד לנזקין, שעדיין לא הוחזק נגח ומזיק: תם משלם חצי נזק מועד משלם נזק שלם (ב"ק ידי, ע"א), גם מזה מתהוה תַּמות — טיב ותכונת התם: צד תמות במקומה עומדת (ב"ק מה, ע"ב) — מן המובן המקראי נוצר גם השם תמימות — שלימות: הרי הוא בתמימותו (ב"ק לט, ע"ב), וגם תום וישר: בשעה שבא בתמימות הקב"ה בא עמו בתמימות (ויקר"ר יא).

(המשך יבוא)

בכרך אחד. כרך

1

בביאור המלים: בכרך אחד, המובאות בתוספתא ובתלמודים, טעו מפרשים ובעלי מלונים. בעל הערוך השלם, ערך כרך א, (לדברי הש"ם בבא מציעא כ"ט ע"ב: ולא יקראו בו שלשה בני אדם בכרך אחד) מבאר: „כלומר בספר מכורך או במגילה שנגללה דפיה". לוי מפרש גם הוא: בספר אחד. וכך גם יסטרוב, דלמן, בן־יהודה („כרך של מגילה, ספר") ואחרים.

הוטעו בעלי המלונים והמפרשים על ידי ההוראה אשר למלה כרך כשהיא לעצמה. אך, זוג המלים: בכרך אחד, נתגבש בלשוננו גם לבטוי מיוחד, לתאר הפעל, במשמע: 1) יחד, כאחד; 2) בעת ובעונה אחת, בפעם אחת, בבת אחת, — כאשר נברר להלן.

א. חבטוי בכרך אחד מובא בענין מציאת ספר, בתוספתא בבא מציעא, פרק ב', ח': מצא ספרים קורא בהן אחד לשלשים יום. ולא יקרא בהן את הפרשה וישנה, ולא יקרא בהן ויתרגם, ולא יקראו שלשה בכרך אחד. ולא יפתח בספר יותר משלשה דפין.

וענין זה נדון בבבלי, בבא מציעא, כ"ט ע"ב: ורמינהו: לא יקרא פרשה וישנה, ולא יקרא בו פרשה ויתרגם, ולא יפתח בו יותר מג' דפין, ולא יקראו בו שלשה בני אדם בכרך אחד. — הא שנים קורין?! (והלא במשנה כתוב: ולא יקרא אחר עמו. בפירוש רש"י: לפי שזה מושך אצלו ונקרע). אמר אביי: לא קשיא: כאן (במשנה) בענין אחד, כאן בשני ענינים. (רש"י: זה בדף זה וזה בדף זה קורין, דלא אתי לשמוטי מהדדי).

לשונה של בריתא זו מוכיחה בבירור, שכרך המובא כאן, אין פירושו ספר. שאילו כך היה פירושו. היו שתי המלים בכרך אחד בבחינת יתר כנטול דמי, מאחר שבאה כאן בפירוש מלת־היחס, המוסבה על הספר: ולא יקראו בו (בספר) שלשה בני אדם בכרך אחד, אלא הפירוש הוא, כאמור: שלא יקראו בו שלשה בני אדם ביחד, בבת אחת, כדי שלא יקרע הספר, כדברי רש"י, המובאים למעלה. ואילו היה כתוב „ולא יקראו בו שלשה בני אדם" בלי המלים

„בכרך אחד" בהוראת כבת אחת, ביחד, — היה מקום למעות ולאמור: שאסור שיקראו בספר שלשה בני אדם אפילו בזה אחר זה.

כך הוא הלשון גם בירושלמי, בבא מציעא, פרק ב', הלכה ט': מצא ספרים קורא בהן אחת לשלשים יום. — ולא יפתח בו יותר משלשה דפין, ולא יקראו בו שלשה בכרך אחד. ובעל פני משה אומר: בבת אחת ובענין אחד.

עוד זאת, בלי שום לב לבירור הנזכר. אילו היה הפירוש כאן בכרך: בספר, — תמוה היה מאד, מה ראו חכמינו ז"ל להשתמש במלה כרך רק ודוקא בענין חקריאה של שלשת בני אדם, ולא השתמשו במלה זו, (לא בתוספתא ולא בגמרא) בכל שאר הענינים המוסבים על ספר שנמצא. בכל שאר המקומות השתמשו במלה: ספר, ביחיד או ברבים. ואותה תוספתא, המובאת למעלה, מתחילה במלים: מצא ספרים, וגומרת: ולא יפתח בספר.

ב. כך היא הוראת חבמוי בכרך אחד גם בבבא מציעא ל"ז ע"א: רישא (של המשנה: אמר לשנים: אביו של אחד מכם הפקיד לי מנה ואיני יודע איזה הוא) נעשה כמי שהפקידו לו בשני כריכות (כמי שהפקידו אצלו שני אנשים שלא בבת אחת, זה לחוד וזה לחוד), דהוה ליה למירק. (היה לו לנפקד לדייק: מי הפקיד אצלו מנה ומי מאתים). סיפא (של המשנה: שנים הפקידו אצל אחד, זה מנה וזה מאתים — זה אומר: שלי מאתים וזה אומר: שלי מאתים. נותן לזה מנה ולזה מנה והשאר יהא מונח עד שיבוא אליהו). נעשה כמי שהפקידו לו בכרך אחד (כמי שהפקידו אצלו שני אנשים ביחד, בבת אחת.) דלא הוה ליה למירק. כגון: (כלומר, כך הוא באמת הנדון המובא במשנה) דאפקידו תרוויהו בהדי אהדדי בחד זימנא, דאמר להו: אנת גופייכו לא קפדיתו אהדדי, אנא קפידנא?! —

רש"י מפרש: „בשני כריכות, כלומר: זה שלא בפני זה". וביחס ל„הפקידו לו בכרך אחד" כותב רש"י: „שהפקידו לו שניהם זה בפני זה". זהו מעין ההוראה, הכלולה, לדעתנו, בבטוי בכרך אחד.

רבנו חננאל כותב: „סיפא, כגון ששניהן הפקידו צרורותיהן ביחד".

אכן, הרמב"ם (בפירוש המשניות) חושב, שפירוש בכרך אחד הוא „בכיס אחד" ממש. (בערוך השלם: „כרכא, פירוש: צרור, ומזה גם בבא מציעא ל"ז ע"א: כמי שהפקידו לו בכרך אחד". וכך גם לוי ובן יהודה. יסטרוב מבאר: בפעולה אחת). אך, השים גופו הרי הוא כמתרגם את הבטוי בכרך אחד: בהדי הדדי בחד זימנא, כמובא למעלה.

ג. ירושלמי שבת, פרק ח', הלכה א' (גם שקלים, פרק ג', הלכה ב') מהו לשתותן (ארבע כוסות) בכרך אחד? מן מה דאמר ר' יוחנן בהלל אם שמעה בבית הכנסת יצא, הדא אמרה: אפילו שתיין בכרך אחד יצא. מנהגינו:

לאמור חצי הלל בין כום ראשונה לשניה. וחצי הלל בין כום שלישית לרביעית. והנה, מאחר שאדם יוצא ידי חובתו בהלל ששמע בבית הכנסת ואינו צריך לאמרו בבית, הרי הוא שותה ממילא ארבע כוסות בכרך אחד, כיון שאין אמירת הלל מפסיקה בין הכוסות).

בעל הערוך בלבד הוא המפרש כאן: כרך — כום, וגוזר את המילה מלשון סורית. אך, הפירוש הנכון הוא: בכרך אחד — בבת אחת, בלי שום הפסקה בין כום לכום. ובעל קרבן העדה מבאר: „בכרך אחד: בזה אחר זה, בלי הפסק בינתים". וכך גם בעל פני משה. בעקבותיהם הולכים יסטרוב, דלמן, בן־יהודה, („שתי כוסות בבת אחת, בלי הפסקה בין כום לכום") ועוד.

ובכבלי מובא הענין הנ"ל בלשון אחרת, אך לפי התוכן יש למצוא בו סמוכים לפירוש: בכרך אחד, — בבת אחת. פסחים ק"ח ע"ב: ארבע כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי מזיגת כום יפה. שתאן חי (שלא מזגו במים) יצא. שתאן בבת אחת, יצא.

רש"י מפרש: בבת אחת — עירה ארבעתן לתוך כום אחד. (כאן, כנראה, נקודת המוצא לפירושו הנ"ל של בעל הערוך: כרך — כום). אך הרשב"ם סותר את הפירוש הזה וכותב: בבת אחת — עירה ארבעתן לתוך כום אחד, כך פירש רבינו שלמה. ולא נהירא לי, דאפילו שותה הרבה בכלי אחד לא חשיב אלא כום אחד וכולי. ונראה לי, דהכי פירושו: בבת אחת — שלא על סדר משנתנו, אלא שתאן רצופין.

ובתוספות שם: בבת אחת — נראה כפירוש רשב"ם, ששתאן רצופין, ולא כפירוש רש"י שעירה ארבעתן לתוך כום אחד. ד ש ת א ן משמע: הרבה כוסות.

ד. תוספתא, עבודה זרה, פרק ח', ד': השוכר את הפועל (גוי ששכר פועל ישראל) לעשות עמו חצי היום באיסור (ביין נסך) וחצי היום בהיתר, ונתן כולן בכרך אחד (ונתן כל פעולותיו ביחד, כלומר: פסק לפועל סכום אחד כולל בעד יום עבודתו, בלא לחלק בין העבודה באיסור ובין זו בהיתר), כולן אסורות (כל מעותיו אסורות). אלו בפני עצמן ואלו בפני עצמן, ראשונות אסורות ושניות מותרות.

וענין זה מובא בבבלי בלשון אחרת, אלא שגם ממנה יש לעמוד במקצת על הבטוי בכרך אחד, המובא בתוספתא. עבודה זרה ס"ח ע"א: והתניא השוכר את הפועל ואמר לו: העבר לי מאה חביות במאה פרוטות ונמצאת חבית של יין נסך ביניהן, שכרו מותר. (מלבד פרוטה אחת. ברש"י: שדי פרוטא לנהרא. אי נמי: לא שקיל מיד עובד כוכבים). ובירושלמי עבודה זרה פרק ה', הלכה א' באותו ענין: היה עושה עמו חצי יום באיסור וחצי יום בהיתר? (שאלה היא: אם מותר הפועל ליהנות משכר מלאכת ההיתר, או אומרים אנו: בלי מלאכת

האיסור לא חיה הגוי שוכרו לכל היום, ונמצא ששכר האיסור גרם לכל שכרו, ואסור. היה מוכר חולין ושני (ומעשר שני) בכרך אחד (המשך השאלה היא: האם יש לדמות את ענייננו לדין חולין ומעשר שני הנמכרים יחד. בפני משה: ואינו ניכר איזה הוא חולין ואיזה הוא מעשר). איזה שירצה חולין — יעשה, ושני—יעשה. (ההצי שירצה בו, יעשהו חולין ומכירתו מכירה. והחצי השני ישאר בקדושת מעשר שני ואין במכירתו כלום). והכא כן? (וגם כאן, בענין פועל במלאכת איסור, נאמר כך? בפני משה: ושכר חצי היום של מלאכת ההיתר, מותר הוא, ואף על פי שנתן לו הנכרי שכרו בכרך אחד: לאיזו חצי שירצה יעשנו אסור ולאיזה חצי שירצה יעשנו בעד שכר מלאכת ההיתר, כמו בחולין ומעשר שני).

ה. בתוספתא מגילה, פרק ג', ט': אין קורין בתורה יותר משלשה פסוקים בכרך אחד. — אין מפטירין בנביא יותר משלשה פסוקים בכרך אחד.

ובמנחת ביכורים: בכרך אחד — בפעם אחת.

ו. בירושלמי בבא קמא, פרק ז', הלכה ג': היו עומדין ומעידין עליו בעשרה בניסן, שגנב שור באחד בניסן, טבח ומכר בעשרה בניסן — הוזמו בחמשה עשר בניסן, כל עדות שהעידו מעשרה בניסן עד חמשה עשר, למפריעה הרי אילו פסולות. אמר רב בא בר ממל: תיפתר: במעידין עליו בכרך אחד (שמעידין על הגניבה ועל הטביחה שהיו כאחת, היינו: באחד בניסן ולא בשני זמנים, והוזמו על עדות הטביחה בלבד). ולית שמעת מינה כלום. (ואין אתה שומע מכאן, שעד זומם למפרע הוא נפסל, אלא, שאותה עדות בלבד, כיון שבטלה מקצתה בטלה כולה מאחר שהיתה על הגניבה ועל הטביחה בכרך אחד).

ז. ראינו למעלה ששה ענינים שונים, בהם מובא הבטוי בכרך אחד: 1) קריאת שלשה בני אדם בספר בכרך אחד. 2) הפקדת שנים בכרך אחד. 3) שתית ארבע כוסות בכרך אחד. 4) תשלום שכר בכרך אחד בעד שני מיני עבודה. 5) קריאת שלשה פסוקים בכרך אחד. 6) העדה על שתי פעולות שונות, שנעשו על ידי אדם בכרך אחד. ברור, שבכלם אין פירוש הבטוי הנ"ל אלא: יחד, בבת אחת, בזמן אחד.

ובענינים מוחשים, ממשיים, מורה אותו בטוי על שני דברים (או יותר) טמועים כדבר אחד, וגם על שני דברים מאוחים כדבר אחד. על גוון־ההוראה הראשון עמדנו מתוך הירושלמי עבודה זרה, פ"ה ח"א, שהבאנו למעלה: בחולין ומעשר שני, הנמכרים בכרך אחד. הגוון השני מבואר ברבה, בראשית, פרשה י"א, ו': משל למלך שהיה לו פרדס, מסרו לאריס, והיה בו שני אילנות כרוכים זה לזה בכרך אחד: אחד של סם חיים ואחד של סם המות. אמר אותו אריס: אם משקה אני זה של סם חיים — זה של סם המות שותה עמו. ואם איני משקה זה של סם המות — היך זה של סם חיים חי.

יתכן, שתחילת שימושו של הבטוי היתה על דרך של מליצה: בכרך אחד — לאמור: כרוגמת שני דברים מתשיים, הנתונים בחבילה אחת והם נראים כדבר אחד. אחר כך הושאל הבטוי ממושג ממשי למופשט: בכרך אחד — יחד בבת אחת, בזמן אחד. אלא, שמעט־מעט נשתכחה גם ההשאלה, והבטוי בכרך אחד לבש את המשמעות, המבוררת למעלה, באופן קבוע ופרוזאי. זוהי, כידוע גם דרך ההתהוות של כל הפשטה: מוצאה הוא ממושג של ממש; בהמשך משמש המושג הממשי, הראשון, בערבוביה עם ההפשטה; ולבסוף מתיחדת המלה להפשטה בלבד.

בניגוד לבטוי בכרך אחד אנו מוצאים במקום אחד (בבא מציעא ל"א ע"א) את המלים: בשני כריכות, ובמקום שני (תוספתא, עבודה זרה, פ"ח; ד') את המלים: בפני עצמן.

2

א. גם הפועל כרך כולל את ההוראות אשר לבטוי בכרך אחד. כרך במשמעות: אחה, התאחה, הובאה למעלה, לפי רבה, בראשית פרשה י"א, ו'. (שני אילנות כרוכים זה לזה). ויש בהוראת הפועל כרך, ביחס לענינים מופשטים, גם מן הגוון: יחד, עם. במשמע זה מובא הוא כמה פעמים בצירוף עם הפועל תני: כרוך ותני — כרוך ושנה, כלומר: שנה גם דבר פלוני יחד עם הדברים השנויים ועומדים במשנה או בבריתא.

בבא קמא נ"ט ע"ב: במה דברים אמורים (שאנו שמים את הנזק שהזיקה בהמה אגב הערכת כל הקרקע, שבה חל הנזק): שאכלה לולבי גפנים ויחורי תאנים. הא סמדר (רש"י: ענבים דקין בהתחלתן לאחר שפרחו סיד) רואין אותן כאילו ענבים עומדות ליבצר (מעריכים אותן כאילו היו ענבים בשלות לבציר, בלא להוסיף את הערכת הנזק של הקרקע כולה). אימא סיפא: אכלה פגים או בוסר (פגי תאנה ובוסר גפן הם כפול הלבן ונחשבים כפירות גמורים) הוא דרואין אותן כאילו ענבים עומדות ליבצר, — הא סמדר רואין אותן כמה היא יפה וכמה היתה יפה (כמה היתה כל הקרקע שווה לפני שהוזק בה הסמדר, וכמה היא שווה אחרי שיש בה נזק במקום מסוים) אמר רבינא: כרוך ותני. (שנה את המשנה עם סמדר. רש"י: „כרוך ותני: הוסיף סמדר עמהם במשנה וכך תשנה:) במה דברים אמורים: בזמן שאכלה לולבי גפנים ויחורי תאנים אבל אכלה סמדר, פגין או בוסר, רואין אותן כאילו ענבים עומדות ליבצר.

שבת ל"ד, ע"ב: הא גופא קשיא! אמרת: איזהו בין השמשות? — משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין. הא הכסיף התחתון (משמע מזה, שאם השחיר החלק התחתון של כיפת הרקיע) ולא הכסיף העליון (אף אם לא הכסיף עוד גבהה של כפה) לילה הוא. והדר תנא: הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון, בין

השמשות ?! אמר ר' יהודה אמר שמואל: כרוך ותני (רש"י: כרוך ותני — שני הדברים בכרך אחד, בתורה אחת): איזהו בין השמשות? — משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין, והכסיף התחתון ולא הכסיף העליון נמי בין השמשות. הכסיף העליון והשוה לתחתון — לילה.

בברכות נ"ד ע"א ברש"י: כרוך ותני לכולהו בחדא בבא. ובמנחות פ"ז ע"א ברש"י, כת"י: כרוך ותני: הלוסטיון ומחוק בחדדי.

הבטוי כרוך ותני מובא גם בפסחים ע"ה ע"ב, בבא מציעא פ"ט ע"א, וראש חשנה י"ד ע"ב. (אגב, בשבעת המקומות הנ"ל מובא הבטוי כרוך ותני חמש פעמים בשם רבינא).

ב. כאן, בבטוי כרוך ותני, לפנינו צורת פועל כפול, שאחד מהם, הראשון (כרך), נעשה פועל־עזר לחברו (שנה).

יוצע להרחיב את השימוש בצורה זו: להשתמש בפועל העזר הנ"ל (כרך) גם בצירוף עם פעלים אחרים ולהביע בזה את מושג הפרפיכם הגרמני, שנגזר ממלת היחס = Mit. למשל: כרוך ותן. (תן גם זה עם הדברים שאתה נותן). כרוך וקח. נכרך ונשלח. נכרך ונבנה.

להרחבת הלשון ותקונה

מ. ב. שנידר

הַכְּתִיב וְהַנְּקוּד.

ב„לשוננו" כרך ו' בחוברת ב־ג הרבו לעסק בשאלת הכתיב והנקוד. גם בכרכים הקודמים של „לשוננו" צפה ועלתה השאלה הזאת בקצרה או בדרך אגב; היא בתקופה האחרונה מן השאלות העומדות במדרגה הראשונה ורבים טפלו בה גם בעתונים אחרים. וכל שאלה חשובה יכולה לבוא לידי פתרון נכון ונאמן רק כשדנים עליה בכבד ראש ורבים מחוים את דעתם עליה בראיות או בסברות נכונות בהגיון ישר.

הכתיב והנקוד הם בעצם שנים שהם אחד; הכתיב בתכניתו שהוא מתגלה לנו בכה"ק בסדורם האחרון *) חתקן לחקל את הקריאה בהם, וזהו גם תפקידו של הנקוד. מעולם לא היתה השאלה הזאת דורשת פתרון נכון ויסודי כמו עכשו בתקופת החיאת לשוננו. אי אפשר עכשו להרפים בלי ווקליסם. ככר לפני המלחמה העולמית נתעוררה השאלה הזאת בעתון „הזמן", שיצא בוילנה, ואני הקדשתי לה באותו העתון בשנת תרע"ד בגליונות 49—51 מאמר ארוך בשם „הקלת הקריאה בלשון העברית". במאמר הזה הוכחתי בראיות חותכות, שפתרון השאלה הזאת קל מאד, ושכל קשיו הוא רק בזה, שקהלנו יחד עם המשכילים והמלומדים שלנו אינם רוצים ללמד לדעת את יחס הנקוד העברי לאותיות הווקליות שבלשונות האריות. הכל חושבים אצלנו, כי אופן סמון הווקלים הטוב ביותר הוא לפי שיטת אותיות וווקליות, הנוהגת בלשונות האריות, המסוררות בשורה אחת עם הקונסונאנטים, וסמון הווקלים בעבריית בציוני נקוד בשורה מיוחדה תחת האותיות הוא קשה ועולה ביוקר הרבה מסדור האותיות בלשונות האריות. זאת טעות גמורה; בכלל אין הסדור בנקוד יקר מן הסדור באותיות וווקליות, כי תמורת ציוני הווקלים בנקוד צריכים להציג אותיות וווקליות, שבעצם הנה אותה העבודה רק שאת הראשונים מציגים מתחת ואת האחרונים באותה השורה, וכשרגילים בזה אין המלאכה הזאת קשה מסדור אותיות בשורה, אלא היא דורשת זמן יותר מסדור בלי נקור ובלי אותיות וווקליות, מפני שהסדור בלי סמנים וווקליים הוא חסכון לעומת הסדור בסמנים וווקליים, ושכר

*) עיי בספרי „תורת הלשון בהתפתחותה" § 10.

הסדור בנקוד הוא כמעט שוה לשכר הסדור באותיות ווקליות, כמו שאבאר. והנה מציעי התקונים בכתיב דורשים להכנים את סמני הווקלים בתוך השורה אחרי הקונסוננטים, הרי לא יועילו כלום בתקנתם. הסדור לא יוזל בזה ולעומתו יתפס הסדור מקום גדול יותר וירבה הוצאות הניר וההדפסה.

וזה הדבר: סדור אותיות בלי נקוד ובלי אותיות ווקליות הוא חסכון בערך בשבע עשיריות, כלומר, בשבעים אחוזים ממאה; גליון דפום, ששכר סדורו בלי סמנים ווקליים הוא, למשל, מאה שקלים, שכרו בנקוד מאה ושבעים שקלים, בשביל שהסדור בנקוד עולה בשבע עשיריות יותר, כי כשנסדר אותו הגליון באותיות ווקאליות, כמו באידית, יצא ממנו גליון ושבע עשיריות של גליון. וכשהסדור הוא בציוני נקוד, המוצגים בחלל הריק שבין השורות, הוא רק גליון אחד, אבל עבודת המסדר הוא כאילו סדר גליון ושבע עשיריות של גליון. על כן צריך להיות שכר הסדור בנקוד בשבע עשיריות יותר. אמנם יש בעלי דפום המעלים את שכר הסדור בנקוד לא בשבעים אלא בשמונים אחוזים ממאה, אבל גם אז אין עולה הסדור בנקוד ביוקר מן הסדור באותיות ווקליות, כי בראשון יש הסכון גדול בניר ובהדפסה, שיכסה די והותר את קצת היוקר בסדור האותיות.

גם אין שום יסוד לטענת דורשי שנוי הכתיב והנקוד, כי הנקוד קשה לעינים. זה לא נכון כלל; כשמתרגלים בקריאה אין העין מתעכבת בשעת הקריאה לא בציוני הנקוד ולא באותיות הווקליות, הדמות הכללית של המלה נתפסת כהרף עין בלי הבחין באיזה מקום נמצאים סמני הווקלים. להפך בזה יתרון לכתיב השמי, שמליה קצרות הרבה יותר והן קלות ונוחות יותר להתפס.

בערך כדברים האלה כתבתי במאמרי ההוא ב„הזמן" בשנת תרע"ד. אבל בירחון „סנה" (ורשה, תרפ"ט) בחוברת ב—ג יצא יעקב נתנאלי במאמר „הכתב והכתיב" ושנה את הטענות הידועות על קשי הסדור ויקרו ועל הכבדת טביעות העין של הקורא בנקוד וכדומה. ועל הוכחותי ב„הזמן" לא השיב כלום. ושבתי והוכחתי ב„סנה" במאמר „על הכתב והכתיב" באופן מסביר יותר, כי לטענותיו אין שום יסוד ושתנקוד הוא טוב וזול מהסדור באותיות ווקליות. בשבועון „בדרך", היוצא בורשה, תרצ"ג בגליון 4 יצא י. חנטוב ושב ודרש חלוף שוטת הנקוד בשיטת אותיות ווקליות בלי התחשב עם הוכחותי ב„סנה". אני השבתי ב„בדרך" תרצ"ג בגליון 7 על דברי חנטוב וסתרתי את כל דבריו. אבל בגליון 9 של אותו „בדרך" בא י. קפלן ברגז ובדברים חדים נגדי והחליט בלי הוכחות וראיות, כי חשבוני, שהסדור בנקוד אינו יקר מהסדור באותיות ווקליות, אינו נכון, והרבה דברים שאינם מוכיחים כלום, שיש צרך בחלוף הווקליזציה שלנו, שהיתה נוהגת כבר בלשון המצרית הישנה וכמעט בכל הלשונות השמיות מזמן יותר מארבעת אלפים שנה. הוא לא הרגיש מתוך חשבוני שעשיתי, שאני מומחה במקצוע הזה, כי לפני

המלחמה העולמית חיו לי במשך הרבה שנים בית יציקת אותיות ובית סדור אותיות ואני יודע שתי המלאכות האלה ואת כל העסק הזה.

בדבר קנין הקריאה על ידי ילדים מתחילים עשיתי בעצמי נסיונות בתלמידי וחקרתי הרבה מורים מומחים ובאתי לידי הוכחה גמורה, כי בלמוד על פי השיטה הקולית אין הבדל באיזו שיטה ווקלית ללמד. כמו כן חקרתי ודרשתי טפי הרבה אנשים הקוראים עברית ולועזית ואין איש מהם שאמר, כי הקריאה בעברית בנקוד קשה לעינים ומשחתת את הראיה, כאמור למעלה, שהרגיל בקריאה אינו מסתכל בכל אות אלא תופס כהרף עין את תבנית כל המלה בלי הרגיש באיזו שיטה נסמנו הווקלים. ולשאלה הזאת יכול להיות איזה ערך רק בבית ספר למתחילים בשנת הלמוד הראשונה.

אמנם יש בין המורים החדשים האומרים, כי שיטת אותיות ווקליות היא טובה משיטת חנקוד, אבל אין האנשים הללו יכולים להוכיח זאת בראיות. מדבריהם נראה, כי רק שנאה וגעל נפש לכל מנהג ישן, בלי הבדל בין טוב לרע, מדברים מתוך גרונם, או שהם חולי החקוי לכל הנהוג באירופה. ומחלת החקוי הזאת היא גם שעוררה את דורשי חלוק שיטת הווקליזציה שלנו. נוסף לזה יש כאן תשוקת עזה להיות ממציא תקונים.

גם ה' נ. אברהמיהו במחברתו „קריאת עברית נכונה" ובמאמרו „בהירות ודיוק בלשון" ב„לשוננו" כרך ג' עמ' 429 ובמכתבו לועד הלשון בכרך ו' עמ' 267 מציע תקון הווקלציה העברית. אף על פי ששיטתו אינה מהפכה גמורה, כמו של שאר המתקנים, אבל אין שום צרך בתקוניו כמו שנבאר להלן.

ב„לשוננו" כרך ו' בחוברת ב—ג בא גם ה' ר. גורדים ודן בשאלת תקון הווקליסציה שלנו, והרצה את דבריו בשני מאמרים I. „יחושי הכתיב והנקוד בלשון העברית"; II. „הפרובלימה של הכתיב בעברית החדשה". הוא כפי הנראה לא קרא מה שכתבו על השאלה הזאת עד הנה, אבל הוא מביא את רוב טענותיהם של מתנגדי שיטת הנקוד. ובכלל נגע במאמר הזה בדברים רבים הדורשים ברור ופתרון. אעמד בראשונה על מאמרו השני.

„הצרה היא ששיטת הנקוד השלם אינה נקיה מחסרונות יסודיים אחדים: א) שיטת הנקוד היא קשת ומסובכת וחלקים רבים ממנה כבר בטלו מן העולם, כגון: דגש, רחיק, נח נסתר, מתג ועוד" (עמ' 210). כפי שהוכחתי למעלה אין דבריו נכונים. ציוני הנקוד אינם מסובכות כלל, הם ציונים ווקליים כמו האותיות הווקליות והם קלים ונוחים להתפס יותר מן האחרונות, כי בשביל מעוט כמותם ומצבם תחת המלה הנן המלים קצרות הרבה יותר משהן על פי שיטת אותיות ווקליות וקלות יותר להתפס בעין בשעת הקריאה. מי שהתבונן היטב נוכח, כי קריאת מלים ארוכות דורשת התרגלות מרובה בקריאה והן מכשול גדול לאלה

שלא חוננו בהשגה טובה. והמלים בנקוד קצרות כמעט במחצה, למשל: הַשָּׁמַיִם — חמש אותיות, האשאמאיים — תשע אותיות. וחשיבות מיוחדה לדבר הזה בלמוד הקריאה לתלמידים.

דברי גוררים, כי הדגש בטל, אינם נכונים כל עקר. אף על פי שהחתון המדבר עברית עכשו אינו שומר אותו, אבל דבורם הלא לשון עלגים, לשון מקולקלת, ואסור איסור גמור להכניסה אל בית הספר. אי אפשר לבטל את הדגש בלשון העברית, כי לא רק שיש מלים רבות שההבדל ביניהן הוא רק הדגוש: מָלָה — מִילָה, (של ברית) אִשָּׁה — אִישָׁהּ — איש שלה; מַנִי — מִינִי — מין שלי; מְיָצָה — מיץ שלה, מְצָה — עבר מן מַצֵּה; כְּיָסָה — כִּים שלה, כְּפָה — עבר מן כַּפֵּה; גִּילָה — גיל שלה, גָּלָה — עבר מן גַּלֵּה; שְׁרָה — שיר שלה, שִׁירָה — צורת נקבה מן שִׁיר; חוּצָה — חוץ שלה, חָצָה — עבר מן חָצֵה וכדומה הרבה; הנה יש שלשה בנינים: פְּעַל, פָּעַל, הִתְפַּעֵל והרבה משקלי שמות הנוסדים על הדגוש; אם יבטלו את הדגוש יבוטלו יסודי הלשון העברית ותהיה ללשון אחרת לגמרי. ואלה שאינם חוששים לזה, ולהם העקר שידברו היהודים בלשון הקרובה ללשונות האירופאיות, למה להם לדין על תקוני הווקליזציה, ידינו על שנוי כל הלשון העברית ועל העמדתה על חוקים חדשים, רק שיהיו קבועים ועקיבים ולא כמו לשון הדבור עכשו, שחוקי בנית מלה אחת סותרים את של השנית, שהשתנות התנועות אינה עקיבית ושכמעט אין תמונת לשון אחת בנויה על פי חוק קבוע. הרי בבטול הדגוש מתבטל כל הווקליסם התלוי בו, ונם הבנינים והמשקלים והכנויים הנוסדים עליו.

בדבר בטול הדחיק והשתנות התנועות בהפסק טענותיהם של דורשי התקונים נכונות, ואפשר להסכים לבטולם, כי שני הדברים האלה משערים רק כשהם נובעים ויוצאים מטבע המבטא של המדברים ואחרי שנתבטלו במבטא הם עכשו מלאכותיים, בלתי טבעיים, ומכבידים את הדבור ואין בהם שום נחיצות. אבל הבטול הזה אין לו ענין לשיטת הווקליסם הנקודי.

בנונע לבטול המתג, שהוא בעצם סמן לנגינה טפלה או להארכת הבטוא של התנועה בהברה הפתוחה השלישית לפני נגינה, או לפני מתג, היא שאלה חשובה, אבל אין לה שום שיכות לשאלת הווקליסציה הנקודית. ובדבר הנחים הנסתרים, הרי אלה שהם א' שרשית אי אפשר לבטלם, מפני שהא' סמן לשרש ולמשקל, ואותיות ו"י הרי גם בהיותן אותיות משמשות הן לסמנים ווקליים, שהן צריכות לבוא גם לפי שיטת אותיות ווקליות ולמה לבטלן?

נקרא הלאה: „בשעה שהשפה היתה קנין קבוצה קטנה של בעלי המסורה ולמדנים היה אפשר לדרש ולמצא ידיעה מפרטת בדקדוק המסרתי". לדברים האלה אין שום יסוד נאמן. מעולם לא היתה השפה שלנו קנין של בעלי מסורה או של למדנים; שני אלה לא עסקו בדקדוק. בעלי המסורה בתור כאלה היו

רושמים רק את המסורות, בראשונה על דבר האותיות והמלים ואחרי כן גם על התנועות והנגינות. אמנם מעטים מהם עסקו גם בפרוש המקרא, ויש שעמדו על אי אלו כללים והם כבר נזכרים בתלמוד (יבמות יג, ע"ב; גיטין צ, ע"א; פרה פ"ח, א וכדומה). הכללים האלה הם פשוטים, נוסדים על טבע הלשון ואינם נכנסים בסוג דברי מסורה, שאין להם יסוד אמתי בלשון. אין אצלנו שום דקדוק מסרתי. להפך, מיסדי הדקדוק העברי מימי ר' סעדיה גאון ואילך היו כלם מדעיים (כמובן לפי זמנם, שהחקירה בלשון היתה בתכלית הפשטות), ודבריהם נוסדים על חזיונות הלשון של המקרא. רק בסוף ימי הבינים ובראשית דורות ההשכלה הכניסו מרקדקים שונים את הפלפול התלמודי בחקירת הלשון. אבל פעולת האחרונים היתה רק לסכסך בטרה ידועה את החקירה המדעית של הלשון העברית, ובחוקים היסודיים שלה, כמו על הרגוש ועל התנועות, לא נגעו. חוקי הווקליסם הם יסודי הלשון ובטולם הוא השחתתה של הלשון.

על כן דבריו: „אבל אם השפה תעשה קנין העם אז דבר זה מן הנמנע", כלומר, מן הנמנע להחזיק בכל חוקי הווקליסם. ואין הוא מוכיח בראיות שחוקי ווקליסם ידועים עלולים להבטל, ושאפשר לבטלם בלי השחתת הלשון. אך על כל פנים אין בטול הכללים ענין לשנוי שיטת הווקליזציה, כי גם אחריו תשאר שאלת בטול הכללים, עד כמה שהיא נמצאת באמת.

והוא מוסיף: „על ידי הנקוד השלם אנו דנים את רוב העם לבערות ולעם הארצות ואי־תבונה בכתיב הלשון וקריאתה. דבר זה יגרם למצב פסיחולוגי בלתי בריא (?!), לאי־נוחות מצד העם בלשונו הוא" (?!). אלה הם דברים שאין להם שחר. כשביל הצנת ציוני הווקלים תחת הקונסוננט במקום הצנתם אחריו אין עם נדון לבערות וכו' ושחוק הוא לאמר, כי זה יגרם למצב פסיחולוגי בלתי בריא וכו' והראיה שהשיטה הווקלית שלנו לא רק שלא הביאה את עמנו לבערות, אלא שהוא מצוין בעולם בידיעות הקריאה. ומה גם שכפי שהוכחתי למעלה הנה שיטת הנקוד קלה לקריאה משיטת אותיות ווקליות, מפני שהמלים יוצאות קצרות יותר. ומלבד זאת הלא, כאמור, הנה השפעה מצד הווקלים יכולה להיות רק בזמן למוד הקריאה, אבל אחרי כן אין העין נזקקת לכל אות וציון אלא תופסת כרגע את צורת המלה בכללה בלי הסתכלות באותיות ובציונים בודדים.

„ב) כמו שבטלו כבר חלקים רבים של הנקוד הרשמי יש לצפות (?!) שעוד חלקים ממנו ילכו וישתכחו" — כלו' צריך לצפות שישתכחו כאילו תצא מזה תשועה לעמנו. אצל כל העמים עושים גדרים על גבי גדרים שלא תשתכח הלשון ותמחבר דירן חושב זאת לתשועה לעמנו.

„הנקוד המסרתי הוא חטיבה אחת ואי אפשר לנגע בו במקצתו בלי פגום בכללותו" — מדוע אי אפשר להשמיט אי אלו ציונים שאינם דרושים עוד

ולהשאיר את אלה הנחוצים? והלא נוהג אצלנו זה כמה נקוד מקוטע ואין איש מוצא בו פסול ומכל שכן כשהנקוד המקוטע יהיה שלם יותר? כל איש בעל הגיון ישר יכיר ויורה, שיותר מתאים לכתב "הַשָּׁמַיִם" (יהי בלי דגש בש' כרצון המחבר) מלכתב "האשאמאיים" כהצעתו.

"כבר אומרים היום "לפריז", אבל מי יעיז לנקר את המלה כן?" — ובשביל זה הוא מציע לכתב "לפאריז" כאילו כשיכתבו במקום הפתח תחת הפ' א' אחריה יהיה כשר וישר הדבר. ומדוע אין לכתב לפריז בלי דגש והקורא יקרא כמו שירצה וזה יהיה לפי רצון המחבר דידן הרוצה בבטול הדגש.

"הנקוד הוא שיטה סטטית ויש צורך לשיטה דינמית ומתפתחת" — ההגיון במשפט הזה צולע על ירכו. הדבר הוא להפך. שיטה סטטית היא שיטת אותיות ווקליות והנגוד הוא שיטה דינמית אמתית. בלי ספק נשתנה מבטאנו בכלל במשך 1300—1200 של קיום הנקוד ובכל זאת הוא מתאים למבטאנו עכשו כמו בתקופת העשותו. יתר על כן המבטאים השונים הרבים אצלנו משתמשים בנקוד הזה והוא מתאים לכלם ולשון העברית אחת היא לכל בעלי המבטאים השונים, אבל אלו היתה במקומו שיטת אותיות ווקליות בצלילים קבועים כמו בלשונות האירופאיות היתה הלשון העברית נפרדת ללשונות שונות לפי מספר המבטאים אצלנו, ולא היתה לשון עברית אחת מאחדת את כל אומתינו. נוסף לזה עלול "תקון" כזה להביא פרוד בעמנו שאי אפשר יהיה לשוב ולאחדו. הצעתו לתת רק חמש אותיות ווקליות המתאימות למבטא הספרדי המקולקל הנוהג עכשיו אצל רוב מדברי עברית. הרי הווקליזציה הזאת לא תתאים לשום מבטא מהרווחות אצלנו, כי גם המבטא הספרדי חאמתי מבדיל בין קמץ לפתח ובין צירה לסגל וכו' כמו שמבדלת ביניהם גם הלשון הערבית. ומליוני היהודים שישארו בתפוצות לא יוכלו לקרא את כתבי א"י ולא ישמעו את לשונם ויהיה פרוד גמור בין התפוצות וארץ־ישראל.

היוצא מכל האמור הוא שחלוף ציוני הנקוד באותיות ווקליות מלבד שאין בו שום צורך ותועלת הנהו ממש קלקול הלשון והכבדת קריאתה, ודוקא על ידי חלוף זה יהיה העם נדון לבערות ולעם־הארצות ואי הכנה בכתיב וכו' כמו שאמר המחבר על הנקוד.

הסבה העקרית של דרישת חלוף שיטת הווקליזציה שלנו היא מחלת חקוי לכל הנהוג באירופה, שנתחדשה בנפשם של הרבה סופרים מהדור החדש, עד שהם ממש מוכי סנורים ואינם יכולים להכחין בין לבן לשחור ובין אור לחשך. נוסף לזה גורמת הרבה תשוקה משונה אצלנו להמצאות הפכניות, ריוולוציניות. יש תאוה עצומה למרד בכל הישן והנהוג ולהפך את הקערה על פיה, שנראה לכל כי הם קלקולים. נפשם מתאוה לשנות את הכתב העברי היפה והברור עם שיטת

הווקליזציה שלו הפשוטה והקלה המתאמת בדיוק לטבע הלשונות השמיות בכלל וללשון העברית בפרט, ששום שיטה ווקלית אחרת אינה יכולה למלא את מקומה. לריוולוציונרים אמיצי לב כז׳בוטינסקי וכבן־אבי לא מספיק שנוי הווקליזציה. הם רוצים להחליף גם את הכתב, כמו שעשו גבורי החיל התורקים. גבורים כאלה אינם מציעים לפני הקהל ואינם מחכים עד שהאחרון יתעורר לעשות; הם אומרים ועושים: יצאו והדפיסו עברית בכתב הלטיני והקשר הגורדי הותר...

עתה אשוב אל מאמרו הראשון של גורדים „יחוסי הכתיב והנקוד בלשון העברית" (שם עמ׳ 203): „נראה הדבר שהשמיים היו הראשונים ליצר א״ב קונסונאנטית". הדברים האלה אינם מיוסדים כל עקר. הכתב הקונסונאנטי הומצא במצרים. הוא נתפתח מכתב החרטומים בערך באלף השלישי לפני ספירת הנוצ׳ [1]) והכתב השמי הומצא, כפי הנראה בסוף האלף השלישי הזה על פי דוגמת אותו הכתב המצרי [2]), אבל השיטה האקרופונית שלו, ציור האותיות לפי תבנית העצמים שצלצולם הראשון מכיל צליל האות יש לשער שהיא המצאה שמית [3]), אבל אין בזה ודאות כל עקר. הכתבים הראשונים [4]), הם קיפריסי־אגיאיים ויש בהם אותיות אחדות שאין הוכחה שהן אקרופוניות.

ה׳ גורדים אומר (שם), כי כתבת מישע מהמאה התשיעית לפסה״נ היה מהקדמוניות ביותר; זה לא נכון, נמצאת כתבת גם מהמאת האחת עשרה ועוד מהמאות הקודמות של האלף השני [5]). דעתו כי ו״י במלים: דיבני, דורה, אשוח, חורנן, שעריה, בביתיה, שבכתבת מישע הן אמות קריאה, אינה מיוסדת, אחרי שבכל הכתבת אין אותיות נחות באמצע המלים, וכן הוא בכתבים הפיניקיים והעבריים מן התקופה ההיא, בודאי היו עדין אותיות ו״י במלים הנקובות מבוטאות. בחלקים הקדמוניים ביותר מן כתי״ק לא היו באמצע המלה שום אותיות נחות בתור אמות קריאה, ואלה או״י, שנמצאות בהן והן עכשו נחות, היו בזמן שנכתבו בראשונה מבוטאות, רק אחרי כן נחו לאט לאט במבטא וזמן רב היו עוד נשמעות פחות או יותר במבטא, ובשביל שהיו רגילין בכתיבתן נשארו בכתיב גם שנחו לגמרי [6]). בראשונה היו רק סמנים לצורה הישנה של המלה, אבל אחרי כן חיו לסמנים דיאקרטיים ובתקופת תקון הכתיב, בערך בימי עזרא, החלו ו״י לשמש כסמנים דיאקריטיים גם אחרי תנועות שלא היו שם מעולם [7]).

1) עי׳ Die Hieroglyphen § 1, 2 1917, A. Erman.

2) עי׳ במאמרי „על הכתב והכתיב" בירחון „סנה" ורשה, תרפ״ט עמ׳ 525.

3) עי׳ בספרי „תורת הלשון בהתפתחותה" § 9 ובלוח הכתבים הנוסף בסוף החלק הראשון. שם מובאים שתי א״ב בערך משנות 1900 לפסה״נ ע״ש.

4) המובאים בלוח הכתבים האמור.

5) עי׳ בספרי הנ״ל § 4, ג; § 9 יז.

6) בספרי הנ״ל § 10, ה, יב, יז.

7) בספרי הנ״ל § 10, יד.

דעתו של נולדיקה, שהוא מביא בעמ' 202 בהערה 1, כי היו מבטאים דִיבֶן בֵּיהֹה וכו' לא נוסדה על ראיות ממשיות. מה שנמצא בכתבת הרבה פעמים „בֵּת" „בֵּהֹה" בלי יוד חוא לא מפני שהיו מבטאים בווקל e, אלא הם בטאום בי הטופה = יָ, ולא סמנו עפי"ר את היוד, שלא היתה נשמעת כבר ברור במבטא, כי אלמלי לא היו מבטאים את המלים האלה ביוד חטופה לא היו יודעים להציגה כלל, כי אז לא ידעו דקדוק וחקירות הלשון. וחמנהג לכתב אותיות נחות באמצע המלה לסמנים דיאקריטיים לא היה אז. גם אהוי בסוף המלים הונהגו על פי החקש של המלים, שהיו מבוטאות בחן בתקופה קדמונית ואחרי כן חדלו מעט מעט להיות מבוטאות ונחו ונשארו בכתיב על פי ההרגל בכתיבתן מן הזמן שהיו מבוטאות, אך באמצע המלה חדלו אוי על פי רב להיות נשמעות במבטא עוד קדם להנהגת הכתב, רק במלים מעטות נשארו עוד מורגשות היטב במבטא כמו ב„דיבן", שבא בכתבת מישע ד' פעמים ובכולן בי', בודאי מפני שהי' חזאת היתה נשמעת במבטא ברור. וב„בית" חרבה פעמים בלי י' ופעם אחת בי' — מפני שבטואה לא היה ברור. והוא הדין במלים האשות, דודה, חורנן ושעריה היו וי' מבוטאות, כי לולא זאת לא היו יודעים להציגן בחן. לא מוטל בספק כי הווקלים ô ê נתחוו בראשונה מהרכבת וי' בויקל a; למשל: בֵּית מן בַּיְתָ, עֵין מן עַיְנָ; תּוֹך מן תַּוְכָ, מוֹת מן מַוְתָ. בכנענית־עברית הונהג הכתב, כפי הנראה, בתקופה ששרשי אוי היו עדין לרוב נשמעות במבטא[1]). יכול גם להיות שבמבטא הכהנים ומרום עם הארץ, שדרכם לדבר במתינות ובמבטא ברור, היו אוי עוד זמן רב נשמעות בה בעת שבמבטא ההמון, שדרכו לדבר בחפזון ובהבלעות אותיות, לא היו נשמעות במבטא. לפיכך יש שהן נשארו בכתיב ויש שחסרו, חדבר היה תלוי במבטא הכותבים ולרב גם במבטא המעתיקים. הוא הדין בכתבת „השלח". במלים ובעוד, המוצא, מאתים, ראש — א"ו היו אז עדין נשמעות במבטא[2]).

הרצאתו הקצרה של גורדים את התהוות הכתיב העברי (עמ' 205) בדח"מ „חדרגת השניה" היא בלתי מספקת ובלתי עקיבה. כן גם דבריו על דבר המסורה אינם מדויקים[3]). בעלי מסורה על התורה החלו להופיע עוד בתקופת הסופרים אי אלו עשרות שנים אחרי החתימה הגמורה של התורה. הוא אומר, כי „בחירת כתב היד המופתי חלה לפי דעת רוב החוקרים ביתי רבי עקיבא" והוא נסה להוכיח שהיא היתה לפני חרבן הבית השני. לפי דעתי נמצא הדבר הזה כתוב בתלמוד; הרי נאמר בספרי דברים פ"ב וחובא בירושלמי תענית פ"ד, ה"ב ובמסכתא סופרים פ"ו, ה"ד: שנמצאו בעזרה שלשה ספרי תורה, שהיו שונים קצת

1) עי' בספרי חנ"ל § 10, יא, יב.
2) עי' שם § 10, יב.
3) עי' שם § 10 כא, § 11.

בנוסחתם; בספר אחד היה כתוב „מעון אלהי קדם" ובשנים כתוב „מעונה אלהי קדם"; באחד כתוב [1]) „וישלח את זעטוטי בני ישראל", ובשנים כתוב „וישלח את נערי בני ישראל"; באחד כתוב ט"פ „היא" ביוד ובשנים כתוב י"א פעמים „היא" ביוד וקימו אותם על פי הרב: קימו שנים ובטלו אחד. מזה נראה ברור, כי על פי שלשת הספרים אלה נעשו ספרי מופת. ומגיהי ספרים היו בירושלים, שהיו נוטלים שכרם מתרומת הלשכה (כתובות קו, ע"א) ומגיהי הספרים האלה היו קובעים את הספרים המוגהים על פיהם, על פי ספרי המופת האלה. גם שאר דבריו על המסורה הם או דברים ידועים לכל או דברים שנתישנו.

כן גם הרצאתו על יצירת שלש שיטות הנקוד היא משונה ואינה מתאמת אל האמת. הוא כותב (עמ' 206): הנקוד הבבלי הומצא בשנת 600. נקוד ארץ ישראל לערך בשנת 700 והנקוד הטבריני (כלומר הנקוד הנהוג בשנת 750 אחר ספה"נ), בסמכו על לויאם, ולא שם לב למה שנאמר בזה במאמר „תולדות הנקוד" ב„לשוננו" כרך ד' עמ' 129. המאמר ההוא מוכיח בראיות חותכות, שנקוד בבלי מיוחד לא היה מעולם, ושיהודי בבל קבלו את הנקוד הנהוג עוד בראשית התגלותו והוא מתאים למסורות המקובלות על הנקוד יותר משאר הנקודים, שמזה ראיה חותכת שהוא הומצא עוד בימי רבנן סבוראי, או בראשית תקופת הגאונים ועוד (עי' שם). בסמכו על לואים, שרעתו שונה לגמרי מהדעה שנאמרה במאמר ההוא ב„לשוננו" כרך ד' היה עליו לסתר מקדם את הנחותיו של המאמר ההוא.

כמו כן לא נכונה דעתו של גורדים, שציוני הנקוד לקוחים מאותיות או'. הנקוד הווקלי, שיצא מהנקוד הדיאקריטי, נעשה מנקודות, כי הנקוד הדיאקריטי היה מתנועה אחת, שסמנו בה את חקריאה על ידי הצגתה למעלה על האות, למטה תחת האות או בתוך האות. רק הפתח הוא קו, אבל הקמץ נבדל מהפתח בנקודה תחת הקו, כמו שהיתה צורתו הקדמונית [2]).

כן כל דבריו (בעמ' 206—208) הבאים להוכיח, כי „כל נטית הלשון מאז ועד עתה היתה למלא את החסר ולהשתמש באמות הקריאה לסמן את הווקלים" אינם נכונים כלל. הצגת אותיות לסמנים ווקליים אינה מקובלת אצל הלשונות השמיות. האותיות הנחות שבהן הן אותיות שרשיות ושמושיות שנחו — שפסקו מלהיות נשמעות במבטא, ונשארו בכתיב והתנועות שלפניהן נתארכו, או שהן בהברות חבנין והמשקל, זולתן לא סמנו את הווקלים באותיות. כן הוא גם בארמית, בסורית ובערבית. ולפיכך יצרו להם סמנים ווקליים בשיטת הנקוד. גם האכדית והאתיופית, שהיו לכתביהן סמנים ווקליים מעולם לא השתמשו בזה באותיות ווקליות אלא שצורות אותיותיהם מכילות גם ווקלים.

[1]) ואולם עי' גם במחקריו של ל. בלוי לענין זה הנזכרים גם במאמרי באנציקלופידיה של הוצאת אשכול 4, 515. ט.] 2) עי' בספרי הנ"ל § 12, ב; לא.

הטעם הנכון שלא יצרו להם העתים האלה אותיות ווקליות היא באידיאה היסודית של הכתב חזה, הלקוחה מכתב התמונות המצרי, שכאמור למעלה יצרו המצרים את הכתב הפוניטי. כתב התמונות היה בעצם כתב כללי לכל האנשים בלי הבדל לשון, מי שידע את הוראות התמונות והציונים ואופני השמוש בהם להבין את המחשבות יכל לקרא אותן ולהבין את הכתוב גם אם לא ידע את לשונם של הכותבים. והאידיאה היסודית של הפוניטי בלי אותיות ווקאליות הוא שהכל בלי הבדל המבטאים השונים יוכלו לקרא ולהבין את הכתוב. והלשונות השמיות מוכנות ומתאימות לכתב כזה, כי שרשי המלים והאותיות השמושיות, כמעט שאינם משתנים בנטיות המלים. השנויים חם על פי רוב בווקלים. על כן יכלו בעלי המבטאים חשונים לקרא ולהבין את הכתוב, וכל אחד מבטא את המלים לפי מבטאו; למשל בכל שטח הארץ, שבין ים התיכון ונהר פרת, ישבו השמיים המערביים, שנפרדו לעתים ולשבטים רבים, שכל אחד מהם דבר במבטא מיוחד, אבל הלשון בכללה היתה הלשון השמית המערבית, ששרשיה ואותיות השמוש שלה היו בראשית האלף השני לפני ספה"נ על פי רוב דומים בכל הדיאלקטים השונים. על כן כל מי שהיה רגיל בקריאה הבין את הכתוב כי היה קורא בווקליסם של חדיאלקט שלו. אבל אילו היה להם כתיב באותיות ווקליות היו צורות המלים משתנות ולא היו יכולים לקראן ולהבינן. וכך הוא אצלנו עד היום, כאמור למעלה. אכן לא כדאי ללכת בעקבות בעל המאמר ולחוסיף לסתר את הנחותיו וסברותיו. מכל האמור בזה עד כה יכולים להוציא משפט חרוץ על השאלה הנדונה.

המסקנות מכל המורצה בזה הן: א) אסור לשנות את הווקליזציה הנקודית מפני שהיא מתאמת ללשונות השמיות בכלל וללשון העברית בפרט יותר משיטת אותיות ווקליות, והיא גם קלה ונוחה לקריאה, כי על פיה המלים קצרות הרבה יותר מאשר באותיות ווקליות וחן נוחות להתפס לעין מחמלים הארוכות באותיות ווקליות; ב) הסדור בנקוד הוא גם זול יותר מהסדור באותיות ווקליות, כאמור למעלה, כי יש בו חסכון בניר ובהדפסת גם עכשו בסדור בידים ועוד יותר כשינהיגו את הסדור בנקוד במכונה. אף גם זאת אין צורך בספרי חול לגדולים (מלבד בעתונים יומיים) בנקוד שלם. יבולים להכשיר את הכתב באופן כזה, שאפשר יהיה לסדר את האותיות בנקוד מקוטע מספיק בלי להציג שום נקודות תחת האותיות וגם לא יהי צורך להציג במלים אותיות ו"י שלא כדין, כמו שאנחר להלן בפרטות. באופן כזה יעלה סדור האותיות בעברית בזול הרבה יותר מבלשונות שמסדרים באותיות ווקליות; ג) בשנוי הווקליזציה יעשו פרוד וקריעה בעמנו, כי וקליזציה באותיות ווקליות תהיה מתאמת רק למבטא „הספרדי" וכל בעלי המבטאים השונים אצלנו לא יוכלו לקרא את הספרות בווקליזציה של אותיות ווקליות; ד) כל היחודים שלא השליכו לגמרי את הדת, גם אלה שיש להם רק

נעגועים עליה, וכן כל הנוצרים הלומדים עברית לא ירשו לשנות את הכתיב על ידי הכנסת אותיות ונקליות במלים, מכ"ש בכת"ק, בספרי התפלה, בספרות התלמוד ומפרשיו ובכל הספרות הרבנית. וכן אי אפשר יהיה לשנות את הכתיב והונקליזציה בחמון הספרים שנדפסו מכבר בנקוד ושיש להם ערך ספרותי ואמנותי גדול, ולשוב ולהוציא אותם בכתיב החדש באותיות ונקליות לא תהא יכלת בשביל מספרם הרב ובשביל מעוט הדורשים ספרים כאלה. בשביל זה כשישנו את שיטת הונקליזציה הנוהגת יהיה הכרח ללמד גם את הונקליזציה הקודמת. באופן כזה לא רק שלא יביאו הקלת והטבה בתקונם אלא יכבידו את למוד הקריאה כפלים; ה) צריך להדפים ספרי קריאה לעם וגם עתונים יומיים ומכל שכן כל הספרות לילדים ולנערים בנקוד שלם. כי כאטור למעלה, לא יעלה הסדור בנקוד ביוקר מן הסדור באותיות ונקליות. הסדור בלי נקוד הוא רק חסכון ומטין הספרים הנקובים אין לעשות חסכון; ו) ספרים לגדולים לכל מיני המשכילים יש להדפים בנקוד מקוטע מספיק בהכשרת חכתב באופן כזה, שלא יהיה צורך לסדר את הנקודות תחת האותיות וסדור כזה לא יעלה ביוקר מסדור בלי כל נקודות.

וכך צריך להכשיר את הכתב לנקוד מקוטע: 1) צריך ליצק את כל הא"ב בחולם ובקבוץ ובחיריק (כל הא"ב בחולם יש כבר בבתי יציקת האותיות שבורשה). אבל אין צרך ליצק את האבי"ם האלה כל אחת לבדה, בשלש מטריצות מיוחדות אלא במטריצה אחת, שיהיה לה חולם למעלה וקבוץ למטה כך אָ בֻ והמקציע (האבלר) יסיר במקצועה מחלק האותיות היצוקות את הקבוץ ותקובל א"ב בחולם, מהשאר יסיר המקציע את החולם ותהא א"ב בקבוץ, ומחלק מהאחרונה יסיר את שתי הנקודות התחתוניות מהקבוץ ותתקבל א"ב בחריק; 2) בכתב הזה צריך להיות ווים בחולם ובשורק, ובכל מקום שדרושה ו' בחולם תוצג ו' כזאת ובמקום שהו' טורה שורק תוצג ו' בשורק. וכל וו בלי נקודה היא קונסוננט; 3) צריך ליצק א' במגל, בפתח ובחטף פתח להציגה בעתיד פָּעַל, פְּעַל, הָפְעִיל וכו'; 4) צריך שתהיינה בכתב ב כ פ ת בדגש.

בכתב כזה יכולים לתן נקוד מקוטע מספיק גמור. הסדור הזה יהיה כמו בלי נקוד ואינו צריך לעלות ביוקר והקריאה בעברית תהיה מוקלה במדה מרובה, ולא יהא שום צרך לשבש את הכתיב המסרתי בחוספת ו"ו שלא כדין. וחכנת הכתכים לסדור כזה תעלה עכשו בחוצאות מעטות בערך. אבל אחרי כן כשיתקבל הכתיב הזה יוכל כל מדפים לדרש את הכתבים העבריים במתכונת האמורה בזה מבתי יציקת האותיות ולא יעלה להם ביוקר מכתבים שלא במתכנת הזאת, כי לבתי יציקת האותיות לא יגרמו תקונים כאלה של הכתבים הוצאות מיותרות.

אכן אי אלו תקונים בנקוד צריך לעשות; כמו למשל: בטול חדחיק ובטול השתנות התנועות בסוף המשפט בספרי חול. כמו כן אין שום צורך בשוא הנח

בטקסט מנוקד. לפיכך צריך לסמן רק את השוא הנע, וכל אות בלי שום נקוד היא שוא נח. ואז לא יהיה עוד צורך בסתג לסמן את השוא הנע. ולפי הכתיב שאני מציע לא יהיה שום צורך להציג ו' בבינוני פועל ובמקור בבנין פָּעַל. ואולי אפשר יהיה לעשות עוד אי אלו תקונים קטנים בכתיב ובנקוד.

בדבר הצעת ה' נ. חכם ב„לשוננו" כרך ו' עמ' 120 לחקל את הנקוד על ידי חשמטת חלק מן הנקודות והתנועות נכונה דעתו רק ביחס אל השוא הנח, כאמור למעלה, אבל שאר דבריו מורים, שאין לו שום מושג ממלאכת סדור האותיות בבתי הדפוס. אלמלא זאת היה יודע, כי חקלותיו אינן חקלות כלל, כי בחשמטות תנועות ונקודות בשורה לא יוקל סדור האותיות, כי על המסדר למלא את השורה בחסרי סדור, שהיא אותה העבודה. כן היא גם הצעתו ליתן תמורת ו' בחולם ו' בלי נקודה, בזה אין שום הקלה: למסדר אין הבדל אם לתת ו' בנקודה או בלי נקודה. כן גם בשין ימין, אין בה שום עבודה יתרת. ולחששו שהנקודה תטעת את תקורא אין שום יסוד. כן אין שום עבודה יתרה בהצגת בגד כפת בדגש קל; דעתו שהדגש מכביד את הקריאה אינה מיוסדת. להפך, הוא נחוץ מאד להבדיל בין בטואן חקשה לבטואן חרך. הצעתו לחשמיט את חדגש חקל, הנחוץ לציין את מבטאן חקשה, ולהציג במקומו קו על גביהן של בגד כפת לציין את מבטאן הרך היא אינה נכונה.

(המשך יבוא)

שניאות שנפלו במאמר „הלשון העברית הספרותית" שנדפס בחוברת ד' של הכרך הו'.

עמ' 301 שורה 2: „הוא שונה חרבה גם מלשון המשנה" צ"ל: „היא שונה חרבה גם מלשון המקרא וגם מלשון המשנה". — שם שו' 7: „בנטיה, שונה" צ"ל: „בנטיות שונות". — עמ' 303 שו' 1 מלמטה: יש לעוד צ"ל: „יש לה עוד". — עמ' 304 שו' 13: „כֶּשׁ־עם" צ"ל: כְּשֶׁ־עם". — עמ' 305 שו' 11: „עתיר" צ"ל: „עתיד". — שם שו' 7 מלמטה: „אם בכלל" צ"ל: „אך בכלל". — עמ' 309 שו' 7 מלמטה: „בן חחבור" צ"ל: „בו' החבור". עמ' 310 בנוטי 3 שו' 2: „אשר יצא" צ"ל: „אשר יצאו". — עמ' 112 שו' 7 מלמטה: „וְאֶתְּנָה לְבִי (א, יג) צ"ל: „וָאֶתְּנָה לְבִי (א, יז). — עמ' 114 שו' 19: „מאֲלָפִים" צ"ל: „מַלְפִים". — עמ' 315 שו' 12: „אבל שם חית" צ"ל: „אבל שם חם". — עמ' 315 שו' 5 „שני פעמים" צ"ל: שתי פעמים". — שם שו' 11 מלמטה: "ויחו דבריגן" צ"ל: „ויחא דבריגי". — עמ' 320 שו' 5 מלמטה: „(חסורית ?)" צ"ל: „חמשנתית". — עמ' 321 שו' 2: „שיחו (שיחא)" צ"ל: „(שיחיו)". — עמ' 324 שו' 19: „ועי' בסופרי" צ"ל „(עי' בסופרי)". — עמ' 325 שו' 4: „משפט חקדומח" צ"ל: „משפט חקדימח".

בטקסט מנוקד. לפיכך צריך לסמן רק את השוא הנע, וכל אות בלי שום נקוד היא שוא נח. ואז לא יהיה עוד צורך בסתג לסמן את השוא הנע. ולפי הכתיב שאני מציע לא יהיה שום צורך להציג ו' בבינוני פועל ובמקור בבנין פָּעַל. ואולי אפשר יהיה לעשות עוד אי אלו תקונים קטנים בכתיב ובנקוד.

בדבר הצעת ה' נ. חכם ב„לשוננו" כרך ו' עמ' 120 לחקל את הנקוד על ידי חשמטת חלק מן הנקודות והתנועות נכונה דעתו רק ביחס אל השוא הנח, כאמור למעלה, אבל שאר דבריו מורים, שאין לו שום מושג ממלאכת סדור האותיות בבתי הדפוס. אלמלא זאת היה יודע, כי חקלותיו אינן חקלות כלל, כי בחשמטות תנועות ונקודות בשורה לא יוקל סדור האותיות, כי על המסדר למלא את השורה בחסרי סדור, שהיא אותה העבודה. כן היא גם הצעתו ליתן תמורת ו' בחולם ו' בלי נקודה, בזה אין שום הקלה: למסדר אין הבדל אם לתת ו' בנקודה או בלי נקודה. כן גם בשין ימין, אין בה שום עבודה יתרת. ולחששו שהנקודה תטעת את תקורא אין שום יסוד. כן אין שום עבודה יתרה בהצגת בגד כפת בדגש קל; דעתו שהדגש מכביד את הקריאה אינה מיוסדת. להפך, הוא נחוץ מאד להבדיל בין בטואן חקשה לבטואן חרך. הצעתו לחשמיט את חדגש חקל, הנחוץ לציין את מבטאן חקשה, ולהציג במקומו קו על גביהן של בגד כפת לציין את מבטאן הרך היא אינה נכונה.

(המשך יבוא)

שניאות שנפלו במאמר „הלשון העברית הספרותית" שנדפס בחוברת ד' של הכרך הו'.

עמ' 301 שורה 2: „הוא שונה חרבה גם מלשון המשנה" צ"ל: „היא שונה חרבה גם מלשון המקרא וגם מלשון המשנה". — שם שו' 7: „בנטיה, שונה" צ"ל: „בנטיות שונות". — עמ' 303 שו' 1 מלמטה: יש לעוד צ"ל: „יש לה עוד". — עמ' 304 שו' 13: „כֶּשׁ־עם" צ"ל: כְּשֶׁ־עם". — עמ' 305 שו' 11: „עתיר" צ"ל: „עתיד". — שם שו' 7 מלמטה: „אם בכלל" צ"ל: „אך בכלל". — עמ' 309 שו' 7 מלמטה: „בן חחבור" צ"ל: „בו' החבור". עמ' 310 בנוטי 3 שו' 2: „אשר יצא" צ"ל: „אשר יצאו". — עמ' 112 שו' 7 מלמטה: „וְאֶתְּנָה לְבִי (א, יג) צ"ל: „וָאֶתְּנָה לְבִי (א, יז). — עמ' 114 שו' 19: „מאֲלָפִים" צ"ל: „מַלְפִים". — עמ' 315 שו' 12: „אבל שם חית" צ"ל: „אבל שם חם". — עמ' 315 שו' 5 „שני פעמים" צ"ל: שתי פעמים". — שם שו' 11 מלמטה: "ויחו דבריגן" צ"ל: „ויחא דבריגי". — עמ' 320 שו' 5 מלמטה: „(חסורית ?)" צ"ל: „חמשנתית". — עמ' 321 שו' 2: „שיחו (שיחא)" צ"ל: „(שיחיו)". — עמ' 324 שו' 19: „ועי' בסופרי" צ"ל „(עי' בסופרי)". — עמ' 325 שו' 4: „משפט חקדומח" צ"ל: „משפט חקדימח".

א. ז. אשכלי

מקורות לאוצר המלים העברי

חומר־אטימולוגיה מתוך הלשונות השמיות־הדרומיות

(המשך)

*דור (תהלים פ״ד, י״א ובדניאל (ארמית) והרבה **)—ת״ע: סדר—ארץ.
גע״ז: סָדָר—ארץ.
צופר: dîra—ארץ.—
רבים מסופקים אם סדר הוא מן השורש המשותף דור. אך השם בלשון צופר מעיד. אגב, גם בערבית נקראת ארץ האויב בשם دار الحرب.—
ואף המשקל נמצא: סדור בעברית וסָדָר (סדור) בארמית.
*דחף—חצרמות: daḥáf—דחק, השלך.
*דלה—שחורי: dlá—העלות הדלי מן הבאר.
*דלח—צופר: dlh—זרם, נטף.
*דלל—גע״ז: דָּלָל—מתולתל.
דלל = תלל.—ויש לשים לב לשם דלילה — בעלת התלתלים (או: אשת איש התלתלים). [חשוה גם דַּלָּה=פקעת צמר ופשתים ישעיה ל״ח, יב ותלתל השער שה״ש ז, ו, וכן דליל=פתיל דק ונעורת במשנה. ט.].
*דלל—צופר: dlil—חלש.—(וראה ערבית ذليل).
*דם—ראה: שחף.
*דמם—גע״ז: תַּדַמֵּם (III,1), תַּדַמַּם (III,2)—התפלא, תבהל; וכו׳.
„בגדול זרועך ידמו כאבן״—יאלמו מחמת בהלה.
*דמן—גע״ז: דַּמַּן (I,2)—חשך, אפל, חושב.
תַּדַמַּן (II,2)—התחשך, תאפיל, העיב.
דָּמָן—מעורפל.—דַּמָּן—עב־ענן.—וראה ערבית دمن; וראה גזניוס בערך דמן).
*דמע—שחורי: do'am—דמע.—dim'ét—דמעה. (וערבית دمع).

**דקל—מחרי: daqâl, חצרמות: daql, שחורי: dqel—עק התורן.

*דקק—געז: דַּקֵּק (I,1,2), אַדַּקֵּק (II,1) חדק, הקטין.—דָּקָּק—דק.—דַּקָּק—קטן, דק—ילד. דַּק—קטנים, משרתים.

שחורי: deqq—כתש.—deqíq—קמח, כמו בערבית.

וראה ישעיהו כ"ח כ"ח; דניאל ג' ל"ב.

*דרדר—געז: דַּנְדַּר—מין קוץ.—(ובערבית נרנר).

*דרש—געז: דַּרַס (I,1)—פרש, באר; דָּרָסְתּ—חרוז בשיר; דָּרְסָן—דרוש, פרוש, באור.

בערבית درس גם למד; ארמית־סורית: באר, וכו'.

*דשן—שחורי: deš̆úň, etš̆úň—שָׁמֵן.

צופר: désema.—ערבית دسم—שמן.

**הגה—געז: הַגְהַ (I,1)—היה ער; בהפשטה: הקשב; תָּגָּת—עֵרות; הקשבה. ובעברית **הגה—עיין, אולי בהשאלה מן *הגה (במקרא) הוציא קול מפיו: לקרוא בקול דק—לקרוא בעיון.

ערבית هجا, סורית הגא—הרחר, הגה בענין שהוא.

*הזה (ישעיה נ"ו, י')—צופר: húzi—חלום, חזה.

ערבית هذا, هذى—דבר דברי שטות, הזה.

*הֵיכל—געז: הַיְכַל—היכל, מקדש.—מן המלים הלקוחות מעברית וארמית, לשמות משמשי הקדושה..

*הלך—(ילך)—מחרי: atelûk (= התהלך)—נסוע.

מתוך חצורת הזאת אין לעמוד על כך אם הפעל הוא ילך במחרי או שיש כאן הא בראשו, ונבלעה בדבור.

*הלל—מחרי: hilôl—מולד הירח.

שחורי: hell—מולד הירח.—הֵלֶל (אלהים).

ערבית هلال—המולד.—וראה גזניום הלל.

*הרג—ת"ע: מתרג—רצח.—(ערבית هرج).

*הרף—ת"ע: ורף—סוף, סיום.

איני רואה קשר עם ורף בערבית. ואם גניח שורף מתאים להרף בעברית, הרי שאין זה הפעיל מן רפה, אלא הפעיל מן ירף. ואם כך—יהיה אולי עלינו לחניח שהיו שני שרשים: רפה וירף, כמו—אבה ויאב, וכרומה.

**ושט—געז: וָסְט—אמצע, תוך, פנים.—וָסְתַּ—בתוך, באמצע.—ערבית وسط—היה בתוך. והיא טלת היחס האכדית אִשְׁתִּי=מתוך.

*זאב — ג ע ז: זְאֵב — צבוע. — ככל שאר הלשונות (עברית, ערבית, ארמית וסורית, ארמית־שטרונית, ארמית־תרגומית וארמית־תלמודית ובאכדית) זאב, ذئب, דיבא, דאב, זאב — ז א ב.

*זבוב — ש ח ו ר י: dibbot — זבוב.

ג ע ז: זְמַּב — זבוב. — (ערבית ذُبَاب נחיל זבובים).

*זבח — ג ע ז: זְבַח (I,1) — זבח קרבן; הקרב.

*זבל — ג ע ז: זְבֶּל — זבל. — (ערבית زبل).

**זבן (מן הארמית) — מ ח ר י: zebun — בעל ערך (כדיאלקט העומני — העלאת על מחיר). — (ערבית زبن — מכור את הפירות מן העץ).

*והב — ת״ע: זהב — זהב (וגם: ריח).

*והם — ש ח ו ר י: וָהֶם — מַבחיל.

השוה זהמתו — איוב ל״ג, כ׳ — בחל. — ערבית زهم — שמן, דשן, כאוש.

**זוג (מלה שאולה מן היוונית ζυγόν, ומכאן: jugum — עול, זוג רתום). — ג ע ז: זְוָג — זוג; אחד מבני הזוג. — תַּזְוֻגַ׳ (I, III) — השתתף; (III, 3) — הזדווג, השתתף; הזדווג יחד, כמו בערבית.

ח צ ר מ ו ת: zuwig — נשא אשה; הנשא; záūwag — השיא (איש, אשה).

*זוית — ת״ע: זוי — פנה, קצה. — (בערבית زاوية — פנה).

*(זור) *זר — ש ח ו ר י: deri/zeri — ירד, רַע; zer — בקר (אצל מישהו). (ערבית زار — התארח).

*זכה — צ ו פ ר: zkā — מם. (ערבית زكى, زكا — היה נקי, הגון).

זכר — 1. ג ע ז: זְכַר (I, 1) — היות נזכר; הזכיר. — זְכַר (I,2) — זכר, הזכר. — תַּזְכֶּר (III,2) — זכר. זְכֹר — זֶכֶר, הזכרה. — זָכָר — זָכוּר. — תַּזְכָּר — אזכרה; חגיגת האזכרה לנפטר; מצבת־זכרון; וכו׳.

ש ח ו ר י: dker — זכר. — endkir — תיש (= זכר), ובארמית דכרא = זכר הצאן.

2. ג ע ז: זָכָר — מצבת־קבר; קבר. — יתכן, שיש כאן שאילה ממלה עברית כמכטאה, או שיש כאן חשפעת לשון מדוברת בחבש.

*זלף — צ ו פ ר: dlf — קפץ. (וראה ערבית زلف).

*זמה עי׳ זנה — ג ע ז: זַמַּו (I,2) — זנה; נאף. — אַזְמַו (II,2) — השפיל. — זָמָת — זנות, נאוף. — זַם — זונה; אשה נואפת. — זָמָו — נואף.[1]

1) פעל זה הוא מקביל לכל עניניו ל„זנה" בעברית ואין לו כל יחס למלה זָמָה (מן זמם) המקבילה בערבית ל„זָמָה" בהוראת „בריח" וכדו׳ ובעברית „בגידה בבריח" ופשע בכלל. ב.

*זמן — שחורי: (e)ziún — זמן.

צופר: z(i)mān — גורל, ימים רעים, אסון. (וראה בערבית זמן).

*זמר — מחרי: me-zmor — חליל. — (ערבית مزمار, באי וסוריה — زمر).

*זנב — געז: זַנַב — זנב.

שחורי: denúb — זנב. — (בערבית ذنب).

*זנה — געז: זְנִית, זְנִית — שכבת זרע.

*זעף — צופר: zgôf — הבריח בחמת שרורה.

*זפק — געז: צְפַק — עבה, סמיך.

*זפת — געז: זֶפֶת — זפת. — (ערבית زفت, ארמית־סורית — זפתא).

*זרה — געז: זַרַו (I,1) — זרה, פזר. — תַּזָרַו (III,1) — נפעל והתפעל; ש"ע ושי"ת.

(ראה ערבית ذرا, סוריה דרא).

*זרע — ת"ע: טזרע — נטיעה, מטע.

*חבא — געז: חַבָּא (I,1) — החבא; תַּחַבָּא (III,1) — נפעל; חַבָּאת — מסתורין.

צופר ושחורי: habê — החביא.

(ערבית خبا).

*חבב — חצרמות: hubb — בית בשתה של אשה.

שחורי: hebb — נשק, חבק.

ואולי מכאן: "לטמון בחִבֵּי עוֹוני" (איוב ל"א, 33) — לאמור: בחיקי.

(בערבית אין מקור שם הרחם (=אהבה, חבה) בשורש חבّ — אלא בשרש רחם).

*חבט — שחורי: hbt — חבט.

געז: חַבַּט (I,1) — שִׁבֵּר; חְבָּט — תֶּפַח.

*חבל — שחורי: habélit — הרה; habél, ḥebel — הריון.

(בערבית חבל — הרה; הריון).

*חבל — ת"ע: חבל — רמה (תיגרי: חַבַּל; אמחרית: אַבְּל).

(בערבית חבל — ערום; אולי טן השרש חבל — פרוש רשת לפני טישהו).

*חבל — ת"ע: חבל — חזוק.

געז: א. תַּחַבַּל (III,2) — העיז. — חְבָּל — טתעה, מרמה, הפוך, עקלקל. — חְבָּל, חְבָּלַת — תרטית, מתעה. — ב. חַבָּלַו (I,1) — בזז. — תַּחַבָּלַו (III,1) — נפעל. — תַּחְבָּלַו (III,3) — התפעל. — חְבְלָו — בז, שלל. — (ערבית חבל — הזיק).

*חבל — ת"ע: חבל — שרה, נחלה (arvum).

בעברית מקובל: חבל — נחלה טרודה, וכך גם בתפשטה: נחלת מסוימת (דברים ל"ב, ט'; תהלים ט"ז, ו'; איוב כ"א, ט"ז), אך חבלים (צפניה ב', ה"ו) מראה על טושג כולל.

חבץ — ראה: חמץ.

*חבר — געז: חַבַּר (חַבֶּר I,1) — התחבר (גם II,1; III,1). — חֲבָרָה — חברת, חבורה, מנזר.

*חבש — צופר: חַבֶּשׁ — כבש, קשר.

שחורי: habes — בית־סוהר.

(ראה ערבית حبس — הפריע, חבש; حبس — סוהר).

*חג — שחורי: hagg — עליה לרגל. — haggag — עולה רגל. — (בערבית حج).

*חגר — שחורי: hagerét — סביבה, חברה. — (בערבית حجر — סבב, סגור סביב; حجر — חומה).

*חדד — שחורי: hedd — שחז, החריף. — (ערבית حدّ — סדק, חתוך).

*חדר — געז: חַדַּר — ישב, גור; מָחֲדַר — מקום דירה.

שחורי: hadér — מערה; hdor — עשה חור. — (ערבית: حدر — סבב; خدر — חֶדֶר).

*חוב — מחרי וצופר: hib — היה רע. — (וראה ערבית حيب).

*חַוָה — צופר: máhawā — מכלאה, רפת, אורוה, וכו'.

*חוח — געז: חוֹחַ — שוּחַ, (הצורה פּוּךְ, לשוּחַ ודאי נכנסה לגעז מתוך לשון חבשית אחרת — באמחרית ובתיגרי: כְּוָחַ, כְּוָחַ — עץ־ערכה).

לדעת גזניוס אין שיכות בין חוח בעברית ובין خوخ — עץ שוּחַ בערבית. ויתכן שהשם נקבע לסוג פרי שהיו חוחים בשיחו, והושאל לשוּחַ.

*חיט, חוט — שחורי: hitet — חָפַר. — (ערבית خيط — חוט).

*חוף — מחרי: hewif, hâfe — שכונה; ובחצרמות: כפר, עיר.

(בערבית حوّ באי ובסוריה — צד, זר, גליון, סעד־קיר).

**חוץ — צופר: hus — עלי דקל. — (וראה ערבית حوص).

*חורים ת"ע: חור — תושב. — ותשם אַגָּעְזָן לתושבי חבש לפנים פירושו חורים (= אדוני הארץ).

*חוש — געז: אַחוֹס (II,1) — נוע. — חָנַס — חוש.

צופר: hus — חוש, הרגיש, וכו'. — (וראה ערבית حس).

*חושה — שחורי: haus — גדר.

חצרמות: צופר: haws — חצר.

(ערבית حوش — גדרות צאן; חצר, וכו').

**חזר — ת"ע: חזר — הנן על עצמו, התקומם נגד מישהו (וגם: נקם חור?).

אולי במשמעות החזיר למישהו כשכרו...

*חזק — שחורי: ḥazóq — קשר, אסור; eñḥazeq — חבל. —

(בערבית حزق, حَزك אזר, חגר; וראה ישעיה כ"ח, כ"ב).

חטא — געז: ḤṬAʾ (I,1) — א. אבד; ב. לא מצא; ג. (נדיר!) חטא;

אַḤṬAʾ (II,1) — החסר; החטא (נדיר!); ḤṬʾA — הוטא, רשע; ḤṬAʾAt — חטא, פשע, עבירה.

שחורי: ḥaté' — חטא.

ת"ע: חטי — התעשר; שם עצם: זכות (מתחטא לפני?...)[1].

(בערבית حطى — החטא המטרה; וראה גם حطا).

*חטב — געז: ḤṬAB (I,1) — בקע, חטב עצים. — ḤaṬeb — צרור עץ,

צופר: ḥateb — אסוף עצים; טעון עצים. — ḥátabe — חתיכת עץ.

שחורי: ḥṭb — אסוף עצים. — (וראה ערבית حطب).

*חטה — שחורי: ḥeṭ (ḥiṭ) – חטה; מזון. – ḥeṭṭét – שפון, גרעין –

(ערבית حنطة, ארמית: חנטין).

**חטט — צפא: ḤṬṬ — כתב. — (בערבית خطّ — רשם, כתב).

*חטם — מחרי: ḥtêm — רזה. — (בערבית حطم — אף, מקור).

*חיה — שחורי: ḥúi — החלם.

משמעות זו ידועה רק בעברית; ראה: בראשית מ"ה, כ"ז; כ', ז'; יהושע ה',

ח'; שופטים ט"ו, י"ט; מלכים א', ב'.

חיה — צופר: hewt — דג. — (וראה ערבית حوت).

*חיל — ת"ע: ḤAL, ḤAYL — געז: ḤAYL — כח, חזקה.

חצרמות: ḥáyl — סוס. — (בערבית خيل — סוסים, פרשים;

באי' خَيّل — רכוב על סוס).

**חכך — שחורי: ḥetkek — התגרד (התפעל מן השרש hkk — גרד).

*חול — געז: ḤLY (I,1) — (שר); ḤAYT — שיר, זמר.

חלי = חלה, היא צורה נרדפת לפועל חול — בעברית.

*חלב — שחורי: ḥalób — שמנת; mehlíb — גמלה חולבת.

1) "התחטה (!) לפני" בהוראת "התפנק על". אין לו ענין אל חטא אלא אל הערבית ح ط ي "מצא אהבה".

מ.

*חלל — צפא: חלל — נפל; דור; מקום דירה.

צופר: ḥell — שכב, רבץ (= נפל חלל); ḥall — גור; mḥálla — חדר (= מְחִלָּה).

שחורי: ḥalál — דבר המותר (= קדושתו נתחללה); eṉḥáll, ḥallét — מקום. — (וראה ערבית حلّ, محل).

*חלף — געז: חַלַּפְ — עבר, חלף.

(וראה ערבית خلف — ללכת בעקבות מישהו).

*חלק — שחורי: ḥaléq — גלח; coire.

יתכן שאין זה אלא מליצה ארוטית, שכטוה מרובות בערבית — וחשוה חלק.

*חם — סוקוטרי — שחורי: ḥem (ḥeṉ) — חתן, גים; hiyéṉ — גיס; ḥemit, ḥeṉt — גיסה.

מחרי: ḥemit — חמות, גיסה, כלה.

געז: (חַמַנ) תַּחְמַם (III,2) — התחתן; חַם — חותן; חתן; חַמְת — חותנת; כלה; תָּחְמָם — חתון, קורבת חתון.

*חם — געז: חַמַם (I,1) — חלה, סבול; תָּחְמָם — דוי.

צופר: ḥamim — מטר קיץ. — ושוה: חם לבי בקרבי!

*חמץ — געז: חַבַּז (I,1) — אפה לחם; חַבָּז — לחם.

(ערבית خبز) ובארמית תלמודית יש השורש חבץ (בערבית خبص) ומטנו השם חביץ (גם בערבית), מאכל שיש בו משום תסיסה מחמצת.

*חמק — געז: אַסְתַּחְמַק (IV,1) — היות אויל; חְמָק — אויל.

השכל חמק ממנו, כמו בעברית חסר־לב. — (ובערבית حمق כבגעז).

*חמרמר (?) — געז: חַמַלְמַל — היה ירוק; ומטנו ש"ע וש"ת.

מעי חמרמרו — (מן חמר תססו?).

*חנך — שחורי: ḥunk — היניק.

געז: חַנַּךְ (I,1) — לַמֵּד; הבן. — (בערבית حنك חכך החך; פועל הבא משם־עצם).

*חנק — געז: חַנַּק (I,1) — חנק; תַּחַנַּק (III,1) — החנק, התחנק.

שחורי: ḥnk. — (וראה ערבית خنق).

*חַס — שחורי: ḥasé — חס ושלום!

*חסר — שחורי: ḥéser — הפסיד; סלק מוחר; סלק נדוניה.

געז: חַסַר (I,1) — לחיות בטחסור ובשפל; השפל; חְסָר — דל; שפל; חַסָּר — מחסור.

(ערבית خسر — אבר, הפסיד; خسر — חסר = הפחת).

*חפן — ג ע ז: חָפָן — קומץ.

צ ו פ ר: háfn — מעט. — (ערבית حفن — לקחת קומץ).

*חַפֵּשׁ — צ ו פ ר: hafoš — אסף, טען. — (כערבית حفش — התאסף, וכו').

*חפר — ג ע ז: חַפַר (I,1) — בוש, כַּיִּש; תַּחַפֵּר / תִּתְחַפֵּר (III,1) — חובש, בויש; אַסְתַּחַפַּר (IV,1) — הפעיל; חַפְּרָת — חרפה, בושה, מנבות.

ש ח ו ר י: ḥfor — חפור; ḥefrét — בור. — (וראה ערבית حفر).

*חצב — ג ע ז: חַצַּב (I,1) — רחץ, ככס. — תַּחַצַּב (III,1) — נפעל.

*חצה — ג ע ז: חַצַו (I,1) — סרס. — חָצֵו — סרים.

צ ו פ ר: múḥṣi — מסורס. — (וראה ערבית حصى).

*חצן — ג ע ז: חָצֵן — חיק.

*חצן — ג ע ז: חַצַן — כרוז, כלי־כרוז, חרב.

השוה אכדית ḥasinnu גרזן.

*חצץ, *חוץ — ג ע ז: חַצַץ / חוץ (I,1) — נפחת, קטן, פחת; חְצַת — חוסר, הפחתה.

*חצר — צ פ א: חַצַר — דור; חצר.

ג ע ז: חַצַר (I,1) — גדור, סגור.

(ראה למעלה חדר, וערבית حصر / حضر).

*חצר, *חציר — ש ח ו ר י: ḥasir — מחצלת (עשויה מחציר ?); ḥáder — היה ירוק; ḥadrét — ירק, ירקות.

מ ח ר י: ḥadôr — ירוק. — (ערבית خضير — דשא; اخضر — ירוק).

***חקל (מן הארמית) — ג ע ז: חַקַל — שרה. וכן באכדית eqlu שרה.

*חקק — ג ע ז: חַנַק — חקוק חוק; חָק — חוק.

ש ח ו ר י: ḥaqéq — הפוך (גם במופשט). (ראה משלי ח' כ"ז; ח' כ"ט; ערבית حق).

*חרא — ג ע ז: חַרַוְ — חזיר.

יתכן גם ששורש המלה הוא נ ח ר ?

*חרב — ש ח ו ר י: ḥrb — השחית; ḥérib — אלמן; ḥerób — אלמנה.

*חרך — ש ח ו ר י: ḥaroq — שרף. — (וראה ערבית حرق).

מִלּוֹן לְמוּנְחֵי הַגְּרַפִּיקָה

(הצעה)

מאת מ. נ ר ק י ס.

לאמן–החֶרֶט, להרמן שטרוק,
ליום הולדתו הששים.

מלון זה, יסודו במספר שמות בודדים שהוצעו על־ידי בבית־המדרש לאמנות ולמלאכת אמנות „בצלאל" בפני מנהלו, מורי המנוח פרופ' ב. שץ ז"ל, וכמה מהם שמשו במחלקת למוד־הגרפיקה שבהנהלת הצייר מ. גור־אריה. ברם, רוב המונחים שבמלון זה נתחדשו על־ידי לצורך השעה, כאשר עסקתי בעבודת מחקר־אמנותי, אגב קריאה ובקורת, ובעיקרם הגדול—בשעת הרשמת דפים גרפיים שונים לאוסף הגרפיקה של בית־הנכות הלאומי „בצלאל", ולבסוף — בשעה שערכתי תערוכה ללמוד התכניקה הגרפית בקבינט הגרפי של אותו בית נכות, באביב של שנת 1934. לחדש מונחים מספר נתעוררתי על־ידי ד"ר א. שבדרון, לצרכי אסף האבטוגרפים שלו בבית־הספרים הלאמי, בראשית שנת 1926. מונחים אלה הוצעו אז על־ידי, ובעזרת דימונסטרציות מצדו של הצייר מ. גור־אריה, בפני ועדה מיוחדת של ועד הלשון, ועד הלשון קבל בשעתו את רוב המונחים המוצעים ושנים או שלשה מהן דחה, בתתו שמות אחרים למלאכות הנידונות, אלא שהשמות אשר נידחו, דוקא הם היו מקובלים כבר בחוג המשתמשים בהם, ונקבעו כמסורת, ומקובלים על האמנים עד היום הזה.

אין אני קורא למלון זה, אלא בשם הצעה, כי לא כל המונחים עברו תחת בקורת של מומחים. ולכן יהא נכון הדבר, שתבחר מטעם ועד הלשון ועדה של מומחים במקצוע ולידה יודע עברית, אשר יבררו, לאחר הופעת מלון זה, את טיבו של כל מונח ומונח ויחליטו אם ראוי הוא המונח לשמו. עבודתי שלי היתה, לא תרגום המונחים הגרמנים לעברית, אלא מתן שם למלאכה או לכלי, לפי שאני מכיר את שמושו. לא חברתי מלים, אלא השתדלתי לחדש מונחים ישנים בגרפיקה העתיקה, עד כמה שהיו כאלה, ובמקום שלא היו — השאלתי לי את אלה מצורות־שמוש קרובות קרבה הגיונית או סמלית. במלאכות שקבלו שם בין־לאומי

כללי בכל השפות — השתדלתי לשמור על הצורה הבין־לאומית של המונח, כדי שלא להכביד ביותר על המשתמש במלאכה והרגיל בשם ידוע בכל השפות; אף על פי שיכולתי לקרוא שם עברי למלאכה ידועה או לתכסיס־גרפי ידוע נמנעתי מכך. אני קורא, למשל, לתכניקה של וֶרְנִי־מוּ בתחריט, בשם הצרפתי המקובל על כל השפות, כיוצא בכך השם לִי תוֹ, להדפיס מפי לוח־אבן, הואיל ובכל השפות האירופיות מקובל שם זה. כבר הבעתי פעם את דעתי (בבקרתי על מלון למונחי־הדפוס — "קרית ספר" י"ז) שעלינו לשאוף — ולו למען ההקלה בלבד! — למדה ידועה של "טרמיני טכניקי" אחידים לכל העולם כולו. עקרון זה היה נר לרגלי בחבור שאני מגיש בזאת.

המלון נתחבר לפי אלף־בית של המונחים הגרמניים, השגור ביותר בפי הגרפיקאים החיים בארץ. את השמות האנגליים, האיטלקיים והצרפתיים אפשר יהא להוסיף בשעה שהמלון יצא מכלל הצעה. אף־על־פי־כן לא נמנעתי מהכניס במקרים בודדים גם את המונחים שבשפות הנזכרות, אם הם שגורים לפעמים כאקויולנטים לשוניים בעת־ועונה אחת עם המונח הגרמני. נתתי הסבר קצר לכל מונח, מבלי להכנס בפרטי־פרטים, כדי להראות על־ידי־כך עד כמה מתאים לו המונח העברי, ובו בזמן נעשה הנסיון לשוות למלון אופי שמושי למען יהיה שוה לכל נפש.

בעיקר טפלתי כאן רק בגרפיקה שבצועה בתכניקות המנואליות, כלומר: רק בגרפיקה הנעשית בידי אדם. אך אי־אפשר לשמור על הגבולים, לא בלבד ביחס לתכסיסים־הכימיים, שמן ההכרח כי יכנסו הנה, אלא קשה גם להמנע מן הקשר שבין הגרפיקה והתכניקות המכניות, כגון בדפוס־האבן, הגובל בדפוס מכני באמצעים גרפיים מנואליים, ולכן השתדלתי שלא לקבוע כאן מונחים הנוהגים בדפוס ובכריכה, אלא את הדברים העיקריים שהגרפיקאי זקוק להם בכל יום, על מלאכת הגרפיקה חי עתה בארץ קומץ ניכר של אמנים ועם פתיחת מחלקה לגרפיקה בבית הספר "בצלאל החדש", יהא מלון זה צורך דחוף בשאלת השעה. לתכניקה של בית־הדפוס קיימת כבר שורה הגונה של מונחים*) שיש להרחיבם על כל המקצועות הגובלים בענין זה, בניר, בכריכה, במסחר הספרים, במולו"ת, בצינקוגרפיה במלואה וכיוצא בכך. ולכן נמנעתי מהכניס את המקצוע למלון זה. קבעתי במלון זה שורה של מושגים הנהוגים באספי־הגרפיקה וכן במסחרה, דבר זה חשוב גם בשביל בתי־נכות והמאספים בארץ ישראל, שמספרם נתרבה בשנים האחרונות וגם בשביל המסחר במקצוע אמנותי זה, הכובש והולך לו מקום במסחר האמנות בארץ.

*) מלון למנחי הדפוס, עברית, אנגלית, גרמנית, הוצאת זיאשור, תל־אביב, תרצ"ג=מלוני ועד הלשון העברית. (מצוטט ממד.).

אין ספק בעיני, שהצעה זו אינה כוללת את כל החומר ממש. בודאי ימצאו מונחים רבים, אשר לא נכנסו והיו צריכים להכנס למלון זה, וכמובן שאשמח לכל הערה, הן במובן השלמת הצעה זו, והן במובן תקון לשוני להצעותי. כדי להמנע מהחסרון הראשון — השתמשתי גם בספרות מקצועית, שעל פיה בדקתי ומתוכה הוספתי כמה מונחים, שלא היו רשומים אתי. בראש וראשונה שמש לי ספרו המצוין של הרמן שטרוק Die Kunst des Radierens, ein Handbuch von Hermann Struck, Berlin, 1923[5]. וחוץ מזה נשתמשתי בשורה של ספרים המטפלים באמנות הגרפיקה כגון: Friedländer, Max J., Der Holzschnitt, Berlin 1921; Lippmann, Friedrich, Der Kupferstich, Berlin 1914[4]; Walthard, Friedr., Mit Stichel u. Stift, Einführung in die Techniken der Graphik, Zürich, 1924; Rouget J. M., Populäre Anleitung zur Xylographie oder Holzschneidekunst Stuttgart, 1878; Ziegler, Walter, Die Techniken des Tiefdrucks, Halle, 1901: Fritz, Georg, Handbuch d. Lithographie, Halle a/S 1898—1900;.

לשם חדוש המונחים היו לנגד עיני תמיד: מסכת סופרים (בהוצאת יואל מילר), משנה תורה להרמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה וספר־תורה), ספרו של ליאופולד לעף: Graphische Requisiten u. Erzeugnisse b. d. Juden, Leipzig, 1870 וכן בספרו של לודוויג בלוי: Studien zum althebräischen Buchwesen, Budapest 1902. בכל אלה נעזרתי הרבה בברור כמה מונחים.

מן המונחים שבמאמרו של שטרוק המתורגם מגרמנית שהופיע ב"רמון" (חוברת ד' ע' ט'—יד), לא מצאתי אף מונח שיתאים לעצם המלאכה, ולכן לא הבאתי משם כל מונח. כמה מונחים גרפיים שנקבעו במלון למונחי הדפוס ובמלון למונחי התכניקה*) הבאתי כצורתם, והעירותי עד כמה מתאימים מונחים אלה.

חבור זה אני מגיש היום לכבוד האמן הרמן שטרוק ליום הולדתו הששים, מתוך הוקרה מרובה על מפעלו הגרפי ועל ידיעת־הגרפיקה וחבתה אשר עורר בכל פעולותיו, רגשי־התודה של אדם המעריך את ערכו של מפעל־חיים, אינו בטוי לרגשותיו של אדם אחד בלבד, אלא — אני בטוח — בטוי לרגשותיו של צבור אמנים, לרגשותיהם של חוקרי־האמנות בישראל, אשר כל מפעל־חיים־אמנותי כזה יקר להם, ושמח אני שבגורלי עלה לתת בזאת לרגשות אלה, בחבור שיש בו כדי לצרף גיבים עבריים ליצירה הגרפית ששטרוק הקדיש לה את חרטו.

בית הנכות הלאומי „בצלאל", ירושלים.

---

*) מלון למונחי התכניקה, ספר ראשון, חבר בידי נ. שיפריס ויחיאל גרינפלד בהשתתפות ח. נ. ביאליק ויוסף טישלר, תל־אביב — ירושלם תרפ"ט = מלוני ועד הלשון העברית בא"י (מצוטט: ממת).

A

צְרִיבַת־הֶסְדָּה, צְרִיבַת־הֲפָגָה Abätzung (autotyp. Farbenplatten)

בשעת הצורך להעתיק כמה לוחות ספי נגטיב אחד—בהדפסת לוחות אבטוטיפיים—אפשר להסיר את שטחי הרשום באמצעות צריבה מיוחדת הנקראת בשם זה.

חָלַט Abbrühen

חָפָה Abdecken

חופים את הלוח העומד להצרב, בקרוטית של לַפַּת־חֻמָּר—בשטחים הטעונים צריבה חריפה יותר. ר׳ צריבת מְדֻרֶגֶת (etappenweises Aetzen) ור׳ גם Decken.

הֶדְפֵּס, אַדְפָּסָה Abdruck, Abzug, (Print, Impression, Epreuve)

העתקה של כל דף (נייר או בד) ספי לוח.

הַדְפָּסָה Abdruck (f. Umdruck)

ספי סֵדֶר, ספי גלופות על גבי נייר־השאה, לשמוש דפוס־האבן.

הַכְהֵה Abdunkeln

בשעת משיחת החֲרָתָה על פני לוח־הנחשת לשם הדפסת חדף, יש צורך להכחות או להבהיר (ר׳ Aufhellen). דבר זה נעשה באמצעות הַטָּשָׁה (Tampon) או באמצעות הַמְטֵוִשׁ (Wischer).

נִפְנוּף Abfächeln

לשם יבוש הלוח בדפוס־האבן מנפנפים במניף.

גְּרוּדוֹת Abfall

נסורת המתכת בפתוח, המוסרח בַּמְגֵרֵד.

שְׁחָק, לוח שנשחק, לוח שחוק Abgenutzte Platte

מרוב שמוש נשחק לוח הנחשת או לוח האבן, עד כדי כך, שאין השמוש בו אפשרי. במקרים שונים מפתחים אותו בשניה. ר׳ עוד Abschleifen, Aufätzen, Aufstechen, Wischen.

מְדֻרָג Abgestuft

גונים מדרגים שבלוח הנחשת, גונים שבאקוטינטה, גונים שבחתוך עץ וכיוב׳.

שִׁטַּח Abheben, Ausflachen

בחתוך העץ. בכדי לקבל קו עדין, מסיר האמן את השטח העליון של קוים דקים ידועים, ומשאיר את הסביבה בגובה של הלוח כולו. הקו ה־משוטח׳ מקבל חֲרָתָה פחות משאר הקוים, והוא משפיע בעדינותו. יש עוד אמצעי אחר להכחרת הקו ר׳ Unterlegen.

הַנַּח Abheben (d. Blattes von d. Platte)

בשעת התרפסת ספי הלוח, נמצא הדף על פני הלוח; הסרתו מעליו נקראת בשם זה.

הַקְצָעָה (את לוח העץ) Abhobeln (d. Holzplatten)

בטרם ירשום תחותך או חרשם על גבי לוח־העץ, הוא חייב להקציעו כדי חֲלָקָה מיוחדת, כדי שחעט ירוץ בו כבניר.

הַשְׁאָה השוח גם Gegendruck, Umdruck Abklatsch

הֶדפֵּם הנעשה מספי הדפס שהָתָקן מספי לוח, בעוד התרתה של התרפס הראשון לַח, וניתן להשאה — להעתקה. כששני ההדפסים מזדקקים מתחוח ההשאה.

הִתְפַּצֵל Abplatzen

בתחריט־קעקע מתפצלת הקרומית שעל פני הרשום.

מִתְוֶה, הַתְוָיָה Skizze, Sketch Abriss

רשום של פורטרט או של קומפוזיציה המוסר את הקוים העיקריים.

גָּרַד Abschaben

באמצעות המגרד מסירים את התלמית מעל קו־המענית, או שטחים בלתי־נחוצים בלוח־האבן.

הָצֵל Abschattierung

הטלת צל על קרקעית בכדי להבליט שטח מואר כגון צורת חפץ, גוף או ראש באמצעות פִּיזוּר מסביב לצורה.

שִׁיף Abschleifen

אבן הדפוס ניתנת לשיוף לאחר שאין צרך יותר בציור שעל גבה.

לַטֵּשׁ, שִׁפַּע, קִשֵּׁם, קִנֵּב (השפה) ר׳ גם Facette. Abschrägen

השפה בלוח־התחשת צריכה להיות משופעת כדי שלא תחתך כניר בשעת התרפסת בסכבש.

הַחֲלֵשׁ Abschwächen

תקוים שפותחו פתוח־עמוק, באמצעות המַמְרֵט.

אַפֵּס, הָצַר, הַרָוֶה ר׳ גם: Linie, abgeschwellte Abschwellen

בפתוח־התחשת. קו ההולך וצר, באמצעות חוֹלָכַת חֹגֶר אגב הָרָמָתו בתוך המַעֲנִית.

הַדְרֵג Abstufen

הַדְרָגָה Abstufung

הַדְרָגוֹת Abstufungen

באקוַטינטה ובכל תחריט מגוון וכיוצא בכך. מדרגות של שטחים

בין השחור והלבן, בין האורצל וכדומה.

הַקְהֵה Abstumpfen (d. Linie)

הקו בתוך־העץ, למשל, מקהה לאחר שמוש רב.

יַבֵּשׁ (הלוח) Abtrocknen (d. Platte)

לאחר הצריבה מזליפים מים על הלוח ומדיחים אותו במים; בניר סופג מיבשים אותו.

נַגֵּחַ Abwischen (d. Tusche)

העט או הצפרן מן הדיוות או מן השיחור.

צִיּוּרֵי־הַשְׁאָה Abziehbilder

ציורים על גבי ניר הנתנים להיעתק ע"י הרטבתם והרבקתם בכל מקום שהוא, כך שהם נראים בבירור.

הַדְפָּסַת־צִיּוּרֵי־הַשְׁאָה Abziehbilderdruck, Dekalkomanie, Metachromotypie

אדפסת־אבן־מגוונת על גבי ניר מצופה עמילן של חטה וגומי. ציורים אלה מצפים בלכת־ברונזה־והובת. לאחר שמרטיבים את הניר מדביקים אותו על גבי זכוכית, או כלי־חרסינה וחרס, כמו כן על גבי פח ואלומין. את הניר הלבן מרטיבים והתמונה נשארת על גב העצם בכל רעננותה. הצבע הוא צבע־נמים—כשיש צרך בציורי השאה אלה בשביל חרסינה וכלי חרס העומדים ללבון.

הֶדְפֵּס Abzug

מכל לוח מדפיסים במכונת יד מספר ידוע של הדפסים. בשעה שהלוח אינו מֻפְלָד קשה להדפים יותר משלשים הדפסים טובים. מפי לוח מפלד מדפיסים כמה אלפים הדפסים. כך גם הדפס מפי לוח־עץ, מפי לוח־אבן וכדומה.

סִדְרַת־הַהֶדְפֵּסִים Abzugsfolge

בכל מצב־התחוות של הלוח מכין לו המפתח, או החותך־בעץ, הדפס, ולפיו הוא רואה אם עליו לחוסיף או לגרוע. סדרת הדפסים כזו מספרת לנו על מצב־התחוות תיצירת. וההבחנה במצבי־התחוות אלה היא אחד העינים החשובים שבמקצוע.

מִינֵי־הַהֶדְפֵּסִים, טִיב־ההדפסים Abzugsgattungen

ר' גם סדרת־התדפסים.

רְשׁוּם־נְוִיָּה, אַקְט Academie, Aktzeichnug

אקדמית, על שם הרשום מסין זה שנעשה באקדימיה.

חֻמְצָה Acide

בצירוף עם שם החמצה. כגון acide nitrique — חמצת חנתר, צָרָב בשביל התחריט. קיטות חמצות שונות לשם צריבה: חמצת חנתר חנקן — HNO_3 acidum nitricum כלוריד הברזל — $FeCl_3$; חמצת המלח ועוד. את כל אלה יש למהול בטים, במעלה ידועה.

שָׁטַח־סִיבִי Aderholz, Aderfläche

עץ שגזרתו מקבילה לתנועת הגידים, הסיבים, גזר־שתי (ר׳ Langholz) והיפוכו שטח־חֲנָרָע, גזר־ערב Hirnholz. בלוח כזה החלו לפתח את פתוחי־העץ (Holzstich) במאה הי״ט וקצת בסופה של תמאה הי״ח.

„נִמְצָא״, „נִמְצָא״ adest

בכל אסף הצובר יצירות גרפיות משתמשים בספרי־עזר, שבהם רשומה תְּצוּרָתם של כל היוצרים. כדי לציין שטופס פלוני הרשום בספר מצוי באסף, מכינים חותמת בלטינית adest חיינו: „נִמְצָא״, או „יש לנו״. הפעולה היא חָתָם.

אַדְרֶסָה, מַעַן Adresse

שם הטו״ל ע״ג הלוח. מצב־התהוות — עם האדריסה או בלעדיה.

דְּמוּי Aehnlichkeit

1) של שני דפים אחד אל השני

2) של שתי יצירות של אמנים שונים וכו׳.

אֲוִירוֹגְרָף Aerograph

מעין מַזְרֵק הדומה לאקדח, ובעזרתו מזריפים על השטח של אבן וכיוב״ז זרם של רסיסי דְּיוֹת.

אֵתֶר Aether

משטח למדפים באבן אחד האמצעים הטובים להסרת החטרים המשומנים השונים.

הֲדָפַס־הַצְרִיבָה, הֲדָפַס בָּכִיר, בְּכוֹר־הֲדָפַס Aetzdruck, Andruck

א) הדפס־נסיון ראשון לאחר שנצרב הלוח. הדפס זה אין לו גְּנוֹנִים, אלא חוא בהיר כולו, כדי לשמש לאמן כמבחן לתקונים ולגוני־החדפסה.

ב) הדפס מפי לוח צרוב בימי המאה הי״ח שחוכן לשם פְּתוּחַ.

צָרָב Aetze

החמצה הצורבת.

אָרַב Aetzen

Biting Mordre, Morsure.

מלאכת הצריבה, השמוש בחמצות לשם צריבת לוחות.

מִכְוָה, כְּתְמֵי־צְרִיבָה, מִכְווֹת־צְרִיבָה Aetzflecken

מתהוים בשעה שהצרב צורב במעניות, לא לעומק אלא לרוחב, ומשחית את דפני המעניות. בשעת ההדפסה שוקעות התלמיות ויוצרות כתמי־צריבה.

קַרְקַעִית־הַצְּרִיבָה, שִׂכְבַת־הַצְּרִיבָה Aetzgrund

תערובת של דונג, חֶמֶר (אספלט), זפת בורגונדית, מַסטיכס וטרפנטין ונציאני, שבה חופים את הלוח המחומם באמצעות של מַשָּׁח (טַמְפּוֹן) או גְּלִיל־עור.

מְכוֹנַת־צְרִיבָה, מַזְרֵף Aetzmaschine

הכמיגרף צורב את לוחות־האבץ לגלופות, בצרב שהוא מזליף על הלוח בצורת סילון של צרב, כדי למנוע את הצריבה של דפנות המעניות (ר׳ Aetzflecken).

אֶמְצָעֵי־צְרִיבָה Aetzmittel

צִיוּנֵי־צְרִיבָה Aetzproben, Aetzzeichen, Remarque

חריצים או סמלים העשויים בחרט בשולי הלוח או בשולי התמונה, שעל־ידם מנסה החָרָט את כח־הצריבה ואת חדות־חרטו. ההדפסים שבהם נמצאים נסיונות הצריבה הם הדפסים־מצוינים (Remarque-druck).

תַּהֲלִיךְ־הַצְּרִיבָה, מַהֲוֵה־ה׳ (מפי פרופ. טורצ׳יגר) Aetzprozess

בשעת הצריבה יש להשגיח על תהליך ההתהוות; כיצד עולה הצריבה, עמוקה אם שטוחה, וכיוצא בזה.

אַמְבָּט Aetzschale, bath, cuvette

אגן משוטח מרובע, המשמש בית־קבול לצרב. האמבט צריך שיהא עשוי מחומר העומד בפני החמצות, כגון: חרסינה, זכוכית, גומי־נוקשה (Hartgummi).

כּוֹכְבֵי־הַצְּרִיבָה Aetzsternchen

נקודות זערוריות בצורת כוכבים המופיעים בדפוסי־האור.

מַדְרֵגוֹת־הַצְּרִיבָה Aetzstufen

בתחריט וכן בדפוס־אבן.

צֶרֶב Aetzwasser, Aetze, mordant, acid, acide

המקובל ביותר שבצרבים הן חמצת הנתר וכלוריד הכרזל.

פַּנְטוֹגְרַף Affe

מכונה העשויה להגדיל, ובעיקר להקטין, העתקה מפי רשום.

ר׳ עוד Pantograph, Storchschnabel.

פְּלַקָט, כְּרָזָה (ממ"ד) Affiche, Plakat

גוּאַש A guazzo

צבע־טים־חוֹפֶה. a guazzo מונח איטלקי.

מַזְרִיוּת Air Brush

מין עט ברזל מכני, המכיל דיות או חרתה, שבעזרתו אפשר לרשום, להצל, לשפר שטחים, לצבוע צלומים, חדפסים וכדומה. עט זה נפעל בעזרת משאבת־אויר המונעת ברגל, Fussluftpumpe, וחשיבותו גדולה בשביל דפוס־האבן.

אַקְט Akt

גויה [ערומה]. ציור או רשום של גויה. ראה: Academie.

אַלָאוּן (מקובלת הצורה אֶלוּם. ט.) Alaun

משמש בדפוס־האבן אמצעי להפגת החמצה.

מֶרְחַץ־אַלָאוּן Alaunbad

כדי שצבעי הטים לא יִסָפְגו במהירות לתוך הניר, יש לטבול את הניר או למשחו במִשְרַת־אלאון.

דְפוּס־אוֹר Albertotypie

הדפסת־שטח מפי לוח־זכוכית שהומצא על־ידי אלברט. את לוח־הזכוכית מצפים גלדת ג'לטין (מקפית?) דקה עם קליום דו־ברומי, ומקרינים עליה באמצעות נגטיב, הקבוע במסגרת־העתקה. כשמרטיבים את הגלדה, היא מקבלת את החרתה מן הגליל שבמכונת ההדפסה בלבד במקומות המוקרנים, ומפיה מדפיסים.

חֶלְבּוֹן Albumin

משמש אמצעי מעביר בפוטוכרומיה. בעזרתו מתקבלת העתקה צלומית במהירות.

אַלְגְרָפְיָה Algraphie

הָדְפֵּס מתוך לוח אלומין. האלגרפיות הראשונות נדפסו על־ידי שולץ במגנצה בשנת 1892. כיום אין מבדילים בינן ובין שאר תכניקות ההדפסה בעקרון דפוס־האבן.

אַלוּמִין Aluminium

מתכת לבנה המצויה בטבע רק בתוך תערובת. הוכיחה את שרותה המצוין במקום האבץ והאבן בדפוס־האבן. צריבתה—בחמצת פוספור עם תמסת גומי או בחמצת טלח (חלק אחד) ותמסת כלוריד הברזל (20 חלקים).

חוֹבֵב, חובבן Amateur

כך קרוי הצובר דברי־אמנות מתוך חכה, מבלי שיעסוק בכך לשם עסק מסחרי או מדעי· והפוכו הדַיָאטַנט·

אַמוֹן Ammoniak

משמש אמצעי לנקוי לוחות־הנחשת וכיוצא בכך.

צְרִיבָה־רִאשוֹנָה, צְרִיבַת־נְסָיוֹן Anätzung

חנסיון הראשון בצריבת הלוח.

הַדְפָּסָה טְבוּעָה Anaglyptographie

הדפסת אותיות בולטות שאין עליהן כל צבע. דפוס־הסוטים של בְּרַי (Braille) עשוי על פי עקרון זה.

הֶדְפֵּס חַד־צָדָדִי Anapistographischer Druck

הדפס שנעשה· בעיקר באמצעות הטָרָח· מצדו האחד של הדף. רֹב חתוכי העץ בזמננו הם כאלו. כך היו גם רב החתוכים שנדפסו בספרי־הלוחות (Blockbuch).

הֶדְפֵּס אַנַסְטָטִי Anastatischer Druck

העתקת ספר או דף נושן באמצעות תהליך כימי על פי עקרון החשאה בהדפסת־האבן. משרים את הדף העומד להעתקה בחמצת החמץ, ואחר־כך מושחים אותו בדבק־עמילן וגוללים עליו צבע־דפוס דָשֵׁן. אז משיאים את הגליון על פני לוח־אבן או אלומין ואח"כ צורבים את הלוח כרגיל בהדפסת־האבן. אמצאה זו היתה ידועה כבר לְגֶנֶפֶלְדֶר, ממציא הדפסת־האבן, בנסיונותיו הראשונים.

הַאְדָה Andampfen

אפן מיוחד של חָסוּן רשומי־פחם, על פני הניר הגדול מדי, לפעמים, מכדי שיכניסוהו לאמבט. את הניר מושחים במי־דבק בעזרת ספוג. לאחר שיבשו מי־הדבק רושמים את רשום־הפחם ועוברים על פני הרשום בקומקום, או בכלי בעל מקור, המלא רותחים ומעלת אר. האר גורם לחמסת הדבק, המאגד אחר כך את גרגרי הפחם (או את חגיר וחסיקרא) עם הניר.

הֶדְפֵּס־הַצְרִיבָה, הֶדְפֵּס־בָּכִיר Andruck, Aetzdruck

ר' Aetzdruck.

לַחְלֵחַ, מְלוּחְלָח Anfeuchten, Angefeuchtet

הרטבת הניר על ידי הנחתו בין גליונות ניר ספוג רטוב, לפני הדפסת תחריטים וכדומה.

הַבֵּל Anhauchen (d. Platte)

בשעה שמחבלים (נושפים הבל) על פני הלוח המצופה לכת־החטר

אפשר להודע אם יכשה חלבה. לעומת זה צריך להגן על לוח האבן מפני ההכל.

אַנִילִין Anilin

שמן המשמש מקשר לצבעי עטרן. מבחינה כימית — $C^6H^5NH^2$

דְפוּס־אַנִילִין Anilindruck

תהליך של דפוס־אור מהיר ופשוט, שלשמו מצופה הניר גרגירים המוציאים חמצה, והרגישים כלפי־האור. לאחר ההקרנה מפתחים את הציור בעזרת תיבה שבה נמצאות כמה טפות אנילין.

צִבְעֵי־אַנִילִין Anilinfarben

צבעים מזהירים שאינם בני־קימא, אלה נחצבים מתוך עטרן־הפחמים בעזרת גרגרים הגורמים לאוכסיד.

הֵינוּחַ Anlegen, Ebauchieren

רשום ראשון של הצורות העיקריות על פני דף לפני העיבוד.

צְבָעִים אַנוֹרְגָנִיִים Anorganische Farbstoffe

הם הצבעים המחצביים, וצבעי האדמה.

הַרְכֵּב־שׁוּלַיִם Anranden, Ansetzen

במסחר הגרפיקה ידועה הרכבת־השולים על גבי תחריטים או פתוחי־נחשת שלא היו לחם מעולם שולים. בזמנו של רמברנדט לא ידעו את שולי־הניר הרחבות כלל, והאמן היה גוזם את הניר שמסביב להדפס עצמו. הסוחר עושה בדק ומרכיב את השולים כך, שהקונה הטירון אינו מרגיש בכך, ביחוד אם ניר־השולים דומה לניר התחריט או הפתוח. ראה גם: Grangerize.

שְׁחִיקַת דְיוֹת (דְשַׁנָה) Anreiben (d. fetten Tusche)

דיות יבשה נשחקת על גבי צלחת המחומצת במקצת, שמושה ברפום האבן—כאמצעי רשום.

נַמֵר Anrussen

את הלוח בפיח באמצעות אבוקת־דונג.

הָמֵס Anschmelzen

הדונג או החֵמָר בתחריט ואקוטינטה, לפני הצריבה.

לָחַץ Anschrauben (d. Platte)

את לוח הנחשת לוחצים במלחץ כשעת החתום לשם הטמת קרומית.

הַצָבָה (המענית) Anschwellen

בפתוח־הנחשת, קו ההולך ומתרחב (צָבָה והולך) באמצעות הולכת הנקר העמק והלוך בתוך המענית. ראה גם: Linie, anschwellende

נָעוּץ (הַנֶּקֶר בַּלּוּחַ) Ansetzen (d. Stichel)

בזמן הפתוח נועץ המפתח את הנקר בלוח.

שְׁפּוּד Anspiessen

הידוק הַשָּׁאוֹת על גבי הלוח הגדול באמצעות השְׁפּוּד.

אַנְטִיקְוָה Antiqua

האות הלטינית של הדפוס, שביחסה היא לרוב מרובעת.

אַנְתְּרַקוֹטִיפְיָה Anthrakotypie

ניר של כרומת־הג׳לטינה מוקרן תחת דיאפוזיטיב. לאחר הדחת ההעתקה, מקבלים המקומות הכלתי־מוקרנים של התמונה את אבקת הצבע המפוזרת עליהם, ועל־ידי כך מתקבלת התמונה.

חַמּוּם Anwärmen (d. Platte)

הלוח לפני המריחה בקרומית, וכן בעת משיחת החרתה על גבי האח.

לְאַחַר־הַטְּמוּן Après la lettre

הדפסים טפי לוחות־נחשת לאחר שנקבע בהם שם האמן והאדריסה. (הבדילם מ״לפני הטמון״ ומ־דפוסי־בָּכורה״).

תַּחֲרִיט Aquaforte (צרפתית)

דף שנדפס מתוך לוח־נחשת שהשרטוטים שבו נצרבו.

חָרָט Aquafortiste (צרפתית), Radierer

האמן המשתמש בחֶרֶט לשם פתוח קוים באמצעותו, ובאמצעות הצָּרָב.

צֶבַע־מַיִם Aquarell

צבע הניתן לרכוך באמצעות המים, שלא כצבע־השמן, שרכוכו מצריך את השמן. עצמיותו של צבע זה היא שקיפותו, שלא כגואש, שהנהו צבע חופה.

הַדְפָּסָה־מְגוָנֶת Aquarelldruck

הדפסה מגוונת בדפוס־האבן מפי אבנים אחדות, בקשר עם רשומי־גיר על גבי אבן. לשם כך חופים על האבן שכבת חֶטָר (אספלט) דקה, את החטר מטהירים על־ידי שיוף וגרוד, לפי הצרך, ורושמים על האבן באמצעות אבקת־גיר־ליטוגרפית, בְּמַטְוֵשׁ Wischer. על גבי האבן נמצא כבר מְתָוֶה קוי־ההיקף. במַגֶּרֶד גורדים ועוכרים מן הכהה אל הבהיר.

פְּתוּחַ־אוֹר מְגוָן Aquarellgravüre

פתוח־אור מגוון הנדפס מפי לוח יחיד.

(המשך יבא)

מִלּוֹן חָדָשׁ

מאות שנים נתחברו ספרי־מלים רבים ושונים למקרא ולתלמודים ולמדרשים בעיקר זכה המקרא לשפע של אגרונות. עוד ר׳ סעדיה גאון ומנחם בן סרוק עשו נסיונות במקצוע זה והאחד הוציא את ה״אגרון״ והשני את ה״מחברות״, ואחריהם הגדיל ר׳ יונה בן ג׳נח לעשות ב״ספר השרשים״ שלו, ומאז מתחדשת, אחר הפסקות ארוכות, עבודה זו, ונעבדת שוב בפנים שונות ובלשונות שונות וביתר התעמקות והשתלמות, וביחוד מצטין בזה מלונו של גזניוס, העובר מיד ליד וכמה חכמים משכללים אותו עשרות שנים בלא הפסק. ואחר ס׳ ״הערוך״ של ר׳ נתן ב״ר יחיאל׳ שנתחבר על ספרות רז״ל׳ הוצאו׳ אחר הרבה שנים׳ עוד כמה ספרי־מלים אחרים שונים לספרות זו׳ שהמֻבחרים שבהם הם אלו של קוהוט ולוי יַסטרוב ודלמן.

ומחברי כל המלונים האלו דאגו אלו אך למקרא בלבד ואלו אך לספרות רז״ל בלבד. לכל הספרות הגדולה והעשירה שלאחר כך לא דאג שום אדם. ולחבר ספר שיכלול בקרבו את כל אוצרות הלשון כלם׳ כלומר מלון של הלשון העברית ולא אך מלון של המקרא או מלון של התלמודים והמדרשים, לא עלתה על הדעת כלל, שהרי הלשון פסקה מלהיות לשון מדוברת׳ ואך ספרים יש לנו׳ ואך הם בלבד טעונים כלי־קבול להכנים לתוכם את הרכוש המלולי שבהם... ואך תקופתנו זו, תקופת החיאת הלשון בפה׳ נתנה לנו אדם׳ את אליעזר בן־יהודה׳ שזכה אותנו במלונו הגדול׳ ״מלון הלשון העברית״, שבו השתדל לגנוז את כל גנזיה כולם של הלשון. וכאחת עם ספרו זה׳ המדעי ורב־הכרכים, נתן לנו אף מלון קצר׳ עממי ושמושי, וכרוך אחריו יצא עוד מלון כזה של יהודה גרזובסקי ויוסף קלוזנר.

וגרזובסקי לא חבק ידיו משהוציא את ״מלון הכים״ שלו. הוא העביר שוב את ידו עליו, ומשך את דוד ילין אליו, ושניהם עברו את צורתו של המלון, והוציאו מתוכו את התרגום הלועזי׳ ושכללוהו יותר׳ והוציאו מתחת ידם את ״המלון העברי״׳ ואחר זמן קצר יצא בהוספות רבות שנתוספו ע״י גרזובסקי לבדו.

וגרזובסקי לא שקט ולא נח עדין. אף ספר זה לא הניח את דעתו: מקוצר הוא יותר מדי, דרכי־שמוש בשמות ובפעלים אין בו, מראי־מקומות אין, ותבות מרובות מאד חסרות בו כל עקר — ופסל אף אותו, ועמד ושקר כמה שנים, וצבר וגנז בלא הפסק עוד הרבה מגנזי הספרות העשירה שיש לנו, ועבד את כל החומר הרב, ושכלל את מלאכתו, והגיש עכשו לפנינו את מלונו החדש, «מלון השפה העברית»*), שחלקו הראשון (אותיות א'—ט') כבר יצא מהדפוס, ושני חלקים עומדים מהרה ליצא.

בהקדמת הספר אומר המחבר: «המלון הזה הוא מלון לשפה ולספרות העברית בתקופותיהן הרבות והשונות, מימי ראשית תקופת המקרא ועד ימינו אנו». «במלון זה נאספו ובאו המלים אשר בספרות המקראית והתלמודית, המדרשית והפיוטית, הגאונית והקראית, השירית והפילוסופית, הפרשנית והמחקרית, הפלפולית והדרשנית, וגם המלים שבספרי הפוסקים והמקובלים; וכן גם המלים שבספרות החדשה וכ'». «ומהשפה התלמודית והמדרשית וכ' כל המלים שאפשר לחשבן לפי תבניתן לעבריות». «כל באורי הערכים וכ' והכל מיוסד על החקירות המדויקות של חכמי הלשון וכ'». «המלון חוא בעיקר שמושי עמטי».

מתוך דבריו אלו של המחבר רואים אנו שמלון זה שנתן לנו הוא מלון שלם וגמור של כל הלשון העברית כלה ומיוסד הוא במסקנות האחרונות של הפילולוגיה הלכסיקוגרפית.

לכאורה, הדרך שבחר בה המחבר ישרה היא והגונה. אבל, לכשנעין קצת בדבר, נראה שאינה ישרה כל צרכה: אם המלון הוא מלון של כל הלשון העברית כלה, ואם המחבר הכנים לתוכו אף הרבה הרבה תבות ארמיות — בין שהן שגורות בפה ובין שאינן שגורות — ודעתו לא נתקררה אף בזה ואצר בתוכו אף כמה וכמה תבות מלשונות לועזיות, שמשתמשים בהן בדבור ובספרות, מפני שרצה לעשות את מלונו אף למלון של הספרות העברית, — הרי קל וחומר, שחובתו היתה להכנים לתוך המלון אף כל תבה ותבה שבאה בסקור עברי, שהיא לועזית, בין שיש לה צורה עברית ובין שאין לה צורה עברית, הואיל והמקור העברי, כלומר החכם שחוציאה מפיו בשעה שדבר עברית, או שהעלה אותה על גבי חניר כשכתב דבריו עברית, כבר גִּיְּרָהּ וְעִבְּרָהּ (עשאה עברית). והמחבר לא עשה כך. את כל הגיורות הללו, שהן מרובות מאד, החזיר לגויותן «וגרשן מהסתפח בנחלת ה'» — ובזה קפח בהרבה את מלאכתו, וחבל!

וכדי שיראה הקורא כמה גדול מספרן של תבות אלו שנדחו מתוך הספר, אביא כאן, לדוגמה, רשימה אך מחצי הערכים של אות אלף בלבד, שלקטתין מתוך מלונו של לוי, ושמהן מצויות כמה וכמה עוד בצורות עבריות גמורות:

*) «מלון השפה העברית», יהודה גרזובסקי, תל־אביב, הוצאת «דביר», תרצ"ה. בינתים יצא גם החלק השני.

אבלוסטום, אבלינא, אַבָּר, ארבוסי (אַוּרום), ארבוקלין (אסבורקלין, אסברוקלין), אנא, אגונה, אגורי, אגוריא, אגטין, אגין, אגרדסין, אגרון, אגרטון, אגריון, אגריסטים (ארגסטים), אַדַל, אדלקה, אודֶנִי (אודֶנִי), אוזני, אוסי (אוסיא), אושי, אוּתַּנטיא, אוּתַּנטין, אִזקפה (אִסקפה), אילוגין (אלוגין), אימום, אימירון, אֵימתָן, אינומילין, אַכלַס, אכסיומא, אכסיריה (אכסוריה), אכסלגום, אכסליה, אכרוע, אלגום, אלֶנתית (אלֶינתית). חוץ מאלו שנמנו למעלה נשמטו בערך „אגוז" צורות קטרון וקטורן, חוץ מצורת קנטרן, שאך היא בלבד מצויה שם; בערך „אחות" — שֵם אחות רחמנית ובערך „אמת" — לאמתו של דבר. כלומר יותר מארבעים תבות חוץ מי"ב התבות המכֻוָּנות לאחרות אלא שכתיבן שונה במקצת. ולכשנוסיף לרשימה זו את שאר כל התבות שראשן אות אלף, יגדל מנינן לפי אֶמדננו, עד כדי מאה! וכל אלו אך מאות א' בלבד! וזה חסרון גדול והגון שנכר ובולט ותובע מלּוּיו ותקונו.

אבל לא אך ערכים חסרים במלון אלא אף משמעות. יש בו מלים משֻתּפות (הומוֹנימים), שכמה ממשמעותיהן נעדרים מהן. נתפום אך דוגמה אחת: לשם אֶנקלי (במלון, בטעות: אַנקולי) מנה המחבר אך שני משמעות: א) וָן ברזל שראשו כפוף; ב) בית־זרוע — ואת שאר שלשת המשמעות שיש לו (א. הכשר שבקבה שיורד כנגד הלב והמקשה את הנשימה: ע"ז כ"ט, ע"א; ב. משא, מדה מרובה: תוספתא, מעשר שני, ד'; ג. זרוע: מגלה כ"ד, ע"ב ואיכ"ר, ד"ה בני ציון), לא הזכיר כלל.

וכנגד מדה זו של גֶּרוּעַ שנקט המחבר נהג פעמים אף במדת הִיתּוּר, שלא לצרך כלל, וחנן אותנו בשם „אחפר", שאין בו שום טעם; בפעל „אטה", שאין לו שום יסוד („אט" הוא משרש „אטט" ולא „אטה"!); בפעל „אלל" במשמע נתינת כבוד אלוהות, שאף לזה אין יסוד (שהרי „אלוה" הוא משרש „אלה", ובמקום „אלל" יש לנו „הַאֲלַהּ", כהלכה!); בשמות „אמבט", „אמבטה" ו„אמבטיה", שהוסיפם לשם „אמבטי", ושהם אינם כלל בלשון; בשמות „אָמָן" (האלף בקמץ גדול והמים רפה) ו„אָמָן" האלף בחטף קמץ), ששניהם אינם בלשון, ושבטעות הכניסום לתוכה, במקום „אָמָן" (האלף בקמץ קטן והמים בדגש: שה"ש ז', ב', ככספרים המדויקים ושהלשון האשורית מעידה אף היא על קריאה זו)[1]; בבנין הפעיל משרש „אמץ", שאינו במציאות („וַיַּאֲמֵץ", תהל' כ"ז, י"ד ול"א, כ"ה, לא מבנין הפעיל, אלא מבנין פָּעַל*); ובשם „אמשלה", שחרש פרופ' י. קלוזנר, במקום „אמתלא", שלא לצרך כלל.

*) עַיֵן במאמרי „הבניינים בפעל העברי", „לשוננו", כרך ב', ע' 156.

1) כדי להבדיל בין המושגים Handwerk, Kunst הכניס ועד הלשון עוד לפני חמלחמה בכוונה את ההחילוק: אָמָן, אָמָנוּת Kunst, Künstler לעומת אֻמָּן, אֻמָּנוּת Handwerk, Handwerker. העורך.

ותבות מצויות במלון שהמחבר נתן להן משמעות שאינם מדויקים כל צרכם. את תכת „אבד" שבמקרא „ארמי אבד אבי" (דב' כ"ו, ה') רואה הוא, כרשב"ם, כראב"ע ור"ע ספורנו וכמה מהאחרונים, לשם, בה בשעה שהיא פעל, והבנין הוא בנין פוֹעֵל, וכדעתם של אונקלוס ובעל ת"י ורו"ל ושפסוק הטעמים מוכיח אף הוא על זה, שהרי תבת „אובד" מוסבה ל„אבי" ולא ל„ארמי" *). את שם אֵד שבמקרא (ברא' ב', ו'; איוב ל"ו, כ"ז) מפרש הוא כשמושו הנהוג בימינו, ואלו שם, במקור, אינו אלא ענן (כבתרגומי אונ' וירו' והשבעים והירונימום) או מַבוע (כבפשיטא) ומעין (הוולגטה) **). „אֶמצא" מפרש המח': נחח בשר שור מטונן או צלוי, במקום בשר חי. „אבזקת" במלון היא „מחלת הרגלים בבהמה", ואינה אלא רַמה וסם המזיקים לחיות ולבגדים.

ומשמעות מצויים בספר, שהלוקי דעות יש בהם והמחבר אינו מטיל בהם שום ספק, ובחר לו דוקא אלו שאינם מתקבלים על הדעת, כגון „אדם" אצלו דוקא Rubin ולא Carneol; „אחשתרן" — רץ המלך, רוכב הרכש, ולא סוס, ו„איל משולש" — איל בן שלש שנים, ולא שלשה אילים הדומים זה לזה.

ופעל אחד מצוי לא בסקומו: „הָאֱלֹהַ", שהוא בנין הפעיל מפעל „אלה", שההא מופקת בטפיק והגזרה היא גזרת השלמים — ואצל המחבר הגזרה היא גזרת לו"י והפעל הוא „אלה" בהא רפה.

ופעמים אין אף הבחנה בין זכר לנקבה והמינים מתחלפים האחד בשני: אחלמה וארגיעה, שהם מין זכר (שהרי הטעם למעלה והוא נופפת), — במלון הם מין נקבה (מפני שלפני עיני המחבר היה אך פיום ָה). השמות איקונין, אנפולי, אונקלי (במלון, בטעות: אנקולי), אֶספתי, אפותיקי, ארדפני, ארכי, ארנקי, אשקוקי, שהם ממין נקבה (שהרי סיומם, חוץ של הראשון, הוא ִי, ובכמה מהם מראים על זה אף התארים שבאים אחריהם), מזוכרים הם במלון!

ובהרבה מקומות משובש אף הנקוד. חוץ מהטעויות שנפלו בו בדפוס, שבעקרן הן בהדגשת אותיות רפות (כגון אפדן; בבית, בע' 71, בערך „אשה") ובהרפַּיַת אותיות שטעונות דגוּש (כגון אדרבא, ע' 15) והפָּקה (כגון אָהֹה, 16), ובמקום אחד אף סרום אותיות (ארזוע, 26, במקום אזרוע), — יש אף טעויות של המחבר, שיצאו בל"ם, מתוך לא־דיוק הגהה, כגון אַחא (1) ואָחא (26, במקום אֶחא, כדין הפתח שנהפך לסגול לפני חית הקמוצה בק"נ), אבוסיך (4, במ' אבוסך), אֶגן החלצים, הירכים (11, במ' אַגַן), אָהֳלִים (17, במ'

*) עין במאמרי המוכר למעלה. ע' 167, 168 ובמאמרי „כנין פועל", „ההד", כסלו, תרצ"ד.
**) וכך באשורית: אֶרו — נהר.

אֹחֲלִים) כאפֶרכסת, 25, אוֹן, בם׳ כאפַרפסת) אָחֲזוֹ דם (29 בם׳ אֶחָזוֹ), אָלָף, אָלָף בית וכ׳ (בם׳ אַלָּף), אנושות, ־שי, ־שיות (51, שורק בם׳ חולם), לַאֲפוּקי (58, בם׳ לַאפוּקי), אַמָּהי (46, בם׳ אִמהי), אַטרי אנשי (49, בם׳ אָטרי אֱינָשי), וכיוצא בהם. ואף טעויות באותיות: ומטעלה לו (4, אבול, בם׳ ומטעל לו), אנקולי (53, בם׳ אונקלי), ממחוזי (55, אסיא, בם׳ מטחוזות).

כל מה שנתבקר במאמרי זה הוא אך חלק הערכים שבאות אלף בלבד. אבל כדי לידע את טיבו של המלון די לנו בזה, והחלק יוכיח על כללותו.

ורואים אנו, שהמלון פגום במקצת, וריקנות גמורה וטוחלטת אין בו. אבל כל הפגימות שנפרטו אינן גדולות כל כך, ואינן מפחיתות כלל את חשיבותו היתֵרה של המלון. כדי שיהא מלון עממי שמושי שלם בתכלית השלמות ומשוכלל כל צרכו, צריך הוא להיות מקוצר וממוצה ממלון גדול מדעי, מרובה כרכים, שאקדמיה תחברהו, אחר עמל של שנים רבות. ולכשמלון כזה אין לנו עדין, לצערנו, ואדם מזדרז ומקַים „במקום שאין אנשים משתדל להיות איש", ואינו רוצה שתהא המלאכה נדחית לעתיד לבוא, ויגע לבדו ונתן לנו ספר כזה, תבוא עליו ברכה, ואין לדונו לכף חובה. סוף־סוף, ספר חשוב ומועיל הוא הספר, בעשירות חמלולית שבו ואף בשפע של שמושי הלשון האצורים בו (בשם „ארץ" תופסים הם עמוד שלם!), ושבזה עולה הוא על כל המלונים שישנם. וכל טי שהלשון העברית חכיבה עליו מן הראוי שיכניסו לתוך ביתו.

ספרים שנתקבלו במערכת:

יוסף אור. מסה על שכל האדם מאת ירון לוק על פי תקצור של א. ס. פרינגל־פטיסון, תרגם מאנגלית יוסף אור בעריכת ח. י. רות ירושלים, תרצ"ח, חברה להוצאת ספרים על יד האוניברסיטה העברית כרך א—ג [ספרי מופת פילוסופיים י"ג—ט"ו].

ח. בר דרומא. הנגב, גיאוגרפיה מפורטת של הנגב וסיני מבאר שבע עד תעלת סוים והים האדום עם 80 צלומים, תרשימים ופרופילים, ירושלים תרצ"ח.

חיים בראדי. משה אבן עזרא, שירי החל, יוצאים לאור על ידי חיים בראדי. ספר ראשון, דיואן, שירי אזור, מכתבים, ספר הענק — הוצאת שוקן, ברלין תרצ"ח.

יקותיאל יהודה גרינוואלד. תולדות הכהנים הגדולים ששמשו בישראל מאחרן הכהן עד סוף בית שני עם הערות על חיי ישראל בימים ההם, השפעת בני חמקדש על בני הגולה ולקורות הכתות לישראל מאת יקותיאל יהודה גרינוואלד, רב ואב"ד בבית הכנסת "בית יעקב" בקאלומבום, אהיא, ניו־יארק תרצ"ג.

יעקב כהן ופ. לחובר. כנסת, דברי סופרים מאת ח. נ. ביאליק יוצאת אחת לשנה על ידי מוסד ביאליק ליד הסוכנות היהודית לא"י בעריכת יעקב כהן ופ. לחובר, ספר ראשון הוצאת "דביר" תל אביב, תרצ"ו.

אברהם כהנא. ספר המכבים (החשמונאים) א', מתורגם ומפורש ועם מבוא לספרי המכבים א' וב' מאה אברהם כהנא. תל אביב הוצאת מקורות, תרצ"ב. [הספרים החיצונים — הגנוזים והמיוחסים — עם מבואות ופירושים, יוצא בהשתתפות למדנים על ידי אברהם כהנא].

מולדתי. לנוער ולעם, הוצאת הקרן הקיימת לישראל, תרצ"ח.

פריץ נפתלי. פרקים בכלכלה מדינית ובתורת הקוניונקטורה, סדרת הרצאות של פריץ נפתלי, תורגמו לעברית והותקנו לדפוס בידי דן פינס, הקדמה מאת ש. קפלנסקי, הוצאת אגודת הסטודנטים של הטכניון העברי בחיפה, תרצ"ח—1935.

ח. י. רות. רטב"ם, טלות החגיון לר' משה בן מיטון בהעתקת ר' משה בן שמואל ן' תבון, ערוך על פי דפוסים ראשונים וטפורש ע"י ח. י. רות, הושוה עם כתבי חיד של המקור העברי ע"י ד. צ. בנעט, ירושלים תרצ"ה. חכרה להוצאת ספרים ע"י האוניברסיטה העברית [ספרי טופת פילסופיים ט"ז].

אליעזר ריגר ומנחם ארנון. הוראת הכתיב; מה לחורות וכיצד, הוצאת מחלקת החנוך של כנסת ישראל והוצאת „אמנות" תל-אביב, תרצ"ה.

אליעזר ריגר ומנחם ארנון. ספר הכתיב (לכתה ב'—ז') ערוך בידי אליעזר ריגר ומנחם ארנון, הוצאת „אמנות" תל-אביב תרצ"ה.

William Foxwell Albright. The Archaeology of Palestine and the Bible, New York, Fleming H. Revell Company, (London and Edinburgh).

William Foxwell Albright. The Vocalization of the egyptian syllabic Orthography, American Oriental Society New Haven, Connecticut 1935.

T. S. Bodenheimer. Animal Life in Palestine, an introduction of the problems of animal ecology and Zoogeography, Jerusalem 1935.

Louis Finkelstein. The Mekilta and its Text, New York 1934 (Reprinted from Proceedings of the American Academy for Jewish Research, vol. V, 1933-1934.

E. L. Sukenik. The Ancient Synagogue of EL-Hammels (Hammath-by-Gadara). An account of the excavations conducted on behalf of the Hebrew University, Jerusalem (from the Hebrew), Rubin Mass, Jerusalem 1935.

A. Van Selms. De Babylonische Formini voor zonde (Proefschrift), H. Veemnaugh & Zonen — Wageningen — 1933.

הערות והצעות

יצחק אבינרי

גם זו השלמה

בחוברת הקודמת של „לשוננו" (עמ' 77—78) בא מר י. א. זיידמן „להשלים" את ספרי „מלון חדושי ביאליק" ולהוסיף עליו כמה חדושים של המשורר „שנתגלו לו [למר ז.] אגב קריאה, ועד כמה שהוא רואה עדיין לא העירו עליהם". הוא מביא שם שבעה חדושים „נוספים"; אך כל טרחתו זו — טרחת שוא היא בהחלט: חמשה מהם אינם של ביאליק, והשנים שהם שלו — הובאו כספרי הנ"ל... לא אבין כיצד בא מר ז. לציין נוספות, בטרם עיין כל צרכו באותו ספר שהוא בא להוסיף עליו.

1) סטרן — יש במלון חדושי ביאליק.

2) פחם בבנין פיעל. בהוראתו החדשה, הובא ג"כ במלון, וע"ש.

3) תחמיץ בהוראת חמיצה אינו מחדושי ביאליק. הספור „החצוצרה נתבישה" נכתב בשנת 1917, בה בשעה שהמלה „תחמיץ" הובאה ככר במלון הרומי־עברי של א. כהנא (עמוד 24) שנדפס בשנת 1907, כלומר — עשר שנים לפני כן...

4) התחלה בהוראת איניציאטיבה שכיחה לרוב בספרות „ההשכלה", וגם ברומית משתמשים ב„התחלה", שאינה אלא תרגום המלה הלועזית לפי שרשה חרומי.

5) דיסקום במובן לוח הפונוגרף משמש בהוראתו זו גם בצרפתית, ולא ביאליק הוא שיחד לו את ההוראה החדשה; כל הפלפול שבנה מר ז. בענין זה — אין לו יסוד.

6) התענו — התפעל מן ענו — נמצא ככר בספרי ימי הבינים (עיין ב„פענח רזא", פרשת בחעלותך).

7) התחיז — התפעל מן פחז — נמצא בבן־סירא העברי: „יין ונשים יפחיזו לבי".

תשובה להערה

תקורא את דברי מר אבינרי, יפול להשוב, בטעות, שמאמרי „לחקר לשונו של ביאליק" כל עקרו לא בא אלא להוסיף כמה חדושי מלים ביצירות ביאליק שלא עמדו עליהם אחרים. ולא היא. מאמרי דן, עד כמה שידיעתי והכנתי מגיעות, בכמה שאלות הנוגעות ללשונו של ביאליק. הזכרתי את ספרו של אבינרי, לא בכדי להשלימו, אלא לעמוד על ההסרון המיתורולגי שבו, שאין בו זכר לצרופי־מלים, שהם לדעת ביאליק עקר חדושו, כמו שכתב לד. פרסקי; „חשובים מהם לאין ערוך — צרופים חדשים למלים ישנות, ואלה משוקעים לרוב בכתבי. פוק, דוק ותשכח". ומי שבא לכתוב מלון על חדושי ביאליק, עליו לראות מה היה נחשב לחדוש בעיני ביאליק בעצמו ובהתאם לזה לסדר את המלון.

ועתה לרשימת השגיאות שמונה ב. אבינרי. אני מצטער, על שנעלמו ממני באותה שנה שני חחדושים „סטרן" ו„פחם" שכבר עמד עליהם א. ומה שנוגע לשאר המלים, מן העובדה, שמלה זו כך שמושה גם ברוסית ו„גם בצרפתית" עדיין לא מוכח שכך צריך להיות גם בעברית, ושאין לציין זאת.

ועוד הרי בפירוש אמרתי במאמרי: „כל מי שנגש לעבודה מעין זו נתקל בקושי תכני: העדר מלון עברי שלם לכל תקופות הלשון. משום כך יקרה, שמי שהוא יציין מלה או צורה כחדושו של ביאליק, ואח"כ יבוא שני ויעמידו על מקור קודם לביאליק... ואפשר שגם כותב השורות האלו יכשל באבן נגף זו". בכל אופן א. שמחשיב, „שמושו של ביאליק לא פחות מחדושו" (במבואו לספרו) אינו מחוייב לכעום אם מציינים שביאליק השתמש במלה „תחמין" על משקל „תבשיל" במקום המלה „חמיצה" שנתפשטה היום.

מכתב למערכת

ת״א יום א׳, כ״ו באלול, תרצ״ה.

כבוד מערכת „לשוננו״

מערכת נכבדה!

אבקש רשות לעורר את השאלה והוכוח על שני המשקלים תרגילים מאד ומשתמשים בתנ״ך ובספרות החדשה המחודשת בערבובית. והם: פַּעֲלָה, פִּעֲלָה.

למשל: המשקל פִּעֲלָה משמש לפעמים למקום או לבית שבו נעשית הפעלה; כמו: מִבְרָאָה, מִכְלָלָה, מִרְחָשָׁה, מִסְעָדָה, מִרְכָּה, מוֹשָׁבָה, מַטָּעָה, ויש לפעמים לכלי או למכונה, כמו: מֶלֶקְחָה, מְזוֹדָה, מַחֲלָצָה, מַטָּרָה, מַלְתָּעָה, מַחְבָּטָה, מְנַסָּרָה, מַזְרֵעָה, מַעֲטָפָה.

וכן גם המשקל מַפְעֵלָה. יש שהוא משמש למקום או לבית שבו נעשית הפְּעֻלָּה כמו: מַרְמֵנָה, מַכְבֵּסָה, מַצְבֵּעָה, מַסְפֵּרָה, ע״פ חנקור שֶׁכְּשִׁלְּטֵי החנויות שבתל־אביב, מַשְׁחֵלָה, ויש שהוא משמש לכלי או למכונה, כמו מַחְרֵשָׁה, מַזְמֵרָה, מַקְצֵרָה, מַקְרֵרָה, מַשְׁדֵּרָה.

מלבד זאת הם גם משמשים בערבוביה בשמות הַמַּפְעָטִים.

בדרך כלל אין קְבִיעוּת וכלל ברור בשמוש המשקלים הנ״ל, לא בתנ״ך ולא בספרות החדשה.

יש הנוטים לדעה שהמשקל מִפְעָלָה מְשַׁמֵּשׁ וצריך לשמש בקְבִיעוּת למקום שבו נעשית הפעלה, והמשקל מַפְעֵלָה לכלי או למכונה; אולם יש הנוטים לדעה המתנגדת לה׳ האומרת; שהמשקל מַפְעָלָה משמש למקום של הפעלה וכך צריך לקבע.

קשה להכריע בין שתי הדעות על פי המצוי בתנ״ך. נראה שהעם עצמו המדבר והמחדש מלים לא הבחין בין משקל למשקל וגם חוא השתמש בהם כפי העולה על רוחו.

אולם, ועד חלשון שעליו התפקיד לקבע צורות ולחדש מלים על פי רוח השפה, עליו גם כן להזקק לשאלה חזאת ולקבע את הצורה הנכונה שעל פיה ידע כל מחדש איך לשמות (מן המלה שם) את העצם שהוא רוצה להביע בדבור או

בכתב, בּמלה ובמשקל שרוח השפה תהיה שרויה עליהם.

לא רק במשקלים הנ"ל יש ערכוביות, יש משקלים רבים אחרים שגם בהם אין קְבִיעוּת וכל אחד מחדש ומְמַשְׁקֵל ע"פ רוחו וטעמו הוא. כמו בשמות המחדש"ם תְּחוּקה תְּאוּנה שכבר נשתרשו לכאורה בספרות ובעתונות שקשה יהיה להרחיקם.

דעתי נוטה לדעה שהמשקל מְפָעֲלָה צריך לשמש למקום והמשקל מַפְעֵלָה לכלי. הוא מבוססת על הנמוקים האלה.

1) המשקל מַפְעֵל משמש ע"פ רב לכלי, כמו: מַפְתֵּחַ, מַסְרֵק, מַזְלֵג, מַעֲדֵר, ולכן המשקל מַפְעֲלָה הוא רק הרחבה של המשקל מַפְעֵל וצריך לשמש רק לכלי.

המשקל מַפְעֵל משמש ע"פ רב למקום, כמו: מַעֲרָב, מִזְרָח, מַאֲרָב, מַאֲפֵר, מִדְבָּר, ולכן המשקל מְפָעֲלָה הוא רק הרחבה של המשקל מְפָעֵל וצריך לשמש רק למקום או לבית שבּוֹ נעשית הפעולה.

2) המִשְׁקל מַפְעֲלָה מצוי ושגור ביותר למושג הכלי, ואין להשתמש בו למושג המקום. ולהפך, המשקל מְפָעֲלָה רגיל ושגור ביותר למושג המקום ולכן יש להשתמש בו רק לשם זה.

אמנם יש ויבואו להוכיח ההפך, על פי טעמם ונמוקם הם: כלומר: המשקל מַפְעֲלָה קל יותר לבטוי ולהבעה וכן גם לנטיות. ולכן, הם אומרים, צריך דוקא לאחז במשקל מַפְעֲלָה גם למקום. למשל מַסְפֵּרָה, מַדְרֵכָה, במקום מִסְפָּרָה ומִדְרָכָה.

אבל, אותו הנמוק הוא גם אם נשתמש במשקל מַפְעֲלָה לכלי.

אין להכריע מה יש יותר, כלים או מקומות שבכדי לחקל על הבטוי נשתמש דוקא במשקל הנוח לשם הכלי או למקום הפעולה.

להשתמש במשקל מַפְעֲלָה גם לכלי וגם למקום אין זה רצוי כלל וכלל.

בעל המלונים הנפוצים ביותר, מר י. גרזובסקי, בשיחתי עמו בענין זה, התבַּטא לפני, שהוא אינו מכריע ופוסק בשאלת הזאת, הוא רק מאסף מה שהוא מעלת ומוצא בספרות ולכן יש במלונו אותה הערכוביות, — שאינה מניחה את הדעת — במלים המחודשות.

בכבוד רב

ולמן מירי

א. זידמן

מעוות שיש לתקנו

(הצעת שם מתאים ל„קרנבל" של פורים.)

בחורף שנת תרצ"ג, פנתה הועדת למפעלי האביב, שעל־יד עיריית תל־אביב לתושבי הישוב בבקשה שיציעו שם עברי מתאים למושג: „קרנבל" של פורים מתוך הרשימה, שפרסמה את"כ הועדה הנ"ל, אנו למדים, שהרוב היחסי של ההצעות, הכיל את המלה „פורים" או „פור" אם כסומך או כנסמך, או כחלק של מלה מורכבת. ובזה אביא את השמות שיש בצרופיהם, המלה „פורים" או „פור" כפי הסדר שנפרסמו ברשימה הנ"ל:

שמחת פורים, חגגא־פור, פגרא־פור, חדות־פור, פוריטן, עצרת פורים, פוריטיה צהלת־פורים, שוורפוריא, קרנפור, תלולי־פורים, חוגגפור, קרני־פור, גיל־פור, מאפוריה, פורמן, פורקנון, פורקניה, מסעפור, שירפור, פוריטוס, פורום, תלולא דפורים, חגגא דפורים, פוריטן, פוריה, הטפור, פוריטידה, הקפות־פורים, מסע־פור, אפורסמון, פורגלק, פורגילה, פוריטתא, פורפרא, פורדיצא, פורתא, פורעם, הקפת־פורים, תערוכת־פורים, פור־גיל, פורה.

והנה לו החליטה הועדה הנ"ל לפי קנה מדה כמותי־אביקטיבי, היתה בוראי צריכה לבחור במלה המכילה, באיזו צורה שהיא, את היסוד „פורים" או „פור", שהוא כמו שהוכח למעלה, זכה לרוב יחסי בין 209 הצעות שנתקבלו. אולם באופן מתמיה, אשרה הועדה את השם „עדלידע", שמקורו במימרתו של רבא: „מיחייב אינש לכסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי" (מגלה ז:). אולם מה ענין מימרא זו לתחלוכה של אנשים פכחים בלתי מבוסמים? ואפשר, שזכות צלצול השם „עדלידע" הקרוב ל„אולימפיאדה" אף היא גרמה לקבלת שם זה. אבל, דומני שהקשר הזה רופף מאד, ובוראי לא מן הראוי היה שהוא הכריע את הכף.

ויצוין ששם זה עורר תיכף התנגדות רבה, ונשמעו מחאות חריפות נגדו ונבואות שלא יתקבל. אפילו העתונות היומית לא גרסה אותו בראשונה. העתון „דבר" חזדיע על „מסע פורים"; „הארץ" על „תהלוכת פורים" ו„דאר היום" על

„הקרנבל הפוריסי". אולם יש לחוש, שחזון יעשה בעניו חנידון נגד השכל והחגיון ו„שבשתא כיון דעל עלי". לכן ארשה לעצמי לבטס הצעה שהצעתי בשעתה ואשר שעוד תתקבל. ואם לא בתל אביב, אולי בערים אחרות בארץ, שאף הן, במוקדם או במאוחר, תסדרנה טסע פורים. שהרי אין בזה משום הגיון שביסי פורים תתרוקן כל הארץ ותרד לתל אביב לראות באותה תהלוכה, בשנויים קטנים, כמעט מדי שנה בשנה. אציע, אפוא, שם אחר, שלדעתי הולם יפה את הענין שלפנינו שם שהוא ברוח הלשון וברוח המנהגים המסורתיים שלנו.

כשנתבונן בדבר, נראה שכמה דברים שיש להם איזה קשר ושייכות־מה לפורים, קבלו את השם „פורים" כסומך (בטובן הדקדוקי). ככה יצר רוח העם את הכטויים סעודת־פורים, רב של פורים, תורת־פורים (פורים תורה, באידיש) מעות, פורים, שחקני־פורים, מתחפשי־פורים, נשפי־פורים, מתנות פורים ועוד. ובכן כבר הגענו לחצי הפתרון של השאלה. ברור אפוא, שצרוף מלים הבא לסמן את המושג של „קרנבל" של פורים צריך להכיל את המלה פורים בתור סומך. וכבר הראיתי למעלה, שבאמת הרוב היחסי של התצעות הכילו את המלה „פורים" או „פור". ואשר לנסמך של מלה מרכבת, שתתאים למושג „קרנבל", הריני מציע „תקפה" ובכן נקבל את הצרוף „תקפת־פורים". מסע פורים, הולך ועובר פעם אחת סחור סחור בעיר, ולכן מתאימה לו המלה ת ק פ ה, ועוד: לחגים שמחת תורה ופורים ישנם כמה דברים משותפים, במאכלים, למשל. ודבר זה ככר שמש חומר לפולקלור עממי. עתה יתוסף עור צד משותף. בשמחת תורת נקיף 7 הקפות בבית־הכנסת ובפורים נקיף ה ק פ ה א ח ת בעיר. ואולי במשך הזמן, יאציל השם „תקפת פורים" שיש בו משום טעם לווי לה„קפות של שמחת תורה" על התוכן של התהלוכה. ותהלוכה זו תתמזג יפה יפה עם הצורה המסורתית של פורים והיא תתפשט בכל ערי הארץ וישוביה, ובכל התפוצות.

אפשר עוד להמליץ על השמות „תהלוכת פורים" „מסע פורים" ואולי מותר עוד להציע את השם „תערוכת פורים מהלכת", אולם הראשון, „תקפת־פורים" נראה לי עקר וראוי הוא שיתקבל.

מפעולות ועד הלשון

רשימת מונחי ההלבשה

הרשימה הזאת חוברה בידי חברי הועדה למונחי ההלבשה שבירושלים במשך שנת תרצ"ה. חבריה היו: הרב ש. אסף, ה"ה א. מ. ליפשיץ, ש"י עגנון והפרופ' י. קלוזנר ומזכירה ד"ר ז. גולדמן. הועדה עבדה לפי חומר ההצעות שלוקט והומצא לה ע"י מזכירה והרשימה נערכה עריכה סופית בהשתתפותו של הפרופ' נ. ה. טורטשינר. המלים המסומנות בכוכב* הנן בבחינת הצעה, כיון שלא באה עליהן הסכמת כל הועדה או הועד והן נרשמו כאן להיותן מוצעות ע"י רוב חברי הועד שנענו למשאל המזכירות. והשימוש בהן יכריע ביניהן.

Knopfloch	אָבִיק
Pluderhosen	אַבְרָקִים
Schlussrock	אֵדֶר
Mantel	אַדֶּרֶת, מְעִיל עֶלְיוֹן
stopfen (Strümpfe)	אַחָה
Sattel	אֻכָּפִית
Fingerhut	אֶצְבָּעוֹן
Kleiderschrank	אֲרוֹן בְּגָדִים
Stoff, Zeug	אָרִיג
Haariger Stoff	אָרִיג שָׂעִיר
Herrenrock	בֶּגֶד, מְעִיל
Amtskleider	בִּגְדֵי שֶׂרָד
Leinen	בַּד, פִּשְׁתָּה (ר' פִּשְׁתִּים)
füttern	בַּטֵּן
Futter	בִּטָּנָה
Strumpfhalter, Strumpfband	בִּירִית
Büstenhalter	*בֵּית חָזֶה
	בֵּית יָד (ר' שַׁרְוִול)
Kapuze	בֵּית רֹאשׁ

Brokat	בְּרוֹמָה (מין אָרִיג צבעוני)
Leibchen	גּוּפִית
Sohlenleder	גִּלְדָּה
Talar	גְּלִימָה
Gamaschen[1])	*גֶּמֶשָׁה, גְּמָשׁוֹת, *מַחֲשָׁה
Strumpf	גֶּרֶב
Latz	דָּשׁ
Schnalle	חֻבָּט
Weste	חֲזָיָה
Oberhemd	חָלוּק, (ר׳ כתונת)
Anzug	חֲלִיפָה
Bluse, Jacke	חֻלְצָה
Wolljacke, sweather	חֻלְצַת־צֶמֶר
Kittel	חֲמִילָה
Unterärmel	חֻפָּת
Halbschuh	*חֲצִי־נַעַל, (ר׳ חֲצָאֵי־נַעֲלַיִם)
Flicken	טְלָאי
Einstarstück	טְרִיז, יָדָה, (ר׳ שְׁרוּוּלִית)
Muff	יְדוֹנִית
Hut	כּוֹבַע (מלרע)
Mütze	כּוֹבָעִית
Strich des Stoffes	כִּוּוּן הָאָרִיג
	כְּלֵי לְבָנִים (ר׳ לְבָנִים)
Barett	כְּמָתָה
Zipfel des Kleides	כְּנַף הַבֶּגֶד
Handschuh	כַּסְיָה (כְּסָיוֹת)
Haube	כֻּבָּה
Knopf	כַּפְתּוֹר
Hemd	כְּתֹנֶת, (ס׳ כְּתֹנֶת, ר׳ כְּתָנוֹת, ס׳ כָּתְנוֹת ר׳ חָלוּק),

1) מקור השם ג׳דאמס, שם מקום בשריפולי. ס.

Nachthemd	כְּתֹנֶת־לַיְלָה
Filz	לֶבֶד
grober Filz	לֶבֶד גַּס
Weisswäsche	לְבָנִים, כְּלֵי לָבָן
Schleife	לוּלָאָה
Druckknopf	לָחִיץ, (ר' לְחִיצִים, לְחִיצִים)
Frauenjacke	לְסוּטָה
Zylinderhut	מִגְבַּעַת
steifer, runder Hut	מִגְבַּעַת (כּוֹבַע עָגֹל)
Stiefel (Schaftstiefel)	מַגָּף, (ר' מַגָּפַיִם, נקבה)
Uniform	מַדִּים (רבוי)
Halbstiefel (niedrige Schaftstiefel)	מוֹקַסִּים (נקבה)
Korsett	מָחוֹךְ
	*מַחֲטָה, (ר' *גְּמָשָׁה)
Tüch	מִטְפַּחַת
Hosen	מִכְנָסַיִם
Franse	מֶלֶל, פִּיף
Mousselin	מַלְמָלָה
Felleisen	מֶלְתָּחָה
Hausschuh, Pantoffel	מַסּוֹלַיִם, (נַעֲלֵי בַּיִת)
Gewebe	מַסֶּכָה
Kamm	מַסְרֵק
weitzinkiger Kamm	— דַּלִּיל
dichter Kamm, Staubkamm	— צָמוּף
	מְעִיל (ר' בֶּגֶד)
Hausrock	מְעִיל בַּיִת, בֶּגֶד בַּיִת
Regenmantel	מְעִיל גֶּשֶׁם
	מְעִיל עֶלְיוֹן, (ר' אַדֶּרֶת)
Mützenschirm	מִצְחָה
Staubmantel	מַשְׁפֶּרֶת

Käppchen	מִצְנֶפֶת
Hemdhosen (combination)	מִצְחֶפֶת[1]
Seide	מֶשִׁי, שִׁירָאיִן
	*מַתְלֶה, ר' *תְּלִי
Untertaille	מָתְנִית
gefütterter Schuh	נַעַל מְבֻטָּנֶת, נַעַל שֶׁל זֶרֶב
Haarnetz	סְבָכָה (סִבְכַּת הַשֵּׂעָר)
Reissverschluss	*סְגָרוּר, *סְגוֹרֶץ
Halstuch	סוּדָר
Sohle	סֻלְיָה
Tüll	סַלְסֶלָה
Sandale	סַנְדָּל
Schürze	סִנָּר
Leibnetz	סֶרֶג
Band	סֶרֶט
Besatz	עִטּוּר
Schlafrock	עֲטִיפָה (עֲטִיפַת בֹּקֶר)
Halsbinde	עֲנִיבָה
Gummischuh	עַחְדָּל
Öffnung	פֶּה (פִּי־הַבֶּגֶד)
Socke	פִּזְמָק
	פִּיק, ר' מְלָל
	פִּלַג־שִׂמְלָה ר' שִׂמְלָנִית
Wams	פַּקְרִיס (הַגַּס)
Pelz	פַּרְוָה
heften (mit Stecknadeln u. dergl.)	פָּרַךְ
	פִּשְׁתָּה (פִּשְׁתִּים) ר' בַּד

1) רק כששני החלקים היינו מבגדים וחלצה מצטרפים ל ח ט י ב ה א ח ת או כשהלבוש עשוי לשמש את שניהם, ואם לאו—יקרא "מַחְתּוֹנִית".

Kragen	צַוָּארוֹן
Gorgerette	צַוָּרוֹנִית
Schleier	צָעִיף
Sammt	קְטִיפָה
Kleiderständer, Kleiderhaken	קוֹלֵב (ר׳ קְוָלְבִים)
Falte	קֶפֶל
Häkchen	קֶרֶס
Bügel	*קַשְׁתִּית (ר׳ תְּלִי)
Schal	רָדִיד
zuknöpfen	רָכַס
Haarband	שְׁבִיס
Schleppe	שֹׁבֶל
Unterrand (breit, des Kleides)	שׁוּלַיִם, שִׁפּוּלֵי הַבֶּגֶד
	שִׁירָאִין ר׳ מָשִׁי
Überwurf, Umhang	שִׂכְמָה
Frauenkleid	שִׂמְלָה
Frauenrock	שִׂמְלָנִית (פַּלַּג־שִׂמְלָה)
Rand, Schmalrand	שָׂפָה
Krempe	שָׂפָה (שְׂפַת־הַכּוֹבַע)
	שִׁפּוּלֵי הַבֶּגֶד ר׳ שׁוּלַיִם
Ärmel	שַׁרְוּוּל, בֵּית יָד
Manschette	שַׁרְוּולִית, יָדָה
Spitze(ntuch), Broderie	תַּחֲרִים (יחיד)
Unterhosen	תַּחְתּוֹנִים
Unterrock	תַּחְתּוֹנִית
Bügel	*תְּלִי, *מַתְלֶה, *קַשְׁתִּית
uasbessern	תִּקֵּן

לחברנו הנעלה

ד"ר שאול טשרניחובסקי

החוקר והיוצר בלשוננו

ליום מלאת לו ששים שנה

ועד הלשון העברית

ומערכת "לשוננו"

ל ש ו נ נ ו

רבעון לעניני הלשון העברית

מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ ישראל

העורך:
נ. ה. טורטשינר

כרך ז' חוברת ג

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק

ירושלים, תרצ"ו

חקירות בלשון

ד"ר פנחס אפרתי

ד"ר שאול טשרניחובסקי — כְּמַגִּיחַ הלשון הרפואית העברית

על פעולתו הבלשנית־רפואית של משוררנו הנערץ אפשר לעמוד מתוך חקירה ודרישה בשני מפעלים רבי ערך: א. שורת מאמרים על "פֶּרֶט מונחים בתורת הנתוח שנתפרסמה ב"לשוננו" (כרכים א'—ו'). ב. "ספר המונחים לרפואה ולמדעי הטבע" של הד"ר מזיא המנוח שנערך ע"י חתן היובל ד"ר ש. טשרניחובסקי יבדל לחיים.

הואיל ואין המשכיל שאינו בעל מקצוע מצוי בדרך כלל אצל ספרים מקצועיים מסוג זה נכון הוא להעלות על הניר קצת מדרכי פעולתו הבלשנית של הד"ר טשרניחובסקי ולהנות גם את הקורא סתם בחדושיו הנאים.

המשורר כלל את העקרונות, שהיו לו לעינים, במבוא שהקדים לשורת הרשימות הנ"ל (לשוננו כרך א' חברת ג') והנני חוזר עליהם בקצור:

א. טשרניחובסקי דולה את שמות המושגים האנטומיים הפשוטים "שאין בהם מן הדיוק האנטומי" מן המקרא והמשנה.

ב. את שמות המושגים שיש בהם משום דיוק אנטומי שואב טשרניחובסקי מתוך המשנה, התלמוד והספרות המתורגמת של ימי הבינים. מתוך הספרות החדשה נוטל הוא "חמר, המתאים להתפתחותה של חכמת הנתוח עתה".

ג. כיסוד לפרט המונחים שלו משמשת הטרמינולוגיה הבזילאית (B.M.A.) והנהו מדיק ככל האפשר בתרגום השמות וממעיט "ביצירת חכמים" שאין בה משום ציוריות או דיוק.

ד. "כדי להקל על זכרונו של הלומד" משתמש טשרניחובסקי בשמות הקרובים בצלצולם למונחים הלועזיים הנהוגים ומשאיר כמה מונחים בצורתם הלועזית, (בָּסִיס הַגֻּלְגֹּלֶת basis cranii; קַרְנַיִם cornua וכו').

ה) טשרניחובסקי שואף להתרחק "מכל מה שמביא לידי ערבוב מושגים" כגון שם משותף למושגים שונים; הוא דורש זהירות ודיוק בלשון ושיטה קבועה לסמון שמות המושגים.

ו. בהנחת השמות שסופם ברומית ideus—או ides—, המורים על איזה דמיון בין עצם לעצם, משמיט טשרניחובסקי את העצם הנמשל ומשאיר את שם העצם בלבד, למשל: Processus xyphoideus, כלומר "זיז הדומה לסיף" הוא "הַסַּיִף".

"פרט המונחים" שלו נבלע ברובו ב"ספר המונחים" אשר לד"ר מזיא; מונחיו מובאים במלון, מהם "באותיות גדולות" "כמונחים שהמלון מציע להשתמש בהם" מהם ב"אותיות פטיט" כאותם "שישנם כבר בספרות ושדעתו של המלון אינה נוחה מהם".

אינני בר סמכא לדון על פעולתו הלקסיקוגרפית של טשרניחובסקי, המתבטאת בעריכת המלון הרפואי של הד"ר מזיא. על המלון עצמו כבר אמר ביאליק ז"ל בהקדמת ועד הלשון ל"ספר המונחים לרפואה ולמדעי הטבע": "ועד הלשון, בהביעו את שמחתו ואת קורת רוחו ליום צאת הספר, עמל חייו של אחד מבחירי חבריו, מוצא לו חובה בכל זאת להסביר כי הספר הזה, בכל חשיבותו הרבה, אין לראותו כחתימה אחרונה של תורת מונחי הרפואה, שעליה אין להוסיף וממנה אין לגרע ואין שנוי חל בה".

ועתה, חדשים מעטים אחר צאת המלון, יכולני להעיד, שהוא נעשה לבסיס שעליו תתכונן הטרמינילוגיה הרפואית העברית, ואין כיום תופש עט עברי בצבור הרופאים ולא רופא מעשי שלא יזקק לו בעבודתו היומיומית. ועם כי לא תמיד מתקבלים הבטויים המוצעים על ידו, הרי בכל זאת השפעתו עצומה והיא גוברת והולכת.

ב"פרט המונחים" לא תמיד הצליח טשרניחובסקי להגשים את העקרונות שהיו נר לרגליו ביצירת המונחים. יש והמונחים המתורגמים ריח התרגום נודף מהם, כמו למשל: מַעֲרָכָה phalanx (לסימון גלילי האצבעות), הַקוֹדֶמֶת prostata לסימון הבלוטה הידועה בשם ה"ערמון" או ה"ערמונית") "גוף הַמְחִלּוֹת" corpus cavernosum (ל"גוף סְפוּגִי"), ויש גם מונחים שלקו בחסר דיוק. לדוגמה: טשרניחובסקי קורא ל-Larynx גרון ול-pharynx בית הבליעה ובכל זאת הוא כותב גַּבְשׁוּשִׁית הַגָּרוֹן tuberculum pharyngeum (לשוננו א' 259) למושג recessus נותן המניח ד שמות: בליטה (?), שוק, שֶׁקַע ונוסף לזה משאיר את השם שקע גם ל-lacuna. המושג sinus מתורגם פעם "חיק" ובמקום אחר ב"סילון". את המושג apex מתרגם טשרניחובסקי במלה העברית "שיא" והוא משתמש בה לצרך ושלא לצרך, למשל: שִׂיא הלשון (במקום חד הלשון) apex linguae; שיא האַף (חד האף) apex nasi; שיא הקוֹדֶמת (חד הערמונית) apex prostatae. "שיא שורש השן" (חד שורש השן) apex radicis dentis לעומת זה נכון השמוש במלה זו ב"שיא הריאות" (פסגת הריאות) apex pulmonum שהוא המקום הרם שבריאות

במלת מְחַתֶּלֶת מציין טשרניחובסקי את המושגים המורכבים מן הפריפיקס (praefix) peri— ומשם האבר, כמו מְחַתֶּלֶת העצם periosteum; מְחַתֶּלֶת הרחם perimetrium, מְחַתֶּלֶת הבטן: peritoneum; אבל ל־pericardium הוא קורא "טַרְפֶּשׁ הלב", רבה הערבוביה גם בשמוש השם "ערקוב", פעם מסמן בו טשרניחובסקי את המושג talus, כגון: גבשושית הערקוב tuberculum tali, גוף הערקוב corpus tali, פרק שבין הערקוב ובין העקב articulativ talocalcanea. ופעם מתרגם בה את המלה poplitea, כמו: קשר הקשתי בערקוב ligamentum popliteum arcuatum, חריץ הערקוב fossa poplitea ולפעמים כותבה עם "ם" בסופה: קו שבערקום linea poplitea; צואר הערקום collum toli (וכן הכתיב בכל מקום במלון הרפואי שבו מציינת המלה רק את המושג talus, בעוד שלמושג השני משמשת המלה חֶבֶק, למשל: גומת החבק fossa poplitea). בלוח התקונים לפרט המונחים (בלשוננו ד' 188) מתקן טשרניחובסקי את הכתיב: שטח הערקם צ"ל שטח הערקב.

אבל אין הלקויים האלה יכולים להעיב אף במשהו את הברכה הרבה הצפונה "בפרט המונחים". מצד אחד אסף בו המחבר בשיטה ובסדר את המונחים הידועים לנו מתוך הספרות ומן הצד השני הוסיף עליהם נפך משלו כיד היצירה הלשונית הטובה עליו.

יפים הם חדושיו שנוצרו ברוח סעיף ו' שבעקרונותיו הנ"ל. למשל: אַבְנִי os petrosum (עצם הסלע); אֶבְרָה processus alaris (זיז כנפי); אֳנִיָּה os naviculare (עֶצֶם הסִירָה); מִכְבָּר os ethmoidale (עצם המכבר). חֶרְמֵשׁ pro-cessus falciformis, הַלְּבָנָה os lunatum (עצם שהרונית); הַקְּטָנִית os pisi-forme (עצם כעדשה); הַפִּטְמָה proc. mastoideus (הזיז הפטמי); קֶלַע cartilago thyroidea; הַתְּרִיס Ligamentum fundiforme penis; הָאֶבֶר (חסחוס התריס); הַתְּלִי Ligamentum suspensorium. להקטנת המושג משתמש טשרניחובסקי בשתי צורות: א. בִּיבוֹן ductulus, נֹאדוֹן folliculus, חֲרִיצוֹן fossula, כַּרְסוֹן ventriculus, גופון corpusculum, וְרִידוֹן venula וכו'. ב. בַּת עֶצֶם ossiculum (גַּרְמִית), בַּת צנור canaliculus (צְנוֹרִית), בַּת לשון lingula (לְשׁוֹנִית), בַּת ראש capitulum (כַּפְתּוֹר), בַּת עוֹרֶק arteriola (עורקית), בַּת טְחוֹל lienculus (טְחַלְחַל), בת אונה lobulus (אֲנִית) וכו'. רבים מחדושיו מצטיינים בפשטותם, אחרים רוויים עסיסיות פיוטית. דוגמאות: הַנּוֹשֵׂא atlas, הַסּוֹבֵב epistropheus; גִּבְלִית epicondylus. רֶשֶׁם impressio, תְּלוּלִית trachanter, תַּלְתֻּלָה colli-culus, חַמְדָּן clitoris (במקום דגדגן המוצע); סַרְעֶפֶת diaphragma; מְרוֹם הַשְׁכָמָה acromion, מְרוֹם הַמַּרְפֵּק olecranon; רָמַת הַגָּרוֹן prominentia laryngea; מַחְתֶּלֶת הַשְּׁרִיר Perimysium; דְּלָדוֹלֵי הִבְתּוּלִים carunculae hymenales;

מְקַשֶּׁרֶת הַשְׁפָּיוֹת commissura lobiorum ; רָמַת הַפֶּאָה eminentia margi-
nalis ; סָגוֹר valvula (מַסְתֵּם) ; כּוֹךְ krypta ; טְפִיל הָאֶשֶׁךְ paradidymis ;
טְפִיל הַשַּׁחְלָה paraoophoron ; גוּמַת הַחֵן Philtrum ; מַקֶּפֶא הַשֵּׁן pulpa dentis,
מַקֶּפֶא הַטָּחוֹל pulpa lienis. תְּחוּם הַהֲרָחָה regio olfactoria ; תִּיק הַנַּאדוֹן
theca folliculi. סְמוּכוֹת הָרֶחֶם parametrium ; סוֹלֶלֶת הָאַף agger nasi ;
כַּנְפֵי הַמַּחֲרֵשָׁה alae vomeris. הַמְעִי הָאָטוּם alveolae dentium ; קִנֵּי הַשִּׁנַּיִם
(במקום המעי העור) intestinum colcu m. דָּרְבַּן הַתַּרְנְגֹל calcar avis ; מִכְסֶה
הַגָּלְגֹלֶת calvaria. נוֹשֵׂא הָאֶשֶׁךְ musculus cremaster. שֵׁן אֲפִילִית (שן חכמה)
dens serotinus. בֵּיב הַמַּפְרִישׁ ductus excretorius, בֵּיב הַמְּרֵרָה ductus
choledochus וכאלה הרבה.

ועם כי דעתי כדעת אחד העם במאמרו "הלשון וספרותה", שאין לשוננו נצרכת למלאכת הרחבה ע"י מרחיבים — אמנים מיוחדים לכך ושרק ע"י ספרים מקוריים ומתורגמים, שמחבריהם — מתרגמיהם ימציאו "מלים ובטויים ודרכי דבור חדשים, הכל רק לצרכם בלבד, כדי לבאר היטב את מחשבתם או כדי לצייר יפה את ציורם", תְּוָצֵר, תּוֹפֶן וְתִקָּלֵט טרמינולוגיה רפואית עברית, מכל מקום מודה אני שמפעלי טשרניחובסקי הנ"ל בכוחם לחזק במדה מרובה את ידי אלה שיבואו לחבר ספרים ומאמרים מקצועיים או לתרגמם ומבחינה זו לא תָּכֹן מזיגה נאה בְּמַנַּיחַ־מרחיב ממזיגת המשורר והרופא שבטשרניחובסקי.

י. א. זידמן

מנדלי מוכר ספרים כמחיה הלשון העברית

ליום מלאת מאה שנה לחוולדו.

בתקופת יצירתו הארוכה חדש מנדלי הרבה בשדה הלשון העברית. הוא חדש מלים וצורות, נתן הוראות חדשות למלים ישנות, קבע הוראות מסוימות למלים מפוקפקות ויצר הרבה צרופי לשון חדשים. כבר ביצירתו „תולדות הטבע"[1] השייכת עדיין לתקופתו הראשונה, תקופת המשכיל ש"י אברמוביץ, כבר ביצירה זו חדש הרבה מלים נחוצות לחיות ועופות, שכמה מהן נתקבלו בלשוננו. מי שבא לעמוד על חדושי מנדלי בשדה הלשון, עליו להתחיל, אפוא, בספר „תולדות הטבע", שקדם בזמן לספוריו המפורסמים ובו חדש מונחים רבים בתורת החי.

1. חדושי שמות לחיות ועופות ב„תולדות הטבע".[2])

ב„פתח־דבר" לחלק ראשון ע' XIX אומר ש"י אברמוביץ: „ולשפת יתר יחשב להגידך מה פעלתי בדבר שמות החיות, הלא כל מבין יחזה כי הרבה חדשתי". וב„פתח־דבר" לחלק שני ע' II הוא מתאונן בצדק על המחברים במקצוע זה שקדמוהו, ואומר: „ושוים עוד בזאת, שאין בספריהם מלות־מלאכותיות ויקראו את רוב בעלי החיים בשמות נכרים" (בלשון גרמנית). והתקלה משיטה נפסדת זו מרובה „ובאין שמות עבריים כללים הנה יחויב, שכל אחד יכנה את בעלי החיים בשמות לשון עם ארצו, ולא יהיו איפוא ידועים ומובנים לכל בני ישראל בכל מקומות מושבותם, וא"כ הנה אך לשקר יעשו עט שקר סופרים, ואך לשוא יאמרו להעריך לעיני קוראים עברית מערכת צאצאי הטבע, אם הם בני בלי שם, והשם הלא הוא הנושא, ממנו יתד ממנו פנה לסגולות ולספורים, הנשואים על הדבר הנקרא בשם כי המקרים אלה תולדות שם". והוא מוסיף: „את המעוות הזה תקנתי אנכי וחסרון שמות מלאכותים נמנה היום על ידי. שאו עיניכם וראו בספרי זה, אני המוציא במספר צבא העופות ולכולם בשם אקרא ונתתי להם בספרות העברית יד ושם

---

1) ספר „תולדות הטבע"... נעתק לשפת עבר מספרו של לֶנץ מאת ש"י אברמוביץ. ח"א „היונקים" ליפסיא תרכ"ב; ח"ב ע"פ חוקרי טבע חדשים „העוף", זיטומיר תרכ"ז. וח"ג „הזוחלים", וילנא תרל"ג.

2) מאמר זה הוא הרחבה של פרק ראשון של עבודה מקפת על לשונו של מנדלי, שהורצתה בסמינריון לספרות העברית באוניברסיטה העברית, בהדרכת מורי הפרופ' י. קלוזנר.

טוב, אני עשיתי שמות חדשים, יצרתים אף עשיתים ברוח השפה העבריה ובדמות תבנית שמותיה, ותקותי חזקה, כי הם יעלו על שפת כל לשון ויסכימו לקבעם לדורות באוצר שרשי לשון הקודש, ובזאת יעשרוה עושר גדול ויפיחו באפה נשמת חיים, כי אחרי בלותה תהיה לה עדנה ותוסיף ללדת שמות חדשים כנעוריה". (שם עמוד III).

כשנבדוק את המונחים שהשתמש בהם בספרו זה נראה, שהשתמש בשמות מן המקרא בהוראתם המקובלת, כמו: קוף, עטלף, דוב, זאב, שועל, חתול, נמר וכיוצא בהם. כן השתמש במלים מן התלמוד והמדרשים, כמו: דרקון, פסיוני, קיכלי ועוד. ומתי יצר מלים חדשות? „רק במקום שלא" מצא „שמות עתיקים מפורסמים בעמנו ונאותים לבעלי החיים ההם" (פתח דבר, ח"ב ע' VI). אגב, כאן אנו שומעים דעה נכונה על חידושי לשון בכלל. אברמוביץ לא היה להוט אחרי חדושים לשם חדשנות, אלא חדש רק בשעת הצורך ומלא את החסר בלשון העברית. ויפה כתב: „כל המלים המלאכותיות ושמות העופות הנמצאים בכתבי הקודש, בתלמוד ובמדרשים, אותם קבצתי יחד כעמיר גורנה" (פתח דבר לחלק ב', ע' III). רק במקום שלא מצא מלים בספרות העתיקה חדש בעצמו מונחים לחיות ועופות שונים. והוא גם אומר לנו על איזה יסוד חדש מלים: „והנה בשמות החדשים שעשיתי, נכללים מעין המקרים והסגולות הנמצאים בעופות מין אחד או משפחה אחת, ועי"ז יוחקו בזכרון הקורא ומן השם יכיר כרגע תכונתם ויחס עוף אחד לזולתו, וזהו דבר גדול ומשובח בחכמת הטבע" (פתח דבר לח"ב, ע' III). ובע' VII הוא אומר: „כי לכל העופות הרבים בשמות אקרא אם בשמות עתיקים... ואם בשמות חדשים שהמצאתי ברוח השפה העבריה והכוללים בתוכם מעין סגולות העופות".

עכשו נעבור לפרטים ונתבונן לשמות החדשים, למשקלים, לדרכי־הצרוף שלו ולדברים כיוצא בהם שנהג אברמוביץ בספרו „תולדות הטבע".

חדושי תרגום

דרך זו אינה מקורית ביותר. הוא מתרגם פשוט את השם מלשון הזרה, ביחוד מגרמנית לעברית. כך בחלק ראשון, דרך דוגמה, הוא קורא ל Waschbär בשם „דוב רוחץ", ל Seelöwe בשם „ארי הים", ל Fliegendes Eichhorn בשם „קרן אלוני המעופף", ל Siebenschläfer בשם „עכבר ישן השבעה"; ובחלק שני הוא קורא ל Paradiesvogel בשם „צפור הפרדס", לעוף Wendehals הוא קורא "הפכי הגרון" ; ובחלק השלישי הוא קורא ל Königsschlange — „נחש המלך", ל Grasfrosch — „צפרדע־הדשא", ל Riesensalamander — „סלמנדרא־ענק" וכיוצא בהם. (את מקומם של השמות הנ"ל אפשר למצא לפי לוח השמות שבסוף כל חלק וחלק).

חשוב יותר דרך חדושי מלים שלא בהשפעת לשון זרה, אלא שהחדוש מצטיין בתפיסה מקורית של אחת הסגולות של החיה או העוף וגם כאלה חדש אברמוביץ בספרו, כמו שנראה להלן.

חדושי מלים

הַמַּסְתִּיר. לעכבר ששמו המדעי Mus cricetus[3]) קרא אב' בשם המסתיר, (I, 303) ובעמוד 304 בהערה למטה הוא מפרש ואומר: „ולזאת קראתי את שמו „המסתיר" מפני סגולתו הנפלאה, אשר הוא מסתיר את עצמו בימות החרף למען ינום שנתו באין מפריע." ומוסיף שם לבאר: „וראוי היה לכנהו המסתתר, אלא מפני ששם המסתיר דומה במבטא אל שם האמסטער בלשון אשכנז על כן לא שניתיו". דרך זו של דמיון במבטא בין לשון העברית וגרמנית היתה חביבה על אב'.

הַבּוֹנָה. למין החי הנקרא בשמו המדעי Castor הוא קרא בשם הבונה (I 311) ובהערה בסוף הספר בעמוד 517 הוא אומר: „ואנכי קראתיו בונה, כי הוא נאה לשמו ושמו נאה לו, לפי שהוא בונה במים מעלותיו ועושה לו אהלים לשבת".

גְּמַל הַבֵּינַיִם. לחיה ששמה המדעי Camelus vicunna הוא קורא גמל־הבינים (I 396), משום ש„בקומתו הוא ממוצע בין עז־הגמל ובין גמל־הצאן (על כן קראתיו גמל הבינים)" (שם).

אַיָּל מַשְׁחִית. לחיה Cervus Dama קרא איל משחית (I 407), ובהערה למטה הוא מבאר: „השם משחית נאה לדאמהירש, כי הוא משחית ומחבל עד מאד עצי היער יותר מכל בני מינו".

עֵיט הָרִים. בשם זה הוא קרא לעוף הדורס הנודע בשמו המדעי Vultur Gryphus (II עמוד 53) ובהערה שבסוף הספר בעמוד 418 הוא מפרש: „והנה אנכי קראתי את הקאנדאר בשם עיט הרים, לפי שהוא שוכן רק על ראשי הררי אנדעס הגבוהים, והשם הזה אם כי הוא שם כללי למיני עופות הדורסים השונים, בכ"ז נאוה הוא להקאנדאר ביחוד, כי הוא שוכן ויעוף מרומים יותר מכל מיני העיט".

הַנַּחֲרִי, Schnarre בגרמנית (II 108), ונקרא כך, משום ש„העוף הזה... יצפצף בקול, הדומה לנחרת איש ישן, כי על כן יִקָּרא בשם הַנַּחֲרִי" (שם). וכנראה שהסתמך גם על הכתוב: „נַחֲרֵי הַבְּאֵרוֹתַי" (ש"ב כ"ג ל"ז). ועיין ערך הסבכים למטה.

זְנַב־נוֹעַ. בשם זה קרא ל Motacilla (II 114), ובהערה שבסוף הספר בעמ' 426, הוא מוסיף באור ואומר: „הטעם שקראתי בעלי מין העשירי בשם זְנַב־נוֹעַ הוא מפני סגולתם להניע את זנבם. ובשמם הזה הנבנה ברוח השפה העבריה,

3) השמות הרומיים והגרמניים שחובאו במאמר הועתקו כולם מספר „תולדות השבע", אפשר שאיזה שם נשתנה בינתים. אין כוונת המאמר להעריך את מנדלי כזואולוגי אלא לחראות על מנדלי כמחיה הלשון.

נכללת גם סגולתם וידע הקורא מן השם התיחשות כל המון הצפרים השונים למין אחד. ושמות מלאכותים, הכוללים בהם מעין סגולת הדברים, הנופלים עליהם, הם לתועלת רבה בעניני חכמה. ובעשית השמות המלאכותים התאמצתי לעשותם ברוח שפתנו הקדושה, היינו שיהיה בשם המונח מעין כוונת הענין ולא להקפיד כ"כ לחוקי הדקדוק... ד"מ אם הקפדתי לכוונת הענין בשלימות ע"ד הדקדוק היה ראוי לומר מ נ י ע י ה ז נ ב ואז לא יהיה שם כי אם תואר, ר"ל עופות המניעים את זנבם... כאן זנב־נוע, זנב שהוא מתנועע והמובן הוא עופות שזנבם מתנועע והבן".

הַתּוֹפֵר. בשם זה קרא ל Motacilla Cysticola (II 123), מפני ש"יעשה לו קן נפלא מעלים אשר יתפרם יחדיו. בחרטומו השנון כמחט יקוב בהם חורים הקטנים וירפסם איש אל אחיו בקורי עכביש או בפתילים דקים אחרים, וראשי העלים התפורים כפופים לתוך הקן פנימה". (שם) ועי' ערך הבונה למעלה.

סְבִכִי שְׁחוֹר רֹאשׁ. בשם זה קרא ל Motacilla atricapilla משום ש"יאהב לשפון בסבכי החורש" (II 124). ואת המחלקה המכילה עופות מעין אלה קרא — הַ סְּ בָ כִ י ם, משום ש"ינועו תמיד בסבכי עצים" (שם). ובהערה למטה נאמר: "כמו סְבַכִי הַחֶשְׁתִי (ש"ב, כ"א י"ח) שהוא נגזר מן סבך (דיקקיכט, בוש) ועיין געזעניוס, שרש סבך".

אֲחוּמִי הַהָרְרִי. בשם זה קרא ל Motacilla alpina (II 127), והוא אומר: "כשם הצפור הזה כן הוא, אֲחוּמִי שמו וחום הוא מראהו", ואת המחלקה קרא — הָאֲחוּמִים (II 126). ובהערה למטה הוא אומר: "ממלת חום (ברוין) בניתי השם אחומים לצפרים חומים ע"ד השם אחומי (דהי"א, ד' ב'), הנגזר לדעתי ממלת חום עם אל"ף נוספת לסמן השם, כמו אשחור (שם, שם ה') שהוא נגזר לדעת געזעניוס מן שחור (שוארץ)".

נַחֲלִיאֵלִי הַמָּצוּי. בשם זה הוא קורא ל Motacilla alba (II 132), "מפני שדרכו לשפון אצל נחלי מים" (שם). וכל המחלקה נקראת הַנַּחֲלִיאֵלִים (שם).

הָעֻפְּרוֹנִי. בשם זה הוא קורא ל Lerche, Alauda בגרמנית (II 145), מפני ש"מראהו חום כמראה עפר, ובצבעו זה יֶעְלַם מעיני מבקשי נפשו, בשבתו על העפר. על כן אכנהו עפרוני, כי שמו נאה לו והוא נאה לשמו" (שם).

הַיַּרְנְוִי. שם זה נתן ל Parus (II 150), ובהערה למטה הוא אומר: "השם הזה נגזר מלשון רגז, כמו יַ נ ְ ש ו ף מן נ ש ף... והנה הספרדים קוראים להירגזי הגדול (פינקמייזע) בשם "Guerrero" שפתרונו לוחם, נרגן ומתעבר והשם הזה נאה לו מאד מפני שיסמן היטב את תכונתו, וגם יתר בני מינו ראויים ליטול השם הזה".

הַחַרְפָּים, למין ה Fringilla (II 158), והוא מבאר: "ואני קראתי לכולם בשם החרפים מפני אשר בחורף לא יסעו לאפריקי ויחרפו באירופה".

צִפּוֹר־כְּנוֹרִי, ל Fringilla Canaria (II 168), ובעמוד 169 הוא אומר: „איי קאנאריין בחלק אפריקי המה ארץ מכורתו ועל שמם יִקָּרא באדמות. ואני אמנם קראתיהו צפור־כְּנוֹרי מפני אשר קולו ככנור נעים". אף כאן המציא שם בעברית הנופל מצד מבטאו על השם הלועזי. והשוה ערך המסתיר.

הַפְּתִיאֵלִי, ל Fringilla Pyrrhula, בגרמנית Gimpel (II 179), והוא מוסיף באור: „מאשר חשבו את הצפור הזה לפתי וחסר לב, על כן קראו לו פְּתִיאֵלִי". (שם). שֵׁם דומה קצת במבטאו ומשקלו לנחליאלי שנזכר למעלה, ול Gimpeltaube הוא קורא בשם יוֹנַה־פּוֹתָה. (II 283).

שֹׁרֵק־הַמָּטָרִי, Charadrius ברומית, ובגרמנית Regenpfeifer (II 313). ובעמוד 315 הוא אומר: „והם נקראים שורקים, מפני אשר לפני מטר וגשם ירבו לשרוק מאד", וקראו „שֹׁרֵק הַמָּטָרִי" על סמך הכתוב בש"א י', כ"א: „ותלָכד משפחת הַמַּטָּרִי". ועיין בערך חרטומן־המטרי למטה עמוד 216.

הַשָּׁרוֹנִי, ל Tringa, בגרמנית Kiebitz (II 317), והוא מוסיף באור: „העוף הנחמד הזה נקרא בלשון אשכנז „קיביטץ" מאשר יצעק תמיד בקול: קיביטץ, ואמנם שמו העברי הוא על שם מקום משכנו, כי הוא ישפון באחו ובאגם אשר בשרון" (שם). ובדהי"א כ"ז כ"ט נמצא „שטרי הַשָּׁרוֹנִי".

הָרַגְלִי, ל Rallus (II 343), והוא מוסיף באור: „ואני קראתי את המין הזה בשם רַגְלִי, מפני אשר נקל לו לרוץ ברגליו מלעוף בכנפיו, וגם אל ארצות הנגב יסע ברגליו" (343—344).

אַלָּקוּם, למין Alca (II 363), ומוסיף ביאור: „כל העופות האלה שוכנים תמיד בימים. ואם קלים הם על פני מים ומהירים לשחות ולטבול בתהומות, הנה על פני האדמה יתנועעו אך בכבדות, בהשענם על כף רגלם ועל אחוריהם; ולכֵן קראתי את שם המין הזה אַלָּקוּם לאמר, כי לא יקום על רגליו ויתהלך בחוץ כשאר הצפרים" (שם). אף כאן מצא שם עברי שדומא בצלצולו לשם לועזי. ועיין במשלי „ומלך אַלקוּם עמו" (ל' ל"א). והשוה הערכים המסתיר וצפור־כנורי שנזכרו למעלה.

אַוַּז־הֶדֶר. ברומית Anas mollissime ובגרמנית Eidergans (II 408), ונקרא כך על שום יפיו המופלג, שכן הוא לובש „תלבשת" של „נוצת־חֵן" (שם), ואף כאן השם העברי נופל על השם הגרמני. והשוה את הכתוב: „הֶדֶר מלכות" (דניאל י"א כ). ועיין ערך אוז אֶדֶר הבא.

אַוַּז־אֶדֶר. ברומית Anas Spectabilis (II 411), וקראו בשם זה משום ש„הגרֶאנלאנדים" יקחו לא רק את נוצותיו הרַפות כי אם יפשיטו מעליו את עורו עם הנוצות הרכות ויעשו להם פְּתִנות עור וילבשום בדרך כזאת, אשר הנוצה היא לבשרם כאדרת שער; ולכן נאה לכנות את העוף בשם אוז־אדר" (שם). ואף כאן

המציא שם בעברית, שנופל על השם של אותו עוף בגרמנית, שכֵּן הוא נקרא בלשון זו Königseidergans. והשוה עוד את הכתוב: „אֶדֶר היקר" (זכריה י"א י"ג), ועיין בערך הקודם.

הַוּחֲלִים. בשם זה קרא לחלק השלישי של ספרו הדן על Reptilia, ובהערה שבסוף הספר (263 III) הוא מוסיף הסבר ואומר: „השם ז ו ח ל הונח בל"ע, לדעת גדולי המפרשים, לא רק על הנחש לבד, כי הוא כולל גם שאר השרצים, שאין להם הליכה מסודרת כהליכות החיה והבהמה אבל הם נגררים ורוחשים על הארץ בתנועה זוחלת וְזִיזִית. והוא נגזר מן פעל זחל, שענינו רחישה (קריכען, זיך בעוועגען, שלייכען)... ולהיות שבעלי המפלגה השלישית כולם אין להם הליכה ישרה... המה ראויים בצדק להקרא בשם זוחלים".

צָב־הַשֶּׁלְטִי. שם זה נתן אב' ל Chelonites (14 III), ובהערה שבסוף הספר (עמ' 269) הוא אומר: „והנה לפי שהקרעטע דומה למראה עינים בדמות גוו המשוטח לדמות השילדקרעטע... רק שהראשון בעל עור חלק והשני הוא מכוסה קשקשים ובעל שריון, ע"כ עשיתי שם מורכב צ ב - ה ש ל ט י להשילדקרעטע". אף כאן מצא שם שיש בו במקצת משום לשון נופל על לשון בין עברית וגרמנית דוגמת השמות שכבר נזכרו לעיל: המסתיר, צפור־כנורי ואלקום.

זוֹחֵל־מַרְפֵּה[4]. שם זה נתן ל Scinci officinalis (123 III), ובהערה שבסוף הספר (עמ' 282) הוא אומר: „בשם זה קראתי את הסקינק, הוא מין איידעקסע אחד בעל גו ארוך וקצר רגלים, מפני שהאמינו עליו לפנים, כי כח מרפא בקרבו וירפאו בו חולים ידועים".

הָעַלְמוֹן. שם זה נתן ל Proteus anguineus, ושנקרא בגרמנית Olm (259 III), ובעמוד 260 הוא מבאר: „ואנחנו אמנם בשם עַלְמוֹן נכנהו, מפני אשר ישים חושך סתרו בנחלי מים מתחת לארץ והוא נעלם מעינינו". אף כאן לשון עברית נופלת על לשון גרמנית. ונזכר מקום בשם זה, עיין יהושע כ"א י"ח.

חדושי מלים מתוך זיקה לכתובים

כבר בכמה ערכים שנמנו למעלה, אפשר היה לראות כיצד אב' נתן כמה שמות לכמה עופות מתוך זקה לכתובים, כך השם „עיט הרים" בהשפעת הכתוב בישעיה י"ח ו': „יעזבו יחדו לעיט הרים", ועכשו תובאנה דוגמאות עוד יותר בולטות.

נוֹשֵׁא הַצַּנָּה. בשם זה קרא את ה Dasypus (327 I), משום ש„הוא מכוסה בעצם כצנה, המורכבת מחלקים רבים" (שם) ולמה „נושא הצנה" לא חית־צנה ולא בעל צנה, כנראה בהשפעת הכתוב ש"א י"ז ז': „ונשא הצנה הלך לפניו".

4) כתב מרפה בה"א כנראה בהשפעת הכתוב שבירמיה ח' כ"ו.

חֲזִיר מִיָּעַר. (I 348) בנגוד לשמות המורכבים המרובים ע"ד סמיכות עם ה"א הידיעה בסומך, כמו: „חזיר הבית, חזיר היבֶלת, חזיר הים, חזיר המים, חזיר המֶשי, חזיר הנהר" ועוד (עיין בסוף חלק ראשון, בלוח השמות, עמוד 521), בנגוד לזה הוא משתמש כאן ב„חזיר מיער" משום שכך כתוב בתהלים פ, י"ד: „יכרסמנה חזיר מיער" ולא עוד אלא משום שבתהלים באה המלה „מיער" באתנח ולכן היו"ד מנוקדת בקמץ, משום כך, מתוך שעבוד לכתוב הוא נִקֵד גם בספרו „חזיר מיָּער".

אַיָּלָה שְׁלוּחָה. שם זה קרא ל Cervus tarandus (I 401), ובהערה למטה הוא מביא את הכתוב: „נפתלי אילה שלוחה" (בראשית מ"ט, כ"א) ואומר „יתכן כי כֻּוַן אל הרעננטהיער השולח ברגליו".

נֶשֶׁר הָאַרְכִּי. ברומית Falco serpentarius, ובגרמנית Sekretär (II 90), ונקרא כך, משום ש„בעמדו בקומה זקופה הוא גבוה שלש רגל" (שם), ולמה נקרא „הארכי" דוקא, ולא הארך? אלא אף כאן יש לנו השפעת־הכתוב: „חוּשַׁי הָאַרְכִּי" (ש"ב ט"ו ל"ב). ועיין בערך חרטומן המַטָרי למטה עמ' 216.

הַחֻתָּה. בשם זה הוא קורא ל Muscicapa (II 102), ובהערה בסוף הספר (עמ' 425) הוא מוסיף באור ואומר: „ואני אמנם קראתי את העוף פליעגענשנאפפער בשם ח ת ף ושמו נאה לו, מפני שהוא יארוב לחטוף טרף" ובכן היה צריך לקרא לו חוטף, או חטפן ולמה חתף דווקא בת"ו, ועל משקל קָטֶל, הענין יתברר לנו אם נקרא הלאה באותה הערה, שם נאמר: „ואולי יכוון אליו הכתוב (משלי כ"ג, כ"ח) „אף היא כ ח ת ף תארב". כי כן דרך העוף הזה לשבת על העצים ולארוב לטרפו". וליתר חזוק הוא מוסיף: „ומדרך מליצת לשה"ק להביא משלים מעופות, כמו כנשר יעוף השמים, מנשרים קלו, כצפור לנוד, כדרור לעוף, וכצפור מיד יקוש, כיונה פותה, כסוס עגור, אהגה כיונה, הייתי ככוס חרבות, דמיתי לקאת מדבר, שחורות כעורב, ככנפי החסידה וכדומה עוד הרבה". אין כאן המקום להאריך עד כמה שכוון לנכון בפרוש הכתוב שבמשלי, אבל ברור שהמלה „ כ ח ת ף " שבאותו כתוב היא השפיעה על קביעת השם חתף ל Muscicapa.

הָבְנִים. שם זה נתן אב' (II 222) לעופות שאנו קוראים להם היום תְּכיים, Papagei בגרמנית. ואת המלה תְּפי הוא קבע לעוף Pfau. ובהערה שבסוף הספר (עמ' 432) הוא אומר: „השם הזה נמצא ביחזקאל כ"ז ט"ו „קרנות שן והובנים (הקרי ה ב נ י ם) ורבו הדעות בפירוש שם זה .....ולי נראה שהבנים הוא שם נאה להעוף פאפאגייא הנבון ומחוכם להפליא, ויהיה שם הבני משורש ב י ן, או מלשון ה ב א י בדרז"ל... שענינו דבר זר ומתמיה ונקרא הפאפאגייא כן, מפני שהוא מתמיה ומפליא את רואָיו הפלא ופלא בבטויו ובכשרון דעתו הנפלא, אשר לזאת

עשו בו הסוחרים משא ומתן והובילוהו ממרחקים באניות.... ומאד יכול להיות כי בני דדן (שנזכרו באותו פסוק) הרוכלים הביאו למכור פאפאגייען" והוא כנראה מרגיש בעצמו שפרושו דחוק לכן הוא אומר: „וכדאי היא ההשערה הזאת לסמוך עליה, להאדיר ולהרבות שמות מלאכותים".

קֹרֵא הֶהָרִים. ברומית Tetrao Saxatilis, ובגרמנית Steinhuhn (271 II), ואבר' קָרָאו „קֹרֵא ההרים" משום, ש„משפנו על הררי־אלף והררי איטליה, קארסיקו ונגב צרפת, וישפון גם על הרי ארץ יָוָן ונגב־אזיה" (שם) ובהשפעת הכתוב: „כאשר ירדף הַקֹּרֵא בֶּהָרִים" (ש"א כ"ו כ'). וכשם שבפסוק שלפנינו „קֹרֵא" חסר, כך נקד כֵּן אב' „קֹרֵא ההרים" חסר בלא ו'. ועיין בהערה בסוף הספר עמוד 435.

יוֹנָה־פּוֹתָה. שם זה קרא ל Gimpeltaube (283 II), כנראה על־יסוד הכתוב שבהושע ז' י"א: „ויהי אפרים כיונה פותה אין לב".

גּוֹלֵל־הָאֶבֶן. שם זה הוא קרא לצפור ששמו המדעי Trynga interpres הנקרא בגרמנית Steinwälzer (318 II). אמנם הוא תרגום מלא של השם הגרמני, אבל בכל זאת נכרת כאן השפעת הכתוב „וגֹלֵל אבן אליו תשוב" (משלי כ"ו כ"ז).

פִּי־חֶרֶב. שם זה הוא קורא ל Recurvirostra (342 II), ואומר: „העוף הזה נקרא פי־חרב, מפני שפיהו או חרטומו יתעקם למעלה כתבנית חרב" (שם). אבל הרי יכול היה לקרא לו חרטום חרב, ובאמת אנו מוצאים כמה פעמים בספרו את המלה חרטום, כן הוא חדש את השם חרטומן, כמו שיבואר עוד להלן, ברי אפוא, שכאן השפיע הבטוי הרווח במקרא „לפי חרב". עיין, דרך דוגמה, בראש' ל"ד כ"ו, שמות י"ז י"ג, במד' כ"א כ"ד, ש"א כ"ב י"ט.

בְּצַעֲנֵי־הַיַּעַר. שם זה נתן ל Emys insculpta (27 III), ולמין שלו הוא קורא הַבְּצַעֲנִים (22 III) על סמך הכתוב בשופטים ד' י"א: „ויֵט אהלו עד אלון בצענים" לפי פרושו של רש"י.

דרך זו של זקה לכתוב או לדרך הכתוב נמצא גם בשמות מורכבים מכמה מלים, כמו שיוכח להלן:

חַיּוֹת לֵילִיּוֹת. שם זה נתן ל Nachttiere (34 I) ובהערה למטה הוא אומר: „סמכתי על מקרא שכתוב: „אך שם הרגיעה לִילִית" (ישעיה ל"ד, י"ד) כי לדעתי הוא שם תואר לכל החיות, היוצאות לפעולתן בלילה, כמו שיתאר את כל החיות השוכנות בציה בשם ציים והשוכנות באיים רחוקים בשם איים".

עֲטַלְּפִים מַקְדִּימֵי עוּף. (85 I) ה„מקדימים לעוף בערב מכל העטלפים" (שם). כנראה בהשפעת הכתוב: „משכימי קום" (תהלים קכ"ז ב').

עֲטַלֵּפִים מְאַחֲרֵי עוֹף. (I 86) עדה"כ „מאחרי שבת" (תהלים קכ"ז ב').

מַפְרִסֵי הַפַּרְסָה וְגֵרָה לֹא יְגָרוּ. שם זה נתן למערכת היונקים השביעית (I 332). שם מורכב זה בא בהשפעת הכתובים שבויקרא. במקום אחד אנו קוראים: „וממפרסי הפרסה" (י"א ד'), ובמקום אחר: „והוא גרה לא יגר" (שם ז'). ברי, שעל יסוד שני כתובים אלה, יָצר אב' את הצרוף הנ"ל: „מפרסי הפרסה וגרה לא יגרו", שהרי שכשם בתורה „מפרסי" חסר יו"ד כך גם אצלו „מפרסי" חסר יו"ד.

מַפְרִסֵי הַפַּרְסָה וּמַעֲלֵי הַגֵּרָה. שם זה נתן למערכת היונקים השמינית (I 382), ודאי על יסוד הכתוב: „ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה" (שם ד'). כאן, בהשפעת הכתוב, יצאו שמות מורכבים ארוכים ביותר, ובעצם אין כאן שם אלא הגדרה במקום שם. ומותר לשער שהכתוב „וכל הולך על כפיו" שבאותו פרק (כ"ז) השפיע על השם המורכב:

הוֹלְכֵי עַל כַּפּוֹת (I 103), באשר „יצעדו ברגליהם על כפות רגליהם החזקות" (שם), וכן על השם המורכב:

הוֹלְכֵי עַל אֶצְבָּעוֹת (I 131), באשר „צעד יצעדו בלכתם רק על אצבעותיהם" (שם).

חַיְתוֹ טֶרֶף (I 102). יש לשער שצורה עתיקה זו, בשעה שיכול היה לומר בפשטות „הטורפים" או „חיות טורפות", באה בהשפעת הכתובים, כמו: „וחיתו ארץ" (בראשית א' כ"ד), „כל חיתו שדי" (תהלים ק"ד י"א), „וכל חיתו יער" (שם כ').

כְּנַף־רְנָנִים. שם זה נתן ל„מערכת העוף השנית" (II 99) על־שום ש„יותר מרובם פותחים את פיהם בשירה ובזמרה, או כי בשמעם שירת אחרים, הם שבים לשיר אחרי כן כמוהם" (שם), ובהערה שבסוף הספר (עמ' 424) הוא אומר: „לדעתי כוונת הכתוב בשם כְּנַף רְנָנִים (איוב ל"ט, יג) לצפרים המזמרים (זינג־פאגעל) כי השם כנף מורה על כל העופות הפורחים, וכמו שפירש רש"י שם על „אם אֶבְרה" וז"ל: „כל עוף קרוי אברה על שם שהוא פורח".

נוֹתֲנֵי זְמִירוֹת בַּלַּיְלָה. שם זה הוא קורא למין הזמיר „המזמרים בבית כל הלילה" (II 119), וברי ששם מורכב זה בא בהשפעת הכתוב שבאיוב: „נתן זמירות בלילה" (ל"ה י').

חוֹפְמִי אֶמְצִי, חוֹפְמִי־הַיָּם, חוֹפְמִי־בַּעַל חַרְטוֹם מְעֻקָּל, חוֹפְמִי־הַשִּׁנָּה, חוֹפְמִי־הַקָּקטָן (II 337—338) וְחוֹפְמִי־הָרַכָּב (II 341) ושם המחלקה של אותם העופות הוא „חַחוֹפְמִים" (II 337). על שום ש„הם רצים על הרפש על החול

בחֻפִּים" ויש להניח בודאות שהכתוב: „לחוּפָם משפחת הַחוּפָמי" (במדבר כ"ו ל"ט) השפיע על יצירת שמות מורכבים אלה. ועיין בערך סבכים למעלה.

ולאו דוקא מלים וצרופים מקראיים השפיעו ביצירת השמות, יש גם השפעה מן התלמוד:

שֶׁכְּוִי בְּרָא. Tetrao ברומית ובגרמנית Wildhuhn (II 261). ונקרא כך כנראה בהשפעת התלמוד „תרנגולא ברא" (שבת ע"ח, ע"א).

בַּעֲלֵי תְּרִיסִין. (III 12). וזה לשונו של אב': „החוקר הטבעי ליננע חלק לראשונה את כל בעלי המפלגה הזאת (מפלגת הזוחלים) לכת בעלי תריסין (געפאנצערטע אמפהיביען)... מכוסים בקשקשים או במגנים ונראה כאלו גַּם לבוש שריון" (שם). ולמה הם נקראים בעלי תריסין? ודאי בהשפעת הבטוי התלמודי: „בעלי־תריסין" (עיין ברכות כ"ז ע"ב). ויש לציין של„משפחת הלטאה הראשונה" הוא קורא „בעלי־מגנים" (III 45), וְתֵר, אפוא, על המליצה התלמודית לשם בהירות הענין.

בכמה שמות מורכבים אנו מוצאים את המלה אֶרֶך בתר אחד היסודות של השם המורכב, ובזה דוגמות:

דּוֹב אֶרֶךְ הָאַף (I 119), עֲטַלֵּף אֶרֶךְ הָאֹזֶן (I 78), אֶרֶךְ הָרַגְלַיִם (I 283), אַיָּל אֶרֶךְ הָאָזְנַיִם (I 413), תַּנִּין אֶרֶךְ הָרֹאשׁ (I 503), תַּנִּין אֶרֶךְ הַשֵּׁן (I 501), עוֹף אֶרֶךְ הַגָּרוֹן (II 383) ועוד צרופים מעין אלה. המלה אֶרֶך היא תֹּאר בסמיכות של צורת הנפרד אָרֵך שלא נשמרה במקרא. הקבל „כֶּבֶד עָוֹן" (ישעיה א' ד'), כֶּבֶד סמיכות של כָּבֵד. במקרא נמצאה המלה אֶרֶךְ בסמיכות ל„אַפַּיִם" מספר זוגי. עיין שמות ל"ד ו'; יואל ב' י"ג; תהלים פ"ו ט"ו ועוד. וביחזקאל: „אֶרֶךְ הָאַבָּר" (י"ז ג') וסמיכות זו שבמקרא השפיע על הצרופים הנ"ל.

אַרְנֶבֶת שְׁפַלַּת קוֹמָה (I 324), בהשפעת הכתוב: „ויהי לגפן סֹרֵחת שפלת קומה" (יחזקאל י"ז ו').

יָנְשׁוּף רַב נוֹצָה (II 94), בהשפעת הכתוב: „ויהי נשר אחד גָּדול גדול כנפים ורב נוצה" (יחזקאל י"ז ז').

שמות בסיום –וֹן או –ָן

הַגַּבְּתוֹן. שם זה קרא ל Ammer, Emberiza בגרמנית (II 156), ש„על חפו יש כמו גב וגבנונית קשה, לכן אכנהו גבתון לאמר: בעל גבנונית". וכדרכו הוא מסתמך על כתוב ואומר בהערה למטה: „שם העיר ג ב ת ו ן יהושע (י"ט מ"ג) נגזר משרש

גב, ופירושו בלע"ז אנהאהע (עיין געזעניוס גבתון)", ובהמשך ההערה הוא מבאר גם את המשקל של השם ואומר: „ותמונתו של השם הזה הוא כשמות כרסתן פרסתן בדרז"ל. ר"ל, בעל כרס, בעל פרסות. והאותיות ת"ן הנוספות על האותיות השרשיות, הן תחת מלת „בעל" ומורות על הסגולה הנמצאת בהעצם". וכמה שמות מורכבים שבהם נמצאה המלה גבתון:

גְּבְתוֹן צָהֹב, Goldammer בגרמנית, משום ש„מראה הגבתון הזה צָהוב" (II 156).

גְּבְתוֹן אֶמְצִי, משום ש„מראה הצפור הזו אמוץ" Graummer (II 157) בגרמנית.

גְּבְתוֹן אֶמוּץ הַגָּרוֹן, משום ש„גרונו אמוץ כמראה הדשן" (II 157).

גְּבְתוֹן־הַגָּדֵר, Zaunammer בגרמנית (II 157).

גְּבְתוֹן־הַסּוּף, Rohrammer בגרמנית (II 157), משום ש„משכנו... בין קנה וסוף" (שם).

גְּבְתוֹן שָׁמֵן, Fettammer בגרמנית (II 157), ונקרא כך על שום ש„בארצות איטליה וצרפת־הדרומית ובאי ציפערן יצודו אותו בבציר המונים המונים. יכלאו את הנלכדים בחדרים מיוחדים ויאבסום בדוחן, ומזה י ש מ נ ו מ א ד" (II 158).

גְּבְתוֹן־הַשֶּׁלֶג, Schneeammer בגרמנית (II 157), ונקרא כך על שום ש„משכנו בפאתי צפון ובחרף יבוא לגור בארץ אשכנז הצפונית" (שם).

גְּבְתוֹן הָעֶפְרוֹנִי, Ammerlerche בגרמנית (II 158), ונקרא כך על שום ש„שירתו דומה לשירת עפרוני השדה" (שם).

הַצְּפְיוֹן, Wächter בגרמנית (II 100), ועוד שם לעוף זה „חַנָּקן גָּדול" (שם). ובהערה שבסוף הספר (עמ' 425) אומר אב': „ובאמת יש לו להחנקן הגדול הסגולה הנפלאה הזאת, שהוא צופה ומביט למרחוק, ולכן קראו לו הטבעיים צ ו פ ה, צ פ י ו ן (וואכטער) ומועיל מאד להציד בלכתו לצוד ציד עוף". ובבראשית (מ"ו ט"ז) נזכר איש בשם זה.

הַנְּדְרוֹן, Zaunkönig בגרמנית (II 130).

הַפְּיפְיוֹן, Pieper בגרמנית (II 133), ונקרא כך מפני שיצפצף „בקול פיעפ, פיעפ" (שם). אף כאן שם העברי נופל על שם הגרמני. וכמה שמות מורכבים שיש להם המלה פיפיון. באותו עמוד מונה אב': פיפיון־המצוי, פיפיון־האָחו, פיפיון־המים, ופיפיון־הציה.

הַיַּרְכוֹן. שם זה קרא אב' לעוף ששמו המדעי Fringilla Chloris (II 176)

והוא מבאר: „הצפור הזה בשם יַרְקוֹן יִכְּנה, מפני אשר מראה נוצתו הוא ירוק־צהוב" (שם). וביהושע (י"ט מ"ו) נזכר נהר בשם זה.

הַדְּבְשׁוֹן, Honigvogel בגרמנית (II 201), ומשום שהוא „יונק מיץ־הדבשי מהפרחים, ועל־כן יִקָּרא בשם „דְּבְשׁוֹן" (שם).

הַמְּגֹרֹן, ברומית Mergus (II 413). ונקרא כך, על שום ש„חרטום הַמְּגֹרֹן ארוך ודק ושִׁנָּיו החדות נטויות אחורנית כְּשִׁנֵּי הַמְּגֵרָה" (שם). כאן השם העברי נופל על השם הרומי בחלוף מקום האותיות. ובש"א (י"ד ב') נזכר מקום בשם זה. וישנם כמה שמות מורכבים שבהם מלה זו: „מְגֹרוֹן גָּדוֹל" (שם), „מְגֹרוֹן בַּעַל חַרְטוּם אָרוֹךְ" (II 414) ו„מְגֹרוֹן־לָבָן" (שם).

הַקְּמָטָן, שם זה נתן למין הלטאות הנקרא בגרמנית Seitenfalter (III 119), ובהערה למטה הוא אומר: „בניתי את השם הזה ע"מ קמצן שהוא תואר לאיש שיש בו מדת הקמצנות, ועל משקל כרסתן פרסתן בדרז"ל, תואר לשור שיש לו כרס גדולה ורגלים גדולות וצעדיו רחבים, אף קמטן האמור כאן ענינו מין חי, שיש לו קמטים בצדיו".

הַחַנְקָן, בשם זה קרא ל Würger, Lanius, בגרמנית (II 100).

הַפַּלְחָן, Kernbeisser בגרמנית (II 176).

הַדַּבְקָן, Sitta ברומית (II 199), ועל

הַדַּבְקָן הַסְּפִירִי אומר אב': „את קנו ישים בחורי עצים עמוקים, ואם פי החור רחב, אז ידבק בו עפר ויחמרהו בחומר, עד כי ישאר אך פתח צר לצאת ולבוא בעדו, לכן נאוה לו השם דַּבְקָן, המורה על סגולתו הנפלאה הזאת (II 200).

הַחַרְטוֹמָן, שם זה נתן למין העוף הנודע בשמו המדעי Scolopax (II 333). והוא מבאר: „חרטום מין עוף זה הוא רך כְּלוֹ או אפס קצהו, וביכלתו לָכֹף אותו כאגמון כה וכה, ולכן קראתיו חרטומן לאמר: עוף בעל חרטום מצוין ומיוחד בתכונתו" (שם). ובאותו פרק אתה מוצא כמה שמות מורכבים, שיש בהם המלה חרטומן:

חַרְטוֹמָן־גָּדוֹל, grosser Brachvogel בגרמנית (II 333).

חַרְטוֹמָן־הַמָּטָרִי, Regenbrachvogel בגרמנית (II 333), ונקרא כך על שום ש„יסע למסעיו דרך ארץ אשכנז ויבשר ירידת הגשם ומטר בקול חלילי" (שם) ולמה לא קראו חרטומן־הגשם, או חרטומן־הגשמי, או חרטומן מבשר הגשם, רק מ ט ר י דווקא? כנראה אף כאן בהשפעת הכתוב: „וְתִלָּכד משפחת המטרי" (ש"א י', י"א). והשוה ערך הסבכים ועוד.

חַרְטוּמָן־יַעֲרִי. Waldschneppe בגרמנית (II 334).

חַרְטוּמָן־הֲמוֹנִי. Heerschneppe בגרמנית (II 335), על שום, ש„בירחי אב, אלול ותשרי יסע הנגבה בֶּהָמון רַבָּה, אשר על כן קראו לו חרטומן־המוני".

חַרְטוּמָן הַבֵּינַיִם. Mittelschneppe בגרמנית (II 336). ועיין גַּמַּל־הבינים שנזכר למעלה.

חַרְטוּמָן קָטָן. Halbschneppe בגרמנית (II 336).

חַרְטוּמְנֵי־הַבְּצָרָה. Pfuhlschneppen בגרמנית (II 337). ממחלקה זו הוא מביא את ה

חַרְטוּמָן־אַדְמוֹנִי. Rostrote Pfuhlschneppe בגרמנית (II 337), ונקרא כך על שום שבקיץ „מראהו אדום־חלודיי" (שם) ונקרא חרטומן־אדמוני ולא חרטומן־אדום בודאי בהשפעת הכתוב: „ויצא הראשון אדמוני" (בראשית כ"ה כ"ה).

חַרְטוּמָן בַּעַל זָנָב שָׁחוֹר. schwarzschwänzige Pfuhlschneppe בגרמנית (II 337).

הַשַּׁבְלָן. Colymbus ברומית, ובגרמנית Taucher (II 359). וכמה שמות מורכבים שיש בהם מלה זו: טבלן־הנהר, טבלן־המְצָנֶפֶת (II 360), טבלן־מַקְרִין (II 361), טבלן־ בעל צואר אדום, טבלן קטן, טבלן אזני, טבלן־הים, טבלן־הקרח, טבלן־הקוֹטְבי וטבלן הצפוני (II 362).

ישנם כמה שמות מורכבים של עופות וזוחלים שנוספה להם המלה זנבן. ובזה יובאו על הסדר:

זַנְבָן־הַמֶּשִׁי. Seidenschwanz בגרמנית (II 104).

זַנְבָן־הַנֵּבֶל. Leierschwanz בגרמנית (II 103).

יַרְנָוִי־הַזַּנְבָן. Schwanzmeise בגרמנית (II 154).

זַנְבָן־קוֹצֵי הַמִּצְרִי. egyptischer Dornschwanz בגרמנית (III 109).

זַנְבָן־הַקוֹצֵי הֲדָרוּר. geschmückter Dornschwanz בגרמנית (III 110). ויש לטאה ששמה

זַנְבָן־הָאֵזוֹר. Gürtelschweif בגרמנית (III 120). ויש נחש שאב, קורא לו

זַנְבָן־הַמָּגֵן הַקוֹצִי. (III 147) ו„הוא מין נחש אחד, השוכן בהודו מזרחית ומצוין בזאת, אשר המגן החופה את ראש זנבו מסומר בעוקצים חדים כקוצים" (שם). ישנם כמה שמות מורכבים שיש להם המלה נָקְשָׁן, שדומה, בחלוף מי"ם בנו"ן, למלה מַקְשָׁן.

שם המחלקה:

נְחָשִׁים נַקְשָׁנִים. Klapperschlangen בגרמנית (202 III).

נָחָשׁ-נַקְשָׁן הַצְּפוֹנִי. Nordamerikanische Klapperschlange בגרמנית (203 III).

נָחָשׁ-נַקְשָׁן הַתֵּימָנִי. Südamerikanische Klapperschlange בגרמנית (205 III).

נָחָשׁ-נַקְשָׁן הַדַּחֲנִי. Hirsenklapperschlange בגרמנית (206 III).

נָחָשׁ-נַקְשָׁן הָאִלֵּם. stumme Klapperschlange בגרמנית (206 III).

ולבסוף תזוכר משפחת הצפרדעים השנית, ששמה

צְפַרְדְּעִים-זַנָבָנִים. ששמם המדעי Batrachia urodela (246 III).

(המשך יבוא)

דוד ילין

שלמה בן גבירול בתור פיטן

שלמה בן גבירול הנחשב, ובצדק, לגדול משוררי ספרד וגאונם, חבר שירים רבים בענינים חילוניים, ועל־פי־רב אישיים, אלה הם שירי החל שלו; מלבד זה חבר שירים רבים, שבהם הוא שופך נפשו או בשמו הוא או בשם האמה כלה אל האלהים, וכן שירים בתאור סבלות העם ותקוותיו לעתיד לבוא, או שירים בתור שיחות בין כנסת ישראל הרעיה ובין האלהים דודה — אלה הם שיריו שירי הקדש. בשני מיני השירים האלה הוא מופיע לפנינו בכל הדרו בתור ראשון למשוררים, כאשר כנהו יהודה אלחריזי בספרו „תחכמוני".

מלבד שני סוגי שיריו אלה חבר עוד פיוטים שונים אשר מסדרי אוצר שיריו ביאליק ורבניצקי קבעו להם מדור מיחד בחלק השני משיריו בשם „פיוטים למועדי השנה"[1].

בפיוטים האלה ישנה רוח אחרת לגמרי מאשר בשירי בן גבירול, סגנון אחר וגם תכן אחר, ממש כאלו היו לפנינו שני מחברים שונים איש מרעהו לגמרי. יורדים הננו מהיכל השירה העליונה, הלבבית, הכללית, המקיפה את העולם התחתון והעליון, ונכנסים אל חדרי הפיוטים של ינאי והקליר וחבריהם, גם בצורתם וגם בתכנם[2]. כמוהם הוא מרבה בחדושי לשון ויוצר צורות חדשות, על־פי־רב ללא צרך, וכמוהם הוא מטפל גם בפרטי הלכה מקצועית אחת כהלכות קשרי הציצית ומספרם, ומספר כריכות כל אחת מהן, ועוד ענינים כאלה וכאלה[3].

והראבע, המחשט ומנקר בבקרתו החריפה והעוקצת בכל מגרעות הקליר בפיוטיו[4], שכח כנראה לגמרי את המשורר הגדול במשוררי בני ארצו החוטא בכל אלה החטאים עצמם.

---

1) מספרי הפיוטים האלה הם בח״ב: צח, קיג, קיד, קטו, קטז, קכא, קכג, קכד, קכה, קכו, קכז, קכט, קל, קלא, קלב, קלג, קלד, קלה, קלו, קלז, קמ, קמו, קמז. ובח״ג ספר א׳: פ, פט, צב, קא. ובספר ששי: נא, ס. מלבד אזהרותיו, ומלבד חדושי מלים „פיטניות" בודדות הנמצאות גם בפיוטים אחרים.

2) ביחוד לקח לו לדגמה בדבריו את יוסף בן־אביתור שקדם לו.

3) אמנם ישנם הרבה שירי קדש ופיוטים שהם מספקים אם הם יצירותיו הוא, מפני שבהם רק הצרוף „שלמה", וכמה ש ל מ ה ישנם בשוק המשוררים. אבל מאלת הפיוטים שאין ספק בהם שהוא מחברם נוכל לדון עפ״י ההופעות המיחדות לו שהננו מוצאים בהם גם על המספקים, אם יש גם בהם אותן התופעות המיחדות.

4) ר׳ פרושו של הראב״ע לקהלת ח 1.

טענתו הראשונה של הראבע היא כי רב פיוטי הקליר הם "חידות ומשלים" שקשה להבינם, לא כתפלות שלמה ודניאל הנזכרות בתנ"ך, שהן פשוטות ומובנות לכל אדם, וכן כל התפלות שתִּקנון הראשונים. וכן צריך להיות בדברים שפי כל בני הקהלה, המלמדים והבלתי מלמדים, ממשמש בהם.

ואם נקח לדגמה רק בית אחד מפיוטו הארך מאד של הרשבג (ב. קלב) המדבר על הכתוב "יקוו המים אל מקום אחד" שבספור הבריאה[1], נראה שם (כמו בכל הפיוט הארך הזה) כמה קשים הדברים להבינם, הוא אומר:

בְּעִתּוֹ גְּדוֹלוֹת תִּכֵּן מְזָרָיו — כָּמַס בְּמוֹ שֶׁלֶג מְצוּלוֹת
גַּפֵּי רֶשֶׁף הֶעֱמִיק לְצָרָיו — עוֹשֶׂה גְּדוֹלוֹת
גָּנַז קְפָאוֹן לְעֵת צָר — וְדִבֶּר גְּבוּרוֹת
גְּבוּרוֹת גָּדוֹל מִסְפָּר עֲצוּמוֹת — בְּהַבְדִּיל תַּחְתִּיִּים בָּדוֹל
גַּם בְּקָרְאוֹ לְמִקְוֵה תְהוֹמוֹת — זֶה הַיָּם גָּדוֹל
גָּדוֹל גֵּלֵיהֶם יַחַד הִגִּיר — וַיִּשְׁבֹּר חָקוֹ עֲלֵיהֶם
גַּלֵּיהֶם גְּאוּלִים שֵׁת וְזֵקֶק — מְחוֹז יַבֶּשֶׁת מְמֻצוּלִים
גְּרָפָם עַד יְפַלֵּס מְחוֹקֵק — דֶּרֶךְ לַעֲבֹר גְּאוּלִים.

החפץ לעמד על באור הדברים יעין בבאורי המאספים ויראה כמה הם מתחבטים ומתלבטים בזה.

והנה הצלע "גבורות גדול מספר עצומות" איננה מובנה כלל, וכנראה הכונה היא ל"גבורות עצומות שמספרן גדול", אך סדור המלים קשה מאד. וכן הדבר בנוגע לבית "גליהם גאולים שת וזקק מחוז יבשת ממצולים" שהכונה היא: את גליהם (מי ים סוף) שם והכין לבני ישראל הגאולים, ומתוך מצולות הים פִּנָּה מחוז יבשת, חלק יבשה למען יוכלו לעבר דרכו.

טענתו השניה של הראבע כנגד הקליר היא שהוא מערבב מלים תלמודיות בתוך פיוטיו, מה שלא נמצא בכל התפלות הקבועות.

ובן־גבירול משתמש בפיוטיו לדגמה במלים: וֶסת[2], קלקול, סרסור, יסְרבל, סדינא, רתוי, ועוד כאלה וכאלה הרשומות להלן ברשימות, וגם מבטאים תלמודיים הוא משלב בתוך דבריו, כגון: מכאן ואילך, שומרת יבם, פרט ללילה, לא פחות ולא יתר, שטר עלי בעדים ובקנין, ועוד.

הטענה השלישית היא כנגד ההשתמשות במלים עבריות בטעיות גדולות.

גם בן־גבירול משתמש בפעלים בצורת: גָּשׁ (נגש—ב. קכו 3), חָן (חנה—ב. קלג 27), עָט (עטה — ב. קלג 10), עָץ (יעץ — ב. לג 37), שחדשום הפיטנים שלפניו, אך הוא הוסיף עוד עליהם: טָו (טוה — ב. קלג 23), כָּס (כסה, בפעל

1) בר' א' 9.

2) מראי מקומות לכל חדגמות חבאות נמצאים ברשימות שאחרי חמאמר.

ב· קלג 11)· וְטָאֵט (טאטא—ב. כד 9)· ובמקום "יָרוֹק" (מקור) הוא אומר: רֵקֶת (ב. צט 145). והוא משתמש כפיטנים באותיות בכל"ם לפני פעל ואומר: פָּנָם, כָּרָאוּ, ועוד.

הטענה הרביעית היא שפיוטי הקליר מלאים מדרשות ואגדות.

ובן גבירול מדבר על שבעה רקיעים, ועל י"ג מדות, ומכנה את היָפָה במלה "כושית" (ג. צא 19) על סמך הדרוש על המאמר: כי אשה כושית לקח (במ' יב 1), ומטעמים מדרשיים הוא קורא לאברהם "איתן" ו"אזרח", ולמשה "יקותיאל" ו"טוביה".

הראבע מתקומם על הפיטנים המשתמשים ב"כנויים הפיוטיים", שבמקום ההשתמשות באחד השמות משתמשים במלה שנמצא באחד פסוקי התנ"ך על יד שם זה, או בנוגע לשם זה, או לאחד המדרשים, והוא שם את הקליר ללעג ולקלס על השתמשו במלת "ראי" ל"שמים" מפני שמלה זו נמצאת ליד המלה "שחקים" במאמר: לשחקים חזקים כראי מוצק (איוב לז 18), ובמלת "חדשים" ל"שמים החדשים" הנזכרים בישעיה סה 17 (כי הנני בורא שמים חדשים).

ובן־גבירול משתמש ב"שָׁאוֹן" לפרעה על סמך הכתוב: קראו שם פרעה מלך מצרים שאון העביר המועד (ירמ' מו 17), ובמקום "קטרת" הוא משתמש במלת "דקה" מפני שכתוב: קטרת סמים דקה (ויק' טז 12).

ב"חכלילי" הוא משתמש למשיח שהוא בן דוד משבט יהודה, מפני שעל יהודה נאמר: "חכלילי עינים מיין (ברא' מט 12); וכנוי עוד יותר מסֻבָּך וקשה להבנה הוא הכנוי "נפרד" ל"אדם הראשון", מפני כי במשלי (יח 1) כתוב במקרה: לתאוה יבקש נפרד, ואדה"ר התְאַוה לפרי עץ הדעת; או מפני כי לפני יצירת חוה היה אדם יחיד ונפרד בעולם!

ולפעמים הוא מביא במקום השמות תארים לקוחים מפעֻלות בעלי השמות האלה, כגון: "אֶבֶר" במקום "קין", "ציר" במקום "משה", "שֹטֵן" במקום "עשו", ו"נזיר בטן" במקום "שמשון".

וככל אשר השתמשו הפיטנים במקום השמות עצמם המפֹרשים והברורים בכנויים מֵעֻרפלים המורים פחות או יותר על אישי השמות האלה, ככה הננו מוצאים בפיוטיהם לפעמים גם פעלים הרומזים לפעלים אשר להם כִּוונו. וגם בפיוטי בן גבירול הננו מוצאים שמושים אחדים כאלה. כגון: "דָּחָה" בכִנוּת "הֻמַּת", "גָּדוֹר" בכוונת "כסות" או "לבוש" (—הכהן הגדול—"גדר מכנסים במתנים עד ירך"!—בפיוט קל"ב בח"ב—), "נבול" בהוראת "מות", "עמוס" בהוראת "חטוא" (הַכְבד חטא), "קפוץ" בהוראת "ברוח" ("קפץ תמים מאיש דמים"—ח"ג פ'—), "קרוץ" בהוראת "שחוט" (כְּקָרֵץ התמיד וְקִבֵּל דמו"—ח"ב קל"ב—), "תפור" במקום "לבוש" ("ככהן שמונה תופֵר"—ח"ג צ"ז—), ו"התקיע" בהוראת "נטע" ("ועץ פרי התקיע"—ח"ב צ"ה—).

א. חדושי מלים בפיוטי הרשב"ג.

ידועה העובדה כי הפיטנים יצרו הרבה מלים חדשות מהשרשים שישנם בלשון, צונץ, בדברו בספרו Die Synagogale Poesie (מצד 117 עד 126) על היצירות החדשות האלה ועל השתמשות הפיטנים בהן שלא כדרך הלשון התנכית ודקדוקה, אומר: "מבלי יצירות חדשות לא תחיה לשון", והוא מתאמץ להביא סמוכין גם מהתנך עצמו להרבה מהנִרְוִיות אשר בחדושיהם, ז"א דברים שבאו איזו פעם בודדת בתנך לקחום הפיטנים וישימום לבנין אב וליסוד לחדושים רבים אשר חדשו. והדבר מובן: הפיטנים בחרו תמיד דוקה את המוזר, הנדיר, היוצא מן הכלל, והשתמשו בו. אמרו: "להוג", ארוש", "שיח" רק לא "דִּבֵּר" הפשוט והרגיל; "קשט", "שבר", "שחקים", "ערבות", "חזיזים" ולא: "אמת", "תקוה", "שמים", ו"ברק"; כאלו אספו כל המלים הנמצאות רק פעם או פעמים בתנך והשתמשו רק בהן, וככה אם מצאו למשל פעמים מעטות בתנך שמות הבאים גם בצורת זכר וגם בצורת נקבה, כגון: נקם ונקמה, גבע וגבעה, הלכו ויצרו: "שֶׁוַע" מ"שועה", "שַׁאַג" מ"שאגה", ועוד שמות רבים מאד כאלה.

אמנם "לא תחיה לשון מבלי יצירות חדשות"; התפתחות החיים והמחשבה דורשים זאת, ובדורנו אנו הן הננו רואים את כל היצירות החדשות המְרֻבות ההולכות ונוצרות יום יום; אך בנוגע לפיטנים לא הצֹרך הביאם לחדש, לא מפני החסר שהורגש בחיים בנוגע לחדושיהם, כי אם רק מאהבת החדוש בלבד, וכמעט תמיד הם מעמסה נוספת על אוצר המלים שישנו כבר בלשון לאותם הדברים המְחֻדשים ללא צרך.

גם התיבונים חדשו בזמנם הרבה מלים ויצרו יצירות חדשות, ומה היה גורלן? הדורות הבאים באו והשאירו כל מה שהיה צרך בו, כגון: מרכז, אפקי, קטר, ודומיהן הערביות, ומציאות, והָוִיה, ונפסד, ודומיהן העבריות, והמלים השתרשו בלשון והיו לעצם מעצמיה. אך כל מה שהיה מְיֻתָּר טאטא במטאטא השמד ולא נשאר זכר לו בחיים. ובנוגע לפיטנים אשר כמעט כל חדושיהם מְיֻתָּרים, הלכו החדושים האלה ונשכחו לגמרי במשך הזמנים, וכל קורא דבריהם נצרך לקרא יחד אתם את הפרושים שעליהם.

ובן־גבירול, כהצטינותו בכל דברי הצטין גם בזה שבפיוטיו המעטים לפי ערך הכניס שפע רב מאד של חדושי שמות, ובינונים, ותארים, ופעלים, ושמושים שונים ומשֻנים, הן מְשֻלו והן משל אלה שקדמוהו. ובעברנו עתה עליהם נוכל לראות מה נשאר מכָּלם בתור רכוש באוצר הלשון ובתור מלים שמשתמשים בהן.

I. חדושי שמות.

צונץ, בדברו בספרו הנזכר על חדושי הפיטנים בנוגע לשמות, מזכיר העבדה כי בחדושיהם השתמשו ביותר מארבעים ממשקלי השמות השונים, אך היותר שכיחים בהם הם ארבעת המשקלים: פָּעֵל (ואתו: פָּעַל, פַּעַל, באותיות גרוניות), פָּעוּל, פְּעִילָה ופְּעָלוֹן. ובפיוטי בן־גבירול הננו מוצאים כי החצי ממאה וחמשה עשר שמות מחדשים[1]) הוא ממשקל פָּעֵל הסגולי, קרוב לרבע הם שמות מיתר שלשת המשקלים הנזכרים, ורק כרבע הם מכל יתר מיני ארבעים המשקלים. וכחצי השמות ממשקל פָּעֵל (פָּעַל, פַּעַל) הם חדושיו הוא. רבים מהם חדשו לגמרי, מאין משרשם בתנך שמות קרובים להם, והשרשים נמצאים רק בצורת פעלים, כגון: דָּגָר, כָּמַס, עָלַץ, עָרַץ, פָּלַל, שָׁזַף, ועוד כאלה. וכנגד זה ישנם אחרים שנוספו על יד שמות אחרים משרשם שהם במשקל נקבה, כגון: אָשַׁף (אשפה), לָשַׁך (לשכה), עָטַר (עֲטרה), עָלַט (עֲלטה), רָצַף (רִצפה), תָּכַל (תִּכלה); וע"מ פָּעַל, פַּעַל: אָבַח (אַבחה), צָוַח (צְוָחה), נַחַל (נחלת), זַעַק (זְעָקה), לַעַן (לענה) וצַהַל (צהלה).

ודבר זה לא רק במלים תנכיות כי אם גם תלמודיות וגם ארמיות, כגון: גָּלַף (גליפה), טַעַן (טענה), רֶמֶשׁ (רַמְשָׁא).

וכנגד זה הננו מוצאים שמות מחדשים שחדשם הוא בתוספת קמץ וה"א בסופם משמות הנמצאים בתנ"ך בלשון זכר, כגון: זָהָרָה מ"זֹהַר", יְשָׁרָה מ"יָשָׁר", כְּתָרָה מ"כתר" ושְׁפָרָה מ"שפר", בשם האחרון יכול להיות כי השתמש בשם העצם הפרטי ש פ ר ה בתור שם עצם כללי.

במשקל פָּעוּל הוא משתמש בשמות: יְחוּל, נְהוּל, פְּלוּל, עְקוּל, וכיו"ב.

ע"מ פְּעִילָה ופְּעִיָּה ישנם שמות כעין: בהיקה, בהירה, חֲלִילָה (מחול), בְּלִילָה.

מלבד זה ישנם שמות אהדים מחדשים בתוספת אות מ בראשם: מְגמר, מדלח ממלל, מַבָּע, מְקצבת, מַחקרת; ועליהם נוסף התואר "מִתְגָּר" בהוראת מתגרה, עפ"י צורת העתיד המקצר: תִּתְגָּר.

וכן ישנם שמות אחדים בתוספת "ות", כגון; בריחות, והוֹעילות, ז"א תוספת "ות" על צורת המקור "הוֹעיל", דבר שאיננו נהוג בלשון.

II. חדושי "בינונים".

מלבד השמות המחדשים הננו מוצאים בפיוטי בן־גבירול כשמונים בינונים מחדשים מפעלים שאין הבינוני מהם נמצא בתנך ובלשון בכלל, ועפ"י רב משרשים כאלה הנמצאים בתנך רק פעם אחת, כאלו הלך וחפש אחרי שרשים עירים שיצאו משמוש הלשון כדי להפרותם ולהחיותם. ויש שיצר פעל מִשֵּׁם, ומִפּעל זה שב ויצר בינוני.

הבינונים הם ע"מ פּוֹעֵל, פָּעוּל, ומְפָעָל.

1) באלה לא נחשבו אלה שישנם כבר בספרות התלמודית.

ע"מ פועל: בּוֹהֵק (בֹּהַק), חונט (חנטה), יובב (ותיַבֵּב), פושל, מהשרש התלמודי "פשל", ועוד [1]).

הרבה יותר מהבינוני במשקל פּוֹעֵל הננו מוצאים בינונים בצורת הפעולים השונים, על שמוש זה בדברי הפיטנים בכלל מעיר צונץ [2]) כי הוא בא מחפץ הפיטנים לתת לאישי ההסתוריה כנויים בנויים על פְּעֻלות שנעשו בהם, ושהם (האישים האלה) הם הפעולים, ולא רק האישים כ"א גם עצמים שונים. ככה נקראים השמים "זְרוּתִים" מהשם "זרת" מפני שכתוב עליהם: ושמים בזרת תכן (ישעיה מ 12), והארץ נקראת "פלוסה" מפני כי כתוב שם: ושקל בפלס הרים, והמלאכים הם "זקוּפֵי זְרוּתִים", ע"ש: שרפים עומדים ממעל לו (ישע' ו 2).

ע"מ פָּעוּל הננו מוצאים את המלים האלה שכנראה הם מחדושיו הוא: אָפוּף (אפפוני), ארוש (ארשת), הָדוּך (הֲדֹך), הָלוּם, חָפוּש, טָחוּי, טכוס, יעוד, יָקוּד, להוק, לקוק, מעוד, סָדוּר, פלוס, קָרוּן, קָרוּם, קָשׁוּט, רחוף, רעוץ, שאוי, שחוי; מלבד בינונים רבים אחרים הנמצאים כבר בדברי אלה שקדמו לו.

ע"מ מְפָעֵל: מְגָדֵן (מהשם מגדנות) מְכָרְכָּב (מהשם כרכֹּב), מְמָגן (מהשם מָגֵן) ועוד. וגם "מְתָקָר" מהשם "תקרה" אשר בו התו איננה מהשרש.

מלבד אלה יש גם בינונים רבים ע"מ "נִפְעָל" כגון: נאָרָשׁ, נגדָּשׁ, נגלָף, נגרָז, ועוד רבים.

גם שני תארים הננו מוצאים בדבריו: "זָוֵע" ע"מ יָגֵע מהשרש "זוע", והתאר "צֵה" בהוראת "צמא", מהשרש הארמי צהי.

III. חדושים בפעלים.

הפעלים המחֻדשים בפיוטיו הם עפי"ר לקוחים משמות, כמו שיצר שמות רבים מפעלים; ולפעמים הם לקוחים משרשים הנמצאים בתנך רק בבינוני או בתאר הפעל, ולפעמים הוא יוצרם גם ממלות יחס. פעלים מחֻדשים כאלה לקוחים כמעט תמיד משרשים הנמצאים רק פעם אחת או מעט יותר מפעם אחת בתנך. שרשים כאלה היו בכלל חביבים ביותר על המחדשים, כי הם דרשו מהחפצים לדעת כונתם בקיאות מיֻחדת בתנך.

ככה הננו מוצאים בפיוטיו פעמים רבות את השרש להג כמעט בכל חלקי

---

1) באחדות מהיצירות האלה הננו רואים עד כמה היה עֲבַיִן החוש הדקדוקי לקוי בתקופה ההיא: מהמלה "וַתַּיַבֵּב" בפעל הוא גוזר את הבינוני "יוֹבֶבֶת ולא מְיַבֶּבֶת, אף כי זה לא היה משנה את החרוז, (משקל אין בפיוט אשר בו נמצאת מלת זו. וכן הבינוני "נוֹבֵב" ולא "מְנוֹבֵב" מהמלה "ינובב" שבתנך, ומשרש "פשל" התלמודי הנמצא רק בבנין הפעיל יצר את הבינוני "פושל".

2) שם, צד 20.

ע"מ נפעָל באים: נארש, נגדש, נגלף, נגרז, ועוד רבים.

בנין הקל (להגתי, אלהג, לוהג), וגם בבנין נפעל (נלהג בהור'; נֶאֱמַר) מהשם "לַהַג" הנמצא פעם אחת בתנ"ך (קהלת יב 12); והפעל "ארש" בהוראת: אָמוֹר, דַּבֵּר, מהשם "ארשת" (תהל' כא 3); והפעל "טחה" (טָחָה, טָחוּי) בהוראת "ירה בקשת" מהשם "מְטַחֲוֵי קשת" (ברא' כא 16) ומִתְאַר — הפעל "תָּמִיד" יצר את הפעל "תמד" בבנין הקל בהוראת "היה תמיד", מלבד צורת "התמיד" הנמצאת כבר בתלמוד.

מהשרש "שען" הנמצא בתנ"ך רק בבנין נפעל הוא יוצר בנין הקל בהוראת "היה למשען" (בְּטַל גבורה עודד וְשָׁעַן — ב. צד 9).

משרשים רבים הוא יוצר פעלים בבנין נפעל, כגון: נגלף (נחקק), נזקף, נחקק, נחפר (בהור': נכלם), נחדל, נחסד (נמלא חסד), נטרד (בהוראת: גֹּרֶשׁ, מן: דלף טורד (משלי, כז 15), נלהג, נִמְכָּך (היה נמוך) מן יִמַּךְ המקרה (קהלת י 18), נפדע (= נפדה, מן פָּדָעֵהוּ — איוב לג 24), ועוד.

בבנין פָּעַל הוא משתמש בשרשים ארמיים כאלו היו עברים גמורים, ככה הוא משתמש הרבה בפעל טַפַּס בהור' סַדַּר, דָּעַץ בהור' תקוע ונטוע, רַפַּק בהור' חרוש, וחשר מהשם "חשרת מים" בהוראת פנוס וקבוץ, מלבד מה שהוא משתמש בפעלים מבנין זה ומבנין פָּעֵל משרשים עברים במקומות שונים.

גם בבנין הפעיל הננו מוצאים פעלים מחדשים שונים, כגון: הכליל (העלה כליל), העציר (עצור), הפאיר (פָּאַר), התאיר (תָּאַר), וגם: הִתְוִיךְ, ממלת היחס: תוך (שָׁם בתָּוֶךְ).

וגם בבנין הָפְעַל הננו מוצאים מספר פעלים, כגון: הָרְפַּס, (מן: וירכסו את החשן, שמות לט 21), הָרְצָה, הָתְלַל, ועוד.

ומהשם "רפסדת" הנמצא פעם אחת בתנ"ך (דהי"ב ב 15) יצר פעל "רַפְסֵד" בהוראת: קָרֵה (תקרה).

IV. קלקולי לשון.

מלבד החדושים המוזרים בלשון ישנם גם קלקולי לשון אשר בם החזיקו הפיטנים, וגם בן־גבירול נהג בזה כמנהגם, אם אמנם במדה זעומה מאד.

ככה הוא משתמש בצורות: גָּשׁ, חָן, טָו, ועוד; ובכף השמושית לפני פעל בהוראת: "כאשר, בעת אשר", כגון: כְּנָם, כְּקָמַץ, ועוד, שנזכרו כבר לעיל.

ומלבד אלה נמצאו בפיוטיו זרויות דקדוק אחרות שיש להן סמך ביוצאים מן הכלל שבתנך, כגון: יהרביצו, ע"ד: יהושיע, אהודנו; הָחְבּוּ, ע"ד: חֲבִי כמעט רגע; לְתִתֵּן, עפ"י מ"א ו 19; וְרֵקֶת בהוראת יָרוֹק שבמדבר יב 14. וכן השמוש במלים מעין: שָׁכִינוּ ת' שכינתו, תְּנוּמוֹ ת' תנומתו.

V. מלים ומבטאים תלמודיים.

ולאחרונה צריך להוסיף גם את העבדה שנזכרה כבר כי בפיוטיו ולפעמים גם בשיריו אינו נמנע מהשתמש במלים תלמודיות וארמיות, ולפעמים גם במבטאים תלמודיים שלמים. מבטאים כאלה באים ביחוד בפיוטים שבהם הוא עוסק בענינים הנזכרים ביחוד בתלמוד, כגון פרטי עבודת הכהן הגדול ביום הכפורים, ועניני הלכה כ"אזהרותיו", והפיוטים שבהם הוא מדבר על הלכות נפרדות, כגון הלכות קריאת שמע והלכות ציצית.

ב. הצרופים.

על פי מזמורים ופרקים ידועים בתנך, הבנויים על יסוד התחלת כל פסוק באחת מאותיות האלף בית על פי סדרן מאלף עד תו, סדרו להם עוד הפיטנים הקדומים פיוטיהם על פי צרופי אותיות האלף בית בראש בתיהם[1]. ואלה שבאו אחריהם הביאו בראשי בתיהם אותיות שמם ושם אביהם בתוספת מלת "חזק" או ברכה יותר ארוכה להם, כגון: יגדל בתורה ובמעשים טובים, ועוד כאלה.

ובדרך זו אחז גם הרשב"ג בהרבה משירי קדשו, ואין כמעט אחד מהם שלא יבוא בו צרוף שמו בתוספת שם אביו ועוד מלים שונות, או צרוף אלף ביתי. אך הוא איננו מסתפק בהבאת כל אות פעם אחת בבית כ"א הוא כופלה עפי"ר ומשלשה ומרבעה וגם מחמשה לפעמים, ולפעמים הוא מגיע למספר הרבה יותר גדול, ומלבד זה יש שאיננו מחכה בצרופים עד לראשית הבית. הבא, כ"א מסדר את הצרוף בראשי המלים של הבית בהביאו את האותיות הדרושות אחת אחרי השניה בראש כל מלה ומלה. מרגישים בפיוטים האלה מעין תאוה חזקה מצד המשורר לקבל על עצמו דבר קשה ולצאת בכל זאת כמנצח, בהתגברו על כל הקשיים, וכמובן יש שיבוא הנצחון על חשבון התכן והסגנון, ההולכים ונעשים יותר קלושים עפ"י הקבלנות הזאת.

הנה למשל בפיוט קכ"ד (פסקה ב) כל שורה היא בת חמש מלים וצרוף אותיות "שלמה צעיר" בא בכל אחת מהן. הוא מדבר על ישראל המהללים את ה', ואומר:

בְּשָׁנָן, בְּשָׁקֵד, בְּשֶׁבַח — שִׁירוֹת יַשְׁמִיעוּ.
בְּלַהַג, בְּלֶמֶד, בְּלֶקַח — לְבָבוֹת יָלִיעוּ
בְּמַעַן, בְּמֶלֶץ, בְּמֶרֶץ — מִלּוֹת יַמְרִיעוּ, וכו'.

---

1) ענין זה נזכר כבר במדרש רבה (קהלת א' 33): "הדין פיטנא כד הוה עביד אלפביתין זמנין חשל לֵה וזמנין מחסר לֵה". וסדר העבודה ליוסי בן יוסי מיסד על צרופי אלף בית כפול עשרה.

וכן בפסקה הראשונה של פיוט ק"ל המיסדת על צרוף מחמש של אותיות הא"ב:

אַאֲמִיר, אַאֲדִיר, אַאֲפַדַּת, אַאֲגִדַּת אוֹרָתֶךָ
אֲבָאֵר, אֲבָרֵר, בְּרִיקַת, בְּהִיקַת בְּהִיָּתֶךָ
אַגְבִּיל, אַגְדִּיר, גְּלַת, גְּדֻלַּת גְּבוּרָתֶךָ, וכו'

הבאת צרוף שמו ושם אביו במלים רצופות בזו אחר זו עולה לו לפעמים בהצלחה, התכן שלם והקורא איננו מרגיש כלל בכבלים אשר בהם רתק המשורר את עטו, כגון קכ"ח:

שִׁמְךָ לְהַלֵּל, מְשָׁגֵב הוֹדִי.
בָּהָל רוֹמַמְתִּי בְּמֹעַל יָדִי
יֶעֱרַב הַשִּׂיחַ וְיִנְעַם דְּבַר הֲיִדִי.

או (קלש):

שַׂחְתִּי לְפָנֶיךָ מוּל הֵיכָלֶךָ
בְּתוֹךְ רַבִּים יִסַּדְתִּי הִלּוּלֶךָ
וַאֲקַוֶּה דָּבָר הַבְטָחַת אֲצִילֶךָ
אַל תִּירָא אַבְרָם, אָנֹכִי מָגֵן לָךְ.

וכן בראש אזהרותיו:

שְׁמֹר לִבִּי מַעֲנֶה — וֶהֱיֵה בִּמְאֹד נַעֲנֶה
יְרָא הָאֵל וּמְנֵה — דְּבָרָיו הַיְשָׁרִים.

ומענין הדבר כי בפיוט קמ בח"ב קבל עליו קבלנות יוצאת מן הכלל, והיא להביא בשש ועשרים בתיו המרכבים מארבע מלים שבעה וחמשים שרשים הגומרים כלם באות ט, ז"א כמעט כל השרשים הנמצאים בעברית באות ט בסופם! והוא מתחיל:

שְׁזוּפֵי פְלִיטַי — אֲפוּפֵי עֵיטַי
שׁוֹקְדַי וְעוֹטַי — עַל סַף רְהִיטַי
בְּחוּרֵי חֲנִיטַי — יַלְדֵי מְעוּטַי

וכן עד סוף הפיוט, ואפשר לְצַיֵּר לנו כמה קשה היה לו הדבר למשורר לַזֵּוג כל המלים האלה לתכן אחד, וכמה קָשָׁה הדבר למבארים למצא באור דבריו.

צרוף נעים ממין מְיֻחָד הוא צרוף של זוגות מלים שההבדל ביניהם הוא רק באות אחת ("צמוד שונה אות") שבהרבה מפיוטיו בראשם ולפעמים גם בתוכם, כגון: שדודים נדודים (ב, 13), שכולה אכולה (ב, ט 1), שזופה נזופה (ב, י 1) ועוד רבים כאלה[1].

1) ר' מאמרי: „בן-גבירול האיש והמשורר" בס' היובל לפרופ' י. קלויזנר.

ענין זה נמצא גם בשירי החל שלו אך שם באים צמודים כאלה רק לעתים רחוקות, בשעה שבשירי הקדש הם מצויים לרב.

עוד מין צרוף נמצא באחדים מפיוטיו, והוא: צרוף־פסוקים, ז"א שהוא מביא בראשי הבתים או הטורים של הפיוט את המלים של אחד הפסוקים בתנך השיך לתכן אותו פיוט. ככה הוא מביא למשל בפיוט שלפני ה"קדשה" (ג, פד) את כל מלות הפסוק: "שרפים עומדים ממעל לו" שבישעיה ו 2, ובראשית הפסוק שלאחריו, וגם צרוף אלף־ביתי בראש המלים שאחרי המלים האלה; והוא מתחיל:

שְׂרָפִים אוֹזְרֵי עֹז עֲטוּיֵי הוֹד כְּלִילוֹ
עוֹמְדִים בְּכֵן מְפָרְשָׁז בַּחֲתֻלַּת זְבוּלוֹ
מִמַּעַל גַּלְגַּל, וּמִתַּחַת — גְּלִילוֹ
לוֹ דֶגֶל יְשָׁאוּ וְיַסְּבוּ לְהַלְּלוֹ
שְׂרָפִים עוֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ.

וכן בפיוט קכג בחלק ב שבאו בראש טוריו המלים של פסוק 2 במזמור צ שבתהלים; ה' מעון אתה היית לנו, וכו', ואחרי המלים מלים שבראשן באה אחת מאותיות א"ב על הסדר.

אל קבלנות מיני הצרופים הנזכרים שקבל עליו הרשבג בתור פיטן, צריך לצרף גם את ענין השלוב, או: "נעץ סופו בראשו" שנהגו בו הפיטנים למן ינאי והלאה, ז"א: חזרת המלה האחרונה שבאחד הטורים בראש הטור הבא אחריו, כגון בחלק ב פיוט "אאמיר אאדיר" (ב, קל);

תִּקְרָתְךָ אַדִּיר, בַּמָּרוֹם נְצֶבֶת
נְצֶבֶת מֻמְשַׁלְתְּךָ וְלָנֶצַח יוֹשֶׁבֶת
יוֹשֶׁבֶת סִתְרָתְךָ בַּחֲתֻלַּת שַׁלְהֶבֶת
שַׁלְהֶבֶת מִפֶּה וּמִפֶּה לַהֶבֶת;

וכן עד סוף החלק הזה (השני) של פיוט זה אשר מלבד ענין החזרות יש בו גם ענין הצרוף של שמו: "אני שלמה ברבי יהודה אבן גבירול", בראשי הטורים, מלבד האות א ממלת "אני" שבאה במלה "אדיר" שאחרי "תקרתך", מפני כי מלה זו היא חזרה על מלת "תקרתך" של חלק א של פיוט זה.

וכן בפיוט הארך מאד "אלהים אל ראשון" (ב, קלב) אשר בו באות החזרות בכל זוגי בתים, ז"א בבית 3 חוזרת המלה שבסוף 2, ובראש בית 5 חזרת סוף 4, וכן הלאה. (ר' לעיל צד 220 משורה 8 עד 15).

וכן הדבר גם בפיוטים נז, נח, עב, בחלק ו', שבהם באה החזרה בראש כל מחרזת על המלה שבסוף המחרזת שלפניה.

ג. המסתורין.

מענין הדבר כי אותו הפילוסוף בעל השכל הבהיר והמעמיק בכל חקירותיו, העסיק מחו גם בעניני מסתורין וסודות הקבלה, בפיוטיו למועדי השנה ישנם פיוטים המדברים על שמות ה', שם הויה, שם המפרש, עשר הספירות, שם ה' וחלוקתו עפ"י צרופי אותיותיו, כל אלה הם חמר לפיוטים מיחדים (קיג, קיד, קטו — בח"ב; פח, פט — בח"ג).

הפיוט קי"ג (בח"ב) מדבר על עשרת השמות והתארים של האלהים המובאים בספר יצירה בראשו: יה, יהוה צבאות, אלהי ישראל, אלהים חיים ומלך עולם, אל, שדי, רחום וחנון, רם ונשא, שוכן עד, מרום וקדוש — ש מ ו. ובאימה וביראת הכבוד הוא נגש אל באורי כל השמות האלה:

אֲאַמִּיר, אַאֲדִּיר עֲשָׂרָה שֵׁמוֹת בְּמֶרֶץ....
אֶשְׁאַל רְשִׁיוֹן מֵרָם שׁוֹכֵן עֶרֶץ.

וליד כל שם הוא מזכיר מי השתמש בו ומתי, על השם הראשון הוא אומר למשל:

אֲבָרֵךְ, אֲבָאֵר, הַשֵּׁם הָרִאשׁוֹן לְהָאִיר עֵינָיִם
בָּאֵר אֲבָאֵר יָ ה לְהַשְׁמָעוֹת אָזְנָיִם
בְּאֶחָד נִקְרָא (בהברה אחת) וְהוּא מִתְחַלֵּק לִשְׁנָיִם (לשתי אותיות)
בּוֹ זִמֵּר מְ שׁ וֹ רֵ ר מְחוֹלַלְתַּ מַחֲנָיִם (דוד):
הַלְלוּ יָ ה כִּי טוֹב יְיָ.

וככה הוא ממשיך עד השם האחרון "קדוש" וגומר:

"קדוש" בכל יום ישלשו שרפי אש: קדוש, קדוש, קדוש, וכו'.

בפיוט קי"ד הוא מקשר את השם אל המספרים משבעה עד אחד באפן זה: השם יוצא ל ש ב ע ת הכנויים המורים על מדת הרחמים בפסוק שלש עשרה המדות: רחום, חנון, ארך אפים, רב חסד, נוצר חסד..., נושא עון..., ונקה. — כח ה' הוא בכל ש ש ת הדפנים (השטחים) של כל הגופים. — הוא נפרד ל ח מ ש ה חצאים (זוגות) של עשר הספירות. — בָּשם ישנן ארבע אותיות. — קדשתו נבטאת ב ש ל ש פעמים: קדוש קדוש קדוש. — ש מ ו (יהוה) נחלק לשני שמות (יה — הו, השוה: אני והו). — והוא נשגב באחד (באחדותו).

בפיוט פט בח"ג הוא מדבר על "שלש האותיות הפשוטות (י — ה — ו) אשר ברר ה' וקבעם בשמו הגדול, וחתם בהם שש קצוות" שבספר יצירה, והוא מדבר על ששה הצרופים שאפשר לסדר מהאותיות האלה, ושהם מכונים כמו שנזכר גם בספר יצירה לשש הקצוות באפן זה:

י—ה—ו— לצד מעלה
י—ו—ה— לצד מטה
ה—ו—י— למזרח
ה—י—ו— למערב
ו—י—ה— לדרום
ו—ה—י— לצפון

וכן מדבר פיוט קטן בח"ב על שם המפרש, ועל שבעים שמות, ועל השם המיחד, ועל "חצי השם שהוא ככל השם", וכו' וכו'.

אחרי האלהים משמשים לחמר המסתורין של פיוטיו: הגלגלים, המרכבה, והמלאכים.

בפיוט פא בח"ג הוא אומר:

לִשְׁמוֹ גַּלְגַּלִּים יְאִיצוּן — וְכוֹכָבִים לוֹ יַעֲרִיצוּן
וּמַלְאָכִים אַחֲרָיו יָרוּצוּן — כְּמוֹ צָבָא אַחֲרֵי קָצִינוֹ.
מֶרְכָּבוֹ צָפוֹן וְסָתוּם — וּבְשֵׁשׁ טַבָּעוֹת[1] חָתוּם
וְעַל אַרְבַּע חַיּוֹת רָתוּם — קְצוּבוֹת תַּחַת כֵּס מְעוֹנוֹ.
הִצִּיב שְׁנֵי שָׂרִים פְּנִימִים[2] — עוֹמְדִים עַל שְׁבָעָה קָרוּמִים[3],
וְצִיץ שִׁבְעִים שֵׁמוֹת חֲתוּמִים — עַל רֹאשׁ סַנְדַּלְפוֹן נָתָנוֹ.
טִפֵּס מִיכָאֵל בְּיָמִין — וְגַבְרִיאֵל בִּשְׂמֹאל הַזְּמִין
וְנוּרִיאֵל לְפָנָיו הֵאָמִין — וּרְפָאֵל אַחֲרָיו הֵכִינוֹ.

ובפיוט נח בח"ב השתדל להכניס חלק גדול משני הפרקים הראשונים של ספר יצירה, ועל זה יש רק להצטער.

ספר יצירה הוא אחד הספרים הטפוסיים המעטים שלהם סגנון עברי מיחד במינו ומצין. חזק ההבעה, מעוף הדמיון, הרזיות והחיות שבו — מצינים אותו באפן נפלא. אך כל אלה מרגשים בכל עזוזם רק כשדבריו נקראים כמו שהם, למשל:

עֶשֶׂר סְפִירוֹת בְּלִי מָה:
עֶשֶׂר — וְלֹא תֵּשַׁע — עֶשֶׂר — וְלֹא אַחַת עֶשְׂרֵה
הָבֵן בַּחָכְמָה, וַחֲכַם בַּבִּינָה — בְּחוֹן בָּהֶם, וַחֲקֹר מֵהֶם
וְהַעֲמֵד דָּבָר עַל בְּרִיוֹ — וְהָשֵׁב יוֹצֵר עַל מְכוֹנוֹ.

עֶשֶׂר סְפִירוֹת בְּלִי מָה:
צְפִיָּתָן כְּמַרְאֵה הַבָּזָק — וְתַכְלִיתָן ..... אֵין לָהֶן קֵץ
וּדְבָרוֹ בָהֶן בְּרָצוֹא וָשׁוֹב — וּלְמַאֲמָרוֹ כַּסּוּפָה יִרְדְּפוּ
וְלִפְנֵי כִסְאוֹ הֵם מִשְׁתַּחֲוִים.

1) ששה קצוות. 2) מיכאל וגבריאל. 3) רקיעים.

עֶשֶׂר סְפִירוֹת בְּלִי מָה :
בְּלֹם פִּיךָ מִלְּדַבֵּר, וְלִבְּךָ מִלְּהַרְהֵר וְאִם רָץ לִבְּךָ—שׁוּב לַמָּקוֹם
שֶׁלְּקָךְ נֶאֱמַר : וְהַחַיּוֹת רָצוֹא וָשׁוֹב, וְעַל דָּבָר זֶה נִכְרַת בְּרִית.

וברוח זו ובסגנון זה הוא מדבר אחרי כן על שתים ועשרים האותיות של האלף־בית :

עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם אוֹתִיּוֹת :
חֲקָקָן, חָצָבָן, שְׁקָלָן וְהֵמִירָן צֵרָפָן — וְצָר בָּהֶן נֶפֶשׁ כָּל־הַיְצוּר
וְנֶפֶשׁ כָּל־הֶעָתִיד לְצֻר.

עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם אוֹתִיּוֹת יְסוֹד :
חֲקוּקוֹת בַּקּוֹל, חֲצוּבוֹת בָּרוּחַ קְבוּעוֹת בַּפֶּה.

וכן על היצירה :

יָצַר מִתֹּהוּ מֶמֶשׁ וְעָשָׂה אֵינוֹ יֶשְׁנוֹ.

מאמרים קצרים, (ביחוד המאמר האחרון היפה), בטוים חזקים, מלאים חיים, ונותנים כר נרחב מאד לַדמיון. והכל דברי שירה בסגנון מרוּמם עד שאין מרגישים בו את המבטאים והמלים הבלתי תנכיים הנמצאים פה ושם.

והנה בא המשורר ולקח מאמרים כאלה והפריד ביניהם והשקיע אותם בתוך תהום של מבטאים קשים סתומים וחתומים שצריך לרדף בהן אחרי החרוז והצרוף. באפן זה מובן מאליו כי כל ערך המאמרים האלה וחַגם אָבד לגמרי. הנה לדגמה אחדים מבתי פיוט זה :

על הספירות : הֵן עֶשֶׂר אֲחוּזוֹת בְּמָצוֹר הַמַּשְׂכִּיל — בָּהֶם יֵדַע וְיִצֹּר
הוּא הַיּוֹצֵר אֲשֶׁר בָּם יַעְצֹר וְעֵדָיו גְּלוּיִים וּמְפֹרָסָמִים.

על האותיות : הֵן בְּאוֹתִיּוֹת עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם הִגְבִּיל אֵשׁ לְמַעְלָה, וּלְמַטָּה מַיִם
הֻבְדַּלְתָּם בְּרוּחַ חֹק מַכְרִיעַ בְּנָתַיִם וּשְׁנֵים עָשָׂר מַזָּלוֹת בַּמְּרוֹמִים

על היצירה : קָנָה מֵאַיִן יֵשׁ וְיָצַר מֶמֶשׁ מִתֹּהוּ קַיֵּם עַמּוּדִים גְּדוֹלִים מֵאֵין בָּמֹהוּ.

הבתים ארכים ועל כל ענין נוספים דברים צדדיים להשלים את מדת הבתים ואין אותו המעוף שבַּספר אשר ממנו לָקחו הדברים. דבר זה הוא בבחינת דוד הנער, הגבור החפשי הרודף אחרי הארי והדֹב והורגם; וכשהוא מלֻבש מַדי הברזל הכבדים הוא אומר שלא נסה ללכת בהם. המַדים המלאכותיים מתישים את הכֹח הטבעי.

בכל אפן רואים הננו בכל הפיוטים האלה כמה היה בן גבירול להוט אחרי הקבלה ורמזיה וסודותיה.

ד. המספרים.

במאמרי "בן־גבירול האיש והמשורר"[1] דברתי על אהבתו של הרשב"ג להשתמש במספרים בכל מקום שהדבר בא לידו. בפיוטיו הננו מוצאים את הלהיטה אחרי ההשתמשות במספרים במדה הרבה יותר גדולה. בפיוטיו הננו מוצאים, למשל, את השמוש ב"שבעה" לשבעת הרקיעים, וב"שבעים" לאֻמות העולם, וב"שש מאות" לציצית (על פי הגמטריא של המלה הזאת) ועוד כאלה וכאלה. אך מלבד זאת יחד גם אחדים מפיוטיו לחידות מספרים מראשם עד סופם, כגון הפיוט "שבחי אימה" (כרך ג' ספר א' ד') אשר בו באו טורים כאלה:

לְמֵאָה גָּבַר מֵאִיר שְׁנַיִם (השמש והירח)
מְעִידִים בְּבוֹאָם בְּעֶשֶׂר וּשְׁנַיִם (י"ב שעות היום והלילה)
הִנָּנִי אָקוּם בַּחֲמִשָּׁה וּשְׁנַיִם (שבעת ימי השבוע)
לְיַחֵד בּוֹרְאָם בְּצִירִים שְׁנַיִם. (צירי היום, הבקר והערב).

מַה לָּךְ נְבוֹכָה בַּת הַשְּׁלֹשָׁה (ג' אבות)
נְפוֹצָה בְכָל־צַד בְּנִפְצֵי שְׁלֹשָׁה (ג' גלויות)
הַלְלִי נִשְׂגָּב בְּאֶחָד וּשְׁלֹשָׁה (שם של ד' אותיות)
שׁוֹפְטִי, שָׁפַט־נָא בְּעֶשְׂרִים וּשְׁלֹשָׁה (סנהדרין של כ"ג)
לְאוֹמְרֵי: אָב וּבֵן וְרוּחַ שְׁלֹשָׁה (אמונת השלוש).

וכן בספר ששי, פיוט נ"ג "אל נערץ בקדשות שלשה" באו קרוב לששים טורים אשר כל אחד מהם מסים במלה "שלשה" אחרי הזכירו לפניה שלשה דברים, כגון:

אֵל נַעֲרָץ בִּקְדֻשׁוֹת שְׁלֹשָׁה (ג' פעמים "קדוש")
בְּסוֹד חַיָּה וְאוֹפָן וְשָׂרָף שְׁלֹשָׁה...
דְּגוּלוֹת אַרְבַּע בַּהֲלִיכוֹת שְׁלֹשָׁה...[2]
הֵן רוּצָם וְלֶכְתָּם וְהִבָּשְׁאָם שְׁלֹשָׁה...
לוֹהֲגִים שִׁין דָּלֶת יוֹד שְׁלֹשָׁה.

וכן עד סוף השיר, וכן גם פיוט נ"ד הבא אחריו שכל בית גומר בשבוץ המסים במלת "אחד".

1) נדפס בספר היובל לכבוד הפרופ' ד"ר יוסף קלוזנר.

2) ד' מחנות של מלאכים הסובבים את הכסא ושלש הליכות להם כפו שהוא מבאר בטור הבא.

בצעצועים אלה הלך גם כן בעקבות הפיטנים אשר גם בדבריהם נמצאים הרבה ענינים של מספרים שונים.[1])

* *
*

ולכשנקרא את שירי הקדש הנהדרים של משורר זה בעצמו העולים לפעמים בפשטותם ובלבביותם גם על שירי החל שלו, ונקביל להם את "פיוטיו למועדי השנה" שנועדו לכתחלה להֵאמר בקהל, בבתי הכנסת, לא נוכל להמנע מִשְׁאל את נפשנו: מה הביא את גאון המשוררים שהפֵּל מודים בגדֻלתו ללכת בדרך קשה ומלאה חתחתים כזאת?

יכול להיות כי מלבד אהבת החקוי לפיטנים שקדמוהו ישנה עוד סבה חשובה שגרמה לזאת, והיא: החֵפץ להכניס את יצירותיו אל בית הכנסת ולעשותן לרכוש העם כֻּלו.

אין לנו לשפֹּח כי כל אלה שקדמו לו שָׂכו כי יצירותיהם תכנסנה אל תוך ספרי התפלה היו בימיהם גדולי ישראל כהקליר ורבי סעדיה גאון ורבי יוסף בן־אביתור וחבריהם, בשעה שבן־גבירול ל א היה מפֻרסם בחייו בקרב הקהל הרחב, והיה מתפרנס רק מחסדי נדיבים מיטיבים, ובסביבתו רבו יריביו שסרבו להכיר בגדֻלתו. ובכן, כדי לפַלס דרך ליצירותיו אל היכל הקדש ראה צרך לו כי יצירותיו אלה תדמינה לגמרי אל היצירות של אלה שקדמו לו. זה היה וַתּוּר גדול לטעמם של בני תקופתו. ואכן הצליח בזה ופיוטיו נקבעו במחזורי קהלות שונות, ואזהרותיו, למשל, דחו את כל אלה שקדמו להן. והצלחתו זאת גרמה להצלחה שניה, והיא כי עם פיוטיו אלה יחד נכנסו אל תפלות הימים הקדושים ר"ה ויוהכ"פ וגם החגים אלה משירי קדשו הראוים באמת לשמם, ואשר עליהם נסוכה רוח שירה נאצלה, תפלה זכה בסגנון נלהב. והצלחה זו גרמה כי למן זמנו והלאה נדחו בקהלות רבות הפיוטים הקדומים ובמקומם באו אלה שלו ושל בני עזרא ור"י הלוי והמשוררים האמתים האחרים.

---

1) ר' לדגמה פיוט ליום א' דר"ה בקֻדשת מוסף להקליר המתחיל: ואתה אזן קול מפאריך; וכן סלוק לקרובתו ליום א' דסֻכות המתחיל: אקחה בראשון לאחרון וראשון, ועוד.

ר ש י מ ו ת

המלים המחדשות והתלמודיות שבאו בפיוטי
הרשב"ג למועדי השנה ובחלק משירי קדשו.

א. שמות[1]

1) שמות סגוליים

אֶבח (ב. קיח 22)
אֹסר (ו. נח 89)
אֶשף (כ. קכ 51)
אֶשר[2]) (כ. קלז 21)
בחל (כ. סג 18)
גחל (כ. סג 17)
גֶּלֶם (כ. נח 27)
גֶּלֶף (ז. יד 5)
גַּעל (ו. נד 10)
דֶּגר (כ. קלב 56)
הֹתַר (כ. קלב 52)
*הֶפֶן (כ. קיד 6)
*הֹגֶן (ו. נח 65)
חֵתל (ג. עט 11)
*וֶסת (כ. צד 23)
*זַעד (כ. קל 6)
זעק (כ. ע 3)
חֶלץ (כ. קיג 32)
*חֶלש (כ. קלג 33)
חֶרץ (כ. צו 43)
חֶשל (כ. ע 28)
טֶכס (כ. קלד 19)
טֶנף (כ. סט 11)
טַעַן (כ. קכז 5)
יֶגע (כ. נח 23)
כַּחד (ג. פד 12)
כֶּמס (ג. פ 15)
*כֶּרך (כ. קמז 11)
כֶּשל (כ. ע 38)
*כשר (כ. קלז 13)
למד (כ. קכד 15)
לַעַן[3]) (כ. קד 4)
לֶשֶך (כ. קכ 53)
מֶלץ (כ. קיג 34)
מֶמש (כ. נח 12)
מֶרץ (כ. קיג 1)
מַעַן (כ. קכד 16)
נֶשם (ו. נט 3)
עֶטר (כ. קכד 9)
עֶלז (ג. ע 4)
עֶלט (כ. קכה 57)
עֶלץ (כ. קיג 33)
עֶרץ (כ. קיג 3)
עֶתר (כ. קכד 19)
פֶּיס (כ. קלג 6)
פֶּלל (כ. קלג 39)
פֶּלץ (כ. קיג 31)
פֶּצח (כ. קכד 10)
צַהל (כ. קכד 18)
צֶוח (כ. קכד 18)

1) כל המלים חמסמנות בכוכב לקוחות מספרות התלמוד והמדרשים.
2) אשרה. 3) לענה.

צָלַף (כ. קלו 6)
צֶרַח (כ. קכד 18)
*רַחש (כ. קכ 59)
רֶמֶשׂ (נ. פכ 15)
*רֶצַף (כ. קכה 54)
*רֶקֶק (כ. קכג 15)
רֶקַת (כ. צט 145)
רֶשֶׁם (ו. נט 2)
שֶׁזַף (כ. קלד 9)
שֶׁזֶר (כ. קלה 3)
שֶׁנַן (כ. קכד 14)
שֶׁקַד (כ. קכד 14)
תַּחַן (נ. קב 5)
תֶּכֶל (כ. קלב 57)
תָּקַר [1]) (ו. נ 5)
תֶּרֶץ (נ. פט 26)

2) שמות במשקל פָּעוֹל

בָּעוּר (ו. נח 49)
*דְּשׁוֹן (כ. קלג 6)
*הָלוֹל (כ. קד 12)
*וְדוּי (כ. צט 69)
*וְעוֹד (נ. צט 5)
*זְרוֹז (כ. צט 121)
*חטוי (ז. יג 2)
חָקוֹק (כ. קטו 15)
טָלוֹל (כ. קל 52)
*יחול (כ. קל 52)
*כְּפוּי (ו. נח 49)
*נָהוֹל (כ. קל 54)
נסוך (ו. נ 75)
*עקול (ג. קכ 2)
*פָּלוֹל (כ. קד 12)
*צָדוֹק (כ. צט 121)
*קְדוֹשׁ (כ. קלב 222)
*קלקול (כ. סט 31)
*רְנוֹן (כ. קמו 4)

3) שמות בלי תוספת

*בָּסִים (כ. ע 27)
*וַדַּאי (כ. צט 137)
*וחיק (כ. קכד 3)
זָוַע (כ. קכ 13)
*חביב (כ. קלב 207)
כָּמֵהַּ (כ. צד 7)
*כָּמוֹן (נ. סח 5)
*כָּסֵף (כ. קמו 38)
עָקוֹשׁ (ו. נט 18)
*עָקָר (נ. צב 15)
פָּסוּק (כ. קמו 40)
פְּרוֹד (ו. צב 1)
צָלָל (נ. קא 19)
שְׁכִיץ (כ. ע 26)
*תָּמֵהַּ (ו. עו 5)

1) תקרה.

4) שמות בני הברה אחת

הֵל [1]) (כ. קל 60)
*הוֹר (ו. נד 8)
*זוּג (כ. קלא 9)
מֶל [2]) (ו. נט 32)
*תּוּת (ו. פא 47)

5) שמות בתוספת —ון

גֵּאָיוֹן (ג. סט 14)
דִּמְיוֹן (ג. סט 18)
דִּפְיוֹן (ג. סט 25)
חֻפְצוֹן (כ. קמד 28)
חִפָּשׁוֹן (ו. סד 27)
*כְּנִיוֹן (כ. קיח 1)
*נִסָּיוֹן (ג. סט 7)
עֻלצון (כ. קמד 26)
*קרון (כ. קל 57)
שְׁאוין [3]) (ג. סט 10)

6) שמות באות מם נוספת

מבע (ג. פ 6)
מְגמר (ג. פד 31)
*מָדוֹר (ג. סח 13)
מדלח (כ. קלה 81)
מוּעק (כ. צה 9)
מחקרת (כ. צט 111)
מלתע (כ. סט 20)
ממלל (ג. קא 17)
מסמך (כ. קלג 32)
מעוה (ג. פו 26)
מִקצבת (כ. קל 43)
מְחַנֵּר (כ. קיז 21)

7) שמות במשקלים שונים

*אֶגְרָל (כ. קמז 13)
*כינתים (כ. נח 11)
*הדיוט (כ. צט 438)
*הֶפֵט (כ. צט 143)
*חֶפקר (ו. נח 57)
*זהורית (כ. קלב 248)
*טלית (כ. קמז 14)
*מזלות (כ. נח 11)
*מָעוֹת (כ. צט 244)
*סרטן (כ. קלג 19)
*סרסור (ג. נג 12)
*ערבית (כ. קמו 9)
*פרגוד (כ. סא 16)

8) שמות סגוליים בל״נ

הִלָּה (כ. סא 8)
זָהרה (כ. קל 7)
טִכסה (כ. קל 9)
יִשְׁרָה (כ. קל 10)

1) יפעה. 2) מלה. 3) חרבן.

כְּשׁרה (כ. קל 11)
פְּתרה (כ. קל 11)
*פרוה (כ. קלג 30)
קְשׁרה (כ. קל 19)
שַׁאטה (כ. סא 26)
שַׁעטה (כ. סא 26)

9) שמות במשקל פְּעִילָה

*אנינה (ו. עא 3)
בְּהִיה (כ. קל 2)
בחיקה (כ. קל 2)
בלָיָה (ג. צב 12)
*בלילה (ו. נ 65)
בריקה (כ. קל 2)
גביהה (כ. קלג 12)
*גליפה (ג. צט 2)
*זריקה (ג. צח 4)
*חלילה (כ. קל 8)
*טביעה (כ. קלב 279)
*יציקה (ו. נח 65)
מליחה (ו. נח 66)
*מליקה (ו. נח. 65)
*נפילה (ג. סח 24)
פרידה (ג. עט 12)
*פשיטה (ו. נח 65)
*פתיחה (ו. נח 66)
צליפה (כ. קלג 41)
צריפה (ז. יב. 9)
*קטיצה (ו. נח 66)
רבידה (כ. קל 20)
רגישה (ג. פ 25)
*שפיכה (כ. קלו 7)
*תליה (ג. צב 11)

10) שמות בתוספת־ה

*רירה (כ. קא 2)
*הגשה (ו. נח 66)
*הזאה (ו. נח 66)
*הלכה (כ. קמו 22)
*הקטרה (ו. נח 66)
*טיסה (ג. צה 5)
*כתֻבה (ו. מט 51)
*משנָה (כ. קמו 9)
ניבה (ו. צ 4)
*סעָדה (ו. נט 55)
*קבָּלה (ו. נח 65)
תְּמוּטָה (ו. נח 39)

11) שמות בתוספת־ות

בְּרִיחוּת (ג. טז 12)
הוֹעִילוּת (ג. סז 9)
חלָצות (כ. קיט 105)
ותיקות (כ. קל 6)
נְדוּת (ו. נח 57)
שַׁכְרוּת (כ. קיט 43)

12) שמות מארמית

ארקים (כל"ר) (כ. צה)
חנסנם (ו. פא 16)
סדינא (כ. קמז)
צֶה (כ. קלד 27)

13) שמות בל״י מל״ר ולהפך; ובל״ז מל״נ

הֵידִי — מ״הֵידוֹת״ (כ. קכה)	יקומים — מ״יקום״ (כ. צו 2)
טוּחַ — מ״טוחות״ (כ. קיח 7)	עוּג — מ״עוגה״ (ו. נח 41)

ב. פְּעָלִים

1) פעלים בכנין הקל

*ארש (כ. קיד 5)	*פטר (כ. קמז 14)
*גנח (ג. צג 18)	*פסק (כ. קמו 23)
*חזר (כ. קמו 97)	פרז (ג. פט 29)
חסן (כ. קיג 46)	*פרע (כ. סט 19)
*טם (ג. פד 14)	צהב (כ. סא 2)
*טעה (כ. קמו 37)	*קרץ (כ. קלכ 215)
כמם (כ. כה 12)	*רצף (כ. קלא 20)
לחב (כ. סא 1)	שען (כ. צד 9)
להג (כ. קיב 15)	שקף (ו. נד 12)
נחץ (ו. נב 58)	*תבע (ג. פו 17)
*נם (כ. צח 2)	תמד (ג. קא 29)
*סדר (כ. קטו 13)	

2) בינונים במשקל פּוֹעֵל

*אוֹמֵץ (כ. ע 23)	*כולל (ו. נג 11)
בוחק (ו. נא 24)	לואט (ו. נא 10)
*כוֹתֵת (ג. סח 23)	לובט (כ. קי 10)
*בועל (כ. צט 466)	לוחג (כ. קל 53)
גובב (כ. קל 41)	נובב (כ. קל 40)
*חולט (כ. קמ 14)	*סודר (ג. צו 15)
חונט (כ. קלד 18)	*סוקר (כ. קיב 19)
*חורט (כ. קמ 14)	עובש (כ. סג 2)
חושל (ג. צב 26)	*עולב (כ. ע 10)
טופף (כ. קלה 24)	עולץ (כ. ע 23)
יובב (כ. קל 33)	*עומם (כ. קל 55)
יוחב (כ. קל 43)	עוצב (כ. ע 10)
יועט (כ. קיט 9)	עורב (כ. סג 6) (מל׳ עֹרֵב)
יורט (כ. קמ 14)	פושל (ג. צב 27)

פותע (כ. סט 17)
צוחן (כ. צו 31)
*קולט (כ. קמ 22)
*רונן (ג. צ 25)
*שוטם (כ. קכו 42)
שועט (כ. קמ 13)
*שורט (כ. קמ 16)
*שופת (כ. קלב 289)
שורק (ג. עז 2)
*תולש (ג. צב 23)
*תורם (כ. קלג 5)

3) בינונים במשקל פָּעוֹל

אָנוּחַ[1]) (ג. צא 18)
אָפוּף (כ. קמ 1)
אצוּר (כ. צד 1)
ארוּשׁ[2]) (כ. קיד 13)
אָתוּי (כ. צד 496)
בָּדוּד (כ. קכט 2)
בזור (כ. קכט 2)
*בלוּי (ג. צב 13)
ברוי (ג. צב 17)
געוֹל (ג. צא 2)
דחוּר[3]) (כ. קכא 3)
*הגון (ו. נג 28)
הדוך (ו. נא 18)
*הדוף (ג. צא 18)
הָמוּךְ[4]) (ו. נא 13)
וָעוּד (ג. צה 3)
זָנוּחַ (ג. צא 18)
*זקוף (ג. פד 11)
זרום (ג. פ 8)
זרוּת[5]) (כ. קיג 43)
*חכוי (כ. קיט 87)
*חמום (ו. מט 11)
חסור (ג. צג 9)
חפוש (ג. פ 23)
טבוע (ג. צו 9)
טכוס (כ. סא 30)
*טרוח (ו. נא 17)
יעוד (ו. נא 26)
*ירוי (כ. קכט 2)
*כנום (כ. צט 453)
לָהוק (כ. קיט 37)
לכוד (כ. סג 15)
לעוט (ו. נא 30)
*לקוט (כ. קי 16)
לקוק (ו. נא 9)
*מסור (ג. צג 11)
מעוד (ו. נא 11)
*מעוט (ג. פ 25)
נשוב[6]) (כ. סג 59)
*סדור (ו. נח 67)
עטוי (ג. פד 4)
עמות[7]) (כ. קיד 11)
עתוק (ג. צב 25)
פלוּם (כ. קיג 43)
*פסול (כ. קמז 22)
פצום (ו. ס 10)
פרוך (כ. קמג 27)
*פרוף (כ. קכד 10)

1) נאנח. 2) מדֻבָּר. 3) ממהר. 4) מך. 5) נמדד בזרת. 6) נושב. 7) מחֻבָּר.

*פתות (ו. פט 44)
*צהוב (כ. קלא 19)
צחור[1])(כ. קכב 18)
*קמוט (ו. נא 15)
*קרוי (ז. ב 6)
*קרום (נ. פא)
קרון [1]) (כ. קל 57)
קשוט (ו. נא 15)
רדוד (כ. קכט 2)
רדוי (ו. נא 14)
רחום (נ. פ 24)
רחוף[2]) (ו. נא 28)
רעוץ (כ. סג 26)
*רתוי[3]) (כ. צט 495)
שאוי[4])(ו. נא 7)
שבוץ (כ. קלה 4)
*שזוף (כ. קמ 1)
שחוי (ו. נא 7)
*שחוק (נ. צכ)

4) בנין נִפְעַל

נאזן (ז. יא 2)
נארש (נ. פח 3)
*נבעת (כ. קלא 2)
נגבר (נ. סח 3)
*נגדש (כ. קלב 25)
נגלף (ו. נג 70)
*נגנז (נ. פג 9)
*נהגה (ו. נג 72)
נהלם (נ. פה 14)
*נזקף (כ. סא 18)
נזרה (נ. סח 9)
*נחבש (כ. צט 314)
נחדל (כ. צט 232)
נחדק (כ. סג 38)
נחזר (נ. סח 7)
*נחמס (כ. כה 10)
נחסר (כ. קטז 5)
נחפר (ו. צ 10)
*נחקק (כ. קלג 14)
*נחתת (כ. צט 53)
*נטרד (כ. צה 7)
*נכבש (נ. סח 1)
*נכלל (נ. קא 21)
*נכנם (כ. קמו 10)
נכשר (כ. צט 374)
נלחג (ו. נג 79)
נמוח (נ. סט 22)
נמעד (נ. סח 8)
*ננעל (כ. קלב 143)
נסגל (כ. קיג 37)
נסדר (ו. נג 82)
*נסכן (כ. סג 17)
נעכב (נ. סח 17)
נפרע (נ. פ 19)
נפחז (כ. קיב 46)
נפרז (כ. קכו 5)
*נפרש (כ. קלב 275)
*נפתר (כ. קמז 7)

1) מזהיר. 2) מעופף. 3) ראוי. 4) שומם.

נצבע (כ. סא 7)
*נקבע (כ. סא 6)
נקדם (כ. קכו 53)
נקצב (ג. סח 2)
נקצר (כ. קכג 21)
*נקרץ (כ. קמז 22)
*נקשב (כ. קמה 9)
*נרמז (כ. קמז 2)
נרעץ (כ. קלב 127)
*נרקב (כ. קיט 106)
*נרתע (כ. צח 3)
נשחז (כ. קיב 45)
*נשחק (ג. פ. 18)
נשכל (כ. סט 22)
נשלב (כ. קל 34)
נשלג (כ. קלג 25)
*נשלם (ג. פה 16)
נשמם (כ. קלב 93)
נשנן (כ. קמד 10)
נתאם (כ. קלג 34)
נתוה (כ. קטז 29)
נתכן (כ. צט 103)
נתקף (כ. סא 20)

5) פעלים בבנין הִפְעִיל

הרחיק (כ. קכז 13)
*הזמין (כ. קלד 14)
הזרים (ג. סח 30)
הַיְקִיר (ו. נא 25)
*הכליל[1] (ו. נג 49)
העליט (כ. קמ 9)
העליץ (כ. קכד 19)
העניר (ג. פד 40)
העציר (כ. צד 79)
הפאיר (כ. קלב 47)
*הפסיד (כ. קלב 111)
*הצליף (כ. קלג 39)
הקציר (כ. קלג 39)
*הקריש (כ. נח 27)
הרגיל (ו. נח 81)
הרקים (כ. קלג 16)
*הרשה (כ. קיט 10)
השביץ (כ. קכד 14)
השניץ (כ. קלג 3)
התאיר (כ. קלב 48)
התויך (כ. קכג 11)
התמיד (כ. סא 33)
*התקיע (כ. צה 3)

6) פעלים בבנין „הִפְעַל"

*הוזם (כ. קכז 20)
הוליז (כ. קכה 49)
*הומר (ג. פד 32)
הושח (כ. קמג 7)
החפר (כ. סט 18)
הכזר[2] (ג. סח 7)
*הכלל (ז. יב 12)
הסכם (כ. נח 5)
*הפלא (ג. פא 10)
הפזר (כ. כב 1)

1) העלה כליל. 2) מהתאר: אכזר!

*חפשל (כ. קמז 9)
*הצהב (ז. טו 10)
חרבץ (כ. קלג 26)
חרכם (כ. קלג 15)
*הרצה (ג. קלג 16)
התלל (ג. קא 18)

7) פעלים בבנין פָּעֵל ומְרֻבעים

אַחד (כ. קמו 2)
אפל (ו. פט 10)
*בַּיש (ג. צ 11)
*דגל (כ. קטו 9)
*וער (כ. קיט 71)
*וחר (כ. קלג 19)
*טכס (כ. קצר 35)
*יחד (כ. קיט 63)
*כַּוֵּן (כ. קלג 31)
לַבֵּד[1]) (ו. נא 10)
סְבֵּר (כ. קל 15)
*ספֵּק (כ. צד 14)
*סרב (כ. קיט 99)
*פַּיס (כ. צט 42)
*פרט (ג. פו 16)
*פרע
רצף (כ. סא 24)
רשם (כ. קטו 5)
שמץ (כ. צט 269)
*שפר (כ. תלא 10)
*שקע (ג. פח 18)
*בלבל (כ. צט 97)
*דקדק (ו. נב 11)
לִבֵּר (כ. נח 5)
סנסן (כ. קכה 38)
פענח (כ. קיג 42)
רפסר (כ. קטז 5)
*שכלל (כ. נח 2)
שפרר (ג. פח 22)

8) פעלים בבנין פָּעַל ומְרֻבעים

חָלַץ (כ. קלב 100)
לחק (ז. יב 3)
מָגר (כ. צד 66)
עָדן (כ. צד 49)
שָׂסַף (כ. קיט 6)
זָלַף (כ. קכ 25)
כרבל (כ. כה 4)
*סרבל (כ. כה 4)

9) בינונים מבנין פָּעַל ומרכבים

מאגד (כ. צד 65)
מאדר (ו. ם 11)
מכיש (נ. עב 2)
מגדן (כ. צד 51)
*מוקר (כ. קכה 1)
ממגן (כ. קלב)
מנסה (ז. ח 7)
*מסגל (ז. יא 9)
*מסים (כ. קלג 10)
מעוה (כ. קו 3)

1) אמור: אין עוד מלבדו!

מְעָבָּב (כ. קמז 18)
*מְקִים (כ. קמו 1)
מְתָקֵר (ג. צב 19)
מְכֹרְכָּב (ו. ס 1)
מפענח (כ. קלח 17)
*מפרסם (כ: נח 9)
*מפרשז (ג. פד 5)
*משלשל (כ. קמז 9)

10) פעלים בבנין הִתְפַּעֵל

*הסתפג (כ. קלב 199)
*התחבר (ו. נב 6)
*התחרט (ג. פו 14)
התיקר (ו. סב 15)

11) פעלים מארמית

גוף = זנה (כ. סט 16)
הָעֵץ = נטע (כ. קלב 46)
רַפק = דַּשן (כ. צד 13)
שׁהוד = הָעֵד (כ. סא 30)

12) שמוש לגוף נסתר יחיד בעבר קל בפעלים מגורות ומבנינים שונים — בצורת נע"ו

גָּשׁ = נִגַּשׁ (כ. קכו 3)
חָן = חנה (כ. קלג 27)
טָו = טוה (כ. קלג 23)
כָּב = כבה (ג. סח 17)
כָּם = כָּפָה (כ. קלג 11)
עָט = עטה (כ. קלג 10)
עָץ = יעץ (כ. קלג 37)
פָּץ = פצה (כ. קלג 236)

13) שמוש בפעלים בהוראה קרובה להוראתן האמתית

גרר = לבש (כ. קלג 11)
דחה = הטית (ג. פ 13)
התקיע = נטע (כ. צה 3)
חשר = חָזַל (כ. צד 73)
טחה = ירה (ג. פ 13)
עטם = חטא, הכביד עון (ג. פ 14)
קפץ = ברח (ג. פ 24)
קרץ = שחט (כ. קלב 215)
רושש = בַּטֵּל (כ. צט 265)
שקד = השכים (ג. פ 21)

14) שמוש באות כ של בכל׳ם לפני פעל בעבר.

כְּנָם (כ. צח 2)
כְּנָפְצוּ (ו. נב 19)
כְּקָטַן (כ. קלב 237)
כְּקָרַץ (כ. קלב 215)
כְּרָאוּ (ג. קא 21)

ג שונות

1) מבטאים תלמודיים.

אבע ארבות נזיקים (כ. צט 112)
חבא על ארטית (כ. צט 467)

יטמא עצמו (כ. צט 395)
לא פחות ולא יותר (כ. נג 8)
לשכת פלהדרין (כ. קלב 192)
מותרת לכל אדם כחיי בעלה (כ. פג I 2)
מכי צרדה אצבע (כ. קלג 4)
מכאן ואילך (כ. קמז 19)
עבודה זרה (כ. צט 447)
פרט ליולה (כ. קמז 23)
פריה ורביה (ו. נח 26)
ראשי פרקים (כ. קמו 23)
שאי אפשר לאמר (ו. סד 10)
שוטרת יבם (כ. קמד 1)
שטר עלי בעדים ובקנין (כ. סט 1)

2) כנויים פיוטיים [1])

ה׳ — גְּאֶה (כ. קיב 3); „זה" (כ. קיג 53).
ה ש מ י ם — דַּק (כ. צו 15); זְרוּתִים (כ. קטו 21); טָפוּחִים (כ. קטז 19); נְטוּיִים (כ. קיד 9); קְרוּמִים (ג. פא 12); שְׁפָרָה (ו) (ג. צב 11).
ה ט ל א כ י ם — זְקוּפִים (כ. קכג 14); פְּרוּפִים (כ. קכד 10).
ה א ר ץ — הֲרוּטִים (ו. נ 6); פְּלוּסָה (כ. קיג 43).
א ד ם — נְפָרָד (כ. צה 7).
ק י ן — אִכָּר (ג. פ 12); בּוֹגֵד (כ. צה 9); זָר (ע״ש טוזר חייתי לאחי — תהל׳ סט 9—) (כ. קלב 99).
א ב ר ה ם — אֶכֶן בֹּחַן (כ. קכה 1); אזרח (כ. צו 37); אֵיתָן (כ. צה 12).
י צ ח ק — יוֹנַת אֵלֶם (כ. קיב 1); כִּפֶּר אֶשְׁכֹּל (כ. קיב 25).
ע ֵשָׂ ו — אַדְמוֹנִי (ו. סד 19); נָקְדָּם (כ. קכו 53); עוּצִית (כ. כ 11); שׁוֹטֵם (כ. קכו 42); שָׂעִיר (כ. כו 11).
י ו ס ף — בְּכוֹר שׁוֹר (כ. קלג 17).
מ ש ה — טוֹכְנָה (ג. צז 10); יְקוּתִיאֵל (כ. צח 10); ציר (כ. קלא 1); רועה צאן (ז. ח 13).
פ י נ ח ס — טָהִיר (ג. צז 14).
ש מ ש ו ן — נָזִיר בֶּטֶן (כ. קלג 22).

1) הנמוקים לכנויים האלה אפשר למצא בבאורי ביאליק־רבניצקי לשירי הרשב״ג.

י ש ר א ל (הָאֱמה) — אֹם עַמּוּסָה (כ. קיג 42); אַוָּתָה (ג. צ 1); מִי זֹאת (כ. קמז 2); עֲמוּסִים (כ. סא 37); צִיצַת חֲבַצֶּלֶת (כ. קכז 1); שׁוּלַמִּית (כ. כה 8); שְׁזוּפַת שֶׁמֶשׁ (כ. צב 1); שְׁלִישִׁית (כ. קלח 1).

מ ש י ח — בֶּן הַכְּלִילִי (ו. מח 1); לַחְמִי (ג. צד 2); יְנוֹן (כ. כ 16); שְׁתִי־עַמְיאֵל (כ. כה 1).

מ צ ר י ם — חָנֵם (כ. צה 19); יְהִירִים (ג. פ 14); נוֹף (כ. צט 323) פּוּטִים (ג. פ 25); פַּתְרוּסִים (כ. צב 1); תַּנִּין (כ. צו 53).

ג י ה נ ו ם — עֲלֻקָה (ו. צא 3).

כ י ת ה מ ק ד ש — מָעוֹן (כ. צה 11).

צ י צ י ת — שֵׁשׁ מֵאוֹת (עפ"י הגימטריה) (כ. קמז 1).

ת ו ר ה — אָמוֹן (כ. נח 4); נאמנה (כ. צט 65).

ק ט ו ר ת — דקה (ג. ק 4).

3) מספרים

אחד ושלשה — שם ה' של ארבע אותיות (ג. צ 7).

שנים — השמש והירח (ג. צ 8).

שלשה — שלש גלויות (ג. צ 16); שלשת אבות (ג. צ 16).

ארבעה — ד' תעניות (ג. צ 29); ד' רוחות (שם 21); ד' השפטים הרעים (שם 24).

חמשה ואחד — ששת ימי בראשית (ג. צ 3).

חמשה ושנים — שבעת ימי השבוע (ג. צ 12).

שבעה — שבעה רקיעים, (כ. קל 32).

שמונה — בגדים של הכה"ג (כ. קלג 29).

עשר ושנים — י"ב שעות היום. (ג. צ 9).

שלש עשרה — י"ג מדות (כ. קא 10).

שנים עשר ואחד — י"ג מדות (ג. צ 2).

עשרים ושלשה — סנהדרין (ג. צ 18).

שלשים ושנים — ל"ב נתיבות חכמה (ג. צ 10).

שבעים — שבעים אמות (כ. קב 7).

שש מאות — ציצית (בגימטריא) (כ. קמז 1).

ד"ר א. י. לוי

בירור מושגים במונחי הנתוח

חלצים מתנים ירכים וכסלים

לד"ר ש. טשרניחובסקי בן הששים.

במלונו האנגלי־עברי של קאופמן [1]) אנו מוצאים את המלים: חלצים, מתנים, ירכים וכסלים בתור שמות נרדפים למלה האנגלית Leins. קשה להבין כיצד עלולה לקרות תופעה מוזרה כזאת באוצר לשוננו. ארבע מלים שונות שלכאורה אין קשר בין אחת לשניה תכללנה במושג אנטומי אחד. אמנם, תופעות מוזרות כאלה יכולות להתהוות בכל שפה, אשר רבה בה הערבוביה במושגים של המונחים התכניים, מחוסר ידיעה מדויקת של האנשים המשתמשים במונחים האלה. יש לברר אפוא, את מהותו התכנית של כל מונח מהמונחים האלה ולמצוא את הערך האנטומי התכני המיוחד, שהיה לו בעבר בשעת ברייתו; כי בלי־ספק יש לכל מונח מושג מיוחד, והערבוביה באה מקוצר הבנתנו, ומזלזולנו בשמוש במונחים תכניים בהוראתם הנכונה והקבועה.

א. חלצים.

אליעזר בן־יהודה כותב במלונו הגדול [2]) חלץ, חלצים: חלק הגוף ששם אוזרים את החגורה, ובחדא צוותא הוא מביא את המלה מָתְן, מתנים, כאילו שני המונחים פרושם, היינו הך, לשם יתר ברור בהסברתו הוא מסתמך במלים לועזיות Lende, flanc, Hüfte, היות ובן־יהודה לא היה רופא, או גם לא היה בקי בתורת הנתוח, לא הרגיש בזרות שיש בשמושו במונחים הלועזיים כי הלא Lende, Hüfte הם שני עצמים אנטומיים שונים. ד"ר א. מלחי [3]) מביא את המלה חלצים בתור שם נרדף למתנים ולכסלים. קלנר וגרוס [4]) במלונם העברי־אנגלי, משתמשים Loin ו־Hip לחלצים, מבלי להבחין בין המושגים האלה. גרזובסקי ויליין במלונם העברי מבארים את המלת חלצים — "משקע הבשר במקום החגורה; מתנים — המקום שבין הירך והצלעות". המושג הזה רחב יותר מדי. צדק יְסָטְרוֹ בהסברתו למלה חלצים Loin גרידא, מבלי לערבב מלים אחרות,

1) קאופמן א. מלון אנגלי־עברי.
2) א. בן יהורה, המלון, חלצים עמוד 1890.
3) מלחי, א. המלון עמוד 104.
4) גרוס־קלנר המלון חשלם עברי אנגלי 109.

כמו שעשו המפרשים האחרים. גם קצנלסון[5]) אינו מבחין בין מתנים וחלצים. פרויס[6]) גם הוא סובר שמתנים וחלצים דומים הם במושגם. הוא אומר: חלצים — gleichbedeutend mit מתנים, גזניוס־בוהל גם הוא מתרגם חלצים Lende וגם Hüfte מפני שהיה מושפע משני הפסוקים "אזור נא כגבר חלציך" "ולא נפתח אזור חלציו", בטויים המתאימים ביותר ל"אזור מתנים" או "חגור מתנים". טשרניחובסקי קורא במקום אחד לחלצים os coxae (לשוננו א' ע' 396) ובמקום שני קטלית coxae (לשוננו א' ע' 400), בו בזמן שלמתנים הוא קורא lumbolis (שם, 406).

לדעתי יש לקרוא חלצים לחלק הגוף המתחיל בקצה הצלעות וגומר בשפת אגן־הירכים, וכן יש לתרגמו בלועזית Loin באנגלית, Lende בגרמנית, ו־lumbus בלטינית ובהתאם לכך בשפות אחרות. המלון האנגלי הידוע של ובסטר[7]) מסביר את המונח loin כדלהלן: The part of the body between the lower ribs and the hip bone, או עוד יותר טוב כדברי דורלנד[8]) במלונו הרפואי: The part of the back between the lower thorax and the pelvis היינו, חלק מהגב המוגבל בין קצות בית החזה ובין אגן־הירכים.

נחקור נא את המונח חלצים במקורות הספרות הישנה והחדשה, כדי לעמוד על משמעותו המדויקת של המונח האנטומי שאנו עסוקים בו. בלי ספק היה למונח הזה, בשעת יצירתו מושג אנטומי קבוע ומחלט. אם נעיין בדברי הנביא ירמיהו: "שאלו נא וראו אם יולד זכר, מדוע ראיתי כל גבר וידיו על חלציו כיולדה"[9]). כאן אנו מוצאים את הדיוק האנטומי שלמונח "חלצים", ו י ד י ו ע ל ח ל צ י ו כ י ו ל ד ה, הן אנו יודעים בדיוק את חלק הגוף, אשר שם סובלת היולדה מכאובים בשעת לדתה. זהו ה־loin או ה־lumbus בלטינית. באותו מושג אנו פוגשים בדברי המקונן: "ובא המון לבית ארמון, וידיו על חלצים"; מחמת הצער המכאיב והתמרורים אינו יכול לעמוד בקומה זקופה. במקומות האחרים שבהם נזכרת המלה, משמעה הוא מליצי בהחלט כמו למשל: "ומלכים מחלציך יצאו", כי לאמתו של דבר הילדים יוצאים מחלציה של האשה ולא של הגבר. יש אפוא להניח, כי הבטוי מחלציך יצאו הוא מושאל בשביל הגבר. מאידך גיסא, החלצים הוראתם גם מקום כלי זיין, אשר בעזרתם איש הצבא נחלץ או מחלץ את בני עמו מידי האויב. כך הוא גם הפסוק: "לא נפתח איזור חלציו

5) קצנלסון, התלמוד וחכמת הרפואה, 66.
6) פרויס, הרפואה בתנ"ך ובתלמוד, 64.
7) ובסטר, Standard Dictionary.
8) דורלנד Medical Dictionary.
9) ירמיהו, ל 6.

ולא נתק שרוך נעליו". הכתוב מדבר בצבא בבל או אשור הבא ממרחק, כלו חמוש ומזוין מוכן לקרב, אנו פוגשים גם בבטוי "החלץ למלחמה" שהוראתו להזדיין [10].

מותן, מתנים

כפי שהוסבר לא הבחינו ביותר עורכי המלונים בין מתנים ובין חלצים, ולכן שני אלה שמשו בערבוביה. בשביל להבין את הפירוש הנכון שלמלה הזאת, כלומר את המושג האנטומי שהיא מביעה, מוטב להשוות את השורש הזה לדוגמתו בשפות השמיות הקרובות ביותר.

השורש הערבי متن פירושו בקל להיות חזק, יציב, ובפיעל — לאמץ, לחזק, כך גם השם הערבי متن ו־متين מובנו חזק, יציב או קשה. תתין הם החבלים המחזקים את יריעות האוהל, متن متان ו־متون מתרגם הוה: Side of the back ו־Muscles of the back התרגום הזה אינו מוצלח ביותר בהסברתו. המלון הערבי מוחיט אל־מוחיט משתמש אך ורק במספר הזוגי متنا, המתאים ביותר לעברי מתנים (זוגי) ומסביר متنا الظهر مكتنفا الصلب عن يمين وشمال من عصب ولحم, כנפות החלצים מימין ומשמאל וכולל את הבשר והעצבים. המלה מותן או متين, מביעה כח, עצמה, יצבות והיא גם תואר לקב"ה, אשר לא ידע לאות, ואלה הם דברי מוחיט אלמוחיט: المتين في اسمائه تعالى القوي الشديد الذي لا يلحقه في افعاله مشقة ولا كلفه ولا تعب.

בארמית—מתניא, וכמו כך אנו נפגשים במלה מתנא במובן חבל, רצועה כאמור: "ומאן דאטר מתנא דכותנא אחרציה" [11], הדומה בפירושה לערבית תתין החבלים המחזקים את האוהל.

ילין וגרזובסקי מסבירים את המלה מותן כדלהלן: "המקום בגוף האדם בין אגן הירכים והצלעות". הגדרה זו מתאימה ביותר ל ח ל צ י ם מאשר ל מ ת נ י ם. כך גם מזיא במלונו הרפואי — lumbar — מ ת נ י. קלנר וגרוס במלונם מתרגמים מתנים ,loins ,hips; מלחי במלונו הרפואי, lumbar מתני. יסטרו אינו מצליח ביותר בתרגומו למלה הזאת, נוהה אחרי רוב המתרגמים ומפרש: loins. פרויס בספרו מבאר: Die Gegend oberhalb der Darmbeinkämme, bis nach hinten zum Kreuzbein,vielleicht auch die das Darmbein bedeckenden Weichteile, bilden die Mothnajim, die Lenden. Es ist die Partie des Rumpfes, wo man den Gürtel anlegt [12].

מן הצד השני גוניוס מתרגם מתנים die Hüften, הוא קולע אל המושג

10) במדבר ל"ב, 21.

11) בבא מציעא 113b.

12) פרויס י. Bib. Tal. Med.

הנכון של המלה יותר מיתר המפרשים. נראה לי שיש לתרגם מתנים לפי גזניוס Hüften או באנגלית Hip. כדי שיהיה לנו מושג אנטומי ברור יש להביא את דברי ההגדרה של אחד המלונים הרפואיים למלה הזאת. דורלנד מסביר: Hip The region on each side of the pelves. ולפי זה Hip-bone עצם־המתנים—Os Innominatum. הגדרה זו מתאימה ביותר להסברת מוחיט אלמוחיט למלה מתנו (ראה לעיל).

בכל מקרה שיש אי־הבנה במונח ידוע יש לבחון את המקומות שבו הוא מופיע כדי לעמוד על אופי הרעיון שבו הוא מתבטא. המלה מתנים מופיעה בתנ"ך פעמים רבות, תמיד במספר זוגי, ועפ"ר סמוכה לפועל ידוע. ועכשו, אם נשתמש במובן מלת מתנים לפי הדרגתו של דורלנד, או אפילו בזו של ובסטר, היינו, שהמתנים הם חלקי הגוף שנמצאים משני עברי הכפלא (אגן־הירכים, או שהמתנים הם עצמות הכפלא או הכפלא בעצמה, הרי יתחוורו לנו הפסוקים שבהם מופיעה המלה. כך למשל:

הנה כחו במתניו ואונו בשרירי בטנו (איוב מ, 16) כאן אנו רואים שהמחבר מציג את כחה של החיה "בהמות" במתניו. רעיון זה מתאים ביותר למובן שורש המלה הזאת בערבית שפירושו: חוזק, עצמה, יציבות. כנראה לא תמיד נמצא הכוח במתנים. יש אשר יחלשו המתנים, זאת אומרת, הכח הזה מתמוטט ויש צורך לחזקו. את זאת מבצעים בדרכים אחרות: באזירה, בחיזוק, בחגירה, בשינוס וכיוצא בפעולות כאלה, כדוגמת:

ואתה תאזור מתניך וקמת ודברת אליהם. (ירמיהו א, 17).

ירמיהו שסבל רבות מידי ראשי העם מפחד הוא, אך ה' מכריחהו לעשות זאת למרות רצונו, יתכן כי ענין אזירת המתנים כאן הוא במובן מושאל ותכליתו "עדוד". במקום אחר אנו מוצאים את הבטוי "חזק מתנים".

"צפה דרך, חזק מתנים, ואמץ כח מאד" (נחום ב, 2) חגירת המתנים היא יותר שכיחה ביחוד כשאדם יוצא לדרך:

"וככה תאכלו אותו": מתניכם חגורים, נעליכם ברגליכם וכו' (שמות יב, 11)

כך גם בספור אלישע וגחזי עם השונמית.

ויאמר לגחזי נערו: "חגור מתניך וקח משענתי בידיך וכו'"... (מ"ב ד, 29).

או במקרה של משיחת יהוא למלך אנו מוצאים:

"חגור מתניך וקח פך השמן הזה בידך וכו'" (מ"ב ט, 1). לרוב בעת הריצה ירגיש האדם לאות במתניו וברכיו עלולות להכשל, ולכן, מוכרח האדם לחגור או לשנס מתניו. גם בעבודה רבה ומאומצת יש צורך לחגור את המתנים, כי העיפות מורגשת לרוב במותנים בעת העבודה.

"חגרה בעוז מתניה ותאמץ זרועותיה". (משלי ל"א, 17).

יכולים אנו ללמוד הרבה גם מן הצד השלילי׳ כמו פ ת ח מ ת נ י ם, במובן להסגיר את מי שהוא אחרי ששוללים ממנו את כחו׳ ואלו הם דברי ישעיהו:

״לרד לפניו גויים ומתני מלכים אפתח״ (ישעיהו מ״ה׳ *)׳

הבטוי השכיח ביותר הוא ״חלחלה במתנים״. בטוי זה מענין הוא מאד. הוא מראה על חולשה יתרה׳ על רעד׳ על התרת הגידים שבין עצמות הפרק׳ או על התרת חבור במקום יציב׳ בד בבד עם חלחלה במתנים אנו נפגשים ב־ ש ב ר ו ן מ ת נ י ם (יחזקאל כ״א׳ 11). פעולת ה ה מ ע ד ה באה בעקר בקשר עם פרק ידוע בגוף, כך למשל ״ולא מעדו קרסולי״ המתנים כפי שנאמר לעיל׳ הם המקום החזק ביותר שבגוף ומדמים אותם לבסיס׳ למשען. יחזקאל בדברו על מצרים אומר: ״בהשענם עליך תשבר והמעדת להם כל מתנים״ (יחזקאל כ״ט׳ 7). משורר התהלים מקלל את אויביו: ״תחשכנה עיניהם מראות׳ ומתניהם תמיד המעד״ (תהלים׳ ס״ט׳ 24). משה רבנו בברכו את לוי מבקש מאת ה׳: ״מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון״ (דברים כג׳ 11). לשרש מחץ יש הוראה ל ש ב ר׳ ל ר ו צ ץ עצם קשה או דבר איתן וחזק׳

לפי זה המתנים יכללו לא רק את החלק הבשרי שמשני הצדדים לאגן הירכים׳ כי אם גם אגן הירכים עצמו׳ כי לאמתו של דבר, הבטוי ״אגן־הירכים״ הנהו מונח מחודש (מלחי׳ Pelvie). היתכן הדבר שהקדמונים לא ידעו לגמרי על אודות החלק האנטומי הזה של הגוף? עלינו להניח אפוא׳ שהמונח מותן שמש גם ל־Hip, Hüfte ונם ל־Hip-bone כלומר Os Innominatum אשר שתיהן יוצרות את המתנים׳ או לפי המונח המחודש ״אגן־הירכים״׳

י ר כ י ם

המלה הזאת מופיעה בתנ״ך לרוב בתמונת יחיד, ירך׳ בנפרד או בסמיכות; התמונה הזוגית ירכים׳ נזכרת רק פעמים מספר׳ ירכה׳ צורתה הנקבית של ירך׳ שכיחה לא מעט׳ ביחוד כשהדבר מוסב על עצם דומם׳ יסטרו נוטה לחשוב ששרש המלה דומה בעקרו ל־ארך ומתרגם Length ,Side׳ יש לחשוב שהשערתו׳ אינה רחוקה מהיות ודאית׳ כי לפי מה שאנו יכולים להסיק מהמקומות שהיא מופיעה שם׳ לאו דוקא במובן אבר של אדם, כי אם גם של עצם איזה שהוא כגון ירכו של ה״א׳ (ירושלמי׳ מגילה, 71 a, ועוד הלאה מאותו מקום)׳ כך גם ירך של הכירה במובן צדדיה׳ או צלעותיה (שבת, 138h)׳ או ירך המשכן (שמות׳ מ׳, 22)׳ או ירך המזבח צפונה (מ״ב, ט״ז׳ 14)׳

ירך מופיעה גם בשפות השמיות האחרות׳ בארמית הבבלית ״ירכה״ בארמית הארצישראלית ״ירכא״; בערבית ורך או ורך; באשורית׳ ארכ [בעיקר: ורכו]׳

*) [לדעתי הפירוש: אסיר אזור המלכים; השוה: מוסר מלכים פתח ויאסר אזור במתניהם (של העניים), איוב י״ב׳ י״ח. ט.]

גזניוס[13]) מקשר את שרש המלה ירך עם השרש "רכך", ולא כדעת יפטרו כך היא גם דעתו של פירסט[14]). זא האחרון אינו מסתפק באמירה בעלמא כי אם הוא מביא לדוגמה את המלים "יצהר", "ילקוט" מן "צהר" ו"לקט" בחשבו שזוהי תמונת עתיד מהשרש "רכך". פירסט בא לידי מסקנה בלתי רצויה כזאת מפני שלא ידע בדיוק באיזה חלק אנטומי מהגוף הכתוב מדבר. כנראה שהוא הרגיש בזרות ההשואה שלו, כי בסוף פרושו הוא אומר: "אכן לי כתמצית כשרש כמוס כי המשך הרכות לרכות בשר של ירך זר ונפרד". בהסברתו למלה ירך בהמשך דבריו, הוא אומר בודאות גמורה Femur. הוא גם מבחין בין ירכים ובין מתנים. "ונבדל ירכים ממתנים באשר שהאחרון יסמן חלק תחתון של הגב וסופו, אולם, ירכים חלקי השוק למעלה אצל בעלי בשר[15]). טורטשינר סובר (H. Torczyner, Die Entstehung des Semitischen Sprachtypus S 167) כי הצורה "ירכים" אינה זוגית במקורה כי אם תאר הפועל כמו "ירכתים" והוראתה "אחורים" או "תחת" (Hinten ,Unten) ולדוגמה הוא מביא גם "ממתנים ועד ירכים יהיו" (שמות כ"ח, 42).

ואולם אנו רואים, כי עוד בתקופת התורה הבחין הכותב בין מתנים ובין ירכים, שכן הכתוב מדבר בהכנת המכנסים של הכהן: "ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה, ממתנים ועד ירכים יהיו". לפי זה ההבדל ברור למדי. הירך מתחילה אפוא, מן הפרק הנוצר בין עצם הירך ובין אגן הירכים מצד אחד, ובין הברך מן הצד השני. הירך כמו הזרוע בגפים העליונים כוללת את עצם הירך או הקולית, את השרירים, את העצבים ואת כל כלי הדם הנמצאים שם.

ביחס לתיאור אבר המין לירך זהו במדה ידועה שם מושאל. השואה כזאת היתה עלולה להוצר, כי בהתמתחות אבר המין אצל הזכר ביחוד אצל הבהמה יוצר זה מעין קו מקביל לירכים; או מפני כשרונו של האבר הזה להתארך בשעת גרוי מיני, פירסט[16]) כותב: "ומזה הושאל על מקום ההולדה, על שוק הבהמה וקותליה, על חלק מהמנורה מקום תצאינה הרגלים, על צלע וגב האהל או המזבח". לפי זה גם אבר הנקבה, הרחם, ידוע בשם ירך כגון: "בטנך צבה וירכך נופלת" או "לצבות בטן ולנפיל ירך[17]).

---

13) גזניוס — Gesen. Thes. 631

14) פירסט — Fuersti I. ,Concordantiae Hebraicae, 522.

15) עיין שם כדלעיל. [כל הסברות הנושנות האלה נתבטלו מאליהן אחרי שנמצאה הלשון האכדית (אשורית-בבלית), הקדומה שבשפות השמיות, אשר בה ה"שרש" ורך הוא הכמוי הרגיל למושג "אחור" (Hinten) ט.].

16) פירסט, עיין בקונקורדנציה שלו למלה "ירך".

17) במדבר ה', 22.

ד. כסלים

בימינו מושג המונח כסלים אינו ברור ביותר, אבל אם נעמוד על המקורות אשר בהם הופיעה המלה הזאת לראשונה, נמצא כי המחברים הקדמונים התכוונו דוקה לחלק אנטומי ידוע מהגוף. את החלק האנטומי הזה יכולים אנו למצא לפי אחדים מהמקורות האלה ובעזרת ידיעות במקצוע האנטומי. אולם בטרם נתעסק בעניני מחקר מן הראוי להביא תחלה אחדות מדעותיהם של החוקרים הנחשבים כבני־סמכא בפילולוגיה שמית כדי שיהיה מושג לקורא עד כמה שונות הן הדעות ביחס למונח הזה.

יש לשים לב כי בו בזמן אשר מתנים, חלצים, ירכים בא במספר זוגי הנה כסלים מופיע בצורת רבים.

גזניוס במלונו הידוע על התנ"ך מסביר Lende, die inneren fetten Lendenmuskeln in der Gegend der Nieren. הוא מביא גם את תרגום השבעים לתורה: ψοά, אשר גם פירוש זה לא יתכן. פירסט, בקונקורדנציה שלו הוא נותן פירושים אחדים למונח הזה, כמו: Lumbus, Ilia. שני מונחים אלה כידוע הם שייכים לחלקים אנטומיים שונים. מזה אנו למדים, כי פירסט לא היה יכול להבחין בין Ilia ובין Lumbus. הוא מביא גם הפירוש היוני ψοά לשם יתר בירור. יסתרו מבאר: Incision, Loin, Groin, כנראה בכלל לא היה ליסטרו כל מושג בדבר המונח הזה. פרויס מבאר באריכות כדלהלן: „Das Fett der qilboset ist nach Mar Samuel identisch mit dem von der Bibel zum Opfer bestimmten Fett auf den Nieren soweit es auf den „kesalim" liegt, in dem sie nach hinten zu eingebettet sind (71). או Beckenknochen. תרגום השבעים לתורה אומר: μηρια כלומר "ירכים" תחת ψοά. בן־יהודה מפרש: "כסל – העצלים הפנימיים של הירך בגוף בעל החי סמוך לכליות". כל מי שמבין אנטומיה פחות או יותר יבין מיד שאין קשר בין הירכים ובין הכליות, כי האחרונות הן הרבה יותר גבוהות בגוף. ולאחר הפרוש הזה הוא בכל זאת חוזר על טעותם של המפרשים האחרים ומסביר בשפות זרות: Innere Lende, Flanc, Loin. רש"י מתרגם "פלנקש"[18]. גזניוס[19] מסביר Lende או השומן הפנימי שעל השרירים בסביבות הכליות. פירסט Ilia ו־Lumbus. יסטרו Loin ו־groin, פרויס Beckenknochen וכך הלאה. מכל המובא לעיל אפשר להסיק כי רוב המפרשים לא הבינו את מהותו של החלק האנטומי הזה של הגוף, ועל כן גרס כל אחד לפי חבנתו ולפי השערתו.

18) רש"י, ראה פירושו לתלמוד מסכת בכורות מ' ע"א.

19) גזניוס — ראה מלונו למלה „כסלים".

נעבור בקצור על המקומות החשובים ביותר בספרות שלנו, אשר שם אנו מוצאים את המונח הזה. המקום הראשון ששם אנו פוגשים במלה כסלים היא בתורה, שם מדובר ביחוד ע"ד הקרבת כל חלק שמנוני כמו יותרת־הכבד, יותרת הכליות, החלב המכסה את הקרב וכדומה, כאמור: "ואת שתי הכליות ואת החלב אשר עליהן, אשר על הכסלים ואת היותרת על הכבד יסירנה" (ויקרא ג 4-3).

נראה לי כי הכסלים הם המעים Intestines, מענין לדעת, כי בכל סדר הקרבנות בספר ויקרא אין אנו מוצאים את המלה מ ע י ם. קרב או קרבים הם מונחים כלליים לכל האברים הפנימיים כמו המונח "ויסרא" Viscera בשפה הלטינית, או בכלל בשפה הרפואית. לפי זה המונח כסלים יורה על המעים, והחלב אשר על הכסלים זהו מסאנטריון Mesentery, אשר לאמתו של דבר כלו שמנוני, והוא מחובר אל עמוד השדרה מתחת לכליות, זהו מקום האחיזה של המעים. החלב שעל הכסלים, כלומר ה־מסאנטריון יכול להיות עבה למדי אצל בהמה שמנה.

מתוך כך יתברר לנו הפסוק באיוב:

כי כסה פניו בחלבו ויעש פימה עלי כסל (ט"ו, 27).

כמו כן דברי בן סירא, אשר כנראה הבין את מלת ענין הכסלים בהוראה אחרת מאשר זו של המלומדים האחרונים; כי כן הוא אומר:

"ותצבור כברזל זהב, ותתן לנשים כסליך ותמשילם בגויתך
ותתן מום בכבודך, ותחלל את יצועך"[20].

לתת כסליו לנשים — להתמכר אליהן. הכסלים במובן מעים, או אברים פנימיים. הכוונה כאן לאברי המין. מכאן יובנו גם דברי המשנה והגמרא:

"אין לו ביצים, או אין לו ביצה אחת, רבי ישמעאל אומר: אם יש לו שני כיסין יש לו שתי ביצים. אין לו אלא ביצה אחת, ר"ע אומר: מושיבו על עכוזו וממעך, אם יש ביצה סופו לצאת"[21].

זהו במקרה שהביצה טרם ירדה אל כיס האשכים. הגמרא מביאה מקרה שטפלו בביצה שלא ירדה.

"מעשה שמיעך ולא יצא, נשחטה ונמצאת דבוקה בכסלים והיתיר. ר"ע ואמר ר' יוחנן בן נורי".

הביצה של הזכר נוצרת בתחילת ברייתה בקרבת הכליות ולאחר כך היא נודדת ממקומה ויורדת אל כיס האשכים: יוצא אפוא שבדרך נדידתה הביצה עלולה להתעכב באחד המקומות בבטן ומכאן דביקותה אל הכסלים. כנראה ר"ע היטיב להבין את ההלכה יותר מר' יוחנן בן נורי. אמר הראשון

20) בן סירא, כ"ס גנזים מ"ז י"ח.
21) בכורות מ' ע"ב.

לאחרון: "עד מתי אתה מכלה ממונן של ישראל"; האחרון עונה: "ר"ע עד מתי תאכיל ישראל נבילות". צדק ר"ע בהתירו את אכילת בהמה מסוג זה, כי עכוב הביצה בחלל הבטן אינו ענין פתולוגי, ענין הבא בעקב מחלה, אלא מעין מום מלידה ואין בזה כל ענין של נבילה.

אגב, בקשר עם "כסלים" יעניינו הבטויים הנמצאים במשנה כ ס ו ל ו ש ח ו ל. המשנה אומרת: "השחול והכסול; איזהו שחול? שנשמטה ירכו; וכסול? שאחת מירכותיו גבוהות. "תנו רבנן: איזהו כסול? ואיזהו שחול? שחול — שנשמטה ירכו; כסול—שרגלו האחת בתוך הכסל ורגלו האחת ע"ג הכסל"[22]. כלומר חלק מאחת מירכותיו נשארה בתוך הכסל, היינו הבטן, ולכן קצרה מחברתה.

בתוספתא למסכת בכורות פרק ד' אנו קוראים: "איזהו כסול? כל שהכסלין יוצאים. מהו ענין "כל שהכסלים יוצאין" וכיצד נבאר את הדברים האלה אם נקבל את פירושם של גזניוס, פרויס, פירסט, יסטרו ועוד אחרים? אין אפוא, כסלים אלא המעים.

במקום אחר במשנה אנו מוצאים עוד הלכה אחת המפיצה אור על ענין הכסלים כדלהלן:

"חמשה חוטים יש בבהמה ויש ליטלן: של כסלים, של כליות ושל טחול וכו'". נראה לי, כי החוטים הנזכרים כאן מכוונים הם לא לחוטי החלב, כי אם אל הגידים המחברים ועוגנים את האברים האלה אל גוף הבהמה, כדי שלא יהיו אלה נעים ונדים בתוך כרסה; במקרה זה החוטים מהוים חלק ממחתלת הצפק, והחלב נמצא בין שכבות הרקמה הזאת החותלת את האברים הנ"ל. גם כאן מדבר אפוא, הכתוב על הכסלים כעל אברים ממש, כמו הכליות, הטחול וכיוצא בהם.

יש אשר ישתמשו גם המשוררים במלת כסלים להוראת אברים פנימיים או מעים, כך למשל מתבטא המשורר בתהלים:

"כי כסלי מלאו נקלה ואין מתום בבשרי" (תהלים ל"ח 8).

גם ר' שלמה בן גבירול בשירו "זמני" אומר:

"הכינותי מקומך בין כסלי ותקעתי לך אוהל בלבי"

באופן מקביל לכסלים, רבי יהודה הלוי בשירו הידוע "ציון" אומר:

"כוס היגונים לאט, הרפי מעט, כי כבר מלאו כסלי ונפשי ממרורין".

מכל האמור לעיל יש להסיק כי הכסלים הם המעים, והחלב אשר על הכסלים הוא ה"מיסאנטריון" היינו, הגיד המאחד את המעים אל עמוד השדרה והגב. בהזדמנות זו יש לציין כי בתורת הקרבנות שבספר ויקרא אין המלים מעים או מעי נזכרים אפילו פעם אחת. היתכן, אפוא, כי הכהן לא חרגיש במציאות

22) עיין שם שם.

המעים שתפשו חלק חשוב מהקרבים של הבהמה? אלא יש להניח, כי השתמשו בתקופה ההיא במלת כסלים להוראת מעים. החלב אשר על הכסלים מתאים יותר ל"חוטין" הנ"ל. לאמתו של דבר מקומות החבור של המיס אנטריום נמצאים סמוכים ולמטה מן הכליות ומכאן באה הסמיכות בתורה "ואת שתי הכליות ואת החלב אשר עלהן אשר על הכסלים" וכו' (ויקרא, ג, 4).

סכום

בבואנו להעמיד את חמונחים הרפואיים על בסיס מדעי עלינו להבחין בין החלקים השונים, אשר לרגלי אי ידיעתם באנטומיה של אנשים מומחים בשמיות בלבד, או להפך באנו לידי שבוש וסירוס במושגים. מעשה זה אינו הוגן ביותר לא לשפתנו וגם לא לתרבותנו. מאחר שראינו כי אפילו בימים הקדמונים ידעו להבחין בין המושגים שכיום הם משובשים אצלנו, מחובתנו אפוא לתקן את המעוות בהקדם האפשרי.

ח ל ץ, ח ל צ י ם. זהו חלק הגוף המתחיל בצלעות וגומר באגן־הירכים. זה מתאים למונח Loin באנגלית, Lende בגרמנית ו־Lumbus בלטינית ובהתאם לכך בשפות האחרות. הראיה הטובה ביותר לכך אנו מוצאים בירמיהו: "מדוע ראיתי כל גבר וידיו על חלציו כיולדה". כך גם יוצאי החלצים, בצורה מושאלת לבנים, היות והיולדה סבלה מכאב עצום בחלציה, לכך חשבו שהבנים יוצאים מן החלצים.

מ ת נ י ם. — נראה לי שהמובן הראשון של המלה מותן היה: חוסן, יציבות. מטעם זה ניתנה ההוראה האנטומית לאבר חזק, יציב וחסון שלדעתי זהו אגן־הירכים. המתנים מתחילים משפת אגן־הירכים עד ועד בכלל, הפרק של הירכים עם האגן. היות ובכל ספרותנו, עד זמנו של קצנלסון אין לנו מלה שתתאים לאגן־הירכים, הנני נוטה לחשוב שעצם המתנים היא: Os Innominatum. לכתחלה הכוונה היתה לעצם בלבד אלא שלאחר־כך התרחב המושג עד כדי שיכלול גם את החלק הבשרי המחפה את העצמות, ולבסוף בא המונח לכלול את כל החלק הזה של הגוף. בלועזית יש לתרגם: Hip באנגלית ו־Hüfte בגרמנית, וכיוצא בזה בשפות אחרות.

י ר ך, י ר כ י ם. — הירך מהוה את החלק מהגוף המתחיל בפרק אגן־הירכים וגומר בברך. המלה ירכה, סמוכה בהרבה למלה ירך במובן צלע, צד. "ירך" מוסב לאבר הזכרות מפני שבעת התמתחותו מקבל צורה של ירך. במושג ירך הכונה היתה תחלה לעצם הירך או הקולית Femur, אלא שאחר־כך הרחבה ההוראה וכללה את החלק הבשרי החופה את עצם הירך, היינו Thigh.

כ ס ל י ם: — המלה הזאת מופיעה תמיד בצורת רבים ולא בצורה הזוגית או תמונת היחיד כמו ביתר המלים שהובאו למעלה, לדעתי הוראת המלה כסלים היא מ ע י ם. החלב אשר על הכסלים, אשר התלבטו בו רוב החוקרים במדע השמי פרושו הגיד המקשר את המעים אל גוף הבהמה, וידוע בשפת הנתוח בלע"ז בשם מ ס א נ ט ר י ו ם. החלק הזה הוא שמנוני מאד, המונח "קרב" או "קרבים" נבדלים מ"סלים" בזה שהראשונים כוללים את כל האברים הפנימיים, היינו, ויסרה viscera בשפה האנטומית וכסלים להוראת "המעים".

ה ע ר ת ה ע ו ר ך: המחבר הנכבד מניח כיסוד למאמרו שיש מראש בלשון "בלי ספק לכל מונח מושג מיוחד". ואולם אין הדבר ככה, המלים שבלשון לא נקבעו ע"י מומחים לאנטומיה אלא ה ת פ ת ח ו לאט לאט משמוש כולל ובלתי ברור (למעלה — ראש; למטה — רגלים; פְּנים — לב, וכדומה) עד היותן למונחים קבועים, רק מתוך שמוש רגיל ותדיר בצירופים שונים (כמו: אזר חלצים, חגר מתנים, פתח מתנים) מ ק ב ל ת המלה הוראה יותר מצומצמת וברורה, ורק ל ש ם ה צ ו ר ך ה מ ע ש י עלינו ל י צ ו ר דיוק, שלא היה בלשון העתיקה, ואשר אין להוכיחו גם בפירושים אטימולוגיים הקרובים לפעמים לדרוש. וע' גם לשאלת השמות הנרדפים את מאמרו היפה של ש. שפיגל ב"לשוננו" כרך ז', ע' 11 — 46.

ד"ר י. מטמון־כהן.

העברית אחרי גלות בבל.

פרק ז.

ג. התפתחות לכסיקלית ע"י הרחבה פנימית.

פעלים הבאים במקרא רק בבנינים ידועים ובתמונות מופיעים בעברית המדוברת בבנינים חדשים שונים, אם גם בהוראותיהם העקריות לא חל כמעט כל שנוי.

על יד הבנינים המצויים בשפת המקרא נמצאים כאן גם בנינים, שלכאורה הם חדשים לגמרי. כך, למשל, הולך ונדחה ה"התפעל" בהרבה מפני ה"נתפעל" התופס את מקומו, ב"עבר". יש הרוצים לראות את עקבותיו גם בכה"ק בצורות: נְשְׁתָּוָה (משלי כז, טו) = נתשוה; נְוַסְרוּ (יחז' כג, מח) במקום "נתוסרו"; נְסַפֵּר (דבר' כא, ח) במקום "נתכפר" —, בנין זה תופס בדבור בודאי מקום הרבה יותר מאשר בספרות: נתארסו (כתוב' ג, ג); כסהו ונתגלה (נז' כג ע"ב); נתפתח (גיט' ז, א)—(דוגמאות אחרות יובאו להלן בחלק הדקדוקי, ושם יבואר גם הטעם לשנויים אלו וכיוצא בהם בלשון הדבור).

יד ביד עם הבנינים פיעל, פועל מופיע גם בנין פוֹעֵל (המתאים להבנין ה IV בערבית ʔafʿal) למובן האקטיבי ותולדתו פועַל למובן הפסיבי, וממילא גם ה"חוזר" שלהם — התפועל ונתפועל. שני הבנינים האלו מצויים ביחוד בגזרת ע"ו, אבל גם בפעלים אחרים. גם לבנין הזה מוצאים עקבות בתנ"כ: למשופטי (איוב ט, טו) (בלי הוא"ו). במשנית: אוני—תני (ב"מ ד, ד); המוכר מתאונה (ירוש' ב"מ ד, ט, ד) (אע"פ שנמצא גם הפועל והנתפעל — מי נתאנה? — מוכר (ב"מ מט, עב); לזה שיכת גם הצורה "נתרוקן", (שיכולה להיות גם פיעל—משם "ריקן" בצורת נתפועל).*) (כל זה יבואר בפרוטרוט בחלק הדקדוקי).

*) חשוה מ. י. פינס בהקדמה לספר "הלח" בדבר הצורות: התרוחק, התקורב. אולי צריך לשייך לכאן גם את הצורה הידועה "נומיתי" שאז תבואר כמו "נואמתי" — אמרתי, דברתי. —

פעלים אחדים מקבלים בדבור גם בנין־גורם חדש: שְׁפְעֵל (הנמצא גם באשורית, בארמית ובעוד שפות שמיות), במקרא יש לו זכר במלים: שלהבת (להב), שקערורית (קער); ממנו נתהוה בנין סביל "שופעל" וחוזר: השתפעל או נשתפעל—לדוגמא: שְׁחַרְרוּ (גיט' ד, ד), משוחררים (בכורים א, ה), משעבדין (ר"ה ג, ח), נכסים משועבדים (כתוב' ט, ז), שְׁלַהֲבוּ (נדר' ח, ז) שעמם (כתוב' ה, ה), ועיין בהנ"ל).

דוגמאות לבנינים נוספים:

א ב ד — מקבל בעברית המדברת הוראת פועל יוצא: חבורה שאבדה פסחה (פסח' ט, ט); אוי נא לה אמרה רקת כי אבדה כלי חמדתה (מ"ק כה, ע"ב) ולכן גם בפעול: תורמין על האבוד (ב"מ נח, ע"א) וגם בנפעל: נגנב או נאבד (שבוע' ח, ה) ובנתפעל: וכי תעלה על דעתך שהיה משה מתאבד (שמו"ר ו), הפיעל לרוב במשמעות פועל־יוצא: המאבד עצמו לדעת (שמח' ב) מזה השם "איבוד ממון" ביצ' כב, עא). אבל יש שגם הפיעל בא במובן הקל כפ"ע, כמו גם במקרא: עת לאבד (קהל' ג, ו) המאבד ביום ומצא ביום (טהר' ח, ג).

א ג ר — גם בנפעל = נאסף והם נאגרין לעריהן (במדב"ר כ') ובהפעיל = צבר (עין לקמן ערך זה).

א ד ם — במקרא קל פ"ע והפעיל — יוצא, במשמעות זו (פ"י) גם בפיעל: המאדם אדם כשפה חייב (ירוש' שבת ז, ב).

א ה ב גם בנפעל במשמע' העשות אהוב: הֶאָהֵב לנפשך (יחס שאליו במקום יחס הפעול) לעדה ולשלטון (בן־סירה ד, ז); גרמו לי להאהב לאבי שבשמים (ויק"ר ל"ב) במקרא רק הנאהבים (ש"ב א, כג), בפיעל: תהא מאהב שם שמים על הבריות (תד"א כ"ח) ובפיעל: שתהא מאוהב (ילקוט א, רמז) וגם בהתפעל: שיהא שם שמים מתאהב על ידך (יומא פו, עא), וגם בהפעיל: ומאהיבן ומקרבן... ומגיירן (מד"ר שה"ש על הפסוק "על כן עלמות").

א ח ז — קל במשמעות אחיזת עינים: זה האוחז את העינים (סנה' סה, עב) בהפעיל — הדליק: ומאחיזין את האור במדורת בית המוקד (שבת א, יא). מזה השם אחיזה: לשטיח כדי אחיזה (חולין ט, ג), בית־אחיזה: (כל כסויי הכלים שיש להם בית־אחיזה (שבת קכו, ע"ב).

צריך להעיר, כי במשנה בא הנקוד בקל עתיד עה"פ בחולם: שֶׁתֵּאָחוז ופה"פ בחטף־סגול ולפעמים גם יאחז — עה"פ בפתח: שמא תתבדה ותאחז (ברכ' ד ע"א). אך לא יֹאחז — אית"ן בחולם — (שבת א, יא).

א כ ל — קל עם ל' התכלית גם לוכל (כמו לומר: משעה שהכוהנים מותרים לוכל בתרומה (ירוש' ברכ' א, א). גם בבנין התפעל ונתפעל: האיברים, "שלא

נתאכלו מבערב (תמיד ב, א) וגם במשמע, כלה ואבד: ואע"פ שנתאכלו המעות (קיד, נט ע"א).

א ר ח — גם פ"ו המסרב בחברו לאורחו (תוס' ב"ק ז, ח); בפיעל = הכניס אורח: המארח ת"ח בתוך ביתו (ברכ' סג, עב); גם בנתפעל: פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת (עירו' נג, עב), גם עם ל': פעם אחת נתארחתי אני ורבי למקום אחד (שבת לח, עא).

ב ד א = בדה — במקרא בקל; במשנה גם בפיעל, פועל והתפעל (דוגמאות עי' לעיל בפרק ו').

ב ז ה גם בפיעל: המבזה את המועדות (אב' ג, יא) בפועל: שעל המבוזין מותרין (ע"ז ג, ג) ובהתפעל: שאין אדם רוצה שתתבזה אשתו בבי"ד (כתו' צז, עב).

ב ח ן גם בפיעל: הם שלא ביחנו... ובאחרונה ש ב י ח נ ו הסכימו (יומא עג, ע"ב); גם בהפעיל שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי עכו"ם, (ברכ' ט, ע"ב).

ב צ ר — בנפעל במשמעי נעדר: ויש חכם בדברו נמאס ומכל תענוג נ ב צ ר (ב"ס לו, כ); היתה (המחיה) עגולה או ארוכה ... ונעשית מ ב ו צ ר ת = מוקפה (נגע' א, ו); גג מבוצר (ירוש' פסח' ז, לה) ובנתפעל: מקום נ ת ב צ ר להם בגיהינום ... (סנה' קי, עא).

ב ק ר — גם בפועל: אע"פ שהוא מבוקר מבערב (תמיד ג, ד). בפיעל במובן בקור־חולים: כשחלה ר"א נכנסו תלמידיו לבקרו (ברכ' כח, ע"ב); בהפעיל גם ב"ב" הבקיר = הפקיר (בבבלי): התקינו שיהיו מבקירין כל השדות (ירוש' שקל' א, מו); הופעל: ואם היה הכל מופקר (ירוש' מעשר' ה, ה), מזה הפקר: הפקר בי"ד הפקר (גיטין לו, עב). הבקר לעניים — הבקר (פאה, א).

ג מ ר בעיקר פ"י: גומר עליו את ההלל (פסח' ו, ז) וגם בפעול: פירות גמורים (ב"ק ו, ב); צדיק גמור = שלם: צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים (ר"ה טז, עב), בנפעל: אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו (תרומ' א, ו). בפיעל: מגמֵר (מאבד) נכסי אביו (סנה' עב, ע"א). הופעל הגמר = החלט: משנכנסה לרשותך הוגמרה לך (ירוש' נדר' יא, מב), הבינוני הופעל "מוגמר" הוא מן הפיעל גמר = שרף, קטר, מוקטר. מזה גם התפעל (פעל־משם) מתגמר = מתבשם: מניחין מוגמר תחת הכלים ע"ש ומתגמרין והולכין כל היום כולו (שב' יח, ע"א). השם גֶּמֶר או גֵּמֶר = השלמה, סוף: שהדחתן היא גמר מלאכתן (שבת כב, ב).

ד ב ק בקל גם פ"י = חבר בדבק: שופר שנסדק ודבקן (ר"ה ג, ו) ולכן גם בפעול, דבוק: ואתם הדבקים ... דבוקים ממש (סנה' סד, ע"ב), בנפעל: וכי אפשר לאדם לידבק (= להדבק) בשכינה (כתוב' קיא, ע"ב), בפיעל: דיבק שברי שופרות

(ר"ה ג, ו), וגם בהתפעל: ואין ארור מתדבק בברוך (מד"ר בר"ר בראשית נט). מן הפיעל יצא גם השם דְּבּוּק: בדבוק חברים (אב' ו, ה), יש גורסין כאן בדקדוק.

ד ו ש — גם בפיעל: מדייש עליך כעפר (מד' תהל' ח, ג) ובקל כפ"ע במשמע' נתרגל: כיון דדש — דש (גיט' נו, ע"ב) וגם במובן זלזל: עוונות שאדם דש בעקביו (ע"ז יז, ע"א), מן הקל פ"י פה"ש "דישה": אין דישה אלא לגדולי— קרקע (שב' ע"ה, ע"א)

ד מ ע — גם בנפעל = נתערבבה תרומה בחולין: עיסה שנדמעה (ניד' מו, ע"ב) וגם בפיעל במובן "זלג דמעות" עין מדמעת (ניד' מו, ע"ב) וגם במשמעות של ערבב תרומה בחולין: כדי יין וכדי שמן המדומעות (חגי"ג כד, ע"ב), ומזה שה"פ "דמוע": דמוע דרבנן (ניד' מז.) בב"ס נמצא הפעל בהפעיל במובן זלג דמעות: וגם אם בעיניו ידמיע אויב (ב"ס יב, יז).

ג ר ר — גם בנפעל במובן נמשך, נסחב: ואינה נגררת אלא ע"ג כלים (ביצה ב, י), אבל גם מן הקל במובן גזר במגירה: הנגרר במגירה (ב"ק קיט, עב); וגם בפיעל במובן "משך": גירר עצמות אביו (תוס' גיט' ז, יב) גם במובן "גֵּרד": שהוא עתיד לשוף ולגרר (תוס' כלים ב, י). בהתפ' גם במשמ' התגרד: לא מתעמלין ולא מתגררין (שב' כב, ו) וגם במשמ' — השתטח על הארץ: וכתלמיד שמתגרר לפני רבו כך היו ישראל מתחננין ומתגררין (מכיל' בשלח ד, א).

מן הקל גרר = גרד שה"פ גרר (הג' בשוא והר' בקמץ): אין כותבין האזכרות על מקום הגרר (סופ' ה, ד) וגם שה"פ גרירה: הלכה כר"ש בגרירה (גורר אדם מטה וכסא) (פסח' קא, ע"א).

ה פ ך — גם בפיעל: עני המהפך בחררה (קיד' נט, ע"א), אולי גם הפעל "יופך" הוא נסיון להפעיל.

ז ה ם גם בקל במובן היה מלוכלך: כוס זוהם (ירוש' ע"ד ב, א, ע"ג) בפיעל גם במובן זיבל: מזהמין את הנטיעות (שבוע' ב, ד) וגם טימא, פסל אין מזהמין את הולד (בכור' מז, ע"א ··· וזקן וחולה ומזוהם (בכור' ו, יב), מזה השם זֻהֲמה או זהמה = לכלוך: שמן העשוי להעביר את הזוהמה (ברכ' נג, עא).

ז מ ם גם בקל — במובן עד זומם: כיצד העדים נעשין זוממין (מכות א, א) בנפעל = נעשה זומם: עד שיזומו את עצמן (מכות א, ד), הפעיל = הוכיח שהעד זומם: שלשה מזימין את השנים (שם ז), הזום בדיני ממונות (סנה' כז), פִּיעל — זִיֵּמם: שלשה מזימין את השנים (ירוש' מכות א, לא) בנתפעל נזדמם= הוזם: עדים שנזדממו (שם). וגם זמם בקל במובן חסם: נמצא לא זומם את הבהמה (תרומ' ט, ג), גם פעול: בהמתו של אברהם אבינו היתה יוצאה זמומה (מד"ר בר' מא).

ז ק ן גם בהתפ׳ – הזדקן: אם נזדקנה אומתך (ירוש׳ ברכ׳ ט, ח), מן הקל שה״פ ״זקנות״: אשרי זקנותנו (סוכ׳ נג, ע״א).

ז ק ף גם בנפעל במשמעות הקל = עמד ישר: אני נזקפתי לקיים כדברי בית הלל (תוס׳ ברכ׳ א, ו) וגם במובן זוקפין במלוה: מאימתי נזקפין במלוה משעת העמדה בדין (גיט׳ יח, עא).

ח ב ט גם בנפעל = נפל בכוח והוכה בגופו: שנתקל באבן ונחבט בקרקע (ירוש׳ ב״ק ג, ג), בפיעל = זרק בכוח: חבטה על גבי שיראין (כתוב׳ לט, ע״א) בנתפעל = הפיל עצמו ארצה או התאמץ בדבר: לא הניח משה זוית ברקיע שלא נתחבט בה (מד״ר דבר׳ ג), מזה שה״פ חבטה: יש חבטה בפחות מעשרה (ב״ק, נ, עב).

ח ב ל = פצע; גרם צער: חבלת בי ועשית בי חבורה (שבוע׳ ה, ה). בנפעל – נפצע, הוכה: הנגזל והנחבל (שם ז, א) וגם ניטל למשכון: שניתן שיחבל ביום (ילק׳ שמ׳ שנ״א); בהתפעל – נתקלקל: נותן דבר המחבל לתוך דבר המתחבל (מכי׳ בשלח ד, א). השוה מלת הקריאה ״חבל״, מחבל = נזק: חבל אשה לבעל (מכי׳ משפ׳ נזיקין ח׳). מזה שה״פ חֶבְלָה – פגיעה בגוף האדם או חַבָּלה – השחתה: מלאכי חבלה (ברכ׳ נא, ע״א).

ח ב ש בקל גם בהוראת אסר, שם בכלא: עד שתפסוהו לר״ע וחבשוהו בבית האסורים (בר׳ סא, ע״ב) גם לאסור אסור: אין אדם חובש דבר שאינו שלו (ירוש׳ כלא׳ פ״ב) בנפעל – הושם בבית הכלא שנחבשה בבית האסורין (דב״ר פ״ט), בהפעיל – גרם איסור: שלא יחבוש (ירוש׳ כלאים פ״ג), בהתפעל כמו בנפעל א׳ והם נתחבשו בבית האסורים (שבת קנב, ע״ב), מן המשמע׳ המקראית נמצא שה״פ חֶבְשה = שימת המרדעת על חמור: חבשה שחבש א״א ללילך ולעשות רצונו של מקום (בר״ר נה).

ח ג ר – נתקל ונתעכב; בפיעל קשר: המחגר (כל׳ יד, ד) בהפעיל – היה צולע: בזמן שהם מחגירין (זב׳ ג, א); בהתפעל – נעשה צולע: נתחגרו (תוס׳ עד א׳ יד).

ח ד ד – בפיעל = השחיז: ברזל זה אחד מחדד את חברו (תענ׳ ז, עא), בהתפעל – הושחז: אין סכין מתחדדת אלא בירך של חברתה (בר״ר סט), משם ״חידוד״.

ח ו ר – בפיעל = בירר וליבן: שהוא מחור להם טעיותיהם (בר״ר צה), בנתפעל = נתברר ונתלבן: עד שיתחוורו הדברים כשמלה (ירוש׳ כת׳ ד, כה, ע״ג) פועל – מחוור = מבורר.

ח ל ף קל גם בהוראת המיר: נחלוף את מקומנו (ירוש׳ בר׳ ב, ה, ע״ג), בהפעיל – שינה והפך: לעולם לא תחליף (עיר׳ צט, ע״א) – הופעל – מוחלפת;

נפעל — בא דבר במקום דבר: דבר שאין דרכו ליחלף (פס' פ"ו לג, ע"ג) וכן גם בנתפעל: מעות של פורים נתחלפו לו במעות של צדקה (ע"ז יז, עב).

ח נ ך גם בהוראת חדש בפיעל: אבל מחנכין את הכוכין במועד (מו"ק א, ז). בעקר מצוי הפעל בהורא, למוד (כמו בערב. حنك) אימן, גדל בנים, הרגיל: ומחנכין אותו כל שבעה (ירוש' יומא פ"א לח, ע"ב) כדי לחנכו במצוות (נזיר כט, ע"א), בנתפעל — נתחדש ונתקדש: שאם לא נתחנך המזבח בקטרת (זבחי' מ, ע"ב), מזה שה"פ חנוך: אי זה חנוך — (יומא פ"ב ע"א).

ח ס ם בקל מנע, עכב: ליבמה ··· שאין חוסמין אותה (יבמ' ד, ע"א) או הקשה: שמן תרומה אין חוסמין בו תנור וכירים (תרו' י, יא) וגם חיזק: הסלין של עץ משיחסום (כל' טז, ב), בנפעל — הושם מחסום על הפה: אף נחסם אוכל במחובר (ב"מ פט ע"א), בפיעל חיזק: שחיסם וקינב מבחוץ (תוס' כל' ה, יג), נתפעל — נתחזק: אינן מקבלין טומאה עד שיתחסמו (כל' ב, ב) או נעשה קשה: בצונן בשביל שיתחסמו (ירוש' מו"ק פא, פ"א ע"א), מזה השם "חסימה" שימת מחסום לפי הבהמה.

ח ר ך=בפיעל כמו (בערבית حرق) טגן, קלה, הבהב: מפני שהוא מחרך (שבת טז, ד); נתפעל—נתהבהב: נתחרך שער ראשו וזקנו (תנח' נח טז).

ח ר ר: בפיעל — ניקב גם הוציא לחפשי (בערב' حرر; حرّ), חור שחררוהו מים או שרצים (אהל' ג, ז); עבד מחורר בפני עצמו (בר"ר יד), גם שפעל = שחרר, נשתחרר. מזה "חריר" = נקב, קוף המחט: מחט שניטל חרירה או עוקצה (כל' יג, ה).

ח ר ש — פיעל = עשה לחרש: חרשו לאביו (ב"ק צח, עא), נתפעל ונפעל = נעשה חרש: פיקח ונתחרש (גיט' ב, ו) נחרש אזן זרעו (כלה רבתי א'), מזה שה"פ חרישות: מה לחרש שכן חרישותו גרמה לו (ספ' קדוש' ד' ט).

ח ת ם — בקל גם סיים: חותם בברוך (בר' ג, ג), פיעל = שם את החותם: מקשר ומחתם (ירוש' גיטין פ"ח) או נתן לעדים לחתום; מחתמו בעדים כשרים (שם י"ב טו, טו), נפעל והתפעל = נחתם, נגמר; נחתם גזר דינו; וגזר דינו של כאו"א מתחתם בראש השנה (ירוש' ר"ה א, נז). הפעיל=נתן לאחר לחתום: ומחתימין אותי בעל כרחי (ע"ז נד, ע"ב), השם חתימה = כתיבת שם האיש בעצם ידו: דיינין המכירין חתימות ידי העדים (כת' כא, ע"א) או סיום: המגדיל צריך שיאמר מעין חתימה סמוך לחתימתו (פס' ק"ד, ע"א).

ט ב ל בקל כמו בהפעיל = רחץ במים להטהר; טבול-יום; לא גיירום ולא הטבילו אותם (רות רב' א' ד), גם שם בנוזל: אנו מטבילין פעם אחת (פס' ו, יד) בקל גם "עשה את התבואה טבל: מלת טובל (ירוש' מעשר פ"ד, נא, ע"א); נפעל — נעשה טבל: אשכול שסחטו לכוס נטבל (שם), השם טבל = תבואה שעדיין לא הופרשו ממנה תרומה ומעשר: טבל שלא ניטלה תרומתו (בר' ז, א).

ט י ב — פועל טִיֵּב, תיקן, עשה טוב, שבח: טייבה ומכרה אסור לזורעה (ירוש' שביע' פ"ד, לד, ע"ב) נתפעל — נטייב = הותקן והושבח: שדה שנטייבה (ירוש' שביע' ג, ו).

ט ח ן — קל גם בהוראת עיכל: קרקבן טוחן (בר' סא) נפעל = נעשה לקמח: טחנו בריחים ולא נטחן (בכ"ר פ' כ"ח), הפעיל — העביד במלאכת הטחינה: יש מאכיל לאביו... וטורדו... ויש מטחינו בריחיים ומביאו לחיי עוה"ב (קיד' לא, ע"ב) מזה טחינה — טחון, טחן, טחנה: קצירה וטחינה (סנה' סב, ע"א) טחינין — גריסין: קטניות של תרומה אין עושין אותה טחינין (תוס' תרומ' י, ב).

טעם — גם הפיעל — הטעים = נתן לטעום: עד שתטעימי תבשילך לר' יהודה (נדר' סו, ע"ב) וגם הסביר: המטעים דבריו (סוט' צא, ע"ב).

י פ ה גם בפיעל = תיקן: חייב משום מייפה את הקרקע (ירוש' שבת פ"ז, י, ע"א).

גם בהוראת — מלא ידי פלוני, הרשה: למה כתב לו בלשון מכר כדי לייפות כוחו (ב"ב נא, ע"א). מזה — "יפוי כח" = זכות יתירה: איזה הייפוי שלו (תנח' חיי א'), בנתפעל — נעשה יפה: אמר לה תתיפי חנה ונתיפת (תענ' כג, ע"ב) או גם היה מהולל: נתייפית בעליונים... נתייפית בתחתונים (בר"ר נט).

יצא בקל כמו במקרא, אבל גם היה מחוץ לכלל: בחלב אמו יצא עוף שאין לו חלב (מכי' משפ' כ'), גם — עשה חובתו: אם כיון לבו יצא (ברכ' ב, א) וגם במובן נשתחרר; יוצא בשן ועין (קיד' כד, ע"א), ביחס לאשה גם — נתגרשה: ואלו יוצאות שלא בכתובה (כת' פו, ו) ובהשאלה — עשה את צרכיו: השכם וצא, הערב וצא (בר' סב, ע"א), עם כ = כיוצא ב־, = כדומה לדבר: כיוצא בדבר אתה אומר (מו"ק טז, ע"ב), עם ידי — יצא ידי = — : לצאת ידי הבריות... לצאת ידי המקום (שק' ג, ב); לא לצאת ידי חובתך עמהם (ב"מ ז, א); יצא נקי מנכסיו — נתרושש (פסח' כב, ע"ב); יצא שכרו בהפסדו = אין השכר שוה בנזק: יצא שכרו בהפסדו... יצא הפסדו בשכרו (אבות ה, יא), מונח מיוחד במלים "יצא מן הכלל": כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל (ספרא פתיחה). בהפעיל יש לפיעל הזה הוראות שונות. גרש: מי שקינא לאשתו... יוציא ויתן כתובה (סוטה ו, א); בא בטענה, תבע: המוציא מחברו עליו הראיה (ב"ק ג, יא); פיטר את חברו מחובתו: למה ש"צ יורד לפני התיבה... כדי להוציא את שאינו בקי (ר"ה לד, ע"ב); נתן והשקיע כסף: כך וכך דינרין הוצאתי על דירה זו. (שבת קנ, ע"א) ניכה: אם היתה מידה מרובה אינו מוציא לו חסרונות: הראה לבי"ד: בעל חוב שהוציא שט"ח ואין עמו פרוזבול (כתוב' ט, ט); נשא: המוציא מרשות לרשות (שבת ז, ב); הוציא לעז = פרסם שם רע: אתה מוציא לעז על אותו צדיק (שבת צ"ו, עב); להוציא = חוץ מן, למעט:

האזרח — להוציא את הנשים (קיד' עא ע"א), גם שה"פ "יציאה" קבל הוראות שונות. פעולת היוצא: מתפלל שתים, אחת בכניסתו ואחת ביציאתו (בכ' ט, א); עשית צרכים; הוצאת כסף: אם היציאה יתירה על השבח נותן לו את השבח (ב"ק ט, ד); גירושין: מקיש הויה ליציאה, מה יציאה בשטר אף הויה נמי בשטר (קדוש' ה' ע"א); זריחת השמש: כתיב השמש יצא על הארץ... מקיש יציאתו לביאתו (ירוש' בר' פא, ב, ע"ג); הוצאת דבר מרשות לרשות בשבת; יציאות השבת שתים שהן ארבע (שבת א, א), מזה גם יציאת־מצרים = גאולת ישראל מגלות מצרים, ועוד.

י ק ד — הוקיד = שרף: אילו ניתנה רשות... היו מוקדים (בר"ב מח), גם בנתפעל — נתוקד = בער: קרוב לקט"ז שנה היתה האש מתוקדת בו, עצו לא נשרף ונחשתו לא ניתך (ויקר' פז).

י קר — בקל גם נעשה כבד: יקרו ידיו של משה (מכי' בשלח עמלק ב'), בפיעל יִקֵּר = כיבד: אני מגדיל ומייקר אתכם לעתיד לבא (דב"ר פ"ז), גם התגאה: מיקרת ראשה (בר"ר יח); בהפעיל — נעשה יקר: היו בזול והוקירו (ירוש' כת' פי"ב לד' ע"ד), בהפעל כמו בהפעיל: והוקרו או שהוזלו (ב"ב ה, ח). התפעל — נעשה כבד; ולמה היו הקנים עשויים כחצי קנה חלול כדי שלא יתקרו על הלחם (במד"ר פ"ד), מכאן השם יקרות = חשיבות; מה היתה יקרותן, שלא היה אחד מהם הולך לסעודה עד שהיה יודע עם מי הוא סועד (איכ"ר ד') ושם התאר יקיר = נכבד ונשוא פנים: יקירי ירושלים (יומא סו, ע"ב).

י ר א — בהתפעל — התירא = פחד: אל תתירא אגריפס אחינו אתה (סוט' ז, ח), וגם — היה נורא על סביביו: מתיירא ומתעלה (זבח' קטו, ע"ב).

כ ב ש במובן המקראי — לכד נשאר הפעל רק בהתפעל: כל בירה ובירה שהיתה בירושלים לא היתה ראויה להתכבש פחות מארבעים יום (איכ"ר ב, ב). ביתר הבנינים מצוי יותר המובן דחק ולחץ גם בקל: כצפור שהיא נתונה בידי אדם שאם יכבוש ידו מעט הוא חונקה (מכי' בשלח ב, ו) וגם בהורא, עצר ועיכב: הכובש שכר שכיר (תוס' ב"מ ו, ג), גם כפף: הכובש קמה לפני האור (ירוש' ב"ק ו, ה, ע"ב), מכאן — כבש פניו = הסתיר פניו מחמת בושה או פחד: כבשו פניהם בקרקע (סנה' יט, ע"ב). מצוי הפעל גם במובן — שם מאכל למשמרת בחומץ או בשמן: זיתי חולין שכבשן עם זיתי תרומה (תרומ' י, ז), וגם במובן סלל, רצף: לא דרך כבושה היא (עיר' נג, ע"ב), גם בנפעל ההוראה כמו בקל (בפסיב) וגם בפיעל כמו בקל וגם במובן תיקן: אין מכבשין את הריחים בתחלה (מו"ק א, ט).

ל ב ט — במקרא רק בנפעל = נכשל ובמשנה גם בקל פ"י במשמע הטריח, הוגיע: שבאברהם לא לבטוהו ובמשה לבטוהו (מכי' בשלח ב') וגם בנתפעל =

טרח ונתיגע: שנתלבטו על דרך זו (ספרי במדב' פ"ד), מזה השם לֵבֶט = טֹרח וצער: הביא עליו לבטי לבוטים (בר"ר נב).

מ ע ט — בנתפעל = נפחת: נתמעט כספו (ערכ' ל, ע"ב), בפיעל = הוציא מן הכלל, הפחיתו במיעוט תענוג (אבות ו, ה), רבוי ומעוט (סנה' מו, עא).

נ צ ח — מצוי גם בקל בהוראת התגבר על —: בשעה שאני נוצח... ובשעה שאני נצוח (פסיק"ר מ), בנפעל בהוראת — נחל מפלה; אם לניצוח אם להינצח (ירוש' שבת פב, ה), גם בפיעל כמו בקל: שמנצחים זה את זה בהלכה (ב"מ נט, ע"ב).

ע ב ד — במשנית גם בפיעל = תיקן והכשיר: חייב משום מעבד (שבת עה, ע"ב), נתפעל וגם נפעל = נעשה בו פולחן: לא נתעבדה בהן עבירה (תמור' כח, ע"א).

(המשך יבוא)

יחזקאל קוטשר

א) וּבֵין כְּתֵפָיו שָׁכֵן

[דבר' ד ל"ג, י"ב]

כמעט כל המפרשים סבורים, כי כתף כאן = הר, ונושא המשפט הוא השם, שמקדשו בין הרי בנימין. התרגום: "ובארעיה תשרי שכינתא". בעקבותיו הולכים רש"י, ראב"ע, מן החדשים, Driver, Steuernagel, Marti, König. – הבטוי הזה גופא נמצא עוד פעם בתנ"ך. על גלית מספר[1]) "וְכִידוֹן נְחֹשֶׁת בֵּין כְּתֵפָיו", ומכיון ששם יש בלי ספק לתפס אותו כפשוטו, היינו על גבו, מאחוריו[2]), מוטב שגם כאן נפרש את המקרא בדרך זאת. וכן אין להסכים לתקונו של Joüon[3]): כְּנָפָיו, כי מצד אחד מוצאים אנו אמנם בין כתפיו, אבל לא בין כנפיו, כנף נמצא בקשר עם מלות: בְּסֵתֶר[4]), בְּצֵל[5]), תַּחַת[6]), אבל לא עם בין. לפיכך יש לפרש את המקרא בהתאם לנוסח המסורה. —

ידוע מוסד ה ג'ארה [אגארה=חסות] הנהוג בין הערבים[7]). אנשים בודדים, אבל גם שבטים שלמים נוהגים היו לפנות אל שבט חזק או אישיות בעלת כח, בדרישה, להתקבל תחת חסותם. לרוב נאותו הנדרשים לבקשה, ומחפשי המפלט היו ל־جار [גאר=גר] שלהם, היינו, מכאן ואילך מצווים היו נותני החסות לדאוג לשלומם ולהגן עליהם בפני צורריהם. אולם ה־ג'ארה חלה על נותן החסות רק אחרי עשותו מעשה סמלי ידוע, שרק הוא נתן תקף להסכמתו. מעשים סמליים.

---

1) שמואל א', י"ז, ו'.

2) עיין רד"ק וכן השוה Gesenius Buhl ערך כתף. וגם בערבית פרושו – גב, השוה لسان כרך XI עמוד 202 למטה.

3) Melange de Faculté Oriental IV 21.

4) תה' ס"א, ה.

5) שם, ל"ו, ח', נ"ז, ב', ס"ג, ח'.

6) שם, צ"א, 3.

7) על כל הדבר אפשר לקרא אצל: Pedersen: Der Eid bei den Semiten מעמוד 27 והלאה. המנהג הזה הידוע לנו עוד מלפני הופעת מוחמד, רווח עוד היום. אביו של אבן סעוד, שליט ערב, אנוס היה בשעתו לבקש בשביל עצמו ובנו חסות מאת בני מרה כמסופר בספרו של ארמסטרונג: „אבן סעוד שליט ערב" שיצא זה עתה בתרגומו של ראובני בעמוד 23, סוף פרק ד'.

כאלה היו מרובים למדי[1]. לאחד מהם היה אקט כזה: ה מְגִ'יר [מְגִ'יר]=נותן החסות מורה לאיש העתיד להיות בן חסותו, לעלות על סוסו ולשבת מאחורי גבו. בערבית: خلف ظهري , بين كتفي=מאחורי גבי, בין כתפי[2]. יוצא מכאן, כי אם נאמר על מי שהוא, כי הוא יושב בין כתפי פלוני, הרי פרוש הדברים, כי הוא ה ג'ר שלו, כי הוא עומד תחת חסותו. בפסוק שלנו, שכולו מדבר על החסות שממנו נהנה בנימין, יהיה אפוא פרוש הפסוק: בין כתיפיו שכן = בנימין שכן בין כתפי ה', היינו, בנימין הוא ה־ג'ר של השם, ועומד תחת חסותו[3], — אשר לחלוף הנושא [בנימין, השם, בנימין] הרי דוגמתו אפשר למצא בתנ"ך, למשל שמואל ב', י"א, י"ג. מאידך גיסא ניחא, שהפועל שכן הן ברישא הן בסיפא על בנימין נאמר.

הנרמז בברכה כמובן, שבחלקו של בנימין עתיד היה להבנות המקדש. בכל זאת יש לשאול, אם אין כאן גם רמז לשמו של בנימין, בן ימין, בעצם בן האשר[4], יכול להיות גם בן השבועה, כאשר כידוע בקרא: "וימינם ימין שקר" ימין בלי ספק: שבועה כמו בערבית, ובכן בן ימין = בן השבועה = בן החסות, בעל ברית. כשם שבערבית נקרא ה־ג'ר גם مولى اليمين [מולי אלימין]=קרוב ע"י השבוע[5].

ב) וַיָּסַר אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וַתְּכַסֵּהוּ בַּשְּׁמִיכָה [שופטים ד', י"ח].

כסוי זה על שם מה הוא בא? נחלקו בו המפרשים. יש אומרים[6]: לשם החבאה. אחרים סוברים[7], כי יעל הציעה לו לסיסרא את המטה ואחרי שכבו כסתה אותו. לפרוש זה העקר חסר, וגם הראשון אין בו כדי לספק אותנו, כיון שבמובנים כאלה משמשים בדרך כלל הפעלים החביא, הסתיר וכדומיהם. הצד השוה שביניהן, כי לדבריהם נראים דברי הפסוק כמקוטעים. חושבני, שגם כאן לפנינו אחד הטקסים אגב קבלת ה ג'ר. אחד האקטים השכיחים ביותר בשעת קבלת ה ג'ר היה זריקת כסות של מגן על ה ג'ר[8]. כפי שמעיד הפסוק: וּפָרַשְׂתָּ כְנָפֶךָ עַל אֲמָתֶךָ[9], היה האקט הזה ידוע גם בישראל. לפיכך, בסור סיסרא אל האהל, זורקת יעל שמיכה עליו, בכדי להראות שהיא מקבלת על עצמה את הדאגה לחייו. הוא אינו

1) כגון נשיקה, טעימה מפת המאכלן וכו' עיין Pedersen עמוד 23.

2) حماسة 254, Pedersen עמוד 23. Die Blutrache bei den Arabern : Procksch עמוד 37 הערה 2.

3) כן אומר ابن هشام [אבן השאם] 986₁₀, המוסלימים, שהם הג'ר של الله Pedersen 30.

4) עיין מלונו של Gesenius ערך ימין 7.

5) Pedersen 27. האם יש גם רמז למצבו המדיני והישובי של בנימין, שחסה בצלו של שבט יהודה?

6) Buch der Richter: Zapletal.

7) הרד"ק וכן Anfänge Israels : Gressmann

8) עיין Pedersen : עמוד 23.

9) רות, ג', ט', ראה Pedersen שם, שם.

מסתפק בזה, ובכדי להיות מובטח בהחלט, דורש הוא הימנה להשקות אותו, באשר הטעימה מפת המאכסן יש בה כדי להבטיח את האורח ואת ה גר בהחלט[1]. לבסוף חוזר הפסוק ומדגיש עוד פעם: וַתַּשְׁקֵהוּ וַתְּכַסֵּהוּ[2] להודיעך את שבחה של יעל. על אף שני הדברים, אשר כל אחד דיו היה לחייב אותה בשמירת חייו של סיסרא, לא נמנעה מלעשות מה שעשתה.

הערה:

אחרי מסרי את שתי ההערות למערכת, הפנה הד"ר גינזברג את תשומת לבי למאמרו של Th. H. Gaster[3] ואמנם גם G. מבאר את הפסוק "בין כתפיו שכן" בדרך שהלכתי אנכי, אלא שהוא הסתמך על בטוי ערבי אחר מ بين أظهرهم [בֵּינַ אַצ'הֻרְהֻם] = בין גביהם, מופיע גם במובן: בחסותם, ומכאן מוציא G. גזרה שוה עם "בין כתפיו". מובן שראיות אלה, אשר כשלעצמן אין בהן כדי להכריע, יכולות לסייע סיוע רב לפרוש דלעיל מאחר שמצאנו, כי הבטוי "בין כתפיו" גופא ישנו בערבית בהוראת חסות.

---

1) Pedersen 24, כן פרש כבר Zapletal את דברי סיסרא.

2) שם, ים.

3) הופיע ב Expository Times גליון April 1935.

להרחבת הלשון

ד"ר י. רבקאי

שרשי השפה העברית באוכלסיה המבוגרת בארץ ישראל

(חומר לשאלה)

רשאים אנו ככר א־פריורי להניח, כי בסטגרתה הכללית של השאלה המורכבת והמעניינת מאד, כיצד ועד היכן משפיע במובן הפסיכי על המהגרים המבוגרים בכל יתר הארצות מעברם לשפת־דבור חדשה, תופסת השאלה על אותה ההשפעה, שיש לו למעבר ההמוני מצד אחינו בני ישראל, העולים ארצה, לעברית, מקום מיוחד. במדה כזו שונה וספציפי הוא המקום הזה, שאין השאלה השניה, שאלת השפעת העברית תוך כדי מעבר־המבוגרים אליה, צריכה אפילו להחשב, ביחסה לשאלה הכללית, השאלה על השפעת הלשונות החדשות, שאליהן עוברים המוני המהגרים המבוגרים לארצות־הגירתם, כשאלה חלקית גרידא, לא כשאלת פרט בתוך־תוכה של שאלת־כלל, כי אם כשאלה מקבילה ועומדת ברשות עצמה, הן מבחינה חיובית: המעבר לעברית בארץ־ישראל נתקל בפחות קשיים סובייקטיביים מצד העולים המבוגרים, מאשר הדבר נהוג במעבר לשפה חדשה אחרת מצד המבוגרים בכל יתר ארצות ההגירה, והן מבחינה שלילית: המעבר לעברית בארץ מלווה חוא ביותר קשיים אובייקטיביים מאשר המעבר לשפת חדשה אחרת בכל יתר ארצות־ההגירה.

במעבר המבוגרים עסקינן כאן, והשם „מבוגרים" מודגש גם בכותרת וגם בכל המאמר שלפנינו בכוונה. כי השאלה על השפעת המעבר ללשון אחרת, לשון המדינה החדשה, וגם המעבר לעברית בארץ ישראל בכלל, על הילדים, לא רק אלה שנולדו ככר בארץ־ההגירה וששפתם הראשונה, אם גם עדיין לא שפת האם, היא השפה החדשה, כי אם גם חילדים, שבאו את הוריהם יחד לארץ־ההגירה, היא שאלה אחרת לגמרי, הדורשת עיון ודיון מיוחדים. (בשאלת השפעתה של העברית על ילדינו בארץ נסיתי לדון מעל דפי „לשוננו" עוד מקודם)[1].

אשר לבחינה החיובית הנ"ל: רק שונאי־ציון, המסנורים ע"י שנאתם, אינם רואים ומכירים את העובדה, אבל המוני עולינו ארצה, — כזה חיה המצב לכל

1) עיין מאמרי „לשוננו" כרך ד' ו־ה'.

הפחות עד הזמן הכי אחרון, — מביאים אתם מן המוכן את הרצון הכביר והנלהב לעבר לעברית, הרצון הזה משמש אחד מנכסיו היהודיים של המטען האידיאליסטי־אידיאולוגי הרב, שהוכא אתם ארצה, יתר על כן: שבעטיו ב א ו ארצה. אמנם גם ביתר ארצות ההגירה הולך במשך הזמן ונוצר אצל המהגרים המבוגרים רצון ועניין לעבר לשפה החדשה, אולם שמה אין הרצון הזה, הן מבחינה כרונולוגית והן לפי עצם מהותו, אלא תופעה סקונדרית, הוספת „כחל ושרק" — שבדיעבד ל„הכרח" (שהוא לא תמיד „יעלה־חן") מלכתחילה, והפוכו ברצון הממריץ את העולה היהודי ארצה לעבר לשפה העברית.

על היפני, הפולני או אפילו היהודי, למשל, המהגרים לארצות צפונה של אמריקה ו ר ו צ י ם כמעבר לשפה האנגלית, לנסח את רצונם כך, שרישא יהא „הכרח" ורק סיפא — „רצון": „אני מוכרח לעבר לאנגלית ו ע ל כ ן אני גם רוצה במעבר זה" — וב„רצון" כאן, מחוץ לזה שהוא מאוחר, טעמים תועלתיים־חמריים ביסודו, ובו בזמן היהודי העולה ארצה מנסח את רצונו לעבר לעברית כך: „אני רוצה ועל כן אני מוכרח לעבר לעברית", „רוצה" קודם ל„מוכרח". ועצם הרצון יסודו אידיאולוגי.

מובן מאליו שמצב זה מסיר מעל דרכו של העולה היהודי הרבה מכשולים בשעת מעברו לעברית. אותם העכובים הפסיכיים, למשל, המכבידים על כל מהגר מבוגר בשעה שהוא, ארם מפותח וכן־תרבות, נעשה פתאום, בארץ־הגירתו, בסביבה הלשונית החדשה ל„אלם לא יפתח את פיו", העכובים הפסיכיים המצטרפים לרגש נחיתות מדכא, אינם כמעט כלל לעולה העברי בסגלו לו את השפה העברית. האחד מדריך את השני הדרכה לשונית, מתקן את שבושי־דבורו העברי שאיננו שגור עדיין בפיו, ובכלל ללא שמץ מאותה עשיית־הטובה העלבת, ללא כל התאמצויות נמוסיות מלאכותיות, אלא במלוי־חובה אלמנטרית, ששני הצדדים גם יחד, העוזר והנעזר, מכירים בה.

ואשר לבחינה השלילית הנ"ל: העברית, בהבדל מיתר השפות השולטות ביתר ארצות־ההגירה, איננה עדיין מגובשה כל צרכה, למרות כל ההצלחה המפתיעה שיש לה בהתפתחותה והתפשטותה עד כה, עדיין נמצאת היא במדה ידועה בדרגת־„התהוות", האוצר המלולי שלה, ועל אחת כמה וכמה אופן סגנונה, עוד טרם נשלם, שניהם סובלים עוד מ„חסר" ומ„יתיר". ה„חסר" הוא הוא המביא גם ל„יתיר": במקום שאין די בטויים מדויקים ואופן־הבעה מזוקק, כאה ה„מליצה", גבוב המלים בכדי הבעת עקיפין וסחור־סחור למלא לפעמים את החללים־חללים. בעברית המדוברת יש עדיין הרבה מזמורות חוץ, כל מיני תערובת של לשונות ורוח: רוסיציזמים, גרמניזמים וכו', העברית מבחינה פונטית, עמומה ערב־רב של „דיאלקטים", ואלה הם לא אותם הדיאלקטים המשמשים ב ד ר כ ה לשמה — כי הם סימן והד לבגרותה —

אלא, להיפך, ממין מיוחד, המציין דוקא את האינפנטיליות שבהתפתחות־השפה: מכיון שאין עדיין לעברית חתוך־דבור מוניסטי משל עצמה, הרי היא נותנת אפשרות מלאה להעביר לתוכה את כל מיני חתוכי־הדבור מיתר הלשונות. גרמני מדבר עברית בארץ באקצנט גרמני טהור, רוסי — מרסם את צלצולה של העברית וכו׳.

העולה המבוגר בארץ ישראל עובר לשפה העברית בו בזמן שהיא עצמה עדיין נמצאה במרה ידועה במצב של מעבר. ועובדה זו אינה יכולה לבלי להכביד על העובר.

מהי מדת ידיעתם הלשונית בעברית של העולים העבריים בארץ ישראל?— יש להבדיל, ובמובן זה יש התאמה גמורה בין רכישת השפה העברית ע״י העולים בארץ־ישראל ובין רכישת השפה החדשה, שפת המדינה, ע״י המהגרים ליתר ארצות ההגירה, בין ה ש פ ה ש ב ע ל־פ ה ו ה ש פ ה־ש ב כ ת ב: הידיעה בשפת־הדבור ע ו ל ה על הידיעה בשפת הכתב.

בנגוד גמור למה שהיה, ביחס לידיעת השפה העברית, במשך דורות ועידנים בחוץ לארץ: שמה היה פירושה של „ידיעת השפה העברית״ עפ״י הרוב ה י כ ו ל ת ל ק ר א ו ל כ ת ב בד-בבד עם חוסר היכולת לדבר עברית, וכאן, בארץ־ישראל, אצל חלק הארי מהעולים המבוגרים „היודעים עברית״ ידיעתם מצטמצמת ב י כ ו ל ת ה ד ב ו ר דוקא ולא ביכולת הקריאה והכתיבה.

יש לנו, אפוא, בארץ ישראל בין חישוב העכרי המדבר עברית תופעה ה א נ׳ א ל פ א־ב י ת י ו ת הנהוגה בין עמי העולם. האנ׳אלפא־ביתיות הזאת נפוצה יותר בין הנשים מאשר בין הגברים, בין העדות המזרחיות יותר מאשר בין העדה האשכנזית, בין אלה אשר הם פחות זמן בארץ מאשר אצל היושבים בארץ ככר זמן רב. יוצאים מכלל הסימן האחרון יש למצא ב י ש ו ב ה י ש ן, שמה לפעמים הפרופורציה היא הפוכה: כל מה שירבה יותר זמן ישיבתו של איש־הישוב הזה בארץ, הרי פחות סכויים לכך, שידיעתו בעברית שבעל פה תלך ותקיף גם את העברית שבכתב.

החקירה הנסיונית הקטנה שערכתי בין יהודי הארץ תוכיח לנו את האמור. מ־862 נחקרים התברר שיש אנ׳אלפא־ביתים כדלקמן:

		מהם:				לפי זמן שהותם בארץ		
		כ ם ״ ה:	גברים	נשים	אשכנזים	ספרדים	עד 5 שנים	עד 10 שנים	עד 15 שנים
1. יודעים אך לדבר עברית ואינם יודעים לקרוא ולכתב:		598	209	389	295	303	263	199	136
		באחוזים:							
		69.15%							
2. יודעים גם לכתב ולקרא עברית:		כ ם ״ ה:							
		254							
		באחוזים:							
		30.85%	191	73	190	74	83	98	83

ספציפיקציה לרובריקות המובאות:

לפי זמן שבתם בארץ:

		עד 5 ש.	עד 10 ש.	עד 15 ש.
1. יודעים אך לדבר עברית ואינם יודעים לקרא ולכתב בה	גברים ס"ה 209			
	מהם: אשכנזים 134	51	53	30
	ספרדים 75	52	19	4
	נשים ס"ה 389			
	מהן אשכנזיות 161	16	62	33
	ספרדיות 228	94	65	69
2. יודעים גם לקרא ולכתב עברית	גברים ס"ה 191			
	מהם אשכנזים 123	45	48	30
	ספרדים 68	19	38	11
	נשים ס"ה 73			
	מהן אשכנזיות 67	16	12	39
	ספרדיות 6	3	—	5

עמדתי, עד כמה שידי הגיעה, גם על מדת ידיעתם העברית של הנחקרים, הן בעברית שבעל פה והן בעברית שבכתב, גם מבחינת כמותה של חידיעה וגם מבחינת איכותה.

אשר לקביעת מדת־הידיעה בעברית שבעל פה, הצעתי לנחקרים לענות לי על שאלה ידועה, לחוות את דעתם בבעיה מסוימת, ראשונה בעברית ואחריה באותה השפה, שדברו בה לפני בואם ארצה ולפני עברם לעברית כלשפת־שמוש. תשובותיהם של הנחקרים נרשמו באופן סטינוגרפי ולאחר כך נתחו מבחינה לכסיקלית וסגנונית. כוונתי בהקדמת התשובה העברית ללועזית היתה, שלא תבא השניה, ע"י זה ששפתה יותר שגורה בפי הנחקר ויותר ידועה לו, להשפיע על הרכבה הכמותי ועל איכותה של הראשונה. לחשש לכך, שגם התשובה העברית עלולה להשפיע על הרכבה ואיכותה של התשובה הלועזית הבאה אחריה — לא היה כל יסוד, ליתר בטחון שניתי אצל אחדים מחנחקרים את סדר התשובות והקדמתי את התשובה הלועזית לעברית, ואז אושרה הנחתי הנ"ל ונוכחתי לדעת באופן נסיוני, שהתשובה הלועזית על העברית משפיעה והעברית על הלועזית א י נ ה משפיעה לגמרי, או משפיעה אך במדה פחותה מאד.

הנסיון לקביעת מדת ידיעתם של הנחקרים בעברית שבעל פה נעשה גם בין אלה, חיודעים לא רק לדבר, כי אם גם לקרא ולכתב עברית. לתשובה העברית ניתן להם זמן של עשר דקות ולתשובה הלועזית — לאחרי הפסקה של שתי דקות בחגטר התשובה העברית — 5 דקות.

לתכלית קביעתה של מדת ידיעתם בעברית - ש ב כ ת ב הצעתי לנחקרים לענות לי על שאלה ידועה בכתב, באותו הסדר שבנסיון הקודם: קודם בעברית ואחר כך כלועזית, בשפת-דבורם ושמושם חקודמת, מלפני כואם ארצה ומלפני עברם לעברית כלשפת-שמוש. גם בשביל התשוכות שבעל פה הנ"ל קבעתי זמן שונה לתשובה העברית והלועזית (לעברית זמן כפול מלועזית. כי, כפי שהנחתי, בטוי הרעיונות בעברית הוא לכל הפחות קשה כפליים לנחקרים מאשר הכטוי כלועזית), קבעתי כאן, לתשובות שבכתב. ככר יחידה א ח ת של זמן: 15 דקות לכל תשובה בהפסקה של חמש דקות בין תשובה לחשובה. ע"י האוניפיקציה של הזמן לשתי התשובות במקרה דנן רציתי „לצוד שתי ארנבות בכת אחת": מחוץ למטרתי העיקרית, השואה בין ידיעות הנחקרים בשתי הלשונות, רציתי למדד גם את מ ה י ר ו ת ה ה ב ע ה בכל אחת משתי השפות.

יודע אני, כי אפשר ואפשר לערער על התכניקה של נסיונותי הנ"ל וגם לחלק על דיוק תוצאותיהם. על טיב התשובות, גם זו שבעל פה וגם זו שבכתב, יכולה היתה, למשל, להשפיע לא רק הידיעה הלשונית לבד, כי אם גם ואולי בעיקר מדת התפתחותו האינטלקטואלית הכללית של הנחקר, וכדומה. ועלי על כן להעיר ולחדגיש, שאין אני עצמי מתיחס לתוצאות-נסיונותי כאל מדויקים, כאל בעלי ערך מוחלט, אני מיחס להן אך ערך ר י ל ט י ב י, הן באות לשמש לא יותר מחומר ו„לבנים" להקמת בנין-הכרור המענין אותנו בענין מדת השפעתה של העברית על מבוגרינו, על מדת קליטתם הלשונית. ערך מוגבל זה, מקוה אני, יש להן. ואלה הן התוצאות.

1. בתשובות שבעל פה מצאתי:

א. מצד הרכבן וכמותן הלכסיקלי:

מן 862 הנחקרים השתמשו בתשובותיהם במספרי-מלים דלקמן:

בתשובה העברית.	עד 500	300—500	500—700	700—1000
מספר הנחקרים	264	219	201	78
בתשובה הלועזית				
" "	26	124	234	408

מענין להשוות את מספר המלים שהשתמשו בהן בתשובותיהם בני כל קבוצה וקבוצה לחוד.

	300-500	500-700	700-1000
1. מאלה שבתשובתם העברית היו עד 300 מלים			
השתמשו בתשובתם הלועזית במספר מלים:	34	131	39
2. שבתשובתם העברית 500—300 מלים			
השתמשו בתשובתם הלועזית במספר מלים:	54	97	58
3. שבתשובתם העברית 700—500 מלים			
השתמשו בתשובתם הלועזית במספר מלים:	83	78	60
4. שבתשובתם העברית 1000—700 מלים			
השתמשו בתשובתם הלועזית במספר מלים:	13	26	39

והנה כי כן אנו רואים בכל הקבוצות הנ"ל הבדל גדול בכמות המלים בשפות העברית והלועזית לטובת האחרונה.

הנשים עלו על הגברים בין הנחקרים, לכל צורות החלוקה לתשובותיהם, בכמות המלים הן בתשובה העברית והן בתשובה הלועזית:

	גברים	נשים
1. בין אלה שהשתמשו בתשובה העברית עד 300 מלים היו	63%	37%
300 — 500 מלים	53%	47%
500—700 "	49%	51%
700 — 1000 "	44%	56%
2. בין אלה שהשתמשו בתשובה הלועזית עד 300 מלים היו	71%	19%
300—500 מלים	41%	59%
500 — 700 "	54%	46%
700—1000 "	42%	58%

אשר לעדותיהם של הנחקרים, הרי האשכנזים עלו במספר המלים שבתשובותיהם בדרך כלל על הספרדים:

	אשכנזים	ספרדים
1. בין אלה שהשתמשו בתשובתם העברית עד 300 מלים היו	36%	54%
300—500 מלים	51%	49%
500 — 700 "	53%	47%
700—1000 "	57%	43%
2. בין אלה שהשתמשו בתשובתם הלועזית עד 300 מלים	41%	59%
300—500 "	44%	56%
500 — 700 "	62%	38%
700—1000 "	54%	46%

בין השפות הלועזיות כלומר: שפות־דבורם הקודמת, שהשתמשו בהן הנחקרים היו:

	השפות	מספר הנחקרים
1. אצל האשכנזים:	אידיש	384
	רוסית	47
	פולנית	42
	גרמנית	12
2. אצל הספרדים:	שפניולית	157
	ערבית	139
	שונות	81

בין זמן שהותם של הנחקרים בארץ ובין מדת ידיעתם בשפה העברית כפי שאפשר היה להניח גם מקודם, היה יחס של פרופורציה ישרה דהיינו:

	עד 300 מלים	300—500	500—700	700—1000	
1. 346 הנחקרים, אשר זמן שהותם בארץ הוא עד 5 שנים, הוו את האחוזים דלקמן בין יתר הנחקרים לכמות מלים שוה בתשובותיהם:	בתשובה העברית	43%	24%	21%	12%
	בתשובה הלועזית	8%	26%	30%	34%
2. 297 הנחקרים אשר זמן שהותם בארץ הוא מן 5 עד 10 ש. הוו את חאחוזים דלקמן:	בתשובה העברית	31%	29%	26%	19%
	בתשובה הלועזית	13%	24%	37%	26%
3. 219 הנחקרים אשר זמן שהותם בארץ הוא מן 10 עד 15 ש. הוו את האחוזים דלקמן:	בתשובה העברית	12%	29%	29%	40%
	בתשובה הלועזית	27%	24%	21%	28%

זמן שחותם של האנשים בארץ ישראל משפיע, אפוא, בכח אחת כשני כוונים: מדת הידיעה בעברית הולכת במשך הזמן וגדולה ומדת הידיעה בשפה הלועזית, שפת־הדבור הקודמת, הולכת, לחיפך, וקטנה.

אשר לצדן **האיכותי־הלשוני** של התשובות הנ"ל שבעל־פה, — הן הכילו בתוכן. בהשואה ע"י אחוזים עם יתר הנחקרים:

	בתשובות העבריות	בתשובות הלועזיות
משפטים שלמים, מסויטים	69%	47%
ומדויקים	68%	81%
משפטים לא שלמים, מקוטעים	31%	53%
ובלתי מדויקים	32%	19%
משפטים קצרים ופשוטים	48%	26%
משפטים מורכבים, מצורפים		
משנים שלשה משפטים	23%	28%
משפטים מורכבים מאד		
(פריודים)	29%	46%

חזרות (על מלים בודדות וצרופי מלים ללא־צורך, מתוך שיגרא דלישנא לבר, דבר שהוא ספציפי לשפת־דבורו של יהודים, כפי שהצליח שלום עליכם למסר לנו בדמותו של טוביה החולב, למשל) 48% 23%

הערות: הבדלתי בין „משפטים שלמים" ו„מדויקים", כמו כן בין „משפטים לא שלמים" ו„בלתי מדויקים" וזה יכל להראות כסתירה, כי הלא כל משפט „שלם" הוא ככר ממילא גם „מדויק" ולהיפך; אולם התכונתי כ„משפטים שלמים" ולא שלמים" לצדם **ההגיוני** של המשפטים, בו בזמן שב„משפטים מדויקים" ו„לא מדויקים" התכונתי לצדם **הפורמלי־דקדוקי**. היסוד להבדל זה הוא החבדל שבין רעיון תוך כדי התפרצותו הראשונית, הספונטנית, ובין אותו הרעיון עצמו, לאחרי שכבר עבר את כור־השקול והזקוק לצורתו. כל „החוגה בקול", כל המביע את מחשבותיו תוך כדי הופעתן־גופא כמוחו, מן הנמנע שמחשבותיו אלה תובענה תיכף בצורת **משפטים שלמים ומסויטים**, כשם שמן־הנמנע הוא שחומר־גלמי לאיזו תוצרת שהיא, חדורשת עבוד ושכלול לפני צאתה לשוק, לידי צרכניה, חצטין ככר בכל השלמות של התוצרת עצמה. לא הרי חצי פבריקט כהרי הפבריקט הטוכן. בדרך כלל גם המחשבות תיכף לאחרי הופעתן הראשונה, אינן אלא חומר גלמי לעבוד הבא אחריהן, עליהן לעבור דרך כור צרוף וזקוק רעיוני, כדי שיוסרו ממנה הסיגים. מעטים הם האנשים, שכבר הבעת מחשבתם, תוך כדי הופעתה הראשונית, מצטיינת בכל ההדורים שלאחרי עבור, יחידי־סגולה הם אלה שהבעה ראשונה למחשבתם טוסרת את הרעיון ככר בצורת משפטים שלמים ומסודרים מצדם ההגיוני. הלא גם נואמים פרופסיונליים שמלאכתם בכך אינם יכולים להוציא מפיהם משפטים שלמים ומסודרים כאלה. כל דפוטט בבית־הנבחרים, אם הוא גם

נואם מצוין, מוכרח לעבור קודם על הסטינוגרמה של נאומו לפני שמוסרים אותה להדפסה ולתקן בה את פליטת־הפה ולהסיר ממנה את הסרכות של חוסר־שלמות הגיונית.

כשאנו מושפעים מהדברים הנשמעים, אין אנו מסוגלים לשים לב לחוסר השלמות שבמשפטי המדבר. בה במדה שאנו עומדים תחת רושם הדברים, פחות אפשרות לנו לפלג את תשומת־לבנו לשתים ותוך כדי הקשבת־התענינות גם לבדק, אם המשפטים הם שלמים אם לאו. לבדיקה כזו אנו מסוגלים אך במקרה, שהדברים הנשמעים אינם מרתקים את התענינותנו והקשבתנו חפשית היא לגבי חפושי שלמות או חוסר־שלמות במשפטים האלה.

וכל דבור שבעל־פה, בפרט תשובה על שאלה המוצעת בו במקום למדבר, היא במדה ידועה הבעת־רעיונות תוך כדי הופעתם הספונטנית, הראשונית, ממילא טבעי הוא לכל דבור שבעל פה שיהא מצורף ממשפטים לא שלמים. מה שאין כן לגבי מדת הדיוק הדקדוקי שבמשפטים האלה: ההבחנה בין מין זכר ונקבה בשמות, שהמדבר משתמש בהם, התאמת המספר וכו' וכו' — כל זה בא לו למדבר ככר מתוך הרגל ואמון רב, יכולת זו נהפכה לו למכנית, שאין לו צורך להוסיף לה מאמצים רעיוניים, גם תוך כדי הבעת מחשבה רעיונית ה„דיוק הדקדוקי" עלול להשמר.

לאבן־בוחן יש לנו לקבע את ראשוניותה וספונטניותה של המחשבה שהובעה בעל פה: אם היא טלוה במשפטים לא שלמים הרי זה משמש אשור גם לעצם ראשוניותה של המחשבה, אשור לכך, שלא היה כל חיץ בין הופעתה של המחשבה והבעתה, בין הולדה פנימה והוצאתה החוצה. אבל אם, להיפך, דבורו של אדם מצטיין במשפטיו השלמים, הרי יש לנו לחשש, כי כאן אין מחשבה ראשונית באה לידי בטוי, שהאדם איננו שליט עדיין בשפת דבורו עד כדי כך, שתוכל לשמש לו אמצעי־הבעה למחשבותיו תוך כדי הופעתן, שהאדם הזה עדיין מתרגם, אם אפילו אינו חש ומרגיש בעצמו בזה, אם דבריו לקוחים משפה אחרת, יותר ידועה לו, ובאותה השפה הופיעו מחשבותיו הראשוניות ואלה המובעות כעת באזנינו בשפה האחרת, הפחות ידועה למדבר, אינן אלא תוצאות עבור שקדם להן.

סטעם זה הדבור בשפה זרה מצטיין תמיד במשפטיו השלמים בהשואה עם הדבור בשפת־האם. והפוכו של דבר זה לגבי משפטים מדויקים: דוקא המדבר בשפת אם מצטיין יותר במשפטים מדויקים.

המדבר בשפה זרה עולה על המדבר בשפת־אם במשפטיו השלמים ונופל מהם במשפטיו הבלתי־מדויקים.

בטעמים דלעיל יש לבאר גם את התופעה השניה: המדבר בשפת־אם מרבה להשתמש במשפטים מורכבים, כי בזמן שהמדבר בשפה זרה בוחר לו דוקא במשפטים פשוטים וקצרים. מכיון שהדבור בשפת־אם משמש הבעה למחשבה ראשונית, הרי משקף הוא את המחשבה הראשונית הזאת כמו שהיא, בעצם התהוותה והשתלשלותה. טבעי הוא הדבר שכל מחשבה בהתהוותה תהיה מורכבת, תצורף ממחשבה תוך־מחשבה. ומבטן־הרכב־המשפטים, מה שאין כן במדבר בשפה זרה. זה, המתרגם את מחשבותיו הראשוניות משפת־אמו לפני שהוא משמיע אותן, יש לו שהות להפריד בין המשפטים הדבקים לכתב את הקשר שבין המשפטים המורכבים. מחוץ לזה גם חוסר־ידיעותיו בשפה הזרה ממריץ אותו להשתמש במשפטים יותר קצרים ופשוטים, כי אלה מכבידים פחות, ניתנים לו בנקל יותר.

מהו גודל האוצר הלשוני, שהשתמשו בו הנחקרים בתשובותיהם שבעל־פה? שאלה זו משתייכת אמנם בעיקרה לצד הכמות של ידיעות הנחקרים בשפה העברית, אולם היא באה ללמד גם על הצד האיכותי במדה ידועה.

		מלים יסוריות	חזרות על המלים הקודמות
1. מן 264 הנחקרים, אשר השתמשו בתשובותיהם העבריות עד 300 מלים, היו בתשובותיהם:			
	אצל 85	עד 175	עד 125
	" 112	" 200	" 100
	" 57	" 225	" 75
2. מ 219 אשר השתמשו ב 500—300 מלים היו בתשובותיהם:			
	" 49	עד 325	עד 175
	" 85	" 375	" 125
	" 85	" 425	" 75
3. מן 201 אשר השתמשו ב 700—500 מלים היו בתשובותיהם:			
	" 61	עד 550	עד 150
	" 83	" 600	" 100
	" 57	" 625	" 75

		חזרות על המלים הקודמות		מלים יסודיות	
4. מן 78 אשר השתמשו ב 1000—700 מלים היו בתשובותיהם:					
		עד 275	עד 725	אצל 13	
		" 225	" 775	" 24	
		" 175	" 825	" 41	
1. ובו בזמן היו בתשובותיהם של 98 אשר השתמשו בתשובותיהם הלועזיות עד 300 מלים:					
		" 125	" 175	" 24	
		" 100	" 100	" 34	
		" 75	" 225	" 38	
2. בתשובותיהם הלועזיות של 124, אשר השתמשו בתשובותיהם ב 500—300 מלים:					
		" 175	" 325	" 51	
		" 125	" 375	" 60	
		" 75	" 425	" 33	
3. בתשובותיהם הלועזיות של 234, אשר השתמשו ב 700—500 מלים:					
		" 150	" 550	" 78	
		" 100	" 600	" 42	
		" 75	" 625	" 114	
4. בתשיבותיהם הלועזיות של 408, אשר השתמשו ב 1000-700 מלים:					
		" 275	" 725	" 204	
		" 225	" 775	" 102	
		" 175	" 825	" 102	

אשר לתשובות שבכתב היו התשובות מצורפות מצד הרכבן הכמותי:

	בתשובה העברית מספר הנחקרים	בתשובה הלועזית מספר הנחקרים
מן 500—600 מלים	93	28
600—700 "	34	46
700—800 "	32	79
800—900 "	34	44
900—1000 "	38	23
למעלה מן 1000 "	33	44

חלוקת המלים בתשובות ליסודיות וחזרות:

בתשובות בנות 500—600 מלים:

מלים יסודיות	חזרות		
עד 450	עד 150	65	13
" 500	" 100	24	5
" 550	" 50	4	10
בתשובות בנות 600—700 מלים			
עד 550	" 150	18	21
" 600	" 100	5	15
" 650	" 50	11	20
בתשובות בנות 700—800 מלים			
עד 850	" 150	8	18
" 700	" 100	12	30
" 750	" 50	12	31
בתשובות בנות 800—900 מלים			
עד 750	" 150	11	12
" 800	" 100	14	28
" 850	" 50	9	4
בתשובות בנות 900—1000 מלים			
עד 850	" 150	12	8
" 900	" 100	15	9
" 950	" 50	11	6
בתשובות בנות 1000 מלים ומעלה		33	44

אשר לאיכותן של התשובות:

אם לגבי המשפטים השלמים לא היה כאן כמעט שום הבדל בין התשובה העברית והלועזית (והסבה טובנה: בשעת הכתיבה הלא יש לו לאדם יותר שהות לשקל את תשובותיו, ואלה, גם בשפת האם ומכל שכן בשפה לועזית, אינן ממילא כבר ראשוניות), הרי לגבי המשפטים המדוקים יש הבדל עצום בין התשובות ללשונותיהן, עודף גדול של שגיאות יש לתשובות העבריות על התשובות הלועזיות, והפרופורציה לשגיאות־דקדוקיות אלה היא הפוכה למכסת המלים בתשובות: כל מה שמספר המלים קטנה היא, הרי מספר השגיאות, באופן יחסי, מרובה הוא יותר

בתשובות בנות 500—600 מלים	מספר השגיאות בתשובות העברית	הלועזית
עד 100	34	0
75	19	0

בתשובות בנות 500־600 מלים	מספר השגיאות בתשובות העברית	הלועזית
עד 50	19	5
25	18	8
600—700 ללא שגיאות לגמרי	15	15
100	8	0
75	12	0
50	5	0
25	7	18
700—800 ללא שגיאות לגמרי	2	28
100	2	0
75	8	0
50	10	0
25	6	26
800—900 ללא שגיאות לגמרי	6	53
100	0	0
75	5	0
50	9	0
25	8	17
900—1000 ללא שגיאות לגמרי	12	27
100	0	0
75	0	0
50	8	0
25	7	6

למעלה מן 1000 מלים ללא שגיאות לגמרי	23	17
100	0	0
75	0	0
50	0	0
25	5	3
ללא שגיאות לגמרי	28	41

מצד הרכבי המשפטים למיניהם בשתי התשובות קבלנו את התוצאה הזאת:

בתשובות בנות:	בעברית			בלועזית		
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
500—600	74%	22%	4%	49%	46%	5%
600—700	65%	30%	6%	53%	31%	16%
700—800	52%	37%	11%	51%	32%	17%
800—900	41%	52%	7%	37%	46%	17%
900—1000	30%	54%	16%	12%	60%	28%
למעלה מן 1000	11%	69%	20%	4%	69%	27%

א. ז. אשכלי

מקורות לאוצר המלים העברי

חומר־אטימולוגיה מתוך הלשונות השמיות־הדרומיות

(המשך)

*חרף — שחורי: ḥórf (ḥoref) — סתו.

צופר: hārif — מטר חורף.

(מלה זו מצויה בכל הלשונות השמיות; וראה ערבית خريف).

*חרץ — צפא: חֵרֵץ — הרג נפש.

*חרר — געז: חַרַר (I,1) — לוהט באש; חָרָר — לחטה, להבה. — (ערבית حرّ — בער).

**חרר — מחרי: ḥorr — היות חפשי. — (ערבית حرّ).

*חרש — געז: חַרַס, חָרָם, חָרָס — כשוף, קסם, השבעה; חַרָסְוַ — מכשף, משביע הרוחות.

כך מתרגמים חכם חרשים (ישעיה ג׳ ג׳) התרגום והפשיטתא. אך השבעים והוולגטא מתרגמים יודע מלאכה (מלאכת בנין) כמו חָרָש. השכנות עם „נבון־לחש" ראויה היא להעמידנו בכל זאת על הפרוש מכשף, אף יהיה זה יותר ברוח העניין, לחשיבותם של הנזכרים שם בפרק.

אגב: בחכש ה„טַבָּח" — הוא חורש הברזל והוא המכשף!

*חשב — געז: חָסַבַ (I,1) — חשֹב, מנה, ספור.

שחורי: ḥsob — ספור, מנה.

צופר: mḥaseb — מלאך המות.

(כלומר: מביא לאדם את חשבונו).

**חשד — צופר: ḥesd — קנאה. — (ערבית حسد).

*חשף — חצרמות: ḥaśáf — נקב נקב, עשה חור.

ערבית خشف — עבור ארץ. אולי: לגלות (לחשוף) ערות ארץ!

*חתל — שחורי: ḥtol — קשור.

במקרא יש רק שה"ע חתול, חִתֻּלָה.

גזניום כבר עמד על כך שאין לשורש זה שיכות עם ختل — התנכל.

*חתם — געז: חַתַם (I,1) — חתום בחותם. — (בערבית ختم).

*חתן — שחורי: ḥtn — המול; ḥtenít — מילה.

נמצא ככר באשורית ḫaṭnu / ḫaṭanu, ובערבית ختن. ומכאן בעברית חתן דמים.

*טבח — געז: טַבְחַ (I,1) — א. שחט; ב. הקרב קרבן. — תַּטַבְחַ (III,1) — נפעל. — טֶבַח — קרבן, טבח, שחיטה. — מַטְבֵּחַ — סכין, חרב שחורי: ṭoḥ (השורש ṭbḥ) — בשל. — (וראה ערבית طبخ).

***טֶבַע — (מן השורש **טבע) — בא לעברית מן הערבית, עם תרגום כתבי הפילוסופים. — אך כבר במד"ר (פי"ר, ג') נמצא "כנגד ארבעה טבעים שברא מהם הקב"ה העולם" — צורות ראשונות, ובתלמוד טבע (טבעא) במשמעות מהות.

געז: טַבָּעָא — טבע, טבעיות, טבעי. — (כנראה מן הערבית طبيعي — טבעי).

**טַגָּן (מן היונית τηγανίζω, גם בארמית וסורית, ערבית طجن). — געז: טִיגַן — טגן; טִיגָן — מטוגן.

*טהר — געז: אַטְהַר — טִהֵר (II,1); טְהָרַת — טהרה (של היהודים).

שחורי: enṭhér — בית־כסא (וראה מקואות פ"ו ע"א — טְמַטְהֲרַת — אמכטי לרחיצה — ערבית طهرة).

ערבית طهر — היות נקי. ובעיקר — להרחיק את הזוהמה.

*טוב — געז: טַבַּב (I,1) — היות חכם. — אַטְבַּבַּ (II,1) — החכים. — תַּטַבַּבַּ (III,1) — א. התפעל; ב. לדעת האומנויות — טַבְּבַ — חכם, בנאי (חכם חרשים? — וראה למעלה חרש) וכו'. — וראה גנזיום בערך טבב, וערבית طبّ.

*טום — געז: טָוֹם — טָמַם.

(ראה טוש במלון גזניום וטים בתלמוד ומלוניו).

**טחל — שחורי: ṭalḥín — טחול. —

(ארמית־סורית טְחָלָא, ערבית طحال).

*טחן — געז: טָחֵן — קמח; (ובתלמוד: קמחא טחינא — סנהדרין צ"ו: ועוד). —

שחורי: ṭḥan — טָחַן; meṭḥánt — שן טוחנת (קיצוניות) — וראה: קהלת י"ב, ג'; ערב' טחנה, ארמית־סורית טחנתא). — (בערבית طحن).

*טַל — געז: טַלַ (I,1) — היה רטוב, לח; (II,1) — הרטיב, הליח. טָלָל — רטוב, לח, טלול; טַל — טל; טַטַלַלַ — מרטיב (= מַטְרֶה, מְגַהֵל).

(ערבית طلّ — הזה, הרטב בטל, במטר קל; طلّ — מטר קל).

*טָלֶה — ג ע ז: (טַלַּי — היה קטן) — טַלְיָ, טַלְיָת — גדי עזים, עז, תיש.

בערבית طلّ — ולד בהמה בכלל; ארמית טַלְיָא — ילד.

**טמע — ג ע ז: טָטָע (I,1) — טבל בטים; תַּטְמֵעַ (III,1) — נפעל. — טָטָעַת — צבע.

בעברית מקור המלה בארמית טטע שפירושו שקוע, מכאן: התערב.

*טעה (ממקור ארמי, נדרף לעברית *תעה. רק פעם אחת במקרא — כהפעיל — יחזקאל י"ג, י') — ג ע ז: טָעוּת — אליל; (II,1) — הולך אחרי אמונה רעה, טפלה; עושה אלילים.

טעות לעבודה־זרה נמצא גם בתלמוד, ירושלמי סנהדרין פ"י, כ"ח 4; ב"ר פצ"ט, ועוד. — ויש גם בערבית طاغوت.

*טעם — ג ע ז: טָעַם (I,1) — א. טעם, כ. היות טעים (ראה איוב ו', ו'). — אַטְעֵם (II,1) הפעיל; אַסְתַּטְעֵם וכו' (IV,1,3) — עשה משהו טעים, ערב, וכו'. — טְעָם — ערב לחך, טעים, וכו'.

ש ח ו ר י: ta'ám — טעם; te'ăn — הפעיל — זוּן, פַּרְנֵם.

*טפח (במקרא רק טָפַח, ומכאן פְּעַל — טַפֵּחַ) — ג ע ז: טַפָּח — טפח, מחה כפים (** — מענות ומטפחות; תינוקות מטפחין). — ערבית طفح — אסף בידים.

***טפל — צ ו פ ר: tafel — ילדים שלא בגרו. — (ראה طفل בערבית, טפלא בארמית).

**טפטף (פעל מרובע שמקורו בשורש נ ט ף, והנו"ן נפלה; וראה הסברות שאינן מתקבלות בערוך השלם ד', ס"ג) — ג ע ז: אַנְצַפְצַף (פעל משושה) — מזג, הטיף. נַצַפְצַף — טפה.

*טרד — טרַד — רדף, דכא, הטרד מן העולם.

ש ח ו ר י: ṭrd — הנים, הריץ. — וראה ערבית طرَد וסורית ואשורית ט ר ד.

*(טרה) *טָרַי (מכה טריה, ישעיה א', ו'; לחי טריה, שופטים ט"ו, ט"ו) — ג ע ז: טָרָי — חַי (שאינו מבושל).

*טרח — צ ו פ ר: טרַח — זרק חץ; קבוע סכום למוהר; הטל חוב, קנס, וכו'. — וראה ערבית طرح — הכביד, טעון משא, הטל, זרק, השלך — אך גם (طرِح) — חיה בנעימים.

**טרש (אדמת טרשים) — ג ע ז: טַרַס — (I,1) — טטטם שֵׁן; טָרֵס — שן טוחנת.

ובערבית طرش — היה חרש (אטום שמיעה). וראה בערוך השלם — אדמת טרשים — בשי"ן שמאלית — מן הערבית ترس — אדמה קשה — אך שי"ן שמאלית ערבית שי"ן ימנית היא בעברית. — וסמ"ך גע"ז שי"ן שמאלית היא בערבית. אם הצורה

החבשית כאן קודמת, יש לקרוא בעברית שי"ן ימנית, ואם הצורה הערבית קודמת – תחיה בעברית שי"ן שמאלית.

*יבב – געז: יַבַּב (I,1) – צהל, הריע; יְבָבִי – קול צהלה.

במקרא שופטים ח' כ"ח – יכב, קרא בקול – אך בתלמוד יכב, יבבה – קול יללה. („שמע קול המקוננות מיבבתו בין המתים" – ירושלמי יבמות פט"ו, ט"ו 4) כך גם בערבית (أَبَّ) – ובסורית גם קול חדוה וצהלה.

*יבל (רק בהפעיל והופעל) – ת"ע: טובל – חפץ נשלח (אתנן הנשלח אל המקדש).

*יגע (עיף, טרוד) – געז: אֲוְקַע – יגע עד כלות הכחות. – (בערבית وجع – כאב).

*יגר (פחד) – געז: יַגַר (I,1,2) – זרק (גם III,1,2). יָגְרוֹ – תל אבנים (השוה „יגר־שהדותא"). – בערבית وجر כבעברית, אך ארמית־סורית יגר – זרק („גירא בעיני דשטנא").

*ידה – געז: יַדַי (I,1) – זרק. – וראה ערבית ودى.

*ידע – ת"ע: ודע – שלוה, מנוחה, נוחיות. דעת – טוב (רכוש). – (וראה ערבית ودع הניח).

געז: אַידַע (II,1) – הראות, סַפֵּר, הצג, בשר. – תַּיְדַע (III,1) – נפעל. – אֶנְדָע – אוֹ־ידועה, כער לא־ידע.

שחורי: éda – ילד.

*יהב (נתן) – געז: יַהַב (I,1) – נתן; תְּוְהָב (III,1) – נפעל.

*יום – געז: יוֹם – היום הזה, עתה.

שחורי: eyúm – שמש, יום.

(*יזן). *מאונים – געז: מְזָן – מאזנים; ליטרא (משקל).

שחורי: ézin – משקל. – (בערבית وزن – שקל).

יוע – (געז?) אמחרית: יָזָ – יזע. – (ערבית وزع).

(*יחם). *חֵמָה – געז: חַמַי (I,1) – בזה מישהו, קלל; חַמִּית – רכילות. – (בערבית حمى – מלובן באש).

*יכל – געז: כְּהֵל – (I,1) – יכול, היות בעל יכולת, ומזה בנינים ושמות־עצם. – וראה ארמית כְּהֵל (ערבית وكل), דניאל ב' 26.

ילל – געז: *וַלַל. – אמחרית: תַּוַלַל – חוש כאב. – געז: וַלַּיְ – אנחה (= יללה).

*ימן – געז: יָמָן – יְמִין; יְמוּן – נכון, בצדק, וכו'.

*יעה – געז: יָעֲנַ – הִשְׁרִף. – אַוְעָנַ (II,2) שרף. – וממנו ש"ע. – (בערבית وعى – אסוף).

*יערה (יערת־דבש) – געז: יַעֲר (ודאי קצור מן יַוְעָר) – דבש, ומזה ש"ת יַעֲרָעָר – מתוק, וממנו פֹּעַל – אַטְעַרַר – המתיק.

יתכן לפי זה שיערת־דבש אין מקורה ביער (וע) – עבות, מחוספס (ראה גזניוס).

*יצא – געז: יָעֲאַ (I,1) – יצא, גלה, יצא מגזע – בכל משמעות שיש ליצא בעברית והמשמעות המושאלה־המופשטת בכל. אַוְעֲאַ (II,1) – הוציא. – עָאעָא – עָפָר, נֵפֶל, וכו' (השוה צאצא בעברית).

יקץ – געז: אַוְקַץ – צמיד.

יתכן שהשם הקף אין שרשו בפועל נקף אלא בפועל יקף.

*יקץ – שחורי: q'z – יקץ, eqtóz – התפעל. – (ערבית يقظ).

*יקש – געז: יַקַשׁ (I,1) – התנגד בדברים, הגן על עניניו; ריב. (III,1) – נפעל־התפעל, וש"ע.

*ירד – געז: יַרַד (I,1) – ירד (וגם II,1, III,3, IV,3); יְרַדְת – יְרִידָה; מָרָד – מוֹרָד.

שחורי: red, eréd – ירד להשקות. – (ראה ערד בערבית).

*ירה – געז: יַרַו (I,1,2) – זרק. – תַּוְרַו, תַּיְרַו (III,1,2) – נפעל.

*ירק (א. רוק, רקק; ב. יֹרוק) – געז: יַרַק – ירק (רקק); יָרָק – זהב.

ראיה נוספת שירוק היה גם שם הצבע ה"צהוב" ("מי שאחזו ירקון" וכו').

*יֶרֶך – שחורי: erk (érik) – ירך; erkik (רבים) – עֶרְוָה. – (ערבית ورك – ירך, אשורית ורך־אחור).

*ירש – געז: יַרַס (I,1) – ירש (גם II,1; III,1; III,3); – יְרֻשַׁת – ירושה; יָרָשׁ – יורש; מוֹרַשׁ – יורש, ירושה.

(ראיה ערבית ورث – היות בעל קנין).

*ישב – געז: אַוסַבַּ (II,1) – נשא אשה, הכנס לחופה. – אַסְתַּוסַבַּ (IV,3) – לתת... לאשה. –

השוה ארמית נסב (?) – לקח, לקח אשה.

*יָשָׁן – שחורי: senút – שֵׁנָה.

*יָשָׁן – געז: יַסַן – גמר דבר, תאר דבר; יַסַן – סוף, גמר, גבול.

יָשָׁן ידוע רק בעברית, ובחבשית – נגמר = נתישן.

*יתם – שחורי: ituňt – יחומה. – (ארמית־סורית יַתָמָא, יתמתא).

(*יתר). *מיתר – געז: יַתַר (I,1) – מתח גיד; יְתֶרֶת – גיד, חבל וכו', ערבית وتر – מתח; סורית – יתר.

*כבד – געז: כָּבַד (I,1) – היות כבד; (II,1) – הכביד; וכו', ש"ע. – כָּבֵד – א. כָּבֵד; ב. בטן. – (וראה ערבית كبد).

*כבר (היה גדול, עבה, רב) – געז: כָּבַר (I,1) – הכבד, הוקר. – אַכְבֵּר (II,1) – כבד, הוקיר. – תַּכָּבֵר (III,1) – נפעל. – כְּבָר – מכובד. – כֶּבֶר – ככוד, יקר.

בעברית ובערבית (كبر) כלי הפשטה, בסורית נשמרה משמעות ההתהוות – לְגַדֵּל.

כבש – שחורי: kobś – אַיִל.

כמו בעברית בש"ן שמאלית! (ערבית كبش).

*כֶּבֶשׁ א. (עיר, ארץ, עם); ב. **כבש (ירקות וכו').

חצרמות: kabás – עקץ (נחש, יתוש).

בערבית كبش – ככש עיר. ראוי להעיר שבערבית המדוברת בא"י וסוריה, יש לפעל זה גם המשמעות ככש ירקות, דגים, וכו' – אולי שריד מן העברית־הארמית.

כון – געז: כּוֹן (I,1) – היות. – כֵּן – אמנות. – כִּינַי – אָמָן. תַּכִּינַי – (מרובע, III,1) – עשות באופן מלאכותי, היות עשוי באופן מלאכותי.

*כחד – געז: כָּחַד (I,1) – כחש, הכחיש, כפר, המיר־דת, עשה ברמיה. – אַכְחַד (II,1) – הסית לכפירה, התנגד למשהו; תַּכְחַד (III,1) – נפעל; תַּכַּחַד (III,3) התנגד, התוכח, פקפק – מזה ש"ע כָּחֵד כפירה הכחשה וכו' וש"ת כַּחְדָּ כופר, ממרה וכו'.

מחרי: jeḥad – הכחש, כנראה מושאל מן הערבית جحد – הכחש.

*כֵּירָה (**כירה, בטקרא רק כִּירַיִם) – געז: כַּוָּר – תנור, השוה כור בעברית.

*כבב – געז: כַּוַּכַּב / כּוֹכַב.

שחורי: kibkíb – כוכב.

*כִּלְאַיִם – געז: כְּלָאֵי – שנים; כְּלָא – אחר. – (ערבית كلان – שניהם).

*כליה – געז: כְּוָלְתָּ – כליה.

שחורי: kulyét – כליה. – (ערבית كلية, ארמית כליתא).

*כלל – געז: כַּלַּל (I,2) – הכתיר, שים, חבש כתר. – תַּכַּלַּל (III,2) – נפעל. – אַכְלַל – כתר, כליל. – תַּכְלִיל – חתונה ("כלילות", "כלה").

שחורי: kel(l)im – חתן; kelint – חתונה, וכו'.

ולפיכך: כלילות, כלה – בגלל העטרות שלראשי חתן וכלה ביום חתונתם ("עטרה שעטרה לו אמו" ראה גזניוס "כלל").

*כְּמוֹ — ת"ע: כמו — כמו, כ...

גע"ז: כָּמַ — כמו, כ...

שחורי: kemé — כמו, כ... — (ערבית كَ, ארמית כְּמָא, סורית אַכמָא).

*כְּנָם — שחורי: knnút, רבים keníb — כנים.

*כסה — גע"ז: כַּשַׂתַ (I,1) — גלה ברבים. — (III,1) נפעל. — כַּשָׂתְ — מגלה, מגלה ברבים.

שחורי: ksuwêt (ksuwôten) — שמלה (כסות).

מחרי: kisbét — שמלה (כסוה). — (וראה ערבית كسوة).

*כפל — גע"ז: כַּפַּלַ (I,1) — חלק; תַּכַּפַּלַ (III,1) — החלק, התחלק; תַּכָּפַּלַ (III,3) — התחלק; כְּפָלְ — חלק, וכו'; מַכְפָּלְתְ — חלק, גורל.

(בערבית, ארמית, נבטית, כמו בעברית להכפיל). — [ההוראה „חלק" התפתחה כנראה כשם היחידה ל„כפלים". ט.]

*כפף — שחורי: kebb — התכופף, השתחוה.

כבר הרגיש גזניוס בקרבת השורש כפף לכבב, שאין לו סמוכים בעברית, ולגבב.

*כרם — גע"ז: כַּרְשׁ — בטן, קבה, כרס האשה. — (גם ערבית, ארמית, סורית).

*כתב — גע"ז: כְּתָב — תעודה (דוקומנט).

יש לדעת שאין הפועל השמי הכללי כתב משמש בגע"ז, ובמקומו בא צחף בכל מקום. שה"ע כתב הוא כנראה שאול מן הארמית או מן הערבית.

*כתן (*כְּתָנֶת) — גע"ז: כְּתָן — פשתן, בד, כתנת. לחנם טרח גזניוס להביא מגע"ז את הפעל כַּתַן, לככות, ואת שה"ע כְּתָן, שמלה, כסות.

(סורית־ארמית כְּתָנָא, ערבית كتان בד).

*כתף — מחרי: kátaf — כנף. — בערבית كتف — כתף.

*(לאך) *מַלְאָךְ — גע"ז: לַאַךְ (I,1) — שלח; תַּלְאַךְ (III,1) — השלח; מַלְאַךְ — שליח; מַלְאָכְתְ — שליחות, אגרת, וכו'. — (בערבית لأك לשלח במלאכות).

*לבב — 1. גע"ז: לְבְ — לב. — לְבָב — זהיר, נבון, וכו'.

2. לַבַן (I,1) — הבין, דעת, הכיר; היות חכם, התחכל וכו'.

בגע"ז יש שני פעלים: לבב ולבן. בעברית נתמזגו שניהם לאחד (לב, חכם לב, נלבב וכו'), וגם בערבית כך בפועל لبّ.

*לבן — מחרי: labôn — לָבָן.

*להב — שחורי: lebuét — להבה.

גע"ז: לְהַבְ — קיץ, חום, להבה. — ערבית لهب — עָמַם (אש).

*לֵוִי — ת"ע: לוא — כהן!

**לוּלָב — מחרי: loleb — עושה חבלים.

יתכן בגלל סיבי חדקל שמהם היו נעשים החבלים, אף אם נניח שלולב בעברית באמת מן הפועל לבלב הוא בא (כערבית לולב — קפיץ, בורג — ודאי מן הסבוב והגלילה שיש במעשה, ככעשית חבל).

*לוש — גע ז: לוֹס, לָוַס — לוש עיסה.

*לחי — גע ז: מַלְתָּחַת — לחי.

שחורי: elḥeyt — לחי, זקן. (וראה ערבית לחי).

*לחש — גע ז: לַחַס — לָחַש.

מחרי: laḥâs — לקק. — (וראה ערבית לחס).

*לחך — גע ז: לַחַכּוֹ — נגע ביד רכה.

*לחץ — גע ז: לַחַץ (I,1) — קלוף קלפה.

*למד — גע ז: לַמַד (I,1) — היות רגיל. — לָמַד — מנהג. — לָמֵד — רגיל.

*למד — גע ז: תַּלְמֵד — תלמיד.

*(לְמַן) אלמן — ת"ע: לְמַן — דרישה. — (תגרי ואמחרית: לַמַן — בקש נדבה).

[כנראה לא מן אלמנה — ארמלתא אלא מן היונית ἐλεημοσύνη רחמנות, נדבה, ומזה גם Almosen — נדבה בגרמנית. ט.]

**לַעַז (במקרא עז לדבר לשון שאינה מובנה) — חוציא לעז.

חצרמות: lagáz — עקץ, צבט מישהו.

(כערבית לגז — דבר בחידות, לגז — הוצא לעז).

*לקח — גע ז: לַקַח (I,1) — הלוות; תַּלַקַח (III,2) — בקש מלוה, לוות; לָקַח — מלוה.

*לָשׁוֹן — שחורי: elšunét / lišán — לשון (שכפה).

*מאד — ת"ע: מאד — הוסיף. — (ערבית مَدَّ — היה גדול).

*מדד — חצרמות: madd, מחרי: mūdd, שחורי: medd — שלם, פרע. — כמו „ומדותי פעולתם" ישעיה סה, ז.

„בדרך שאדם מודד — מודדין לו". (ערבית مدد — ארוך, مدة — מרחק — אינם אלא בני משמעות תניינית ממושג המדידה).

*מהר — גע ז: מַהַר (I,1) — מַהֵר, ובניינים תניניים וש"ע וש"ת.

(המשך יבוא)

מִלּוֹן לְמֻנְחֵי הַגְּרָפִיקָה

(הצעה)

מאת מ. נ ר ק י ס.

(המשך מלשוננו כרך ז' חוברת ב')

אַקְוָטִינְטָה Aquatinta (Aquatint, Aqua-teinte)

תחליך־צריבה של לוח נחשת או לוח־אבץ הזרוי אבקת קולופוניום (זֶרוּי בעזרת תיבת־האקוטינטה). שכבת־אבקה זו היא דקיקה וזערורית ביותר ויוצרת, לאחר־החמום, מעין רשת העוטרת בפני הצָרָב. הצרב פוגם רק בשטח שבין גרגר־אבק לחברו ואינו חודר לעומק הלוח. על־ידי כך מתקבלים גונים הטכונסים בשטח ידוע. על־ידי חפוי משיגים גונים שונים. התוצאה של אקוטינטה מזכירה תמיר, לאחר ההדפס, ציור־דיות או סֶפְיָה ולעתים גם את צבע המים. אפשר גם להשיג מדרגות־גון שונות על־ידי ציור בטכחול באמצעות צרב. סְטַפֶּרט מצא אפן אחר: הוא חפה בקרומית־חֶמר את הלוח וחמטו כדי נוזל ואח"כ זרה עליו מלח־ים טחון עד דק. לאחר שהקרומית קפאה, חשרה את הלוח במים שהטיפו את המלח ויצרו שטח זרוע נקודות. הלוח צורב אחר כך.

תֵּבַת־הָאַקְוָטִינְטָה Aquatintakasten

תיבה עשויה מתכת, עץ או קדטון שבתוכה זורים את אבקת־הקולופוניום לשם שכבת־אקוטינטה, על גבי הלוח, אגב טְרוּף התיבה.

חֶסֶפִּי־אַקְוָטִינְטָה Aquatinta-Korn

המתקבלים בלוח לאחר צריבת שטח זרוע גרגירי־אבקת־קולופוניום שהוחמו.

עִסַּת־מְשִׁיחָה Anstrichmasse (f. Autographiepapiere)

לשם קבלת ניר־השאה יש להכין עיסה מיוחדת הנמשחת על פני הניר.

גְּוִון־מְכָחֹל Aquatuschierung

תהליך בדפוס־האבן שיצא ככר מכלל שמוש. תפקידו למסור שטחים מגוונים (getönte Flächen) באמצעות מכחול על גבי לוחות־אבנים מחוספסים וחלקים בסירוגין.

עַרַבֶּסְקָה Arabeske

עיטור צמחי משולב ברוח גיאומטרית ששמש באמנות־העיטור הערבית רקע לעיטורים כוללים.

חֻמְצַת־עֲרָבִין Arabinsäure

חמצה הנמצאת בתוך חגומי והיא נמסה במים שמושה בדפוס־האבן.

מַדְחֻמְצָה Aräometer

המצאת כוֹמֶה. לשם מדידת כח־החמצות. שמים את החמצה בזכוכית זקוף ומטבילים בו את מדהחמצה. במים צולל המכשיר ובחמצה—הוא עולה.

תנ"ך־האביונים Armenbibel ר' Blockbuch

תנ"ך בתמונות חתוכות על פני לוחות־עץ שלפני אמצאת הדפוס.

חֵמָר Asphalt

חֵמָר־האדמה, חֵמָר־ההרים, חֵמָר־ההיודי, חֵמָר־הסורי.

באמנות הגרפית חשיבותו של החמר מרובה. מצוי בצורת לכה, זומה וקרומית־הצריבה. הוא עומד בפני החמצות. בדפוס האבן הוא משמש בליתוטינט, כלומר: בתהליך ההדפסה המשוטחת, נושא הצבע.

לַכַּת־חֵמָר Asphaltlack

תמסת חֵמָר נוזלת (חֵמָר בתוך שמן־טרפנטין) העומדת בפני הצרב ויפה לחפוי התחריט או כצפוי לשמור לוח־הנחשת. ל. נמשחת על־גבי הלוח בעזרת מכחול.

אַבְקַת־חֵמָר Asphaltstaub

משמשת אמצעי בהשאה שבדפוס־האבן ובאקוטינטה.

בית־מלאכה, בית־אמן, אַטֶלְיֶה Atelier

אַטְלָס Atlas

משמש להדפסים בתחריט ובפתוח הנחשת. ר' גם משי Seide.

נְיָר־מְמוֹרָכ נְיָר־אַטְלָס Atlaspapier

נייר־צבעוני מבריק על־ידי צפויו בזוֹמָה או באבקת־טלקום.

עֲמָדָה Attitude

כך קוראים למצב האקט של המודל. ובשיגרא דלישנא—לעמדת כל פורטרט מצויר.

מְטוּשְׁטָשׁ, מְמָזָג Au lavis

צללים שברשום או בציור מים המתמזגים או מְטַשטשים צל בתוך צל.

אַדְפֶּסֶת־אוֹפְסֶט Aubeldruck

אדפסה בעקרון של הדפסת־האור שהמציא אוֹפֶּל בשנת 1871. מצפים זכוכית־צלום המכילה רשומי־קוים, לפחות קוי־גיר, על פני הצד חמוקרן בשכבת ג'לטין־כרומית. מקרינים עליה מהצד הכרור, משרים אותה בטים ומיבשים אותה. זכוכית כזו יפה למהדורות קטנות כזכוכית דפוס־האור.

צְרִיבַת־הִשְׁבּוֹן, צְרִיבַת־טַפַּל, צְרִיבָה בַּשְּׁנִיָּה, צְרִיבָה חוֹזֶרֶת. aufätzen, Rebiting, Remorsure

בהדפס־לנסיון אנו רואים לפעמים שחלקים ידועים בלוח לא נצרבו כל צרכם והם מצריכים צריבת־חשבון באמצעות קרומית־צרב נוזלת.

קְרוּמִית־צָרָב נוֹזֶלֶת, קְרוּמִית־חָדוּשׁ Aufätzgrund

נוזל דליל המיוחד לחדוש הצריבה.

שְׁמוּר Aufbewahrung (d. Platten, d. Steine)

כדי שלוחות־העץ והנחשת, וכטו כן לוחות האבן, לא ינזקו יש לשמור עליהם מפני רטיבות, חום גבוה מדי וכיוצא בכך. את לוחות הנחשת מצפים חֶמָר.

הַדְגֵּשׁ aufdrücken

לחץ בחרט על פני הקרומית בעפרון ובעט על פני הניר, כדי להדגיש קו ידוע.

לוּחַ שֶׁנִּצְרַב בַּשְּׁנִיָּה, צְרִיבַת־הִשְׁבּוֹן Aufgeätzte Platten

ר' Aufätzen

מְהֻדָּק, שָׁפוּת aufgelegt

דף מהודק אל טבלת־קרטון על ידי הדבקה מכל ארבעת הצדדים.

מְחֻסְפָּס, מְרֻפָּט aufgerauht

מחוספסת היא האבן ששיפוה באבן־ספוג, או בניר־שיוף.

לוּחַ מָרוּשׁ Aufgerauhte Platte

את הלוח מטרישים, חורשים אותו, בשיוף הנחשת ובאקוטינטה של ניר־שיפה.

מְחֻבָּר Aufgesetzt

הדף המחובר אל טבלת קרטון על־ידי הדבקה מצד אחד או מן הפנות. בנגוד למהודק (שפות), היינו: דף המדובק מכל הצדדים.

נְיַר־סִין שָׁפוּת Aufgewalzt China

הדפס־בכורה, ביחוד בפתוחי־הפלדה והנחשת במאה הי״ט, שנעשה על גבי נייר־סין דק מאד. נייר הסין בגדל לוח הנחשת מרכב על גבי דף של נייר־שאוב בעל שוליים גדולות מנייר־הסין. נייר־הסין מרכב באמצעות דבק או גם בלעדיו והוא מקבל את לחצו במכבש מאת לוח־הנחשת או הפלדה.

הֲדָקַת־גֶּבֶס aufgipsen

הרכב שני לוחות־אבן שנעשו דקים מרוב שמוש. ההרכבה נעשית באמצעות גבס־פסלים אם רוצים להפריד אח״כ את האבנים. והיא נעשית בקולן מיוחד אם רוצים שתהיינה מהודקות לעולם. ר׳ Aufkitten

הָוֵחַ aufheben

הגליון מלוח הנחשת לאחר ההדפסה.

הַבְהֵר aufhellen

הצבע על פני לוח הנחשת הנעשית באמצאת הַמַטְוִיש ר׳ גם Abdunkeln

הֲדָקַת־דֶּבֶק aufkitten

הרכב שני לוחות־אבן דקים כרי אבן אחת. הרכבתם נעשית באמצעות דבק העשוי ממלט או מגבס ומי־הזכוכית.

מַהֲדוּרָה Auflage

המהדורה בגרפיקה מצומצמת, אף במקום שאפשר להרבות בטופסים, כדי ליתן חשיבות לדף בדרך מלאכותית.

הֶדְפֵּס מול״י, הֶדְפֵּס־בְּכוֹרָה, Auflagedruck, Print

זהו הדף הראשון של יצירה גרפית, לאחר שנעשו כל הנסיונות; ואם כן—ההדפס האחרון שלאחר הנסיונות ולפני הופעתו.

הוֹצֵא־לְאוֹר auflegen (Editing, mounting)

במובן המוּלי והמסחרי, הוצאת יצירתו הגרפית של אמן.

תְּצוּגָה, הַצֵּג, הוֹצֵא, פָּרַשׂ auflegen

מכחינת האוגר. כיצד לשמור על הדף וכיצד להראותו.

הַעֲבֵר aufpausen

רשום שנעתק מפי רשום על גבי נייר שקוף, ומעבירים אותו על לוח הנחשת, לוח־העץ או לוח האבן. ר׳ גם Pausen.

מָשַׁח aufpinseln

לכת־החֹמֶר על גבי לוח־הנחשת העומד להֶאֱרֵב, נמשחת במכחול.

הַגְלַע aufquellen

בתחריט־קעקע משרים את הלוח בטים עד שהוא מַגְלִיעַ; וכמו כן בדפוס־אור — לוח הזכוכית.

רַפֵּט aufrauhen

את לוח האבן בניר־שיוף, באבן־ספוג, בטוזה־חול.

הַמְחֵשׁ, הַתָּוֵה, רַשֵּׁם aufreissen, Visieren

רשום של פרצוף שנעשה במהירות רבה.

הַנָּהַת־הַתַּחֲרִיט aufstechen

ביטי המאה הי"ח נהגו לפתח את התחריט בנֶקֶר, לאחר שנצרב צריבה כל שהיא.

פְּתִוחַ־הַשָּׁבוֹן, פָּתַח בַּשְּׁנִיָּה, עָרַה aufstechen

לאחר שהדפיסו מתוך לוח־הנחשת המפותח מספר הדפסים גדול, נשחק הלוח הרבה מתוך מריחת הצבע. יש שנוהגים לפתח הלוח מחדש. מאז הומצאה הפָּלָדָה אין צורך בכך, הואיל ובעזרתה אפשר להדפיס הדפסים מרובים מתוך לוח אחד.

לָגַז aufstechen

בדפוס־האבן. נעיצת השאה על גבי דף פרטון לשם העברתה על לוח האבן.

טָחָה auftragen

חרתה או קרומית על גבי הלוח.

גְּלִיל־מוֹשֵׁחַ Auftragwalze

גליל המשמש למשיחת חָרָתָה או קרומית־הצריבה על גבי הלוח.

פָּרְשֵׁז aufwalzen

מלאכת שְׁפוּת ניר הסון על גבי הדף: ר׳: Aufgewalzt China

חָשַׁף aufwaschen

נקוי שטח שהיה מחופה בשעת הצריבה קרומית או שכבת קולופוניום

טְרִיסַת־חֲשָׁבוֹן, הַמְתֵּשׁ בַּשְּׁנִיָּה, טְרִיסָה־חוֹזֶרֶת aufwiegen

בלוח־שיוף הנשחק מרוב שמוש.

טָרַף aufwirbeln

את אבקת־הקולופוניום בתיבת־האקוטינטה.

קֶרֶן־חָזוּת, נְקוּדַת־מֶבָּט Augenpunkt

הנקודה ברשום הנמצאת מול עינו של הרַשָּׁם. כרגיל חיא נמצאת במרכז התמונה, אבל יש קרן־חזות הנמצאת מימין או משמאל מלמעלה או מלמטה. אז הנקודה קרויה בשם פרספקטיבה של הצפרדע

או פרספקטיבה טמעוף הצפור. בציור פרצוף אדם—העינים המצוירות כקרן־חזות מביטות לכל צד, אף אם הן מצוירות כלפי ימין או כלפי שמאל.

קַדֵּד ausfräsen

פעולת הגזירה בתוך גלופה של קוים בשטחים הריקים הרחבים המפריעים בשעת ההדפסה. פעולה זו נעשית גם בהכנת גלופה מקודדת

בִּצּוּעַ Ausführung

מלוין של דף גרפי על ידי האמן, דרך העבודה.

מְנֻצָּל, מְשֻׁמָּש ausgedruckt (d. Kupferstich ist a.)

הוא לוח־שחק, ששמש די צרכו ואין הדפסו חזק ונאה.

קַוּ־נִדָּח ausgerutschte Linie

קוראים בפתוח לקו שלא הלך בטלול הראוי שנקבע לו ע"י האמן אלא נדח שלא ברצון האמן.

גְּלִיּוֹן־לְרַאֲוָה, גְּלִיּוֹן בָּכִיר, בְּכוּרֵי־גְלִיּוֹן Aushängebogen

ההדפסים הראשונים שעל גבי גליון, בעיקר בדפום. גליונות אלו הוצגו בראשונה במקומות מכירה ומכאן שמם.

רַעֵר ausheben

חוצא את השטחים הריקים בחתוך העץ באמצעות הַמַּקְעֵר.

מַקְעֵר Ausheber

אזמל קעור של החותך בעץ, שבו הוא מוציא את השטחים הגדולים, ביתר מהירות מאשר באזמל הפשוט.

צָבַע ausmalen, bemalen

במאה הי"ט, ובסוף המאה הי"ח, צופו פתוחי־נחשת ופלדה בצבעי־מים.

נָרַד בַּמַּנְרֵד ausnadeln

בדפום־האבן. גרוד חשטח הכהה ביותר, בשָׁתִי־וּבְעֶרֶב.

קֶטַע Ausschnitt

מתוך כל דף או הדפס.

הַבְלֵט, הָאֵר aussparen

השאר שטח חפשי כרשום ולא לצפותו בצבע, להשאיר את הניר מבלי לפַיחו, להשאיר ברקי־אור וכדומה.

תַּחְרִיט־קַעֲקַע, קְעָקוּעַ Aussprengverfahren

(Reservage, Procedé à la plume)

סוג מיוחד של תחריט שהומצא, כנראה, על ידי הרקולם זגרם (1589—1650). האמן משרטט בקולמוס ובדיו מיוחרת על־גבי לוח־הנחשת

המרוט וחופה את הלוח בקרומית־חצריבה. לאחר שיבשה הקרומית הוא משרה את הלוח במים, המגליעים את חשכבה שבה ישנם סימני השרטוט, את הלוח שמים אחר־כך בצרב הצורב את המקומות החשופים, שאין בהם קרומית אלא נחשת בלבד.

דָּרַח ausspülen

הַזַּלַּף מַיִם auswässern

על לוח האבן וכיוצא בזה.

אַבְטוֹכְרוֹם Autochrom

תהליך צבעוני בדפוס־האבן (כרומוליטוגרפי) באמצעות האבטוטיפיה: א) בדרך הדפסת הגלופה האבטוטיפית בדפוס־בלט והגונים מפי לוחות־אבן.

ב) בדרך הדפסת כל גון בצורה אבטוטיפית מפי לוחות־אבן.

אַבְטוֹגְרַפְיָה Autographie

בשם זה נקראות כל התכניקות של השאה כגון ההקטוגרפית, ההשאה וכדומה, וכן יצירות מקוריות הנעשות לשם הדפסה. האמן רושם בדיו־אבטוגרפית, המיוחדת לכך, על גבי־ניר מיוחד. לאחר שרשם האמן את ציורו מניחים את הניר ופניו על גבי האבן, ומציעים על הניר נייר־מסולק (ר׳ מָקוּלָטוּר, Makulatur) ומעבירים את הכל בטכבש פעמים מספר בלחץ בינוני, ואח״כ חוזרים ומסירים כל פעם מהניר המסולק ומגבירים את הלחץ. לאחר זה מרטיבים את הניר ומסירים אותו בזהירות עד שהרשום נשאר על גבי האבן (spiegelverkehrt) ומטפלים בו ככל רשום על גבי לוח־האבן.

נְיַר אַבְטוֹגְרַפִּי autographisches Papier

נייר־סין נטול־קולן הנטשח במשחת עמילן, אלאון ומשרת־גומי או במשחת עמילן, דבק ולבנת־חאבץ. לאחר שחניר יבש כל צרכו רושמים עליו בשיחור אבטוגרפי.

שִׁיחוֹר־אַבְטוֹגְרַפִּי autographische Tinte

דיו מיוחדת לרשום על פני נייר־אבטוגרפי.

דְּפוּס־פֶּחָם Autotype

המונח האנגלי לדפוס־הפחם (Kohledruck) אבל גם לדפוס־האור (Lichtdruck).

אַבְטוֹטִיפְיָה Autotypie

Rasterdruck, Netzätzung, Halftoneprocess

הדפסה מתוך דפוס־בלט באמצעות גלופת־מרושתת המקבלת בהעתקה

את כל הגונים והשטחים שבמקור. הגלופה הנעשית כך—שטחה מלא נקודות זעזוריות שצורתן ביחד כעין הרשת מכאן השם Netze, Raster. הלוח שעליו נמצאת הגלופה עשוי אבץ, ומעולה מזה—הנחשת, הופך בעזרת משחת קולן־דגים להיות רגיש לגבי האור, ועליו מצלמים את הנגטיב מעל רשת־הזכוכית. בעזרת השריה במים מתהיה התמונה על גבי הלוח, אלא שהיא בלתי־נראית. תמסת Methylviolett המזלפה על גבי הלוח חושפת את התמונה הפוזיטיבית. מחממים את הלוח, והנקודות (שהן בעצם שתי וערב זעירים, הואיל והם מתהוים מתוך נקודת הפגישה של שני האלכסונים ברשת־הזכוכית) מתלבנות על־פני הלוח. בשעת הצריבה אין הנקודות נפגמות והשטח שביניהן מתעמק. הנקודות הכולטות מכילות את הציור. הצריבה על גבי לוח־אבץ, שאינו סביל לגבי החמום, נעשית באֶמַל קר, הלכה חכחולה.

גִּירַיִם, שֶׁלְשְׁגִיר Aux deux (trois) crayons

אפן מיוחד של החיאת רשומי־גיר באמצעות הסיקרא. כגון: רשומים בגיר שחור על־גבי ניר בעל קרקעית צבעונית ובליטות־אור לבנות, גיר וסיקרא על גבי ניר לבן, גיר וסיקרא עם בליטות אור לבנות על גבי ניר בעל קרקעית בגון אחד, וכיוב׳.

לִפְנֵי־הַסְּמוּן Avant la lettre, before lettering

תמונה הצרפתי המקובל להדפס גרפי שלפני סמונו על־ידי האמן; לפני קביעת שם האמן או האדריסה.

פָּטֶר־פְּתוּחַ, לִפְנֵי כָּל סְמוּן Avant toute lettre

בתחריט או בפתוח הנחשת. ההדפס שאין בו כל סימן של האמן או כל אדריסה (מעז).

לְאַחַר הַסְּמוּן Avec la lettre

בפתוח הנחשת או בתחריט. ר׳: Avant la lettre.

שְׁכָכָה Azuré

בדפוס־שקע, בדפוס האבן ובדפוס בכלל. שבכה של קוים דקים מקבילים, מאופקים, מאוזנים או קוי גלים המשמשים רקע להדפסת שטרות, המחאות וכיוצא בהם.

B.

מִשֶּׁרֶה Bad

משרים את לוח הנחשת בתוך מַשֶּׁרָה של צֶרֶב על מנת לצרוב אותו, או בתוך משרה של מים על מנת להפציל את קרומיתו, כדי שתַּגָּלִיע.

כַּף־הַמְשִׁיחָה Ballen

כלי מיוחד שבו היו המדפיסים, וכן גם מפתחי־הנחשת וחותכי־העץ, מושחים את הלוח או הסָדָר בחֶרתָה. הכלי עשוי עץ. ידיתו דקה ובראש גופו מעין כר של עור המרופד שערות־סוס. בו טופפים על השטח הטעון חֶרתָה.

מַעֲשֵׂה־שְׂנָצִים, שְׂנָצָה Bandwerk

בעיטור האמנותי כל עיטור העשוי מן חסרטים בין בצורה פשוטה בין בצורת מקלעות, טשלבות וכדומה.

דְפוּס־שְׁטָרֵי־עֵרֶךְ Banknotendruck

הדפסת שטרי־כסף ושטרי־ערך נעשית על־ידי אחוד של כמה אמצעים גרפיים, כדי להשמר מפני הזיוף. הניר מכיל סימנים מיוחדים, כגון: סימן־שקוף, והחרתה ניתנת להכדק באמצעים כימיים לשם שינוי הצבע וכדומה.

תַּבְלִיט Basrelief

כל שטח בולט בדפוס הסמוי, וכיוצא בזה.

נְיַר־צֶמֶר Baumwollpapier

משתמשים בו לשם הדפסת פתוחי־נחשת ע"י עצמו, או ששופתים עליו ניר־סיני. הניר עשוי מצמר־גפן חי טחון.

קְלוּקֵל Bavoché, Bavochure

מונח צרפתי בשביל העלה הגרפי שרשוטו אינו נאה, שמצבו אינו נאה, שמצבו אינו טוב, שפתוחו לא נעשה כדבעי וכדומה.

הֶדְפֵּס־בַּכְסְטֶר. Baxterprints

הדפסה צבעונית גרפית שהמציא ג'ורג' בכסטר בשנת 1836, ושיטורה בתחריט המכיל את קוי־ההיקף של תמונה ידועה. לאחר שנדפסו קוי ההיקף על פני הדף משתמשים בלוחות־עץ לגונים שונים ובכל אחד שמים את צבעו הנדון, מדפיסים כל אלה על גבי הדף ומקבלים מעין תמונה בצבעי־שמן.

הַלְבָּשַׁת עֲרוּמִים (לפני ה. ע.; Bedeckung (vor der B.; nach der B.) לאחרי ה. ע.)

שם קבוצי לסוג מיוחד של פתוחי־נחשת בימי המאה הי"ח בצרפת. פתוחים אלה הוכנו בשביל ספרים, ובשעת הפתוח נעתקו הדפסי־התהוות המתארים את גויות־הנשים כשהן ערומות. הדפסים אלה נמכרו בזמנם כ„מציאות" המתארות ענינים אירוטיים. הדפים שפתוחם נשלם

הראה אותן גוויות כשהן מלובשות בגדים, סודרים וכיוצא בכך, אלה היו הדפים „שלאחרי הלבשת־ערומים" בשעה שהראשונים הם דפים „שלפני הלבשת ערומים".

befestigen — הַדֵּק

הניר על הטבלא, הלוח על חבסמית וכדומה.

Beleuchtung — הַאָרָה

נקראת הפעולה של הבלטת עצמים ברשום או בפתוח.

belichtet — מְקֹרָן

בצללים ובתהליכי דפוס־השטח ובפתוח־האור החלק המואר שדרכו עברו קרני השמש.

bemalen — צָבַע ר׳: ausmalen

כך נקרא הצפוי בצבע של פתוחי־נחשת והדפסות־השקע המכנית.

Benzin — בֶּנְזִין

משמש עזר חשוב לחשוף שכבות וקרומית של חמר בחחריט, בדפוס האבן וכדומה.

beschädigtes Blatt — דַּף פָּגוּם, דַּף לָקוּי

Beschatten — צַלֵּל

Beschattung — הַצְלָלָה

פעולת ההעמדה בצל של קבוצות ברשום או בפתוח.

beschnittener Rand — דַּף גָּזוּם

השוה anranden. הדף הגרפי ששוליו נטלו.

bestauben (m. Kolophonium) — זָרָה

קולופניום על הלוח באקוטינטה.

Bestaubte Tapeten — טַפֵּיטוֹת־שְׁעִירוֹת, טַפֵּיטוֹת־מוּך

טפיטות של נייר שרקען או ציורן חפוי אבק־צמר, עד שתן דומות לקטיפה או לאטון, משמשות גם לציורי־גיר.

besteckt — מַעֲלֶה־נוֹצָה

צורה דוגמית שבראשה תקועות נוצות או חפצים אחרים.

Bestiarius,—um. — סֵפֶר־חַיּוֹת

ספר ציורים נושן שרק מספר קטן ממנו מצוי בכת״י ובו מתוארים כל בעלי החי למיניהם. כמה מכתבי־היד המצוירים על־ידי יהודים מכילים תאורים אלה.

מְזֹרֶה bestreut

בדגם כמו „זָרוּעַ", אלא שהצורות נשארות שלמות בין שולי־המגנים.

בָּסִים נָע Bewegliches Fundament, Laufbrett

הטבלה הנעה במכבש־יד שעליה טונח הלוח להדפסה

חֲתִימָה Bezeichnung (Signatur)

כל יצירה גרפית נושאת עליה את חתימתו של האמן. בראשית ימיה של הגרפיקה חתמו האמנים בסימנים או בסמלים מדוכבים; כגון: קוביה, מלכדת, קדוקיאום וכדומה, או במונוגרמים, או בראשי־תיבות, ולבסוף — בשמותיהם המלאים. בדפוס־האבן ובפתוחים — הדפים שאין עליהם חתימה, הם הדפסי־הבכורה. חתוך־העץ אי אפשר לו בלי חתימה בכלל.

תַּנַ"ךְ הָאֲבִיוֹנִים Biblia pauperum

ר' גם: Blockbuch וכן Armenbibel

כָּפִיף biegsam

בשעת שלוח־הנחשת דק, הריהו כפיף. ומתכופף בשעה שהוא עובר בין שני הגלילים שבמכבש.

צוּרָה Bild

התאור הנידון על גבי עלה גרפי, וכן על גבי הלוח. ר' שטח־התמונה Bildfläche

הַדְפָּסַת־תַּפִּים Bilddruck

הדפסת העתקות גרפיות מתוך דפוס־שקע, דפוס־בלט ודפוס־שטח.

תַּנַ"ךְ־מְצָיָר Bilderbibel

כך קרואים כל ספרי התנ"ך המצוירים, אך גם Biblia picturata– ספר מצויר בכתב־יד בן המאה הי"ד, שנשארו ממנו העתקות מועטות ושבו מתוארים בציור כל מאורעות התנ"ך בסדר חשלם.

כְּתַב־יַד מְצָיָר Bilderhandschrift

כתב־יד שמצוירות בו מיניאטורות.

שֶׁטַח־הַתְּמוּנָה Bildfläche

נקרא השטח בלוח־העץ או בלוח־הנחשת שבו התמונה המתארת בולטת או שקועה.

מְכוֹנַת־שִׁיוּף Bimsmaschine

לשם שיוף לוח־האבן, כדי לחספסו, משתמשים בלוחות־שיפה של יד. בשביל דפוסי־האבן הגדולים הומצאה מכונה מיוחדת לכך.

אֶבֶן־סְפוֹג Bimstein

מלטשים בה את הקלף על מנת שיהא חלק. בעזרתה מחספסים את לוח־הנחשת ומקבלים על־ידי כך גון קל. אבן־חספוג משמשת גם היא בדפוס־האבן.

מִקְשָׁר Bindemittel

עֵץ־הָאֱגָס Birnholz

שמש עץ לצרכי לוחות החתוכים־עץ עד ימי המאה הי"ט, ובמקומות רבים עוד משתמשים בו גם כיום.

שָׂפָה מְלֻטָּשֶׁת Biseau

השפה המלוטשת של לוח־הנחשת. מעלתה היא, שעל־ידי שפועה היא מונעת את חתוך הניר בשעת החדפסה במכבש.

שְׁחַמְתִּית Bister (Bistre)

צבע חום, חיפה לרשום, והנעשת מפיח הארובה או מפיח העץ. באמצעותו רושמים בקו, אבל בעיקר מציירים בגוונים.

גְּרַפִּיקָה Black and white

חמונה האנגלי לגרפיקה, שחור־לבן.

בָּרָק, לַהַט (הנחשת) Blanke (d. Kupfers)

דַּף (גרפי) Blatt

כך קוראים לכל תמונה בודדת הנדפסת בדרך מַנוּאַלִית, מפי לוח־נחשת, מפי לוח־אבן וכיוב"ז.

נְקֻבוּבִים Blasen (im Kupferplatte)

בלוח־הנחשת שאינו מלוטש כל צרכו, או שיציקתו השאירה בו סימנים, נשארים נקבובים המפריעים לפתוח, לחֲרִיטה או לצריבה.

גְּמָמִית, —יוֹת Blasen (d. Kupfers)

מתהוות על הלוח לאחר שחצריבה לא עלתה יפה, או בשעה שהלוח לא חופָּה כדבעי בקרומית, או שלא נוצק בראשיתו כהוגן ולא נמרט כצריך.

בּוּעוֹת Bläschen

בזמן הצריבה עולות בועות קטנות בשפות המעניות, את אלו יש להרחיק באמצעות נוצה. כדי להשמר מן הבועות בצריבת גלופות־קו ורשת, משתמשים במכונת־הצריבה (מַזֶּרֶף) המזליפה (סילון של) צרב על השטח הנצרב בצורת אד.

נְחֹשֶׁת חָכְרַת נְקֻבוּבִים Blasenfrei(es Kupfer)

רק לוח־נחשת כזה יפה לחחריט ולפתוח־הנחשת.

Blässe פַּכְחוּתָה

חִוּרוֹן מַרְיוּתא או השיחור בציורי־אבן וכיוצא בכך.

Blasebalg מַפּוּחַ, מַפּוּחִית

בעזרת המפוח נושבים על הלוח הלח לאחד ההזלפה עד אשר יבש.

Blaudruck, (Blaukopie, Blaupause) Blue print הַעְתֵּק־שֶׁמֶשׁ, הַשָּׁאַת־שֶׁמֶשׁ, הַשָּׁאַת־אוֹר

העתקה הנעשית על־נבי נייר מיוחד, בדרך צלומית זולה ומחירה, כלפי אור השמש. אמצאתו של הרשל 1840.

Blaulack לַכָּה־כְּחֻלָּה

היא לכת הכחול־הברליני.

„Blau"-Stein אֶבֶן־כְּחֻלָּה

לוח־האבן לדפוס האבן. אבן זו מכילה נקבוביות המרוחקת ביניהן, לעומת האבן הצחובה שנקבוביותיה צפופות.

Blechdruck הַדְפָּסַת־פַּח

היא הדפסה מֻכָּנית בדפוס־השטח. את הפח מכינים בראשונה בצורה זו, שאת פח־האבץ או פח־הברזל מכסים מצע של לכנת־עופרת או לכנת־האבץ המרוככה גליצרין. אפשר לחדהות גם באמצעות מַז־חול או באמצעות צֶרֶב. לאחר ההדפסה יש לצפות בלכת וליבש בדרך מלאכותית.

Bleifarben צִבְעֵי־עוֹפֶרֶת

בשמושם על גבי־לוח האבן יש להזהר שלא לערבבם בצבעי־חגפרית.

Bleigriffel (Black lead) עֵט־עוֹפֶרֶת

מַטּוֹת עופרת זעירים ששמשו כלי־כתיבה ורשום ככבר בזמן העתיק (איוב י״ט, כ״ד). אמצעי מוחק לאלה שמש מָלְמוּל־הלחם. בימי הבינים וכימי הרינסנסה שמש לרשום מְתוּוֹת מפי הטבע, כדי להקשותו מתיכים אותו עם האבץ ותאבר על־ידי־כך ניטל הגון השחור מן חקו. עט־העופרת הוא שקדם לעפרון שלנו.

Bleistift (lead pencil, mime de plomb, potlead) עִפָּרוֹן

Bleistiftzeichnung רְשׁוּם־עִפָּרוֹן

Bleiweiss (Kremserweiss) לִבְנַת־הָעוֹפֶרֶת, לִבְנַת־הָאֶבֶר, לִבְנַת־קְרֶמְס

משמשת בגרפיקה אמצעי־מצע ותארה.

(המשך יבוא)

בקורת וביבליוגרפיה

צבי הר־זהב

משה בריטברד, דקדוק לתלמידים

עם תרגילים והקראות, חלק א': נקוד ושמות
וחלק ב': פעלים וסינטכסיס, ריגא תרצ"ח

דקדוקה של הלשון העברית שבספר זה אינו מיוסד בשיטה חדשה המרעית אלא בשיטת הישנה האסכולסטית, אבל הספר אינו ככל ספרי הדקדוק שבאותה השיטה, לא כאותם שלגדולים ולא כאותם שלקטנים ולמתחילים. חדש הוא במינו. לקטנים ולמתחילים נתחבר, אף על פי כן השפיע עליהם המחבר רב טובה ונתן להם כמעט את כל כללי הדקדוק האטימולוגיים וראשי ידיעות סְנַתַּכְסיסיות, שלצרך הם אף ללומדים כאלו. והמחבר אינו חושש שמא יזיק למוד זה של דקדוק למשאוי על התלמידים, כשם שמורים רבים חוששים לזה, ואינו מבקש לחבב עליהם תורה זו ולמשוך את לבם אליה רוקא על ידי מעוט הכללים ורבוי הציורים וכדומה... התלמידים מקבלי טרות ומושכי על הם בעיניו ועלולים להכליע הרבה, אם אך רצונו של המורה בכך... והרי החינוקות הלומדים של ישראל הם, ומוחם אינו דופם כשל תינוקות גויים, וראגתם היתרה החששנית של המזפרים והמחברים להם דאגת הבל היא — ויכולים הם לעכל הכל... ויפה עשה המחבר שנקט בזה את מדת ההחסרה והחקפדה והכניסת לתוך הספר. ומפני שמורה הוא המחבר ויורע הוא את נפשות תלמידיו, והספר הוא פרי נסיונותיו של כמה שנים,— חשכיל לחלק את כל החמר הרב חלוקה ישרה ומתקבלת על הדעת ולנפח את הכללים לפי כח השגתם של הקטנים, ותרגילים אחרי הכללים נתן להם, שהם לפי רוחם ובעקר מחייתם ומהספרים הידועים להם (ספרי התורה והנביאים וספרי כרסתומחיות), ולתרגילים הוסיף עוד הכתָבות („הקראות" אצלו, בטעות), שכהן באות תבות חנבדלות אחת מחֻברתה באותיותיהן והדומות בהברתן זו לזו ממש או דמו במקצת (כגון לא—לו, אפוא – איפה, אין—עין, אל—על, אם — עם וכיוצא

בהן), כדי להבחין בין חבות כאלו ולהתאמן בכתיבתן כהלכה. ובדרך כזו מתרכז תכל לנקודת החוך, ותכל נעשת קבוע וברור, והתלמיד קונה לו תורת שלֵמה בדקדוק הלשון, עד כמה שהיא ראויה לתנתן למתחיל שכמותו. הכללים המיותרים וכל פרטי פרטיהם, שאינם ללומדים כאלו, אינם מצויים, כמובן, בספר, אבל תכללים העקריים נתונים בָּן בָּלם, וכל העובר על ספר זה מסגל לעצמו את דקדוק הלשון במדה הגונה ומתפַּשר בכתיב ישר ומדויק, ואינו זקוק אלא ל ח ש ת ל ם בספרי דקדוק חשובים ומשובחים.

המחבר לא נחפַּון, כפי שהוא מוריע בעצמו בחקדמתו, ל ח ד ש בספרו זה חדושים, שלא היו ערין בספרי הדקדוק הקודמים, אלא ל ס ל א ו ת מת שחסר בהם, כלומר ל ת ק ן מה שפגום בהם: להקל את חֶסבר הכללים; להרבות בתרגילים; לערוך את תכללים והתרגילים מערכות מערכות וכל כלל יהא משמש מדרגה לכללים תבאים אחריו; לחלק את כל החסר כדרך אחרת נוחה יותר (בעקר, הכללים של סמיכות א ח ר נטית השמות; כללי כל הגזרות תחלת רק בבנין פָּעַל כלבד, ו א ח ר כ ך באים כל שאר הבנינים בגזרת השלמים ולבסוף כל הגזרות בכל הבנינים, וכדומה); ולחרגיל את תתלמידים באורתוגרפיה ישרה בשפע התכתבות (שחווכרו למעלה).

ויש להודות, שבכל אלו תקן המחבר בהרבה מה שהיה ערין פגום עד היום, וספרו מֻקָּל, לאמתו של רבר, על לומדו.

אבל משכלול רחוק ערין הספר. החסרון הגדול העיקרי שבו הוא, מת שיסודו היא השיטה הישנה, ושעל פיה כללי הדקדוק הם „חוקים", שטעמיהם עלומים ממנו, ו„גזרות", שקשה לו לשכל לתפסן, ומי שהוא זקוק לשיטה זו צריך לאנום את עצמו לקבל הכל ולהכליע הכל — ולא לכל אדם יש כח וסבלנות לזה... מה שאין כן בשיטה החרשה המרעית, בשיטה המוליכה את לומדיה ברך התתפתחות התסתורית והשואתה של הלשון לשאר חלשונות האחיות, שכללי הלשון על פיה הם „חוקים" שֶׂכליים, והכל מסתֻבר ומתחור, וגזרות אין בה, ותלמור הדקדוק נעשת קל וערב ומושך את הלב: ועוד חסרון גדול יש בו, מה שהוא ספר דקדוק, לא של הלשון ש צ ר י ך ל ה ש ת מ ש ב ה כ י ט י נ ו, אלא של לשון ה מ ק ר א: המחבר ואנ אך לספר המקרא כלבר, וראגתו לתלמידים היתה בעקר שיוצו רק ספר זה ורק לשונו שלו. בכל הספר כֻּלו בשני חלקיו ישנם אך ת ש ע ה מקומות, שבהם מצויה שימת לב כל שהיא ללשון המשנה ול„לשון המאוחרת" (בחלק א', כ־§ 31, בסוף; § 32, הערה; § 57, הערה; § 65 הערה ד'; § 66, סוף; § 69; חי"ב, § 17 הערה; § 26, הערה; 2; § 27, הע' 3).

חוץ משני הסרונות אלו מצויים אף כללים שלקויים הם ואינם מדויקים: בהערות לכללי התנועה (ח״א, § 6) לא מוכא כלל, שאף הקמץ שאחריו דגש כפלן (חזק), הבא בגָזֵר («הברה») שאינו מוטעם, הָבור אף הוא, כזה שלאחריו שוא נח, ס. ודוגמה מן «חדש», שהחולם שבו משתנה לקמץ קטן, מביא המחבר את תבת «חֲדָשִׁים», שהחית שבה מגוקדת בחטף קמץ ולא בקמץ קטן! וכך אף בחלק ב׳, § 7 נתונות לדוגמה תבות «אָזני» ו«חָלי» כאחת לקמץ קטן! וב־§ 46 (ח״א), בחפוך הדברים: הקמץ של «חָדשיכם» כוכא לדוגמה לחטף קמץ! ובפרק זה נאמר: «התנועות הן שמונה» — וכחלק ב׳, § 7, מלמדנו המחבר שהתנועות הן עשר. כַּונתו היתה כָּן לצורת התנועות, ששמונה הן — ומן הראוי היה לנסח את הכלל ברור ומפרש!

ל־§ 11. לא ההטעמה של המלה קרויה טעם או נגינה, אלא סימנה של ההטעמה.

ל־§ 18. א. חוץ מסיומי ־ָח ות׳ יש עוד סיומים של מין נקבה.

ל־§ 22. חוץ מן «טליתות» יש אף «טליות»[1])

ב־§ 24 ב׳ נאמר, שהשמות הבאים אך במספר יחיד בלבד הם, על פי רֹב, שמות החֹמר — ושיש שמות חמר בלשון לא חזכיר עדין המחבר. ב־§ 14 מחלק המחבר את חשמות רק לפרטיים ולכלליים, ואת שמות הקבוץ אינו מזכיר כלל, לא שם ולא כָּן! ושמות החמר הרי אף הם באים במספר רבים, תמראה לא את רבוי חכמות אלא רבוי תסינים: חֲלָבִים, כספים[2]), עֲפָרות[3]), שְׁמָנים, יֵינות[4]), סְלָחות[5]), קְמָחים[6]), זְהָבים[7]). ואף כמה משמות העצמים תרוחניים באים במספר דבים: מן «בינה», שהמחבר מביא לדוגמה, יש בינות[8]), מן «חבונה» — חבונות[9]) ומן «דעת» — דעות[10]). וכך יש זקונים, פְּחורים[11]), קְחורות[12]), נעורים,

---

1) זבים ד׳, ה׳ וז׳, ירושלמי, סנהד׳ י׳, כ״ו, ד׳.

2) בראי מ״ב, כ״ה ול״ה; כתובות ו׳ ד׳; ח׳, ג׳; תמורה ו׳, ד׳; יוי׳, יומא ראש פ׳ ד׳ ובשאר מקומות.

3) מש׳ ח׳, כ״ו; איוב כ״ח, ו׳; מל״ר, במד׳ ט׳.

4) שקלים ד׳, ג׳ וח׳; ביצה א׳, ט׳; ע״ז ד׳, ב׳; תמורה ו׳ ד׳.

5) שם ומכשירין ו׳, ב׳; יוי׳, חלה רפ״ב ובשאר מקומות.

6) מנחות ח׳, ז׳, מכשירין ו׳, ב׳; יוי׳, חלה שם ובשאר מקומות.

7) מל״ר, שמות ל״ה; שה״ש, עמורין; ערובין נ״ג, ע״ב.

8) ישעי׳ כ״ו, י״א.

9) שם מ׳, י״ד; תהל׳ מ״ט, ד׳; ע״ח ע״ב; מש׳ י״א, י״ב; כ״ח, ט״ו; איוב ל״ב, י״א

10) ש״א ב׳, ג׳; איוב ל״ו, ד׳.

11) במד׳ י״א, כ״ח.

12) קה׳ י״א, ט׳; י״ב, א׳.

נעזרות [1]), עלזים, אונים, נְגֹהוֹת [2]), אֻפֻּלוֹת [3]), חֲשֻׁכִים [4]), וכיוצא בזה — והמחבר אינו מזכיר כל אלו כלל וכלל!

ל־§ 32, הערה. חוץ משמות העצמים הפרטיים הבאים ביחס, שבהם נופלת ההא, יש אף כמה שמות עצמים כלליים, שנשתמשו בהם ביטי הבינים, ביחס בחשמטת ההא, ובלא שום תוספת של איזו אות, כגון מרינה — מרינו, או בהשמטה ובתוספת נון, כגון תורה — תורני. אבל מה לו למחבר וללשון המאוחרת, כשאין לו עסק אלא בלשון המקרא בלבד?

§ 34. סיום דין, לפי דעתו של המחבר, הוא לחזוק התאר — ואינו אלא אחד הסיומים של שמות התאר, שאינו בא כלל לחזק. והכפלת האותיות בשמות תאר (לאו דוקא בצבעים וגונים), לפי דעתו, מראה על הקטנה, מה שלאמתו של דבר אך ההכפלה בצבעים וגונים בלבד מראה על הקטנה, ובשמות אחרים מראה ההכפלה דוקא להגדלת!

חלק ב', § 13. לדרך הצווי מובאת רגמת דוקא מזמן עתיד: יִשְׁמֹר, וצורת שְׁמֹר אינה שם כל עקר!

§ 20. בנטית של פעל "לסר" מסומן, שבינוני פעול מבנין פָּעַל אין — והוא מצוי [5])!

§ 29. תצווי מבנין פָּעַל מגזרת ע"ע לנוכחות קָן בספר הוא: סֹבְנָה, ולא סְבֵינָה. המחבר נגרר, כטעות, אחר קְנִינוֹבִין [6]).

§ 33. לוח בינוני פעול מן "שוב" ו"נפל" אין שם — ומן "שוב" יש במקרא [7]), ומן "נפל" יש בלשון המשנה [8]).

§ 52. לפי דעתו של המחבר יש בבנין פָּעַל של שרשי ע"ע אך עתיד חלום כלבר, חבא בשתי צורות, בצורת איתן קמוצות (כגון אָסֹב, יָסֹב) ובצורת א' סגולה ויתן חרוקות (כגון אֶפֹּת, יְהֹם), ולעתיד צרוי (יָגֵן [9]), יָהֵל [10]), וַיָּגָל [11]),

---

1) ירמי' ל"ב, ל'.
2) ישעי' נ"ט, מ'.
3) שם שם.
4) שם נ', י'.
5) דה"א ה, י"ח.
6) עין ב"תורת הלשון בהשפחותת" של שנידר, ע' 367, בהערה.
7) סיבה ב', ח'.
8)
9) ישעי' ל"א, ה'; זכרי' מ' ט"ו; י"ב, ח'.
10) ישעי' י"ג, י'; איוב ל"א, כ"ו; מ"א, י'.
11) בראי כ"ב, י'.

וַיָּרֶד[1]), נַתָּרֵץ[2]), תְּצַלֶּינָה[3])) אין שם שום זֵכר. ועל עתיד פתוח (יִדַּל[4]), וַיִּדַּל[5]), יַתֵּם[6]), יִתַּם[7]), תִּתַּם[8]), יֵהַמּוּ[9]), וַיִּתְמְנָהּ[10]), יִמַּל[11]), וַיִּמַּל[12]), יִמָּלוּ[13]), יֵמַר[14]), יִצַּר, יֵצָר[15]), וַיִּצָּר[16]), וַתִּצַּר[17]), וָאֵמַל[18]), וַתִּמַּל[19]), יִמָּלוּ[20]), יִרַּךְ[21]), יֵרַע, וַיֵּרַע, תֵּרַע, יֵרֵעוּ תִּשַּׁם[22]), וַתִּשַּׁם[23]), יִתַּמּוּ[24]) הוא מערער עוד (שם בהערה). ומכל העתידים שעל משקל אֶפְעַל המנויים למעלה מביא הוא אך יִדַּל ותַזָּלִי[25]), וכאילו יותר אין בלשון. ומשניהם נשתַּיר לו אך אחד, „ידל", ועל „תזלי" אומר הוא בעצמו שמסתבר שהשרש בתכה זו אינו „זלל"[26]) אלא „אזל"[27]), ושלאמתו של דבר, דעה זו היא המתקבלת[28]); ו„ידל", לפי דעתו, מבנין נפעל הוא. אכל שתי ראיות

---

1) טל"א ו', ל"ב.
2) שו' מ', נ"נ = נַתָּרֵץ.
3) ש"א נ', י"א.
4) ישעי' י"ז, ד'.
5) שו' ו', ו'.
6) דב' י"ט, ו'; קהי' ד', י"א.
7) טל"א א', א'.
8) יחז' כ"ד, י"א.
9) הושע ז', ז'.
10) ברא' ל', ל"ח.
11) איוב י"ח, ט"ז.
12) שם י"ד, כ'.
13) תחל' ל"ז כ'; איוב כ"ד, כ"ד.
14) ישעי' כ"ד, ט'.
15) טשי' ד', י"ב; איוב כ', כ"ב
16) ברא' ל"כ, ז'; שו' כ', ט"ו; ש"ב י"ג, כ'.
17) שו' י', ט'; ש"א ל', ו'.
18) ברא' ט"ו, ה'.
19) שם שם, ד'.
20) ש"א כ', ל'.
21) דב' כ', נ'; ישעי' ז', ד'; ירמי' נ"א, ט"ו.
22) ברא' מ"ז, י"ט; יחז' י"ב, י"ט.
23) יחז' י"ט, ז'.
24) במד' י"ד, ל"ח; ירמי' י"ד, ט"ו; ט"ז, י"ב; תהל' ק"ב, כ"ח; ק"ו, ל"ה.
25) ירמי' ב', ל"ו.
26) כמה מטפרשים השבעים ורש"י ואחרים, ובמקום תַּזָּלִי או תָּזֻלִּי.
27) כרעתם של רד"ק, בעל המצורות, גזניוס, טירשט, סנרלקרן, שטינברג, בואר וליאנדר ואחרים, ובמקום תֵּאָזְלִי = תֶּאֱזְלִי, כהשמטת האלף.
28) ואשר שהשרש הוא „יזל" = אזל, בחלוף האלף ליוד, ואין צָן שום הסרון אות.

הוחכות ישנן שכל העתידים הפתוחים שלפעלת מבנין פָּעַל הם ולא מבנין נפעל. האחת, מה שלכמה מהם יש צורות מכוונות מבנין פָּעַל: הָלַלוּ[1]), הַלּוּנוּ[2]), הַלּוֹנוּ[3]) ודַּיָּם[4]) — ונפעל אין מפעל זה; חם, וְחַם, חַמּוֹתִי[5]), וַיָּחָם, חם, בְּחֹם, כְּחֹם וכדומה — ומנפעל יש רק: הַנֶּחָמִים[6]), שצורה זרה היא[7]); מָרָה[8]) — ונפעל אין; רַךְ[9]), רכוּ[10])—ונפעל אין; רע, וְרַע, וָרָעָה, כְּרֹעַ, רֹעוּ[11])—ומנפעל יש רק יֵרוֹעַ[12]); תַּם, תַּמּוּ, יְתֹם, וַיִּתֹּם, וַתִּתֹּם וכדומה — ונפעל אין. והראיה השנית היא. מה שפא־חפעל אינה דגושה בכמה פעלים אלו (יֵצֵר, אֵצֶל, תֵּשֵׁם), שמן הראוי היתה צריכה לְהָגֵשׁ כהם אילו היו מבנין נפעל. מפעל "קלל" בא אף בנין נפעל ופא־חפעל של העתיד של בנין זה דגושה בו: יִקָּלוּ[13]). אף "שמם" בא בבנין נפעל: נָשַׁמָּה, נָשַׁמּוּ וכדומה. אבל אילו היתה הצורת "תֵּשֵׁם" מבנין זה, היתה צורתה תִּשֵּׁם ולא תֵּשֵׁם, ומתיר זה משום זה מבנין פָּעַל הוא, ושתי צורותיו האחרות (אֶשֵּׁם[14]), יִשֵּׁם[15]), יָשֵׁמּוּ[16]) מעידות אף הן על זה.

בספר מצויים כמה מונחים של דקדוק שאינם מדויקים ביותר. האותיות הראשונות של שמות האותיות אלף, דלת, למד ומם אינן צריכות להיות קמוצות (בכספר זה, ושמחברו נגרר בזה אחר רבים שקדמו לו) אלא פתוחות, ומשום זה הטעם בהן למעלה („מלעיל"), מה שאין כן אילו היו קמוצות, שרינם של שמות כאלו לקבל את הטעם למטה („מלרע"): לָמֶד[17]), מֶרְפֶּלֶת, כְּבֶלֶת,

---

1) ישעי' י"ט, ו'.
2) שם ל"ח, י"ד; איוב כ"ח, ו'.
3) תהלי' ע"ט, ח'.
4) ש"ב ג', א'.
5) ישעי' מ"ד, ש"ז.
6) שם נ"ז, ח'.
7) ואפשר שחבה זו היא משרש „יחם", ש ש ש מ ע ה טוכיח על זה, וכשם שיש „ישם" (יחזי ו', ו'), רֵשׁ לשרש „שמם", ושמטנו השם „ישימון", וכפעלי „יזם" ו„יחם" שהם אחים ל„זמם" ו„חמם". ואפשר ש„תֵּשֵׁם" לא מן „שמם" אלא מן „ישם".
8) ש"א ל', ג'; מל"ב ד', כ"ז.
9) מל"ב כ"ב, י"ט; דחי"ב ל"ד, כ"ז.
10) תהלי' נ"ח, כ"ב.
11) ישעי' ח', ט'.
12) משי' י"א, ט"ו; י"ג, כ'.
13) ישעי' ל', ש"ז.
14) שם מ"ב, י"ד.
15) מל"א ט', ח' ובשאר מקומות.
16) תהלי' ס', ש"ז; איוב י"ז, ח'.
17) שו' ה', ח'.

אַמְרָפֶל. ואין יוד אלא יוֹר, ששמה ביונית מוכיח על זה ושמשמעה אף הוא מעיד על זה (שהרי אין יוֹר אלא יָר, שתנועת a נשתנתה בה ל־o בתקופת השתנותן של תנועות אלו). ואין קָף אלא כָּף. — בנקוד שמות התנועות בחר המחבר את שיטתם של קצת מרקדקים, שיהא ראשה של כל תנועה מנוקד בתנועתה שלת וסופה בתנועתה של המכוונת לה, ויצאו לו שמות אלו: קָמַץ (והוא הגדול), צֵירֶה, חִירִק (והוא הגדול), חוֹלָם, שׁוּרֶק פַּתָּח, סֶגֹל, חִירִק (והוא הקטן), קָמוּץ (והוא הקטן) וקִבּוּץ. לשיטה זו אין שום טעם ויסוד ומעשה ילדות בה. שמות התנועות הם: קָמֶץ (גדול וקטן), צֵירֵי, חִירֶק (גדול וקטן), חוֹלָם, שׁוּרֶק, פַּתַח, סְגוֹל וקִבּוּץ. וקריאת „חֲטָף" אף היא אינה ראויה, ושם „חָטֵף" (ובסמיכות: חֲטַף־פַּתַח וכ') יפה מטנו. — ואין „עֲבַר" אלא „עָבָר", שהרי זה שֵׁם (ועל משקל „דָּבָר") ולא פעל. — ו„קו מְנָח" (§§ 69, 70) צריך לְהָחות מפני „קַו מְאָזְנָיִם", המדויק ממנו. — ומשמעה של „תקראה" הוא גרם לאחר שיקרא בספר; והגרם שיכתוב אדם קרוי „הַכְתָּבָה".

טעויות ישנן בספר בשפע גדול מאוד. בסוף חלק א' נתקנה אך מעות אחת ובסוף חיב שלשים ושלש — ולאמיתו של דבר ישנן עוד כמה וכמה עשרות! והטעיות מצויות בכללים ובנטיות ובתרגילים ובהכתבות. בכללים ובנטיות שבח"א: חָמֵשׁ תאותיות (§ 3, בטקום חֲמֵשׁ), בצורתן (שם — בצורותיהן), זֹ (§§ 31,11 ובח"ב, § 24 — זוֹ), שמות העצם (§ 14 — העצמים), ולכלתי חיים (שם — ולשמות מי שאינם חיים, או: דומטים), בְּשֶׁמות בלתי חיים (§ 18 — בְּשֵׁמות עצמים שאינם חיים), חָבִית, חָנוּת (§§ 22, 47 — חֲבִית, חֲנוּת. מספר הרכים „חֲנָיוֹת"[1]) מעיד, שהחית חטופה בחטף פתח, אילו היתה קמוצה, היה חקטץ מתקים, ככשטות גָּלוּת, בָּרוּת, חָזוּת, חָנוּת, חָסוּת, רָטוּת טָמוּת. והקריאה המקבלת של „בא בַּחֲבִיתוֹ של יין"[2] מוכיחה, שהמכרת הוא חֲבִית, ובמספר הרבים חֲבִיוֹת, ולא חָבִית וחָבִיות, שאילו היתה תחית קמוצה היה אף כשם זה מתקים, ככשמות בָּלִית וָוִית, אָ' תָ' חָ' עָ' (§ 29, א — חקמצים חם בטעות). משתמשים גם כן בטלת „יותר" גם כן בהוספת חטלה „טאר" (§ 33 — „כן" טיתית), זוּהִי (§ 33 — זוֹהִי), שֵׁמות הגוף (35 — שְׁטות), בְּנָדַי וכ' (43 — הדלת רפת), פָּרָץ י', קָרַב י', קָרַם י' (שם — כלומר: שמות אלו באים רק בטספר יחיד כלבד ו), חָשָׁק (46, ד — חשוּק), אָהֲלַי (שם — אָהָלַי), מְנָה (48, סוף, 64 — בטקרא חגימל תטיד רפת, והכתיב צ"ל: עוּגָה), פְּעוּלָה (68 ובח"ב 4, 11, 16, 17 ועוד ועוד — פְּעֻלָּה), אַיְכֶם, הַיְכֶם (68 — אֵיכֵם, הֵיכֶם), יֵשׁ

1) ירמי' ל"ז, ט"ז.

2) כ"ק ל"א, ע"כ וקשיו, ע"א.

(שם — וְשָׁנַם· ״וְשָׁנָן״[1]) טוכיח, שלזכרים אומרים ,ישנם״ ולא ,ישם״, כרעתו של ש נ י ד ר, שתסחכר ננרר אחריו). כאלו שבחי׳ב: אֵיזוּ (1, 4, 63 — אֵיזוֹ), קָצֵר (3, 64 — הקריאה המקובלת כמספר רבים ״קְצָרִים״ באה ללמד על המכרת שבמספר יחיד שהוא קָצָר ולא קָצֵר — ושם בס 3 יש אחר כך אף קְצָרוּ), דגושים (9 — ובמספר יחיד שם, כראוי: דָּגֵשׁ!) הַקֹּדֶם (20, 62, 68 — הַקּוֹדֶם), חֲלוּקַת (24, 35 — חֲלֻקַּת), סגולות (24 — סְגֻלּוֹת), הַגְּבֹהָה (43), הָאֲדִים (שם — הָאֲדִים), הַחֲבֹדֶל (51 — הֶבְדֵּל), אֵי־אֵלּוּ (52 — אֵי־אֵלּוּ או: אֵילּוּ), שְׁרָשֵׁיהֶם (56 — שָׁרְשֵׁיהֶם), אוֹפָן (57 — אֹפֶן, וכ64, 69 — כראוי), בְּהַקְדֵּם (57 — בְּהֶקְדֵּם), רַעֲיוֹנוֹת (59 — רַעְיוֹנִים[2]), לְגַאוֹלָה (64 — לִגְאֻלָּה), אֲרוּכִים (68, 70 — אֲרֻכִּים), נְקוּדָה, נקודתים (68, 70 — נְקֻדָּה, נְקֻדָּתַיִם), אֹפַנִּים (69 — אֲפַנִּים[3])), מְיוּחָד (70 — מְיֻחָד), והתבות שעל משקלי הַמְפֹעָל והַמְפֻעָל הבאות בשני חלקי הספר — והן מרכות מאור — דגושה בהן המים, שלא כדין.

ובתרגילים וההכתבות, כחי׳א: פְּנֻחָם (עמ׳ 9 — פינחם), יַם הסלח (עמ׳ 11, 41 68 ובחי׳ב, 58 — יָם הסלח), חָנוּת (12, 30), וָתֹם (14), טוּבְיָה (15 — טוֹבְיָה), חָלָשׁ (20 — חַלָּשׁ), בְּנָאי (22 — בַּנַּי), נִרְאָה עב קל (שם — נִרְאָה), עֲמִינְדב (שם) המטמֹטִים (35), ויברך (שם). בהֲמות הכית (37), עֲגוּת (40, וכחי׳ב, 144 — עֻגוֹת), מְיַד (44, וכחי׳ב, 168 — מְיָד), סַה המשפט (57 — סָה), בָּרֻם (86 — בְּרֹם), לאחוות (95), כונחים (97 — כֹּנָחִים), וכחי׳ב: צְפָרוּת (10 — צִפֳּרוֹת), שְׁעוּרך (שם — וככל חי׳א, כראוי: שְׁעוֹר), יַם העצים (14 — יָם), כיַם דמעותינו (16 — כְּיָם), מַאֲרִים (19 — מַאֲרִים), לַחֲשִׁינוּ (23 — לָחַשְׁנוּ), וּכְאָכִיב (65 — וּכְאָבִיב), תַּיְמָרָה (110 — תַּיְמָרָה), לְגִבֹּות (126), וַיְחָמֵם (145 — וַיְהִמֵּם), מַחְכֹּאָם (שם — מַחְכֹּאָם), בְּהַקְדֵּם בְּהַשְׁכֵּם (151 — בְּהֶקְדֵּם, בְּהֶשְׁכֵּם), וכמה וכמה תכות על משקלי הַכְפַּעַל והמְפֻעָל דגושות בהן תמיהין.

לא פרטתי את כל הטעויות שבספר. ישנן עוד רבות שאינן מובאות כָּן. בכל ספר שהוא פוגמות הרבה הטעויות שמצויות בו, ובכל שכן בספר דקדוק, שמחובתו של המחבר לראות שיהא מדוקדק ומדויק מאוד ושלא תהא בו שום טעות איזו שהיא!

ל־§ 6 שבחי׳א נתנו הערות, וההערות הרי נתחברו, לפי האמור בהקדמת, רק בשביל אלו שאין לפקפק שראויים הם לתתן להם — ולמה בא אחר כך תרגיל, ושאותו חיבים כל התלמידים כלם לקרותו כהלכה ולהבריל בין קטע תחגוי a לבין קטע תהגוי o?

---

1) ירו׳, שקלים ג׳, ב״ו, ב׳ ובבלי, פס׳ ס״ג, ע״ב וצ״א, ע״ב. ואפשר שבעיר מקומות אחרים ובפרושו של רש״י לערובין כ״ו, ע״א וג״ב, ע״ב.

2) רני ב׳, כ״ש ולי; ד׳, ס״ז; ה׳, ו׳ ויי.

3) מן ״אֶמְנָיו״ (משי כ״ח, י״א) אנו למדים על זה = אֶזְנָיו, חֶמְנָיו — מן אֲזָנִים וחֲמָנִים.

אלו הם הסרונותיו ולקוייו של הספר. כל אלו נתונים לתקון. הם פוגמים אותו, אבל רק במקצת. בכלל טוב הספר. זה ספר שמושי הגון, בעל הֶקֵף גדול, הנותן ללומדיו כמעט את כל כללי הדקדוק, וכשיטה רצויה ובלשון קלה וברורה; ובשפע הגדול של התרגילים וההכתבות מכליע הוא את הכללים בטעיהם, ומקנה להם את ידיעת הלשון בשעור הגון.

כל הספר כלו מנוקד ומודפס כאותיות גדולות ועל נכי ניר יפה, כראוי לספר כזה.

בלי ספק יזכה הספר למהדורה חדשה, שבא יתמלאו פגימותיו, ויהא מתוקן כל צרכו, ויוסיף ברכה למשתמשים בו.

שבט, י"ט להכ"כ.

י. א. זידמן

שער לשוננו, ספר שני*)

ספר זה הוא המשך לשני החלקים של ספר ראשון. כמה פרשיות, שכבר נשנו בחלקים הראשונים, חוזרים ונשנים כאן בהרחבה ובהעמקה. כמובן יש כאן כמה פרקים חדשים בדקדוק הלשון, שלא נזכרו בחלקים הראשונים. אף בספר זה נקטו המחברים באותה השיטה שבחלקים הקודמים. את תחום למוד הדקדוק הרחיבו על תורת המשפט ושמוש הלשון. הדוגמות, הציורים ופרקי הקריאה, המדגימים את כללי הדקדוק, נבחרו בטוב טעם ודעת והם מהַנים את העין ומרחיבים את הדעת. וספר זה, כחברו שקדמו, יתקבל אף הוא בסבר פנים יפות בבתי הספר שלנו. בכל זאת נשארו כמה דברים הטעונים ברור, ועליהם אעיר ברשימתי הבאה. כן ארשה לעצמי להעמיד את הקורא בפרוטרוט על הצדדים החיוביים שבספר, הראויים להבלטה יתרה.

בפרק א׳ דנים המחברים על „עיקרי המשפט וטפליו" ובסעיף 3 הם מדברים על משפטים שבהם נמצאים שני משלימים. סעיף זה לקוי בחסר. המחברים לא הבדילו בין משלים יָשָׁר, שיכיל להַהפך לנושא אם הופכים משפט פעיל לסביל, ובין משלים רחוק, שאינו ניתן להַהפך לנושא. לדעתי, פרק זה עדיין מוקדם בספר שלפנינו ודי אם הילד יודע ע״ד משלים אחד, מה שמועיל ומכין לפרק המדבר על בנינים פעילים וסבילים. ואם כבר הביאו כאן משפטים עם שני משלימים, הרי נוסף על החלוקה של משלים קרוב ורחוק שכבר הזכרתי למעלה, היה עוד מקום להזכיר את היחסים השונים שבהם יכול לבוא המשלים. כבר בדוגמות שמביאים המחברים יש מקום להעיר שבדוגמה 2, בא המשלים הרחוק ביחס הפעול ואילו בדוגמה 1, ביחס שאליו. ובדוגמות 4 ו5 בא המשלים הרחוק עם בי״ת הכלי (instrumentalis): „בשוטים, בעקרבים". ובכלל איני יודע אם כדאי היה להכניס דוגמות אלו, באשר הדבר שנוי במחלוקת אם אפשר לחשוב זה למשלים. ואין כאן מקום להאריך.

---

2) שער לשוננו, ספר למוד ליסודות הלשון מאת אבינועם ילין, אריה אילן וא. אלקלעי, מצויר בידי נחום גוטמן. ספר שני, הוצאת „אמנות", ת״א, תרצ״ה.

בסעיף 88, ניתן תרגיל שיש בו להעמיד את התלמיד על ההוראה של העמדת פנים לבנין התפעל. כמו: מתנכר מתעלם ומתחסד. לדעתי, היה ראוי לפרש יותר את הענין, ולסכם אותו בכלל קצר ולא להסתפק בדוגמות בלבד.

המשל, בטוי ציורי ופתגם. בסעיפים 14—17 דנים המחברים על דרכי השירה העברית. ושם אתה מוצא העדר הגדרה ואי־דיוק בין המושגים הבאים: משל, מליצה ובטוי מצייר. ולשם הבהרת הענין אעתיק התחלת סעיף 14 ואעיר עליו. המחברים כותבים:

ה מ ל י צ ה
(בטוי מצַיר)

§ 14 א. „קוצותיו תלתלים שחורות כעורב"

במשפט זה נמשל השער לעורב, העורב מציג לפנינו יפה את עין השער.

דרך־לשון זה להציג דבר בעזרת משל או דמות נקרא „מליצה".

ובכן מדברים על משל ומזַהים אותו עם מליצה. אולם המושג מליצה, במובן המקֻבל, מקיף הרבה יותר מדרך המשל. רואה אני שרבי שלמה לויזון, בספרו „מליצת ישורון", כלל במושג זה לא רק את דרך המשל והבטוי הציורי, אלא גם את דרך הנשגב, תמונת השאלה, הקריאה, הכוסף, הפרוט וכיוצא בהם.—אחר כך באה, בסעיף הנזכר, שורה של דוגמות למליצות. וכאן אינם מביאים את המשל בשלמותו, כמו שעשו לנכון למעלה, שהביאו „קוצותיו תלתלים שחורות כעורב", אלא מסתפקים במשל במובן המצומצם, בלבד. כמו „כחול אשר על שפת הים", או „כחמר בידי היוצר" ואינם מביאים את הנמשל. כן אנחנו מוצאים על יד דוגמות אלה כמה בטויים ציוריים, כמו „והמשתכר משתכר אל צרור נקוב". ובאותו המשך מביאים פתגם „חופר גומץ בו יפל". ולהפך בסעיף 15, הנקרא „פתגמי־מליצה" אתה מוצא בטוי ציורי, כמו: „ארי שבחבורה". וכאן יורשה־נא לי לברר את ההבדל שבין משל לבטוי ציורי ולפתגם. בבטוי ציורי מזכירים דבר אחד ומתכונים לדבר אחר. ירמיהו, למשל, קורא לאויב בבטוי הציורי „זאב" או „נמר", או „אריה". אנו קוראים: „על כן הכם אריה מיער, זאב ערבות ישדדם, נמר שוקד על עריהם" (ה' ו'). בטוי ציורי הוא, אפוא, אליגוריה בזעיר אנפין; מה שאין כן המשל. במשל משוים תמיד דבר אחד לדבר שני ומזכירים את שניהם בפרוש. כמו בפסוק: „כסופה מרכבותיו" (ירמי' ד' י"ג), משוה הנביא את מהירות „המרכבות" של האויב ל„סופה"; ואילו פתגם הוא דבור קצר, מועט המחזיק את המרובה, המכיל איזה מוסר השכל, איזה ענין חכמה. אמנם, לרוב מבטאים את הפתגם בדרך ציורית, כמו „חופר גומץ בו יפל", שכוונתו: „חושב רעה על אחרים והוא עצמו נופל בה". אולם יש פתגמים בלשון קצרה ופשוטה, כמו הפתגם: „גדול המעשה

יותר מן העושה" שמביאים המחברים בסעיף 17, שאין בו משום משל כלל והיה ראוי, אפוא, להבדיל בין מושגים אלה.

שמוש הלשון, פתוח חוש הלשון וחדוד הרגשת הלשון. כמו בחלקים הקודמים, כך גם בספר זה, ניתנו כמה תרגילים שמטרתם להעמיד את התלמיד על השמוש הנכון של מלות היחס. מן סעיף 131 ואילך השכילו המחברים לבחור פסוקים שגורים מן המקרא והשמיטו את מלות היחס שבפסוק, ועל התלמיד למלאותן. תרגילים מעין אלו עשויים לחבב את למוד הדקדוק על התלמיד, באשר ניתן מקום לשמחת יצירה אגב עבודה. בסעיף 127, הבא אחר הפרק המדבר על המקור הנפרד, מסיקים המחברים מסקנה נכונה, ש„ברצונך להדגיש פעולה כל שהיא, לחזקה ולהטעימה, זכור כי מן הראוי שתצרף את המקור אל הפועל. ולכן אמור: חָפוץ חפצתי לבוא אליך; עָשה עשיתי את הדבר הזה כָּתוב כתבתי את השעור", ולא כמו שרגילים לומר היום: „כן עשיתי", „כן כתבתי" וכיוצא בהם. כמה תרגילים עשויים לפתח את חוש הלשון של התלמיד. ככה בסעיף 62, ניתן פועל ושֵם כגון: „שם את הרסן" ועל התלמיד להפוך משפט זה ולהביע אותו בפעל בלבד, כלומר בענין הנדון: רָסַן. וקרוב לתרגיל זה הוא התרגיל שבסעיף 105, האומר: הַבַּע במלה אחת: הָטה אזן, הגיע לזקנה, נעשה עשיר", ועל התלמיד למצוא את המלות המתאימות: הקשיב, הזקין, העשיר. ובסעיף 62 פסקה ג, נשאלה השאלה: "מאילו שמות נגזרו הפעלים האלה: רִגֵּל, עִיֵּן, אִזֵּן, שִׁבֵּץ, עִפֵּר, אִבֵּן", ומעין זה אתה מוצא בתרגיל שבסעיף 96, פסקה ג, „מצא פעלים ושמות הנגזרים מן המספרים „שנים" „שלש" ו„עשר". תרגילים אלה מחדדים את הרגשת הלשון של התלמיד. בסעיף 71 ניתן תרגיל המלמד את התלמיד להבחין בין נוֹגֵחַ לנַגָּח, גוֹבֶה—גַּבַּאי כוֹתֵב—כַּתָּב. בסעיף 73 מוסבר הקשר בין משקל השם להוראתו, המכוון למשקל קָטֵל, שכמה שמות המציינים בעלי מומים נשקלים במשקל זה, דרך דוגמה: עִוֵּר, קִטֵּעַ, אִלֵּם, וְחֵרֵשׁ.

הכתיב, הנקוד והדקדוק. מסעיף 163 ואילך, ניתנים תרגילים בכתיב. המחברים בחרו מלים הדומות בצלצולן ושונות בכתיבתן והוראתן, כמו: שֵׂכֶל—סָכָל, שָׂכָר—סָכַר, סָתַם—שָׂטַם, שָׂר—סָר, ועל התלמיד לחבר משפטים ולהכניס בהם מלים אלו. דומני שזוהי אחת הדרכים הפוריות ביותר להקנות לתלמיד כתיב נכון, דבר שמתחבטים בו המורים בבתי הספר שלנו. אולם המורה יכול לנצל גם סעיפים אחרים שבספר, לשם הקניית כתיב ונקוד נכון לתלמיד, אף שלא נכתבו לכתחילה לשם כך. ככה אפשר להשתמש בסעיף 34, בכדי לברר לתלמיד את הבדל הנקוד שלבינוני, יחיד, בבנין נפעל, שע"ן הפועל מנוקדת בקמץ כמו נִלְחָם, ובין עבר גוף שלישי יחיד של אותו בנין שנקודו בפתח כמו נִלְחַם. וכן סעיף 59, המדבר על משקלי השמות וסעיף 60, המעמיד את התלמיד

על השורש של כל שם, עשויים לעזור בהרבה בלמוד הכתיב. תלמיד היודע את השורש של „תספורת" ושהאות הראשונה והאחרונה הן נוספות לא יבוא אף פעם לכתב בשגיאה: „טספורת". ואגב, המורה יכול בתרגילים אלו לברר את ההבדל שבין אותיות שרשיות ואותיות שמושיות: „איתן, משה וכלב", דבר שהוא תריס בפני כמה שגיאות בכתיב. אגב, יש מקום להעזר בלמוד הכתיב ע"י מבטא נכון המבדיל בין האותיות השונות. יורשה גם להעיר על נקוד שתי מלים בספר. בהקדמה מנוקדת המלה „הֶכְרָחִי" רי"ש קמוצה. אבל השם הוּא הֶכְרֵחַ (רי"ש צרויה) ע"ד הֶבְדֵּל, הֶפְרֵשׁ, הֶסְכֵּם ועוד. לכן, לדעתי, היה צריך לנקד כאן, „הֶכְרֵחִי" ברי"ש צרויה. שָׁם מנקודת המלה „מֵהֲעָרוֹתָיו" ה"א בסגול. אבל המלה „הערה" היא שם הפעולה של בנין הפעיל מן השורש „עור", וצריך אפוא להנָקד „הַעָרָה" ביחיד נפרד, כמו: הֲקָמָה מִן קוּם, הֲלָנָה מן לוּן והֲרָמָה מן רוּם, ובכן בענין שלפנינו צריכים לנקד „מֵהַעָרוֹתיו"—ה"א בחטף פתח.

ולבסוף אעיר על הלוח של תבנית הבנינים, שניתן בסוף הספר, שבו הבנינים מכונסים זה על יד זה בסדר הגיוני, דבר המכין את התלמיד לקורס הבא של הדקדוק ששם אפשר יהיה להסביר גם את חלוקת הבנינים לקל, כבד וגורם, נוסף על החלוקה, שנזכרה פה: פעיל, סביל וחוזר, ולהסביר את הענין של פאסיב קל וריפלקסיב גורם שיצא מן השמוש ושרידים מהם נשארו לנו בספרות העתיקה.

הערות

י. גרזובסקי

בחוברת ב׳ לכרך ז׳ של „לשוננו" בא מאמר בקורת לספרי „מלון השפה העברית" מאת מר צ. הר־זהב.

יודע אני כי לא מן המנהג הוא לענות על דברי בקורת, וגם אני הייתי נוהג ככה ולא עניתי על דברי מבקרים שבקרו את ספרי, אולם מפני חשיבותו הרבה של המבקר הנכבד הנ״ל, ומפני הכרתי הברורה כי כוונתו היתה אך ורק לשם האמת ולטובת השפה, ולא לשם קנטור וכונות או חשבונות פרטיים, ולא לשם רדיפת פרסום זול והתפארות שלא כמנהג מבקרים ידועים, וביחוד מפני שדברי בקרתו בנחת נשמעים, חושב אני לי לחובה להעיר איזו הערות כתשובה לדבריו.

א. המבקר מונה יותר מארבעים תבות שנדחו מתוך הספר באות א׳. אתמהה! האמנם חושב המבקר את אבלוסמוס, אבלינא, אבר, אברוסי, אורוס, אברוקלין, אמברוקלין, אמבורקלין, אגא, אגינא, אגורי, אגורית, אגיטין, אגין, אגרדמין וכו׳ וכו׳ למלים עבריות? והנני מודה ומתודה כי גם אם אזכה להוצאה חדשה של מלוני זה לא אכניס מלים כאלה אל תוכו. על כגון אלו נדברנו הרבה עם המנוח ח. נ. ביאליק ז״ל שעסק בהגהה של הספר עד הערך „חסל" והתענין מאד בכתב היד של הספר ובשיטתו, והחלטתנו היתה לרחק ערכים שכאלו ממלון עברי. המבקר מביא קטעים מהקדמתו לספר, שמהם הוא חפץ להראות כאלו אמרתי שזה מלון שלם וגמור של כל הלשון כלה. בקטעים שהוא מביא לא נזכר אמנם בשום מקום כי אספתי את כ ל המלים שבספרות התלמודית, המדרשית, הפיוטית וכו׳, אולם בעקר לא הואיל המבקר להביא עוד קטעים אחדים מהקדמתי שהיו מבארים את שיטתי ואת השקפתי למלים ארמיות וזרות שכאלו. הלא כן המה דברי שם:

„כן באו בו הרבה מלים ארמיות, שעל ידי השמוש הרב בהן קנו להן זכות אזרח בספרתנו ונכנסו אל תוך אוצר שפתנו ונטמעו בתוכה, והנן כל כך שגורות ומצויות בספרותנו העתיקה עד שהמפרשים והמבארים לא מצאו גם לנחוץ לבארן, מפני שהן ידועות וברורות לכל."

„כן באו בו גם מלים ארמיות שאינן אמנם שגורות ביותר וכשהן לעצמן לא היה צרך להביאן, אבל לדעת המחבר יש בהן תועלת רבה להרחבת שפתנו

ולהשלמתה ולהחיאתה. כגון שמות צמחים וכלים ואבריהם וכדומה שמות עצמיים או מפשטים שונים החסרים בשפתנו, או מפני שהן נמצאות בפתגמים ומשלים עממיים, שכדאי להביאן בשביל השמוש בפתגם או במשל או באמרה, שהם הרוח החיה שבכל שפה ולשון.»

„וכן גם נאספו אל הספר הזה הרבה מהמלים הלועזיות השונות שהתאזרחו בספרותנו הקדומה ושהסופרים בזמנים שונים הרבו להשתמש בהן. מן המלים המחודשות שבספרי הגאונים, הפוסקים, הפיטנים והפרשנים וכן גם המחודשות בתקופתנו, בספרות החדשה, נבחרו רק המקובלות והשגורות ביותר, וביחוד הדרושות ביותר לשמוש השפה החיה, והמובנות על נקלה ושמקורן העברי נכר בהן, ושתמונתן היא פחות או יותר עברית ושחדושן בעיקר מתקבל על הדעת.“ והדברים האלו, כמדומני, אינם מחיבים אותי להכניס את התבות שהראה המבקר.

ב. בערך „אגוז“ נשמטו, אומר המבקר, קטרונים וקטורנים, לא שלא בכונה נשמטו שני התוארים האלו, אלא מפני שהסכמתי לדעת יסטרוב כי אלו הם רק שבושים מקנטרנים, וקנטרנים הבאתי.

ג. אונקלי, אמנם הבאתי רק שני משמעות, יען שהם מצויים ורגילים וביחוד ודאיים, ולא הבאתי את שלשת המשמעות המסופקים והמיותרים. 1. בע“ז כט, ע“א, שואל הגמרא גופא: מאי אונקלי? וגם על התשובה והבאור — איסתומכה דלבא, מביא רש“י שני ביאורים, ומפני שהמשמע מסופק וגם לא נחוץ לא הבאתי אותו. 2. בתוספתא מעש“ש ד, י, מבארים שם—כיס הכסף התלוי באונקלי בחגורה, ור' „מנחת בכורים“ שם. ובכלל אין שם מקום למשמע משא. 3. במגלה כד, ע“ב במשנה, מבאר הרמב“ם: פס ידו. ורש“י וברטנורא אומרים בית יד, ולכן חשבתי גם את המשמע הזה למיותר לגמרי.

ד. אלל, לא מאלוה לקוח, כי אם מאליל—אלל, ובאמת הכונה היא לחשוב לאליל, לעשות לאליל ולא לאלוה.

ה. האמץ, ויאמץ, הנה גזניום, פירשט, זיגפריד ושטדה, שטיינברג, כהן וברנוביץ ועוד חושבים זה להפעיל ולא לקל, וסמכתי עליהם.

ו. אובד, ראויים הם הרשב“ם, הראב“ע וספורנו וכמה מאחרונים לסמוך עליהם, אבל חפץ אני להביא בזה דעת בר סמכא אחד מהאחרונים, הפרופ' יוסף הלוי בספרו „מליצה ושיר“, במאמרו „מחקרי לשנות בני קדם“ עמוד ל“ז אומר: „אובד, פתרון התאר הזה בכושית איש אשר לא ידע אנה לפנות, תועה... האובדים בדרך אשור (ישע. כז, יג). צאן אובדות היו עמי (ירמ. נ, ו). ארמי אובד אבי (דבר. כו, ב)... איש תועה בדרך באין מצוא מקום לשבת — היה אבי לכן ירד מצרימה בחשבו כי ימצא לו שם מנוח.

ז. „א ד": האד הוא באמת קיטור הלח העולה מן האדמה ואח"כ בעלות הטפות למעלה נראה בשמים כענן, הריב"ג מבאר אד — הבל, הראב"ע אומר: ואד כמו עשן. הר"י קמחי (אבי הרד"ק ומורהו) אומר: הוא העשן העולה מן הארץ בעבור החם ונקרא בערבית בוכאר. רס"ג מתרגם ובכאר, הרד"ק אומר: משל לעשן מן הקדרה כשיעלה למכסה יזלו מיד מים. ואם כן האד אינו ענן ממש.

ח. א ח ל מ ה. גזניוס אומר כי אחלמה באה מלרע ובהפסק מלעיל, אבל את המין אינו קובע. גם קניג אינו קובע את המין. פירשט. בן יהודה, זיגפריד ושטדה חושבים אותו למין נקבה, ולכן קבעתי גם אני לנקבה.

ט. א י ק ו נ י ן. ברור כי זאת שגיאת דפוס, והלוא הובאה שם גם דוגמא מפרשת לנקבה "איקונין אחת טובה".

י. בדבר השבושים והשגיאות, — לרבים מהם שמתי מכבר לב ורשמתי בלוח הטעויות והשבושים שיבואו בסוף הספר, אולם יש גם אחדים שלא שמתי מקדם לב להם, ורשמתים עכשו בלוח, והנני מביע בזה את תודתי למבקר, שהעירני עליהם, כשם שאכיר תודה רבה לכל מי שימציא לי איזו הערות ותקונים בספרי זה, ככל אשר אמרתי בסוף הקדמתי שם.

וארשה נא בזה להעיר הערה קצרה אחת שאין לה יחס ישר אל „מלון השפה העברית".

המבקר מספר דרך אגב, במאמרו, כי הספר מלון של כיס, שחברתי בהשתתפות יוסף קלויזנר, יצא כרוך אחרי המלון הגדול והמלון הקצר של בן־יהודה. פורתא לא דק כבוד המבקר! מלון של כיס יצא לאור בראשית תרס"א ומלון הקצר של בן־יהודה יצא אחרי שנתים יותר. והחלק הראשון של המלון הגדול לבן־יהודה יצא בשנת אלף שמונה מאות וארבעים לחורבן שהיא שנת התר"ע, לאמר תשע שנים אחרי שיצא מלון של כיס.

צבי הר־זהב

כלום לשון המשנה אינה לשון ספרותית!?

עוד בשנת תר"ץ פרסם המדקדק מ"ב שנידר (ב"לשוננו", כרך ג', ע' 15—28) את דעתו, שלשון המשנה היתה רק לשון מדוברת עממית בלבד ולא לשון ספרותית, וכאחת עמה שלטה באותם הימים לשון אחרת, לשון ספרותית, שנשתמשו בה אך בספרות בלבד ולא בדבור.

בכרך האחרון של "לשוננו" (301—326) ובחוברת הראשונה של הכרך שלאחריו (52—73) נתפרסם ממנו מאמר שני גדול בענין זה, שבו משתדל הוא לאשר דעתו זו ולהוכיח, שרוב דברי רז"ל שנכתבו בעברית, והם דברי ההלכה והדינים, כתובים בלשון המשנה, אבל התפלות והברכות, השירים, המליצות, המשלים, החידות וההספדים שבספרות רז"ל וכמה ספורים ואגדות שמצויים בה לשונם היא האחרת, הספרותית. ואותה הלשון הספרותית, שהיא היא בתה של לשון המקרא, נתפתחה והלכה, נשתנתה והלכה בכל הדורות, ומעולם לא פסקה, ונתקימה עד ימינו אלו. והרבת דוגמאות מביא הוא מדבריהם של רז"ל ומספריהם של כמה סופרים שלאחריהם עד יעקב רבינוביץ החי עמנו היום, להראות עד כמה סיגלו להם לשון זו כל אלו שנזקקו לה.

לא אבוא כאן לשאת ולתת עם מר שנידר בדבר זה. מר ש' כותב: "יש רבים הכופרים במציאותה של הלשון הספרותית הזאת. יש אומרים, שהיא לשון המקרא, ואחרים אומרים שהיא לשון המשנה" (ע' 302). איני יודע את טעמם של חלוקי דעות אלו. רוב התפלות (לא כולן!) וכמה ברכות (לא כולן!) חרי אינן לא בלשון המקרא ולא בלשון המשנה, וכמותן יש אף בתלמודים קצת דברי מליצה ושירה והספדים וספורים (בעיקר זה שבירושלמי, נזיר, סוף פ' א' וזה שבבבלי, קדושין ס"ו, ע"א), שלשונם אינה דומה לשתי הלשונות הללו, — וכיצד אפשר לומר על חלקי ספרות אלו, שמחוברים הם בלשון, שהיא ממש להמ"ק או ממש להמ"ש? כמה וכמה דוגמאות שמביא מר ש' — של להמ"ש הן, ולא של הלשון שהוא קוראה "הלשון הספרותית", אבל, סוף סוף, הרי יש דוגמאות אף מלשון שאינה לשון משנה מדויקת, והרי אף רוב התפלות וכמה ברכות מלשון שאינה דומה ממש לה הן. ולכאורה, יש להסכים לדעתו של ש', שלאמתו של דבר היתה,

חוץ מלהמ"ש, אף לשון מיוחדת, ששמשה לנו בקביעות לעניני ספרות. אבל אחר כל הוכחותיו, יש לפקפק: אילו היתה ביניהם של רז"ל לשון ספרותית מיוחדת, הרי היו נכתבים ספרי המשניות והבריתות ותוספתא ומכילתא וספרא וספרי וכל ספרי המדרשים באותה הלשון ולא בלהמ"ש; וודאי חכמים גדולים כרז"ל היו אף נושאים ונותנים בדברי הלכה ופלפול באותה הלשון. זו אחת. ושנית, גדולה הקושיה מאוד: כיצד אפשר לקרות לשון, שספרות גדולה ועשירה כל כך, כספרות רז"ל, נכתבה בה, בשם לשון עממית ומדוברת בלבד ובנגוד ללשון ספרותית, וכעין הלשון הוולגרית של הערבים, שאינה כלשון הספרותית שלהם? לאמתו של דבר, לשונותיהם של הסופרים שבכל אומות העולם אינן משתמרות תמיד בטהרתן ובדיוקן בפיותיהם של המדברים בהן, ולא עוד, אלא אפילו הסופרים בעצמם לא כולם מדברים כשם שהם כותבים, ונטיות וסטיות מרוחה של לשון ומדקדוקה מצויות בכל האומות ובכל הדורות. וכך אף בלשוננו העברית. לא בתקופתם של הנביאים ומשוררי המקרא דבר העם כגדוליו אלו ולא בתקופתם של רז"ל. ולהמ"ש, לשון עממית היתה, לשון שהיתה מדוברת בפיה של האומה, אבל אף ספרותית היתה ו"לשון חכמים", ובספרותם של רז"ל שבלשון זו נשתמשו, נשתמרה בטהרתה ובדיוקה ובלטוש אחר לטוש, מה שהעם הפשוט נדי ונדי לא היה זהיר כל כך בשעת דבורו בלשונו זו והיה חוטא, אם בטקצת או בחרבה, לרוחה של הלשון ולאָפיה, והבדל היה בין "לשון הדיוטות" ל"לשון חכמים". והדברים המצויים בספרות רז"ל והתפלות אף הם נתחברו בלשון ספרותית, אבל לשון ספרותית זו לא היתה מדוברת, ואף לא קבועה היתה ולא מסוימת, ולא חוליה בתוך שלשלת של התפתחות מודרנית, אלא עראית ולשון תערובת מלהמ"ק ומלהמ"ש כאחת. ובה נשתמשו אך בשעות של התעוררות והתעלות רוחנית (כשפתחו פיהם בתפלה להקב"ה, כשהספידו את גדולי האומה והשמיעו קינות עליהם ובשעות אחרות בעלות חשיבות מרובה), שבהן נתרוממו מעל מקומם וזמנם, וראו את עצמם כאילו חיים הם בימי הקדם, וקול דבריה של הלשון העתיקה הגיע לאזניהם, ופיהם השמיע באותן השעות מלים שנשמעו באותם הימים הקדמונים, והמלים נטבעו בטבעו של אותה הלשון, אבל מושפעים השפעה חזקה עד כדי הזדקקות גמורה ומוחלטת ללשון הקדמונית לא היו אף בשעות כאלו, וכאחת עם מיליה וסגולותיה שלה, יצאו מן הפה אף מלים של הלשון שביניהם, והמילים נצטרפו זו לזו לפי רוחה שלה. בזה תסתלק התמיהה על מציאותה של לשון אחת בתוך לשון שניה, בתוך הלשון ששימשה את רז"ל בדברי ספרותם הגדולה והעשירה; ובזה תִּתָּרֵץ הקושיה מה שאין חוקים קבועים וכללים מוצקים ללשון זו כשם שישנם ללהמ"ק וללהמ"ש ולכל לשון שבעולם, והלשון כאילו נתונה היא בין שני מגניטים, שזה מושכה אליו

וזה אליו, וכוח אין לה לעמוד בפניהם... ומפני רפיפותה זו לא נתקבלה אף בדורות הבאים בטופס אחד, וכל סופר שנשתמש בה צר לה צורה לפי רוחו ולפי השערתו וכמה וכמה פנים ניתנו לה...

ומתוך הנחה זו, שטר שנידר מניח, שלהמ"ש היתה רק בת־לשון (דיאלקט) עממית, שפסקה כבר מלהיות מדוברת, והלשון האחרונה שהיתה לנו היא לשון התפלות וכ', מסיק הוא כמה מסקנות וגוזר עלינו גזרות רבות וקשות (עי בעמ' 72—73 ובע' 17). אבל אם ההנחה אינה מתקבלת כלל, המסקנות אינן מבוססות אף הן.

שנידר סבור, שחיבים אנו לקים את הלשון רק בכלליה וכצורותיה הקיימים הקבועים והמקיפים, שהיו בזמן פסיקתה מלהיות מדוברת, אבל צורות הלשון שהתחילו באותו זמן להשתנות, וחשתנותן לא נגמרה ולא נקבעה בלהמ"ש דינן להיות כפי שהן בלהמ"ק, — אבל אף תחילת התהליך דבר גדול הוא, שאי אפשר לבטלו בידים. אם אך פרץ הדבר ויצא לעולם, סימן הוא שפח דינמי עז דחפו ליצא — ומטנו הוא, ולנו הוא, ואסור לנו לבטלו ולהעבירו מן העולם, ולא כל שכן כשיצירה זו הספיקה כבר לחטות בצל כנפיה של הספרות! אף יצירה שאינה משוכללת יצירה היא, וקרובה היא ללבנו יותר מיצירה משוכללת שקדמה לה בתקופה רחוקה, הואיל והלשון אך מתפתחת והולכת, משתנה והולכת, ואינה מהלכת אחורנית, ואנו מהלכים עם הלשון כאחד, ו„לעולם תפום לשון אחרון!"

מר ש' אומר: „לפיכך כל השגיאות שנתקבלו אחר פסיקת הדבור העברי, גם אלה הנמצאות בתלמוד, שאינן במלים שלמות, אלא בחלקי נטיה, צריך להעמידן על צורותיהן החוקיות". כל הטעיות שנכנסו לתוך הלשון אחר שפסקה להיות לשון מדוברת, הדעת נותנת, שחובה מוטלת עלינו להרחיקן, אבל, סו"ס, צריכים אנו לזכור, שהאמוראים, שחיו אחר פסיקתה של הלשון לחיות, קרובים מאוד היו לזמן חייה, ובפיהם לא היתה הלשון מתה, והם ידעוה והכירוה יפה יפה, ובבתי המדרשות היתה חיה אף בימיהם, ומילה שיצאה מפיהם, והיא נכתבה עוד אח"כ בספר, ושלכאורה משובשת היא, יוצאה היא עדין ממקור החיים, ומים חיים אינם טעונים בריקה ויפים הם ועֲרֵבים הם כמות שהם!

אברהם כהנא

בחוברת האחרונה של „לשוננו" (עמודים 135—131) נדפס מאמר מאת א. שליט לפרש את הפעל ארז שבלשון חֲכָשִׁים וַאֲרָזִים במרכלחך (יחז' כ"ז כ"ד) על סמך לשון אחד שבספר החיצוני העלאת משה (Assumptio Mosis) א' ט"ז. בכתוב זה נאמר שמשה מצוה ליהושע על שמירת הספרים שהוא מוסר לו לשמירה והוא משתמש בלשון: „וערכת אותם ומשחתם בשמן ארזים (et chedriabis) ושמתם בכלי־חרס במקום אשר עשה מראשית בריאת העולם". וידוע המנהג ביתי קדם למשוח בשמן ארזים את ספרי המגלות כדי לשמרם מן העש (השוה ars poetica 332 להורציום: Carmina linenda cedro, וצ"ע חנוך המלאכי י' ג' שהספרים שהביא אוריאל המלאך מפי הגבורה אל חנוך בטרום היו נודפים מור). על סמך זה הפסוק שבהעלאת משה בא שליט לידי מסקנה שהלשון וארזים שביחזקאל ענינו גם הוא משיחה בשמן, והוא דוחה פירושו של רש"י שכתב שהכוונה באותו פעל היא לנתינת הסחורות בארגזי־ארז, ולא הרגיש שאילו היה הפירוש ביחזקאל משוחים בשמן ארזים ודאי היתה האריזה קודמת לחבישה. ועוד שכידוע אף עכשיו יש, כגון באמריקה, שמכינים בין רהיטי הבית אף תיבות של עצי ארז לשים בתוכן את הלבנים ושאר מלבושים כדי לשמרם מן העש, שאינו סובל ריח של ארז.

הרי ששני דברים שונים הם אריזה ומשיחה בשמן ארזים: ביחזקאל אריזה ענינה הנחת הסחורות החבושות בתוך תיבות של עצי ארזים, ואילו בהעלאת משה הפעל chedriabis ענינו תמשח בשמן ארזים.

הערת העורך: הצד השוה שבשני הפירושים ששניהם גוזרים את הפועל אָרַז—כפועל נגזר משם—מן אֶרֶז, שם העץ, וכצדק העיר הא. שליט על העובדה, שבשמוש הכתובים הגנוזים (שמקורם היה עברי) פועל כזה, פירושו „משח בשמן ארזים", ובזה יתרון לו על פירושו של רש"י, שאין עליו ראיה לשונית. ואולם ליתר הפרטים שני הפירושים יחד נתקלים בקושי זה, שלפיהם מדובר כאן על אופן צרירת הסחורות ע"י חבלים, והרי בכל הפרק כ"ז נזכרות כל מיני סחורות אחרות מבלי הזכרת פרטים מיותרים על אופן חבישתן. ובצדק הרגיש כבר צונץ בתרגומו שגם „בחבלים חכָשים וארָזים" רומז לא לאופן צרירת הסחורה, אלא כמו „בגלומי תכלת ורקמה ובגנזי ברומים" לסחורה נוספת בפני עצמה. ובכן לא דברי סחורה אחרים הם חבושים וארוזים בחבלים, אלא מסחר צור היה גם „בחבלים" שהם היו „חבושים", כלו' „פתולים וקלועים", ו„ארוזים"; וכאן בודאי נראה הפירוש „משוחים בעטרן הארז", כי כן נוהגים למשוח עד היום חבלים וביחוד חבלי הספינה בעטרן עצים.

סכום פעולתו של ועד הלשון העברית

(ינואר—דצמבר 1936)

הועדות המקצועיות.

הועדה למונחי הדקדוק (ירושלים). חבריה: ד"ר ש. ד. גויטין, פרופ' נ. ה. טורטשינר, ד"ר דוד ילין, אבינועם ילין, יוסף מיוחס, הרב מ. צ. סגל. סיימה את רשימת המונחים לתורת הצורות,—בערך 150 מונחים—שתתפרסם בחוברת הקרובה של "לשוננו" ובמלון מיוחד למונחי הדקדוק.

הועדה למונחי השירה. (ירושלים). חבריה: הרב ר"ר ח. ברודי, פרופ' נ. ה. טורטשינר, ד"ר דוד ילין, ד"ר י. שירמן, המשיכה את עבודתה. מספר המונחים שנקבעו על ידה מגיע ל־248.

הועדה למונחי עבודות-עץ. (ירושלים). חבריה: הרב ש. אסף, מ. כהן, פרופ' יוסף קלוזנר וד"ר י. ריבלין. עסקה בזמן האחרון ברכוז החומר שנקבע בזמנים שונים על ידי הועד והועדות והמשיכה בבדיקתו ובהשלמתו.

הועדה למונחי מתמטיקה. (ירושלים). חבריה: ד"ר אמירה, ד"ר י. אפשטין, ד"ר לויצקי, פרופ' א. פרנקל ופרופ' פקטה. עסקה בקביעת מונחים למתמטיקה הגבוהה, המשיכה לבדוק את ההצעות שהובאו לפניה, בכלל זה את ההצעות שבאו מצד ה' יחיאל גרינפלד. בעיקר עסקה הועדה במונחים הנהוגים בלמודים באוניברסיטה העברית ובדקה אותם לאור המדע הלשוני. מתפקידה של הועדה להכין מלון למתמטיקה בצרוף מפתח.

הועדה לשיפור הלשון (תל אביב). חבריה: א. אברונין, מ. אזרחי, י"י אדלר, ד"ר י. כהן, א. סמיאטיצקי, י. ח. רבניצקי, דוד שמעונוביץ. במשך שלש הישיבות שהיו לועדה בחודש פברואר נידון החומר המיועד ל"לשוננו לעם" המסוגל לעריכתה של הועדה וכמו כן ניתנו תשובות לשאלות שנשאלו בלשכת הועד בתל אביב.

הועדה למונחי חשמל (תל אביב). חבריה: יחיאל גרינפלד, ד"ר א. ויזנסקי, י. ספיר, י. פבזנר ודוד שטעונוביץ. בשלש ישיבות שהיו לועדה בטשך החודש נקראו בקריאה ראשונה המונחים שנקבעו על פי שלומן־אולדנבורג חלק ב' עמ' 216 — 221.

הועדה למונחי התעמלות (תל אביב). חבריה: מ. אזרחי, ד"ר ש. איינהורן, י. אלוף, בניהו, צ. נשרי, יעקב פיכמן. ישבה פעם אחת. הותקנה לדפוס רשימה של מונחים והחלט על סדר עבודתה של הועדה להבא לשם סיום הדיון בשלש הרשימות שנידונו בועדה בחדשים הקודמים (רשימה אחת נתפרסמה בשעתה ב„לשוננו").

הועדה למונחי זואולוגיה. (תל אביב). חבריה: פ. אוירבוך, מ. אזרחי, ד"ר ברש, ד"ר ש. טשרניחובסקי, י. מרגולין, וא. פלדמן. ישבה פעם אחת. נגמר הדיון ברשימת הדגים הארץ ישראליים, ששמותיהם נקבעו לחלוטין. כמו כן נתקבלה על ידי הועדה רשימה קצרה של שמות דגים נוספים שאינם מובאים ברשימת המשלה.

הועדה למונחי מכוניות. (תל אביב). חבריה: י. אדלר, בוגנוב, ד"ר ברוך, ד"ר א. ויזנסקי ופ. שינברג. ישבה פעם אחת. קבלה בקריאה ראשונה מונחים על פי טלון שלומן־אולדנבורג עמ' 46 — 49.

הועדה למונחי הפיסיקה. (תל אביב). זמנית. חבריה: ד"ר א. ברוך, יחיאל גרינפלד, ד"ר א. ויזנסקי, ד"ר סמבורסקי. התקיימה ישיבה לשם דיון במונחים הדרושים לצרכי האוניברסיטה העברית. הואיל וחלק המונחים נוגע במושגים כימיים הוזמנו גם ד"ר א. ויניק ובא כח אגודת הכימאים (ד"ר יפה).

הועדה למונחים במדעי התכניקה. (חיפה). ועדה זו היא משותפת לועד הלשון ולתכניון העברי. חבריה: י. ארליך, י. גוטמן, ס. גולדברג, ד"ר ניגר, מנהל התכניון ש. קפלנסקי ומזכירו ח. א. קרופניק. הועדה ננשה לרכז את החומר הלשוני המפוזר ברשימות הפרופסורים והמרצים של התכניון, וקודם כל — בחלקו שאושר על ידי ועדות מקצועיות ושנתפרסם בדפוס.

ועדות חדשות

במשך החודש נכנסו לעבודתן ועדות חדשות: א. **ועדה למונחי הרדיו.** (ירושלים) חבריה: פרופ. טורטשינר, ד"ר סמבורסקי, ד"ר בן־חיים. עוסקת בקביעת המונחים הדרושים בעיקר בקשר עם פתיחת תחנת הרדיו הארץ ישראלית. ב. **ועדה**

למונחי הכלכלה (ירושלים) חבריה: ד"ר א. בונה, פרופ' נ. טורטשינר, ד"ר צונציגר. עומסת במונחים לתורת הכלכלה עפ"י ספרו של ד"ר צונציגר, כמו כן היא עומדת להרחיב את רשימת המונחים שנקבעה בשעתה לצרכי המחלקה למסחר ולתעשיה של הסוכנות היהודית.

מלבד זה נעשו הכנות ליסוד ועדות חדשות: למונחי התאטרון, למונחי הרפואה (שתבדוק את המונחים השכיחים בחוברות "הרפואה" ותשלים את מונחי המקצוע בכלל), ועדה למונחי הכימיה (שתבדוק ותשלים את רשימת מונחי הכימיה שנתפרסמה ב"זכרונות ועד הלשון" חוברת ו'), ועדה לתקנת הלשון, מיוחדת לצרכי הועד בירושלים (בקשר עם יסוד הועדה הזו נשלח שאלון מיוחד לחברי הועד, שבו נתבקשו להמציא רשימות של מלים שנזקקו להן בשעת עבודתם או שנתחדשו על ידם). בישיבות כל הועדות בירושלים השתתף המזכיר ד"ר ז. בן־חיים (גולדמן) ובישיבות כל הועדות בתל אביב — מזכיר הלשכה ה' ש. יבין.

פרטים על עבודתן של הועדות החדשות יבואו בסכומים הבאים.

פגישת המזכירים המדעיים

לשם קביעת יחסי גומלין בין הועדות בירושלים ובתל אביב וציון תכנית ברורה לזמן הקרוב נתקימה פגישת המזכירים הד"ר ז. בן חיים וש. יבין בהשתתפות מ"מ נשיא הועד הפרופ' טורטשינר ומנהל הלשכה הד"ר ש. איזנשטדט.

הוצאת מלונים

בסיוע ועד הלשון יצא לאור על ידי האגוד להשלטת העברית מלון מצויר להלבשה ולהנעלה לפי המונחים שנקבעו על ידי הועד. המלון נפוץ בארץ בערך באלף טופסים. בקרוב יתפרסם החומר הלשוני המובא במלון ביחד עם הציורים בצורת לוחות להדבקה בסקוטות פומביים.

התחילה הדפסת המלון המצויר לחקלאות של ד"ר מ. זגורודסקי היוצא לאור בסיוע ועד הלשון והועברו לרשות הועד הפועל בתל אביב 25 לירות, מחצית סכום הסיוע שניתן לחשבון תרומתם המיוחדת של יורשי הד"ר א. מ. מזיא.

נעשות הכנות להדפסת: א. מלון למונחי הצבעים ומלאכת הצביעה בתוספת הצבעים הטבעיים וציורים אחרים. ב. מלון למונחי ההתעמלות. ג. מהדורה מתוקנת של המלון למונחי התכניכה בתוספת תרגום לועזי.

"לשוננו"

נערכה ונמסרה לדפוס חוברת ג' מכרך ז' של "לשוננו" המוקדשת לד"ר ש. טשרניחובסקי.

מוספי „לשוננו"

„כתבי אוגרית" שיצאו לאור בתור מוסף ראשון ל„לשוננו" נשלחו למלומדים ולמוסדות מדעיים בארץ ובחוץ לארץ ולבקורת מומחים.

נעשות ההכנות הדרושות להוצאת המוספים הבאים בהתאם לתכנית (משא ומתן עם הרב מ. צ. סגל בדבר ספרו „דקדוק לשון המשנה" ועם הפרופ' נחום סלושץ בדבר הכתבות הכנעניות שהוא מכין לדפוס).

הועד הפועל

הועד הפועל המרכב משבעה חברים (יהודה גרזובסקי, ד"ר דוד ילין, פרופ' נ. א. טורטשינר, אבינועם ילין, פרופ' נחום סלושץ, פרופ' יוסף קלוזנר, י. ח. רבניצקי וד"ר י. ריבלין) התאסף ב־7 בפברואר לשם בירור תקציבו של הועד לשנה זו וקביעת תכנית עבודתו. הועד הפועל אשר את התקציב ואת תכנית העבודה, שהוסכם עליה בשעת משאם ומתנם של הפרופ' נ. ב. טורטשינר וד"ר ש. איזנשטדט עם הנהלת מוסר ביאליק.

אושר בתור מנהל הלשכה המרכזית בירושלים הד"ר ש. איזנשטדט ונקבע היקף עבודתו בהתאם להנאים החדשים של העבודה.

העובדים המדעיים.

שני העובדים המדעיים ד"ר ז. בן־חיים (גולדמן) בירושלים וה' ש. ייבין בתל אביב עסקו במשך זמן החשבון בסדור פעולת הועדות המקומיות, שגדל מספרן והיקף פעולתן, בהכנת החומר לכל אחת מהן ובסכום החלטותיהן. עבודת הועדה לחשבל התנהלה בהשתתפותו הפעילה של חבר הועד ה' יחיאל גרינפלד.

הד"ר א. פורת, שאושר במשרתו בתור עובד מדעי מ־15 בדצמבר 1935, רכז את פעולתו בהכנת החומר למלון האקדמי לפי ההוראות שניתנו לו על ידי הפרופ' טורטשינר. עד סוף פברואר נבדקו על ידו 24 מאספים וספרים מתקופת החשכלה בהתאם לרשימה שהומצאה על ידו.

עבודת הרשום והטיון של המלים והמונחים הנקבעים על ידי ועד הלשון והמלוקטים מכל המקורות הספרותיים והמשך סדורם בכרטיסיה המיוחדת של הועד הוטלו על כל חבר עובדי־הועד לפי שיטת חלוקה פנימית, שתאושר על ידי הועד הפועל בישיבתו הקרובה.

הלשכה המרכזית.

בידי הלשכה המרכזית ובידי מנהלה מתרכזת הפעולה החברותית והארגונית של הועד. היא המקשרת את חברי הועד בינם לבין עצמם, המסדרת את ישיבות

הנשיאות, הועד הפועל, העומדת במשא ומתן עם עורך „לשוננו", הסופרים, הדפוס, בעלי המקצוע, מזכירי הועדות והמוסדות החברותיים המתעניינים בפעולת הועד והתוסכים בו. היא מטפלת בפרסום פעולת הועד, בהוצאת כתביו ובהפצתם. כמו כן מוטלת עליה הדאגה לבצוע תקציבו של ועד הלשון ולבסוסו הכספי באמצעות החברה „אמוני הלשון העברית", שמנהל הלשכה הוא גם מזכירה הקבוע.

מפעולותיה המיוחדות של הלשכה המרכזית במשך זמן החשבון יש לציין:

בשטח הפצת כתבי הועד: 1. פרסום חוזר מיוחד לכל בתי הספר בארץ ולבתי הספר של „תרבות" בחוץ לארץ בדבר הפצת „לשוננו" והמלונים. 2. סדור חוזה עם חברת „דביר" בדבר סוכנות ראשית להפצת כתבי הועד בארץ ובחוץ לארץ. 3. קביעת תכניות לעבודתם המורחבת של הסוכנים בירושלים, בתל אביב ובחיפה. 4. מינוי סוכן מיוחד בחדרה. 5. פרסום לכתבי אוגרית על ידי משלוח מודעות וספרים לבקורת ולעיון לעתונים מדעיים ולמלומדים.

בשטח הרחבת הפעולה החברותית: 1. ארגון הועדה המשותפת לועד הלשון ולתכניון העברי בחיפה והשתתפות בישיבתה. 2. משא ומתן עם הועד הלאומי בדבר פעולה משותפת על המחלקה לתרבות המתיסדת על ידו. 3. הדוק הקשרים עם האגוד להשלטת העברית בתל אביב וקביעת דרכים לפעולה משותפת להפצת המלונים הקטנים.

בשטח הפעולה הארגונית: 1. העברת המחסן המרכזי של הועד לירושלים. 2. סדור חדש של הנהלת החשבונות (בתור מנהל חשבונות הוזמן לפי החלטת הנשיאות ה' עמנואל ילין). 3. משא ומתן עם הועדות בדבר גמר החומר הנכנס לתכנית המלונים לשנת תרצ"ו.

בשטח הכספים החמרי: 1. עבוד התקציב לשנת תרצ"ו ומשא ומתן עם מוסד ביאליק בדבר אשורו. 2. משא ומתן עם קרן גולדברג וקבלת הסך 150 לא"י בתור תשלום לתרצ"ו. 3. כסוי החובות של ועד הלשון מאשתקד בערך ב־60 אחוז. 4. משא ומתן עם עירית תל אביב בדבר תקציבה לשנה זו. 5. משא ומתן עם אנשים שונים בדבר השתתפותם במפעלי ועד הלשון.

לשכת הועד בתל אביב.

לשכת הועד של סניף תל אביב, בהנהלתו של ה' ש. ייבין, היתה פתוחה כמו בחדשים הקודמים בכל יום בבית אחד העם. מלבד העבודה הפנימית בעניני הועדות ענתה הלשכה על שאלות בעניני לשון שבאו לפניה ומיעה להפצת כתבי הועד בתל אביב.

ל ש ו נ נ ו

רבעון לעניני הלשון העברית

מוצא ע"י ועד הלשון העברית בארץ ישראל

נערך תרפ"ח–תרצ"ג על־ידי ד"ר א. צפרוני ז"ל

העורך:

נ. ה. טורטשינר

כרך ז' חוברת ד'

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק
שעל יד הסוכנות היהודית לארץ ישראל

ירושלים, תרצ"ו

חקירות בלשון

נחום סוקולוב ז"ל

השפה העברית מיסודה של המשנה

לזכרו של נחום סוקולוב ז"ל וכדוגמה לעבודתו בשדה לשוננו הננו מביאים כאן קטע קטן מתוך מאמר מקיף העומד להופיע בעוד שבועות מספר בספר היובל לכבוד פרופ' י. קלוזנר.

המערכת

כל המתבונן בעין חודרת באפני מדרש־הלכה של תקופת התנאים, החל מן הסופרים וכלה בהתנאים האחרונים, יכיר בסקירה אחת, שיש כאן לעינינו שני זרמים, נבדלים הבדל קורותי־סגנוני אופיני, שיצאו משני בתי מדרש גדולים, שהיו מתנגדים זה לזה בשיטתם העיקרונית, ובדרך למודם, והם: דבי רבי ישמעאל ודבי רבי עקיבא[1]. ההבדלים באפני שיטתם של שני עמודי העולם התלמודי האלה, הם מרובים מאד – וסבורני שהם הבדלים עיקרוניים ביחס אל הלשון העברית, כמו, למשל, שרבי ישמעאל היה דורש גזרה שוה, רק כשהכתיב הוא „מופנה", ז. א. כשהמלה בהכתוב, שעליו הם דנים, היא מיותרת לגמרי, אשר אז אפשר לשער, שהיא נכתבה בכוונה, כדי לגזור ממנה גזרה שוה, ולבסס עליה איזה דבר הלכה, ורבי עקיבא דורש אף כשאיננה „מופנה", או שרבי

1) ביחוד בירושלמי אנו מוצאים הרבה פעמים: „עד כדון כרבי עקיבא כרבי ישמעאל" וכו', ר"ל כי זהו לפי שיטת רבי עקיבא, אבל לפי שיטת רבי ישמעאל צריך לפרש את הענין באופן אחר.

ישמעאל דורש — בהתאם ל מ ד ו ת י ו שקבע — כללים ופרטים, ורבי עקיבא דורש ריבויים ומיעוטים, וכדומה. וההבדל הכי מסויים בין שני התנאים האלה בנוגע להשפה, הוא שרבי ישמעאל היה אף במדרשו מושפע בשיעור ידוע מהשפה העברית החיה, ולכן הניח ליסוד: „דברה תורה כלשון בני אדם", כלומר, שצריך לפרש אותה כמו שנכתבה ע"י כותבים בעברית פשוטה, ומשתמשים בה ל ד י ב ו ר, ולכן נמצאות גם מלים מיותרות, וכפל ענין במלות שונות, וגם אותיות מיותרות — כלשון בני אדם; וכנגדו רבי עקיבא סבר, שכל המלים והאותיות ניתנו להדרש, מפני שאין לנו ענין עם שפה פשוטה, אלא עם טקסט נושן ונקדש, שמשמש אוצר סימנים נתונים מראש, בדרך רמז להרבה מיני הלכות ופסקים [2]).

ככה גם הוברר לחוקרי המשנה מכבר, שמה שאמרו בהרבה מקומות, שבדברים אלו — הדין כן, ובדברים אחרים הדין הוא להפך - ע"י השואה והקבלה, זה היה מפני שהתנאים היו שונים בע"פ, והוכרחו להשתמש בסימנים זכרוניים [3]) וכן היה מנהגם לקבוע בראש כל מסכת את המשניות העתיקות ביותר [4]), ורוב המשניות האלה הן כתובות בעברית נקיה, ולפעמים גם עשירה מאד; ואם היו להם דברים של תנאים אחרונים, היו משתמשים בהם, לשם פירוש וביאור, ואח"כ חוזרים למשנה ראשונה [5]) — זה היה כלל מ ע ר כ ת י ש ל ע ו ר ך ה מ ש נ ה, ו ב ל ע ד י ה ב נ ת ה כ ל ל ה ז ה י ג ש ו ש ו ח ו ק ר י ה מ ש נ ה ב א פ ל ה, ו ה ס ת ב כ ו ב ס ב ר ו ת ו ב פ ל פ ו ל י ם.

כל הדברים האלה, שבדרשנות הבטלנית ובפלפול הנפתל מעוּתים ומסבכים אותם ללא פתרון הגיוני, הם מתחוורים ומתפרשים הרבה פעמים באר היטב, ובדיוק כוונתם, ע"י הבנה עמוקה ודקה מן הדקה בכללי השפה העברית, דקדוקה ושימושה. היא רק היא, ולא סתם למדנות בתלמוד, ואפילו לא גאוניות, מוסרת לידי הלומד — את המפתחות להבחנה בטעם ספרותי, ובבקורת קולעת, לגבי סגנון המשניות, כשמתוך עירוב הפרשיות, מזדקרת וצצה אחת המשניות העתיקות, ומנצנצת כקו־זוהר על המרקע הכללי, ומסתמנת בשפתה שאיננה

---

2) הפרופ' ישראל הלוי, שהיה ראש בימה"ר בבריסלא והד"ר דוד צבי הופמאן, שהיה ראש בימה"ר הילדסהיימרי בברלין העלו בחקירותיהם, שמדרשי התנאים בידנו — המכילתא והספרי הם מבית מדרשו של רבי ישמעאל, והספרא והספרי דברים הם מבית מדרשו של רבי עקיבא, וביחוד עזרה מציאות ה„מדרש הגדול", שהובא לגרמניה מארץ תימן להפיץ אור על החלוקה הנ"ל, לסמן את שתי השיטות.

3) הרסב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות:

4) מבוא המשנה להר"ז סרנקל בהרבה מקומות.

5) דוד דור ודורשיו לרא"ה ווייס בהקדמה לחלק ראשון: דורות ראשונים להר"י הלוי — בהקדמה.

נמלצה ורפויה ומרושלת, כי אם אמיצה ומוצקה כסלע־איתנים, עם קצוות מלוטשות, שנונות, ולא מעורפלות; בלי עשית קפנדריות בדרך סחור־סחור, בלי גמדיות וקטנוניות של גבוב שמות אנשים ובתי־מדרש וטחינתם זה בזה, אך ישר מן החיים אל החיים, בסגנון מצוין בפשטותו, בצמצומו ובריכוז עשירותו הטמירה, כשאופן ההרצאה עוד היה טבעי וישר, יען כי החכמים והעם היו עוד מבינים זה את זה בעברית, אמנם לא בתנכ"ית נקיה, אבל בעברית חיה. כל היסודות האלה הוזנחו בדרך הלימוד התלמודי הבטלני, במשך הדורות האחרונים בארצות ידועות: הוזנח כמעט כל סדר זרעים, וביחוד המשניות שבו, השופעות מציאותיות חקלאית בריאה, המטפלות בגן, בגיא, בהר, בעשב, בסוף ובין טרפים, בזרעים ובגזעים, בנאות־דשא עליזות־טהורות, והירק הדשן בגווני גווניו, באלומות ובעמרים, בהקמה המשגשגת, בהדגניות הצומחות בהמעניות בין חלקה לחלקה, בראש תור ותפוח ואשכול, בעסיסים וחיים נרדמים של האדמה והטבע. חבל, שאין לנו גמרא לכל מסכת מהמסכתות היקרות הללו! „מפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו" — גם בחוסר שוויון־משקל בין מקצועות התורה. החורבן גרם להינשלות העם מעל אדמתו; וזה היה אב נזיקין, ותולדתו כיוצא בו — נטישת החלקים הכי טבעיים ושרשיים ובלתי אמצעיים שבתורה לרגל בטול „המצוות התלויות בארץ", ומתוך כך, בתור תגמול ובמקום תמורה, שגשוג ענקי לאין שיעור של סייגים וגדרים למצוות שאינן תלויות בארץ. אין ספק שההתפתחות העצומה של התמורות הללו היתה מנומקת; אבל „ריח השדה" נמר; והיניקה מן הטבע, הנותנת כח ובלתי־אמצעיות ופשטות ותמימות לעם ולתורה — נתייבשה; והאמוראים עם כל עוצם זכרונם, וכל ותיקותם ושקידתם, כבר לא הספיקו לכתוב גמרות להמסכות הרעננות העסיסיות „פאה" ו„שביעית" וכדומה. אי אפשר לשקלא וטריא עם קושיות ורמינוהי'ות ומסתברא'ות וקיימא־לן'ים ותיקו'ת בסדר זרעים, כמו במקצועות אחרים. הרי ערוגה — טול ומדוד! מסכת כלאים הכריחה גם את הגר"א להשתמש בהנדסה! והמסכות האחרות, אילו נספחה להם גמרא — אזי היה הענין מחזיר את כותביה לטבע, ואח"כ המפרשים למאות היו צריכים לדרוש תלי תלים של הלכות פוזיטיביות, טבעיות, והלומדים היו נכנסים להיכל הטבע, והחדרים ובתי המדרש היו נעשים מעין תחנות נסיונות לחקלאות. לפחות בעיון ובמו"מ, היתה תורה זו רווחת בישראל! מדוע לא עלה הרעיון בלב איש מאלפי הרבנים, שאינם פוסקים מלעסוק בכל קוץ וקוץ של דינים וספקות ופלפולים לחדודי בעלמא, לקחת על עצמם את העבודה ללקט מהש"ס (וביחוד מהירושלמי), כל מה ששייך לאותן המשניות חסרות־הגמרא שבסדר זרעים? נסיון דומה לזה נעשה ע"י רב „צדיק" גדול אחד (הרה"ג מה"ר גרשון

חנוך מראדזין) לסדר טהרות (ורוב הרבנים לא הסכימו עליו) — אבל מדוע הניחו בקרן זוית חלק זה של תורה, סדר ראשון למשניות, שחז"ל קראו לו בדרשתם „אמונה" („אמונת עתיך חוסן ישועות חכמה ודעת")? לפחות אנחנו הלאומיים, המכריזים כל הימים על „תחיה", על התחדשות והתנערות, חייבים לעשות כמתוקנים שבבעלי התחיה בתקופת הרינסנס במאה הט"ז והי"ז באיטליה. הם חזרו והחיו וחידשו את האמנות העתיקה וגם את ספרי המופת של תקופת היונים והרומאים; מדוע אין אנו מחיים את סופרי המופת שלנו? — ספר זרעים הלא הוא בוודאי קלאסי! ואם דברי תורה עניים וחסרים במקום זה, לפחות, צריכים אנו להפך ולהפך בהמועט שנשאר, המחזיק את המרובה, הואיל וכאן יש מציאות וממשיות של חיים עם אוצרות ומטמוניות של לשוננו! הנה דוגמה אחת ממאה. חכם יהודי בגרמניה ד"ר פוגלשטין, כתב לפני ארבעים שנה ספר קטן וחשוב מאד בעינינו „די לאנדווירטשאפט אין פלשתינה צור צייט דער משנה", חלק ראשון: חקלאות, ויותר לא י"ל עד היום! לא על החבור הזה אני דן, ולא על מחברו, אלא על הענין. ענין עתיק וטבעי כזה, שיש בו באמת משום תחיה, צריך היה לעורר חכמים למאות – להתעסק בו, להשלימו, לפתחו, בתור המשך לסדר זרעים שהולך ומתפתח ושהולך ובא לידי גילוי שכינה טבעית ולידי ביטוי לשוני בארץ־ישראל.

מי ימלל את המנוחה הנסתרה, ואת ההרמוניה השלימה, שבתאורי מס' בכורים. המשניות הצנועות ההן מרשרשות רשרוש חריש כאילנותיו של יער גדול ועבות. ככה הוכשרו לכתוב ולהגות רק חכמי עם חי על אדמתו ויונק משדיה! משגלה כבוד מישראל ושפתנו נתערבה בשפות הגויים, פשטה גם ספרותנו צורת מציאות חיה, ולבשה צורת מציאות מושכלת, מתחכמת, מיטאפיסית, שמנותחת כבוד מעבר לחיים, ונשתקעה בעבודה מופשטת של המוח שדבר אין לו עם האדמה והטבע. וככה העולם התלמודי שפרח ושגה, התאמץ להציל את עצמו מתוך האפרוריות והעייפות, בהירידים והעסקים של ראובן ושמעון ואחרים, ובמקום עמקות ותמציתיות – לקה הסגנון עם גלות העם ושכינתו, ועם ההתרחקות מהשפה החיה – הגיעו לקלישות ורפרוף; ונשארו למופת, רק העוללות, שנשרו מאילנות היער הענקי העתיק: התורה שבעל פה בגירסאותיה הראשונות, אשר עליהן עוד ילין טל השפה החיה.

זוהי מחפורת של אבני־מחצב יקרות, שעדיין „לא זעזעתן המחרשה", ועדיין אין להן הופכין די הצורך, מלבד ספריהם החשובים של הד"ר אברהם גייגר ורבי אייזק הירש ווייס, יש רק התחלות ומסות, לא חסרות ערך, אבל חסרות ערך מופלגים. עדיין לשון המשנה (ואצ"ל לשון הגמרא) לא עובדה כולה באופן מדעי־לשוני־ספרותי, זולתי ההתחלה המעולה והראויה למופת: סדר זרעים, שנעשתה

בקצור נמרץ יותר מדי ע"י המנוח רח"נ ביאליק ז"ל. המלאכה היקרה הזאת לא יצאה לאור לכל המשניות; ומה שיש בה, הוא רק פתיחת פתח כחודו של מחט— בלי כניסה להגדרה, בדבר זמן המשניות, ובלי חקירות נוגעות להצד הלשוני, מפני שזוהי הוצאה עממית שוה לכל נפש. בכל אלה הונח מקום למדע השפה העברית להתגדר בו, וכל זמן שהדבר הזה לא יעשה בשקידה מרובה ובמאמץ קבוצי של מומחים, חסרון עבודה זו — והייתי אומר: י צ י ר ה זו, הריהו חסרון שאין לו תשלומין, ושאין לו תמורה ממקצוע אחר. עדיין אנו עומדים אך על מפתן המדע הגדול והקשה הזה, ועינינו נשואות אל האוניברסיטה העברית ואל ועד הלשון שיעסקו בו בזריזות יתרה.

י. א. זידמן

מנדלי מוכר ספרים כמחיה הלשון העברית [1]

(המשך)

מלים בסיום —ני

הַחלוֹנִי (II 338), שם זה קרא לעוף אשר „משכנו על ח ו ל החופים בצפון כל חצי כדור הארץ".

הַפְּלָפְּלוֹנִי (II 221), בשם זה קרא לעוף הנקרא בגרמנית Pfeffervogel.

הַפִּשְׁתָּנִי (II 166), קרא ל Hänfling. בעברית התלמודית ישנה, כידוע, למלה זו הוראה אחרת.

וכבר נזכרו במאמרי למעלה, בחוברת הקודמת, השם המחודש

הָעַפְרוֹנִי (עמוד 208) והשם שקבעו על סמך כתוב,

בְּצַעֲנִי־הַיַּעֲרִי (עמוד 212).

כֵּן השתמש בכמה מקומות בתאר אַדְמוֹנִי במקום הצורה הרגילה אָדֹם.

מַאכִי—חוֹם־אַדְמוֹנִי (I 78), כך קרא לאחד הקופים.

אַיָּל אַדְמוֹנִי (I 408), כך קרא לאַיָּל אשר „מראהו בקיץ חום־א ד ם כְּלוֹי" ושנקרא בגרמנית Rothirsch.

כִּכְלִי אַדְמוֹנִי (II 109), כך קרא לקכלי אשר „מתחת הכנפים הוא אָדֹם" ושנקרא בגרמנית Rotdrossel.

---

1) עיין בחוברת הקודמת של „לשוננו" עמוד 205—218. בזה אני טורח לחברי יהודה הרשקוביץ, על שהואיל בטובו לקרא את ההגהות של מאמרי זה בשני המשכיו, ושהעירני כמה הערות מחכימות שנכנסו לגוף המאמר. יישר כחו.

שָׁכְוִי אַדְמוֹנִי (272 II), אשר „גויתו מלמעלה הוא מצבע אמוץ־תכלת־א ד מ ד ם" ושנקרא בגרמנית Rothuhn.

נָחָשׁ אַדְמוֹנִי (148 III), אשר „מראהו חום א ד׳ם" ושנקרא בגרמנית Rotschlange.

צָב צוּצָנִי (32 III), שם זה קרא לצב „שיש לו ציצין בלחייו", ושנקרא בגרמנית Fransenschildkröte.

דרכי צרוף כפולות

בקביעת שמות לחיות ועופות אנו מוצאים לעתים קרובות צורות תחביר נִרְדָפות, בלא לדעת למה העדיף מנדלי פעם צורה זו ופעם אחרת. ובזה דוגמות:

בַּעַל מֵצַח שָׁחוֹר (101 II), שם זה קרא לחנקן אשר „מצחו שחור".

בַּעַל רֹאשׁ אָדֹם (II שם), בשם זה קָרָא לחנקן, אשר „אחורי ראשו וערפו אדומים כאודם החלודה".

בַּעֲלַת צַוָּאר חָלָק (100 III), שם זה קרא ללטאה „אשר על צוארה אין קשקשים גבוניים". הרי לנו כמה שמות, בדרך הצרוף עם המלה „בעל" או „בעלת". לְעֻמת זה יש לנו כמה צרופים בלא המלה בעל, רק בדרך הסמיכות בלבד:

נֶשֶׁר לְבֶן־הָרֹאשׁ (76 II) ויכול היה לומר, לו היה שואף לטרמינולוגיה אַחִדוּתִית, נ ש ר ב ע ל ר א ש ל ב ן.

שְׁחוֹר הַגָּרוֹן (114 II) הוא קורא ל„זנב־נוע", אשר „מראה גו הזכר מלמעלה ו ג ר ו נ ו ש ח ו ר י ם" ושנקרא בגרמנית Schwarzkehlchen, ויכול היה לומר, בעל גרון שחור.

לְבֶן־הַגָּרוֹן (115 II), הוא קורא ל„זנב־נוע", אשר „גרונו לבן מעט" ושנקרא בגרמנית Weisskehlchen, ויכול היה לומר, בעל גרון לבן.

חַכְלִילִי־הַגָּרוֹן (II שם), הוא קורא ל„זנב־נוע", אשר „גרונו וחזהו אדומים כעין תפוחי זהב" ושנקרא בגרמנית Rotkehlchen. והרי שתי תשובות בשם זה:

א) מה ראה להשתמש עתה במלה חכלילי, בשעה שכבר ראינו ש rot הוא מתרגם ב„אדמוני", כך Rothirsch, נתרגם אֵיל אדמוני,

ב) אף כאן יכול היה לומר בעל גרון אדמוני.

שׁוֹרֵק לְבֶן־הַמֵּצַח (317 II) ולא שורק בעל מצח לבן.

דְּרוֹר־לְבֶן־הַכְּנָפַיִם (380 II) ולא דרור בעל כנפים לבנות.

אַוָּז־לְבֶן־הַלְּחָיַיִם (401 II) ולא אוז בעל לחיים לבנות.

אֲדַמַּת־הַגָּרוֹן (104 III). שם זה קרא ללטאה אחת, אשר מראה גרונה

אדום להפליא", ושנקראה בגרמנית Rotkehle, ולא קרא לה בעלת גרון אדם; ואילו למעלה ראינו שקרא ללטאה אחת בשם "בעלת צואר חלק" ולא בשם, שיהא מתאים לדרך הצרוף כמו כאן, בשם חלקת הצואר.

בַּעֲלֵי רַגְלַיִם קְצָרוֹת (II 206) בשם זה קרא ל"משפחת כנף רננים החמישית".

בַּעֲלֵי רַגְלַיִם אֲרֻכּוֹת (II 296) בשם זה קרא ל"מערכת העוף החמישית". ואילו בכמה מקומות אנו מוצאים דרכי צרוף בלא הצרוף "בעלֵי", כך:

קִצְרֵי־הַכְּנָפַיִם (II 359), בשם זה קרא ל"משפחת עופות־השוחים הראשונה".

אֲרֻכֵּי־הַכְּנָפַיִם (II 367), שם זה קרא ל"משפחת עופות־השוחים השנית".

קוֹפְפֵי אֲרֻכֵּי הָרֹאשׁ (I 70), ולא קופים בעלי ראש ארך.

תַּנִּינִים בַּעֲלֵי אַף רָחָב (III 68) ולא, תנינים רחבי אף דונמת "קופים אֲרֻכֵּי הרֹאש" שבערך הקודם. ובמקום אחר דוקא:

רַחֲבֵי הָאֶצְבָּעוֹת (III 115).

עַב־הָרֶגֶל (II 317), שם זה קרא לעוף אשר לו "פרקי הרגלים עבים עד למאד" ושנקרא בגרמנית Dickfuss. לעומת זה:

בַּעֲלֵי לָשׁוֹן עָבָה (III 98) ושוב:

שְׁמָמִית־הַלָּשׁוֹן הַנָּמֵךְ (III 117) ולא שממית בעלת זנב דק.

דרך הסמיכות ודרך הצרוף של שֵׁם ותֹאר

יש והוא יוצר צרופים בדרך הסמיכות של שם אחד לחברו, באופן שהשם הסומך מתאר את השם הנסמך, כך:

כֶּלֶב בַּיִת (I 154), כֶּלֶב מֶשִׁי (I 156) וכֶּלֶב צַיִד (I 157), אֲרִי הַיָּם (I 276), דֹּב הַיָּם, (I 277) עֵיט הָיָם (II 376), נְחַשׁ־הָעָנָק (III 148), נְחַשׁ־הַנָּמֵר (III 154) ונָחָשׁ הַסֶּלַע (III 154). לעומת זה יש והוא יוצר צרופים בדרך שם ואח"כ תֹאר, כך:

כֶּלֶב תַּחֲשִׁי (I 160), שׁוֹעֵל מִדְבָּרִי (I 206), ולא שועל המדבר, שׁוֹעֵל הָמְּבִי (I 206) ולא שועל הקטֵב, ואילו במקום אחר:

פִּתְנֵי־הַמִּדְבָּר (III 197) ולא פתנים מדבריים.

אֲוָז שָׁחוֹר (II 391), הרי תאֹר של מלה המסמנת צֶבַע על משקל פָּעוֹל, אבל

חֲתָה אֲמָצִי (II 103) ולא חתף אמץ.

לאחד הקופים קרא מנדלי:

אָדָם וְיַעֲרִי (I 63)[1], תַּחְמָס יַעֲרִי (II 70); אבל:

עַכְבָּר וַיַּעַר (I 301) ולא עכבר יערי.

צְפַרְדֵּעֵי־הַקֶּרֶן (III 236), בשם זה קרא לצפרדעים „המצוינים בשני עוקצים מחודדים וזקופים כקרנים על גבות עיניהם". ובאותו עמוד הוא מדבר על:

צְפַרְדֵּעַ־מַקֶּרֶן הַמָּצוּי (שם, שם) ולא צפרדע הקרן המצוי.

העדר עקביות אתה מוצא גם בענין אחר, כך יש והוא כותב:

צִפּוֹר חֲסַר הָרַגְלַיִם (II 198) תַּרְנְגוֹל חֲסַר הָזָנָב (II 239),

ובמקום אחר:

נְחָשִׁים אִי־אַרְסִיִּים (III 146) ולא נחשים חסרי ארס.

צְפַרְדְּעִים אִי־זָנָב (III 220) ולא צפרדעים חסרי זנב, דוגמת תרנגול חסר הזנב, כמו שראינו מקודם.

יש בספרו מין צב ש„אין להם לא לשון ולא שנים" והוא קורא לו:

אִי־לָשׁוֹן (III 244) ולא חסר לשון.

כן אין עקביות בכתיב של המלים הזרות, יש והוא כותב:

הַקּוֹף שִׁימְפַּאנְזֵע (I 67), קוֹפִים אמעריקאנים (I 73)

וְכֶלֶב פִּינְטְשֶׁער (I 260), הרי לנו כתיב כפי שכתבו בתקופת ההשכלה, ומצד שני הוא כותב:

קוֹף מַנְדְּרִיל (I 73) ולא מאנדריל באל"ף אחרי המ"ם.

כֶּלֶב מָפְּס (I 161) ולא כלב מאפס,

וְאַב מֶקְטַיְקַנִי [צ"ל: —קָנִי] (I 200) ולא מעקסיקאני,

נָמֵר אַפְרִיקַנִי (I 249), בכל המקרים האלה, הריהו מוֹתֵר על אל"ף או ע"ין בתור אמות קריאה.

כדאי לציין, ששניות לשון זו, מצויה גם בסגנון ספורָיו. ושם אתה מוצא סגנון מקראי־מליצי, וסגנון משני ומִדְרָשי, ויש שהוא כותב בסגנון ממֻזָּג, מקרָאי ומשני כאחד, הן מבחינת הדקדוק ושמוש הלשון והן באוצר המלים, ואף אם בדרך כלל אפשר לתפוס בסגנון הספורים שלו קו התפתחות מלשון המקרא דרך סגנון מזיגה, והכרעה בסוף ימיו, כלפי לשון המשנה, הרי בכל זאת גם בסגנון הספורים אתה מוצא צורות דקדוק נרדפות ודרכי שמוש לשון נרדפות כתובות זו על יד־זו

1) צרוף זה כבר נמצא ב„ראשית למודים" לברוך לינדא (ברלין תקס"ט) בדף כ"ד ע"ב.

בספור אחד. נגעתי בשאלה זו במקום אחר, במאמרי „שְׂרָטוֹטִים לסגנונו של מנדלי" (מוסף „דבר" כ"ב בטבת תרצ"ו) ואין כאן המקום להאריך.

ערכו והשפעתו

הרוצה לעמוד על מלוא ערכו של מנדלי בתור יוצר שמות חדשים במקצוע תורת החי, ישוה־נא את השמות העברים של מנדלי לשמות הזרים למחברים שקדמוהו. במבואו לחלק השני אומר מנדלי על קודמיו „שאין בספריהם מלות־מלאכותיות ויקראו את רוב בעלי החיים בשמות נכרים" (עמוד II), וכך מוצאים, „בראשית למודים" לברוך לינדא (ברלין, תקמ"ט), שמות נכרים, כמו:

לערכע (דף ל"ט ע"ב), דראסעל (שם), פּינק (דף מ' ע"א) שטיגליץ (שם), אמעריקאנישע נאכטיגאל (שם), ואפילו למלה שמקורה בעברית, אתה מוצא בספרו, באופן מתמיה, את הצורה הגרמנית. אני מתכוון לשם:

עכבר פּאָראַאָן (דף כ"ח ע"ב). ב„תולדות הטבע" למנדלי, לנכון:

עַכְבַּר פַּרְעֹה (I 208).

וכן בספר „תולדות הארץ" חלק ראשון „תולדות החיים" ליוסף שיינהאק (ווארשא תר"א) אתה מוצא – שמות נכרים:

אייכהארן (עמוד יט), כאנינכ"ע (עמוד ל"א), שאכא"ל (נ"ז), לעאפארד (ס"ה), וזה בספר שאנו רואים בו התקדמות ניכרת בנוגע לשמות עברים לחיות ועופות ביחס ללינדא שקדמו. ב„ראשית למודים" (דף ל"ב ע"א) אתה מוצא

עלענדסטיהר אפילו את המלה הגרמנית הידועה לכל — Tier, לא תרגם לעברית – חיה. ב„תולדות החיים" אנו מוצאים:

חַיַּת עלע"ן (עמוד פ"ח). ומצד שני אנו מוצאים „בראשית למודים" שמות עבריים מליציים, שאינם אומרים ולא כלום, שמות כמו:

כַּלֵי מֶרוּץ, או כְּרָכָרוֹת, ובסוגרים רענטיהרע (דף ל"ב ע"א) ובתולדות החיים לשיינהאק:

חית רע"ן (עמוד פ"ח). בספרי מנדלי אין זכר לשמות וצרופים נלעגים כאלה.

ואפילו במקום שמנדלי הולך בעקבות השם הנכרי, אף שם הוא מעַבֵּר צורתו, והשם נראה כעברי מבטן ומלידה. ב„ראשית למודים" (דף כ"ז ע"ב) נמצאה המלה:

אַמסטער, ב„תולדות החיים" לשיינהאק (עמוד כ"ו) אנו מוצאים את השם בצורתו הלועזית:

האמסטע"ר, ומנדלי חדש את השם היפה, כמו שנזכר כבר למעלה [3]:

הַמַּסְתִּיר, על שום ש„שהוא מסתיר את עצמו בימות החורף".

וכשם שמנדלי עולה ביצירת שמות לחיות ועופות על אלה שקדמוהו, כך מצד שני, הונחו שמות המחודשים שלו, ביסוד הטרמינולוגיה העברית של תורת הֶחָי בימינו. ויהא בזה מן הענין לבדוק עד כמה שחדושיו, הן שמות והן צֵרופים, נתקבלו ע"י החוקר י. אהרני, מרצה באוניברסיטה העברית בירושלים ונראה עד היכן השפעתו של מנדלי מגעת בפנה זו בתחית־הלשון. ובזה דוגמות, בציון מראה מקום ב„תולדות הטבע" למנדלי ו„בתורת החי" לאהרני:

אַיָּל אַדְמוֹנִי (I 408), הָאַיָּל הָאַדְמוֹנִי (אהרני I 90)

נַמַל הַצאן (I 395), הנקוד אינו נכון, צריך להיות גְּמל = כמו דָּבָר בסמיכות דְּבַר—ועוד, ולנכון בתורת החי לאהרני.

נְמַל הַצאן (I 96) גימ"ל שְׁוָאִית ומי"ם פתוחה.

נַמַל הַבַּיְנִים (I 396), נְמַל־הַבַּיְנִים (אהרני, I 96)

נוֹשֵׁא הַצְּנָה (I 327), חַיוֹת־הַצְּנָה (אהרני, I 112).

הַפְּכִי־הַגָּרוֹן (II 215 — (אהרני, II 151).

הַיַּרְכוֹן (II 176) הַיַּרְכוֹן הַפּוּרִי (אהרני, II 162).

צִפּוֹר כְּנוֹרִי (II 168), כמו שנזכר למעלה (בחוברת הקודמת, 209), על שם „איי קאנאריען" ועל „אשר קולו ככנור נעים" ואהרני קרא לו:

הַכִּנָּרִי (II 164) ומוסיף: „חי עד היום פרא באיים הַכִּנָּרִיים (שמו!)".

כבר ראינו למעלה (215), שמנדלי חדש את השם ג ב ת ו ן ושם זה נתקבל ע"י אהרני והוא משתמש בו בצרופים שונים:

הַגִּבְתוֹן שְׁחוֹר רֹאשׁ (תורת החי, II 166) ואומר: „הגבתונים נזונים בזרעונים קטנים כעדשים, שהם יכולים לבלוע גם במקוריהם הקטנים מאד. זרעונים גדולים יותר הם מפצחים בבליטה הגבנונית העולה בחכם (שמם!)".

הַגִּבְתוֹן אָדֹם־הַמָּקוֹר (שם, II 167).

הַגִּבְתוֹן הָעֶפְרוֹנִי (שם, II 167) ואומר: „הוא הגדול בבני מינו ויציב בארצנו צבעו האפור־הנקוד מדמהו לעפרוני הָעֲנָקי".

3) בחוברת הקודמת, עמוד 207.

כבר ראינו למעלה (208), שמנדלי חדש את השם עֻפְרוֹנִי ושם זה נתקבל ע"י אהרני בצרופים שונים. בערך הקודם הכרנו את "הגבתון העפרוני" נוסף לזה:

הָעֻפְרוֹנִי הַמְצֻיָּץ (תורת החי, II 167) ואהרני מוסיף ואומר: "צבע נוצתו כצבע עפר (שמו)".

הָעֻפְרוֹנִי הֶעָנָקִי (שם, II 168) ואומר: "הוא הגדול בכל עפרוני ארצנו".

עֻפְרוֹנִי הָעֵצִים (שם, II 168), ואומר: "מקנן בקרבת העצים".

הָעֻפְרוֹנִי כְּצַר הָאֲצָבָעוֹת (שם, שם), ואומר: "הוא מציין באצבעותיו וצפרניו הקצרות עד מאד".

עֻפְרוֹנִי־הַחוֹל (שם, שם) ואומר: "אדמדם־חִוֵּר כחול המדבריות".

הָעֻפְרוֹנִי הַמַּקְרִין (שם, שם) ואומר: "בצבעיו דומה הוא לעפרוני החול וכמוהו הוא חי רק על פני חול מדבר (סוריה), אולם נבדל הוא ממנו בסימנים האלה: משני צדי ראשו — מעל לאזניו — עולות שתי בלוריות שחורות המזדקפות כ ק ר נ י ם (שמו ז)", ולמעלה י) כבר ראינו, שמנדלי קרא לצפרדע אחד בשם "צפרדע מ ק ר י ן המצוי".

למעלה בחוברת הקודמת (עמוד 216) ראינו, שמנדלי חדש את השם הַדַּבְקָן, ושם זה נתקבל ע"י אהרני, ואתה מוצא בספרו הצרופים הבאים:

הַדַּבְקָן הַסּוּרִי (II 169) ואומר: "קנו בחורי הסלעים ובנוי באמנות מפליאה: מבוא הקן עשוי רק לפי מדת גופו והוא טח ו מ ד ב ק אותו (שמו ז) בחמר ובטיט".

הַדַּבְקָן הַגְּלִילִי (שם, שם), מפני שהוא "שוכן בחרשות ה ג ל י ל".

למין העוף הנקרא בגרמנית Fliegenschnapper, קרא מנדלי כמו שראינו למעלה (בחוברת הקודמת ע' 211) בשם חתף. אהרני קרא למשפחה זו בשם:

חַתְפֵי זְבוּבִים (II 172), מה שמדויק יותר. ובספרו אתה מוצא את הצרופים הבאים:

חָתְפֵי־הַזְּבוּבִים הָאֲפוֹר [צ"ל: הָאָפֹר] (שם, שם), ואומר: "דומה כמעט לסנונית במקורו הרחב ביסודו וברגליו הקצרות, וכמוה ח ו ת ף גם הוא ז ב ו ב י ם (שמו ז), כשהם פורחים באויר".

חָתְפֵי־הַזְּבוּבִים לְבֶן־הַמֵּצַח (שם, שם) ואומר: "כלו שחור מלמעלה, רק מצחו לבן".

ראינו למעלה (ע' 208), שמנדלי חדש את השם "סבכים", ושם זה נתקבל ע"י אהרוני למשפחה ז' של צפורי־שיר, שהוא קורא לה:

---

4) בחוברת זו עמוד 339.

סְבָכִיִּים (II 172), ובדברו על צפור השיר

הַחַמְרִיָּה (שם, שם) השייכת לאותה המשפחה, הוא אומר: „אדמדמת־חומה (שמה!) או אדמדמת־צהֻבה מלמעלה ובהירה יותר מלמטה... צבעיה אלה מעלימים אותה מעין אויביה בין העצים העבותים, במשוכות ו ב ס ב כ י ם (שם המשפחה!)"

כן נתקבל ע"י אהרני השם זנב־נוע שחודש כנזכר למעלה, (עמוד 207), ע"י מנדלי, ולמשפחה ח' של צפורי־השיר הוא קורא בשנוי־מה:

נָעֵי־הַזָּנָב (או זָנַב־נוֹעִים) ככתוב בתורת החי (II 175).

מנדלי חדש, כנזכר למעלה, את השם „נחליאלי" (עמוד 208) והוא נתקבל ע"י אהרוני בצרופים הבאים:

הַנַּחְלִיאֵלִי הַלָּבָן (II 175), ואומר ש„מצחו וכל תחתיתו לבנים".

הַנַּחְלִיאֵלִי הַצָּהֹב (שם, 176), אשר „בטנו צהובה".

הַנַּחְלִיאֵלִי שְׁחוֹר־רֹאשׁ (שם, שם), שהוא „דומה למין הקודם, אך ראש שחור נוצץ".

מנדלי חדש, כמובא למעלה (עמוד 215), את השם „פיפיון" וכן מצינו בספר אהרוני: הפיפיונים... (שם, שם) „הנקראים בשם זה על צלצול קולם".

מנדלי חדש את השם, חנקן (עיין למעלה ע' 216) ואהרוני קרא למשפחה י' של צפורי השיר בשם:

חַנָּקָנִים (II 179) ולבני המשפחה הזאת הוא מונה את:

הַחַנְקָן הַסּוּרִי (שם, שם), „לפי תכונתו ואורח חייו הוא זאב בלבוש כבשה" — עוף מְעַוֵּל וחוֹמֵץ (חַנְקָן!)"

הַחַנְקָן הַנָּכְרִי (שם, 180)

הַחַנְקָן אֲדֹם־הָרֹאשׁ (שם, 181), שהוא „נכר בראשו וערפו ה א ד ו מ י ם־החומים".

הַחַנְקָן אֲדֹם־הַגַּב (שם, שם).

הַחַנְקָן הָאָפוּר [צ"ל הָאָפֹר] הַקָּטָן (שם, שם), שהוא „דומה כמעט בכל לחנקן הסורי, אך... מִדַּת גופו קטנה יותר הרבה".

מנדלי חדש, כאמור למעלה (עמוד 208) את השם „ירגזי" ואהרני קרא למשפחה י"ב של צפורי השיר בשם

יַרְגָּזִים (II 181) ושם אתה מוצא את

יַרְגָּזִי הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה (שם, שם) ובעמוד 182, כותב אהרני: „הירגזי הוא צפור שובב, רע־לב, נַשְׁכָּן ורגזן (שמו!)"

הַיַּרְגָּזִי הָאָפוּר [הָאָפֹר] (שם 182) על שם ש„הוא אפור למעלה".

מנדלי חדש כמובא למעלה (בחלק הראשון של מאמרי, עמוד 216) את השם „החרטומן", ואהרני קרא למשפחה א' של עופות הבצה בשם

חַרְטָמָנִים (II 205) ובספרו אתה מוצא:

הַחַרְטֹמָן הַגָּדוֹל (שם, שם) ואומר: „חרטמו ארך (שמו)".

הַחַרְטֹמָן הַבֵּינוֹנִי (שם, שם).

הַחַרְטֹמָן הַקָּטָן (שם, 206).

מנדלי חדש, כנזכר למעלה (עמוד 213) „חופמי" ובספרו של אהרוני נמצא:

הַחוּפָמִי הַמָּצוּי (שם, 206).

הַחוּפָמִי הַנָּמָד (שם, שם).

כן נתקבל ע"י אהרני חדושו של מנדלי „פי־חרב" (עמוד 212) ובספרו נמצא:

הַפִּיפָן או פִּי־הַחֶרֶב (שם, שם).

כן קבל אהרני את חדושו של מנדלי „השרוני" (עמוד 209) וקרא למשפחה ב' של עופות הבצה בשם:

שָׂרוֹנִים (II 207) ושם אתה מוצא את

הַשָּׂרוֹנִי הַמְּצָיָץ ואומר: „הוא מצוי בארצנו במשך כל החרף בכל הביצות הגדולות וביחוד בנוף השרון לאורך הים התיכון... בראשו מזדקפת צ י צ י ת ארוכה".

הַשָּׂרוֹנִי הַמְּזָיָן (שם, 208), ואומר: „ביחוד הוא מצטיין בזינו – הקוץ החד שבכל אחת מכתפיו: בו הוא נלחם עם בני מינו".

אהרני קבל גם את החדוש „רגלי" (עמוד 209) וכן אתה מוצא בספרו:

הָרַגְלִי (II 213)

למעלה (עמוד 216) אנו רואים את החידוש „מגרון" ואהרוני קרא למשפחה ו' של פצורי המקור בשם

מְגֻרוֹנִים (II 227) ובספרו אתה מוצא

הַמְּגֻרוֹן הַגָּדוֹל (שם, שם) אשר „אורך גופו 80 ס"מ".

הַמְּגֻרוֹן אֶרֶךְ־הַמַּקּוֹר (שם, שם), אשר „מקורו הצר גבוה בשרשו ופחוס בצדיו. ובשוליו כעין „שנים" ארכות ומפנות לאחור: אלה נותנות לו צורה של מְגָרָה (שמו!)[5]... ארכו (של הגוף) 60 ס"מ".

---

5) ואולם אין „מגרה" במקרא אלא כלי לגרירה (Walze), והיום בעיקר חֻבָּה נגררת ולא מַשּׂור. העורך.

הַמְנֻרוֹן הַנַּמְדִי (שם, 228) „ארכו 45—50 ס״מ.

למעלה הכרנו את החדוש „הטבלן״ (עמוד 217) ואהרני קרא למערכה החמש עשרה בשם:

טַבְלָנִים (II 234) ובספרו נמצא

הַטַּבְלָן הַגָּדוֹל או הַמְצֻיָּן (שם, שם) ועליו נאמר: „בכל העופות השוחים אין כמוהו לשחות ולטבול״ (שם 235).

הַטַּבְלָן הַבֵּינוֹנִי (שם, 236) „ארכו 32 ס״מ״.

הַטַּבְלָן הַקָּטָן (שם, שם) „הוא הזעיר בטבלני ארצנו (ארכו רק 25 ס״מ)״.

מנדלי קרא, כנזכר למעלה (עמוד 210) לחלק השלישי של ספרו, בשם

הַזּוֹחֲלִים, ובאותו שם קרא אהרני לכרך השלישי של ספרו.

כן קבל אהרני את החדוש „הקמטן״ (עמוד 216) ובספרו נמצא:

הַקַּמְטָן (III 52).

לכמה חיות ועופות מוסיפים ברומית את מלת התאר vulgaris ובגרמנית gemein. לינדא בספרו ראשית למודים מוסר מלה זו, במלה „הידוע״ כך בדף כ״ה ע״א

הקוף הידוע (דער גמיינע אפפע)

וכן שיינהאק בספרו תולדות החיים, דרך דוגמא,

הידוע (עמוד ל״ז), תנשמת הידועה (עמוד ל״ח) ועוד.

במקום זה משתמש מנדלי במלה „המצוי״, כך:

הַקּוֹף הַמָּצוּי (געמיינער איגעל), עיין בחלק ראשון (עמוד 89).

גְּמַלִּים מְצוּיִים (I 384) ועוד. ומלה זו נתקבלה ע״י אהרני, כך, דרך דוגמה:

חֲתוּל־הַבָּר הַמָּצוּי (I 25) ועוד.

מענין לעקוב אחרי נפתולי מלה וגלגוליה השונים עד שהיא מקבלת את צורתה האחרונה והשלמה. לינדא קרא ל Nashorn בשם:

קרן החוטם (דף ל״ג ע״א). שיינהאק קרא לחיה זו

קרן האף (עמוד צ״ז), בצורה זו נתקבל השם ע״י מנדלי:

קֶרֶן הָאַף (I 353), ואהרני נתן שם זה בצורה קצרה:

הַקַּרְנַף הַהֹדִי (I 102) ושם המשפחה:

קַרְנַפִּים[1]) ובדרך זו של מזיגת שתי מלים למלה אחת השתמש אהרני לחדש כמה מלים:

הַחַדְקָה הַבַּיְתִי (I 50), ואומר: „ראשו ואפו מחודדים מאד".

הַחַרְשֵׁן (שם 109), אשר „לו צומחת ק ר ן־ ש ן אחת ישרה ומפתלה כברֶג". והשפעה זו של מנדלי נראית לא רק במלים אלא גם במשקלים. כבר ראינו שמנדלי חדש הרבה שמות בסיום ־ָן או ־וֹן, ודרך חדוש זו נתקבלה ע"י אהרני וכך מצינו בספרו:

הַמַּגְלָן... (II 218)

הַנַּחֲשׁוֹן (שם 230)

הַפַּצְחָן (II 163) ה„מפליא במקורו העבה מאד מאד, המכשירו לפצח (שמו!) גם החרצנים הקשים ביותר".

הכרעה

למעלה[2]) ראינו, כיצד מנדלי הסס לפעמים להכריע, ויצר צרופים נרדפים. אהרני הכריע לצד אחד ובזה נתן צורה אחדותית לטרמינולוגיה העברית שבתורת החי. מנדלי כתב פעם חסר־ פעם אי־ בלא שיכריע לכאן או לכאן, אהרני משתמש רק חסר־, כך:

חֲסַר־הַזָּנָב (I 12)

חַסְרֵי־שִׁנַּיִם (I 111)

כן ראינו שמנדלי הסס בצרופים, פעם בעל־, בעלת־ ובעלי־ ופעם בלא המלה בעל והסתפק בדרך הסמיכות בלבד, כמו „לבן־הגרון" ולא „בעל גרון לבן". והנה אהרני הכריע כלפי השמוש שבדרך הסמיכות, פרט לכמה יוצאים, וכך אנו מוצאים בספרו צרופים שונים בדרך זו.

קָדוֹשׁ־הַהָרִים (I 12), תִּכְלַת־הַלְּחָיַיִם (שם, 13), כּוֹרְכֵי־הַזָּנָב (שם 14), קוֹץ־הַשׁוּעָל שְׁחוֹר־הַמַּצָּח (שם 15), הַחַדְקָה עַב־הַזָּנָב (שם 51), הַחַדְקָה רְבוּעַ־

---

1) לא ידוע לי מי היה הראשון שקבע לשם צורה קצרה זו ע"פ דוגמת השם המקראי חרומף (= חרום־אף?) נחמיה ג', י'. העורך.

2) עמוד 338.

הַגָּנָב (שם, שם), שִׁטּוּחֵי הַפְּרָסוֹת (שם, 68), שְׁרוּעֵי־הָאַף (שם, 69), קְצַר הָאָזְנַיִם (שם, 84), הַאַיָּל רַחַב־הַמַּרְעָנִים (שם, 89), פִּרְטֵי־הַפְּרָסוֹת (שם, 86), הַגִּבְתוֹן שְׁחוֹר־הָרֹאשׁ (II, 166), הַגִּבְתוֹן אָדֹם הַמָּקוֹר (שם, 167), הָעֶפְרוֹנִי קְצַר־הָאֶצְבָּעוֹת (שם, 168), חֻתָּף־הַזּוֹבִים לְבֶן־הַמֵּצַח (שם, 172), שִׁטּוּחֵי־הַמָּקוֹר (שם, שם), הַפִּבְכִּי שְׁחוֹר־הַגָּרוֹן (שם, 174), אָדֹם־הַבֶּטֶן (שם, 176), קִצְרֵי־הָרַגְלַיִם (שם, 182), הַשַּׁחְרוּר וְרֹד־אֶבְרָה (שם, 184), קִצְרֵי־הַלָּשׁוֹן (II, 218), פְּצוּרֵי־הַמָּקוֹר (שם, 219), צַר־הַמָּקוֹר (שם, 226), רַחַב־הַמָּקוֹר (שם, שם), אָדֹם־הַמָּקוֹר (שם, שם), לְבֶן־עַיִן (שם, שם), לְבֶן־רֹאשׁ (שם, 227), הַשַּׁחַף תִּכֹל־הָרֶגֶל (שם, 232), הַשַּׁחַף שְׁחוֹר־הַגַּב (שם, שם), לְבֶן־אֶבְרָה (שם, שם).

הַבַּטְנָאי לְבֶן־הַלְּחָי (שם, 233), הַבַּטְנָאי לְבֶן־הַכָּנָף (שם, שם), הַקָּשָׁשׁ כַּבִּיר־הַמָּקוֹר (שם, 234), שְׁנוֹן אֶצְבַּע (III, 50), חַד־אֶצְבַּע (שם, 58), עֵירְמֵי־עַיִן (שם, 59).

סְתָמֵי־נִיב וּשְׁתָמֵי־עַיִן (שם, 118), שְׁלֻמֵי־שֵׁן (שם, 122), אַרְבַּע־הַגָּוִ (שם, 130) מְעוּטֵי־שִׁנַּיִם (שם, 123), וּכְהֵי־עַיִן (שם, 133).

עד עתה ראינו צרופים בדרך הסמיכות, שבהם הנסמך הוא תואר זכר יחיד או רבים, עכשו נביא צרופים שבהם הנסמך הוא תאר נקבה יחידה או רבות.

לִבְנַת־הָרֹאשׁ (II, 177), לִבְנַת־הַגַּב (שם, שם), לִבְנַת־הַנָּגָב (שם, שם), שְׁחוֹרַת־הַנָּגָב (שם, שם.)

שְׁסוּעוֹת־לָשׁוֹן (III, 44), קִצְרוֹת־לָשׁוֹן (שם, 52) וְעָבוֹת־לָשׁוֹן (שם, 60).

* * *

הנה כי כן ראינו שמנדלי הצעיד קדימה את הטרמינולוגיה של תורת החי, ביחס לאלה שקדמוהו; ומצד שני חדושיו, משקליו ודרכי הצרוף שלו, שמשו יסוד לחוקר החי בארצנו, לאהרני, וכך משפיע מנדלי בתחית־הלשון העברית גם במקצוע זה, בתורת־החי. ועדיין יש מקום להרחיב את הדבור על מנדלי בתור מחיה לשון הספור העברי. הוא החיה את לשון־הכתב. ו„הרחיב את גבולותיה

מרחב רב. הוא השיב אליה את כל הנחלות, שלקחו מידה חבריו המשכילים ונתן לנו את „שפת עבר הגדולה והמאוחדת". את המקרא ואת המשנה ואת המדרש ואת ה„סדור" ואת „מורה נבוכים" ואת „חיי אדם" – „את כולם התיר לבוא בגבולה". (ביאליק, מנדלי ושלשת־הכרכים). יש ענין רב לראות, כיצד הוא מעבד חמרי לשון שונים בסגנונו. כן מענין לחקור, מה הכניס מנדלי מלשון האידיש לעברית. ביאליק (בהרצאתו, לשאלת השפות בישראל, נתפרסם ב„דבר", כ"א בתמוז תרצ"ה) אמר: „אפשר שהעברית תוכל ליטול הימנה (מן האידיש), צורה, כדרך שעשה מנדלי ברוב אמנות, כש„אידש" את העברית". לשאלות אלה, אקוה, בעזר השם, לשוב בפעם אחרת. עתה, דיינו, שהכרנו במאמר זה את חשיבותו של מנדלי בפנת־לשון אחת ושראינו את ערכו המרובה לשעתו והשפעתו המתמדת עד ימינו אלה ובארצנו הקמה לתחיה.

ד"ר י. מטמון־כהן.

העברית אחרי גלות בבל

פרק ח.

מלבד מלים תנכיות, יש בעברית המשנית גם הרבה מאד כאלה, שלא קשה כלל להכיר את מקורם העברי, אלה הם מסוגים שונים.

א) פעלים־משמות שרשים שבמקרא נמצאים מהם רק שמות לדוגמא:

א ב ס — להאכיל את הבהמה עד שתשמין: אין אובסין את הגמל (שבת כד, ג) מן השם "אבוס" (ישע' א, ג) (משלי יד, ד).

א ב ר (מן השם אֵבר במקרא = כנף, ובמשנה חלק מן הגוף) הוסיף אברים: כיצד מאברים את העדים (עירוב' נב ע"ב, נג ע"א).

א ג ד — קשר מן השם אגודה (שמות יב, כב; ישע' נח, ו): נפרדו עליו... ואגדנו מלמעלה (סכה ג, א). מזה נם השם אֶגֶד: לולב צריך אגד (סכה ל, ע"ב) יוצא באגד (תחבושת) שעל גבי המכה (שבת נג ע"א). גם בבינוני פעול: לולב בין אגוד ובין שאינו אגוד (סכה לג, ע"א) וגם בנפעל: ורק הנאגד משיאגד (מעש' א, ה).

א פ ל, מן השם המקראי אפל (איוב ג, ו) והתואר אפל (עמוס ה, כ) מצוי במשנה ההפעיל כפ"ע = היה אפל: מה היום מאפיל ומאיר (סנהד' י, ג) או גם כפ"י: מאפיל בכסותו (נדה יז, ע"א).

א ר ח מן השם אורח (שופטים יט, יז—יח) במשניות — בפיעל — הכניס אורח: המארח ת"ח בתוך ביתו (ברכ' ס"ג, ע"ב). התפ': פעם אחת נ ת א ר ח ת י (ערו' נג, עב)

ב ד ק (מן השם בֶּדֶק (מ"ב, יב, ו) ומן הפעל התכליתי לבדוק (דהי"ב לד, י) — חפש והתבונן: אור לארבעה עשר בודקין את החמץ (פסח' א, א) וגם בנפעל: נחקר ונבחן; מזוזת יחיד נבדקת פעמים בשבוע (יומא יא, ע"א).

ובבן־סירה עוד בהוראה המקראית: חזק בדק: אשר בדורן נבדק הבית (נ, א), ומצוי בבינוני פעול: בְּדוּק — (תוספ' נידּ, ה' טז).

ב ה ק (במקרא נגע לבן בֹּהק (ויקרא יג, לט). במשנה מצוי בהפעיל עו"י: נתעטף הקב"ה בשמלה והבהיק (הזהיר) העולם מזיוה (שמו"ר נ'). גם בהופעל מובהק (מפורסם) סמן מובהק (יבמ' קכ, ע"ב). מזה: בוהקן (ברכ' נח, ע"ב) Albino.

ב ז ק — כנראה לא מן השם במקרא בזק (יחזק' א, י"ד) אלא מארמית במשנה הפעל בזק בקל; בוזקין (מפזרים) מלח על גבי הכבש (ערוב' י, יד). בנפעל — נִבזק = חדר בכח לתוך דבר: הרוח נבזקת באחד מחבריו (בראי"ר כו).

ג ד ש (מן השם גדיש במקרא) פ"י קל; קוצרין וגודשין (פסחים ד, ח). פעול — גדוש = צבור: והבזך היה בתוכו מלא וגדוש קטרת (תמיד ה' ד). נפעל נגדש — נתמלא על המדה: שהיו מים נגדשין ועולין (סוט' לד, ע"א).

הפעיל הגדיש = פעל: המגדיש בתוך שדה חברו שלא ברשות (ב"ק ו, ג). פועל: גדוש ומגודש (ברי"ר כב); נתפ': שנתגדשה התבואה (תוספ' תמור' ד). מזה שוב — גודש — החלק היותר על המדה: שיקדש קמצים בגודש שלו (מנח' פז, ע"ב).

גָּזַם (וממנו גָּזָם במקרא) — בפיעל = קצץ ענפים: אין מגזימין וכו' (ע"ז, נ, עב). וגם במובן הפחיד: שהיא מגזמת לעשות לו (במד"ר, י"ד). מה שהשתמשו בזמן מאוחר יותר בהפעיל — "הגזים" זהו דנומינאטיב מן גוזמא — הפריז, מן גזם נוצר גם שם פועל גיזום — קציצת ענפי אילן: וסְכין שמן לגיזום: (ע"ז נ, ע"ב).

זָז (במקרא זיז־שָׁדַי תהלים נ, י"א; פ, י"ד) מן זוז. בקל פע"וי — נע: נשבע אני ... שאיני זז מכאן (תענ' ג, ח) ולא יכלו לזוז את רגלן (במד"ר כב) הפעיל פ"י — הזיז: שמזיז עפר ממקומו (שב' כג, ה), לא יזיזנה ממקומה (ביצ' לז, ע"ב).

חָמַר (במקרא חמר בצורות והוראות שונות משרשים נבדלים)[1] במשנית: א) כנוס לאחרים: והבצלים שחמרן (עוקצ' ב, ה). ב) היות קשה על האדם: אל יחמור זה מן הזיז (אהל' יד, ג); בהפעיל = הכביד: אע"פ שמיקל אני על אחרים מחמיר אני על עצמי (ברכ' כב, ע"א). ומזה הבטוי הרגיל־קל־(בעיקר: קל) וחמר": בשבת אמרו קל וחומר בחול (ב"ב ט, ז), ובמ"ר — "קולין וחמורין": זה אחד מעשר "קולין וחומרין שכתובים בתורה (ברי"ר צב); מצוי ביותר הבינוני פעול — חמור — כבד, קשה, חשוב: איסור חמור חל על איסור קל ואין איסור קל חל על איסור חמור (פסח' ב, כט). בנפעל נמצא המובן "שרף" נפלו לאור

1) בערבית حمر וחמר.

ונחמרו (חול' ג, ג), וגם בקל: וחומרת את בני מעיו (סנה' ז, ב).

ח פ ן (במקרא חופן) — לקח בחפנים: חפן בראשי אצבעות (יומא מז, ע"ב) וכן גם בערבית. נפעל-ניטל בחפנים: הנכללין והנחפנין (ירוש' מע"ש ב, נג ע"ב).

נ ג ב (במקרא — נגב, חלק הארץ היבש) פ"ע — היה יבש: כדי שיסתום ויגוב (ע"ז ה, ד); פיעל — ייבש כמה יגיעות יגע עד שלא יְנַגְּבֶנָּה (ויקר' כח). הפעיל כנ"ל: ומנגיב ומטביל (חג' ג, א), גם — במובן "הדרים": הנגיב למפיבושת (עיר' נג, עב) בהתפעל — נתיבש: וזרחה החמה ונתנגבה הארץ (ירוש' תענ' ג, סז ע"א).

כ מ ן (במקרא — מכמנים) בפיעל — טמן: המכמן באדמה (מעש' ד, א), הפעיל — מסתיר: מכמינין לו עדים (סנה' ז' י), מזה שוב שם "כמנה": אין לך דרך, שאין בה כמנות (ספרי דבר' כ').

ס ג ל (במקרא — סגולה), בפועל רכש; ראה מה הנחת לי ומה סגלתי לך (שהש"ר ז, יד).

צָ נַ ן (במקרא — רק בהוראה אחרת) — היה קר: רחק ממנה צָנַן (מכ' יתרו ד'), בנפעל — ניצן = נתקרר: שלא תיצן (ירוש' פסח' פ"ד לא, עב), בפיעל = קירר; לצננה לחממה שב' נג, ע"א). התפעל — הצטנן, נצטננו הגחלים (יומ' עז, ע"א).

ש ר ה (במקרא — משרת ענבים), פעו"י — טבל (במים): שרה פתו ביין (נז' ו, א), בנפעל נשרה = נרטב: מיד היא נשרית (ב"ר יז). גם במשמעות חנה: ראוי שתשרה שכינה עליו (סנה' יא, ע"א), ובהפעיל — השכין: משרה שכינתו על ישראל (שב' קלט, ע"א) וגם במובן "פרנס"; המשרה את פשתה ע"י שליש (כת' ה, ח). אבל גם במובן "התיר": הוא אסרה והוא שרתה (קיד' יג, ע"ב).

ב) ולא פעלים בלבד שיש להם זכר בשמות שבמקרא, כי אם גם דנומינטיבים אמתיים, פעלים, שהפעולה היא בעצם פעולת השם, ושנגזרו לא משמות בלבד אלא גם ממלים אחרות שנתהוו משמות שבמקרא או מדריבציות שונות.

דוגמאות:

אַ בֵּ ק (מן השם אָבָק) לכסות באבק, בפועל: ענבים מאובקות (ירוש' בכור' א, סג ע"א). בהתפעל — הוי מתאבק (התכסה באבק) בעפר רגליהם (אבות א, ד).

א ל מ ן (מן השם אלמנה) עשה אותה לאלמנה: כל ת"ח המרבה סעודתו ומאלמן את אשתו (פסח' מט, ע"א). נתפעל — נעשתה לאלמנה; נתאלמנה או נתגרשה (מכות א, א).

בֶּ הָ ם (מן השם בהמה) מנהיג הבהמה: היה רוכב על ההמור והבהם עמו

(דב"ר ג') מ"ר בֶּהמים. וגם בֶּהמי במובן הנ"ל: לבהמי שהיו לפניו י"ב בהמות (ב"ר נו).

גִּפֵּר (מן גפרית) בפֶּעל גֶּפר = נתעשן בגפרית: פיטסות נאות ומגופרות (ב"ב צז, ע"ב); התגפר – נתקטר בגפרית: ומניחין גפרית תחת הכלים ומתגפרים (שבת יח, עא).

גִּיֵּר (מן גֵּר) עשה אדם לגֵּר. הכניסו בברית היהדות: גיירני על מנת וכו' (שבת לא, ע"א). נתפעל – נתגייר: גר שנתגייר בערב פסח (פסח ח, ז).

גַּמֵּל (מן השם גָּמָל) מנהיג גמלים: חַמָּר ונעשה ג מ ל (כתוב' סב, ע"ב). מזה פיעל — משך והוליך את הגמל: היתה לו פרה מגמלת בעיר (ירוש' מו"ק ג' פ"ב ע"ב). והשם – גמלת — שיירה של גמלים: החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום (סנה' י, ה).

חַמָּר (מן חמור) מנהיג חמורים. מזה מחַמֵּר: המחמר אחרי בהמתו בשבת (שבת קנד, ע"א).

נִמֵּר (מן נמר) פיעל – עשה דבר נקוד וטלוא: המנמר את שדהו (פאה ג, ב).

סֻלֵּת (מן סולת) ניפה לסולת: המסלת קב או קבים לסאה (תרומ' יא, ח) ומזה שם תואר סַלָּת = מנפה קמח סולת: נפה של סלתין (כלים טו, ד).

סֵרֵס (מן סריס) עשהו לסריס. אבל גם – הפך את הסדר, סרס המקרא ודרשהו (ב"ב קיט, ע"ב) הסתרס – נעשה לסריס ועקר: יטול כרבלתו (של התרנגול) ומסתרס מאליו (שבת קי, ע"ב). וגם נעקר ונחרב: נסתרסה עבודה זרה (סנה' צג, ע"ב).

פִּגֵּל (מן פגול) עשה את הקרבן פגול: טבולת אצבע מפגלת בחטאת (זב' נג, ע"ב); התפגל — נעשה פגול, נפסל: שלמים מפגלין ומתפגלין (זב' כח ע"ב).

צִיֵּן – (מן ציון) עשה ציון: כרם רבעי מציינין (מע"ש ה, א), ומזה – הבדיל לטובה: שערים המצוינים בהלכה (ב"ר ח' ע"א) והתפעל הצטיין: הצטיינו במצוות (איכ"ר א, יט).

ויש גם דינומיטיבה עפ"י בנין הפעיל, מאצבע — הצביע – הראה אצבע; מגורל – הגריל – הטיל גורל: מצוה להגריל ואם לא הגריל כשר (יומא לט, ע"ב), מזה גם הַגרלה = הטלת גורל: מת אחד מהן מביא חברו שלא בהגרלה (יומ' מ, ע"א).

מדבש – הדביש – נהפך לדבש = תסס: יין והחמיץ — דבש והדביש (ב"מ לא, ע"א). מירוק – הוריק – נעשה ירוק: לשעבר היו פניה מאדימות ועכשיו פניה מוריקות מרעבון (רות ר' א, ז). וגם עשה ירוק: כל ירק חי מוריק

(בר׳ מד׳ לב) או גם במשמעות – נתן זיו: כאבנים טובות ומרגליות הוריקן (ב״ר מג).

מדרום – הדרים – פנה לדרום; מצפון – הצפין = פנה לצפון: הרוצה שיחכים — יַדרים ושיעשיר – יצפין (ב״ב כה׳ ע״ב).

מן המלה תחלה נעשה התחיל: כל מי שמתחיל במצוה ואינו גומרה... (ב״ר פה).

מן תולעת התהוה התליע = שרץ תולעים: וזרחה עליהן חמה והתליע, (ב״ר מז) או גם הסיר תולעים: מתליעין את העצים (מדות ו׳ ו) כמו גם הפיעל מזה ״תִלע״: המעשן המתַלע (ירוש׳ שבת פ״ז י׳ ע״א).

מן המלה תרועה – נתהוה התריע – השמיע קול: על אלו מתריעין בשבת (תענ׳ ג׳ ז).

ג) וכשם שאנו מוצאים בלשון המשנית פעלים ושמות ממלים שונות שבמקרא, כך אנו מוצאים גם שמות חדשים שנתהוו מפעלים שבמקרא (דיוירבאליא) וממלים אחרות.

דוגמאות.

מן הפעל אַחַר נתהוה שם איחור: ואם איפשר איחור הוא לעיירות (ירוש׳ מגי׳ ג׳ ה).

מן השם אגודה נתהוה שם אחר ״אֶגד״ – קישור: לולב צריך אגד (סוכ׳ ל׳ ע״ב) וגם ״אגוד״: אגודי השום (פאה ו׳ ו).

אוֹנֶס (מן הפעל אנַס) הכרח וכפיה: תחילתו הפשיע וסופו באונס (ב״מ צ״ג׳ עב)׳ מ״ר: אונסים נדרי אונסין (נדר׳ ג׳ ג)׳ מזה שוב שם תואר אנֶס – בעל זרוע: סתם עכו״ם – אנס הוא (סנה׳ מה׳ עא)׳

מן בטַל (קהלת יב׳ ג) נתהוה השם בַּטָלָה – הבל וריק: דברים של בטלה (ירוש׳ כתוב׳ פ״ז לא׳ ע״ב) או בלוי זמן בלי עבודה: שהבטלה מביאה לידי שעמום (כתו׳ ה׳ ו)׳ מזה התואר בָּטֵל – מחוסר עבודה: נותן לו שכרו כפועל בטל (ב״מ עו׳ ע״ב), ושוב שם ״בטלן״ מי שאינו עובד: איזוהי עיר גדולה כל שיש בה עשרה בטלנין (מגי׳ א׳ ג)׳

גירושין (מן גרש) פרוד גמור בין איש ואשתו: כל שיש בקידושין יש בגירושין (יבמ׳ לא׳ ע״ב)׳ גם כל גֵרוש אדם מארצו: דנתי אותו בגירושין (ב״ר יט).

גֵירָעון (מן גרע = בלע) הפחתה ונכוי: בורח ויוצא בגרעון כסף אין מעניקים לו (קדו׳ טז, ע״ב)׳

דְּחוּי (מן דחה = דחף) סלוק ובטול: שאין דיחוי במצוות (זב' עח' ע"א)' מזה גם השם דְּחָיָה: מנין שטעון דחיה (דחיפה) (ירוש' סנה' פ"ו כג ע"ג)'

דוחק (מן דחַק) — צפיפות: דוחק העם (תוס' יומ' ג') וגם מצוק והכרח: הממציא מצית לעני בשעת דוחקו (חגי' ה, ע"א) וגם הצורה הארמית "דְּחַק" דוחק: כדאי הוא ר' אליעזר לסמוך עליו בשעת הַדְּחַק (נד' ו' ע"ב).

דרישה (שה"פ מן "דרש") חקירה: דיני נפשות בדרישה וחקירה (סנה' ב' א) וגם באור בדרך דרש' כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אני מקבל על הפרישה (פסח' כב' עב)' ומזה השם "דרשן" היודע לבאר בדרך דרוש: בטלו הדרשנין (סוט' מט' ע"ב)'

הֶקְדֵּשׁ (מן הקדיש) — דבר המוקדש לגבוה: הקדש טעות — הקדש (נזיר ה, א)' מ"ר הקדישות (ויק"ר ה')' ומזה — הקדשה: מי שאינו רשאי בהקדשתו רשאי בהפרשתו (ספרי נשא ל')'

הפרש (מן פרש) הבדל: ומה הפרש בין זה לזה (שב' קנה' ע"ב)' מזה גם "הפרָשה" = הבדלה: בשעת הפרשה יפה סלע (כרי' כז' ע"א) וגם פרישה (עי' לעיל "בדרישה")' וכן גם פרישות = נזירות: טהרה ופרישות (סוט' ט, טו)'

הטבה (מן טוב' יטב) עשית טוב: הטבת אחרים (שבו' כז' ע"א) וגם במובן "הכנה ותיקון": הטבת הנרות... הטבת קטורת (ירוש' פס' פה לא ע"ב).

הטבלה (מן "טבל") טבילת כלים במים: נגזור השקה אטו הטבלה (ביצ' יח, ע"א).

הֶחְלֵט (מן הפעל החליט — מ"א' כ, לג) — פעל זה מצוי במשנית בקל ובהפעיל) — הכרעה מוחלטת: מתוך הסגר או מתוך החלט (נגע' א' ג)' מן הפעל חלַט בפיעל נמצא גם השם חִלּוּט = החלטה אחרונה: כימי חִלּוּטו (תוס' נגע' ח' ו) מזה גם תאה"פ להלוטין = לעולם' לצמיתות (שמו"ר ג)'

וַעַד (מן ועד) — הזדמנות: פעם אחת הלכתי לוועד (חולין קכז' ע"א)' מזה גם ויעוד = התועדות: כמה ויעודין ויעדתי (איכ"ר ב' יג) ומזה גם וְעדה — קביעות: ועדה שכתוב בו במועד... (ירוש' יומ' ו' מג' ד)'

חֻזָּקָה שם מן הפעל חזק' זכות קנין על סמך שהוא במשך זמן ידוע: חזקת הבתים (ב"ב ג' א)' גם במובן הנחה' סברה: במה דברים אמורים' שהיתה בחזקת מסוכנת אבל אם היתה בחזקת בריאה (חול' ב' ו)'

טיבות (מן טובה' מטיב)' מטיבותן של קרובים אתה למד מה טיבותן של רחוקים (סנה' סא' ע"ב)'

טעימָה (שה"פ מן טעם) כמות קטנה לבחינה: טעימה פסולה — (מנח'

מב, ע"ב) וכן טעינה (שה"פ מן טען) נשיאת משא, שימת משא: פריקה בחנם, טעינה בשכר (ב"מ לב, ע"א).

יחוד (שה"פ מן יחד) שנים יחד: גזרו על היחוד (סנה, כא, ע"ב), יחוד השם — הכרת אחדות הבורא: ולדבקה בו זה יחוד השם (פסיקתא זוטא, נצבים). עם ב—תה"פ "ביחוד" ביחידות: שאלתי את רבי ביחוד, גם בדיוק, בודאות: וידעו ביחוד ששם הארון נגנז (שקל, ו, ב).

יחוס (שה"פ מן יחס): אין בה משום ייחוס כהונה (ירוש, גטין ח, מט).

יסור (שה"פ מן יסר) מ"ר יסורים; בבן־סירא מ, כט: ולאיש חדש יסור מעים; צער, מכאוב: אם רואה אדם שיסורים באים עליו (ברכ, ה, ע"א).

(עוד יבוא)

ד"ר א. פורת

דרכי הלכסיקוגרפיה לספרות ההשכלה

לחזרת יום פטירתו
של מו"ר ח"נ ביאליק ז"ל.

שלושה דרכים בתורת הלשון: אמפירי, היסטורי וגנטי. והלכסיקוגרפיה היא ראשית מלאכתה.

דרכו של מקצוע זה הוא בעיקר אמפירי־דסקריפטיבי. אוגר הוא את חומר המלים של סופר, של קבוצת סופרים או של תקופה מסוימה, כדי להכיר תכונתה של אותה לשון וסגנונה. עוקב הוא אחרי כל חדוש שבחלופי צורות (משקלים), גלגולי תמונות (מטפורות) וצירופי מלים (פרזות, מליצות); אחרי כל אותם החדושים הבאים לשם כנויים קבועים למוצג חדש, או למוצג שניתוסף על המושג העיקרי של מלה או לשם גון־לוואי שלו – עצם וצורה של לשון תקופה, סגנון דור ואישיות ספרותית. על־פי סדור מתוקן ומכוון של חומר לשוני זה והשוואת דוגמותיו משתקפים מתוך מובנה היסודי של מלה גלגולי משמעותיה, השתלשלות שמושיה וצירופיה השונים [1]).

השפה העברית עדיין עניה היא בספרות מחקר לכסיקוגרפי. חסרה היא מלון כולל ובעל הקף, מכנס כ ל גנזי הלשון לתקופותיה ולסגנוניה [2]). מלונו של בן־יהודה (שהוצאתו נפסקה, לצערנו, באות סמך) – כבר העיר ביאליק ז"ל עליו, שאינו מן השם הזה [3]). אכן, מבחינת משקלו והקפו מפעל ראשית הוא לנו, מפעל מעפיל. אולם לא נוכל להתעלם מן הדלוגים והלקויים שבו, שהכרחיים הם אצלנו ובתנאינו בעבודתו של אדם יחיד [4]).

---

1) בדרך אגב יש להעיר כאן, שבכל המלונים העברים אין אחד היוצא ידי חביעה מדעית זו.

2) על תקופות ומקצועות לשון מבחינה לכסיקוגרפית דן גם ר"מ ליפשיץ בחוברתו חגרמנית: Vom lebendigen Hebraeisch עמ' 58—60.

3) דברים שבעל־פה, ספר א', הוצ' „רביר", ת"א תרצ"ו, עמ' רח, רט.

4) השוה דברי ביאליק, שם.

דומה, כי מלבד השתין של הלשון שבתקופות המקרא, המשנה והאגדה, אין לך כמעט תקופת ספרות השובה ללשון מבחינה מעשית־שמושית, בצד החשיבות המדעית, כתקופה של ספרות ההשכלה.

בראשיתה של אותה תקופה היתה הלשון מרחפת בשמים. כעם כן לשונו לא היתה קלוטה ומושרשה בארץ, וחסרה כלי־קבול לחומר האדמה והוויות העולם[1]. ובתקופה הקצרה של ההשכלה, בזמן של מאה ועשרים שנה בערך (תקמ"א—תר"ס)[2], הותקנו ללשון ניב־שפתים וביטוי ספרותי. נכסי הלשון שהורישתנו ספרות ההשכלה — הרבה מהם נפסלו אמנם ויצאו מן השמוש, אך חלק גדול מהם משמש יסוד חשוב וקרן קימת באוצר לשוננו השבה לתחיה. כיום אין לך כמעט שיחה קלה ורשימה קצרה בעברית, שאין נמצאים בהן מחדושיה של אותה תקופה. הרי לדוגמה: גליון[3] נ י ר, מחברת[4], עגלון[5], תפוח־זהב[6]; בקורת[7], חוברת[8], מאמר[9] בעתון, נקודת־מצב[10], נקודת־ראות[11] וכיוצא בהם[12].

ואף־על־פי שלשון דורנו גדרה וגודרת עצמה מסגנון המקרא המליצי שטבעה ההשכלה, על־כרחנו משתמשים אנו עדיין בהרכבי מלותיה ומליצותיה של זו

---

1) מובן, כי הלשון של תקופת הפריחה בספרד, שסגנון הפיוט שלה שמש כנראה דוגמא לסגנון המליצי של ההשכלה (ענין הטעון עדיין ברור מיוחד), ולשון התקופה שלאחריה, לא היה בהן כדי ספוק צרכיו של הזמן החדש.

2) השוה יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה עמ' 3. את ה-terminus ad quem קבעתי כאן באומד, ולא בדיוק, שעכ"פ לגבי עניני לשון מובלעת עדיין תקופת הספרות החדשה בזו שלפניה.

3) המאסף החדש תרכ"ה עמ' 58. בזמן שמקודם לכן ואף אח"כ שמשו לכך המלות: עֲלָה, יריעה.

4) המאסף תקס"ט, עמ' ג.

5) מנדל לפין, רפואות העם נז ע"ב ועוד. אכן צורת המלה היא אצלו: עֲגלן, וחדוש זה בא להוציא מן השמוש מלת בעל־עגלה, שבמשמעותה יש מקום למעות.

6) שלמה לוויסון, מחקרי ארץ (ווינה תקע"ח), לח ע"א, שהוא תרגום המלה „פומרנץ" = Poma aurantia. עי' שם.

7) המאסף תק"נ, עמ' נז.

8) רמ"א גינצבורג בהקדמה לקרית ספר. מחברת וחוברת שמשו מעיקרן בסובן אחד וקביעת שמושיהן השונים חלה בזמן מאוחר.

9) מ. לפין בהקדמה לתרגום טוב"נ א ע"ב. בתרגומו של אבן־תבון שמשה המלה כדוגמתה הערבית, במשמעות חבור של ספר, ולפיכך המו"נ הוא אצלו „מאמר". עי' הקדמת הרמב"ם לטו"נ.

10) ברוך לינדא, ראשית לטודים ח"א, כג ע"א.

11) שלמה מימון, גבעת המורה סו (זולצבך תק"ס) ע"א.

12) בזה ובבא להלן מסתפק אני בדוגמות מעטות, שבידי כל משכיל להוסיף עליהן.

ונהנים הרבה מפירותיהם ומפירי פרותיה. כגון: בית חרושת המעשה (פבריקה)[1], המשמש בלשוננו בצורה מוקצרת: בית־חרושת, ולא עוד אלא שאף מלת הלוואי, „המעשה" נשאה בזמננו פרי־חדוש: תעשיה; התחקה על שרשי דבר: חקור אחרי סבתו ועיקרו של דבר[2] (עדה"כ באיוב יג, כז: על שרשי רגלי תתחקה), צירוף שבקצורו – התחקה על דבר – משמש הוא הרבה בלשוננו, ועוד כמה וכמה כיוצא באלו.

יש סוג של חדושים ששוב אין החדוש שבהם מורגש לנו, הואיל ושגורים הם אצלנו באותו מובן על־פי המקור המקראי (או מקור הספרות שלאחר המקרא) שממנו באו. מלים שהוצאו במקצת לחוץ ממשמעותן העיקרית, שיש להן במקומן ובהמשכן, מהן כאלו שכמעט אין חילוף הוראה כרוך בהן וכל עצם החדוש שבהן הוא החיאתן והשגרתן או יחוד שמושן בלשון, דוגמת: מוזר, משונה[3], (על־פי: מוזר הייתי לאחי, תהלים סט, ט), המדיין: עורר לעשות דבר[4] (על פי: מה ימריצך כי תענה באיוב טז, ג), תוכן: מדה קצובה שבדבר, שבספר[5], (במקום מדה קצובה של דבר, מספר מתכונת, (עפ"י: תכן הלבנים בשמות ה יח).

אמנם, יש בחדושי התקופה כאלה שלא נקלטו בלשון, לא בשעתה ולא בתקופה שלאחריה, והם רכוש היחיד של מחדשיהם. אך לא בגלל שנמצא בהם טעם לפגם נידונו הללו להיות פסולי שמוש, אלא באין זכרון להם נִפְחו מן הדעת והרי הם גנוזים בספרים ללא פקידה. הרי חידושים יפים של סופר יחיד ומיוחד (מ. לפין) כגון: ברזה (Zäpfchen)[5], ערעור (להקיא)[6] קדחת סרוגין (Wechselfieber)[7], שבמקומה נתחדש על־ידינו קדחת חוזרת (שאגב אינה הולמת לדעתי יפה את מושגה), שולף כיסים (Taschendieb)[8]. מי מנה מספר למלים כאלו וכאלו, שיכלו לשמש בלשוננו שמושים ממש או דוגמא לחידושי־שמוש!

---

1) ק. שולמן, קריית מלך רב עמ' 5 ועוד. אך אין בכאן כדי קביעת המחדש הראשון.

2) לא נתברר לי, מי הוא הסופר הראשון לחידוש שמושה של מליצה זו, ומצויה היא בספרות ההשכלה לרוב.

3) השווה החערה הקודמת.

4) אין עכשיו בידי לציין כאן את המחדש הראשון של אותו שמוש. וודאי לי שנתחדש בתקופת ההשכלה ומצוי הוא הרבה בספרותה של זו.

5) מ. לפין, רפואות העם, „נוספות" עמ' יד: „יכניסו לו (לחולה) ברזה מן שומן הזיר או בוריות", שם נה ע"ב: בברזות, ועוד.

6) לפין, שם, ד ע"ב, מא ע"א.

7) לפין, שם, לט ע"א: „קדחת סירוגין דרכה להתמיד כמה שעות ולהפסיק מעט וכו'".

8) לפין, חשבון הנפש עמ' 101. החדוש הוא על־פי הבטוי היהודי העממי, אך כמה עברי הוא! [במלוני הצעתי: מַרִיק כיס. העורך.]

כבעולם העשיה כן בלשון משמשות לפרקים אף גרוטאות, ויש ששברי כלים יתוקנו ויהיו לכלים חדשים. פסולי־שמוש מוחלטים כמעט שאין בלשון, שכן אין לך מלה ובטוי, שאין להם מקום שמוש ושעת תחיה. אמנים יוצרי סגנון—זה כחם לתת רוח־חיים למתי לשון.

אולם אין ספק, שיש גם בחדושי התקופה חדושים, שאין להם כל ערך שמושי. ביחוד חדושים מסבירים (דסקריפטיביים), מעין, מגיד לאדם מה שיחו: Papagei, נותן זמירות בלילה: Nachtigall ועוד יצירות מופלאות וידועות שכיוצא בהן. וודאי שאלו אינן ענין לעצם הלשון, אלא חומר לכותב תולדות התפתחותה.

חשיבות, עיונית ושמושית, יש גם בבירור דרכי החדושים של התקופה ושיטותיה. הן אמנם שיטות חדוש קבועות היו ל„ועדי הלשון" של הדור השני שבסופרי ההשכלה, שיטות שונות. נשמרו לנו וכוחיהם על חבלי לשון ופולמוסיהם בגופי הלכות של לשון וקביעת עיקריה, על הצעות של תקונים וחדושים. אז נעשו כתות כתות: משמרים, „מטהרים" (פוריסטים) ומחדשים קיצוניים. בעלי מקרא לעומת בעלי משנה ואגדה וכו'[1]. בת־קולם מנסרת היתה עדיין בזמן הסמוך לדורנו בעצם ימי התחדשותה של לשוננו[2].

הרי לדוגמה הלכת חדושים, שלפיה על המלה המחודשת להיות דומה למלה הלועזית כמבחינת משמעותה כן מבחינת צלצול אותיותיה. על־פי יסודה של זו הם החדושים: דלוג־רב = Telegraph[3], דַּעַ־פֶּתַע = Depesche[4]), מעשינה־לה־כמו־תוף = Locomotiv-Maschine[5], פארי־עמודים = Pyramiden[6], פרטי־כל = Protokoll[7], פתקי־אוילים = Pasquillen[7]) ועוד כמה חדושים נלעגים כאלה, שרובם אף בתקופת יצירתם היו חייהם חיי קיקיון[8].

ואף־על־פי־כן הפרו גם הם את הלשון, ואגב חדושים מוזרים מעין אֶרֶן =

---

1) „המגיד" שנה ו' עמ' 94—109, 119—127, 134, 142, 157, 166, 174, שם שנה עמ' 85—93; „מגד ירחים" (לבוב תרכ"ו) חוברת א' עמ' 25—30, שם ח"ב 98, 99, שם ח"ג 186—191 ויוסף הלוי, מליצה ושיר עמ' ד—לב.

2) נושא זה קובע מאמר בסגנו עצמו.

3) מרדכי ספרליסקר, מגד ירחים ח"א, עמ' 27.

4) במבטא האשכנזי.

5) אד"ם הכהן, שירי שפת קודש 35.

6) ריב"ל בהערה לס' שולמית של שולמן עמ' 37.

7) מ. ספרליסקר, ואין בידי לציין כאן את המקום.

8) יש מהם שהאריכו ימים; ומוזר הוא שאחד מהם — פרטיכל — משמש עדיין אצל הרבה מבני דורנו. למותר להעיר, כי בין „פרטי כל" ובין המקור היוני של המלה אין שום שתוף הוראה.

Ahorn[1]) מנהרה = Minaret[2]) הולידו יצורים יפים כגון: כ פ ה = Kuppel[3]), מ ש כ י ת = Mosaik[4]), צועני = Цыган, Zigeuner, ועוד.

מתוך כל הנרמז כאן אפשר לסקור את היקפה של לכסיקוגרפיה זו ולעמוד על חשיבותה. כל הסוגים השונים של חדושים צריכים להיות מכונסים בה. מכל הנאצר בספרות היפה, החנוכית, המדעית והעתית של התקופה. כל המלים, הבטויים, חדושי משמעות וחדושי צורה[5]), בעלי ערך ונטולי ערך, מתוקנים ונפסדים, השגגות והזדונות[6]).

אוצר־מלים שכזה, מלבד ערכו לעצמו ולדורות, חשוב הוא לדורנו ולתקופתנו מפני שיש בו משום הרחבת גבולים ופתיחת אופקים ללשוננו החוזרת לתחיה. תורה הוא – וללמוד אנו צריכים.

אכן, מחוסר מלונים לתקופות הספרות הקודמות להשכלה, יתכן שמלאכת לכסיקוגרפיה זו לא תהא משוכללת. פעמים שכמה דברים טעונים בחינה ובדיקה מרובה, כדי להווכח, אם שמוש מלה או בטוי אינו מצוי מכבר בספרותנו. ובדיקה זו אינה יכולה להיות תמיד ממצה בלי להניח מקום לספק. אף לגבי מלה מקראית פשוטה אי־אפשר לסמוך תמיד על משמעותה המסורתית והמקובלת לכל. יש לך מלים שכמה פנים להן על דעת מפרשי המקרא השונים. חידוש הוראה של מלה כזו תלוי אפוא לא בסופר המחדש, אלא במקור שבו השתמש, שעליו סמך ועל־פיו הכריע וקבע שמושה[7]).

אך אין קושי זה פוטר אותנו ממעשה. התחלה צריכים אנו לעשות, וכל מקום שממנו נתחיל הרי הוא גם אבן־פנה וגם יסוד.

---

1) ק. שולמן, מחקרי ארץ (אפריקא) 55, ועוד הרבה.

2) גושלובר, חודש במצרים 38; שולמן, מחקרי ארץ רוסיא 157, ומוסדי ארץ ח"ב 105, ועוד. ולא נתברר לי עדיין למי מהם החדוש ואם הם הראשונים לחדוש.

3) שולמן, שם 176, 191 ועוד. יש ששולמן עצמו משתמש בה במלה גם במובן Kapelle, אך היא נקבעה בלשון במשמעות הנ"ל.

4) מצוי הרבה בספרי שולמן הנ"ל, ולא ברור לי, אם הוא המחדש.

5) הן סופרי דור ההשכלה שאבו מטקורות ספרות רחבה ביותר, שרובם נהירים וזכורים היו להם, ויש שקבעו לכמה מלים פני שמוש חדשים, או צורה וצירוף חדשים. ואין כאן מקום להרחיב.

6) השוה דברי שלעיל.

7) דברים אלו הם ענין בפני עצמו, ואכמ"ל.

מלון לספרות ההשכלה ישמש התחלה והכנה למלון האקדמי, שהכרח הוא לנו ושאת חזונו חזה אדיר לשוננו רח"נ ביאליק ז"ל:

„ידיעה שלמה וברורה על דבר כמותו ואיכותו של הרכוש הלשוני מכל הדורות צריכה בהכרח להיות קודמת לכל מיני שאר נסיונות ומעשים של הרחבה לתועלת לשוננו". „כל זמן שאין בידנו מלון כזה, לא עשינו את חובתנו ללשוננו הלאומית ואי־אפשר שתהא בשאר מעשים לטובתה תקנה גדולה" [1].

---

1) במאמרו חבלי לשון (בכל כתביו הוצ' „דביר" תרצ"ה, ספר ב' עמ' ריח.

ז. בן־חיים

וְהִוא שִׁפְחָה נֶחֱרֶפֶת לְאִישׁ (ויקרא י״ט כ׳) *

הוראתה המדויקת של המלה „נחרפת״ וגזירותה לא היו ברורות כל צרכן לא לקדמונים ולא לאחרונים. בדרך כלל פירשו הקדמונים את התיבה הזאת על פי העניין ומתוך כוונת הכתוב בכללו — בוודאי גם על סמך מסורה עתיקה — כלשון של ייעוד, ייחוד וגם אירוסין, מבלי דעת להגדיר את המושג „חרף״ הגדרה משפטית ברורה. רש״י המביא את הפירוש המקובל מעיד על עצמו שאינו יודע את מקור המלה וז״ל: „נחרפת לאיש מיועדת מיוחדת לאיש ואיני יודע לו דמיון במקרא״. רבי יונה אבן ג׳נאח[1], הראב״ע, הרשב״ם, הרד״ק ונושאי כליהם מיחסים למלה זו אותה משמעות עצמה ומנסים לבארה בהסמיכם לה שרשים דומים המצויים במקרא. וז״ל הראב״ע: „ומלת נחרפת על דעת רבים יעודה, ולפי דעתי שהמלה מזכרת חרפה בעבור היותה שפחה והיא בתולה ברשות אחר ואינה מאורשה״. הרשב״ם, המפרש נחרפת כמסורה ומיוחדת, גוזר אותה מלשון חרף נפשו למות, ואילו הרמב״ן, המתנגד בפירוש לדעה המקובלת („והענין שאינה אשתו לגמרי אבל נתן לה קידושין והיא לו נערה משמשת״ וכן: „כי הפלגש אשר היא משרת את האיש וישכב עמה תקרא נערה לו...״), סבור כי מלשון „בימי חרפי״ היינו בימי נעורי היא. האטימולוגיות האלו דחוקות מאוד ואין צורך להאריך בזה, אולם ברי שהפירוש „מיועדת, מיוחדת״ כדעת רוב הפרשנים מקורו במסורה קדומה וראייה לכך גם התרגומים העתיקים. אונקלוס תרגם „והיא אמא אחידא לגבר״, והשבעים: „διαπεφυλαγμένη ἀνθρώπῳ״ כלומר שמורה לאיש. וכיוון שקשה ליחס את ההוראה המסורה הזאת לשרשים הדומים שבמקרא נהגו רוב הפרשנים והמתרגמים האחרונים — ביתר ייחוד מבין

* סימני התנועות בכתב החבשי הנני מעתיק בניקוד עברי. „התנועה השישית״ מועתקת שוא בין שהיא נ ע ה ובין שהיא נ ח ה, כדי לשקף ביתר בירור את הכתיב המקורי. אותיות בגדכ״ת דגושות תמיד בדגש ק ל.

1) בספר השורשים (كتاب الأصول) ערך חרף: נחרפת לאיש مبرزة اي مذكورة (ולא مخطوبة כרסע״ג. ז. ב.) ومن هذا سمّيت في المشنة العروس חרופה. ובתרגומו העברי של ר״י אבן תיבון: משורסמת, כלו׳ מדוברת לו ונזכרת. ומזה נקראה הכלה במשנה חרופה״ נוספה התיבה מדוברת לרמז על ענין שידוכין.

אומות העולם – לפרש את המלה נחרפת כלשון של בעילה ומהם גוזרים אותה– בעקבות דילמן – מלשון ערבי خرف = מרט=קטף, ובהשאלה: בעל. לשם הדגמה ייזכרו אחדים מהם:

א) רמבמ"ן כותב בביאורו: "והנפעל יורה שנמסרה מיד אחר והוא האדון ולפי שעיקר מסירה זו לבעילה אינו נוהג אלא בבעולה ולא בארוסה". (כהרמב"ן לעיל).

ב) Aug. Dillmann (Die Bücher Exodus und Leviticus): נחרפת nur hier, eigentlich gepflückt, gebraucht.

ג) Baentsch (Handkommentar zum A.T.): „als Concubine gebraucht, nicht verlobt (מאורשה) wie das allerdings später gedeutet wird".

ד) Kautzsch (Die Heilige Schrift): „...das als eine Kebse dienende Sklavin eines anderen ist..."

ה) Ehrlich (Randglossen zum A. T.): „Gemeint ist eine Sklavin die sich mit einem Manne... abgibt".

ו) טורטשינר בתרגום התורה לגרמנית: „und sie ist eine Sklavin von einem Manne gebraucht".

אף דוד הופמן הנוהג לפרש על פי ההלכה אינו יכול להשתחרר כאן מהשפעת הפרשנים החדשים והוא מוסיף כדרכם: „später nach dem Idiom von Judäa חרופה = ארוסה".

ויצויין שכבר נחלקו בעניין זה בעלי התלמוד ומהם פירשו נחרפת כבעולה, אם כי הדעה המקובלת והכללית היא – מאורסת. בירושלמי קידושין, פרק א' סוף הלכה א' שנינו: דאמר רבי יוסי בשם ר' יוחנן תרגם עקילס הגר לפני רבי עקיבה והיא שפחה נחרפת לאיש בכתושה לפני איש כמה דאת אמר ותשטח עליו הרפות (שמואל ב' י"ז י"ט). אמר ר' חייה בשם ר' יוחנן כן פירשה ר' לעזר בי רבי שמעון לפני חכמים והיא שפחה נחרפת לאיש בכתושה לפני איש כמה דתימר בתוך הריפות בעלי (משלי כ"ז כ"ב)... דרבי עקיבה אמר בשחצייה שפחה וחצייה בת חורין במאורסת לבן חורין הכתוב מדבר... דרבי ישמעאל אמר בשפחה כנענית הנשואה לעבד עברי הכתוב מדבר". ואמנם הגירסה בתורת הכוהנים היא – מלבד שינויים אחרים – גם אליבא דר' ישמעאל במאורסת, אולם מתרגום עקילס הגר כאן ומדברי ר' יצחק במסכת כריתות י"א ע"א: "לעולם אינו חייב אלא על שפחה בעולה בלבד שנאמר והיא שפחה נחרפת לאיש" וגו' אנו למדים שהיתה גם סברה כזאת, אשר בה דוקה החזיקו כמעט כל המפרשים החדשים.

נראה לי שהדעה הזאת הנשענת גם על גזירה מפוקפקת מאד (חרף — خرف=מרט, קטף, בעל) מוטעית היא משני טעמים: מבחינת הלשון ומבחינת העניין.

א) צרוף המלים „נחרפת לאיש" בלמ״ד השימוש אינו מסתבר — ואפשר שלא יתכן כלל — אילו היתה כוונת הכתוב ל־נבעלת, בעולה, שכן היה צריך לומר חרופת איש (דוגמת בעולת בעל), והשימוש בלמ״ד מרמז אפוא שהעניין כאן בייעוד, ייחוד, אירוסין ואף מסירה אך לא בעילה.

ב) הקל הכתוב בעונשין. קולה זו אין לשערה ולהניחה אם המדובר הוא בבעולה, שהרי החמיר בשאינה בעולה, במאורשה, וחייב את בועלה מיתה[1] (דברים כ״ב כ״ה).

לדעתי טעמים אלה בלבד דיים שנעדיף את הפירוש המסור על המקובל והרווח כיום במדע, שיסודו בטעות אטימולוגית כפי שנראה להלן.

כל הקשיים שבגזירות המלה ופירושה מתיישבים כמעט מאליהם כשאנו משווים את התיבה נחרפת עם אחיותיה בלשון חבש העתיקה (געז) משורש פחַר. עדיין לא הושם לב שהשורש הזה מתאים למלה העברית הנידונה בצורתו (בסירוס הגיים רגיל מאוד דוקה במלים שיש בהן רי״ש) ובהוראתו — התאמה גמורה, כל מקום שנזכר במקרא השורש א ר ש (להוציא אלו מקומות וראה להלן) מתורגם הוא בגעז ב־פחַר[2]).

דברים כ׳ ז׳: ומי־האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילך וישב לביתו — וַלַאְמַבּ בְּאְסְ זַפַּחַר בְּאְסְתַ וַאַנְסָאָ לְיָחֲר וַלַיְגְבְּאָ וְסְתַ בֵּתְ

שם כ״ב כ״ג: כי יהיה נער(ה) בתולה מארשה לאיש וגו׳ — וַלַאְמַבּ וַלַתַ דְּנְגֶּל אְנְתַ פְּחַרְתְּ יְאְתְ לַבְּאְסְ...

שם שם כ״ה: ואם בשדה ימצא האיש את הנער(ה) המארשה וגו׳ — וַלַאְמַסַ בַּגְדָּמְ רַכַּבְ בְּאְסְ לַוַלַתְ אְנְתַ פְּחַרְתְּ יְאְתְ...

שם שם כ״ז: צעקה הנער(ה) המארשה ואין מושיע לה — וַצַרַחַתְּ יְאְתְ וַלַתְ אְנְתַ פְּחַרְתְּ יְאְתְ וַאַלְבְּ זַרְדָּאָ

שם שם כ״ח: כי ימצא איש נער(ה) בתולה אשר לא ארשה וגו׳ — וַלַאְמַבּ זַרַכַּבַ וַלַתַ דְּנְגֶּל אְנְתַ אִכְנַתְ פְּחַרְתַ ...

הושע ב׳ כ״א וכו׳: וארשתיך לי — אְפְחַרַכְּ לְתַ בְּאְסְתַ.

בשני המקומות הנותרים שבהם תורגמו המלים משורש ארש ניוכח

---

1) אמנם הכתוב שם דן בבת חורין, אך נראה לי שהחומרה או הקולה בעונשין מותנית יותר בדרגת הקניין מאשר במעמד האשה.

2) ואולם המלה נחרפת עצמה מתורגמת עְקְבְתְּ=שמורה, עפ״י נוסח חשבעים.

שהעדר התאמה זו בין ארש ו־פחר טעמים מספיקים לו׳ בדברים כ״ח ל׳ באה תמורת המלה העברית תְּאָרֵשׂ המלה וַתָּוָסֶב (תשא אשה) משום שהיא מתאימה לתרגום השבעים, ששימש יסוד לתרגום הגעז. ואולם בשמואל ב׳ ג׳ י״ד מתורגמת המלה ארשתי בפסוק „אשר ארשתי לי במאה ערלות פלשתים״ בתיבה חַצַּיְכָן משום שהמתרגם ראה בכך מתן מוהר והשרש חצי משמש בדרך כלל בכל מקום שמדובר במקרא על מוהר (ע׳ עד״מ שמות כ״ב, כ״ג), שזה ענייני בלשון געז. בשמות כ״ב ט׳ בפסוק „וכי יפתה איש בתולה אשר לא — ארשה וגו׳ השמיט המתרגם את שלוש התיבות האחרונות.

ועתה אם נערוך את העובדות הללו לעומת מה ששנינו בבבלי קידושין ו׳ ע״א „האומר חרופתי מקודשת שכן ביהודה קורין לארוסה חרופה״ ולעומת הברייתא שהובאה לעיל אשר בה מתפרשת המלה נחרפת במאורסת — יתברר לנו תחילה שהפירוש המסורתי הזה הוא הנכון בעיקרו. אך לפע״ד צריך להבחין כאן הבחנה דקה בין ההוראה הכללית הנוהגת בלשון והיא חרופה = ארוסה, ובין המושג המשפטי הדבק במלה זו. בספר החוקים לחבשים „פַּתְחַ נַגְשְׁתְּ״— (פ״נ) נמצאת הגדרה מדוייקת של המושג פחר בזו הלשון: [1]) פָּחֲרָ כְּדָנָ וְאָתְּ וַתַּסְפָּ וַיְקַדְּמָ אָמְאָוְסְבָּ וְיַכְּוָנָ בַּמַצְחַפָּ מַלְאָכְתְּ וַזְאָנַבַּל מַצְחַפָּ ...

„פחר ברית הוא והבטחה (ייעוד!) אשר יקדם לנישואין ונוהג (מותר) בכתב ושלא בכתב״. האקט הזה שונה א״כ מהאקט חֲצַּ הנ״ל במה שאין בו שום קניין ושום נתינה אלא הבטחה בעלמא. ואי לזאת אין [2]) פחר מתאים מבחינת המשפט למושג אירוסין כפי שהוא מוגדר בתלמוד (עי׳ קידושין).

כשבעלי התלמוד והמפרשים הקדמונים כיוונו את פירושם לנחרפת—ובדין—על פי חרופה=ארוסה, אפשר שלא הגדירו לעצמם באופן ברור את ההבדל בין השימוש הכללי והשימוש המשפטי; נסתבכו על כן בכל סבך השאלות אם קידושין תופסין בשפחה אם לאו וניסו לקיים את הכתוב בשחצייה שפחה וחצייה בת חורין. אין זה אלא פירוש מעושה ושלא לפי כוונת הכתוב. כל הנסיבות שפורטו בפסוק זה (שפחה, הקלת העונשין) מעידות שנחרפת אינה מאורסת ע״י קידושין אלא יעודה ומובטחת בלבד וכן בולט זה מצרוף מודרג של המושגים הקשורים זה בזה בלשון געז: בַּאְנָתַ פְּחָרְתְּ וַחְצָ וַאְוְסְבָּ—ע״י פחרת ואירוסין (מתן מוהר) ונישואין (פ״נ 24, עי׳ שם ערך וסב עמ׳ 903), או עַדְמֵ חַזְנָ יְכַלְאָ אְמְאָוְסְבָּ וַאְיְכַלְאָ אְמְחָצָּ וַאְמְפְחָרְתְּ = מועד האבל מעכב נישואין

1) כיון שלא יכולתי להשיג את הספר בירושלים, סומך אני על הציטטה הנמצאת בלמלונו של Dillmann בערך פחר עמ׳ 1370, וכן בשאר הציטטות מספר זה.

2) שים לב: דָּנְגָלְ אָנַתְּ יָאְתְּ חְצַיְתְּ אַ וְ תַּפְחָרְתְּ לַבָּאסְ בתולה אשר היא אֲרוּסָה או (!) „נחרפה״ לאיש (פּוּס מַנְפַסְטָ ו׳ ח׳, ועי׳ דילמן שם ערך חצי עמ׳ 140)

ואינו מעכב אירוסין (מתן מוהר = חֲצִי) ו"פחרת (פ"נ כ"ד ב' ג', שם ערך חצי).

ומה יפה דק רש"י במסכת קידושין שם ל־שכן ביהודה וכו' "אבל מקרא ליכא למילף (שחרופתי זו ארוסתי) ד ה ה ו א ייחוד בעלמא הוא. וגם הראב"ד בפירושו לתורת הכוהנים הנ"ל, מציין מפורש שיש להבין את לשון הברייתא "מאורסת" רק כמיוחדת ("ומאורסת לעבד עברי פירוש מיוחדת").

השתדלתי להגדיר כאן את המלה נחרפת שאין לה אח במקרא אגב ציון אטימולוגיה, וסבורני שהיכחתי באופן ברור כי עלינו לקיים אך ורק את הפירוש: מייעדת—מייחדת כמושג משפטי קבוע. אולם מתוך המקורות המובאים לעיל יוצא שהמושג חרף שימש בלשון הדיוט לפחות ביהודה[1] שם נרדף ל־ארס.

נראה לי שאותה תופעה עצמה מצויה ס"ס גם בלשון געז בצרוף עַרְבֵּן זַפְחַרְתְּ שהוא שוה ל־חֲצִי (ראה שם עמ' 140). טשטוש התחומין שבין מושגים כה קרובים זה לזה כמעט "הכרח" הוא.

---

1) יתכן שיש לבקש יסודות עמוקים לעובדה זאת במנהגי אישות שביהודה, שכן המדובר כאן הוא מנהג־לשון ביהודה דוקא. קצת ממנהגי יהודה בדבר זה נזכרים במשנה כתובות ובגמרא שם דף י"ב ע"א. במשנה: "האוכל אצל חמיו ביהודה שלא בעדים אינו יכול לטעון טענת בתולים מפני שמתייחד עמה"; בגמרא: א"ר יהודה ביהודה בראשונה היו מייחדין את ההתן ואת הכלה שעה אחת קודם כניסתם לחופה כדי שיהא לבו גס בה ובגליל ל א היו עושין כן וכו'. משמע שיחסים חפשיים יותר ביהודה גרמו לחששות מסויימים לגבי ארוסה ומשום כך יצאה המלה "חרופה" לשמש במובן ארוסה (בתולה), וכיוצא בזה שכיח — בפרט בשטח זה — בהרבה לשונות, ודוק. אמנם מהעובדות הללו מסיק ל. גינזבורג בספר היובל לא. שוורץ 1917, עמ' 354—על מאמרו העירני הפרופ' י. קלוזנר—ש"חרופה" כינוי לגנאי הוא ופירושו נקובה, אך לאור החומר שהבאתי כאן אין מסקנתו מסתברת כלל.

ליבוני לשון

על הפיעל חיסך

המחלל שם שמים בסתר מחסכין לו, ובגלוי אין מחסכין לו. (ובדפוס הגירסא: ובגלוי נפרעין ממנו) כאן (העוון של משה, שאמר "הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם", במדבר י"א, כ"ב,) שבסתר, חיסך עליו הכתוב; וכאן (שאמר "שמעו נא המורים", במדבר כ', ו') שבגלוי, לא חיסך עליו הכתוב. ר' שמעון בן אלעזר אומר: (אף) שבסתר לא חיסך עליו הכתוב.

תוספתא, מסכת סוטה, פרק ו', ד'.

א. חסך, בבנין כבד, משמעו נבדל מהוראת חסך בבנין קל, שהיא: מנוע, הפסק, חוס, קמץ, מעט. משמעותו של הראשון, הפיעל, היא: התנהגות של ריתוי, עבירה על שורת הדין פנימה ביחס לזולת. בגרמנית: nachsehen, Rücksicht nehmen. באנגלית: to regard, indulge. קישורו במלות את, על, בלמ"ד, וגם בלעדיהם.

רוב בעלי המלונים לא עמדו בדקדוק על ההוראה הזאת של הפיעל. יש שייחסו לפיעל גם מהוראות הפעל (בקל), כפי שנביא להלן. אך, דוקא בפיעל ופעל החצובים ממחצב אחד, שיש מקום לטעות ולהעלות את הוראותיהם בקנה אחד, צריך לדקדק ביותר גם בבנות־הגוון המבדילות ביניהם. וההוראה המובאת למעלה של הפיעל מתחוורת מכל המקומות, בהם הוא מובא, כאשר נראה להלן.

גם זאת: בעוד אשר הפיעל חיסך מצוי במקורות תמיד בהוראה הנ"ל בלבד, ואין בו מהוראות חסך בבנין קל, הנה הבנין הקל מובא פעם (במדרש רבא) גם במשמע של הפיעל חיסך, כמוכח להלן. אכן, אין להשען

ביותר על הגירסה שבדפוס. ויתכן שהשמטת יו"ד הפכה, כאילו, פיעל לפעל.

ב. זבחים ו' ע"ב: ר' שמעון אומר כבשי עצרת למה הן? — כבשי עצרת שלמים נינהו! (פירכת הש"ס היא: כבשי עצרת הרי אינם מכפרים ולא כלום, כי שלמים הם.) אלא (אמור:) שעירי עצרת (שהם חטאות) למה הן באין? — על טומאת מקדש וקדשיו. נזרק דמו של ראשון, שני (השעיר השני) למה קרב? — על טומאה שאירעה בין זה לזה (בין הקרבת שעיר אחד לשני). אמור מעתה: ראויין היו ישראל להקריב קרבנותיהם בכל עת ובכל שעה (רש"י: דכל שעה בספק חוטאין קיימי), אלא שחיסך הכתוב. רש"י מבאר: חסך מעוונותיהם (נ"א: חסך על עוונותיהם) ולא דקדק אחריהם, לפי שחס על ממונם. וחבירו במסכת מנחות (דף ע"ו ע"ב): מפני החיסכון. ומפרש: מאי מפני החיסכון? התורה חסה על ממונם של ישראל.

המאמר הנ"ל המובא בספרא פרשת אמור סיומו בדברים: אלא שחיסך הכתוב את ישראל. ובילקוט שמעוני, פרשת אמור, תרמ"ד, לשונו: אלא, שחיסך הקדוש ברוך הוא את ישראל.

נעמוד נא על דברי רש"י במסכת זבחים. נראה שהוא מבאר: חסך—חסר; „חסך מעוונותיהם", לאמור: חיסר מעוונותיהם. וכך במסכת מנחות פ"ו ע"ב: מאי חיסכון — ברש"י כת"י: מאי חיסרון, כלומר מאי איכפת בחיסרון. אכן, בדברי הש"ס זבחים הקודמים להסבר „אלא, שחיסך הכתוב", —לא נזכר כל־עיקר השם עוונות, שאליהם מוסב החיסור, על פי רש"י. אותו חיסוך מכוון, לפי קשר הדברים בש"ס, לישראל או לקרבנות, אך, יש להתבונן בנקודה עיקרית בדברי רש"י, המבארת את תוכן דברי הש"ס, והיא: שלא דיקדק (הכתוב) אחרי עוונותיהם, לאמור: נהג ריתוי.

הוראה זו מתחוורת מתוך לשון המאמר הנ"ל בספרא ובילקוט שמעוני: שחיסך את נהג ישראל. הפיעל חיסך מתיחס אל עצמם של ישראל, ומובן שלא יתכן לפרש, שחיסר את ישראל. כן גם לא יתכן לייחס כאן לפיעל חיסך את ההוראה חיסכון וקימוץ. אלא, הפירוש הוא, שחיסך את ישראל, שנהג בהם ריתוי.

ובתוספתא שבועות פרק א', ג': כל ישראל צריכין להביא שני שעירים בכל יום. אלא, שחס הכתוב על ממונם. כאן הובא במפורש

הנימוק הכספי; ולכן הלשון היא: חוס, לא חסך. הפעל חוס מתייחס כאן ישר לממון.

וכך הוא ביאור הדברים בתוספתא סוטה, שהוצגה בראש המאמר הזה, חמש פעמים מובא בתוספתא זו הפיעל חיסך, ופעמיים בקישור עם המלה לו, שלש פעמים עם המלה על, ובכולן מוסב הפיעל על אדם שעבר עבירה. בכל מאמר התוספתא אין זכר ורמז לקרבנות, העולים בכסף, שאפשר היה לפרש, שהפיעל חסך כוונתו: חיסה על ממון. אך, הפירוש הוא: מחסכין לו, לאדם, (שחילל שם שמים) — נוהגים בו רתוי.

הראב"ד בפירושו לתורת כהנים חושב, כי „חיסך" הנ"ל וגם מפני „החיסכון" שניהם לשון חסרון הם, (כסברת רש"י המובאת למעלה) והוא נשען על „חסוכי בגדים" (כלים, פרק א', ב') ועל „חוסכא דנחשא" (בבא מציעא ע', ע"א). לדעתו ביאור הדברים בספרא כך הוא: „שחיסך הכתוב את ישראל – שחיסר הכתוב את ישראל, כלומר: „רב היה בעיני המקום מה שחיסר אותם בהבאת קרבנותיהם, ולא רצה להטריחן יותר". פירוש זה אינו מתישב, כי עיקרו חסר מן הספר. ומאידך, חסוכי בגדים וחוסכא דנחשא דודים הם לפעל חסך, בנין קל. (בהוראה: קמץ, מעט.)

ג. כאמור, מצוי הפעל חסך, בנין קל, גם הוא בהוראת הפיעל, כפי שביררנו למעלה. במדבר, פרשה כ', כ"ג: ותאמר הבכירה אל הצעירה: אבינו זקן וגומר (בראשית י"ט, ל"א) — למדתה אחותה. ולפיכך חסך הכתוב על הצעירה ולא פירשה, אלא „ותשכב עמו", ובגדולה כתוב „ותשכב את אביה".

מדרש זה מובא ברש"י (בראשית י"ט, ל"ג) ושם הפעל חסך בבנין כבד: צעירה, לפי שלא פתחה בזנות, אלא אחותה למדתה, חיסך עליה הכתוב ולא פירש גנותה. אבל בכירה שפתחה בזנות פרסמה הכתוב, כמפורש.

ד. לוי, בעקבות הערוך, מבאר את הפיעל חיסך ואת השם חיסכון במובן חוס. חושב הוא, כי נוספה כ"ף לפעל חוס (חסך) ולא נשתנתה הוראתו. גם בן־יהודה מפרש חסך, כבד ככל, במשמע חוס. דלמן וקרופניק מבארים גם הם את הפיעל חסך בהוראה חוס.

כנראה, יש לבקש אח שרוש ההנחח של בעלי המלונים הנ"ל בהבנתם את דברי הש"ס במנחות, דף ע"ו ע"ב, שהובאו למעלה: מפני החיסכון. (היקל הכתוב בלחם הפנים, שמותר ליקח מהתגר חטים, ולא סולת דוקא) מאי מפני החסכון? — אמר רבי אלעזר: התורה חסה על

ממונם של ישראל. ולהלן, מנחות ט״ו ע״ב: מפני החסכון. (לא צריך שמן זך וכתית למנחות, כשם שדרוש למאור.) מאי חיסכון? — אמר רבי אלעזר: התורה חסה על ממונם של ישראל.

חיסכון הוא השם לפעל חסך, בנין קל, וביאורו: קימוץ. הכלל: התורה חסה על ממונם של ישראל, בא כתירוץ לשאלה מאי חיסכון, לאמור: הוא הוא שהמריץ להנהיג למעשה את החיסכון, הקימוץ. אך, אין המלה „חסה״ באה לבאר את הפירוש המילולי של „חיסכון״ ואין הפעל חוס והשם חיסכון מזדהים בהוראתם.

גם במדרש על בנות לוט, המובא למעלה, אין לכרוך חיסוך עם חיסה. כי אין פירוש הדברים שם, שהכתוב לא פירש את הבת הצעירה מתוך חמלה ורחמים סתם, אלא הפירוש הוא, שנהג בה רתיון, ביחס לבכירה, מפני שהיא נתחייבה פחות מן הבכירה. על כל פנים, השערת החכם לוי על הוספת כף לפעל חוס אינה מכרעת ביחס לביאור הפעל חסך, גם אם נכונה השערה זו, יתכן שהפעל החדש יצא להוראה חדשה.

מר י. גרזובסקי, במלון השפה העברית, קובע שתי הוראות לפיעל חיסך: א) חוס, חמול על. ב) עשה חסכון, קימוץ. כפי שהראינו למעלה אין לייחס את ההוראה חוס לפיעל חיסך. ההוראה השניה קמץ, כלולה בחסך, בנין קל.

יסטרוב מייחס אמנם לפיעל חיסך את המשמע חוס, אך הוא מביא גם את ההוראות: רתה, המתק.

במלון הגרמני־עברי ללזר וטורצ׳ינר תורגמו הפעלים: nachsehen, Ruecksicht nehmen — חוס על, רתה, מחל. הפיעל חיסך אינו מובא.

גם במלון האנגלי־עברי בעריכת דר׳ י. קופמן אין הפיעל חיסך בתרגום ל־ indulge, ואילו בתרנום לפעל regard מובא: חיסך (פיעל) על, חוס על. הקריבה בין חיסך (פיעל) וחוס כאילו הוטעמה גם כאן.

ה. יוצע לייחד את הפיעל חיסך במשמעות רתה, כפי שנתברר למעלה.

יש להטעים הבדל דק, שישנו גם בין הפיעל חיסך ובין רתה. הפיעל האחרון יסודו, בעצם, ברגש החמלה. לאמור: רגש זה הוא המניע הפנימי לריתוי. מסתברת השערתו של לוי, שהוחלפה צד״י בת״ו: ריתוי היינו ריצוי. ספרא, שמיני פרשה א׳: „ראויין היו (אלעזר ואיתמר) לישרף (כאחיהם), אלא שריתה (י״ג: שריחם) הכתוב לאהרן.״ מבחינת הדין הרי לא יתכנו שום סמוכים, לא לשבט ולא לחסד, בין חריצת המשפט על אלעזר ואיתמר ובין אהרן אביהם. אין כאן אלא רחמים אל אהרן,

והם שסיבבו את מחילת החטא של אלעזר ואיתמר. תוספתא נגעים פרק ו׳: ואין המקום דן את האדם אלא ברתיון. הכוונה: הקדוש ברוך הוא מצרף מדת הרחמים למדת הדין. ואילו החיסוך בא בעיקר מתוך נימוקי הגיון ותבונה, כפי שאפשר לראות ממראי המקומות, שהובאו למעלה. כך, למשל, בתוספתא סוטה, שהובאה בראש המאמר הזה. הכוונה היא להבדיל מבחינה הגיונית בין חילול שם שמים בסתר ובין זה שבגלוי. ועל פי שיקול הדעת ראוי החטא הראשון לחיסוך.

להרחבת הלשון ותקונה

א. ז. אשכלי

מקורות לאוצר המלים העברי

חומר־אסימולוגיה מתוך הלשונות השמיות־הדרומיות

(המשך)

**מחל (פועל תניני מן הפועל תמקראי חלל, הפעיל החל). — געז: מַחַל (I,1) — נשבע, ובנינים תניניים וכו'; מַחְלַל (מרובע, III,1) — התפלל, בקש, הפציר. (בערבית יש רק פועל حل (חלל) — התר).

*מחץ — געז: מַחַץ (I,1) — הכה (מכת רצח). (וראה ערבית مخض).

*מחכ — מחרי: mahâk — משה.

*מלא — שחורי: inli — היה מלא.

*מלח — געז: מַלָח (I,1) — מלח; מָלַח (I,1) — עקור מן השורש; שָׁרַשׁ. וע' לשוננו כרך ד', ע' 94.

*מלט — געז: מַלַט — החלק.

ראה ערבית: ملط — היה חלק. מכאן בעברית המלט, נוס בחשאי, חלק.

*מלך — געז: מַלַך — היה בעל..., ככוש. מכאן: אַמְלָךְ — אלהים.

שחורי: simléh (שפעל־הפעיל, התפעל) — רכש. — (גם בערבית ملك — ככוש, היה בעל...

*מעים — געז: אַמְעָתְּ — בני מעים.

מַמְזֵר — געז: מַנזוּר — ממזר.

יתכן שזו היא מלה שאולה מעברית.

*מצא — געז: מַצָא (I,1) — בא, הגיע; אַמְצָא — הביא.

*מצח — מחרי: máseh — חתיכת (מתכת). — והשוה מצח נחושה בעברית (ישעיה מח, ד).

*מקק (וקרוב לו *מוק) — געז: מוֹק — צרב; מוֹק — חום.

*מרד — געז: מַרַד — רוץ מהר; וכו'. — מָרָד / מַרְד — בלבול, בהלה, בהלת מלחמה; וכו'. — (בערבית مرد — מרד).

*משח — שחורי: mesḥ — חמאה; eňšeḥ — שומן, חמאה. — ערבית مسح להעביר את היד על דבר.

*משך — געז: מַסַּךְ (I,1) — דרך הקשת. — (בערבית مسك — אחז, לקח משהו ביד ועוד לשוננו כרך ו' ע' 327—337).

*משל — ת"ע: מ ח ל — פסל (דמות).

צופר: mšéll — שם צורת שיר וזמרה.

געז: מַסְלַ — דומה; אַמְסָלְ — דמות. — (ערבית مثل — כמו).

*מת (מְתֵי-) — געז: מָת — איש, בעל.

*מתן — געז: מַתְּן — חבל, רצועה (אולי משום שחיו חוגרים בהם את מתניהם).

*מתק — געז: מְטָק — מתוק; מְטַקְת — מתיקות.

שחורי: metíqet — מתוק. — (והשוה مطق בערבית).

*נאד — שחורי: ni'd — נאד. — (וראה גזניום *נאר).

*נאך — געז: נָאֲךְ (I,1) — האנח. — נָאךְ — אנחה.

*נבח — שחורי: noḥ — נבח. — (בערבית نبح).

*נבע — געז: אַנְבְּעַ (II,1) — שפך דמעות. אַנְבְּעַ — דמעה. — (וראה ערבית نبع, نبغ).

*נגד — געז: נַגַד — שבט (כאמחרית: נַגַד — סוחר, ודאי על שם מחנות־הרוכלים או שבטי המסחר).

מענין הקשר שבין שבט־מטה ובין פעולת הנגישה. נגיד בעברית — פירושו רודה, נוגש, בארמית נגד — הכות. והאטימולוגיה נגיד — גבוה, לפי הערבית نجد (גזניוס) אינה נחוצה. מכאן גם ההפשטה „נגד". וראה *נגש.

*נגה — געז: נַגְהַ — (I,1) — האיר היום. נַגְהַ — הבוקר אור.

*נגח — צופר: gmḥ — דחוף. — (וראה ערבית نجح / جمح).

*נגף — חצרמות: nagâf — נגף (מלבוש).

מחרי: negôf — נגף (מלבוש).

*נגש — געז: נַגַשׁ (I,1) — מלוך, חיות למלך. — נְגְשׁ — מלך. — מַנְגְשְׁתְּ — ממלכה; וכו'.

השוה בעברית נגיד — המכה, הרודה, הנוגש.

*נדח — שחורי: ndḥ — זרק.

*נהה — געז: נָהָיַ (I,1) — נשם; תַּנְהַיַ — התודות על חטאים; נָהִי — שקט, שלום, שלוה.

גנזיום מצטט נַהָיַ — קונן (נהה) — ואינו נהיר לי מלשון געז.

*נהל — געז: נוֹלָוַ — רועה. ומכאן תַּנוֹלַיַ — (מרובע III,1) היות רועה, וכו'. בערבית نهل — הוליך את העדר אל המים. והשוה בעברית „על מי־מנוחות ינהלני".

*נום — געז: נוֹם (I,1) — ישן. אַנַם/אַנוֹם (III,1) — הפעיל. — (בערבית نوم).

*נחר — ראה *חרא.

*נחר. (נחר) — שחורי: finḥarót — אף (נחירים); naḥrír — אף

*נחר (נחר) nehírt — כבש לשחיטה.

(סורית: נחיר — אף. נחר — א. נחר; כ. דקור בצואר עברית: נחירה).

*נחש — צופר: ḥennâs — חלזון. — (ערבית حنش — שרץ, נחש, אינסקט).

*נחשת — געז: נָחָם — א. נחושת; ב. גג.

דילמן במלונו החבשי אינו קושר את שתי המלים הללו לאחת. השם לגג ודאי מתוך היותו עשוי נחושת הוא בא.

*נטף — געז: נַטָבַ — נטף; נַטָבַ — טפה, נֶטֶף.

שחורי: (i)ntóf — טפטף.

נטף — ראה: טוף.

*נסע — אולי: חצרמות: sáy‘ } סירת מנוף.
מחרי: sayet }

**נסיוב — שחורי: nósib — חלב.

*נעל — שחורי: na‘al — קלל. [לא נעל העברית אלא לענה. השוה בערבית لعن, نعل = קלל ט.].

*נפח — געז: נַפָחַ (I,1) — נשם, נפח.

שחורי: nfiḥ — נפח. — (בערבית نفخ, נפח, גם בחי"ת פשוטה).

*נפץ — געז: נַפָצַ (I,1) — ברח.

**נפק (במקרא רק בחלקים הארמיים — יצא) — געז: נַפָקַ (I,1) — חלק לשנים, חצה, ומטנו בנינים וש"ע.

*נפש — שחורי: nifsét — רוח (באדם). — אך הנפש (נשמה) — nūf, וברבים: nofof, nfof.

*נצב. *נציב – שחורי: menūṣib — נציב. — (וראה ערבית نصب).

*נצח – געז: צַנְחַ (I,1) (אמחרית: טַנְ) — התמד, עמוד ימים רבים.

*נצר – געז: נַצַר (I,2) — חבט (= שמור).

שחורי: nzor — הסתכל, התבונן.

(וראה נטר (שמור) — בעברית, נظر בערבית — התבונן).

*נקר. *מקור – חצרמות: Naqqâr — } חסידה.
מחרי: Noqqôr — }

געז: נָקַוַר (I,1 מרובע) — נקר עינים; אַנְקְוַר (II, 1) — הפעיל, וכו'.

*נשא (דָּבָר) – געז: (נְשְׂאַ) אַוְשְׂאַ (II,1) – ענה ואמור, ענה (השב); וכו'.

*נשה – שחורי: nse/nsĕ — שכח. — (וראה בערבית نسأ, نسى).

*נשך – געז: נַסַךְ (I,1) — נשך.

סבב.(**)סְבָּה–צופר: sébb–סבה–sbāb;יסוד–alā sebāb'–בגלל.

שחורי: sujéb — סבה. — (וראה ערבית سبّب, سبب, וכו').

*שבע – שחורי: se'(a) (שורש שׂבע) — שִׂבְע — seb'ét — שׂובע. — (בערבית شبع).

*סבר, *שבר (*סבר) – מחרי: sabûr — הסתכל דרך החלון.

– צופר: שַׁבַּר — מדד.

שחורי: sebr — עצה, פקודה.

יאהן טעה וחשב את הפועל הזה לשפעל מן עבור (אבור). — בערבית شبر — מדד בטפח, (בזרת) سبر — חקר, דרוש.

חשוה חשוב — חשֵׁב, סכר (סברה) ומדר וספור, ספוֹר — סִפֵּר.

*סגר – געז: אַשְׁגַר (II,1; II,2) — הניח פח יוקשים; פרוש רשת; צוד (כיחוד דגים). — תַּשַׁגַר (III,1) — נפעל. — שַׁגְרָתְ — שומרי בית־אסורים. — אַשְׁגָר — צַיָד, דַיָג. — מַשַׁגַר — דַיָג. — מַשַׁגְרָתְ — רשת, פח, וכו'.

היו שרצו לקרב פועל זה אל שכר בערבית: شجر – עץ. ראה גזניום־בוהל בערכו.

*שה – מחרי: tiwîth — כבש (צאן?) — (בערבית شاة, شوة).

*סחב – צופר: סַחַב — סחב. מִסְחַב — מקום אשר לשם יִסְחֲבוּ. — (וראה ערבית سحب).

*שחק – געז: שַׂחַק / שְׂחָק (II, 1) — שחוק־צחוק. — מָשְׂחָק — משחקי שעשועים.

**סטר – מחרי: ś ô ṭ e r — אחורים (ואולי מן הערבית شطر — חצי; ארמית שטר/סטר־צד).

צופר: i š̌ t a r — חרץ (עשה חריץ). השוה אכדית שטר־כתב ומזה שְׁטָר.

שחורי: ś t r — קרע. — (כפועל شطر בערבית אין סימן למשמעות זו).

*שוג. *(שַׁנְשֵׁנ)–געז: אַנְשַׁנְשַׁשׁ (v) — הניע. — בעברית שׁוֹג, סוג — סגת אחור. שגשג — גדר (?). — וראה גזניום בערכו.

*שׂוח או *שׂוך – געז: שָׂךְ — קוץ. — (וראה בערבית شيح).

שים – געז: שְׂיֵם (I,1) — שׂים. — (וראה ערבית شام).

*סֶלָה – צופר: ŝ e l l a h — טעין „יחי רצון".

ואולי פירושו صلّي الله (?).

*סלף – שחורי: s l f — סַפֵּר. ś u l f e t ספור. — (سلف בערבית — הפך (את אדמת החריש).

*סמדר – געז: סָמָד — שָׂקַד (העץ).

בעברית סמדר נמצא רק בשיר־השירים, והמדובר בפריחת הגפן; וכבר העיר גזניום על שימוש המלה אף לפריחת עצים אחרים, בסורית וכו׳.

*שׁנא – ת״ע: שנא — שנא.

שחורי: š n y — שׂנא: — (בערבית شني).

*סנורים – געז: סַנַר (I,1) — הסתר, החביא. תַּסְנַר (III,2) — הסתתר, התחבא, וכו׳. ובאמחרית: אַנְשַׁנְרַר (מן השורש שַׁנַרַ) — עִוֵּר את מישהו, ומשמש עם עָיְנוּן, תַּנְשַׁנְרַר — היות סומא.

לפי זה יסתבר שבעברית חנו״ן היא פראסיטית, ואין סנורים שפעל מן השורש נור כסברת גזניוס.

*סעף, *סעיף, *סרעפה – מחרי: ś a r ǵ á y f — ענף (וכבר הרגיש יאהן בקורבה זו).

*שׂער–געז: שָׂעַר (I,1)—הרשיא דשא.—שׂ ע ר—עשב.—שֵׂעֶרֶת—שׂערה. (וראה ערבית شعر).

*ספח – געז: סַפְחַ (I,1) — התרחב, הִשְׂתַּטח. — סָפְחַת — התרחבות, השתטחות, מלוא.

*ספר (מספרים)–צופר: ŝ á f e r a — סכין—(וראה ערבית شفرة–מגל, וכו׳).

יתכן שספר וסייף כרוכים ירדו לעולם — מאמר עתיק הוא: סכין וחרב וכו׳—ששימש קלמבור, אחר־כך, כשהמלה ספר לסכין יצאה כבר מן השמוש.

*ספר – געז: סַפְּרַ (I,1) — מדד; סָפָּר — מדה, וכו'.

*שׂרד – צופר: śred — הסוג, המלמ. — (וראה בערבית שרד).

*סרח – חצרמות: surḥ — חתיכה (מלח, ועוד).

יש בערבית شرخ — חתיכת בשר, אך מקורו ב־شرخ — חתוך בשר.

*שׂרף – שחורי: seróf — חבער, הדלק. — (ובערבית شرف — לעלות מעלה. להתפרסם וכו').

*שׂרק (**סרק) – שחורי: eńs(e)ríq/mséríq — מַסרֵק. — (וראה שרק — לפי גנזיום־בוהל).

*שׂרר – געז: שַׂרַרַ (I,1) — היות גבוה; שָׂרַרַ (I,3) יסד; מַשַׂרַת — יסוד, וכו',

*עב – שחורי: eb — גדול.

וראה גזניום עב, והשוה לקמן עבה.

*עבה – געז: עַבְּיַ (I,1) — היות גדול; (II,1) — הפעיל; (III,2) — התפעל, נפעל, וכו'

*עֲבוּר – ת"ע: עבר — עבור.

„איסם בעבר אחוו" בכתבת שעל גבי מצבה, מתרגם קונטי־רוסיני (Chrestomathia וכו') איש אל (= אל עֵבֶר) אחיו. ומסתבר שיש לתרגם איש בעבור אחיו.

*עבר – געז: עַבְּרַ (I,1) — היות שמם, עָבְּרַ; עְבְּרַ — עָבָר; עַבְּרַ — עקרות. — הפוכו של המושג בעברית.

*עבר – מחרי: gabôr — עבור (על־יד מישהו).

חצרמות: ‘abár (‘ála) — " " "

*עגב – שחורי: ‘ágeb — אהוב, רצה, וכו'. ‘atgeb — התפלא (ערבית عجب). ‘ágob — שיר אהבה.

צופר: agib — אהוב; שמח בטשהו, וכו'. — (השוה عجب, معجب בערבית).

*ענן (= *עגם?) — צופר: ma‘gén — התיבש, הקלא, הצלות עד חדל כל לשד. — (ובערבית عجاء גמלה שמנה, מקורו ודאי בשרש عجن — לוש העיסה, הבצק).

*עַד – שחורי: ad — עד.

עדר – ת"ע: עזר — מעדר.

(המשך יבוא)

בקורת וביבליוגרפיה

צבי הר־זהב

דקדוק לשון המשנה

משה צבי סגל, הוצאת „דביר", תל־אביב, תרצ"ו. XXIV + 268 עמודים.

„הכל תלוי במזל, אפלו"... ספר דקדוק של לשון! אלף שנים (מימים של ר ב ס ע ד י ה ג א ו ן) יוצאים ספרי דקדוק של הלשון העברית בכמה מיני דרכים ושיטות וצורות, ולגדולים ולקטנים ולמתהילים נמורים, וכולם מיומרים אך במקרא לבד, מפני שמהבריהם ראו אך את לשון המקרא ללשון ולשון המשנה היתה טפלה בעיניהם לגביה. ומשעמדו (מן המאה הארבע עשרה לחרבן) חכמי הגויים והתחילו מחברים אף הם ספרים של דקדוק הלשון העברית[1], הלכו אף הם בדרך זו, ואף ספרי הדקדוק שלהם היו אך של לשון המקרא בלבד. רק בספרי דקדוק טועטים מאוד טובאות קצת חשואות או דוגמות או נגזרים מלשון המשנה ללשון המקרא, אבל אף המחברים של אותם הספרים אך נסתַיעו בספרות רז"ל, וספריהם נתחברו בעִקרם ללשון המקרא ורז"ל היו להם אך „תנאים מסַיעים" או אף מתנגדים. הגזרטים לכל זה היו, בלא ספק, קדושתם היתֵרה של כתבי הקדש והחִבה הגדולה בלִבותיהם של המדקדקים להם, ואֵלו עוררום ודחפום להתמסר להם וללשונם ולדקדוקה של לשונם, מה שאין כן ספרות רז"ל, שהיא עומדת במדרגה שניה בקדושה ובחִבה, לא הרגישו הנזקקים לה צֹרך לסַגל לעצמם את לשונה ככל הצֹרך ולחבר עוד ספרי דקדוק לה. והנקוד, שספרי חקדש מנוקדים בו, שעל פיו נמסרת קריאתה של כל תבה ותבה כהלכה, בלא שיטילו ספק בה, והמסורה שנתחברה על המקרא, שהיא משַמרת לנו את

---

1) יוחן ריכלין, שחבר ספר מקורי של דקדוק: Rudamenta linguae Hebraicae (בשנת אלף שס"ו לחרבן); סֶבי מינסטֶרום (בסוף המאה הש"ו לחי'), שתרגם ועבד את כל ספרי הדקדוק של ר' אליהו בחור וקצת ספריו של רד"ק לרומית, ורבים שעמדו אחריהם עד ימינו.

כתיבתן של כל התיבות באותיותיהן, בנקודותיהן וכטעמיהן בריקנות גדולה וחסורה, מה שספרות רז"ל לא זכתה להם[1]), שהם מקלים הרבה את דקדוקה של לשון המקרא משל לשון המשנה. משכו אף הם את המדקדקים לעסוק דוקא בחבור ספרי דקדוק כאלו. ומי יורע, אפשר שאף בלבותיהם של הקדמונים, כבשל כמה מהאחרונים, נתעורר ספק אם ספרות רז"ל כתובה בלשון העברית כל עיקר, ואם לשונת אינת אלא לשון תערבת בעברית וארמית ומשובשת היא ואינת כדאית ליגיעה כזו של חבור ספרי דקדוק לה. הרי אף חכמים כגזניום, לויזון, גיגר, ר' מאיר איש שלום, דלמן, שירר, נלדקי וברוקלמן ורבים אחרים טעו וסכורים היו שהלשון העברית ספקה מלחיות לשון מדוברת עוד בתקופת נלות בבל, ולשון המשנה אינה אלא לשון מלאכותית, לשון חכמים, כלבד. ושד"ל וגרץ ונים היו הראשונים שסתרו אותה הדעה המעוקלת והוכיחו בראיות חותכות שהלשון העברית היתה לשון חיה ביטיהם של רז"ל, וספרי המשניות ותוספתא והבריתות ומכילתא וספרא וספרי ורוב אגדות רז"ל והמדרשים כתובים בלשון עברית גמורה, שנתפתחה והלכה ונשתנתה והלכה מדור לדור ופשטה צורתה שהיתה לה ביטי הבית הראשון ולבשה צורה אחרת.

בין כך נמנעו המדקדקים מאות שנים מלחבר ספרי דקדוק ללשון המשנה עד שעמדו ש' לויזון[2]), גיגר[3]), דוקס[4]), נים[5]), זיגפריד ושטרק[6]), ואלכרכט[7]), ופרסמו את ספריהם בסקצוע זה. ואחריהם נגררו כמה מחברי ספרי דקדוק של הלשון העברית בכללה, שבעקרם הם של לשון המקרא, והכניסו כמה וכמה פרטים מדקדוקה של לשון המשנה לתוך ספריהם.

ורואים אנו, שבעברית יש לנו אך הספר הקטן של לויזון וספרו של וים שאינו קטן כל כך ואף אי אפשר לבטל חשיבותו, אבל הוא אינו מקיף את לשון המשנה כל צרכה, ואינו דקדוק שלם, ואינו מדעי, והרצאת הכללים אינה נוחה, והצורה אינה יפה, ונתישן כבר, ואף אינו מצוי למכירה.

סוף סוף עמד לנו מדקדק שגלל חרפה זו מעלינו, עוד לפני תשע שנים

---

1) חוץ מקצת הוצאות של ספרי משניות, שהן מנוקדות, בנקוד משובש, והן לא היו רווחות בעולם ואף היום יקרות מציאות הן.

2) מבוא לשון המשנה, בבית האסף', תקע"ב, ונצטרף לספרי משניות, הוי ורשו, תרל"ט.

3) Lehr- u. Lesebuch z. Sprache d. Mischna, 1845.

4) Die Sprache d. Mischna, 1846.

5) משפט לשון המשנה, תרכ"ז.

6) Lehrbuch d. neuhebräischen Spr., 1884.

7) Neuhebräische Gramm. auf Grund d. Mischna, 1913.

פרסם הרב ד"ר משה צבי סגל ספר דקדוק גדול ושלם של לשון המשנה באנגלית [1]) ועכשו זָכָנו בתרגומו ובעִבודו של ספר זה לעברית ובשנויים ותוספות לו.

וספר זה גדול הוא ורב כמות ומקיף את כל הלשון וכולל את כל חלקי הדקדוק, לא אך את האֶתימולוגיה (גִּזְרוֹן, בפיו של המחבר) בלבד, אלא אף את תורת הפוניטיקה (ההֶגְרוֹן) והסִנתַכסים (תַּחְבִּיר). ושלשה חלקים בספר: תורת ההגה וההברה, תורת החבה ותורת הפסוק. הספר ממלא את החסרון שהיה מורגש במקצוע זה, וכחברו האנגלי שקדם לו, שרשומו היה נכר בעולמם של כל אלו הזקוקים לאנגלית, יהא רשומו שלו נכר בעולמם של העברים, שבלשונם נכתב ולהם נִתן כלי מפאר ומשוכלל עוד יותר מהראשון הלָעוז.

נראה, שדעתו של המחבר, שלשונה של ספרות רז"ל אינה, כדעתם של הטוענין, ז'רגון מעורב של עברית וארמית, אלא לשון עברית שהיתה חיה בימי תבית השני, ושחותמה זה נטבע עליה אחר ההתפתחות וההשתלמות ששלטו בה מאות שנים מימי בית ראשון עד אותו זמן, היא עוררה בו חבה גדולה ורצון עז להתמסר כל כך לחבור של דקדוק זה.

המחבר מכור [2]), שלשון המשנה בעִקרה לשון עממית היא ולא לשון ספרותית. כך היא אף דעתו של שנירר. בן לא המקום לשאת ולתת בענין זה. דעתי היא, שלשון המשנה, אף על פי שלשון חיה ומדוברת היתה, אבל אף ספרותית גמורה היא, וכשם שבימי הבית הראשון לא היתה הלשון המדוברת דומה ממש ללשון הספרותית, שבה נכתבו כתבי הקדש, כך נתרחק במקצת אף בימי הבית השני הדבור בלשון מהשמוש הספרותי בה, ולשונה של ספרות רז"ל ספרותית היא [3]).

הדעה המקובלת שלשון המשנה לשון תערובת היא נקבעה בלבם של אותם החכמים שהזכרו למעלה, מפני שראו שבלשון המשנה ישנן כמה וכמה תבות וזרכי דבור של הלשון הארמית. המחבר מביאן בספרו בכל מקום הצורך ומסביר אף את הגורמים לכך, אבל הוא מראה אף את ההפוך מזה: עד כמת תושפעה הלשון הארמית ממנה. וכשם שאי אפשר להכחיש שהלשון הארמית ארמית היא, כך אי אפשר בשום פנים לומר שלשון המשנה אינה עברית גמורה.

וכי יש צורך להוכיח כמה גדולה החובה המוטלת על כל מי שהלשון העברית חשובה בעיניו, לידע לא אך את דקדוקה של לשון המקרא כראוי, אלא

---

1) A Grammar of Mishnaic Hebrew, 1927.

2) עי' 5 בספר זה ובמקומות אחרים.

1) עין במאמרי „כלום לשון המשנה אינה לשון ספרותית?" „לשוננו", כרך ז', 320—322.

אף את זה של לשון המשנה ככל הצורך? דומה אני, שכל בר דעת יעמוד על זה מאליו. לשון המשנה הרי נטתה הרבה מלשון המקרא, וכמה וכמה שנויים אֶתימולוגיים ומְנַחֲכסיסיים (ואף אָרתוגרפיים) חלו בה, וכמה יצירות חדשות נוצרו בה, ויצירות ישנות אכזרו לה, ויצירות קדמוניות, שלא היו כבר שכיחות, חזרו לה,—וחרי ירידתה של לשון זו ודקדוקה הכרח הוא טמש. ותחכרת הוא לא אך משום שכלשון זו כתובה ספרות רז"ל — שחיא כשלעצמה מזקיקה ידיעה זו אלא אף משני שבה נשתמשו עוד לאחרית, כמה מאות שנים עד הימים האחרונים אם כשלֵמותה ואם למחצה, לשליש ולרביע, והלשון שבפינו מיוסרת אף היא בעֵקרה בה, ובלא ידיעתה של לשון זו, לשון המשנה, על בוריה, לא יחיו ברורים ומחוורים לנו דבריהם של אלפי ספרים שבספרותנו הישנה ושבספרותנו החדשה, ודבורנו בפינו ולשוננו בכתבנו יחיו משוכשים, לקויים ופגומים. ויישר כחו של המחבר, שעמד לנו בשעת דלותנו זו והעשירנו בספר חשוב כזה, שצורך השעה הוא!

ומפני שלשון המשנה יצאה מלשון המקרא, מעיר המחבר בכל מקום שלשון המשנה נוטה מטנה או דומה לה, על שרשיהן של נטיות אלו במקרא ועל ההשוואות שבין שתי לשונות אלו, וכסוף הספר נתן עוד רשימה מיוחדת של פסוקי המקרא ורשימת של אותיות ותבות מיוחדות, שבא עליהם הדבור בספרו. וכך מעיר הוא אף על ההשוואות ועל הנגודים שבין לשון המשנה ללשון הארמית ולשאר הלשונות השמיות.

ובהרבה מקומות מביא המחבר אף את השנויים הדיאלקטיים שבין תלמוד בבלי לתלמוד ירושלמי. ובקצת מקומות נוגע הוא אף בשנויים התָּכרוניים שבין הנקוד הטבריני שלנו לבין הנקודים ארץ־הישראלי והבבלי.

לשונו של המחבר בספר זה בעֵקרה לשון המשנה היא, אבל לא בטהרתה ובדיוקה. הסגנון מדעי וקל וברור כל צרכו. התרצאה עשירה ומרובה פרטים ודוגמות כלוא שעור, ולא אך דידקטית והַסבָּרית היא, אלא בכמה וכמה מקומות אף פרשנית וחקרנית.

לספר נתן המחבר מבוא, שבו מדובר על שמותיה של לשון המשנה, על מקורותיה ושמושה, על טיבה ויחסה ללשון המקרא וללשון הארמית, שהיתה רווחת בישראל בתקופת המשנה, על מוצאה והשתלשלותה, על תולדותיה, על השמוש בארמית, על מטרת המשנה ועל כנות הלשון (דיאלקטים) שלה. ובו תואַ מסביר את דעתו, שלשון המשנה היתה לשון מדוברת ועמטית (עין למעלה).

מעתה נוטל אני רשות לעצמי להעיר על כמה וכמה מקומות בספר שטעונים הם תקון, לפי דעתי.

ב־§ 44, הערה 4 אומר המחבר, ש„הברל זה (בין בג"ד כפ"ת הרגושות

לרפות) לא נמצא בכל השפות השמיות, אלא הוא מיוחד לעברית וארמית. כדבריו אומרים אף אחרים. אבל דיקנות נמורה אין בדבריהם אלו. האמת היא, שבלשון השמית הקדמונית היו שרין אותיות כפ"ת — ואפשר שאף בג"ד — רכות תמיד. בתקופת מאוחרת יותר (כמאה העשירית לפני חרבן בית שני) התחילו הוגים אותיות אלו בהֲגָיָה קשה. אחר כך (כנראה, במאה החמישית לפני החרבן) התחילו טַרכים אותן שוב בהברת, וההברה הרכה שלטה זמן רב. אחר כך חזרו והתחילו מקשים אותיות אלו בהברה (כבלשון החיה), ותכמי המסורה הטבריים מסרו לנו את קבלת הכללים של רִפוך האותיות האלו שקבלו מדור דור [1]) — ורואים אנו, שהיו תקופות, שאף בלשוננו יבלשון הארמית היתה קימת אך הברה א ח ת לאותיות אלו, ואך לבסוף נעשו כפולות הברה. והלשון האכדית, שבה נשתמרה אך ההברת הקשה של אותיות אלו, אלו האריכה לחיות היתה, בלא ספק, מקבלת אף היא עור הברה אחת רכה להן. ויש מבורים, שלאותיות בית חיתה חברה כפולה אף בלשון האשורית. ובלשון הערבית ובלשון גֶּעֶז (לשונם העתיקה של החבשים), שבהן לאותיות כגיך יש אך הברה אחת קשה ולאות פה אך אחת רכה [2]), — לאותיות ד"ת שבהן יש הברת כפולה עד היום ואפשר שאף שאר האותיות היו לפנים כפולות הברה בהן.

ב־§§ 57—58 מביא המחבר בין שאר חבות, שמקוטעות ראש וזנב הן, את שמות ליעזר ולעזר ויוסי וישו (= אליעזר ואלעזר, יוסף וישוע). ומן הראוי להוסיף, ששמות אלו נתקצרו מתוך ח ב ה [3]).

ל־§ 58. הרעה הרווחת, שתכת כַּלָּךְ מרכבת היא מן כַּלָּה [את דברין] וְלָךְ אינה מתקבלת כל כך על הדעת. מחבר, ששרש מיוחר יש כֶּן, שרש „כלך", רַע לשרש „הלך", אף על פי שהשמוש כו אך בצווי לבד ובשאר הלשונות השמיות אין שרש זה כלל.

ב־§ 85 רואה המחבר את השמטת ההא ב„לילה הוא" (= ההוא) כחשמטת ההא כתבות „זה" ו„אלה", שהן באות פעמים בסקום „הזה" ו„האלה". אבל דמוי זה אינו דמוי כלל: התבות „זה" ו„אלה" הן כנויי רמז והן מובנות אף בהשמטת ההא — והוא כינוי הנוף ואינה מובנה כלל בהשמטת ההא. המחבר מוסיף שם הערה, ובחערה הוא אומר: „אולי נשמטה הא־הידיעת (ב„בלילה הוא") מפני שהתבה הקודמת מסתימת בהא". לאמתו של רבר, זוהי סבתה של השמטת זו. בסקרא מוצאים אנו בהרבה מקומות שאות אחת משמשת במקום שתים [4]).

1) במאמרי „תורת הדגש" בררתי כל ענין זה בפרטות יתרה.

2) [העתקת האותיות האכדיות ליונית מעידה על מבטא מרוכך של כמה קונסונאנטים. העורך].

3) עין במאמרי „צורות ההקטנה והחגדלה", „לשוננו", כרך א', 139—141.

4) עין בספרי „לשון דורנו", ע' 98—99.

ב־§ 87 נאמר, ש„בעל חבית", „בית המדרש" ו„בית חכנסת" באים בלספר יחיד תמיד בהא־ההודעה ובלספר רבים תמיד בלא הא זו — ועל זה היה צריך להוסיף שזה באַקַרי ובלקום הצרך אפשר לבוא בתֶפוך: לספר היחיד בלא חא ולספר הרבים בהא, כגון הוא בעל בית טוב ואותם בעלי הבתים רעים הם, בעלי הבתים הללו חשובים הם, בלקום זה יש בית מדרש, בית כנסת, אחד בתי המדרשות ובתי הכנסיות שבאותה עיר יפים הם. בפסוקים כאלו אי אפשר כלל להשתמש בשמות אלו בהא־ההודעה כפי שהיא מצרפת להם בספרות רז"ל באַקַרי. וכך צריך לנחוג אף ב„בית המשתה".

§ 104. מלעיף זה ואילך מובאים כל המשקלים השונים של השמות שבלשון חמשנה. והמחבר פעל את שרש „פעל" לַמֵּן בו את המשקלים, ונגדר אחר כמה מהמדקדקים החדשים, בעקר הנוצרים, ובחר לו את השרש „קטל" במקומו. והטעם הוא מפני שחעין שבשרש „פעל" אינה מקבלת דגש, ומשום זה לא מן תראוי שישמש הוא אותנו. אבל אם לחוש לזה, הרי יש לחוש לשמוש בשרש „קטל", ששתי אותיותיו הראשונות אינן נדגשות בדגש מַקשה (דגש קל), ואין אנו רואים את השנויים שחלים בשתי אותיות חשמות המכוונות לשתי האותיות הראשונות של שרש זה, מה שבשמות הנשקלים במשקלים תנגזרים משרש „פעל" רואים, לפחות, באות המכוונות לאות הראשונה של שרש זה. הילכך אין טוב מלגזור את המשקלים משרש „פעל", וכשם שנהגו כל המדקדקים הקדמונים והאחרונים ורב החדשים (ומהם אף נוצרים), ושדרך זו מקובלות אף בדקדוק העדבי, ועל ידי כך לא יהא אף הבדל בין השמות לפעלים, שאת בניניהם הרי אף המחבר בונה בשרש „פעל". ועל ידי כך לא יעשה שרש „קטל" אף רֹשם רע בלשמעו, ונבחר בחיים ובחנוקה ולא במיתה ובהרֵגה...

§ 111. המחבר מנקד: זוּהֲמָה (= זֻהֲמָה) — נקוד זה אינו לפי הדקדוק. מלחבר, שהקריאה צריכה להיות: זֻהֲמָה.

§ 116. נראה ששמות „בראי", „בנאי", „גבאי", „ודאי", „זכאי" ו„רשאי", כל אלו השמות הגזורים משרשי ל"י, צריכים להיות מנוקדים בפתח ופתח ולא בפתח וקמץ, כמה שהמחבר מנקד [1]), והמקרא מוכיח. במקרא מצויים כמה שמות בלשקל זה: בַּנַּי [2]), גַּבַּי [3]), זַבַּי [4]), זַכַּי [5]), חַגַּי [6]), יַדַּי [7]), סַלַּי [8]), עַתַּי [9]), קַלַּי [10]),

1) וב§ 147 ו׳ מנקד הוא בעצמו „זכאי" ו„רשאי" בפתח ופתח!
2) נחמי׳ ג׳, י"ג.
3) שם י"א, ח׳.
4) עז׳ י׳, כ"ח; נחמי׳ ג׳, כ׳ — לפי הכתיב.
5) עז׳ ב׳, מ׳; נחמי׳ ג׳, ב׳; ז׳, י"ד.
6) חגי א׳, א׳, ג׳; ב׳, א׳ ובשאר מקומות.
7) עז׳ י׳, ט"ו.
8) נחמי׳ י"א, ח׳; י"ב, כ׳.
9) דהי"א ב׳, ל"ה ול"ו; י"ב, י"א; דחי"ב י"א, כ׳.
10) נחמי׳ י"ב, כ׳.

רַבִּי [1]), שַׁמַּי [2]). שבקצתה משתנה פַּתָּח הפתח השני בקמץ אך בחפסק, אבל במקום שאין הפסק כולם פתוחים. מזה אתה למד, שדינם של שמות אלו בלשון המשנה כדינם בלשון המקרא, וכתיבם המדויק הוא בלא אלף, ומן הראוי לנקדם, וחאות שלפני האלף צריכה לִנָּקֵד בפתח, ואך במספר יחיד לנקבה ובמספרי זכרים ונקבות, שהיוד בשמות אלו משתנה כאלף, משתנה הפתח בקמץ, ושמות אלו אינם דומים כלל לשמות „גַּנָּב", „רַכָּב" וכדומיהם, שהם מפעלי השלמים והפתח שבהם הוא כפתח שבשמות „הבאי", „חשאי", „פנאי", תנאי וכדומיהם, שאף הם מפעלי ל"י, ושאותם מנקד אף המחבר בפתח (§ 111) [3]).

המחבר מנקד „שעורי בצירי, וכך סבורים רבים. אבל הקריאה המקובלת היא בחירק, והדין כך, שהרי הפעלים השלמים שהאות השניה שבהם עי"ן, כגון בער, בעת, כעס, טעם, נער, צעק ותעב, אין נוהג, על פי רב, לא בהם ולא בשמות הגזורים מהם, תשלום דגש. ושם „שעור" מנוקד אף בספרי התפלה בחירק ולא בצירי.

§ 120. אין תָּרְהוֹר כלל אלא הַרְהוֹר [4]) והוא שם עצם מפשט ומשמעו מחשבה, והִרְהוּר [5]), והוא שם פעולה ומשמעו חשיבה, פעולת המביאה לידי מחשבה.

§ 122. שם „אגף", שבא במקרא במספר הרבים, ושהגימל פתוחה בו והפא דגושה [6]), נראה, שאף במספר יחיד צריך להיות בפתח ולא בקמץ [7]), שהרי משקל פָּעָל אינו משתנה. והקריאה המקובלת של „אסקופה" היא אַסְקֻפָּה, כפא דגושה. ו„ארכובה" בא אף במקרא [8]), ושם הכף רפה והבית דגושה כרֹב הספרים המדויקים, ובקצת ספרים שתי האותיות דגושות — והמחבר לא גרם לא כך ולא כך!

§ 133. חשמות שעל משקל פַּעְלָן יש מהם גזורים מהבנין הקל, כגון אכלן, בַּישָׁן, גזלן, דרשן, עצלן, שקרן וכדומה, יש מהבנין הגורם: ארכן, קפדן, ויש מהבנין הכבד: כרחן, דברן, ריקן, ותרן, כשפן, סרכן, עכרן, קבלן, קצרן, רחמן, שדכן וכיוצא בהם. אלא שמשני הסוגים הראשונים הדעת נותנת שלמד־הפעל

1) דהי"א כ', י"ד.
2) שם ב', כ"ח, ל"ב, ס"ד ומ"ה; ד', י"ז.
3) עַיֵּן בספרי „לשון דורנו", ע' 147—148 ושם בהערות.
4) בארמית: דני ד', ב' ובעברית בספר יחיד: ברכות י"ב, ע"ב, ובמ"ר: יומא כ"ט, ע"א.
5) שבת קי"ב, ע"א; ירו' יומא ח', מ"ה, ב' ובשאר מקומות.
6) יחז' י"ב, י"ד; י"ז, כ"א; ל"ח, ו', ט' וכ"ב; ל"ט, ד'.
7) וב§ 155 מנוקד אגף, בראוי, בפתח!
8) דני ה', ו'.

שבהם צריכה לְמֶגֶשׁ, אם היא אחת מאותיות בג״ד כפ״ת, ועין־הפעל, בין שהיא מבג״ד כפ״ת ובין שהיא משאר אותיות, רפה היא, והשוא נח ואלו שמתסוג השלישי צריכה עין־הפעל השוּוָא, מאיזו אות שהיא, לְמֶגֶשׁ, והשוא נע הוא, ולמר־הפעל רפה: אכלן, בישן, גזלן, עצלן, שקדן, ארכן, קפדן; בוחן, רפרן, דיקן, ותרן, כשפן, סרבן, עפרן, קפלן, קצרן, שחרן. ונקוד השמות ארכן, קצרן, ותרן שבספר אינו כהלכה. וכשמות שבמשקל זה צריכים להיות אף השמות שעל משקל פועלן, שהויו החלוסה באה בכתיב המלא במקום קמץ תחת פא־הפעל: רוצחן [1]), עומקן [2]) — רָצְחָן, עָמְקָן; כושפן [3]), נוקרן [4]), עומקן [5]) — כָּשְׁפָן, נָקְרָן, עָמְקָן, וכיוצא בהם — ואף בנקודים של אלו לא דיק המחבר.

§ 141, ג׳. החית של ״חביתי״ אינה צריכה לְנָקֵד בקמץ [6]), אלא בחטף פתח. הקריאה המקובלת של ״בא בַּחֲבִיתוֹ של יין״ [7]) מוכיחה, שהמוכרת הוא חַבְּית. ובמספר הרבים חֲבִיות ולא חָבִית וחָביות, אלו היתה החית קמוצה היה הקמץ מתקים, כבשמות בָּרוֹת, גָּלוֹת, הָגוֹת, חָזוֹת, חָסוֹת, רָמוֹת וטָעוֹת.

§ 148. מספר הרבים חֲנָיוֹת [8]) מראה, שהחית שבמספר היחיד חטופה אף היא, כמספר חרבים, בחטף פתח, ואינה קמוצה בקמץ. אלו היתה קמוצה, היה הקמץ מתקים, כבשמות בָּרוֹת, גָּלוֹת, הָגוֹת, חָזוֹת, חָסוֹת, רָמוֹת וטָעוֹת.

§ 151. כלל — כללות [9]), ויש אף כללים [10]), וכך אף פרָטות [11]), ופרטים [12]).

§ 152. חוץ ממספר הרבים טפין יש אף טפות [13]).

§ 155. לֹא מָמוֹנוֹת אֶלָּא מָמוֹנוֹת; וְלֹא חִיבִּי אֶלָּא חִיָּבִי.

§ 163. חוץ מ״שניהם״, ״שתיהן״, ״שלשתם״ ו״ארבעתם״, שהמחבר מציינם

---

1) ירו׳ סוטה פ, ח׳; ש׳, כ״ד, א׳; מד״ר בראש׳ כ״ב.

2) ר״א זוטא ו׳.

3) ירוש׳, ר״ח ג׳, כ״פ, א׳.

4) או נוקרן, ירו׳, סנהד׳ י׳, כ״ח, ד׳; מד״ר בסרי כ׳; ר״א זוטא ו׳.

5) ספרי, האזינו; ירו׳, יומא ז׳, מ״ר, ב׳ ובשאר מקומות.

6) וכך מנקד המח׳ אף ב § 148, ב׳.

7) כ״ק ל״א, ע״כ וקש״ו, ע״א.

8) ירמי׳ ל״ז, ש״ז.

9) ערובין כ״ז, ע״א; סוטה ל״ז, ע״ב ובשאר מקומות.

10) מד״ר, שמות ראש פ׳ ל״ב.

11) סוטה ל״ז, ע״ב.

12) מד״ר, שמות ר׳ פל״ב.

13) חוריות י׳, ע״א.

ישראל אומרים), שם שכינתו נמצאת בתוכם אף בזמן הזה שאין להם בית המקדש (ר' יוסף אלבו).

§ 190. הכותרת אומר, שלשון הכתוב מורה כינוס הרבים לבית (כפי שהובא לעיל).

1) רבה פ', ה'.

2) שמו א', י' קצ ועוד! בהוזה ר', י'.

3) שמו א', ה' ועוד! — הצורה האחרונה קרובה;

4) שה"ש ב', ג — כפי הפרט! — ובר כתב ובר, בשונה ממהרי — אך כפי הכותרת ובר הוא הכותרת כפי שהיא בבר בסוף פ', ה' ואין כותבים את כינוי הקניין הזה.

5) בבר הוא הכותרת ובא בהוזה בבר, בשונה ממהרי.

6) שלמה — בבא, י', ועוד! שוב בר' ועוד! שוא ר' ר! אולי א' ר' אחרים — שוב בבר ר', ב — כפי הכותרת! ובכתבי אחד ובשונה ממהרי כפי ר' אם הפרט בר.

7) ב§ 184 הוא אומר על הפלוגתה: "ובירושלמי נאמר בפרוש כר' ר' ב, — כפי הכותרת! ובכתבי אחד ובשונה ממהרי כפי ר' אם הפרט בר.

כמאמרו זו נאמרו ושוב בהמשכו", ובהא שם בהוזה שלפנינו;

7) ב§ 184 הוא אומר על המלוגתה: "ובירושלמי נאמר בפרוש כר' ר' ב, — כפי הכותרת! ובכתבי אחד ובשונה ממהרי כפי ר' אם הפרט בר.

8) שלמה — בבא, י', ועוד! שוב בר' ועוד! שוא ר' ר! אולי א' ר' אחרים — שוב בבר ר', ב — כפי הכותרת! ובכתבי אחד ובשונה ממהרי כפי ר' אם הפרט בר.

9) בבר הוא הכותרת ובא בהוזה בבר, בשונה ממהרי.

אך כפי הכותרת בבר הוא הכותרת כפי שהיא בבר בסוף פ', ה' ואין כותבים את כינוי הקניין הזה.

4) שה"ש ב', ג — כפי הפרט! — ובר כתב ובר, בשונה ממהרי — שוב בבר ר', ב — כפי הכותרת! ובכתבי אחד ובשונה ממהרי כפי ר' אם הפרט בר.

5) בבר הוא הכותרת ובא בהוזה בבר, בשונה ממהרי.

6) שלמה — בבא, י', ועוד! שוב בר' ועוד! שוא ר' ר! אולי א' ר' אחרים — שוב בבר ר', ב — כפי הכותרת! ובכתבי אחד ובשונה ממהרי כפי ר' אם הפרט בר.

7) ב§ 184 הוא אומר על המלוגתה: "ובירושלמי נאמר בפרוש כר' ר' ב, — כפי הכותרת! ובכתבי אחד ובשונה ממהרי כפי ר' אם הפרט בר.

כמאמרו זו נאמרו ושוב בהמשכו", ובהא שם בהוזה שלפנינו;

§ 184. כל הפלוגתה הנמשכת לפי פרט, נמנה אם כאחת פלוגתה אחת בלבד, ונמנה אם כמה פלוגתות אחת לאחת. ואם פלוגתה ראשונה בטלה, שוב לעולם אין פלוגתה חוזרת (ר' יוסף אלבו).

§ 165. הכותרת פרק שלישי: הדיינים הפחותים מן שלשה הדנין בדין הדיוט פלוגתי (ר' יוסף אלבו).

שמואל ואמרמה', —1. והדיוט שבדיינים הוא הנמנה אחרון ואחריו פלוגתה אחת לפחות, כגון שנים אומרים זכות וזה אומר חובה, הרי זה מוסיף עליהם עוד אחד, ואם אין שם אחד מצטרף עמהם

אבל בנינים אלו נשתמרו בכמה פעלים אף כמקרא: אמלל, נפלל[1]), רענן ושאנן מבנין פעלל[2]); גלגל והתגלגל והתחלחל, זעזע, טלטל ופרפר — מבניני פלפל והתפלפל[3]); והשמות שלחבת ושקערורות גזורים מבנין שפעל[4]). ובמקורו מצויים אף הבנינים פָּעֲלַת, פִּרְעָל וְתִרְעָל, פִּמְפֵּם, פָּמְפֵּם וְהִתְפַּמְפֵּם, עָלְעֵל וְעָלְעַל, תִּפְעֹל[5]) וְתִפְעֵל והבנינים מחומשי האותיות פַּעֲלַעַל וּפַעְפָּעַל[6]). ואף מבנין ספעל, המצוי בלשון המשנה[7]), יש שני שמות במקרא הגזורים ממנו, והם "סלעם" ו"סנורים" ורק בנין צפעל, שהוא נדיר מאוד אף בלשון המשנה[8]), אינו מצוי במקרא כלל.

§ 191. המחבר אמר כֵּן, שהבנינים פּוֹעֵל והִתְפּוֹעֵל מצויים אך במקרא ובלשון המשנה אינם כלל, וב־§ 208 אומר הוּא, שבלשון המשנה "אבדו כמעט לגמרי", והם מצויים אך בקצת מקומות כפעלי ע"ע ובשלמים יש אך "מְשׁוֹעֵר, משורר" ורוֹקֵן[9]) וּנְתְרוֹקְנָה[10]), שהם בצורה א־מית. אבל חוץ מאילו שמנת וחוץ מִנְּתְרוֹקֵן[11]) וּמִתְרוֹקֶנֶת[12]), יש אף שאוֹנֵיתַנִי[13]), נִתְאוֹנָה[14]) וּמִתְאוֹנָה[15]).

ולפעלים חכאים בבניני פועל והתפועל (חוץ מאלו שבפעלי עו"י וע"ע) במקרא יש להוסיף עוד אבד, אכל, בשם, געש, זעם, חבר, ירע, נאץ[16]), סער, שפט, ששה, שרש, ואפשר שאף זרם[17]).

§ 203. אָבַל, יוֹגֵר וְלָקַח, אינם בינונים מבנין פועל בחסרון המים, אלא בינונים מבנין פועל (פָּעֵל) העתיק, הסכיל מבנין פָּעַל, שאבר לנו ושכמה וכמה שיורים נשתמרו ממנו במקרא[18]).

1) יחו' כ"ה, כ"ג.

2) אח"כ, ב§ 191, מביא חסחי, שאף במקרא בא בנין פעלל בפעלי "נאה" ו"צמח".

3) בפרק המוזכר למעלה מובא בנין התפלפל בפעל "חולי".

4) ב§ 212 מביא אף המחי שמות אלו כשיורים מבנין שפעל.

5) ב§ 191 מובא פעל "רגלי" בבנין זה.

6) עַיִן כמאמרי "הבנינים בפעל העברי", "לשוננו", ב', 155—175.

7) עַיִן שם.

8) ערכין י"א, ע"ב.

9) מד"ר, ויק' כ"ד.

10) נדרים י', ב'.

11) מד"ר, כרא' פ"ד.

12) ספרי, במדי קנ"ג; ילקום, שם חשפ"ה.

13) ב"מ ד', ד'. ב§ 209 נאמר, שהאלף נָן במקום חא, אבל משתי הדוגמות שאחריו אין רואים זה.

14) יחו', ב"מ ט', ד'.

15) ב"מ נ', ע"ב — בכת"י מינכן.

16) נָן מוזכר פעל נאץ בבנין התפועל.

17) עין שם במאמרי המוזכר למעלה, 168—169.

18) ע"ש במאמרי המ"ל, 157—158 ובמאמרי "בנין פועל הקדמון", "החד', שבת, תרצ"ב.

§ 206. „יתעלפה", „מתנונה" ו„מתנונה" אינם מבנין נתפעל, אלא מבנין הִתְפַּעְלָה (נִתְפַּעְלָה), שמצוי אף כמקרא בצורות „השתחנה" וכו', „משתחוה וכו', „אשתחות" וכו', הִשְׁתַּחֲוִי, הִשְׁתַּחֲוִוּ (משרש שחח), שאף בניני פִּעְלָה ופעולה מצויים שם: יִדַּשְׁנָה [1]) וְמִטַּחֲוִי [2]), מָלְפָּה [3]).

§ 212. המחבר מביא כאן בניני שפעל וספעל, ומן הראוי היה להביא אף את בניני תִּפְעֵל ונִתַּפְעֵל וצִפְעֵל. מהשנים הראשונים יש תִּרְגֵּם [4]), מְחַרְגֵּם [5]), מְשִׁתְרְמִלוּ [6]), מִתַּרְגֵּם — גְּמִין [7]), נִתּוֹסַף [8]), מְתוֹסָפֶת [9]); ומהאחרון יש מְצַלָּהַב [10])

§ 214, ה. בהדבת מקומות באות צורות ההפסק בספרות רז"ל ואף בספרות המאוחרת אף שלא בהפסק, וכך מביא המחבר בעצמו [11]). וצורות כאל מצויות אף במקרא: מְלוֹכָה, מְלוֹכִי [12]) (= מָלְכָה, מָלְכִי), קְטוֹמִי–נָא [13]) עוד לפני תבה טוקפת! — קָטְמִי־נָא), צְרוֹפָה [14]) (= צָרְפָה), וְאָשְׁקוֹלָה [15]) (=וָאָשְׁקָלָה [16]) [17]). פרי דליץ [18]) סבור, שצורות אלו, כלומר כל הצורות שאינן שכיחות, משובשות הן בידיהם של הסופרים, וכעלי הקרי אבדון והשכיחן ממנו. אבל דעה זו אינה מתקבלת כלל וכלל: צורות נדירות ישנן במקרא הרבה מאד, וכמה מהן הן אף לפי הקרי [19]). כמחבר, שצורות הללו היו כפיהם של המדברים במקומות שונים ובתקופת שונות, וצורות ההפסק במקומות שאין

1) תהלי' כ', ד'.
2) בראי' כ"א, ט"ז — משרש מחו = שחה.
3) יחז' ל"א, ט"ו, במ' מְלָקָה. עין במאמרי „הבניונים" המ"ל, 163.
4) ירו', בכורים ג', ס"ה, א' וקדושין א', נ"ט, א'.
5) מגלה ד', ו'; קדושין ס"ט, ע"א.
6) שביעית ב', ח'.
7) מגלה ד', י'; חוספתא, שם סוף פ"ג.
8) מכילתא בא, ט"ז; מד"ר שמות ז'.
9) שבת קנ"ב, ע"א, בכת"י מינכן; נְתוֹסֶפֶת, בהוצאותינו.
10) מכילתא שמות פ"ז, ה', ושאוחו מביא המח' שם בתערה 2.
11) להלן, § 256.
12) שו' פי ח' ויי"ב, לפי הכתיב.
13) ש"א כ"ח, ח', לפי חכ'.
14) תהלי' כ"ז, ב', לפי הכ'.
15) עז' ח', כ"ה, לפי הכ'.
16) שם בפסוק שלאחריו.
17) ועין בס' דקדוקם של בואר וליאנדר, ע' 30, 301u, 306o.
18) בס' Die Lese- u. Schreibfehler im A.T., 1920, pp. 40, 42, 49, 50—53, 55, 56.
19) במקום אחר הארכתי בזה.

בהם הפסק, ששלטו בכמה מקומות בתקופת המקרא, נסתימו עוד בתקופתם של רז"ל, ומהם קבלו אף הסבוראים הגאונים והפוסקים.

§ 256, הע' 2. כמה דעות נאמרו על צורת לְתֵת[1]) ושקֶנמתה יש אף כלא למר: תֵּתֵן[2]). ר' יונה בן ג'נח[3]) ורד"ק אומרים, שהיא במקום לָתֵת, והנון נוספת. קניג אומר — במקום לְמִתֵּן. קיטל סבור במקום לָתֶנֶת, במרום אותיות. בואר וליאנדר במקום לָתֵתוֹ או לָתֵת, ושבוש יש בָּן. המחבר סגל אומר בָּן, שהצורה מרכבת מן לָתֵן ולָתֵת. אבל כל הדעות האלו אינן מתקבלות. אין דרכה של הלשון להוסיף נון לצורת „לתת"; אין „לתתן" כלל בעברית ואין מים מתחלפת בחיו; אין „לתתן" במקום „לָתֶנֶת" שהרי צורת „לתת" נתכַּוצה מן „לתנת", ולא צורת „לתתן", שנתוספה לה עוד נון בסופה; ואף לשבש את התכה ולומר שהיא במקום „לתתו או „לתת" או „לתן" ו„לתת" כאחר קשה ואין מסתבר. הדגש שבתיו מראה על חסרון נון וכאלו היה כתוב „לְתֶנְתֵּן" (במקום השני: תִּנָּתֵן), ושלש אותיות השרש מצויות, לפי זה, בצורה זו של התבת, ויש בָּן תיו נוספת לפני השרש, ומהי תיו זו אם לא של בנין תפעל? לי אין שום ספק, שהבנין בָּן הוא בנין תפעל והחירק נתכַּוץ מפתח (= לְתַתֵּן = לְתַנְתֵּן); ולכשנתרבו הימים נתכַּוצה צורה זו עוד יותר ונעשית צורת „לְתֵן" בלשון המשנה (ושזו האחרונה יכולה להיות אף של בנין פָּעַל).

§ 287. אַיֵּךְ, הַיָּךְ — וכי אפשר לחרגיש אות אחר אות צרויה שאינה מוטעמת? וכי ברפום נפלו דגשים אלו במעות? וכיצד אפשר לקרא בֵּינְתַּיִם? בלא ספק צריכה להיות הקריאה: בֵּינָתַיִם = בֵּינוֹתַיִם[4]), בחלוף תנועת o ל־a, שזה שכיח בלשון. ואפשר שתקמץ נשתנה אחר כך לשוא־נע והקריאה היא בֵּינְתַיִם, אבל בתיו רפה ולא דגושה.

§ 289. הקריאה המקובלת היא, אִי, בחירק, ולא אֵי, בצירי. ו„אי" מצויה אף במקרא[5]), ואף אין יש במקום אֵין[6]). והצירי שבנטית „אֵינִי" הוא על פי השואת לנטית „אינני" שבלשון המקרא.

בסעיף זה ובסעיף 469 מנקד המחבר „לא כֵי", ומעיר על זה, שהכתב „כי" היא במקום „כן", והנון נשמטת ממנה. אבל הקריאה המקובלת היא „לא כִי", בחירק ואין בָּן השמטת נון, ולשון זה מצוי אף במקרא[7]).

---

1) טל"א ו', י"ט.

2) שם י"ז, י"ד — לפי הכתיב.

3) הרקמה, חו' וילנסקי, ע' צ"א ושרשים, ערך „נחן".

4) כראש' כ"ו, כ"ח, וכך בכלאים ג', ו', בכתבי קופמן, כפי שהמחבר מביא.

5) שמ"א ד', כ"א; איוב כ"ב, ל'.

6) שמ"א כ"א, מ'.

7) ישעי' ל', ט"ו.

§ 310, 1. מלת הקריאה שלחטיהה, בלא מפק, אינה „אֵי" אלא „אִי", כבלשון המקרא [1]).

בספר ישנם כמה שמות שהמחבר מנקדם, והנקוד מוטל בספק: נָחָן, מָלָלִי, נָגָר (§ 112), כָּפָח, כָּפָח (§ 115), הַוָּיָה, יַכָּבָה (116), פַּטְפוּט, פִּשְׁפֵּשׁ (120), מַסְפָּרִים (126), קָטָנִית (136), סוֹמֵא או סוֹמֶה (182 — והמחבר מעיר שם: „הנקוד סוֹמֵא הוא שבוש", וכך אף כ § 274 — ושלשת הנקודים אינם מקובלים. הקריאה המקובלת היא סוֹמֵא). במקום אלו יש כמה שמות שהוא מנקדם, לא כנקוד הרגיל, והנקוד יפה וראוי להתקבל, כגון תֵּגָר, במקום תִּגָּר (111), ספַּק, במקום סְפֵק (שם) (וכיוצא בהם).

בספר מצויים כמה וכמה מונחים חדשים, שהמחבר, חדשם, כגון גְּזָרוֹן (Etxmologie, תַּחְבִּיר (Syntaxis), אִמְרָה (חֵלֶק של פסוק), תְּחִלִּית (Prefixum), סוֹפִית (Suffixum), תּוֹכִית (אות נוספת בהוך השרש), מְפֻעָל (Object) מלת התאר (במקום תאר הפעל). [2]) על קצתם אפשר לעורר, בלא ספק, אבל רובם יפים הם והולמים את מושגיהם. מעשה אמן הוא שב כִּיוּת (§ 395, סוף, chiasmus), הגזור משם אות „כי" היונית.

וקצת תבות וצרופי הבות מצויים, שלא מן הראוי היה לו למחבר להשתמש בהם: כמו (ככל הספר), כמקים כנון; תמור (בכל הספר, נמול מספר בן סירא העברי), במקום התורת, וטוב יותר: „במקום"; חוץ מן בניבים יהודיים (עמוד 74); היותר גדול, היותר פניניים, היותר משובח, היותר חכמית (עמ' 99, 100); ניטים, בטין זכר (ע' 28); משמעה (ע' 20), במקום משמע; כמשמעת (ע' 94, חע' 5), במ' כמשמע; משמעות אחרות (ע' 174, הע' 1) — אחרים.

לצערנו, נפלו הרבה טעיות דפום בספר. בסופו נתנה רשימת תקונים של טעיות. אבל חוץ מאותן הטעיות ישנן עוד הרבה. בלא ספק יזכה הספר למהדורה חדשה, ואסמן את הטעיות שמצאתי כו, כדי שיראו לתקנן:

דכר (ע' 6, שורה 4 לפני האחרונה), — דכר; אמנם (ע' 7, שו' 21 — אטנם; כל כל (10, שו' 6 לפני האחרונה) — „כלי אחת מיותרת; נמצאו (10, שו' 1 לפני האח') — נמצא; מֶלֶך (26, שו' 19 — סגול תחת המים) — מֶלֶך (הסגול תחת הלמד); השני, 37, שו' 3) — השניה; חביניו (שם, שו' 22) — הכנוי; גלעיגה (38, שו' 14 — גלעינה; אַכָּלִים (43, שו' 7) — אֲכָלִים; בספר (45, שו' 2 — בספרי; בָּרִי (72, שו' 5 — בְּרִי; רי (79, שו' 18) — ידי; הַוָּאה, הַנפה (80, שו' 12) — הַוָּאה, הַנפה; סְקָח (81, שו' 5) — סָקָח); יַלהות 84, שו' 18 — ילדות; 142 (שם, שו' 8) — 141; חַמָּת (88) — חֻמָּת; פסחים ה', א' (שם) — ח' א'; אֲכָלִים

1) קה' י', פ"ו.

2) עין כ § 285, הערה, חשעם לוח.

אֲנָסִים (90, שו' 10 לפני האח') — אֲכלים, אֲנסים; חֲלָיות (91, 2 — חֲלָיות; תִּשׁוּעַ (102, למטה) — תְּשׁוּעַ; לצבית (120, למטה) לצבות; ליִשָׁן (139, 19) — לישן; יגום (141, 13 — יגוס; נְגָעָה (142, 27) — נָגְעָה; טוּמְאָה, פרה יב, ה (שם, 28) — טָמְאָה, פרה יב, ח; נַקָּח (143, 3) — נָקָח; ניקחין (שם, 4 — נְקָחין; נִשְׁאוֹת (142, 8) — נְשָׂאוֹת: ה, ה (144, 6) — ה, ו; הוּמָם (146, 18 — הוּמַם; שכושי (171, 4 — שטושו; אשר (175, 13) — אשרי; יריק (190, 7) — יריס; אותו השעה (196, 5) — אותה; מקריבין (שם, 12)—מקרבין; כזה תנטית (199, למטה)—כוח; נישואים (202, הערה) — נשואים; המלה (228, למטה) — המילה.

טובן, שכל התערות שהערתי והטעיות האלו שנפלו בספר רב כמות שכמותו, אינן פוגמות בו כלל. הספר הוא מרעי פופולרי חשוב מאד וכלי מחזיק ברכה ממש ללשון העברית בכלל — לא אך ללשון המשנה בלבד. על כל מי שזקה יש לו ללשון מוטלת חובה להכניסו לתוך כיתו ולהשתמש בו להלכה ולמעשה, לטובתו ולתועלתו. והמחבר ראוי לשבח ולהכרת טובת על עבודתו זו הגדולה והקשה שעבר, שמלא בה את ההסרון שהיה מרגש במקצוע הדקדוק. ויישר כחה של חברת „דביר", שזכתנו במתנה יפה זו. הנאה מכפנים והדורה אף מבחוץ!

תקונים והשמטה

למאמר „דקדוק לתלמידים", „לשוננו", עמ' 304—312

עמוד	שורה	נדפס	צ"ל
306	9	לצורת	לצורות
308	הערה 26	מהפרשים	מפרשים,
309	שו' 4	אחרי „אין"	צַר, צָרָה (ישעי' כ"ח, כ'), צֹרֶר, צרור, צור (שם ח', ט"ז) וכדומה — ונפעל אין;
309	אחרונה	לפני „לחם"	וָמֵר,
311	14	בְּנֵי	בַּנֵי
"	20	וַיְהֻמּם 145 — וַיְהֻמַּם	וַיְהֻמּם — 145 — וַיְהֻמַּם
"	הע' 2	אחר „ו' וי"	ז', כ"ח.
312	שו' 8	שבא	שבח

אֲנָסִים (90, שו' 10 לפני האח') — אֲכלים, אֲנסים; חֲלָיות (91, 2 — חֳלָיות; תְּשׁוּעַ (102, למטה) — תְּשׁוּעַ; לצבית (120, למטה) לצבות; לישָׁן (139, 19) — לישן; יגום (141, 13 — יגום; סְגָּה (142, 27) — סָגָה; טוּזָה, פרה יב, ה (שם, 28) — מְזֶה, פרה יב, ח; נַקח (143, 3) — נקח; ניקחין (שם, 4 — נקחין; נְשָׁאוֹת (142, 8) — נשָׁאוֹת: ה, ה (144, 6) — ה, ו; הוּטָם (146, 18 — הוּטַם; שבושי (171, 4 — שמושו; אשר (175, 13) — אשרי; יריק (190, 7) — ירים; אותו השעה (196, 5) — אותה; מקריבין (שם, 12)—מקרבין; כזה הנטיה (199, למטה)—כוח; נישואים (202, הערה) — נשואים; המלה (228, למטה) — המילה.

טובן, שכל ההערות שהערתי והטעיות האלו שנפלו בספר רב כמות שכמותן, אינן פוגמות בו כלל. הספר הוא מדעי פופולרי חשוב מאד וכלי מחזיק ברכה ממש ללשון העברית בכלל — לא אך ללשון המשנה בלבד. על כל טי שזקה יש לו ללשון מוטלת חובה להכניסו לתוך ביתו ולהשתמש בו להלכה ולמעשה, לטובתו ולתועלתו. והמחבר ראוי לשבח ולהכרת טובה על עבודתו זו הגדולה והקשה שעבד, שמלא בה את ההסרון שהיה מרגש במקצוע הדקדוק. ויישר כחה של חברת "דביר", שזכתנו במתנה יפה זו, הנאה מבפנים והדורה אף מבחוץ!

תקונים והשמטה

למאמר "דקדוק לתלמידים", "לשוננו", עמ' 304—312

עמוד	שורה	נדפס	צ"ל
306	9	לצולת	לצורות
308	הערה 26	ממפרשים	מפרשים,
309	שו' 4	אחרי "אין"	צַר, צָרָה (ישעי' כ"ח, כ'), צֵרֶר, צרור, צור (שם ח', ט"ז) וכדומה — ונפעל אין;
309	אחרונה	לפני "לחם"	וָעָר,
311	14	כַּנָּי	בַּנַּי
"	20	וַיְהָמֵם 145 — וַיְהֹמַם	וַיְהָמֵם — 145 — וַיְהֹמֵם
"	הע' 2	אחר "ו' וי"	ז', כ"ח.
312	שו' 8	שבא	שבה

ספרים שנתקבלו במערכת:

אהבת יונתן. ספר ויקרא חוב' ד' מאת בניטין בן ישראל שמערלער, כתובת המחבר: B. Schmerler ul Kazmirzowska 25 Stanislawów.

אבינרי, יצחק. מלון חדושי ח. נ. ביאליק שבכתב ושבעל פה עם פרשת המשקלים בחדושי המשורר. תל אביב, ה'תרצ"ה, בחודש העשירי למות המשורר.

אפשטין יצחק. במה זכתה הלשון העברית לתחיה? מסח פסיכודידקטית נָסח מטאטר שנתפרסם בקובץ

חנוך. יוצא ארבע פעמים בשנה, נערך על ידי צבי שארפשטיין, שנה ראשונה, חוברת שניה, טרחשון תרצ"ו, חוברת שלישית אד"ר תרצ"ו.

ילין אבינועם, אילן אריה, אלקלעי אריה. שער לשוננו, ספר למוד ליסודות הלשון מאת אבינועם ילין מפקח על בתי ספר העבריים מטעם מחלק החנוך לממשלה, אילן אריה, וא. אלקלעי, מצויר בידי נחום גוטמן, הוצאת "אמנות", תל אביב, תרצ"ה. ספר א' חלק ב', ספר ב', ספר ג' חלק א'

לוין, נחום. ראשית דקדוק, Hebräische Grammatik für Anfänger, הוצאת "אמנות", תל אביב, תרצ"ה.

מכלות. במה לעניני תרבות וחנוך, יו"ל אחת לחודש ע"י הועדים המרכזיים של "תרבות" ו"הסתדרות המורים והגננות" בפולניה, שנה ראשונה, חוב' א', חוב' ב' (דצמבר 1935, יאנואר 1936).

נרקים מ. מטבעות ארץ ישראל. ספריה לידיעת ארץ ישראל של החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה. הממכר הראשי בידי ראובן מס בירושלים.

פסיעות. חוברות לשאלות החנוך וההוראה בכתות הנמוכות להורים ולמורים מופיעות אחת לחדשים על ידי חוג "פסיעות" (מורי הכתות הנמוכות בא"י) בהשתתפות "שם", בעריכת ל. י. ריקלים, כרך ד', חוב' א', חוב' ב', ירושלים, תרצ"ד.

ציון. רבעון לחקר תולדות ישראל יוצא לאור ע"י החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה בעריכת יצחק בער ובן־ציון דינבורג, שנה ראשונה, ספר א'.

ציון. סדרה חדשה, רבעון לחקר תולדות ישראל, יוצא לאור ע"י החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה, שנה ראשונה, ספר ב', לכבוד יובל השבעים וחמש של שמעון דובנוב, ירושלים, טבת תרצ"ו, ספר ג', ניסן תרצ"ו.

קנט, עמנואל. הקדמות לכל מטפיסיקה בעתיד שתוכל להופיע כמדע, מאת עמנואל קנט, תרגם אברהם יערי, בעריכת ה. ברגמן, ירושלים תרצ"ו [חברה להוצאת ספרים על יד האוניברסיטה העברית, ספרי מופת פילוסופיים י"ז].

קרופניק, ברוך. מלון עברי חדש, הוצאת ספרים „מצפה", תל אביב תרצ"ו

קרית ספר רבעון לביבליוגרפיה כללי מבטאו של בית הספרים הלאמי והאוניברסיטאי בירושלים, שנה י"ג, ספר א', ניסן תרצ"ו. כתובת המערכת, ירושלים ת"ד 1047.

הרופא העברי יוצא לאור ע"י ועד רופאים עבריים בעריכת דר. משה איינהורן ודר. ל. מ. הוברט. ניו־יורק תר"ץ כרך א' חוב' ב', הכתובת: הרופה העברי 983 שדרות פארק נ. י.

רות ח. י. טעמי המצוות, הרצאה לזכרו של אחד העם, תרצ"ו, ירושלים. [חברה להוצאת ספרים על יד האוניברסיטה העברית, תרצ"ו].

השדה ירחון למשק החקלאי המעורב, תל אביב, סיון תרצ"ו חוב' ט' כרך ט"ז.

שונמי, שלמה. מפתח המפתחות, ביבליוגרפיה של ביבליוגרפיות ישראליות, ירושלים, חברה להוצאת ספרים ע"י האוניברסיטה העברית, תרצ"ו.

תרביץ למדעי הרוח, יוצאת אחת לשלושה חדשים, ערוך בידי י. נ. אפשטיין, שנה ז', ספר א' וספר ב', ירושלים, תרצ"ו [חברה להוצאת ספרים על יד האוניברסיטה העברית].

Gulkowitsch, Lazar. Das Wesen der Maimonides'schen Lehre, Tartu 1935. כתבי הסמינריון למדע יהודי על יד הטכללה אשר בטרטו.

Revue des Études Juives, publication trimestrielle de la Société des Études Juives, Torne No. 3 197-198, Juil.-Décembre, 1935.

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, im Auftrage der Gesellschaft herausgegeben von Paul Kahle, Neue Folge, Band 14 — Heft 1 (Band 89).

Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete, herausgegeben im Auftrage der Deutsch. Morgenländischen Gesellschaft, von Enno Littmann, Band 8 — 9, von C. Brockelmann Band 10.

שאלה

מזכירות הועד שבתל אביב המציאה למערכת את המכתב המתפרסם להלן, שהובא גם לפני הועדה לשיפור הלשון אשר בתל אביב. הדעות בועדה זו נחלקו; יש סוברים כי צריך לייחד מלים בשביל המושגים genus ו sexus, המובעים בדרך כלל במלה אחת „מין" ויש מתנגדים לכך.

הננו מציגים בזה את השאלה לויכוח.

המערכת

תקלה עקשנית חדרה אל תוך ספרותנו המקצועית במדעי הטבע בעקב השמוש המבולבל במונח „מין". ראשית כול, משמש המונח להגדרה מינית (זכר או נקבה) — במובן Sexus; ושנית, להגדרת „סוג" — במובן Species. עד כמה עלולה ערבוביה כזו לטשטש את הדיוק המדעי ולהקשות על ההסברה, אטול רשות להביא דוגמה מהתרגום העברי של הספר הגדול „מדעי החיים" לה. ג. ולס.

בהרצאת תורת דרוין על „התהוות המינים" (במובן Species) ואחר כך על „התפתחות המינים" (במובן Sexus) הגיעה מבוכת התרגומים — שלא באשמתם — למדרגה כזו, עד שראו את עצמם מוכרחים להכניס כמעט בכל פעם בצד המונח העברי גם את אחד מהמונחים האנגלים (או Species או Sexus), כדי לאפשר את הבנת הדברים.

כיצד להסיר את התקלה? הצעתי היא: להשאיר את המונח „מין" רק בשביל המושג Sexus. וכמובן, אז נהיה מוכרחים לקבוע בשביל המושג Species איזה מונח אחר. לפי דעתי, יתאים המונח „זן". אמנם, הוא שמש עד עתה למושג varietas; ואולם למושג האחרון נוכל לתת את המונח „בת־זן".

ובכן, לפי הצעתי:

מין (זכר או נקבה) Sexus

זן Species

בת־זן varietas

ד"ר א. שמעוני־מָקְלֶר

מפעולות ועד הלשון

רשימת מונחים בתורת השירה

הרשימה הזאת חוברה ע"י הועדה למונחים בתורת השירה שחבריה הם: ד"ר ח. בראדי, פרופ' נ. ה. טורטשינר, ד"ר דוד ילין, ד"ר ח. שירמן ומזכירה ד"ר ז. בן־חיים. חומר ההצעות הומצא למזכירות ע"י הד"ר ח. שירמן, שאף הוא היה המרצה בועדה. הועדה החלה לטפל בחומר הזה בחורף תרצ"ה ובסיון תרצ"ו הגיעה המלאכה לידי גמר. כדין כל רשימות של מונחים נמסרה אף הרשימה הזאת לפני הֶעָרכה לדפוס לאחדים מחברי ועד הלשון אשר מחוץ לועדה—לעיון. בהערות שרתו את הועדה החברים: ד"ר ש. טשרניחובסקי, ד"ר י. כהן, ש"י עגנון והפרופ' יוסף קלוזנר ותבוא עליהם ברכתה.

ההצעות שלא באה עליהן הסכמת רוב חברי הועדה או רוב חברי הועד שנענו לבקשת המזכירות ושלחו לה את הערותיהם, מתפרסמות ברשימה מיוחדת (ב.) לחוות דעת העוסקים במקצוע זה והמעוניינים בו.

תודתנו נתונה להד"ר גאמן, מורה בגימנסיה ברחביה, בעבור תרגום המונחים לאנגלית.

א. מְנָחִים.

סוֹגֶרֶת	Abgesang (sirima) the latter portion of a stanza
צֵרוּפָה	Akrostichon acrostic
צֵרוּפַת הֲבָרוֹת	Silbenakrostichon syllabic —
צֵרוּפַת הַשֵּׁם	Namensakrostichon name acrostic
צֵרוּפָה אָלְפְּבֵּיתִית	alphabetisches Akrostichon alphabetical acrost.
צֵרוּפָה אַבְגָּדִית	Akrostichon mit Alphabet in normaler Folge acrostic with alphabet in normal order

biceps(— או ⏑ ⏑) תְּנוּעָה (מִתְחַצָּה)

Blankvers חֲסַר־חֲרוּז — חָלָק (טור)
blank verse

Choräus s. Trochäus
choree (trochee)

Choriambus (– ⏑ ⏑ –) עֶלְי־תַּחְתִּי
choriamb

Creticus (— ⏑ —) כְּרֵתִי

Deklamation (Rezitation) דִּקְלוּם
recitation

deklamieren (rezitieren) דִּקְלֵם
to recite

Dezime עֲשִׂירִיָּה

dichten שׁוֹרֵר
to write poetry

Dichter, Poet מְשׁוֹרֵר
poet

dichterisch, poetisch פִּיּוּטִי

Dichtung, Poesie שִׁירָה
poetry

bukolische Hirten- Schäfer- Dichtung שִׁירַת־רוֹעִים

bucolic, pastoral poetry

bürgerliche— שִׁירַת־בְּרִגָּנִים
middle class —

chorische— שִׁירַת מַקְהֵלָה
choric —

didaktische–, Lehr- dichtung שִׁירָה לִמּוּדִית
didactic—

Echodichtung שִׁירַת־הֵד
echo–poetry

Epigonendichtung " אַחֲרוֹנִים

erotische— " חֻשָּׁק
erotic—

klassische— " מוּפֶת
classical —

gelehrte— " לַמְדָנִים
scholarly—

geistliche— שִׁירָה דָּתִית
religious—

Akrostichon צֵרוּפָה תַּשְׁרָקִית
mit Alphabet
in umgekehrter Folge
acrostic with alphabet in inverted order

Alexandriner אֱלֶכְסַנְדְּרוֹנִי
alexandrine

Allegorie מְשָׁלָה (ור׳ מְשָׁלוֹת)
allegory

allegorisch מְשׁוּלִי
allegorical

allegorisieren מַשֵּׁל
to allegorise

alternierend מִתְחַלֵּף
alternating

Anapäst תַּחְתַּחְתִּי
anapest

anceps (⏑) תְּנוּעַת מִדַּיִם

Apokope הַקְטָעָה
apocope

apokopieren הַקְטֵעַ
to apocopate

Arsis, s. Hebung עוֹלֶה
arsis

Assonanz הַצְלָלָה
assonance

assonieren הַצְלֵל
to assonate

Aufgesang פּוֹתַחַת
the former half of a stanza

Auftakt אַקְדָּמָתָה
anacrusis

Ballade בַּלָדָה
ballade

Barde מְתַנֶּה
bard

betonen הַטְעֵם
to stress

Betonung הַטְעָמָה
stress

elegisches — elegiac —	דו־טור אֶלֶגִי
Elegie elegy	קִינָה, אֶלֶגְיָה
Elfsilbler hendecasyllable	חַד־עֶשְׂרִי
Elision elision	הַבְלָעָה (הכלעת הגה בין שתי מלים)
Epigone epigone	אַחֲרוֹן, אַחֲרוֹנִי
Epilog epilogue	חֲתִימָה
Epigramm, Sinngedicht epigram	מִכְתָּם
Epithalamium	שִׁיר־חֲתֻנָּה
Epos epic	עֲלִילָיָה
komisches — comical —	" בְּדִיחוּתִית
Nationalepos national —	" לְאֻמִּית
religiöses — religious —	" דָּתִית
Tierepos animal —	עֲלִילַת בַּעֲלֵי חַיִּים
Epopoea epopee	עֲלִילָיָה קְטַנָּה
Euphonie s. Wohlklang	
Fabel; fable	א) סִפּוּר מָשָׁל, ר׳ סִפּוּרֵי מְשָׁלִים ב) סִפּוּר מַעֲשֶׂה (בדרמה)
Finale	סִיּוּם
Flickwort s. Füllsel	
Freundschaftsdichtung, friendship poetry	שִׁירַת־יְדִידוּת שִׁירַת־יְדִידוּת
Füllsel. Flickwort	מִלּוּאִית
Gassenhauer street song	שִׁיר־קְרָנוֹת
Heimatdichtung regional —	שִׁירַת־מוֹלֶדֶת
historische — historical —	שִׁירָה הִסְטוֹרִית
" höfische Dichtung court-poetry	" חֲצֵרָנִית
Liebesdichtung love-poetry	שִׁירַת־אַהֲבָה
mystische — mystical —	שִׁירָה מִסְתּוֹרִית
" naive — naive —	" תְּמִימָה
" nationale — national —	" לְאֻמִּית
" naturalistische — naturalistic —	" הֶוְיָתִית
" patriotische, vaterländische — patriotic —	" פַּטְרִיוֹטִית
" pessimistische — pessimistic —	" יֵאוּשָׁנִית, שִׁירַת־יֵאוּשׁ
" polemische — polemic —	" פּוֹלְמוֹסִית
" politische — political —	" מְדִינִית
religiöse — religious —	שִׁירַת־קֹדֶשׁ
romantische romantic	שִׁירָה רוֹמַנְטִית
" sentimentalische [1]	" שְׁכָלָנִית
" symbolische — symbolic —	" סִמְלִית
weltliche — profane —	שִׁירַת־חֹל
Dactylus (– ⏑ ⏑) dactyl	עַלְעֲלִי
Distichon distich	דו־טור

1) בהוראה שנקבעה ע"י שילר.

katalektisch מְקֻצָּע
catalectic

akatalektisch (בִּלְתִּי מְקֻצָּע) שָׁלֵם
acatalectic

Hyperkatalexis קְצוּץ
hypercatalexis

hyperkatalektisch מְקֻצָּץ
hypercatalectic

Kanzone קַנְצוֹנָה
canzone

Kanzonette קַנְצוֹנִית
canzonette

Kehrreim, Kehrvehrs, Refrain פִּזְמוֹן, חוֹזֵר
burden

Kehrstrophe פִּזְמוֹן־מַחֲרוֹזֶת, מַחֲרוֹזֶת חוֹזֶרֶת
chorus

Kinderlied שִׁיר־יְלָדִים
children's song

Kirchenlied שִׁיר־כְּנֵסִיָּה
hymn

Klagelied קִינָה
threnody

Klangfarbe גּוֹן־הַצְּלִיל
timbre

Klangmalerei חִקּוּי־צְלִילִים
onomatopoesis

Knittelvers (versus rhopalicus) טוּר לֹא־שָׁקוּל
doggerel

Komposition (Abfassung) חִבּוּר
composition

Komposition (Stück aus mehreren Teilen) תִּרְכֹּבֶת

Konzeption תְּפִיסָה
conception

Kriegslied שִׁיר־מִלְחָמָה, שִׁיר־קְרָב
martial song

Gedicht שִׁיר
poem

Gürtelgedicht שִׁיר־אֵזוֹר

Liebesgdicht אַהֲבָה "
love poem

religiöses — פִּיּוּט
religious —

relig. Gedichte dichten פִּיֵּט
to write religious poems

Hebung, s. Arsis
arsis

Heldenlied שִׁיר־גִּבּוֹרִים
heroic song

Heldenepos עֲלִילַת־גִּבּוֹרִים
hero epic

Hiatus דְּחִיק־תְּנוּעוֹת

Hexameter (משקל) מְשֻׁשָּׁה

Hofpoet מְשׁוֹרֵר־הֶחָצֵר
court poet

Hymne, Hymnus שִׁיר תְּהִלָּה, הִמְנוֹן
hymn

Homonymendichtung, Tagnisdichtung (تجنيس) שִׁירַת־צְמוּדִים
homonym poetry (Tajnis) poetry

Idylle שַׁלְוִיָּה
idyl

Improvisation אִלְתּוּר

improvisieren אַלְתֵּר
to improvise

Invokation פְּנִיָּה
invocation

Jambus (⏑ —) תַּחְתִּי
iamb

Jonicus (—— ⏑⏑ או ⏑⏑ ——) (משקל) יוֹנִי
Ionic

Kakophonie רַע (הצליל)

Katalexis קְצוּעַ
catalexis

Ode ode	אוֹדָה
Panegyrikus panegyric	תִּשְׁבָּחָה
Parallelismus parallelism	הַקְבָּלָה
Parallelismus membrorum parallelismus membrorum	הַקְבָּלַת־צְלָעוֹת
Parodie parody	פָּרוֹדְיָה
Penameter	מְחֻמָּשׁ (משקל)
Plagiat	גְּנֵבָה סִפְרוּתִית
plagiieren	גָּנַב דְּבָרִים מִן...
Poet s. Dichter	מְשׁוֹרֵר
poetisch s. dichterisch	פִּיּוּטִי
poeta laureatus poet laureate	מְשׁוֹרֵר מְעֻטָּר
Poetik poetics	תּוֹרַת־הַשִּׁירָה
Preislied a) song of praise b) prize song	א) שִׁיר תְּהִלָּה (שיר לתהלה); ב) שִׁיר־פְּרָס
Prosodie prosody	תּוֹרַת־הַמִּשְׁקָל
Prinzip principle...	עִקָּרוֹן...
akzentuierendes, tonisches— tonic—	עִקָּרוֹן־הַטַּעֲמָה
quantitierendes, syllabisches— syllabic—	עִקָּרוֹן־הַכַּמּוּת
Prolog prologue	פְּתִיחָה
Quatrain, Vierzeiler quatrain	רְבָעִיָּה
Quartett (כחלק השירה) quartet	מִרְבּוּעַ
Kriegspoesie martial poetry	שִׁירַת מִלְחָמָה, שִׁיר קְרָב
Kunstlied art song	שִׁיר־אֱמָנִים
Kunstpoesie art poetry	שִׁירַת־אֱמָנִים
Kürze (kurze Silbe) short syllable	קְצָרָה (הברה)
Länge (lange Silbe) length	אֲרֻכָּה (הברה)
Litanei litany	תַּחַן
Lyrik lyrical poetry	לִירִיקָה
lyrisch lyrial	לִירִי
Gedankenlyrik thought lyricism	לִירִיקָה רַעְיוֹנִית
Madrigal	מַדְרִיגָל
Makame macame	מַחְבֶּרֶת; מְקָמָה (שם הסוג)
Meditation	שִׁיר הִתְבּוֹנְנוּת
Meisterdichtung poetry of the mastersingers	שִׁירַת אֱמָנִים (סוג שירי בעלי מלאכה ולא כמובן שיר מצוין)
Melodie melody	נְעִימָה
melodisch	נְעִימָתִי
Melodik	נְעִימָתִיּוּת
messen (Silben) to scan	שָׁקַל
Metrum metre	מִשְׁקָל
ohne Metrum without metre	לֹא־שָׁקוּל
metrisch metrical	שָׁקוּל
Mora	שְׁהִיָּה
Musivstil mosaic style	סִגְנוֹן שִׁבּוּצִי

Zwischenreim, Schweifreim בֵּינַיִם

abdreschen (Reim) דּוּשׁ ב(חרוז)

abgedroschener (") נָדוּשׁ (חרוז) hackneyed

reimen חָרַז to rhyme

gereimt חָרוּז in rhyme

Reimprosa מְלִיצָה חֲרוּזִית, חֲרוּזָה rhymed prose

Reimzwang דַּחַק הַחֲרוּז, צֹרֶךְ... enforcement of the rhyme

Responsion עֲנִיָּה response

Rhythmus מִקְצָב rhythm

Ringwort מִלַּת־עֵזֶר

Ritterpoesie שִׁירַת־אַבִּירִים poesie of the knights

Romanze רוֹמַנְצָה romance

Rundreim (Ringelgedicht, Rondeau) שִׁיר־שַׁלְשֶׁלֶת rondeau

Satire שְׁנִינָה

schwacher (unbetonter) Teil d. Verses, Senkung, Thesis יוֹרֵד thesis

Sequenz סֶקְוֶנְצָה sequence

Senkung s. Thesis

Serenade, Ständchen מַעֲמָדָה, סֶרִינָדָה

Sextine שִׁשִּׁיָּה sextant

Silbenzusammenziehung צֵמְצוּם (ההברות) contraction

Rätsel, Rätselgedicht חִידָה riddle, riddle in verse

Refrain, Kehrreim פִּזְמוֹן, חוֹזֵר burden

Reim חֲרוּז rhyme

— Binnenreim פְּנִימִי internal rhyme (within the verse)

— gebrochener— שָׁבוּר broken—

— Doppelreim כָּפוּל double—

— durchgehender— מַבְרִיחַ rhyme continued throughout a poem

— gleitender (dreisilbiger)— מְשֻׁבָּח gliding (triple)—

א) a) erweiterter מְפֻשָּׁט enlarged

ב) b) reicher מְמֻרְכָּב rich

— gekreuzter— סָרוּג crossed—

— identischer— שָׁנוּי identical—

— Kettenreim, äusserer מְשֻׁרְשָׁר

— Mittelreim מְצָעִי

— reiner— תָּמִים perfect rhyme

— Strophenreim סוֹפִי

— umarmender (umschlingender)— אוֹזֵר

— unreiner— גָּרוּעַ imperfect—

— verschränkter— מְשֻׁלָּב

— weiblicher— רָאוּי female—

— männlicher— עוֹבֵר male—

Tanzlied שִׁיר־רִקּוּדִים
dancing-song

Tendenzdichtung שִׁירַת־מַגָּמָה
poetry (poem) with a purpose

Tenzone (Streitgedicht) שִׁיר וְכוּחַ
disputation in verse

Thesis, s. Senkung יוֹרֵד

Terzine, שְׁלִישִׁיָּה
terza rima

Terzett, Triolett מְשֻׁלָּשׁ (בחלק השירה)

Totenlied קִינָה (למת, על מת)

Trimeter מְשֻׁלָּשׁ (משקל)

" jambischer Trimeter תַּחְתִּי
iambic —

Trinklied שִׁיר יַיִן
drinking song

Triolett, s. Terzett

Travestie עַקְמָה
travesty

travestieren עַקֵּם

Trochäus, s. Choräus (– ⏑) עֹלִי
trochee

Troubadour טְרֻבַּדּוּר (משורר שירי אהבה פרובנסיים)

Variation שִׁנּוּי

Vers, Verszeile טוּר
verse

Doppelvers בַּיִת
couplet

Leitvers טוּר מַדְרִיךְ

Verselement יְסוֹד הַמִּשְׁקָל (יְסוֹדִי הַמִּשְׁקָל)
element of the verse

Versfuss עַמּוּד
(metrical) foot

Versgedicht שִׁיר בָּתִּים
poem in verse

skandieren קַצֵּב
to scan

Soldatenlied שִׁיר־חַיָּלִים
soldiers' song

Sonett שִׁיר־זָהָב (סוֹנֶט)
sonnet

Sonettenkranz כְּלִיל שִׁירֵי זָהָב (סוֹנֶטִים)

Spondäus מְאֻרָּךְ
spondee

Spottgedicht שִׁיר־לַעַג
satirical poem

Stanze (Oktave) שְׁמִינִיָּה
ottava-rima

starker (betonter) Teil d. V. עוֹלֶה
arsis

Stollen (piedi) תּוֹכָה, תּוֹכוֹת
first half of the opening portion of a tripartite stanza

Strophe מַחֲרוֹזֶת
stanza

" asklepiadäisches — אַסְקְלְפִּיָדִית
Asclepiadic —

" glykonäische – – גְּלִיקוֹנִית
Glyconic —

" pherekratäische – – פֶּרֶקְרָטִית
Pherecratic —

" sapphische — סַפְּפִית
Sapphic —

" Antistrophe כְּנֶגֶד

" Leitstrophe מַדְרִיכָה

Strophengedicht שִׁיר מַחֲרוֹזוֹת
strophic poem

Synkope נְסוֹג
syncope

synkopieren נַסֵּג
to syncopate

Takt א) קֶצֶב (בכלל), ב) קְצָבָה (יחידה)
measure

Volkspoesie popular poetry	שִׁירַת עָם
Wechselgesang alternate song	מַעֲנִית
Widmungsgedicht dedicatory poem	שִׁיר הַקְדָּשָׁה
Wohlklang s. Euphonie	נְעִם (הצליל)
Wortspiel pun	צִמּוּד
Zäsur caesura	מִפְסָק
Versästhetik verse aesthetics	תּוֹרַת יְפִי הַשִּׁירָה
Verzierungen d. Dichtung poetic ornaments	קִשּׁוּטֵי הַשִּׁירָה
Vierzeiler s. Quartett	
Vokalismus vocalism	צֵרוּף הַתְּנוּעוֹת. מַהוּת...
Volkslied folk song	שִׁיר עָם

ב. הַצָּעוֹת לְמֶנָּחִים

galante Dichtung polite poetry	שִׁירָה אֲדִיבִית
Alliteration alliteration	הִגּוּג
alliterieren to alliterate	הִגֵּג

רשימת מונחי הדקדוק

המונחים המתפרסמים כאן הנם פרי עבודת־הועדה למונחי דקדוק, שחבריה הם:

ד"ר ש. ד. גויטיין	ד"ר דוד ילין
פרופ' נ. ה. טורטשינר	ה' יוסף בר"נ מיוחס
ה' אבינועם ילין	הרב מ. צ. סגל

ומזכירה ד"ר ז. בן־חיים.

הועדה עסקה בקביעת המונחים האלה—לפי החומר שהובא לפניה על ידי מזכירה—מניסן תרצ"ה עד סיון תרצ"ו והשתמשה במונחים שנקבעו על ידי הועדה הזמנית למונחי דקדוק שהיתה פעילה בשנת תרצ"ב [1]) וגם בחומר הצעות שהגיע לועד מאנשים שונים בזמנים שונים. רשימת המונחים הומצאה לפני התפרסמה למומחים אחדים מחוץ לועדה והערותיהם נידונו בישיבותיה. לאלה שנענו למשאל המזכירות וסייעו לעבודת הועדה בהערותיהם: ה' א. אברונין, הד"ר יצחק אפשטיין, ד"ר ד. צ. בנעט, ה' י. גרזובסקי, ה' ש. ייבין וה' ד. שמעונוביץ נתונה בזה תודת הועדה. גם מר יוסף בנטואיץ ממחלקת החנוך של ממשלת ארץ ישראל ייזכר לטוב בעבור שטרח בעריכת המונחים האנגליים בתחביר.

מלבד הרשימה הזאת תתפרסם ב"לשוננו" רשימת מונחים לפוניטיקה, שבהם עוסקת הועדה עתה, ולא ייפלא אפוא שרבים ממונחי הדקדוק נעדרים עדיין מהרשימה הזאת.

המונחים ערוכים בדרך כלל [2]) לפי עניינים ובסדר השכיח ברוב ספרי הדקדוק. ואף על פי שחלוקה מעין זאת על כרחה לקויה לפרקים בהעדר עקביות, הוכרחנו להנהיגה כאן מאין די מקום לסידור אלף־בי"תי בשתים ויותר לשונות.

כמו כן אין לבקש עקביות בשימוש במונחים הלועזיים, המובאים או בלשון לטינית בלבד או באנגלית וגרמנית; הכל לפי הצורך והשימוש בהם.

---

1) חבריה היו אז: פרופ' י. נ. אפשטיין, ד"ר יצחק אפשטיין, ד"ר דוד ילין, ה' יוסף בר"נ מיוחס, הרב מ. צ. סגל ד"ר י. ריבלין וה' אבינועם ילין.

2) ב"מונחים כלליים", ובתחביר ב' ג' די לפי א"ב גרמני.

א. מְנָחִים כְּלָלִיִּים.

ableiten	גָּזַר
Ableitung, Etymologie	גְּזִירָה (בטובן אקטיבי)
etymology	גְּזִירוּת (בטובן הפסיבי)
Analogie analogy	הֶקֵּשׁ
regelmässig regular	סָדִיר
Regelmässigkeit regularity	סְדִירוּת
unregelmässig irregular	חוֹרֵג
Unregelmässigkeit irregularity	חֲרִיגוּת
Wortschatz vocabulary	אוֹצַר־מִלִּים

ב. תּוֹרַת־הַצּוּרוֹת. Formenlehre; Morphology.

Redeteile parts of speech	חֶלְקֵי־דִבּוּר
Pronomen	כִּנּוּי (כִּנּוּי הַשֵּׁם)
personale	״ הַגּוּף
separatum	״ פָּרוּד
inseparatum	״ חָבוּר
demonstrativum	״ רוֹמֵז
relativum	״ זוֹקֵק
interrogativum	״ שׁוֹאֵל, ־שְׁאֵלָה
indefinitum	״ סוֹתֵם
reflexivum	״ חוֹזֵר
reciprocum	״ גּוֹמֵל, ־גּוֹמְלִין
Artikel article	תָּוִית
bestimmter— definite article	״ מְיֻדַּעַת (בעברית: הא היידיעה)
unbestimmter— indefinite article	״ סוֹתֶמֶת
Nomen	שֵׁם
abstractum	״ מֻפְשָׁט
concretum	״ מוּחָשׁ
primitivum	״ מְקוֹרִי
derivativum	״ נִגְזָר
verbale	״ נִגְזָר מִפֹּעַל
denominativum	״ נִגְזָר מִשֵּׁם
collectivum	שֵׁם־קִבּוּץ, שֵׁם קִבּוּצִי
unitatis	״־יְחִידָה
compositum	״ מֻרְכָּב
bilitterale	״ שְׁנָאִי
trilitterale	״ שְׁלָשִׁי
quadrilitterale	״ רְבָעִי
Substantivum	שֵׁם־עֶצֶם
Declinatio	נְטִיַּת־שֵׁם
Casus	יַחֲסָה
Nominativus	יַחֲסַת־יְסוֹד
Genitivus	״־שֶׁל
Dativus	״־אֶל
Accusativus	״־אֵת
Vocativus	״־קְרִיאָה
Ablativus	״־בֵּית־מִן
Locativus	״־מָקוֹם
Affix	מוּסָפִית (כמושג הכולל את שלושת העניינים הבאים)
Praefix	תְּחִלִּית
Infix	תּוֹכִית
Suffix	סוֹפִית
Objektsuffix	״־הַמֻּשָּׂא
Possessivsuffix	״־הַקִּנְיָן
Terminatio, Endung termination	סִיוּם

pluralis fractus gebrochener Plural broken plural	רִבּוּי שָׁבוּר
dualis	מִסְפָּר זוּגִי
Adjectivum	שֵׁם־תֹּאַר
Comparatio	הַעֲרָכָה
Positivus	עֶרֶךְ־הַגְּרֵדוּת
Comparativus	" הַיִּתְרוֹן
Superlativus	" הָעֶלְיוֹנוּת
Elativus	" הַמְאֹדוּת
Numerale	(שֵׁם־)מִסְפָּר
Cardinale	מִסְפָּר יְסוֹדִי
Ordinale	" סִדּוּרִי
Multiplicativum	" כְּפָלִי
Distributivum	" פִּלּוּגִי
Fractum	" שִׁבּוּרִי
Determinatio	יְדָעוּת, יִדּוּעַ
Indeterminatio	סְתָמוּת, סְתוּם
Particula	מִלִּית
" negationis affirmationis etc.	" שְׁלִילָה, מִלִּית־חִיּוּב וכו'
Adverbium	(מִלַּת־)תֹּאַר־הַפֹּעַל
" locale	מִלַּת־מָקוֹם
" modale	מִלַּת־אֹפֶן
" temporale	מִלַּת־זְמַן
Praepositio	מִלַּת־יַחַס
Conjunctio	מִלַּת־קִשּׁוּר
Interjectio	מִלַּת־קְרִיאָה
Paradigma	דֻּגְמַת־אָב
Verbum	פֹּעַל
" starkes, gesundes Verbum strong verb	" שָׁלֵם
" defectivum	" עָלוּל
" derivativum	" נִגְזָר
" denominativum	" נִגְזָר מִשֵּׁם

Form	צוּרָה
formieren	צוּר
Formation	תְּצוּרָה
Formans	צוּרָן
formativ	צוּרָנִי
Nominalform noun form	מִשְׁקַל־שֵׁם
Nominalbildung noun formation	תְּצוּרַת־שֵׁמוֹת
Flexion, inflexion	נְטִיָה
flektieren to inflect	נָטָה, הַטָּה
flektiert inflected	נָטוּי
Stamm stem	גֶּזַע
" einfacher— simple—	" קַל
" gesteigerter— intensive—	" כָּבֵד
Wurzel root	שֹׁרֶשׁ
Status	מַצָּב
" absolutus	" (של) נִפְרָד
" constructus	" נִסְמָךְ
" determinatus (emphaticus)	" מְיֻדָּע
" indeterminatus	" סָתוּם
" pronominalis	" כִּנּוּיִי
Genus	מִין
masculinum	זָכָר
feminimum	נְקֵבָה
neutrum	סְתָמִי
Numerus	מִסְפָּר
singularis	יָחִיד
pluralis	רִבּוּי
gesunder Plural sound plural	רִבּוּי שָׁלֵם

Modus energeticus	(דֶּרֶךְ־)חִזּוּק
„ apocopatus	„ קִטּוּעַ
„ conditionalis	„ תְּנָאִי, הַתְנָיָה
Infinitivus	מָקוֹר
„ absolutus	„ מֻחְלָט
„ constructus	„ נָטוּי
Imperativus	צִוּוּי
Permansivum	מְמָשָׁךְ
Tempus	זְמָן
praesens	הֹוֶה
perfectum, praeteritum	עָבָר
imperfectum	לֹא־נִשְׁלָם
plusquamperfectum	עָבָר לְעָבָר
futurum	עָתִיד
„ exactum	עָבָר בְּעָתִיד, נִשְׁלָם בְּעָתִיד
perfectum consecutivum*)	עָבָר מֻהְפָּךְ
imperfectum consecutivum*)	עָתִיד מֻהְפָּךְ
Waw consecutivum*)	וָו־הַהִפּוּךְ
Participium	בֵּינוֹנִי
„ activi	„ פּוֹעֵל
„ passivi, past participle	„ פָּעוּל
„ reflexivi	„ חוֹזֵר
Genus verbi	אֹפֶן (הַפֹּעַל)
Activum	פָּעִיל
Passivum	סָבִיל
Reflexivum	חוֹזֵר
Medium	מִצְעִי

*) מונחים מכוונים לדקדוק העברי.

Verbum finitum	פֹּעַל מְסָיָם
„ infinitum	„ לֹא־מְסָיָם
„ inchoativum	„ דַּרְגָּנִי
„ iterativum	„ כַּפְלָנִי
„ intensivum	„ נִמְרָץ
„ durativum	„ מַתְמִיד
„ causativum	„ גּוֹרֵם
„ transitivum	„ יוֹצֵא
„ intransitivum	„ עוֹמֵד
„ auxiliare	„ עוֹזֵר
Conjugatio	נְטִיַּת־פֹּעַל
Verbalstamm*)	בִּנְיָן (כגון קל, פיעל, הפעיל וכדו')
	גִּזְרָה (מונח בדקדוק לשונות שמיות, שפירושו סוג של פעלים ושמות לפי תכונות אותיות השורש)
Person	גּוּף
person	
„ erste P. first p.	ראשון; מְדַבֵּר, מְדַבֶּרֶת, מְדַבְּרִים, מְדַבְּרוֹת
„ zweite P. second p.	שֵׁנִי; נוֹכֵחַ, נוֹכַחַת, נוֹכְחִים, נוֹכְחוֹת
„ dritte P. third p.	שְׁלִישִׁי; נֶסְתָּר, נִסְתֶּרֶת, נֶסְתָּרִים, נִסְתָּרוֹת
Modus	דֶּרֶךְ
„ indicativus	(דֶּרֶךְ־)חִוּוּי
„ conjunctivus, subjunctivus	„ תְּלוּי
„ cohortativus	„ זֵרוּז
„ optativus	„ אִחוּל
„ jussivus	„ פְּקוּד

*) רק בלשונות שמיות

ג. תַּחְבִּיר Syntax

א. המשפט וחלקיו.

Satz sentence	מִשְׁפָּט
phrase	פְּסוּקִית
Subjekt subject	נוֹשֵׂא
Prädikat predicate	נָשׂוּא
Copula copula	אוֹגֵד
Ergänzung completion, ad-junct	מַשְׁלִים (כולל כל השלמה שהיא לנושא ונשוא)
Objekt object	מְשָׁא
" direktes — direct —	" יָשָׁר
" indirektes — indirect —	" עָקִיף
Prädikativum complement	הַנְּשׂוּאִי, מַשְׁלִים־הַנָּשׂוּא
prädikativ predicative	נְשׂוּאִי
Attribut attribute	סֶפַח
attributiv atrributive	סְפָחִי
Apposition appositio	תְּמוּרָה
adverbiale Bestimmung adverbial adjunct	תֹּאַר־הַפֹּעַל

ב. פירוט מיני המשפט.

Absichtsatz final clause	מִשְׁפַּט־תַּכְלִית, ־כַּוָּנָה
Adverbialsatz adverbial clause	" תֹּאַר־הַפֹּעַל
Adversativsatz adversative—	מִשְׁפַּט־נְגוּד
Akkusativ-satz, Dativ—, Gen.— etc.	" ה"את", ה"אל", ה"של" וכו'
Anakoluth —	" כְּלְאַיִם, אֲנָקולוּת
asyndetischer—	" לא־מְקֻשָּׁר
Ausrufsatz exclamation—	" קְרִיאָה
Bedingungssatz conditional—	" תְּנָאִי
Disjunktivsatz disjunctive—	" הֶפְרֵד
einfacher— simple—	" פָּשׁוּט
erweiterter—	" מֻרְחָב
Fragesatz interrogative—	" שְׁאֵלָה
Hauptsatz main—	" עִקָּרִי
hypotheti-scher—	" מְתֻנֶּה (כגון: אוּלַי יָבוֹא)
Konsekutivsatz consecutive—	" תּוֹצָאָה
Konzessivsatz concessive—	" וְתוּר
koordinierter, beigeordneter— coordinate—	" אָחוּי
Nachsatz apodosis—	" סִיפָּה
Nebensatz subordinate—	" טָפֵל
negativer— negative	" שְׁלִילִי
Nominalsatz (nominal)	" שֵׁמָנִי
Objektsatz	" מְשָׁא

Asyndese asyndeton	חֶסֶר־קְשׁוּר
Attraction attraction	גְּרֵרָה (למשל: עיקר הדברים ב א י ם וכיו"ב)
consecutio temporum sequence of tenses	כִּוּוּן הַזְּמַנִּים
Disjunktion disjunction	הֶפְרֵד
Ellipse ellipsis	חִסּוּר, הֶחְסֵרָה
Formel formula	נֻסְחָה
Gebrauch, Sprachgebrauch idiom	שִׁמּוּשׁ־הַלָּשׁוֹן
Inversion inversion	סֵרוּס (משפט מְסֹרָס)
Kompositum compound word	הֶרְכֵּב
trennbares—	" פָּרִיד
untrennbares—	" צָמִיד
Konstruktion structure	מִבְנֶה
konstruieren a) construct, b) analyse	א) בָּנָה, ב) נִתֵּחַ
Koordination (Beiordnung) coordination	אֲחִיָּה
Korrelation	הִתְיַחֲסוּת
Korrelativum	מִלַּת־הִתְיַחֲסוּת
Negation	שְׁלִילָה
Parenthese parenthesis	הֶסְגֵּר
Paronomasie paronomasia	לָשׁוֹן עַל לָשׁוֹן (לַעַ"ל)
Periode period	מַחֲזוֹרֶת
Pleonasmus pleonasm	יִתּוּר (הלשון)
positiver— affirmative—	מִשְׁפָּט חִיּוּבִי
" prädikativer—	" נָשׂוּאִי
"-Relativsatz relative—	"-זֻקָּה
" Subjektsatz	" נוֹשְׂאִי
"-Substantivsatz noun clause	"-עֶצֶם
" Syndetischer—	" מְקֻשָּׁר
"-Temporalsatz, Zeit- temporal—	"-זְמַן
" Verbalsatz (verbal)	" פָּעֳלִי
"-Vordersatz prodosis	"-רִישָׁה
" übergeordneter- main (subordinating)—	" שׁוֹרֵר
" untergeordneter— subordinate—	" מְשֻׁעְבָּד, תָּלוּי
"-Wunschsatz optative—	"-אָחוּל
" zusammengesetzter— compound,— complex—	" מְרֻכָּב
" zusammengezogener— contract	" מְצֻמְצָם, כּוֹלֵל
"-Zustandsatz	"-מַצָּב

ג. מונחים כלליים בתחביר הנוהגים ביותר.

abhängen subandinate	הָיָה תָּלוּי ב..., מְשֻׁעְבָּד ל...
Absatz paragraph	פִּסְקָה
Affirmation affirmation	חִיּוּב
Analyse analysis	נִתּוּחַ
Anrede address	פְּנִיָּה

Ausrufungszeichen exclamation-mark	סִימַן־קְרִיאָה (!)
Bindestrich hyphen	מַקָּף (-)
Doppelpunkt colon	נְקֻדָּתַיִם (:)
Fragezeichen question-mark	סִימַן־שְׁאֵלָה (?)
Klammer brackets	סוֹגְרַיִם
runde— round—	" עֲגֻלִּים ( )
eckige— square—	" מְרֻבָּעִים [ ]
geschweifte—	" צוֹמֵד, צוֹמְדַיִם {, }
Winkelklammer	" מְזֻוִּים < >
interpungieren punctuate	פִּסֵּק
Interpunktion punctuation	פִּסּוּק (פעולה), סִימְנֵי הַפִּסֵּק
Komma comma	פְּסִיק (,)
Paragraph (Zeichen)	סִימַן־סָעִיף, סָעִיף (§)
Punkt full-stop	נְקֻדָּה (.)
Semikolon semicolon	נְקֻדָּה וּפְסִיק (;)
Trennungsstrich, Gedankenstrich dash	מַפְרִיד (—)

pleonastisch pleonastic	יַתִּיר
Rede speech	דִּבּוּר
" direkte direct	יָשָׁר
" indirekte indirect	עָקִיף
regieren (konstruiert werden mit) govern	הַצְרֵךְ...
Relation	זִקָּה
Relativum	מִלַּת־זִקָּה
Satzlehre	תּוֹרַת הַמִּשְׁפָּט (במובן המגבל)
substantivieren	הַעֲצֵם
Syndese syndeton	קְשׁוּר
Syntax syntax	תַּחְבִּיר
syntaktisch syntactical	תַּחְבִּירִי
überordnen	שׁוֹרֵר (פיעל)
Unterordnung subordination	שִׁעְבּוּד
verbalisieren	הַפְעֵל
Wortfolge	סֵדֶר מִלִּים

ד. תוספת לתחביר (סימני הפסק).

Abkürzungszeichen apostrophe	גֵּרֵשׁ, גְּרָשַׁיִם (׳, ״)
Anführungszeichen inverted commas	מֵרְכָאוֹת („...“)

דין וחשבון של ועד הלשון העברית

(מרס — מאי 1936, אדר — סיון תרצ"ו)

---

§1. הועדות המקצועיות

הועדה למונחי־הדקדוק (ירושלים) גמרה את סדור החומר לתורת הצורות ולתחביר, שמעה את דעתם של חברי־הועדה בתל־אביב שנתאספו כדי לדון בהצעות, דנה בהערות שנתקבלו מאת כמה מחברי הועד ומאת מומחים מחוצה לו, — ואחרי סיכום החומר על ידי המזכירות הוא מתפרסם בחוברת הזאת.

הועדה עוסקת עכשו ברשימת מונחי הפונטיקה, הכוללת לפי שעה 210 מונחים. בתור חבר נוסף לועדה הוזמן ד"ר מ. ברַפמן, מומחה לשאלות הפונטיקה. מונחים אלה ישמשו נושא לדיון הועדה גם במשך החדשים הבאים.

הועדה למונחי־השירה (ירושלים) גמרה את עבודתה: 250 מונחים. החומר נשלח ל־12 מחברי הועד ולאחד הסופרים שמחוץ לועד לעיון, ואחרי שנתקבלו התשובות הובאו ההערות והתיקונים לפני הועדה. הרשימה מוכנה בהחלט והריהי מתפרסמת בחוברת הזאת.

הועדה למונחי המתמטיקה (ירושלים) עסקה בקביעת מונחים לחשבון דיפרנציאלי ואינטגרלי, בחנה את המונחים למתמטיקה גבוהה (על פי הסיכום שהומצא על ידי הפרופ' א. פרנקל, בתוספת הערות והוספות של ה' יחיאל גרינפלד), שהוצעו על ידי הועדה המיוחדת למתמטיקה גבוהה שהיתה קיימת לפני שנים, בדקה את המונחים שהוצעו על ידי ד"ר י. אמירה בתרגומו העברי של חוברת י. ליצמַן „משפט פיתגורס". כמו כן בדקה הועדה חלק מן מונחי מתמטיקה לצרכי בתי הספר, אשר נתפרסמו ב„לשוננו" לכרך ה' חוברת ג'—ד'. הובאו לעיני הועדה מונחים בתורת הפונקציות, שהוצעו על ידי חבר הועדה ה' י. לדיז'נסקי.

הועדה למונחי הכלכלה (ירושלים) גמרה את הדיון בהצעות למונחי כלכלה שהומצאו לה על ידי הד"ר צונציגר (חיפה). הרשימה מכילה כ־180 מונחים, אשר יתפרסמו בקרוב בצורה שיוחלט עליה על ידי הנשיאות.

הועדה למונחי־הרפואה (ירושלים) נוסדה בתקופת החשבון. חבריה: ד"ר שמעון אינהורן, ד"ר פ. אפרתי, ד"ר הילפרין, פרופ' נ. ה. טורטשינר, ד"ר ש. טשרניחובסקי, ד"ר פיגנבוים וד"ר י. ל. רוקח. הועדה נטלה על עצמה את התפקיד להכין מלון שמושי לעניני רפואה. החומר שהומצא על ידי ד"ר פ. אפרתי הובא לדיון בישיבות הועדה. כמו כן נתפרסם מטעם הועדה חוזר מיוחד למעבדות הרפואיות החשובות בארץ, שבו נתבקשו להמציא לועדה את החומר הדרוש לעבודתה. הועדה התאספה פעמים, אולם מסבת המצב המיוחד אין לה עדיין היכולת להתמיד בעבודתה.

הועדה למונחי התיאטרון (ירושלים). נוסדה באופן מוחלט רק בחדש יוני. אולם בתקופת החשבון ההלה המזכירות המדעית לעסוק בהכנות לפעולתה וברכוז חומר.

הועדה למונחי־הרדיו (ירושלים). חבריה: ד"ר ז. בן־חיים, פרופ נ. ה. טורטשינר והד"ר ש. סטבורסקי. הועדה קבעה קשרים עם מנהל התכנית העברית של תחנת הרדיו הארץ ישראלי מר א. לובראני וקבלה לעיון את החומר הלועזי שבידי התחנה. — הפרופ' נ. ה. טורטשינר והמזכיר עברו על רשימת מונחים לרדיו לצרכי הספר לעניני הרדיו, היוצא לאור בהוצאת ראובן מס ירושלים.

מונחים לגיאולוגיה. המזכירות המדעית בירושלים קבלה הצעה למונחים גיאולוגיים מאת הד"ר מאיר הלל בן שמאי (מיזלר), והיא החלת לטפל בה בתקופת החשבון, אולם כיון שעיקר הפעולה נעשה בחדשים יוני־יולי יובא הדבר בדו"ח הבא.

הועדה לשפור הלשון (תל אביב) התאספה בקביעות ודנה בחומר המתפרסם מדי שבוע במדור „לשוננו לעם" וכמו כן השיבה תשובות לשואלים בעניני לשון בלשכת הסניף של ועד הלשון בתל אביב.

הועדה למונחי החשמל (תל אביב) סיימה את פעולתה בהכנת החלק השני של המלון למונחי החשמל: חמרים להתקנה חשמלית, שנמסר לדפוס.

הועדה למונחי ההתעמלות (תל אביב) סיימה את פעולתה. המלון יתפרסם

בתרגום לגרמנית, אנגלית ופולנית לשם ספוק צרכיהן של האגודות לתרבות הגוף בארץ ובגולה. למלון תצורפנה תמונות.

הועדה למונחי זואולוגיה (תל אביב) הכינה לדפוס את רשימת הדגים אשר תתפרסם בתורת חוברת מיוחדת בתוספת ציורים. בישיבותיה הקרובות תעסוק הועדה בקביעת מונחים לדו־חיים. בתור חבר נוסף לועדה זו נבחר ה' ח. מנדלסון.

הועדה למונחי המכוניות (תל אביב), שחבריה הם: יש"י אדלר, בוגנוב (ב"כ „אגד"), ד"ר א. ברוך, א. ויזנסקי ופ. שינברג (ב"כ אגודת המהנדסים והאדריכלים), דנה במונחי המכוניות לפי מלון שלומן־אולדנברג.

הועדה למונחי־הפיסיקה (תל אביב) שחבריה הם: ד"ר א. ברוך, י. גרינפלד, א. ויזנסקי, מ. ויניק, ד"ר סמבורסקי, וש. רוזנפלד (ב"כ אגודת הכימאיים), עסקה בקביעת מונחים לפיסיקה לפי רשימה מיוחדת שהומצאה לה על ידי האוניברסיטה העברית בירושלים לצרכיה. בתור בא כח אגוד הכימאים השתתף בועדה ה' ש. רוזנפלד.

הועדה להוצאת מהדורה מתוקנת של המלון למונחי הטכניקה (תל־הכיב), חבריה: י. גרינפלד, י. ספיר, ל. פבזנר, דוד שמעונוביץ, נ. שפרה"ם ומ. פלדשטין, ב"כ אגודת המהנדסים והאדריכלים. המשיכה את עבודתה בתקופת החשבון.

הועדה למונחים במדעי התכניקה (חיפה) קבעה את תכניתה וחלקה את עבודת ההכנה בין חבריה. חבר הועדה ה' סעדיה גולדברג קבל על עצמו את רכוז המונחים שכבר נתפרסמו בזמנים בהוצאת התכניון העברי בחיפה, בספריהם ורשיטותיהם של טוריו ובמקומות אחרים. חבר הועדה ה' ש. קפלנסקי קבל על עצמו לאסוף את המונחים הכלולים בחומר הפנימי של התכניון.

§ 2 פרסומי־הועד

יצאו לאור:

1) „לשוננו" חוברת א' מכרך א'. מהדורה שניה.

2) לוח מצויר למונחי הלבשה והנעלה, שנקבעו על ידי ועד הלשון. יצא בהשתתפות הועד על ידי האיגוד להשלטת העברית.

נמצאים בדפוס:

1) מלון למונחי הגרפיקה, הצעת מ. נרקיס. נדפס בחלקו ב„לשוננו".
3) מלון לעבודות חשמל: חמרים להתקנה חשמלית ב.

עומדים להמסר לדפוס:

1) מלון למונחי ההתעמלות.
2) מלון למונחי התכניקה, מהדורה מתוקנת בתוספת תרגום לגרמנית, צרפתית ואנגלית ובצרוף מפתחות.
3) מחקרים לשוניים: כרך ב. הכתבות הכנעניות. מסודרות ומפורשות על ידי פרופ' נ. סלושץ.
4) לוח מצויר של חלקי בשר הבהמה לשימוש האיטליזים.
5) לוח מצויר של שמות הדגים.

3§ הכנת החומר למלון האקדמי

העבודה נעשתה בתקופת החשבון על ידי עובד מדעי אחד: הד"ר א. פורת אשר עבר על ספרות תקופת ההשכלה ורשם את חידושי הלשון של סופרי תקופה זו. בקשר עם עבודתו זו הוא חיבר גם מאמר מיתודולוגי על דרכי הלכסיקוגרפיה העברית המתפרסם בחוברת זו.

4§ העובדים המדעיים

שני העובדים המדעיים דר ז. בן־חיים (ירושלים) וה' ש. יבין (תל אביב) נענו כרגיל לפונים אל לשכות הועד בכל הנוגע לעניני־לשון. הם נפגשו עם חברי הועד, הועדות והנשיאות והתיעצו עמהם בשאלות העבודה המדעית של הועד. מלבד זה באו בקשרים עם אנשים מחוץ לועד ולועדות בדבר השגת החומר הדרוש לועדות בעבודתן. ד"ר ז. בן־חיים עזר גם בהגהת גליונות המלון לגרפיקה לפני המסרם לדפוס.

5§ הלשכה המרכזית

הלשכה המרכזית ומנהלה עסקו בהגשמת תכניותיו של ועד הלשון, ברכוז החומר הדרוש, בהוצאת כתבי הועד לאור, בארגון ההחתמה על „לשוננו" והפצת המלונים, במשא ובמתן עם מוסדות ויחידים לשם הפצה רחבה של המוגחים

היוצאים מועד הלשון, בסדור עניני התקציב של ועד הלשון ובהנהלת עניני חברת „אמוני הלשון העברית", התומכת בו.

בחדשי הדו"ח נעשה חוזה נוסף עם הוצאת „דביר" בדבר הפצת כתבי הועד בתנאים מיוחדים בין מוסדות תרבות ובתי ספר. נשלחו חוזרים מיוחדים לבתי הספר בארץ ובחו"ל ולהסתדרויות הציוניות בארצות שונות.

נקבעה תכנית לפעולה משותפת עם מחלקת התרבות שעל יד הועד הלאומי. כמו כן הוכנה תכנית עבודה מורחבת לשנת תרצ"ז.

נעשו טעשים להגדלת אוסף הספרים השמושיים במקצוע הבלשנות שעל יד הלשכה הראשית.

לכמה מוסדות תרבותיים שאין ידם משגת לרכוש את כתבי הועד נשלחו הכתבים חנם.

היתה חליפת מכתבים פעילה בעניני הועדות, מערכת „לשוננו", הפצת כתבי הועד, פרסום פעולתו וגבית תרומות החברים.

הלשכה פנתה במכתבים אל מוסדות ועסקני־צבור ועוררה אותם לפעולה למען חברת „אמוני הלשון העברית".

סיכומים חדשיים של עבודת הועד נשלחו בכל חודש לחברי הועד הפועל בירושלים ובתל אביב ולהנהלת מוסד ביאליק שעל יד הסוכנות היהודית לא"י.

נעשו הכנות לאספה השנתית של הועד, שתאסף לאחר אשר תשקוט הארץ.

לשכת הועד והמזכירות המדעית עברו לדירה מרכזית (רחוב בן יהודה מול מועדון „מנורה"). על יד הלשכה סודר מחסן מרכזי של כתבי הועד.

אנו מבכים את פטירתו של
העסקן התרבותי ותומך
מפעלי התחיה הלשונית

ה' משה פלדשטין ז"ל

ועד הלשון העברית בא"י.
מערכת "לשוננו".
חברת "אמוני הלשון העברית".